SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

RUSYA'NIN OSMANLI BAĞDAT KONSOLOSLUĞU (1880-1914)

Doktora Tezi

Okan GÜVEN

Sivas

Şubat / 2024

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

RUSYA'NIN OSMANLI BAĞDAT KONSOLOSLUĞU (1880-1914)

Doktora Tezi

Okan GÜVEN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL

Sivas

Şubat / 2024

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Okan Güven

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **VII**
ÖN SÖZ ..... **XI**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **XIII**
TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ ..... **XV**
İSİMLER, KULLANIMLAR VE TELAFFUZLAR ÜZERİNE NOT ..... **XVII**
ÖZET ..... **XIX**
ABSTRACT ..... **XXI**
I. GİRİŞ **1**
1.1. Amaç ve Metot 2
1.2. Kaynaklar ve Kaynak Problemleri 5
1.3. Kapsam, Kavram ve Tarihi Arka Plan 13
1.3.1. Diplomasi 21
1.3.2. Rus Diplomasisi 30
1.3.2.1. Tarihi Gelişim 30
1.3.2.2. Diplomaside Reformlar Dönemi 32
1.3.2.3. Dışişleri ve Çalışanları 34
1.3.2.4. Rus Konsolosluklarının Oluşumu ve Konsolosların Yetiştirilmesi 35
1.3.2.5. Maaşlar 42
1.4. Mekân: Tarihi Bir Kent Olarak Bağdat 44
1.4.1. Bağdat'taki Diplomatik Atmosfer 47
II. BAĞDAT RUS KONSOLOSLUĞU **49**
2.1. Rusya'nın Bağdat'a İlgisi 49
2.2. Konsolosluk 53
2.3. Konsoloslar 62
2.3.1. Asli Konsoloslar 63
2.3.1.1. Konsolosların Ayrıcalıkları 80
2.3.2. Konsolos Vekilleri 87
2.4. Konsolosluk Çalışanları / Personeli 89

2.4.1. Konsolos Yardımcıları 92
2.4.2. Tercümanlar 93
2.4.3. Kavaslar 100
2.4.4. Katipler 104
2.4.5. Yerli Personel 108
2.5. Bağdat'a Veda yahut Konsolosluğun Kapatılması 112
III. KONSOLOSLUK VE İLİŞKİLERİ 121
3.1. İstanbul Rus Elçiliği ve Rusya 122
3.2. Dersaadet 130
3.3. Yerel Yönetim: Bağdat Valiliği ve Diğer Birimler 134
3.4. Bağdat'taki Diğer Konsolosluklar 147
3.4.1. İngiltere 148
3.4.2. Fransa 157
3.4.3. Almanya 162
3.4.4. İtalya 166
3.4.5. Amerika Birleşik Devletleri 167
3.4.6. İran 168
3.5. Bölgedeki Diğer Rus Konsoloslukları ile İlişkiler 169
3.5.1. Basra Konsolosluğu 171
3.5.2. Musul Konsolosluğu 178
3.5.3. Necef Konsolosluğu 180
3.5.4. Kerbela Konsolosluğu 181
3.5.5. Kazımiye Acentesi 181
IV. KONSOLOSLUK FAALİYETLERİ VE ÇALIŞMA SİSTEMİ 185
4.1. Siyaset ve Diplomasi 186
4.1.1. Devletle Başa Çıkmak 186
4.1.2. İşlerin Aksatılması 229
4.1.3. Konsolosluğun Himayesindekiler 243
4.2. Askerî 252
4.3. İstihbarat ve Propaganda 259
4.3.1. Osmanlı İstihbaratı 259

4.3.2. Rus İstihbaratı 272
4.3.3. Propaganda 289
4.4. Sosyo-Kültürel 297
4.4.1. Bağdat Rus Konsolosluğu ve Şiddet / Asayiş 297
4.4.2. Sağlık 311
4.4.3. Diğer Olaylar 313
4.5. Din ve Misyonerlik 319
4.6. İktisadî 330
V. SONUÇ 349
KAYNAKLAR 353
EKLER 377
DİZİN 391
ÖZGEÇMİŞ 399

ÖN SÖZ

Osmanlı-Rus ilişkilerine işaret etmesine karşın Ruslara ait bir diplomatik müessese olarak çalışma konusunun ortaya çıkışı elbette pek çok ilmi eserde olduğu üzere içerisinde farklı bir hikâye barındırıyor. Fakat ilmî ve akademik kriterler göz önünde bulundurulduğunda konunun tespit ve oluşumundan ziyade araştırmanın şartları ve yine birçok çalışmada olduğu üzere teşekkürlerin toplamı, bu başlığın ana nüvesidir.

Konu tespitinin gerçekleştirilmesinden sonra çizilen portre ise tam da şu şekildeydi: Diplomasi vardı ancak tarihle olan ilgisi başta olmak üzere örneği azdı. Rusya ise Asya'daki steplerden neredeyse Almanların burnunun dibinde biten alabildiğine genişliği ile korkutucuydu ancak diplomasisi ortada yoktu. Tüm bunların üstüne bir de *sanki Rusların orada pek bir işi yokmuş gibi* görünen şehirlerin anası Bağdat eklenmişti. Hal böyle olunca da çalışmanın arz ettiği görüntü, her bir köşe taşını konu başlığına ait unsurların teşkil ettiği Bermuda'nın suyundan çıkmış balık veyahut o üçgenin arasındaki okyanusun dibine çökmüş gemi çapası halini aldı. İşin başındaki olmayan Rusça, kol gezen bir virüs hatta virüs olmasa bile gidilemeyen, gidilse bile belge vermem diyen bir Rusya; bu ögeler olmaksızın da netliğe sanki hiç ulaşılamayacakmış manzarasını çizen bir tablo gibi olan kendi arşivlerimiz.

Bir gölge gibi görünen ve neredeyse her akademik çalışmanın başlangıcında boy gösteren bu sıkıntılarla ilgili olarak çözüm sağlayan ilk isim Yusuf İslam YILMAZ olmuştur. Rusya ve Rusça kavramları ile ilgili olarak göstermiş olduğu nezaket kuru bir teşekkürden fazlasına işaret etmektedir. Moskova'da Rossiyskogo Gosudarstvennogo Agrarnogo Universiteta Timiryazevskaya başta olmak üzere tezin Rusya ayağında emeği geçen herkes burada hızlı bir şekilde anılmalıdır. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümüne de burada ayrı bir parantez açılmalıdır. En evvel bölüm başkanı olan Prof. Dr. Ömer DEMİREL zikredilmelidir. Çünkü sadece bir tez izleme komitesi ya da jüri üyesi olarak değil, kütüphanesini açma lütfunu göstermekle birlikte bölüm başkanı olarak rahat bir ortamın da sağlayıcısıydı. Doç. Dr. Zafer KARADEMİR, kendisine yöneltilen ve bulunamadığı öne sürülen herhangi bir kelimenin okunması işini dahi geri çevirmediği gibi inancını dile getirmek başta olmak üzere desteğini hiçbir vakit esirgemedi. Dr. Öğr.

Üyesi Ferdi SELİM, Dr. Öğr. Üyesi Muammer AKTAY, Arş. Gör. Hamza KARADEMİR ve Arş. Gör. Oğuz ŞENTÜRK her vakit yazarın yanında olma hassasiyetini gösterdiler. Nuri KARATAŞ, Arş. Gör. Doğan Can AKTAN, Canan YILDIRIM ve Serap BOZPOLAT AYAN, sadece desteklerini değil, aynı zamanda çalışmayı okumak nezaketini de gösterdiler.

"Ailem" arasından belki de en büyük teşekkür bu süreçte özellikle gösterdiği anlayış ile eşim Esra YALÇIN GÜVEN içindir. Babam Recayi ve ağabeyim Emre GÜVEN de gösterdikleri destek ile bu süreçte yanımda bulundular. Merhumeler, halam Fatma GÜVEN, anneannem Ruhiye ELTUTAR, babaannem Behiye GÜVEN ve en çok da annem Aygül GÜVEN üzerimde ilmek ilmek işledikleri hakları ile kuru bir minnet ya da söz öbeğinden çok daha fazlasına şayandırlar.

Tez İzleme Komitesi sırasında hem yazara karşı desteği hem de değerli katkıları için hemen burada Prof. Dr. Erkan YEŞİLTAŞ kuru bir teşekkürden fazlasını hak etmektedir. Prof. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU yapmış olduğu değerlendirmeler ile tezin planlama ve içeriğine önemli katkılarda bulunmuştur. Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA'nın katkıları herhangi bir değer ile ölçülememektedir. Onun özellikle diplomasi alanıyla ilgili olarak tez metnindeki görüşleri üstün bir kıymet arz etmiştir.

Teşekkürler

Lisansüstü tezlerin yazımında şehir efsaneleri dahil, çalışmasını yürüten bir kimsenin niçindir bilinmez bir kaideymişçesine en evvel danışmanına hızlıca bir teşekkür etmesi bugünün Türkiye'sinin neredeyse alışılagelmiş bir olgusu halini almış durumda. Halbuki bu sayfaların ortaya çıkarılmasında yazanın konumu ayrı bir yerde olmak üzere en çok emek sarf eden, noktalama işaretlerine kadar dikkat gösterip okuyan kimselerdir hocalarımız. O nedenle de bir doktora talebesinin yetiştirilmesi hali hazırda zor bir süreçken, bir bireyin eğitimini sırtlanmasından en büyük teşekkür doktora tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL içindir.

KISALTMALAR

b.	:	bin
bkz.	:	bakınız
BOA	:	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
c.	:	cilt
Çev.	:	çeviren
DAGM	:	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Der.	:	derleyen
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
FRUS	:	Foreign Relations of the United States
FO	:	Foreign Office (İngiltere Milli Arşivi – Dışişleri Ofisi)
h.	:	Hicrî tarih
Haz.	:	Hazırlayan
OSAV	:	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	:	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi
QDL	:	Qatar Digital Library (Katar Milli Kütüphanesi Dijital Arşivi)
R.	:	Rûmî yıl
s.	:	sayfa
ss.	:	sayfadan sayfaya
TDV	:	Türkiye Diyânet Vakfı
TNA	:	The National Archives (İngiltere Milli Arşivi)
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
vd.	:	ve devamı – ve diğerleri
Yay.	:	Yayınları

TABLO VE GRAFİKLER

Tablo 1. Osmanlı Arşivinde yer alan perakende evraka göre Bağdat Rus konsolosları listesi 67
Tablo 2. Osmanlı kaynaklarına göre oluşturulmuş Bağdat Rus konsolosları listesi 69
Tablo 3. Rusça kaynaklar dahil edilerek hazırlanan nihai Bağdat Rus konsolosları listesi 71
Tablo 4. Bağdat Rus Konsolosluğu personeli 112

Grafik 1. Osmanlı vesikalarında Bağdat Rus Konsolosluğu ve konsolosu ifadeleri 61
Grafik 2. Belgelerde adı geçen ve geçmeyen Rus konsolosları 68
Grafik 3. İsimleri bilinen ve bilinmeyen konsolosluk personeli 113
Grafik 4. Arşivlerde konsolosluğa dair konunun işlendiği belgelerde isim ve ünvanlara dair kullanım oranları 114
Grafik 5. Osmanlı arşivine göre Bağdat Rus Konsolosluğu ile ilgili olarak Osmanlı makamlarınca Rusya sefaretine bildirilen durumların belgeler içerisindeki yoğunluk oranı 124
Grafik 6. Osmanlı arşivinde tespit edilen evraklarda geçen "gönderi makamı" 131
Grafik 7. Evrakların ulaştıkları adresler 132
Grafik 8. Evrakları gönderen ve alan makamların mahallî-merkez dağılımları 133

İSİMLER, KULLANIMLAR VE TELAFFUZLAR ÜZERİNE NOT

Rusların kullanmış oldukları alfabenin uluslararası boyutta genel-geçer kabul görmüş Latin alfabesinden farklı olduğu vakidir. Ancak o alfabenin okuttuğu sesler doğal olarak birçok dildekiyle de aynıdır. Esas farklılığın ortaya çıktığı nokta ise yazım dilidir. Bu nedenle Rus isimleriyle ilgili yazı dilindeki kullanım tercihine yönelik olarak böyle bir not düşülmesi lüzumlu görülmüştür. Okumanın kolaylaştırılması adına metin içerisindeki özellikle konsolos isimleri Türkçe ile uyumlu olarak verilmiştir. Konsolos "машков" metinde son kısmı Rusça aslına uygun olarak *Maşkov* şeklinde işlenmiştir. Osmanlı döneminde yapıldığı üzere sondaki "v - в" harfi "f" olarak değil, "v" harfi ile yazılmıştır. Ancak başta dipnotlar olmak üzere kaynakların işlendiği kısımlardaysa Rusçanın İngilizce ile uyum içerisinde olduğu ve uluslararası mecralarda kabul görmüş haline yer verilmiştir. Bu durumda "Maşkov" ismi, "Mashkov" şeklinde yazılmıştır.

Farsça gramer kurallarınca izafet kesresi gereken yerlerde "-" kullanılmış, Arapça gramer kurallarına uygun olarak da şemsi ve kameri tamlamalar günlük konuşma dilinde olduğu gibi "Şattü'l-Arap" – "Mübarekü's-Sabah" formunda verilmiştir. Ancak Rusçada da izlenen yol üzere kaynaklar ve dipnotlar kısımlarında bu gibi tamlamalar *Mübarek es-Sabah, Şatt el-Arab* şeklinde kullanılmıştır.

ÖZET

Devletlerin kendi aralarında cereyan eden ilişkiler içerisinde başta politikanın yürütülmesini sağlayan en önemli araçlardan biri diplomasidir. Modern manada olmamakla birlikte diplomasinin yürütücüleri olan elçilerin ise bir devletten ötekine gidiş ve gelişlerine eskiçağlardan beri şahitlik edilebilir. Nitekim kuruluş devrinden cihan devleti haline geldiği zamanlara ve dahası geçiş evresinden modern bir görünüm arz ettiği dönemlere dek Osmanlı Devleti için de elçilerin ve misyonlarının varlıkları ile önemleri her vakit aşikâr olmuştur.

Zamanla hem yüzölçümü olarak genişleyen hem de Devlet-i Âliyye nazarında daha önemli bir devlet haline gelen Rus İmparatorluğu modern diplomasinin vazgeçilmez araç ve yürütücülerini Osmanlı dünyasında bir bir tesis etmiştir. Rus diplomatlarının genelde yer edindikleri bu büyük dünya içerisinde, özelde bulundukları mekânlardan biri de Bağdat olmuştur. Orta Doğu'nun nabzının tutulabileceği nadir ve mühim mevkilerden birisi olan Bağdat'taki Rus Konsolosluğu, bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Burada konsolosluk ve konsoloslar, onların diğer ülke diplomatları ile olan ilişkileri, faaliyetleri ve diğer pek çok unsur her iki devletin birbirine olan bakış açısı kapsamında ve siyasî arenada nasıl bir ifade yakaladığı bağlamında incelenmiştir. Ayrıca tezin üzerine gittiği ve sorguladığı kavramlardan birisi de Rusların, sıcak denizlere inmek politikası kapsamında bu kurumu kullanıp kullanmadıkları olmuştur.

Cevap aranılan bu soruların yanıtları, detayları ile, sadece biyografik olarak değil, aynı zamanda konsolosların kümülatif bir biçimde ardı arkası kesilmeyen faaliyetleri içerisine de yansımıştır. Onlar bir tek diplomasinin yürütücüsü olma konumuyla değil siyaseten Rusya'nın amaç ve gayelerine de hizmet eden eylemler içerisine girmişlerdir. Bu eylemler, konsolosların Rus emelleri için hareket ettiklerinin en önemli göstergelerinden olmakla beraber Çarlık mevcudiyetinin söz konusu saha ve coğrafyadaki ilerleyişinin haritasını ortaya çıkarmayı da mümkün kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Bağdat, Osmanlı Devleti, Diplomasi, Konsolosluk.

ABSTRACT

Diplomacy is one of the most important tool that ensure the conduct of politics in the relations between the states. Although not in a modern sense the departures and arrivals of the consuls who are the executives of diplomacy, from one state to another can be witnessed since ancient times. As a matter of fact, the presence and importance of the ambassadors and their missions has always been obvious for the Ottoman Empire, from the foundation period to the times when it became a world state, and moreover, from the transitional phase the periods when it had a modern appearance.

The Russian Empire, which expanded both terms of area and became a more important state in the eyes of *The Supreme State*, established one by one the indispensable tools and executives of modern diplomacy in the Ottoman world. In this great world where Russian diplomats generally have a place, Baghdad was one of the places they were in especially. The Russian Consulate in Baghdad, one of the rare and important places where the pulse of the Middle East can be felt, is the subject of this thesis. Here, the consulates and consuls, their relations with the diplomats of other countries, their activities and many other factors are examined within the scope of the perspective of both states and how they capture their expression in the political arena. In addition, one of the concepts that the thesis focused on and questioned was whether the Russians used this institution within the scope of the policy of landing in the warm seas.

The answers to these questions, in detail, are reflected not only biographically, but also in the cumulative activities of the consuls. They have engaged in actions that serve Russia's goals and objectives not only as the executors of diplomacy but also politically. While these actions were one of the most important indicators that the consuls acted for Russian ambitions, they also made it possible to reveal the map of the progress of the Tsarist presence in the field and geography in question.

Keywords: Russia, Baghdad, Ottoman Empire, Diplomacy, Consulate.

I. GİRİŞ

Bağdat, Rusya ve diplomasi başlıkları yan yana getirildiği vakit son dönemlerde bu anahtar kelimeleri barındıran çalışmalardan birisinin[1] içerisinde açıkça yazılmamasına ve konu gereği ayrıntılarına girilmemesine karşın dikkatleri çeken mühim noktalardan birisi doğal olarak Bağdat'taki Rus konsolosluğu olmuştur. Açıkça yazılmamıştır çünkü söz konusu eserin ana teması baş kahraman olarak takdim edilen Mehdi Kulu Şirvanî'nin biyografisi ve casusluk faaliyetleri etrafında gelişmiştir. Kitabın sayfalarının üzerine dikkatli bir şekilde eğilmek, bu konsoloshanenin memurlarından biri olan Mehdi'nin faaliyetleri ve buranın baş amiri olan Konsolos Maşkov'un yürüttüğü diplomasi adımlarının detaylı bir biçimde keşfini sağlarken aslında Bağdat Rus Konsolosluğunun araştırılmaya değer ve iç dinamiklerinden bahsedilmemiş, kurumun kendisinin mercek altına alınmamış olması özellikle diplomasi alanına ziyadesiyle katkı sağlayacak bir müessese olduğunu ortaya çıkarmıştır. *Sınırdaki Casus* kitabının yukarıda oluşturduğu düşünceler çalışmanın vücut bulmasında ve geliştirilmesindeki en önemli etkenler arasında yer almıştır. Dahası Ruslar tarafından ifade edilen bazı söylemler de bu düşünceyi ciddi bir şekilde perçinlemiştir. Bağdat Rus Konsolosu Aleksey Kruglov, her ne kadar mübalağa payını bir seviye yukarıda tutmuş olsa da *Bombay'dan Erzurum'a ve Konstantinapol'den Tahran'a sadece tek bir gözlem noktamız var: Bağdat* diyecek kadar cesurdur.[2] Her ne kadar Ruslar bakımından bu müessesenin teşkil olunmasında bir geç kalınmışlığa işaret etmek yersiz olmasa da onlar Osmanlı makamları tarafından herhangi bir engellemeye maruz kalmaksızın 1880 yılında, Akdeniz'e yönelmek için yardımlarını gördükleri bu kurumu tesis edebilmişlerdir. Bu da Kruglov'un bahsetmiş olduğu cesaretin aslında geneldeki yorumlaması şeklinde zuhur etmiştir.

Gaye, elbette en temel haliyle bu müessesenin işlevinin ortaya konulması ve tarihsel anlatı çerçevesinde neler yaşandığının portresinin, tarih ilminin kaide ve kuralları göz önünde bulundurularak resmedilmesidir. Ayrıca böylesi bir konu çerçevesinde, dış politika kapsamında Osmanlı ile karşısında yer alan devlet hangisi olursa olsun aralarındaki ilişki aktarılırken kaynak problemlerine değinilmesi bir zaruriyet olarak

[1] Ahmet Yüksel, *Sınırdaki Casus,* Kronik Kitap, İstanbul 2019.

[2] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* Aleteia, St. Petersburg 2018, s. 18.

görülmektedir. Rusya ile Osmanlı'dan başka İran ve İngiliz faktörlerinin de kendilerini öne çıkarmak istemeleri, neredeyse her bir vakanın diplomatik pencere aralanarak incelenmeye çalışılmasının ve elbette Bağdat'ın konunun köşe taşları mahiyetinde oldukları belirtilmelidir.

1.1. Amaç ve Metot

Yaşadığımız dünya ne dün ne de bugün hiçbir şeyin nedensiz yahut sonuçsuz olduğu bir yer olmamıştır ve olmayacaktır. Birçok hususta olduğu üzere tarih biliminin yasaları arasında yer alan neden-sonuç ilişkileri[3], olayların aydınlatılmasında önemli bir noktadır. Bugün dahi özellikle üniversite öncesi eğitim müesseselerinin ilgili ders kitaplarında tarihin tanımı yapılırken sebep-sonuç ilişkilerinin özellikle üzerinde durulur. Söz konusu kitaplarda ilgili başlıklar altında hem neden-sonuç ilişkilerine verilen örneklerdeki hem de neden-sonuç yorumlarının yapıldığı baş aktörlerden biri Rusya'dır. Özellikle Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirdiği faaliyetlerin birçoğunun yorumlanmasında neden-sonuç ilişkisine dayanılarak hep "*çünkü Rusya Akdeniz'e* [ya da *sıcak denizlere*] *inmek istemindedir*" ve benzeri ifadelerle karşılaşılmaktadır.[4] Söz konusu bu "paradigma" tezin üzerine gittiği ve amacı için sorguladığı kavramlardan birisi olmuştur. Daha özele inilmesiyle Rusya'nın Bağdat konsolosluğu bu devletin Akdeniz'e inme politikası uğruna kullandığı araçlardan birisi olmuş mudur? Eğer öyle ise rolü hangi seviyededir? Çalışmanın ortaya konmasındaki en temel amacın bu soruları cevaplamak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim devamında gelen sorular bu politika eksenindeki destekleyici unsurlar konumundadır. Ayrıca bu soruları çeşitlendirmek de mümkündür. Rusya'nın Bağdat konsolosluğu ile bölgedeki diğer konsoloslukları arasındaki ilişkileri nasıldır? Rusya'nın diğer Avrupalı

---

[3] Neden-sonuç ilişkisinin gözetilmesi hem Türk hem de yabancı birçok tarihçi tarafından bu ilmin kaideleri arasında sayılmıştır. Çoğaltılabilecek birçok misallerin derlendiği ve yorumlandığı araştırmalar için bkz. Ahmet Şimşek (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı için Çağdaş Bir Metodoloji*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011; Ahmet Şimşek (Ed.), *Tarih İçin Metodoloji*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2016.

[4] Konunun incelendiği dönem dahilinde ziyadesiyle birikmiş olan diplomasi bürokrasisine sahip Osmanlı Devleti'nin tercümanlarının ve katiplerinin yazmış oldukları böylesi raporlar arşivlerde ziyadesiyle görülebilecek bir yoğunluktadır. Bkz. *BOA, Y. PRK. BŞK, 37/93*; 27 Eylül 1894; Modern çalışmalar arasında olup bugünün Bağdat'ındaki akademisyenler de yazınlarında söz konusu durumu dile getirmektedirler. Bunlar arasından bir örnek için bkz. Abbas Hamis Zübeydi – Hamdiye Salih Cebveri, "El-İştirak-ı Rusya Deraset fi Neşetü ve Tatvara el-Tarihi", *Mecelle-i Külliye-i Terbiye*, c. 1, S. 42, 2021, s. 107; Rusların Akdeniz'e inme istemlerinin İngiltere ve Kıbrıs'ı da içeren farklı bir değerlendirmesi için bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakîkat – Tarihi Hakikatların Aynası*, Haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983, s. 615.

güçlerin Bağdat'taki temsilcileriyle iletişimleri var mıdır? Konsolosların faaliyetleri ve kendi tavırları Babıali'nin gözünden neyi ifade etmektedir?

Diğer bir önemli soru grubu ise birebir konsoloslukla ilgili olanlardır. Örneğin konsolosluk ne zaman kurulmuştu? Konsoloslar kimlerdi? Konsoloshane Bağdat şehri sınırları içerisindeki hangi mahalde yer alıyordu? Çalışanlar kimlerdi, görevleri neydi ve sayıları ne kadardı? gibi çözümlenmesi gereken meseleler bulunmaktadır. Bu tip soruların zihinleri ayrıca meşgul ettiği burada vurgulanmalıdır. Şöyle ki "Konsolosluk ne zaman kurulmuştu?" sorusunun cevaplanması dahi Rusların aynı zamanda Orta Doğu politikalarının oluşumuna dair fikir verebilecek bir anlatının sağlanması bakımından önem arz etmektedir. O nedenle bu sorular konsolosluğun kendisini ilgilendirmekle birlikte arka plana katkı sağlayacak olan cevapları ortaya çıkarabilecek niteliktedir. Ancak kaynaklarla ilgili olmasından dolayı söz konusu soruların cevabı yahut bu cevabın aranışı esnasında karşılaşılanlar tarihsel anlatının bütünlüğünün sekteye uğramaması kaygısıyla ileride temas edilecek olan noktalardır. Osmanlı Devleti'nin elinde ancak diğer Avrupalı güçlerinse gözlerinin üzerinde bulunduğu bir konumda yer alan Bağdat için yine benzeri sorular fazlasıyla üretilebilir ve ilerleyen kısımlarda da üretilecektir.

Girişte yer alan cümlelerde bu konsolosluğun tarih ilminin kuralları çerçevesine uyularak anlatımının sağlanacağı belirtilmişti. Mevzu bahis kaidelerin yer yer bulanıklık arz edişi elbette metnin inşasını sağlayan tarihçiden kaynaklanmaktadır. Fakat gözler önüne serdiği muamma oluşa karşın tarih ilminin genel-geçer kabul görmüş kaideleri olduğu da unutulmamalıdır. Söz konusu kuralların yazının oluşturulmasında tercih edilen kullanımda ön planda tutulmasına gayret edilmiştir. Yöntem, en doğal hali ile tarih metodolojisinin ana kuralları olarak isimlendirilebilecek pek çok yazılı ve sözlü standartları içermektedir. Ancak esas olarak birinci elden kaynakların ikincil kaynaklarla karşılaştırılmaları ve analiz edilmeleri yolu ile ve karşılaştırmalı tarihçilik anlayışının uygulanması ve birbirlerini desteklemeleri en temel noktalardan birisini oluşturmuş konu kapsamında gözetilen bakış açısında Osmanlılara verilen payın Rusya için de ayrılmasına dikkat edilmiştir.

Metnin kaleme alınması safhasında, aynı zamanda bir plan olan içindekiler kısmında tema bazlı bir ayrım gözetildiği fark edilecektir. Amaca hizmet etmesi bakımından Rusya'nın bölgeye karşı olan görüşünün ortaya konulabilmesi konsolosluk faaliyetlerinin

tematik tanıtımının alt kısımlarında sebep-sonuç ilişkisini yansıtır bir biçimde kronoloji ön planda tutularak işlenmiştir. O nedenle başlıkların tematik tasnifi sebep-sonuç ilişkisi dahilinde sıralanmıştır. Araştırmanın amacı, yöntemi, kaynakları ve bunun ardından siyasî arka plan ile kavramlar-mekân gibi unsurların bulunduğu giriş kısmından sonra konsolosluğun yapısıyla ilgili bölümler yer almıştır. Öncelikle müessesenin bir kurum olarak vücut bulması ile onu oluşturan şahısların kimler oldukları, yani diplomasinin yürütücü unsurları ele alınmıştır. Takip eden bölümdeyse söz konusu faaliyet ve harekât tarzının kaynak teşkil ettiği ilişkilere bakılmış, hemen ardından diplomasinin yürütülmesi kapsamında o kimselerin hangi alanlarda faaliyetler sergiledikleri ve bunları yaparken nasıl taktik ve teknikler kullandıkları mercek altına alınmıştır.

Çalışma kapsamında kimi bölümlerde "olumsuzluk platformu" adı altında bir kavram kullanılmıştır. Söz konusu kavramla ilgili olarak [ve tabii farklılıklara rağmen Rus konsolosları ile uyumluluk içerisinde olan] belki de en güzel açıklama Nurcan Özkaplan Yurdakul tarafından yapılmıştır; *Devrin devletler hukuku, iki devlet arasındaki antlaşmalar ve konsoloslara fermanlarla tanınan görev tanımları ile çelişki halinde olan ve Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarına tecavüz ve içişlerine müdahale anlamını taşıyan bu faaliyetler her bir konsolosun dönemine göre farklılıklar arz etse de...*[5] Bu tanımlama ve tanımlamanın özetle olumsuzluk platformu şeklinde dile getirilmiş olması aynı zamanda çalışmanın – devletle başa çıkmak, işlerin aksatılması ve benzeri başlıklarını da oluşturur bir niteliktedir. Kemal Beydilli ise, diplomasinin kardeş kavramlarından olan politika hakkında, … *Kelimenin bu "olumsuz" anlamının … Avrupa siyasilerinin temel davranışlarında, yani yalnızca devlet çıkarlarını esas alan … dolayısıyla bu gaye ile her türlü aldatma, yanıltma ve yalan beyanda bulunmalarının yani "politika" yapmalarının etken olduğu açıktır* demiştir.[6] Şöyle ki ilk tanımlamanın devamında konsolosların olumsuzluk platformu çerçevesinde faaliyetlerinin temelde dört maddede toplanabileceği de belirtilmiştir. Her ne kadar Özkaplan Yurdakul veyahut alanın duayenlerinden olan Beydilli tarafından söz konusu detaylar olumsuzluk platformu gibi bir özet kelime öbeği ile belirtilmese de saptanan dört madde, bu kavram dahilinde kullanılan başlıklarla da uyum içerisindedir; devletin

---

5 Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik, İstanbul 2018, s. 340.

6 Kemal Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 38-39.

arkasından iş çevirmek, işlerin aksatılması, himaye, dinî misyonerlik ve propaganda faaliyetleri.

1.2. Kaynaklar ve Kaynak Problemleri

Bağdat Rus Konsolosluğunun ele alınması noktasında bu kuruma dair aramalar yapılırken birçok çalışma kaynak olma hüviyetini kazanmıştır. Aynı şekilde mevzu bahis taramalar esnasında birçokları da bu özelliğe sahip olmaktan mahrum kalmışlardır.

Konsoloslukla ilgili bazı hususların aktarılmasında kaynak bazlı olarak kimi problemler meydana gelmiştir. Bu problemlerden ilki ve en önemlisi farklı bir kimliğe sahip olan müessesenin konu olarak seçilmesinden kaynaklı bir biçimde bugünün Türk arşivlerinden temin edilen dokümanların anlatımın sağlanması noktasında sorulanlara cevap verecek mahiyette olmamasıdır. Amaca ulaşılmasına yönelik üretilen soruların cevaplarının bulunmasında bazı vesikalar yeterli olmamış, bunlar suallere cevap vermemiş ya da konuyu aydınlatabilecek herhangi bir malzemeye ulaşılamamıştır. Üzerine ışık tutularak, özellikle nakli sağlanmak istenilen bu konular birebir konsolosluğa ait olanlardır. Örneğin bu cümleden olarak en evvel değinilmesi gereken bahis konsolosluğun kuruluşuna ait olan sorunsaldır. Bağdat Rus konsolosuna işaret eden en erken tarihli belge 1880 yılına aittir. Araştırıcının zihninde yer edinen, acaba daha erken tarihli bir belgeye tesadüf edilebilir mi sorusu, sonuçta cevapsız kalmıştır. Esasında, arşivlerde gerçekleştirilen taramalarda 1880 yılının öncesine ait olup Bağdat Rus konsolosuna atıfta bulunan bazı evraklara rastlanmıştır. Fakat belgelerin içeriğinde yazanlara bakıldığı vakit söz konusu materyalin Rusya'nın Bağdat konsoloslarına yahut konsolosluğun kendisine ait olmadığı fark edilmiştir.[7] Sonuç olarak ise konsolosluğun

[7] Örneğin *BOA, AE. SABH. I, 53/3796* koduna sahip belgede, arşiv kataloglarında Bağdat Rus Konsolosu olduğuna işaret edilen ve ismi Yanni Veled-i Marko Mesinzi olarak okunmuş bir kişinin Rus konsolosluğu tercümanı olup izin alarak İstanbul'a gelmek istediği için kendisine yol emri verilmesinden bahsedilmiştir. Ancak söz konusu kişi Bağdat'ta değil, Boğdan'da bulunan bir şahıstır. O nedenle de belgenin herhangi bir şekilde Bağdat Rus Konsolosluğu ile alakası bulunmamaktadır. Bağdat ifadesinin çoğunlukla Osmanlı Türkçesi yazımından dolayı karıştırılmasına neden olan diğer iki yer ismi az evvel belirtilen Boğdan ve Rusya ile sıkı bir bağı bulunan Belgrad'dır. Yine Boğdan ile alakalı bir örnek olarak 11 numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri'nin içerisindeki 450 sayılı hükümde (bkz. *BOA, A. {DVNS. NMH. d, 11/450*) Avusturya'nın Eflak başkonsolosu ile birlikte Rusya'nın da Bağdat konsolosuna nişan verilerek taltif edilmelerine dair bir kayıt bulunmaktadır. Söz konusu hüküm zaten en başından Eflak ve Bağdat coğrafyalarının nasıl yan yana geldiklerinin sorgulanmasına sebebiyet vermekle birlikte bu kaydın okunması sonucunda nişan taltifatında bulunulan Rus konsolosunun Bağdat değil, Boğdan konsolosu olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir şekilde kataloglarda *BOA, İ. MSM, 56/1628* koduna sahip vesikanın özeti Bağdad Konsolosu ifadesini içermesine karşın ilgili evrakın içerisinde anlatılanlar Rusya'nın dış işlerinden sorumlu devlet adamı olan Kont Nesselrode'un (1814'ten 1856'ya kadar 40 yıl boyunca bu

kuruluş tarihinin Türkiye Cumhuriyeti'ne ait arşivlerin haricindeki kaynaklar üzerinden netlik kazandırılmasıyla yapılan taramalar da doğal olarak nihayete erdirilmiştir. Elbette verilen bu misaldeki kaynak grubu konsolosluğa dair sorun arz eden yegâne malzeme tipi olmadığı gibi, arşivlerden elde edilen belgelerde geçen bilgiler bakımından tek problem konsolosluğun kuruluşu da değildir.[8]

Bağdat Rus Konsolosluğunun gayet doğal bir şekilde Osmanlıya ait olan bir kurum olmamasından dolayı bu müessese hakkında bugünün Osmanlı arşivinde bir külliyat yer almamaktadır. Bu çalışma, örneğin kale teşkilatı çalışan bir kimse için kale defterleri ya da timar sistemini araştırmasında inceleyenler için timar ruznamçe defterlerinin varlığına benzer bir hazine ile ödüllendirilmemiştir. Nitekim Osmanlıların kendi diplomasilerine dair kaynakların içerisinde yer aldığı en iyi örneklerden birisi Yıldız evrakı arasında bulunan Elçilik-Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik kodunu kapsayan fondur.[9] Fakat tabii bir biçimde buradaki belgeler Osmanlıların, dünyanın diğer coğrafyalarında açtıkları temsilcilikler hakkında bilgiler barındırmaktadır. Bu nedenle de aslında araştırmanın temelini oluşturan dokümanlar ciddi bir fon çeşitliliği içerisindedirler. Elbette bunlar arasından Babıali Evrak Odası (BEO), Dahiliye ya da Hariciye Nezareti evrakı içerisindeki fonların bulunduğu küllî örnekler de bulunmaktadır. Bu da nihayetinde söz konusu kurumun harici meseleleri ilgilendiren ve devletin *dahilinde* bulunan yabancı temsilcilik olmasından kaynaklı olarak ilgili fonlarda toplanmasına imkân tanımıştır. Dahiliye ve hariciyeye dair fonlar, Bağdat Rus Konsolosluğunu alakadar eden evrakın içerisinde toplandığı alanların isimleridir. Bu toprakların bir parçası olmalarından ötürü ve konsolosluk ilişkilerinin birebir valilikle yürütülmesi hem onların valiliğe başvurması hem de olası bir sorun dahilinde merkezden iletilen hususların doğal olarak yine buraya gönderilmesinden dolayı dahiliye fonundaki belgelerden yararlanılmıştır. Valilikçe haber alınan veyahut o kurumun doğrudan kendi

görevde bulunmuştur) İstanbul'da bulunan Rus Elçisi Titov'a (Vladimir Pavloviç Titov, 1840-1842/1843-1853) gönderdiği yazıların tercümesi olup Rusya'nın Belgrad konsolosluğunun Sırbistan'da çıkan hadiselerden dolayı boş kalmasına dair konuları ele almıştır. Yine o tarzdaki bir misal için bkz. *BOA, HR. SYS, 1345/80*.

8 Özellikle konsolosların kim oldukları, isimleri gibi bazı önemli bilgiler noktasında da ciddi problemlerle karşılaşılmıştır. Ancak bu örneğe daha kapsamlı bir şekilde ilgili başlık altında değinilecektir. Bkz. II. Bölüm, 2.3.1. Asli Konsoloslar.

9 *BOA, Y. PRK. EŞA*. Benzeri diğer bir fon: *BOA, HR. SFR. (1).* = Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti ve diğer türdeşleri.

amirleri konumundaki İstanbul elçiliği ile görüşmeleri ve tabii uzayan hadiseler kapsamında merkezin sıklıkla bu müesseselerle iletişim içerisinde bulunmasından dolayı da hariciye evraklarından istifade edilmiştir. Öyle ki ister hariciye isterse de dahiliyeden olsun, karar mekanizmasının baş çarklısının İstanbul hatta nihai makamların gayet doğal bir şekilde sadaret ve padişah olması münasebetiyle arşivde *Babıali* ibaresini içeren fon kodları da perakende evrakın bulunduğu diğer bir öbekleşme mahallî olmuştur. Unutulmaması gerekenlerden diğer biri de dönemin ruhuyla uygun bir biçimde konuya Yıldız Sarayı'na girmiş evrakın içerisinde de yer verildiği ve aynı addaki fon kodunda da müstakil olarak Rusların bu kurumuna ait belgelerin olduğudur. Belgelerin özellikle, müessesenin kuruluşu olan 1880 yılından itibaren değil, 1900 yılı sonrasında (özellikle de Osmanlı arşivi için) bir yoğunluk arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.[10] Bu durumu en haklı çıkarır bilgilerden birisi de Rus Çarı II. Nikolay'ın, Rus politikası ile birlikte diplomasisinin yoğunluk merkezlerinden birini Bağdat'ın yer aldığı bölge olarak tayin etmesinden kaynaklanmıştır.[11] Nitekim Kruglov, Maşkov ve Orlov gibilerinin tarafların kaynaklarına yansıdığı kadarı ile yaşadıkları zorluklar ve bu zorlukların aynı zamanda işleticisi rolüne bürünme niyetleri de bu durumla alakalı olsa gerektir.

Arşivde özellikle konsolosluk hukukunu Osmanlı penceresinden yansıtan bir belge grubu olarak konunun doğal muhatabı şeklinde *Hariciye Nezareti* fonu içerisinde *Hukuk Müşavirliği İstişare Odası* koduyla bulunan belgelerin bazı soruları cevaplamak noktasında yardımcı olacağı düşünülmüştür. Özellikle vekaletle idare olunan konsolosluklar[12], Devlet-i Osmaniyye içerisindeki *falanca* devlete ait diplomatik temsilcilikler yahut memleket içerisine girip çıkan konsoloslar / konsolosluk personeli gibi konu başlıklarını içeren listeler, söz konusu fon içerisinde bulunan evraklardandır. Fakat bunlar içerisinde Bağdat Rus Konsolosluğuna tesadüf edilememiş olunmakla birlikte konsolosluk hukukuna temas edilebilmesi için adı geçen fon koduna sıklıkla başvurulmuştur.

---

[10] Bu durumu tetikleyen unsurlardan birisi de konsolosluğun 1886-1889 yılları arasında kapalı olup etkinlik göstermemesidir.

[11] Fawaz Matar Nassif, "Mewkuf Britanya min el-Neşat el-Rusî fi Mintaqat el-Haliç el-Arabî", *Mecelle-i Camia-i el-Anbar el-Ulum el-İnsaniyye*, S. 4, 2011, s. 141.

[12] Yine de Rus devletine ait olup söz konusu durumu yansıtan örneklerin mevcudiyeti de belirtilmelidir. Örneğin Van Rus Konsolosunun yerine Fransa konsolosunu vekil kılması ya da Üsküp Rus Konsolosunun yerine kâtibi olan Popov'u bırakması gibi birçok veri bulunmaktadır. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 77/19*; 14 Kanunusani 1325 / 27 Ocak 1910.

Her ne kadar yetersiz şeklinde bir izlenim bırakmasına karşın Osmanlı arşivini tamamlayan diğer Osmanlı kaynaklarının olduğu da unutulmamalıdır. Bunların arasından en ön plana çıkanları salnamelerdir. Özellikle hariciye ve vilayet salnameleri içerisinde Bağdat Rus Konsolosluğu ile ilgili kısa ve öz hatta yer yer pek yanıtlayıcı hüviyeti olmamasına karşın kimi doyurucu bilgilere de erişilebilmiştir. Fakat temelde kendilerine ait olmayan bir kurum hakkında Osmanlıların ortaya sağlam veriler koyamamış olmaları da normal görülmelidir. Özellikle Türk arşivlerinden çıkan bilgilerin devletin varoluş amacından kaynaklandığı üzere sorunların çözülmesine odaklanmış olması ve pragmatist bir yaklaşım sergilemesi sayesinde konsolosluğun bu bakış açısı kapsamında bir portresinin çıkarılmasına da hizmet ettiği aşikardır.[13]

Elbette çalışmanın Osmanlı arşiv ve benzeri kaynaklarından başka diğer bir ana grubu yabancı menşeli olan yazındır. Bağdat'ta dönen diplomasi oyunlarını içeren diğer bir kaynak grubu da üst cümlenin vermiş olduğu haber ışığında İngiltere arşivleridir. *Foreign Office (FO) – Indian Office Records (IOR)* dosyaları dahilinde yer alan kimi konsolosluk raporlarının konuyu ziyadesiyle ilgilendiren bilgiler içermesinden ötürü adı geçen arşivlerin dokümanları da kaynak olabilme hüviyeti kazanmışlardır. Foreign Office evrakları arasında özellikle *Türkiye* hakkında başlıkların atılarak kayıtların tutulduğu ve elde edilebilmiş olan 424 numaralı folyoya ait dosyalar incelenebilmiştir.[14] Tabii yabancı arşivler sadece İngilizlere ait olanlar ile de sınırlı değildir. Bunlar arasından örneğin FRUS, *Foreign Relations of United States,* her bir yıl, baş kısmında Amerika Birleşik Devletleri Başkanının mesajı ile Washington'da basılmış olup Amerikan konsoloslarının raporlarının kitaplaştırılmış haldeki vesikalardır. Burada, özellikle Bağdat Rus

[13] Şöyle ki, salnameler Osmanlıların mali, ancak daha çok idari düzen ve kaygılarını gidermek bakımından oluşturdukları arşivsel verilerdi. Bu pragmatizm perakende evraka da yansıyanlardan olmuştu. Nitekim madalya alan ya da valiyi uyaran bir konumda bulunan konsolos resmedilirken bunun da "işinin" "çözülmesinin" gerekliliği ya da belgelerin çok daha yüksek bir oranla içerdiği üzere konsolosla ilgili şikayetvarî izlenimlerin aktarılarak "bu olumsuzlukların giderilmesi" gerektiği ön plana çıkmıştır. Sonuçta devletin yönetim anlayışının temelini, olumlu ya da olumsuz olarak addedilebilecek olan konsolosluğun her bir zerresinde bir şeyleri "çözmek" pragmatizmini yansıtan evraklar oluşturmuştu.

[14] Bu dosyalar içerisinde sadece Bağdat dahilinde görülen diplomasi etmeninden başkaca bu şehirle ilgili de çokça bilgi yer almaktadır. Örneğin kent içerisindeki tahıl fiyatlarının ziyadesiyle arttırılması, bölgede meydana gelen isyanlarda Bağdat'taki askerlerin hareket ettirilip ettirilmedikleri, buranın valilerinden olan Ömer Paşa'nın nezaretinde rüşvetin artmış olması, balıkçılardan %50 oranında vergi alınması, 1879 yılında çok yaşlı olan ve padişahın orada reformlarını ve görevini layıkıyla yürütemeyecek olan Namık Paşa'nın Bağdat'a vali olarak atanması ve yerel cemaatlerin ortaya çıkışlarına varana kadar daha nice çeşitli raporlara rastlanabilmektedir. *TNA, FO, 424/19*; s. 20; *TNA, FO, 424/24*; s. 12; *TNA, FO, 424/48*; s. 153; *TNA, FO, 424/51*; s. 132.

Konsolosuna işaret eden herhangi bir veriye rastlanmamakla birlikte Rusya, İran ve Osmanlı siyasi üçgeninin atmosferini yansıtan bilgilere erişilmiştir. Yabancı hüviyeti taşıyan birinci elden kaynaklar arasında Katar Milli Kütüphanesi içerisindeki dijital platform da bulunmaktadır. Özellikle İngiltere'de bulunan arşivlerdeki verilere açık erişim sağlayan bu dijital kaynakların refere edilmesinde QDL (Qatar Digital Library – Katar Dijital Kütüphanesi) kodu ile evrakın içerisinde yer alan *IOR/L/PS/9/76/102*[15] şeklindeki numaraların verilmesi yolu tutulmuştur.

Çalışmaya kaynak olan / olması düşünülen diğer bir grup Osmanlı kronikleridir. Nitekim bu kaynaklarda yer yer başkentten zaman zaman da dış ilişkilerle birlikte devletin farklı köşelerinden olmak üzere yönetim merkezinde duyulan her bir haber gün gün not edilmiş hatta hadiselerde geçen isimlerin biyografileri dahi o kısma derç edilmiştir.[16] Fakat kroniklerden çalışma içerisinde faydalanılması noktasında yapılan araştırma neticesinde, Osmanlı özel tarihçilerinin eserlerinin ne o döneme ne de konuya ait herhangi bir araştırması olduğu tespit edilememiştir.[17]

Resmî tarih yazıcılığının mensuplarının da o dönemi ele alan eserlerinin sayısı ziyadesiyle kısıtlı kalmıştır. Asım, Şanizade Ataullah gibileri yaşlarından ötürü eserlerini 1826'da sonlandırmışlardır. Kendilerinden sonra gelen Ahmed Cevdet Paşa'da bu düstura uyarak kapsamlı çalışmasını o tarihte nihayete erdirmiştir.[18] Fakat 1878-1908 arasını kapsayan ve Sultan II. Abdülhamid zamanını ilgilendiren resmî tarihler kıyasla çok daha azdır. Sadece yine Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezakir*i ve Abdurrahman Şeref Efendi'nin resmi tarihi konsolosluğun vücut bulduğu yılları anlatan kronikler arasında

---

15 Söz konusu kod, İngiltere Milli Arşivleri (TNA) tarafından bir bünyede toplanan alt arşivlerce verilmiş referans numaralarıdır. Nitekim baştaki IOR kısaltmasının açılımı *Indian Office Records* (Hindistan Ofisi Kayıtları) olup, bu durumun kanıtı niteliğindedir. Nitekim Katar Milli Kütüphanesi de İngiltere'den edinmiş olduğu bu belgelerin yer aldıkları arşivlerde verilmiş olan kodlarının orijinalini bozmadan aynı şekilde paylaşmış olarak görünmektedir. Yine de belgelerin Katar Kütüphanesinden elde edilmesinden ötürü örneği verilmiş olan kodların başına QDL (Katar Milli Kütüphanesi'ne bağlı olan Qatar Digital Library – Katar Dijital Kütüphanesi) kısaltması konularak kaynak gösterimi yapılması yolu tutulmuştur.

16 Feridun Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999, ss. 84-86.

17 Necdet Öztürk – Murad Yıldız, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları – Osmanlı Tarihçileri*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, ss. 212-296.

18 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982, ss. 408-413.

yerini almıştır.[19] Fakat söz konusu dönemi ele alan bu kaynaklarda da doğrudan Bağdat Rus Konsolosluğu ile alakalı bilgilere erişilememiştir.[20]

Konuyu ilgilendirmesi bakımından muhtemel diğer bir kaynak grubu da bu dönemde çağdaş araştırmacıların özel ilgi odağına maruz kalmış gazetelerdir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi bünyesinde bulunan Hakkı Tarık Us koleksiyonu içerisindeki bu materyallerin büyük bir çoğunluğu hususiyetle İstanbul ve iç işlerini ilgilendiren hatta konsolosluk zamanını kapsamayan ve kaynak olamamış malzemeler grubunu teşkil etmiştir. Basiret, Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkâr ve Tercüman-ı Ahvâl gibi nice şöhretli basın aracı bu nedenlerle dışarıda kalan ve incelenemeyenlerden olmuştur. Konuya dair bazı vakit dilimlerini kısmen kapsayan gazete sayılarında elden edilen veriler ise bir elin parmağını geçmeyecek şekilde kısıtlı kalmışlardır. Gazeteler arasından incelemeye tabi tutulanlar *Takvim-i Vekâyi*, *Tanin* ve *Tercümân-ı Hakîkât* olmuştur. Rus Ulusal Kütüphanesi'nin erişime açık olan gazeteler koleksiyonu içerisinde yapılan taramalarda da Bağdat Rus Konsolosluğu ile ilgili bir bilgiye *ilginç* bir biçimde ulaşılamamıştır.

Aktarılan kurumun bir Rus müessesesi olması nedeniyle Rus Devlet Kütüphanesi (Bibliotekha Imeni Lenina) içerisinde yer alan kaynaklar kullanılmıştır. Burada özellikle Rusya Federasyonu'nda bulunan üniversitelerdeki lisansüstü tezlerin bulunduğu koleksiyonlardan yararlanılmıştır. Nitekim konu, *Orta Doğu* ve buradaki Rus politikası çerçevesini çizen araştırmalarda işlenmiş ve ilgili olması durumunda çalışma içerisinde de faydalanılmıştır. Özellikle Rus Çarlığı diplomasisinin hangi sularda nasıl seyrettiği noktasında o eserlerin öneminin altının çizilmesi gerekmektedir.

Literatür içerisinde özellikle ön plana çıkan ve neredeyse bir başvuru rehberi haline gelen eserlerden birisi A. Lütfullah'ın *Sefaret Katipleri ve Ataşemiliterler* adlı çalışmasıdır. 1929 yılında basılan ve iki ciltten oluşan kitap, özellikle konsolosların

---

[19] Necdet Hayta – Uğur Ünal, "Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazıcılığı (1789-1908)", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin – Ahmet Şimşek, Yeditepe Yay., İstanbul 2017, ss. 137-154; Öztürk – Yıldız, *Osmanlı Tarihçileri*, ss. 196-211; Ayrıca inceleme altına alınan diğer iki eser, Lütfi Tarihinin genişletilmiş olan son cildi (15) ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mirat-ı Hakikat isimli eseridir. Ve fakat, Lütfi tarihinin genişletilmiş olan son cildi konunun tarihinin kapsamı dışarısında kaldığından herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiş ve Abdurrahman Şeref Efendi'nin, *Vekâ'yi* olarak anılıp 1908-1918 arası olaylarını anlattığı eseri ise *Türk Tarih Kurumu'*ndan *tedarik edilememiş*tir.

[20] Ahmed Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi*, c. 4, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yay., İstanbul 2019; Cavid Baysun'un sadeleştirmede bulunmaksızın hazırladığı aynı eser, ileriki bölümlerde verilen örneklemler işlenilirken kullanılmıştır.

harekât ve tavırları noktasında örneklerin bulunabildiği işleyişi sergileyen ve uluslararası konsolosluk hukukuyla yazılı-yazısız fiili kurallara işaret etmiştir. Her ne kadar özelde Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemiyle birlikte onun diplomatları üzerinden işlenen bir konuyu barındırıyor olsa bile bu araştırma sayesinde birçok ortak payda olduğu keşfedilmiş ve söz konusu metin önemli soru işaretlerini gidermiştir. Konsoloslar ve konsolosluk kurumuyla ilgili fikirlerin düşünce aşamasından kurtularak işleyişte yeri olduğunu göstermiştir. Zaten Türkiye Cumhuriyeti diplomatlarını anlatıyor ve dönem olarak geç yılları sembolize ediyor olmasına karşın, rejimin kuruluşuyla konsolosluğun kapatılışının arasındaki farkın sadece 9 yıl olması aslında bu kurumda kaidelerin çok da değişmediği ve Avrupa tarzından etkilenmiş Türk diplomasisinin Rusyalı meslektaşlarıyla ciddi farklılıklara konu olmaması, bu kitaptan çokça istifade edilmesine vesile olmuştur.[21] Bu kitabın temeli ve mantığına benzer bir biçimde literatürdeki (ve tabii yazarın alanı haricindeki) özellikle de konsolosluk hukuku gibi içeriğe sahip diplomasi çalışmalarından, konsolosların pek çok hareket ve düşünce-tavır tarzını açıklayabilmek noktasında interdisipliner bir biçimde faydalanılması yolu tutulmuştur.[22]

Bağdat'ta bulunan yabancı devlet temsilciliklerinden bazılarının *başkonsolosluk – ceneral konsolosluk* oldukları görülmektedir.[23] Ancak yöredeki diğer kentlerde bulunan diplomatların hiyerarşik olarak bu konsolosluklara göre salahiyetleri diğerleri kadar değildir. Fakat hem literatür hem de bazı devletlerin konsolosluk raporlarında özellikle ticarî hususlar ön plana çıkarılarak Bağdat'tan ziyade Basra ve Fav gibi şehirlerin altı çizilmiştir. Bu durum ise İngiltere'ninki hariçte olmak üzere Bağdat'taki diplomatik misyonların çalışılmamasına hatta yer yer göz ardı edilmesine ve elbette bunun bir getirisi olarak literatürde boşluklar doğmasına neden olmuştur. O nedenle Bağdat Rus Konsolosluğu ya da "*Bağdat X Konsolosluğu*" konuları bir başlık ya da çalışma alanı olmaktan çok, eserlerin büyük bir çoğunluğunda Orta Doğu, İngiltere, Rusya, Bağdat Demiryolu, Orta Doğu Ticareti gibi nice türetilebilecek başlıklar altında dahası kendisine ancak satır aralarında yer bulabilmiştir. Elbette bu durum da hemen belirtilip

[21] İngiltere merasimlerinin anlatıldığı kısımlarda dahi ciddi benzerliklerin olduğu belirtilmelidir. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri ve Ataşemiliterler*, c. II, İlhami Matbaası, İstanbul 1929, s. 31-35.

[22] Kamuran Reçber, Temel İskit gibi yazarların kaynakçada yer alan eserleri bunlar arasından başlıcalarıdır.

[23] Şehirdeki diplomatik temsilciliklerin sayısı artmadan evvel kent sakinleri "ceneral konsolos" olarak sadece iki devletin diplomatıyla karşı karşıya kalmışlardır: İngiltere ve Rusya.

vurgulanması gereken bir ayrıntı şeklinde kaynak problemleri kontenjanına dahil edilmiştir.

Kaynak problemlerinin en esaslılarından birisi de yığın olarak görülen kaynakların aslında azlığıdır. Bu kaynaklardan *Rusya* başlığına sahip olanların Bağdat hatta küçük bir mübalağa ile *Orta Doğu'*dan; Orta Doğu ya da çok detaycı bir bakışla Bağdat'ı içerenlerinse Rusya'dan sanki habersiz oldukları görülmektedir. İşin içerisine giren İngiltere ve İran parametreleri ise durumu daha da karmaşıklaştırmaktadır. İran, sanki Rusya'nın gözlerini diktiği tek yer gibi durmaktadır. İngiltere ise Bağdat ve havalisindeki tek söz sahibi gibidir. Kimileri Osmanlı'nın adını çok da anmazken, diğer eserler ise *aslında tamamı ile o toprakların yegâne sahibi olan siyasi teşekkülü*, olduğu gibi yok saymışlardır. Diğer bir bakış açısı da Rusya'yı zaten belirtmezken, bölgedeki etkinliği hat safhada olan İngiltere'yi göz ardı etmiştir. En özet haliyle aslında tüm bu sarmalı ortaya çıkarabilenlerin sayısının çok ciddi bir şekilde az olduklarıdır.

Burada özellikle değinilmesi gereken en önemli konulardan biri de en basit tabiriyle, diplomasi tarihi konulu kitapların içeriklerinin diplomasiden yoksun olmaları durumudur. Bu durumu *galat-ı meşhur lügat-i fasihden evladır* şeklinde giriş yaparak açıklamaya çalışan Onur Kınlı, kimi kaynakların ciddi bir biçimde ne nicel ne de nitel olarak diplomasi tarihini içermediklerinden bahsetmiştir.[24] Zeynep Bostan da daha çalışmasının ilk sayfalarında söz konusu duruma işaret eden alıntılar ile ayrımların doğru yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir.[25] Konuya vurgu yapan diğer bir açıklama yine yukarıdakine benzer bir şekilde şöyledir: diplomasi ismini konu başlıklarında içeren eserlerin diplomasi değil, dış politika anlatıyor olmalarıdır. Her dış politika eylemi potasında diplomasiyi eritirken her diplomasi içerisinde dış politika barındırmamaktadır. Ya da diplomatik eylemler dış politikayı oluştururlar ancak genel bir tabir olan dış politiğin diplomasiyi oluşturduğu söylenemeyecektir.[26] Dış politika ya

---

[24] Onur Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Yay., Ankara 2006, ss. 51-57; Uzun yıllar boyunca diplomasi kulvarında ter dökmüş kimselerce ele alınmış kitaplarda dahi bu konuya değinilmiştir. Her ne kadar haklı bir şekilde araya çekilmesi gereken çizginin pek güç olmasına rağmen tanımların farklılıkları da aşikardır. Temel İskit, *Diplomasi – Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2020, s. 1-2.

[25] Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri – II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, Kitap Yay., İstanbul 2021, s. 15.

[26] Sadece tarih alanında değil, interdisipliner bir şekilde konuyla ilgilenen pek çok bilim veya alt bilim dalının açıklamalarında diplomasinin dış politikadan tamamı ile ayrı anlamlarda olup ilkinin ikincisinin aracı

da siyasi tarih halihazırda gerçekleşmiş ve olmuş olan ise diplomasi o gerçekleşme esnasındaki ihtimalleri içermekteydi. Nitekim başlığında diplomasi tabiri bulunmasına karşın diplomasi ile uzaktan yakından alakası bulunmayan metinlerin birçoğunun temeli aslında Fahir Armaoğlu ve Oral Sander gibi akademisyenlerce uzun yıllar evvel anlatılmış olanların[27] taklidinden başkaca bir anlam ifade etmeyen yazına dayanmaktadır. Ayrıca söz konusu sıkıntının sadece Türk-Türkçe kaynaklarda değil, aynı zamanda dünya yazınında bulunması, özellikle Alman ve Fransız kaynaklarının neredeyse yok sayılmasına, İngiliz-İngilizce ve Rus-Rusça kaynaklarında çalışma kapsamında kullanımının kısıtlı bir hale gelmesine sebebiyet vermiştir.

1.3. Kapsam, Kavram ve Tarihi Arka Plan

Bir başlığın içerisinde bulunan kavramlar esasen o çalışmanın yapı taşlarını simgelemektedirler. Yapı taşları ise elbette çalışmanın çok daha iyi idrak edilebilmesi adına derinlemesine ele alınması gereken unsurlarını oluştururlar. *Rusya'nın Osmanlı Bağdat Konsolosluğu*nda işaret edilen ögeler; özelde Bağdat ve genelde Orta Doğu olarak tanımlanabilecek coğrafya[28], söz konusu mekân üzerinde gerçekleşen ve açılan pencereden dünyayı gösteren geneldeki Rus-Osmanlı siyasî ilişkileri ile konsolosluk ve onun portresini çizen diplomasidir. Bahse konu çerçevesi çizilmeye çalışılacak ilk mevzu ise Rus tarihi ve Osmanlı-Rus ilişkileridir.

Akdes Nimet Kurat'a göre, Fin'lerde politik-liderlik anlamı bulunan Rus terimi / kelimesinin millî bir topluluğa ait olarak siyasi şekilde sivrilişi ve tarih vitrinine girişi, IX. yüzyılda Rurik'in Novgorod havzasını ele geçirmesiyle başladı.[29] Svyatoslav devrinde ilerleme kaydeden Ruslar, onun oğlu olan Vladimir zamanında da Hristiyanlığı çok erken

---

olarak alt dalları arasında bulunduğu kabul edilmiştir. Barış Özdal, "Diplomasi", *Diplomasi Tarihi I,* Ed. Barış Özdal – Kutay Karaca, Dora Yay., Bursa 2020, s. 25.

[27] Oral Sander doğrudan ve gerçek anlamı ile "diplomasi"nin gelişimine dair bir bölüm vermişken, Armaoğlu ise Uzak Doğu veyahut daha detaylı bir Osmanlı bölümü ile dikkatleri çekmiştir. Oral Sander, *Siyasi Tarih – İlkçağlardan 1918'e,* İmge Yay., Ankara 2008; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi,* Alkım Yay., İstanbul 2010; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi,* Alkım Yay., İstanbul 2012.

[28] Orta Doğu, Yakın Doğu ve Uzak Doğu tanımlamaları için bkz. Şenay Karaçam, *20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 1.

[29] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi – Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* TTK Yay., Ankara 2010, ss. 10-20; Vernadsky'nin görüşlerini ön plana çıkararak aktarımı sağlanan Rus kökenleri için bkz. Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimine Rusya,* İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 15-16.

bir tarihte kabul etmiş oldular.[30] Yaroslavl zamanında devam eden büyüme, ilk olarak Kumanların hakimiyeti altına girmeleriyle bölündü; Yuri ve ardından Aleksander Nevsky'le birlikte Ruslar artık yavaş yavaş Moğol tahakkümü altından çıkmaya başladılar. Vasili ile Ivan dönemlerindeyse Novgorod ve Kiev Moskova'ya dahil edilerek düşmanlara karşı tedrici bir biçimde baş kaldırdılar.[31]

Büyümek ve Moğol'dan sıyrılmak, genişlemeyi ve çevrenin oluşumunu beraberinde getirdi. Osmanlılarla ilk tanışma da Kırım Hanı sayesinde II. Bayezid (1481-1512) zamanında gerçekleşti. Öyle ki söz konusu ilişkiler diplomasiyle başlangıç bulmuştu. Knez ve padişah arasında gerçekleşen mektuplaşmaların ardından Pleshcheyev adındaki ilk Rus elçisi 1497'de, ikincisi Kutuzov ise 1501'de İstanbul'a gelmişti.[32] Ruslarca Tsargrad (Tsaryugorod) olarak adlandırılan İstanbul'da diğer bir Rus, Sultan II. Selim zamanında gerçekleştirilen Astrahan seferinin ardından IV. Ivan tarafından 1570 yılında gönderilmişti.[33]

Kırım Hanlarının hatalı siyasetleri, hatta Mengli Giray'ın üçüncüsü ile dost olup Osmanlı'yla olan ilişkilerin başlamasına sebebiyet vermesine karşın III. ve IV. Ivan'ın sürekli olarak fırsat kollamalarıyla birlikte Kazan ve Astrahan seferlerini gerçekleştirmeleri neticesinde ciddi bir biçimde güç kazanan Rus Knezliği veyahut diğer Ivan'ın kendi üstüne almış olduğu unvandan ötürü Rus Çarlığı, kendilerini Büyük Savaş'ın (1684-1699) arifesinde ezeli düşmanları olarak saydıkları ve onların patrikliğiyle *Konstantinapol*'lerini ellerinde tutan Türkleri tehdit edebilecek bir konumda görmekteydi.[34] Nitekim Ruslar, yer yer Orta Asya üzerindeki hanlıklar, Çin, Lehistan, İsveç ve Osmanlı üzerine doğru genişleyen ya da bunu gerçekleştirmeye çalışan bir

---

30 Kurat, *Rusya Tarihi,* ss. 20-35; Kurat, yine de, çok haklı bir şekilde bu dinin Ruslar arasında tedricen yayılmış olabileceğinin de bilgisini vermektedir.

31 Kurat, *Rusya Tarihi*, ss. 36-117.

32 Kurat, *Rusya Tarihi*, ss. 117-119; Böylece Ruslar kendileri ile Osmanlılar arasındaki ticari münasebetleri de geliştirmişlerdi. Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi – Osmanlı Diplomasisinin İzinde,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s. 268.

33 Söz konusu elçinin amacı II. Selim'in saltanatını tebrik etmek olsa bile esasında bu seferin neden yapıldığı, komutanların kimler olduğu, Türklerin amaçları ve askeri kuvvetleri gibi birçok istihbari bilgiyi toplamak adınaydı. İlyas Kamalov (Haz.), *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi,* TTK Yay., Ankara 2011, s. 15-16.

34 Mehmet Saray, "Başlangıcından Petro'ya Kadar Türk-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi – Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı,* S. 35, İstanbul 1994, ss. 196-218.

pozisyona gelmişti. Burada XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde tahta artık Rurik soyu değil Romanov'lar hâkim olmuşlardı.[35]

Her ne kadar 1700'den sonra bir Prut Savaşı gerçekleşecek olsa da Petro'nun gücünün yettiği nokta aslında İsveç'ti. Osmanlı Devleti, Ruslar için özellikle de Kırım gibi bir ara faktörün mevcudiyeti varken, hala bir süper güçtü.[36] Nitekim Prut Savaşı'nda gelişen olaylar ve Osmanlı Devleti'ne karşı aldıkları yenilgi de bunun en güzel delillerinden birisi olmuştu. Ancak arada imza edilen Pasarofça Barışı'nın öncesindeki savaş sayılmaz ise 1735-1739 Osmanlı-Rus muharebesinin ardından Ruslar artık güneydeki rakiplerine karşı talihlerini değiştirmeye başlamışlardı.

Osmanlılar ve Ruslar için asıl büyük muharebeler denizlerde değil karada yaşanıyordu. II. Katerina döneminde (1762-1796) ilerleme sağlayan Ruslar, diplomatları sayesinde sadece Karadeniz'de seyir hakkı gibi dünyanın diğer parçasını ilgilendiren talepleri değil, Kırım'ın yanı sıra aynı zamanda az nüfusların bulunduğu büyük kara parçalarının kendi imparatorluklarına katılmasını da sağlamışlardı. Osmanlılara benzer bir biçimde Avrupalı bir güç olmak ve olmamak arasındaki Rusların, diğer güçlerle birlikte artık bu yüzyılın sonunda o kıtanın doğal sınırlarına dayanarak ötesine geçmeye[37] kalkıştığı ve hatta yer yer başarılı olduğu da bilinmektedir. Ticari buğday tarımının yapılmaya başlandığı ve bu nedenle kurulan Odessa, işaret edilen başarının isimlerinden biri olmuştu ve onun yer aldığı bu bölge Rus İmparatorluğunun başlıca gelir kaynaklarından birisini oluşturacaktı. Ayrıca Çariçenin gemileri Karadeniz'deki seyir hakkını sadece ticaret için değil, siyasal gayeler uğruna da elde etmişlerdi. Yapılan anlaşmalarda Rus diplomatları her ne kadar bu durumu reddetmiş olsalar bile *Rus gemilerinin Karadeniz'deki varlıkları, her zaman Osmanlı ülkesinin can damarlarına yönelik bir askeri tehdit anlamı taşımıştı.*[38] Ayrıca II. Katerina döneminde Osmanlılar Faş, Sohum gibi önemli merkezlerde ve Çerkes ile Abazalar üzerinde hakimiyetinin devamını sağlarken diğer yerlerde Ruslar güçlerini arttırıyorlardı. 1774 Küçük Kaynarca ve 1792 Yaş bunun

---

35 Kurat, *Rusya Tarihi*, ss. 120-210.

36 Kemal Çiçek, "Baltacı Mehmet Paşa ve Prut Savaşı", *Baltacı Mehmet Paşa Sempozyumu Bildirileri*, Der. Kemal Çiçek, Karam Yay., Ankara 2007, s. 5.

37 Ömer Gezer, *Osmanlı Diplomasisinde Denge Politikaları (1774-1829)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 14.

38 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev. Ayşe Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 101.

en iyi kanıtlarından biri olduğu gibi, Kırım da artık kaybedilmişti. Ayrıca çalışma kapsamında Rusya'nın *Doğu Sorunu* çerçevesinde her zaman bir şekilde karşısına dikilen İngiltere ile Türklerin el ele vermeleri hem adı Petersburg olan bir tehlikenin varlığından hem de artık Osmanlıların Fransa güdümlü siyasetlerini terk etmelerinden kaynaklanmıştı.[39]

1826'da Yeniçerilik müessesesinin ilgasının ardından bunu bir fırsat bilen[40] Çarlık tekrar güneye inme kararı aldı fakat bu sefer bunu İran üzerinden yaptı. Dahası Rus İmparatorluğu, bu devrede ilk kez Bağdat'a çok yaklaşmıştı. Böylelikle Ruslar Ermenilerin bulundukları yerlerde idari teşkilatlandırmalar yapmışlar ve aynı zamanda da Tebriz'i ele geçirmişlerdi.[41] Her ne kadar Ruslar, Orta Doğu'ya yönelik faaliyetlerini özellikle 1877-1878 savaşı ile açığa çıkarmış olsalar da esas engelleyici 1856 Paris Antlaşması ve onun evvelinde yaşanan Kırım Harbi olmuştu. Nitekim bu şekilde Rusya'ya vurulan zincirin kırılması, önceki barışın hükümlerinin yok sayılarak 1870 senesinde Karadeniz'de sağlanan hareketlilik olmuştu, bunun ardındansa Ruslar ilk hamle şeklinde ne yapabileceklerine askerî bir zaviyeden bakmışlardı: 93 Harbi.[42]

Bağdat Rus Konsolosluğunun varlık gösterdiği dönem olan 1880-1914 yılları arasında tarih kitapları esasında Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında kayda değer bir siyasi gelişmeden genellikle bahsetmezler. Ancak söz konusu dönem Rus tarihçilerinden A. B. Şirokorad'ca *büyük savaşın arifesindeki soğuk savaş dönemi* olarak adlandırılmıştır. Böylesi bir tanımlamanın, özellikle Rus tarafı için, gözettikleri Osmanlı politikası ön planda tutulduğu zaman ziyadesiyle doğru olduğu dikkatleri çekecektir. Nitekim Petersburg bu dönemde sürekli olarak birtakım siyasi planlamaların içerisine düşmüştü. Babasının politikasını devam ettiremeyerek reaksiyoner bir egemenlik kuran[43]

---

[39] Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, ss. 30-31; Söz konusu süreci diplomatik-askeri ve siyasi açılardan ele alan çok daha detaylı bir araştırma için bkz. Fatih Yeşil, *Trajik Zafer*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.

[40] Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi – Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Kitap Yay., İstanbul 2014, ss. 48-54.

[41] Mücteba İlgürel, "Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-1829 İlk Rus İstilası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi – Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı*, S. 35, İstanbul 1994, s. 170-171.

[42] Teyfur Erdoğdu, "1856 Paris Kongresi – 1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 150-151. Orhan Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 127.

[43] Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 359-360.

III. Aleksander (1881-1894)[44] ve II. Nikolay (1894-1917) aralarına İstanbul elçisi olan Nelidov'un[45] da katıldığı toplantılar yapmış ve özellikle İstanbul'un denizden olmak suretiyle fethedilmesiyle ilgilenmişlerdi. Fakat bu sırada İngiltere'nin de yer aldığı denklem dahilinde II. Abdülhamid'e karşı her ne faaliyetleri olursa olsun Berlin Muahedesine (1878) kati surette uyacaklarına dair güvence vermiş ve Osmanlı tahtı da onların hala Karadeniz'de bir donanmaları bulunmamasından dolayı adı geçen güvenceye de inanmışlardı.[46] Hatta bununla ilgili olarak Karadeniz'e küçük de olsa bir filo indirilmesi gibi somut adımlar da atılmıştı. Ancak Lambsdorf'un tabiriyle genç efendi Nikolay'da (II.) tezcanlılık problemi vardı ve kararlarını çok çabuk terk ediyordu. Tabii bunda Şirokorad'ın tek bir kelime haricinde pek de üstünde durmamasına karşın büyük bir Rus-Japon savaşının ve koca bir İmparatorluğun çok yoğun siyasi olaylara maruz kalmış üç tarafla çevrili sınırlarının doğusunda bulunan bu tehlikenin büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Yeni asrın yani 1900'lü yılların ardındansa Rus yönetiminin İstanbul hakkında pek de hayaller kurmadığına şahit olunmuştur.[47] Çünkü Fransa'dan alınan sermaye kredileri[48] ve üst düzey Rus karar alıcılarının vakitlerini Fransa'da geçirmeleri ve tabii tam da bu sırada Almanların İstanbul'daki etkilerini ciddi oranda

---

[44] Onun döneminde Rusya'nın sanayisi kurulan fabrikalarla çok ilerlemiş, modern okullar açılmış, ihracat ve ithalat gelişmiş, demiryollarının örülmesine başlanmış, şehirleri büyümüş ve neredeyse Avrupa ile muasır seviyede kapitalist bir ülke olma yolu tutulmuştu. Ve fakat memleket dahilinde Leh, Yahudi ve diğer gayr-ı Rus unsurlara karşı da çok katı bir politika izlenmeye başlanmıştı. Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 360-361.

[45] Zaten Osmanlı-Rus siyasi ilişkilerini anlatan pek çok genel tarih eseri dahilinde Nelidov'un II. Abdülhamid'in saltanatının neredeyse sonuna kadar bu tarz projeler sunduğu ama ekseriyetle o planların iç gelişmelerde yaşanan ya da orduyu ve teçhizatı Odessa'ya taşıyamayacak arabalar-yollar olmaması gibi askeri-lojistik meselelerce engellendiği de bilinmektedir.

[46] Feroze A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası – Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik, İstanbul 2020, s. 244.

[47] Çünkü meşhur Japon-Rus harbi ve 1905 devrimi buna engel olmuştur. Ayrıca Rusya hem bu hem de 1890 kıtlığı gibi nedenlerden dolayı sadece sosyal değil, aynı zamanda ekonomik bir çıkmaz içerisindedir. Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 408.

[48] Benzer bir durum, Rusların Almanlarla yaptıkları 1904 ticaret anlaşmasında da görülebilir. V. M. Khvostov, "Obrazovanie Antantı (1904-1907 gg.)", *Istoriya Diplomatii*, c. 2, Ed. V. P. Potemkina, Gosudarstvennoye Izdatelstvo Politicheskoy Literaturu, Moskova 1945, s. 165; Söz konusu Fransa yakınlaşması, Orta Asya'daki ilerlemeden ötürü İngilizlerin, Panslavist politikadan dolayıysa Avusturya ile Almanya'nın gücendirilmesi ve 1890 yılında baş gösteren kıtlıktan dolayı bu sermayenin alınması ile gerçekleşmişti. Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 363, 405; Burada Fransa'ya yakınlaşılmasının mimarı, her ne kadar Rusların Almanların yükselişini engellememek noktasında gösterdikleri başarısız diplomasilerine rağmen, 1870'li yılların dışişleri bakanı olan Prens Gorçakov'du. Nicholas V. Riasanovsky – Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi – Başlangıçtan Günümüze*, Çev. Figen Dereli, İnkılap Yay., İstanbul 2016, s. 398. Fransa kamplı bir ittifakın engellenmesi için Bismarck Ruslarla sürekli olarak yakın ilişkilere güdülenen bir siyaset takip etmişti. Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler*, c. II, Çev. Savaş Aktur, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2010, 158; Rus-Fransız yakınlaşmasının asıl sebepleri için bkz. İlber Ortaylı, *Üç Kıtada Osmanlılar*, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 147.

artırmış olmaları o hayalleri suya düşüren sebeplerden olmuştu. Yavaş yavaş Almanlardan uzaklaşma ve Fransa'ya yakınlaşma ise 1891 yılında Fransızlarla öncelikli olarak onların kendilerine verdikleri diplomatik tavizle gerçekleşmişti.[49]

Çarlığın, İstanbul'a bu denli verdiği önem elbette dinî, tarihî ve diğer birçok emeli barındırmakla birlikte esasen batı sınırı üzerinden Balkanlar ve Avrupa'nın geri kalanına, Orta Asya ve Kafkaslar üzerindense Hindistan ile Hint Okyanusu ve o suyun girintisi olan coğrafyalara yoğunlaşılmasını sağlayacaktı. Kısacası her türlü ve her yoldan sıcak denizlere inilmesinin korumasını sağlayacak kilidin anahtarı İstanbul'du.[50] Fakat siyasi ilişkiler ve diplomasi kapsamında Osmanlılar için ön plana çıkanın Rusya olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid için dikkat çeken siyasi teşekkül Almanlardı. Fransız-Rus ve İngiliz'in bulunduğu tahterevalli bir tarafından kalkmaya başlayınca sultan ya o siyasi teşekküllerden birini, seçeneği yoksa da Alman kozunu oynayarak dengeyi sağlamaya çalışıyordu.[51]

1908 yılında gerçekleştirilen Reval görüşmeleri, ortalama 30 yıl öncesinden süregelen blokları bozarak İngiltere-Fransa ve Rusya ittifakının kapılarını aralamıştı. Bu durum Rusya'ya birçok konuda daha serbest bir biçimde hareket etme imkanını tanımıştı. Öyle ki Ruslar İran üzerindeki baskılarını arttırmakla kalmamış aynı zamanda bu sefer İngilizlerle de anlaşma olanağı bularak resmen İran içlerine girmişti. 1908 yılında Rus birlikleri İran meclisini topa tutmuş, 1911 yılında Rusya'daki şah, ülkesine dönme olanağını Rus ordusu ile bulmuştu. Fakat Rus orduları bu sefer resmen İran sınırlarından içeri girmiş hatta askerlerini de buranın kuzey kesimlerinde bırakmıştı. Böylelikle, Rusya *siyasi hakimiyet altına aldığı bu topraklarda adeta Hint Okyanusuna açılmak ve Basra Körfezi'ne yaklaşmak gibi planlarını gerçekleştirebileceği emelleri için stratejik mevkiler elde etmişti.*[52]

Son atağın gerçekleştiği 1910-1911 dolaylarında koltuğu boşta olan Rus hariciyesinin yine en iyi seçeneği Sergey Sazonov'du. Dahası o, diğer imparatorluk

---

[49] İşgal tehlikesinde diğer tarafın askeri yardımda bulunması durumudur. John Morris Roberts, *Avrupa Tarihi,* Çev. Fethi Aytuna, İnkılap Yay., İstanbul 2010, s. 551.

[50] Aleksandr Borisovich Shirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları – Kırım, Balkanlar, 93 Harbi ve Sarıkamış,* Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, ss. 442-451; Zaten Japon harbinin sıcak denizlere inilmesine ket vurduğu için geleneksel plana yani İstanbul'a dönüldüğü de unutulmamalıdır. Kurat, *Rusya Tarihi,* s. 408.

[51] Musa Gümüş, *Güç ve Diplomasi – Mısır Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid,* Kitabevi Yay., İstanbul 2018, s. 355.

[52] Kurat, *Rusya Tarihi,* s. 407.

bakanları gibi çizgiyi bozmak niyetinde de değildi. Rusya'nın bu sıra en çok ihtiyacı olan şey istikrardı.[53] Kârlı bir hamle ve öncesinde genel olarak donanma-ordu ve benzeri diğer yetersizlikler Rusya'yı en nihai kertede Osmanlı Devleti'ne karşı tedbirli bir dış politika izlenmesi mecburiyetinde bırakmıştı. Hele ki kendi ülkelerinde yaşadıklarına benzer bir devrim hareketinin yaşanması Türkleri onlar için daha da tehlikeli bir hale getirmişti. Yakın zaman dilimi içerisinde çıkabilecek büyük bir savaşsa durumları daha da karıştırabilirdi ve Rus dış politikasının mimarları için böylesi bir seçenek asla kabul edilemezdi.[54] Tüm ihtimaller arasından en kötüsü ise, neredeyse birkaç yüzyıldır tüm dünyanın kafasını kurcalayan soruya işaret etmekteydi: Osmanlıların çöküşü sırasında Rusya devreye giremezse bu topraklar kime kalacaktı? Cevap kendini *Almanya* şeklinde göstermekteydi.

Bağdat Rus konsoloslarının yaşadıkları dünyada onların odağında bulunan siyasî arenanın baş aktörleri Osmanlı ve Rus imparatorluklarıydı. Fakat burada hemen belirtilmesi gereken, bu iki siyasî yapının yanı sıra daha az pay sahibi olmakla birlikte İran'ın da rolünün bulunuyor olmasıdır. Öyle ki Rus-Osmanlı ilişkilerinde İran, Rus-İran ilişkilerinde Osmanlı ve Osmanlı-İran ilişkilerinde de Rusya ortak bir jeopolitiği paylaşmanın etkisiyle göz ardı edilemez bir konumda bulunmuşlardır. Her bir buhran döneminde söz konusu devletlerin karar mercileri kendi içlerindeki duruma dair şartların hesaplarını yaparken tasarılarını masaya yatırdıklarında mutlaka üçüncü devletin payına düşecek planlar da hazırlıyorlardı.

1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı'ndan[55] kısa bir süre sonra 1830 yılının Mart ayında Tebriz'de bulunan İran şahzadelerinden Mirza Abbas, Süleymaniye'nin yakınlarına kadar gelmiş, Bağdat'a saldırmayı tasavvur etmiş ve Basra'yı ele geçirme planları

---

[53] Sazonov'un istikrar yanlısı olmasının en önemli nedeni, öncelikle Rusların Karadeniz'de bir ticari veya savaş filosu varlığını hala oturtamamış olması, Rus buğdaylarının hala Boğazlardan geçmediği için Rus ticaretinin uğradığı zarar ve kayıpların olması, Osmanlılar yerine geçebilecek farklı ve genç bir siyasi teşekkülün Boğazları korumak ve Ruslara izin vermemek bir tarafa Ruslar aleyhinde Kafkaslar-Balkanlar ve Karadeniz'de Rus aleyhine gelişim gösterebileceği, Rusya'nınsa Osmanlı'ya ya "sadece kendilerinin son vermesi" [ki o da bu aşamada iç işlerinin karışık, dış işlerde ise zaten halihazırda gerçekleşen bir bloklaşma ve beklenen bir savaş olması nedeniyle mümkün değildi] ya da onlara yanaşarak Türklerin siyasi bütünlüklerini korumaları, yani dost geçinmek istemelerinden kaynaklanmıştır. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya - XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yay., Ankara 2011, s. 190-191.

[54] Onur İşçi – Onur Önol, *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü 1881-1917*, Kronik, İstanbul 2019, s. 230.

[55] Söz konusu savaş ve ardından yaşanan siyasi gelişmelerin detayları için bkz. Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yay., İstanbul 2012, ss. 310-316.

yapmıştı. O nedenle de yerel merciler hemen Basra'yı bir kuşatmaya karşı hazırlamaya başlamışlardı. Ancak İran askerleri arasında taun illetinin yayılmaya başlamasıyla Mirza geri çekilmek durumunda kalmıştı. Bütün bunlara sebep olan yahut Osmanlı yöneticilerinin bir şekilde zihninde şekillenen, daha iyimser bir ihtimalle istihbar edindikleri üzere İranlıların harekâtının, Rusya'ya güvendiklerinden dolayı meydana gelmesiydi.[56] İran'ın kimi zaman büyük güçlerin arasında kalan ve bir çarpışma sahası arz eden durumuna, tabii işin içerisine Bağdat'ı da dahil ederek değinmek gerekiyor. Örneğin İngiltere ve Rusya arasında sıkışmış olan ve bunlardan ikincisinin tahrikiyle şahın Herat kentini kuşatması üzerine İngiltere de bölgede dönen oyuna dahil olmuştu. İngilizler, her ne kadar kimi zaman savaşa sebebiyet verseler de barış kavramının işleticisi olan bu memurlarını harpten korumaya çalışarak Osmanlı Devleti'ne başvurmuşlardı. İran sınırının Bağdat olması hasebiyle de padişahça Bağdat valisine İngiltere konsolosunun oraya geleceği haber edilmişti. Bu kimseye özenli bir şekilde hürmette kusur etmeyerek davranılacak, sözgelimi Basra'ya gidip bölgeyi gezmek ve bir şeyler satın almak isterse müsaade edilecekti. Dahası bahse konu padişah hattı içerisinde valiye *Rus tarafından* da kimseler gelecek olur ise, o kimselerin de kabul edilerek aynı şekilde davranılmasını emredilmişti.[57] İran'ın Bağdat ile olan ilgisi sadece askerî yahut siyasî konulara dair olgulara tabi değildi. Hac vazifesini eda etmek üzere kimi zaman şah hanedanına mensup kimseler de bu yolculuğu gerçekleştirebilmek adına Babıali'den izin isteyebiliyorlardı. Hatta yola çıkacak kervanın, o kafile içerisinde bulunan asillerin güvenliklerinin fazladan zabitlerle sağlanması gibi konular hakkında şahlar ve şahzadeler Bağdat valisine Farsça mektuplar kaleme alabiliyorlardı.[58] Fakat İran'ın etkisi detaylar dahilinde ufak çaplıydı. Bu etki Osmanlılarca sürekli olarak, daimî bir barışın sürdüğü ancak her zaman tehdit potansiyeli yaşayan bir coğrafya ile eş değerdi. Ruslarsa merdivenden aşağı inmek istedikleri sırada bu ülkeyi güvenle dayandıkları bir korkuluk ya da tampon gibi görmekteydiler.

---

[56] *BOA, HAT, 807/37188*; 18 Ramazan 1245 / 13 Mart 1830.

[57] *BOA, HAT, 806/37167*; 29 Zilhicce 1254 / 15 Mart 1839; belge içerisinde herhangi bir tarih belirten ibare bulunmamaktadır. O nedenle belgenin tarihi BOA kataloğundan alınmıştır. Herat Kuşatması, İran üzerindeki İngiliz ve Rus mücadeleleri söz konusu belge içerisinde de anlatılmakla beraber mevzu bahis anlatının detayları için bkz. Karadeniz, *İran Tarihi*, ss. 331-342.

[58] *BOA, HAT, 807/37188*; 18 Ramazan 1245 / 13 Mart 1830.

1.3.1. Diplomasi

Portekiz her şey için yalvarır, İspanya her şeyi verir, Napoli her şeye katlanır, Parma her şeyle uzlaşır, Venedik her şeye sessiz kalır, Ceneviz her şeye güler geçer, Sardinya her şeyi gözler, İngiltere her şeye yardım eder, Fransa her şeye karışır, İsviçre her şeyi yorumlar, ***Rusya herkesi korkutur****, Almanya her şeyi taklit eder, İsveç her şeyi yâd eder, Polonya her şeyi kaybeder, Kutsal İmparatorluk her şeye inanır,* ***Osmanlı her şeye hayret eder,*** *Papa her şeye göz yumar, Her şey birbirine karışır ve böylece her şey dağılır ve de Tanrı yardımcımız olsun, yoksa şeytan parsayı toplar. 1785 yılında tüm Avrupa'da elden ele dolaşan bu broşür, Siyasi Barometre'nin nihai bulgusu: her şey birbirine karışır.*[59]

Aslında imparatorlar, saraylarındaki elçiler güruhu oluşmadan evvel de birbirlerine elçiler göndermekten gayet memnundurlar. Fakat *merkantalist zihniyet gibi devlet gücünün artmasının bir sonucu olarak diplomasi doğdu.* Ya da daha doğru bir tabirle, varlığı zaten aşikâr olan bu terim, devlet gücünün artışıyla birlikte kendisi olmaksızın hareket edilememesine işaret edecek denli bir kuvvet kazanmış oldu. Bu da yegâne örnek olan Venedik'ten sonra XVI. yüzyılda diğerlerinin kalıcı diplomatik birimler oluşturmalarına sebebiyet verdi. Bunu Machiavelli çağında *sahtekârlıkları ile ünlenen* diplomatlar izledi. Hatta Sir Henry Wootton onları "bir elçi, ülkesinin çıkarları için yurt dışında yalan söylemeye gönderilmiş dürüst bir adamdır" alayı ile anlatmaya çalışmıştır.[60] Peki, yukarıda doğuşundan ve iktidara gelmesinden bahsedilen diplomasi tam olarak nedir ve nasıl tanımlanabilir?

Diplomasi[61] *milletlerarası ilişkilerin müzakere yolu ile yönlendirilmesi olarak tanımlanır. Diğer bir tanımlamaya göre de diplomasi egemen devletlerin hükümetleri arasındaki resmî ilişkilerin yürütülmesinde zekâ, kabiliyet ve mantığın kullanılmasıdır.*[62] Benzer bir mantığın ürünü olarak diğer bir açıklama ise:

kavramın, her ne anlamda kullanılırsa kullanılsın, işlev bakımından ağırlıklı olarak devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerini ele aldığı kesindir. Bu haliyle de devletlerin söz söyleme

---

59 Ulrich Im Hof, *Avrupa'da Aydınlanma*, Çev. Şebnem Sunar, Literatür Yay., İstanbul 2004, ss. 73-82.

60 Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Çev. Burcu Çığman vd., İmge Yay., Ankara 2011, s. 566-567.

61 Kelimenin "çift" anlamını vermesi ve etimolojisiyle ilgili açıklamalar hususunda bkz. Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, ss. 58-60; En etkili açıklamalardan biri askerî tarihçiliğin dünyadaki babası olarak sayılan Clausewitz'den gelmişti. Diplomasi, savaşın yürütülmesinde başkaca kullanılan aracı yollardan biriydi. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler*, s. 88; diğer bir genel-geçer tanım için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Konsolos", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1997, s. 836.

62 Vakur Versan, "Osmanlı Devletinde Tanzimattan Sonra Batı Devletler Hukukunun Benimsenmesi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 105.

veya söyleyebilme şekli kavramın içerisinde yer bulmaktadır. Dolayısıyla her siyasi yapının kendine has söz söyleme şekli değişebilmekte, bu durum devletlerarası farklılıklara yol açmaktadır. Söz konusu farklılık bir yandan devletlerin siyasi kültür birikimiyle de ilgilidir... .[63]

Diplomasi'nin diğer bir tanımı da o mesleği icra eden bir Osmanlı paşasından gelmişti:

Diplomatlık, dost ve düşmanı tanıyabilme, ülkenin hayır ve selameti için hangi devletle ittifak kurulacağını rakiplerinin nasıl alt edileceğini tespit edebilme ve bu konularda gerekli tedbirleri alabilme maharetidir. Diplomatlık, diğer devletleri yakından takip ederek bunlardan elde edilebilecek kazançlar veya gelebilecek zararlar konusunda önlemler alma sanatıdır. Bir diplomat, ülkenin bekasını ve ilerlemesini sürdürmek adına, kimlere yaklaşılıp kimlere karşı yalnız bırakma politikasına girileceğini doğru tespit etmelidir.

İyi bir diplomat, zeki, sır saklayabilen öngörülü, kişilikli olduğu gibi, tarihi, askeri, mali ve sosyal konularda birikimli, iyi yetişmiş olmalıdır. Ayrıca Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızcaya hâkim olmalı, İngilizce ve Almancayı birbirinden diğerine tercüme derecesinde bilmelidir. Görev yaptığı yerde konuşulan dilin tüm inceliklerine, fesahat, belagat ve imlasına da vakıf olmalıdır.

Diplomasi içinde bulunulan durumu iyi muhakeme ederek olayların mecrasındaki akıntıyı kendine uygun hale getirmek, başka bir ifadeyle oluşacak fırsatlardan istifade ederken müsait havalarda yelkenleri açmayı ve kötü havalarda yelkenleri toplayıp tehlikesiz yollardan gitmeyi bilmektir. Diplomatlıkta hüner, öngörülü ve tedbirli olmaktır.[64]

Her ne kadar diplomasiden ziyade bir diplomatın özellikleri verilmiş gibi görünüyorsa da aslında aktarılanlar diplomasinin birebir özelliklerini yansıtmaktadır. Hatta Salih Münir Paşa, bu hususta Machiavelli'nin *Hükümdar* isimli eserinden bir devletin-diplomatın nasıl ittifaklar kurması gerektiği ve ittifakların bu hususta ne kadar önemli olduğunun da sıklıkla altını çizmiştir.[65] Aynı vurgunun yapılması gereken diğer

---

[63] Oktay Berber, "Göktürk Dönemi Türk Diplomasisinin Hususiyetleri Üzerine", *Kerkük Çok Irak Değil, Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan – Türk Tarihine Dair Yazılar II,* Ed. Alpaslan Demir vd., Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017, s. 34

[64] Salih Münir Paşa, *Diplomasi: Malumat-ı Esasiye,* Yay. Haz., Ahmet Dönmez – Refika Kart, Palet Yay., Konya 2018, s. 18.

[65] Salih Münir Paşa, *Diplomasi: Malumat-ı Esasiye,* s. 18-19; Bugün diplomasi adı altında yayınlanan pek çok eserde yapılan diplomasi tanımının şöhret sahibi Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'a ait olduğu görülmektedir. Oysaki Richelieu, Talleyrand gibi diplomasi ile uğraşmış şahısların köklü sayılabilecek açıklamalarında diplomasinin bir aldatmaca ve kandırma sanatı olduğundan bahsedilmiştir. Özdal, "Diplomasi", s. 36; Ayrıca diplomasiyi bir kavram olarak ilk kez kullanan Edmund Burke'tür.

noktalardan biri de diplomatların *yazdıkları oyunu oynayan* kimseler değil, onun aracısı konumundaki yürütücüleri olduğudur.[66]

Tarihte ciddi bir şekilde konsoloslara[67], her ne kadar isimleri farklı olsa da vazife tanımları bakımından, ilk kez *Antik* Yunan'dan işleri düzenlemek adına Mısır'a gönderilmeleri sırasında rastlanmıştır. Hemen belirtilmesi gerekense özellikle ticari bağlar dikkate alındığında aslında konsolosluk kurumunun diplomasi müessesesinden çok daha eski olduğuydu.[68] Benzer bir biçimde Yunan kent devletlerinde bulunan *proxenos*lar da bu mahiyettedir.[69] İlk uygulayıcılardan olan Roma İmparatorluğu'nun[70] ya da diğer bir tabirle Batı medeniyetinin yanı sıra, örneğin Göktürkler döneminde icra edilen örnekler olduğu da unutulmamalıdır.[71] İlk sistematik diplomasinin görüldüğü Antik Hellen medeniyetinden Bizans / Doğu Roma'ya gelindiği zaman artık diplomasinin gücü fark edilmiş ve bu kimseler olmayan güçlerini var gibi göstermek noktasında zirveye ulaşmışlardı.[72] Bunun belki de en güzel örneklerinden birisi, Bizans'ın güney Ruslarını (veya daha doğru bir tabirle Slavlarını), diplomasi sayesinde *elde ederek* düşmanı

---

66 Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti,* Ötüken Yay., İstanbul 2020, s. 15.

67 Kelimenin etimolojisi için bkz. Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi,* s. 81; Baylos kelimesinin geldiği yer, görevleri ve modern zamanların diplomasisine olan yansımalarına şahitlik edebilmek için değerli olarak görülen şu çalışmaya bakılmalıdır. Güner Doğan, *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna – 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Venedik İlişkileri,* İletişim Yay., İstanbul 2017, ss. 21-31; Konsolos kelimesinin her ne kadar oradan gelmesine rağmen ilksel bir terim olarak aslında Roma'daki konsül ile bağlantısı olmadığını anlatan bir çalışma için; Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 179.; Ayrıca konsolos kelimesinin Roma'daki ortaya çıkışı ve bugün kullanılan kelime ile bağlantısı için bkz. Onur Kınlı, *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri,* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 14; Roma'daki konsolos-konsüller ve konsuler sistem için bkz. Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,* İletişim Yay., İstanbul 2010, ss. 192-196; Ayrıca Kınlı'nın çalışması kapsamında başta İzmir üzerinden ve İngiltere ile A.B.D. konsoloslukları örneklemleri ile erken dönemden itibaren Osmanlılardaki yabancı konsüler sistem için ss. 42-63; Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *DİA,* c. 26, TDV Yay., Ankara 2002, s. 178.

68 Ulaş Can Değdaş, *Konsoloslukların Kuruluşu, Görev ve Yetkileri,* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2018, s. 9.

69 Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları,* İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 14.

70 Cengiz Kartın, *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1843-1852),* İdeal Kültür Yay., İstanbul 2020, s. 51; ayrıntılar o devrin tarih yapıcıları olan Romalılar tarafından da diplomasi kapsamında işletilmiştir. Örneğin konsüllerin, amfitiyatro ya da başka bir seyirlikte nasıl bir düzende ve nerede oturacakları dahi Avgustuslar tarafından belirlenmiştir. Gaius Suetonius Tranquillus, *On İki Ceasar'ın Yaşamı,* Çev. Fafo Telatar – Gül Özaktürk, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 62.

71 Berber, "Göktürk Dönemi Türk Diplomasisinin Hususiyetleri Üzerine", ss. 33-45; sadece Göktürkler değil, aynı zamanda çok daha farklı coğrafyalarda yaşamış medeniyetlerin benzer müesseselerine tarihin her bir kulvarında rastlamak da mümkündür.

72 İskit, *Diplomasi,* ss. 60-70.

olan Perslere karşı savaşmaya göndermiş olmasıydı.[73] Abbasiler ise, temeli doğal olarak İslam modeline dayanan çok daha kompleks bir sistem geliştirmişlerdi.[74] Sonraki misallerse yine o mirasa sahip çıkan İtalyanların şehir devletlerinin oluşturdukları kolonilerdeki ticari hakların korunması bağlamında vücuda getirilmişlerdir. Cenova, Floransa ve Venedik gibi kuvvetlerin özellikle Doğu Roma İmparatorluğu üzerindeki bu tarz misalleri ortaya çıkarmış olmaları ikinci dalganın örnekleridir.[75] İkinci dalga, aslında XVII-XVIII. yüzyıllarda artık tam manası ile oturmaya başlayacak olan modern diplomasinin XV. yüzyıldan seslenen prototipidir. Deniz ulaşımındaki yenilikler ve en evveli ticari çıkarlar olan, Sanayi Devrimi neticesindeyse ciddi bir gelişim gösteren ve çalışmadaki aktarımın sağlandığı manadaki konsoloslukların ortaya çıkışı ise Viyana Kongresi'nin (1815) sonrasında mümkün olabilmiştir.[76] Şöyle ki *Malumat-ı Esasiye* isimli eserinde Salih Münir Paşa dahi modern diplomasinin ortaya çıkışını açıkça ifade etmemişse de ilk örnek olarak Westphallia Antlaşması (1648) ile temellendirmiştir.[77] Nitekim çoklu diplomasi ve ortak Avrupa sorunlarının masaya yatırılarak böylesi kongre ve konferanslarda tartışılması geleneği, Avrupa'nın ilk büyük konferansı olan bu antlaşma ile başlamış ve diplomasi tarihine dair en önemli gelişmelerden birisi yaşanmıştı.[78] Hatta daha açık bir biçimde, kendine göre en evvel unsuru hükümdarına tabilik olan diplomatlarla ilgili açıklama yapan pek çok diplomasi bilimcisi sayılabilecek siyasi kimlikler, artık savaşın yersizliğinin bu uzlaşma yöntemiyle anlaşılarak işin içerisine siyasi bir rengin girdiğini de kabul ettiler.[79] Tabii bunun aktarımının Osmanlı

---

[73] Peter B. Golden, "Güney Rusya Bozkırlarının Halkları", Çev. Ayda Arel, *Erken İç Asya Tarihi,* Ed. Denis Sinor, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 348.

[74] İskit, *Diplomasi,* ss. 60-70.

[75] *Sözgelimi Konya ve Sivas'ta bunların bir konsoloslukları dahi bulunmaktadır.* Uriel Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi,* Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975; aktaran, Hasan Yüksel, "Osmanlı-Safevi Mücadelesi'nde Sivas", *Cumhuriyet'in 80. Yılında Sivas Sempozyumu (15-17 Mayıs 2003, Sivas) Bildirileri,* Ed. Şeref Boyraz, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas 2003, s. 147.

[76] Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?,* s. 56-57; Kocabaşoğlu'ndan aktararak bu *modern konsolosların* tanımı için bkz. Cengiz Kartın, "İngiliz Konsolosluk Sistemi ve Osmanlı Devleti (1825-1850)", *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi – Makaleler I,* Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya – Uğur Kurtaran, Altınordu Yay., Ankara 2020, s. 287.

[77] Salih Münir Paşa, *Diplomasi: Malumat-ı Esasiye,* s. 30; O zamana kadar birkaç devlet tarafından anlaşmalar sağlanırken burada neredeyse yüz milletin yöneticisi ve binlerce diplomat görev almıştı. Memet Yetişgin, *Modern Avrupa Tarihi,* Nobel Yay., Ankara 2014, s. 155; barış görüşmeleri o kadar uzun sürmüştü ki (3 yıl) ordular bu sırada savaşmaya devam etmişlerdir. Marry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789,* Çev. Hamit Çalışkan, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 452.

[78] Barış Özdal, "Modern Diplomasinin Gelişiminde Etkili Olan Unsurlar", *Diplomasi Tarihi I,* Ed. Barış Özdal – Kutay Karaca, Dora Yay., Bursa 2020, s. 278; Barış Özdal, "1. Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri", *Diplomasi Tarihi II,* Ed. Barış Özdal – Kutay Karaca, Dora Yay., Bursa 2020, s. 3.

[79] İskit, *Diplomasi,* s.10-11.

dünyası için birkaç on yıl sonra 1699 yılında yaşanmış olması ve devletin o sırada bu kavramla hemhal olmaya başlamaları nedeniyle Avrupa için geçerli olan Westphallia, Babıali için Karlofça olabilirdi.[80]

Sistem ve eşitlik ilkesi diplomasi için çok önemli olduğu kadar, Westphallia'nın altını çizdiği unsurlardandı. En saygılı *Nuncio*'lar ve I. François'nın ilk kapsamlı diplomatik birimi kurması örnekleri bir tarafa çok daha detaylı bakıldığında mesela 1661 yılında Lahey'deki Fransız ve İspanyol elçilerinin dar bir sokakta karşılaşmaları üzerine diplomatik bir kriz çıkmaması ve üstünlüğün değil, eşitliğin sağlanması için aynı anda geçmeleri sağlanmıştı. Tam aksi doğrultuda ise Çarın elçileri Habsburg sarayında kendilerine öncelik tanınmasını talep etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Dahası Rus meslektaşının Polonya'da Leh Kralını selamlaması için ayrı bir şapkası, Moskova'daki hükümdarının hegemonyasını göstermesi içinse ayrı bir şapkası vardı.[81] Diplomasiyi *var eden* bu gibi ayrıntıları en çok dikkate alan İngilizlerin diplomasisinin kurumsallaşması ise konsoloslukları ihdas ederek o diplomatların maaşlarını dahi ödeyen Doğu Hindistan Şirketi'nden görece daha yeni tarihlerde vücuda getirilmiş ve devlete ait olan *diplomasi servisine* aktarmasıyla gerçekleşmiştir.[82]

Netice itibarı ile diplomasi meydana çıktığı tarihin çok eski devirlerinden seslenmiştir. Batı'nın vesilesiyle iki dalga halinde ciddi gelişim olanağı bulmuş olup XIX. yüzyılın başındaki son evrimiyle de yansımaları bugüne değin uzanmıştır. Faydadan uzak olmayacak diğer bir husus, burada genel hatlarından başka, Osmanlı Devleti bünyesinde meydana gelmiş diplomasiden de bahsedilmesinin gerekliliğidir. Nitekim Osmanlılar, diplomasinin gelişimini yakından takip etmişlerdir. Fransa'da hariciye memurları yetiştirmek için açılan okullarda verilen ve içerisinde *Diplomasi Tarihi, Avrupa Diplomasisi* gibi dersler bulunan müfredatların çevirileri yapılmış ve hatta raporlara yansıtılmıştır.[83]

---

80 Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi,* s. 114; Namık Sinan Turan, "Osmanlı Diplomasisine Tarihsel ve Kuramsal Bakış", *Gelenekten Geleceğe Diplomasinin Dönüşümü,* Ed. Burak Küntay, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s. 18; erken dönem Osmanlı diplomasisinin oluşumu hakkında aynı esere bakılabilir.

81 Davies, *Avrupa Tarihi,* s. 566-567; benzer bir biçimde Westphallia'da çadırın yuvarlak yapılarak her bir tarafına her bir hükümet temsilcisi için [eşitlik ilkesinin sağlanması adına] giriş açıldığı ve müzakerelerde buraya hepsinin aynı anda girdiği, söz konusu anlaşma kapsamında Papalık'ın diplomatik arenada yok sayıldığı gibi birçok bilgi aynı eser kapsamında geçmektedir.

82 Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?,* s. 62; İlk dönem İngiliz konsoloslarının nerelerde açıldıkları ve konsolosluk personeli maaşlarının ne kadar olduğu ile ilgili olarak bkz. Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", s. 182.

83 *BOA, Y. PRK. TKM. 19/11*; 23 Muharrem 1308 / 8 Eylül 1890.

İlk zamanlarda elçi gönderimi dahi meşhur bir biçimde belirtildiği üzere Bizans müesseselerinin Osmanlı kurumlarına tesiri ile gerçekleşmişti. Örneğin Osman Gazi, elçi olarak söz gelimi Bizans diplomasisine aşina olduğu tahmin edilebilir bir kişi olan Kösemihal'i kullanmaktaydı.[84] Osmanlıların özel olarak seçtikleri elçilerle uyguladıkları diplomasilerinin özgünlük gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı başkentinde boy göstermiş ülkelere Osmanlıların kendileri elçi göndermemekle o ülkelerdeki istihbarî gelişimini kendi kendisine engellemişti.[85] Diğer birçok kulvarda olduğu gibi Osmanlı Devleti, diplomasinin modernleştirilmesinin temellerini XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren atmaya başladı. Şöyle ki, sadece Osmanlı Devleti'nin içinde değil, aynı zamanda tüm dünyada yaşanan gelişmeler uyarınca artık bir ülkeyi korumak tamamı ile silah satın alıp ordular oluşturmakla değil, diplomasi ile de sağlanmaya çalışılmaktaydı.[86] Osmanlı diplomasisinin geliştirilmesi, Sultan III. Selim'in (1789-1807) memleketin bütününde uygulamış olduğu ıslahat programının maddelerinden sadece biriydi.[87] Hatta birçok yeniliğin öncesinde 1794 gibi çok daha erken tarihli bir vakitte elçilere uygulanan tayinat usulü de kaldırılmıştı. Bunun en önemli nedeniyse uluslararası diplomasiye yavaş yavaş geçiliyor olunması ve mütekabiliyet anlayışının yer etmesiydi.[88] Mütekabiliyete[89] yani *karşılıklı usule* geçilmesinden evvel

---

84 Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması", s. 127.

85 Kamuran Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, Dora Yay., Bursa 2011, s. 9; En erken tarihli diplomatik temsilcilik Venedik onu izleyense İngiltere ve Hollanda'ydı. Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy – Convential or Unconvential?*, Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave Macmillan, Hampshire-New York, 2004, s. 39.

86 Roderic Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", Çev. Hayrettin Pınar, *Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012, s. 291-292; Genel olarak Sultan III. Selim öncesi dönem ve Osmanlı'daki elçilik müessesesi için bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, TTK Yay., Ankara 1968, ss. 1-35; Ana fikir, Hristiyan devletlerin eşitçe muhatap alınmamasıydı. Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yay., İstanbul 2007, s. 16.

87 Ercümend Kuran, "Osmanlı Devletinin Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıdkı Efendi, 1803-1811", *Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, TTK* Yay., Ankara 1988, s. 39.

88 Hacer Topaktaş, "Osmanlı'da Elçileri Ağırlamak: Prusya Elçileri Örneğinde Tayinat Uygulamaları", *Avrupa Tarihinde Türk Eli – Doç. Dr. Gümeç Karamuk Armağanı*, Ed. Ramazan Acun – Serhat Küçük, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 271; Hacer Topaktaş, "Osmanlı Diplomasisinde – Tayinat – Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. 10/1, 2015, ss. 31-49; Mesela bu geçiş döneminin sarsıcı unsurlarından diğer birisi de ilk zamanlardaki sefirlerin ürettikleri raporların biraz olsun siyasi bilgi yoksunu olmalarıydı. Bunlar esasında daha çok sefaretname değil, seyahatname türevindendi. Hacer Topaktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi – Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2015, s. 10.

89 Osmanlılar için diplomasi, işin başında savaş ile eş güdümlü bir olguydu. [Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010, s. 18; ayrıca söz konusu esere III. Selim ve diplomasi ıslahatları noktasında da bakılabilir] Ancak birçok hususta olduğu

bunun, yani Osmanlıların aslında barışı dikte ettirmeleri ve *gerektiğinde elçi* göndermelerinin[90] yansımalarını Osmanlı-Rus ilişkilerinde ve diplomasisinde de ziyadesiyle görmek mümkündü. Nitekim Rusların XV. yüzyılın sonundan XIX. yüzyılın başına kadar Osmanlı cihetine 69 kez elçi göndermiş olmasına karşın, İstanbul'dan o tarafa gidenlerin sayısı aynı tarihlerden XIX. yüzyıl sonuna kadar 33'te kalmıştı.[91] Bunun en önemli nedeni, komşuluk statüsünden dolayı bir diplomat sevki gerekliliğinin göz ardı edilerek Rusya'nın muhasım durumuna işaret edilip elçi gönderiminin sarkıtılmasıydı.[92] Bunun yerine en evvel İngiltere[93] ve ardından Fransa, Avusturya ve Almanya'ya bir görevli atanmıştı.[94] Modern teknikler öğrenerek kadrolaşan bu kimseler ciddi bir kordiplomatik oluşturarak atılan diplomasi adımlarının da yoğun olmasına sebep oluyorlardı.[95] Yine aynı şekilde 1790'lı yıllarda Fransızların gerçekleştirdikleri devrimle görüldüğü üzere Osmanlı diplomatları *gazetenin* hem kamuoyu oluşturulmasında ve hem de haber kaynağı olarak diplomasinin umumunda kullanılabileceğinin farkına vardılar.[96] Bu gibi küçük nüans ve farkındalıkların en önemlisi Osmanlı karar alma mekanizmasının artık ana çarklılarından biri olarak daimî elçilikler atanması olmuştu. Goffman'a göre, sadece ihtiyaçtan değil belki ama İstanbul, aynı zamanda kendi sınırlarında açılmış

gibi Karlofça burada da bir dönüm noktası oldu. Dış politika bir tarafa belki de ilk kez devletlerarası siyasetin daha yakından takip edilmesi ve artık dengenin hesaba katılması Osmanlı dünyasının ajandasında yer aldı. Gezer, *Osmanlı Diplomasisinde Denge Politikaları (1774-1829),* s. 27; Nitekim daimî elçiliklerin provası da [birçok diplomasi ve dış politika kitabının bahsetmediği üzere] hemen Karlofça'yı takiben Lale Devri olarak adlandırılan dönemde (1718-1730) gerçekleştirilmişti.

90 Çok daha detaylı bir tanım için bkz. Ercüment Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 55.

91 Türkan Polatcı (Haz.), *Şehdî Osman Efendi – Rusya Sefâretnâmesi 1757-1758,* TTK Yay., Ankara 2011, s. 2.

92 Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri", s. 56.

93 Aslında III. Selim'in açılmasını istediği ilk elçilik ciddi tarihi bağların bulunduğu ve kadim dost sınıfında bulunan Fransa'nın başkentineydi. Ancak o dönemde Napoléon'un varlığı ve oraya bir diplomatik temsilcilik açılmasının diğer ülkelerde görülebilecek diğer bir sarsıcı tezahüründen kaçınılması noktasında ilk daimî elçi Londra'ya gönderildi. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, *The First Permanenet Ottoman Embassy in Europe – The Embassy of Yusuf Agah Efendi to Londond (1793-1797),* Isis, İstanbul 2010.

94 Aldıkları maaşlardan gerçekleştirdikleri faaliyetlere kadar genel hatları ile Sultan III. Selim dönemi ikame elçiliklerinin kaydettikleri ilerleme ve toplu bir özet için bkz. Çakmak, *Hariciye Nezareti,* ss. 19-31.

95 Carter Vaughn Findley, "Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Kuruluşu: III. Selim ve II. Mahmud Döneminde Bürokratik Reformun Başlangıcı", Çev. Sezai Balcı, *History Studies,* c. 5, S. 4, 2013, s. 312; Nitekim bu kimseler sadece devletin dış ilişkileriyle ilgili olarak sorumluluk almakla kalmıyor, aynı zamanda diplomatik görevlere sağladıkları uyum sayesinde ülkelerinin öncü modernizatörleri olarak ortaya çıkmış oluyorlardı. Carter Vaughn Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform – Babıali 1789-1922,* Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakıf Yurt Yay., İstanbul 2014, s. 147.

96 Orhan Koloğlu, "Fransız Devriminin Osmanlı Diplomasisinde Yarattığı Hareketlilik", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 16-19.

olanlardan alınan tecrübeye güvenerek bu kararı vermişti.[97] Nitekim o karar ve ıslahat hareketliliklerinde önceliğin bu alanda olması, artık Osmanlı dış politikasına yön verecek olan diplomasi anlayışının yoksunluğundan da kaynaklanmıştı.[98] Her ne kadar açıkça göstermese de Hurewitz, Osmanlıların Avrupa sistemine entegre olması aşamasında diplomasiyi koşulsuz bir biçimde kabul ettiğini belirtmişti.[99] Bu bir bakımdan da şu anlama geliyordu: Askerî ya da diğer kulvarlarda paradigma diliyle geç kalınmışlığı birçok kez vurgulanan Osmanlı Devleti tereddütsüz ve geç kalmaz bir şekilde dış politikanın yürütücülüğünü üstlenen o sistemi kabul etmişti.[100]

1802 yılından itibaren özellikle Akdeniz kıyılarında olmak üzere Osmanlılar da konsolosluk açmaya başlamışlardı.[101] Öyle ki konsolosluklardan başka Osmanlı diplomasisinin gelişimi ve Avrupa'ya olan uyumu da ciddi bir biçimde ilerleme göstermekteydi. III. Selim'in ifade ettiğine benzer bir biçimde II. Mahmud, *Frenklerin mukaddema söylediklerinde durmayup kendilerine kangı suret uygun gelür ise, derhal ol surete teşebbüs etmekte oldukları malumdur,* yani *Avrupa devletleri politikalarını verdikleri sözler ile kayıtlı ve sabit tutmamakta ve değişen şart ve çıkarlara göre politikalarını da değiştirmektedirler.*[102]

Babıali'de diplomasinin yarattığı değişim havası ve o kavramın kendisinde görülen farklılıklardan biri de elçilerin hapsedilmesi mevzusudur.[103] Normalde Osmanlı yönetimi harbe girdiği devletin diplomatik temsilcisini (genellikle Yedikule'ye) hapsederdi. Ancak Sultan III. Selim'le birlikte bu uygulamada da değişikliğe gidilmiş ve

---

97 Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri – II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi,* s. 41.

98 Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi,* s. 284.

99 Ömer Kürkçüoğlu, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy", *Ottoman Diplomacy – Convential or Unconvential?,* Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave Macmillan, Hampshire-New York, 2004, s. 132; Osmanlı diplomasisinin dönemlendirmesi hakkındaki ilk örneklerden biri için bkz. Jacob C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and The European State System", *Middle East Journal,* vol. 15, No. 2, 1961, p. 145-146; I. dönem: 1699 öncesi tek taraflı diplomasi, II. dönem: Karlofça ile müzakere sistemi, III. dönem: III. Selim ile modernleşme ve mütekabiliyet, IV. dönem: XIX. yüzyıl ortaları ile gelişen diplomasi.

100 Söz konusu düşüncenin tezahürlerini daha 1699 yılında Osmanlıların Grotius'a atıfta bulunmalarında görmek mümkündü. Gezer, *Osmanlı Diplomasisinde Denge Politikaları (1774-1829),* s. 32.

101 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* TTK Yay., Ankara 2013, s. 7.

102 Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)", ss. 36-37; Şöyle ki son dönem Osmanlı elçilerinden olan ve diplomasi hakkında kapsamlı bir eser kaleme almış olan Salih Münir Paşa tarafından bu husus şu şekilde ele alınmıştır: "Eğer ki diplomatik yazışmalarda uygun bir dil kullanılırsa, haksız olan bir kişiyi haklı göstermek dahi mümkündür". Salih Münir Paşa, *Diplomasi: Malumat-ı Esasiye,* s. 23.

103 Gökbilgin, birçoklarınca kullanılan makalesinde bu durumun İslami bir anlayıştan geldiğini öne sürer. O düstur, konsolosların aslında sözgelimi Osmanlı ülkesi topraklarında bir rehin olarak görüldüğü iddiasına dikkat çekmektedir. Bu nedenle de konsolosun savaş zamanında hapsedilmesinden daha doğal bir durum yoktur. Gökbilgin, "Konsolos", s. 837.

örneği ilk kez bir Rus olmak üzere 1806 yılında elçi, memleketine iade edilmiştir.[104] Yine de Sultan III. Selim zamanında açılanlar bir daimilik arz etmediler. Bu hususta diplomasiye ket vuran dış politikadır. Fakat süreklilik haline de II. Mahmud zamanında kavuşulmuştur.[105] 1821 Rum isyanı[106] ve 1832 Mehmed Ali Paşa sorunu arasında Osmanlı diplomasisi en büyük imtihanını vermiştir. O sırada Marsilya, Venedik, Trieste, Amsterdam, Malta ve Lizbon gibi yerlere açılan Osmanlı konsoloslukları veyahut şehbenderlikleri kapatılmıştı.[107] Bunda elbette ki en büyük pay uzman ve dil bilir bir kadronun bulunmamasıydı. O dönemden Hariciye Nezareti'nin kuruluşuna kadar geçen süre ise ciddi bir şekilde sancılı oldu. Yine de önce 1833 Hünkar İskelesi, ardındansa 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı makamları kendi dış politika zafiyetlerini tanımlayarak olgunlaşıp rüştlerini ispat etmek noktasında gelişim gösterdiler.[108] Hatta, Sultan II. Abdülhamid'in denge siyasetinin bir nevi prototipi olan bir tanımlama da o devrin adamlarından biri tarafından gelmişti. Fuad Paşa, *yukarısı eziyor, aşağıda ise bir güç oluşturmaya olanak yok, bunun için yan kuvvet kullanılmalı. O da sefaretler...*[109]

1699'dan sonra görüşünü değiştiren ve Avrupa denge sisteminden faydalanmak isteyen Osmanlı mercileri, sadrazamların atanmasında dahi artık asker-paşalara değil, kariyer ve karakterini bürokrasi etrafında inşa etmiş olan bürokrat paşalara yer verilmesini gözetmişti. Buna rağmen 1841 ve 1856'da *European Concert*'ta kendisine yer verildiği söylenen Osmanlı'ya karşı eşitlik ilkesinin uygulanması hiçbir zaman fiili olarak gerçekleşmemişti.[110] Nitekim bu "oturmuş" halin semereleri de 1870'lerde artık gayr-ı müslim olmayan ve çekirdekten yetişmiş diplomatların hariciyede yer almasıyla kendini iyiden iyiye gösterecekti.[111] Diplomasinin bu dönemde yaşadığı olgunlaşmaya rağmen, İlber Ortaylı'nın da işaret ettiği üzere dış işleri daha çok dış sorunlarla iç işlerinin

---

[104] Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devletinde 'Eman' Sistemi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 9.

[105] Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", s. 291.

[106] Rumların Osmanlı diplomasisinden tasfiyesi gibi kayda değer hususlar için bkz. Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması", ss. 127-135.

[107] Tanzimat dönemiyle birlikte Avrupa entegrasyonunun yaşandığı dönemde tekrar açılacaklardır. Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri,* s. 60.

[108] Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)", s. 42-43.

[109] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yay., Ankara 2011, s. 35.

[110] Halil İnalcık, "Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. XVI-XVII.

[111] Sinan Kuneralp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 114.

harmanlanan dengesini bulmakla meşguldü.[112] Fakat Feroz Yasamee'nin de belirttiği gibi *diplomasi,* en nihayetinde Sultan Hamid'in devletini nasıl koruduğunu açıklamanın en öncül unsuru olacaktı.[113] Nitekim o, daha şehzade iken diplomasinin ne olduğundan çok gerekliliğini öğrenmişti.[114] Fakat burada diplomatik bir husus olarak belirtilmesi gereken önemli bir nokta daha var ki o da diğer pek çok alanda olduğu gibi bu kavramın da II. Abdülhamid'in elinde tekelleştiğidir. Mealen, Tanzimat döneminde olgunlaşan faal Osmanlı elçi ve konsoloslarının aslında Sultan'ın emrinde çalışan memurlar olarak rutin işlerinden başka raporlamalarda bulunan ve başka fonksiyonlar kazanmış kimseler oldukları görülmektedir. Özetle Babıali cihetinden diplomasinin solunmasıyla ilgili belki de en toplu ve en iyi özet değerlendirme şu şekilde formüle edilebilir: diplomasinin kollarına düşmüş olan devlet III. Selim ve II. Mahmud zamanlarında gerekliliklerin aciliyeti üzerine reformlar yaparak hareket etmiş, Tanzimat döneminde Avrupa ile entegre olabilmiş bir diplomasi ve hariciye oluşturabilmiş, Sultan Hamid devrindeyse yine ihtiyaçlara yönelik olarak daha geniş bir diplomasi haritası çizilmeye çalışılmıştı.[115]

1.3.2. Rus Diplomasisi

1.3.2.1. Tarihi Gelişim

Osmanlı Devleti'ninkine benzer bir biçimde ilerleyen Rus diplomasisinin ilk aşamaları modern olarak tabir olunan diplomasinin varlığından önce, farklı devletlerle birlikte eş zamanlı gelişmiş ve elçilerin başrolü oynadığı bir sahnede sergilenmiştir. Diplomasinin ilk oluşumu esnasında yani III. Ivan döneminde Rusya'nın dış politikasının

---

[112] Ömer Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 241.

[113] Feroze A. K. Yasamee, "Ottoman Diplomacy In the Era of Abdulhamid II (1878-1908)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 224.

[114] Vahdettin Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, Yeditepe Yay., İstanbul 2018, s.17.

[115] Ayrıca o harita oluşturulurken kurumsal yapı tamamıyla delillerden yoksun ve ihtiyaçların cevaplarına yönelik olan organik bir gelişim göstermiştir. Bkz. Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri,* s. 129, 187, 235; Davison durumu, dairelerin isimleri artık Batılıdır ancak işlevlerindeki sorunlar ve karmaşıklık hala Doğuya özgüdür şeklinde yorumlamıştır. Roderic Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, Çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı Yay., İstanbul 2005, s. 37; Cihan harbi döneminde konsolosluk personelinin devlet dairelerinde gezmelerinin yasaklanması – konsolosluk personeli idari işler ve istihbarat için böylesi gezilerde bulunmaktaydılar bkz. Lütfullah, *Sefaret Katipleri ve Ataşemiliterler*. – ve artık kapitülasyonların kaldırılmış olmasından dolayı sadece belli yerlerde [Harbiyenin görüşü alınarak] konsolosluklar açılabileceği ile ilgili Hariciye ve yabancı temsilcilikler arasındaki müzakereler için bkz. Çakmak, *Hariciye Nezareti,* ss. 386-389.

soyluların mı yoksa yabancı dil öğrenmiş ancak "köksüz memur"lar olarak değerlendirilen kimselerin mi eline bırakılacağı da önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir.[116] Sonuç bir tarafa, bu sistem Avrupa ya da Rusya fark etmeksizin çağdaş bir görünümden uzaktır.

Devrim öncesi Rus İmparatorluğu'nun hariciyesi, 1549 yılında kurulmuş olan *Posolsky Prikaz*'dan evvel profesyonel bir diplomasiye sahip olunmadığı inancındaydı.[117] Posolsky: elçilik ve Prikaz: merkezî hükümet kurumu (dairesi)[118] kelimelerinden oluşan bu kavram ya da daha doğru haliyle IV. Ivan (Korkunç) tarafından kurulan müessese büyükelçilerin ağırlanması, Rus tarafından elçilerin gönderilmesi, bu elçilere talimatlar yazdırılması[119] gibi birçok modern diplomatik ögeyi içerisinde toplamıştı. Hatta Rusların modern dönemde MID (*Ministerstvo Inostrannykh Del* – Dışişleri Bakanlığı)[120] tarafından yapılan departman klansmanı[121] daha bu kurum döneminden itibaren kullanılmaya başlanmıştı. Elçilerce gönderilen mesajların şifrelerinin çözümlenmesi, elçilerin eylemleri üzerinde kontrol kurulması, uluslararası anlaşma metinlerinin hazırlanmasına varana kadar birçok görevi bulunuyordu. Ayrıca söz konusu kurum tarafından XVII. yüzyılın

---

116 Taşansu Türker – Pavel Chlykov vd., "Osmanlı ve Rusya'da Modern Öncesi Diplomasi ve Harici İşler Dairesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* c. 76, S. 3, 2021, s. 623.

117 Alesandr İgoreviç Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* Moskovskii Gosudartsvenii İnstitut Mejdunarodnıkh Otnoshenniy Universitet MID Rossii, Dissertatsiya Doktora, Moskova 2015, s. 23.

118 İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı,* Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 198.

119 İstanbul'daki Rus tarafından Bağdat konsoloslarına talimatlar gönderilmesine benzer bir biçimde merkezden de büyükelçilere talimatlar verilmektedir. Bunun en iyi örneklerinden birisi, Osmanlı'ya gelen ilk elçi olan Tolstoy'a verilmiş olan "gizli maddeler"dir. İlyas Kamalov (Haz.), *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu,* Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s. 3.

120 Söz konusu kurumun tarihi ve en üst amirler olan tüm bakanların listesi için bkz. I. C. Ivanov (predsedatel'), *Ocherki Istorii Ministerstva Inostrannıkh Del Rossii*, c. 3, Olma-Press, Moskova 2002.

121 Söz konusu tasnif, Rus Dışişlerinin uluslararası mecrada ülkeleri önemlerine göre sınıflandırmasıdır. Her ne kadar hiyerarşik olmasa da günümüzde de birçok ülkenin modern hariciye yapılanmaları benzer bir ayrıma sahiptir (Afrika departmanı, Asya departmanı vb.). Posolsky Prikaz içerisinde 1. Sınıfta: İngiltere, Fransa, Almanya ve İspanya (bu dönem için her ikisi birden Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu), 2. Sınıfta: İsveç, Lehistan ve Osmanlı İmparatorluğu, 3. Sınıfta: Danimarka ve Brandenburg, 4. Sınıfta: Hindistan, İran ve Don Kazakları, 5. Sınıfta ise: Sibirya, Çin, Buhara ve Hive gibi ülkeler bulunuyordu. Bkz. Sergey Alekseevich Belokurov, *O Posolskom Prikaze,* Moskova 1906, s. 170; 1912 yılında getirilen düzenleme ile diplomatların bu grupların hepsinde görev alması gerektiği vurgulanmıştı ve söz konusu ayrıma göre 1. Grup Avrupa, 2. Grup Yakın Doğu ve 3. Grup ise Uzak Doğu'ydu. Bunların başında olup en prestijli görülen ülkelerse Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Rus diplomatlar, İstanbul büyükelçisinin "kral gibi yaşadığını" söylüyorlardı. Bu nedenle Osmanlı'ya büyükelçi olabilmek çok önemliydi. Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 96-97, 115.

bir ağırlığı bulunmakla birlikte Petro öncesi zamanlarda da sıklıkla elçiler gönderiliyordu.[122] I. Petro döneminde, 1718 yılında bu kurum lağvedildi.

1.3.2.2. Diplomaside Reformlar Dönemi

Elbette Petro döneminden kalan haricî normlar da bir süre sonra yeniden revizyona ihtiyaç duydu ve bu sefer Çar I. Aleksander tarafından meydana getirilen yeniliklerle ortaya çıktı. Aleksander ve hemen ardından gelen I. Nikolay özellikle Rus hariciyesini şahsen yönetmek yolunu tutmuşlardı. Bu da aslında diplomatların niçin Rusya'ya değil de imparatora bağlı olmalarıyla ilgili zeminin cevabını vermektedir.[123] Kısımları genellikle ticaret, hukuk ve diplomasiden oluşan üç bölüm ve 55 maddelik bir konsolosluk tüzüğü ilk kez 1806-1808 yıllarında hazırlanmıştı. Fakat tüzük uygulanamamış hatta diplomatların riayet etmemesinden dolayı atıl kalan ilk niteliğindeki bu nizamname böylece yürürlüğe de girememişti. Ama Ruslar için diplomasi hukukunu oluşturan ilk hükümler topluluğu, tüm bunların temelini teşkil etmişti. 1808 tarihli olan bu ilk misale ek olarak sonraki tüzük 1858 yılında geldi ve bunu da 1887, 1893 ve 1903 yılında çıkarılanlar takip etti. Mesela 18 Haziran 1808 tarihli yasaya göre bütün diplomatlar; yani büyükelçi, konsolos hatta MID bakanı bile yurtdışında bulundukları yerlerden ne kendileri ne de eşleri ya da çocukları için ev-emlak tarzında gayrimenkuller satın alamıyorlardı. Elbette çıkanlar üzerinde düzeltmeler, eksik kapamalar ve ekler de yapıldı. Örneğin bu kimseler hapse atılamazlardı ya da askerlik yapamazlardı, vergi ödememek gibi bazı klasik hukuki haklara sahiptiler.[124] I. Aleksander zamanındaysa, Petro'nun kurmuş olduğu Collegium'un dış işleri bakanlığına dönüştürülmesi süreci başlamış oldu (1802). I. Nikolay döneminde de önce eski kurum 1832'de lağvedildi ve peşi sıra ilk kanununun kabulü ile 1846'da MID kurulmuş oldu.[125] Bu bakımdan da *modern Rus hariciyesinin temelleri* Osmanlılarınki ile eş zamanlı olarak hareket ettirilmiş oldu.

---

122 V. A. Ulyanichkago, *Russkiya Konsulstva – Za Granicheyu v' XVIII v'k'*, c. I, Moskova 1899, s. 80-90.

123 Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 27, 31.

124 Ekaterine Sergeevna Tretyakova, *Organizatsionno-Pravovaya İntitutsionalizatsia Vneshnepolitiçeskoi Deyatelnosti Rossiskogo Gosudartsva v XIX Naçale XX. v.,* Izdatelstvo Yurlitinform, Moskova 2017, ss. 84, 92, 94, 95, 96-118.

125 Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 29.

Osmanlılarda veyahut diğer Avrupa toplumlarını yöneten siyasi teşekküllerde de yapıldığı üzere Ruslar sadece uluslararası diplomatik anlaşmalar ve adımlar atmaktan başka *kendilerine ait diplomasinin nasıl olması gerektiği* sorusu üzerinden hareket ederek yasalar ve nizamnameler çıkarmaya başlamışlardı. Nitekim Osmanlı'ya benzer bir biçimde Ruslar da bu çağda modernleşmenin kapısında olan bir teşekküldü. Bu nedenle sürüyle reforma ihtiyaçları vardı ki bunu karşılamaya yönelik olarak çalışan hükümdarları da II. Aleksander'dı (1855-1881)[126] ve yukarıda görüldüğü üzere onun döneminde de Rus hariciyesinde reformlar yapılmıştı. Viyana Kongresi'nden (1815) Otto von Bismarck'ın elçi olarak Rusya'ya gelişine (1859-1862) varana kadar birçok olay Rus diplomasisinin şekillenmesine etki etti. Netice itibariyle aslında Rusya'da bir nevi hariciye hususunda ortaya konan hizmetler dünya diplomasisinin modernleştirilmesi sürecinden pek de ayrı düşünülemezdi. Zaten Rusya'da gerçekleştirilen ve diplomasi alanını ilgilendiren reformlarla alakalı olarak tarihçiler bunların Avrupa'nın örneklemleri olduğu yorumunda bulunmuşlardı.[127] Sadece bir yıl görevde kalmış olmasına rağmen, bu göreve getirilir getirilmez işe başlayan Lubanov'un pek çok reform yapmış olması örneğinin karşısında o vazifede uzun yıllar bulunmuş olup Lubanov'dan sonra bu makama getirilen Muravyev ve Lambsdorf'un hiçbir yeniliğe imza atmadıkları da bilinmektedir.[128] 1910 yılında bakan olan Sazanov ise 1916 yılına kadar bu görevine devam edecek ve önemli reformlar gerçekleştirecekti. Normalde dış işleri bakanlığındaki birisinin dışarıda konsolos ya da elçi olabilmesi için bakanlık kapsamında 25-30 yıl çalışması gerekiyordu. Ancak istisnalar da yok değildi. Az evvel örneği verilen Lubanov 35 yaşındayken dışarıya gitmişti.[129] Diğer bir tanıdık örnek ise 33 yaşındayken Bağdat'ta konsolosluk makamına oturan Kruglov'du.[130]

---

126 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* TTK Yay., Ankara 2011, ss. 23-27.

127 Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 30-31; Aynı Osmanlı diplomasisinde olduğu üzere…

128 Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* ss 88-91; Giers, Lubanov ve Muravyev'in talihsiz ölümleri, Lambsdorf'un özel hayatıyla ilgili çirkin yakıştırmalar ve daha nice hususta dolayı Çar II. Nikolay kendisinin dışişleri bakanı yönünden talihsiz olduğu düşüncesine kapılmıştı. Dahası kendisi de Giers'e ilk dönemlerinde *diplomasi hakkında hiçbir şey bilmiyorum!* itirafında bulunmuştu. Kabine özellikle Japonya'nın üzerine neden yönelindiği, bu gerçekleştirildiği zamansa ülkenin bir yarım akıllı ile maceraperestin eline düştükleri gibi tanımlamalarda bulunmuşlardı. Simon Sebag Montefiore, *Romanovlar (1613-1918),* Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2018, ss. 517-525.

129 Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 79, 95.

130 Kruglov'un Bağdat'taki Rus temsilciliğine 33 yaşında iken atanmış olduğu, konsolos olduğu tarih ile doğum senesinin karşılaştırılmasının sonucundan anlaşılmaktadır. İlgili tarihler için bkz. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*.

Burada hemen belirtilmesi gereken durum ise, Rusların aslında buraya kadar aktarılan diplomatik hususlarının doğru bir açıdan bakıldığında harici memurlarının iç işlerini ilgilendiren kararlar verdiklerine dairdir. Ruslar, örneğin 1898 yılında kendi memleketlerinde bulunan yabancı temsilciliklerin yeni bir listesini düzenlemiş ve bu listeye göre de o misyonların birinci katiplerinin diplomatik danışman (*conseiller diplomatiqué*)[131] olarak kullanımlarını kaldırmıştı.[132] Bu misal, onların yine kendi ülkelerinin içlerinde fakat bu defa dış temsilciliklerle ilgili kararlar aldığını da göstermekte olup, hususiyetle konunun böyle bir yönü olduğu da unutulmamalıdır.

1.3.2.3. Dışişleri ve Çalışanları

Ruslar, diplomasi kavramına karşı geliştirdikleri benimsemenin ardından Avrupa'nın farklı merkezlerinde tek tek bu misyonlarından kurmaya başladılar. Rusların ilk elçilikleri 1673'te Lehistan'da açılmıştı.[133] Burayı 1701 yılında Viyana, 1702 İstanbul,[134] 1707'de İngiltere ve Amsterdam, 1711 – Venedik, 1713 – Hamburg, 1717'de Paris, ve 1720 yılında İran'ı 1723 Bordeaux izlemişti.[135] Kore, Japonya ve Çin[136] gibi Uzak Doğu ülkeleri ise 1850'lerden sonra kurulmaya başlamışlardı. Diğer devletlerin temsilcilerinin kendi topraklarına konsül ya da ticari temsilci sıfatlarıyla gelmeye başlamalarıysa I. Petro devrinden (1715'lerden sonra) itibaren gerçekleşmişti. Fakat bunlar arasından bir istisna olarak İngilizlerin büyükelçisi 1554 senesi gibi erken bir tarihte Moskova'da boy göstermişti.[137]

---

131 Robbie Sabel, "The Role of the Legal Advisor in Diplomacy", *Diplomacy and Statecraft,* Vol. 8, No. 1, 1997, ss. 1-9.

132 FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1898,* Russia: No. 456.

133 XVIII. yüzyılın başına kadar Rusya'nın sürekli elçiliğinin bulunduğu yegâne iki yer komşuları olan Lehistan ve İsveç idi. Türker – Chlykov vd., "Osmanlı ve Rusya'da Modern Öncesi Diplomasi ve Harici İşler Dairesi", s. 624.

134 İlk Osmanlı büyükelçisi olan Pyotr Andreevich Tolstoy, *çok yönlü biri olduğu, gerektiğinde girişken ve peşin görüş yürüten, gerektiğinde ise uygar ve sakin, aynı zamanda sert ve iradeli, azimli ve acımasız* biri olarak tasvir edilmiştir. Bkz. Emine İnanır, *Rusların Gözüyle Istanbul,* Kitabevi, İstanbul 2013, s. 117.

135 "-" işareti ile verilmiş olanlar Ulyanichkago, *Russkiya Konsulstva,* s. 1-2'den alınmıştır.

136 Ekaterine Sergeevna Tretyakova, *Organizatsionno-Pravovaya İntitutsionalizatsia Vneshnepolitiçeskoi Deyatelnosti Rossiskogo Gosudartsva v XIX Naçale XX. v.,* Izdatelstvo Yurlitinform, Moskova 2017, s. 16, 74-75; E. P. Koudryavtseva, "Pervie Rossisyskie Konsulstva v Kitae", *Vestnik MGIMO-Universiteta,* 3(60), 2018, ss. 59-71; Çin'e [Sincan] Rus konsolosluklarının kurulması ve konsolosların sosyal konularla ilgilenmelerine dair bir kitap değerlendirmesi için bkz. Ablet Kamalov, "Russkiye Konsulstva v Sintsiane (Konets XIX-Nachalo XX vv.) – Russian Consulates in Xinjiang (late XIX-early XX centuries) by Vladimir Galiyev, Almaty, Atamura 2011, 464 pp", *Central Asian Survey,* ss. 180-183.

137 Tretyakova, *Organizatsionno-Pravovaya İntitutsionalizatsia Vneshnepolitiçeskoi Deyatelnosti Rossiskogo Gosudartsva v XIX Naçale XX. v.,* s. 90.

Osmanlılara karşı gönderdikleri konsolosları ve diplomatik hakları anlaşmalar sayesinde elde eden Rusların II. Katerina döneminde bütün dünyada toplamda 60 konsoloslukları vardı.[138] Aleksander'ın hükümranlığının son zamanlarında Rus hariciyesinde çalışanların sayısı 300'ü geçmişti. Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde 20-50 kişi arasında çalışan personel varken bu sayı ciddi oranda şişkin olarak görülmüştü. Söz konusu durum Nesselrode'un dışişlerinin başında olduğu dönem boyunca da devam etmişti. Ancak Gorçakov meseleyi ele alarak gerekli tasfiyeyi 1870'li yıllara doğru gerçekleştirmeyi başarabilmişti.[139] 1874'ten 1876'ya kadarsa iki yıllık gayet kısa bir periyod içerisinde Almanya, İspanya, Fransa ve İtalya ile konsolosluklar üzerinden anlaşmalar yapılmıştı.[140] Söz konusu faaliyetler Rus hariciyesinin nicel olarak gelişimini devam ettiren unsurlardan olmuştu. Katerina döneminden Gorçakov reformunun yaşandığı yıla gelindiğinde Rusların konsolosluklarının sayısı 102'ye, II. Nikolay zamanındaysa (1897) önce 147'ye [78'i Avrupa – 69'u Doğu] sonraysa 175'e (1912) yükselmişti. 1917 yılına gelindiğindeyse ülke içinde iki yüzü aşkın dışardaysa 405 diplomatı bulunan Rusların tüm hariciye çalışanları 600 kişiden fazlaydı.[141]

1.3.2.4. Rus Konsolosluklarının Oluşumu ve Konsolosların Yetiştirilmesi

Peki Ruslar, *bir yerde konsolosluk açmak için* hangi hakları öne sürüyordu? Örneğin Fransa'da Bordeaux kentine Kasım 1723'te dış işlerinde yapılan ve I. Petro'nun da katıldığı bir toplantı uyarınca konsolos tayin edilmişti. Bordeaux konsolosunun buraya atanma nedeni öncelikli olarak Fransa'nın ticari bakımdan en önem arz eden (en azından

---

138 Ayrıca II. Katerina döneminde tüccarlar başta olmak üzere halk, konsoloslukları benimsemeye başlamıştı. Ulyanichkago, *Russkiya Konsulstva,* s. 635; Yine de I. Petro'dan Katerina dönemine kadar ciddi ve hızlı gelişme yakalanamamasının nedeni, Petro sonrası hükümetin bu memurlarını mali bakımdan külfet, bilgi bakımındansa gereksiz görmeleriydi. Ne var ki bu şahıslara yine de lağvedilmeden eğer ki geçiminizi sağlayabilirseniz görevinizi devam ettiriniz denilmişti. Ulyanichkago, *Russkiya Konsulstva,* s. 222; Yakın ancak daha geç dönemlerde İngiltere'nin dünyada sahip olduğu konsoloslukların sayısı ve toplamın nerdeyse %15'inin Osmanlı Devleti'nde olmasıyla ilgili olarak bkz. Kartın, *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1843-1852),* s. 57-58, 62.

139 Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii*, s. 33; daha az personelle daha fazla etkin çalışan Avrupa diplomasisine karşı Rus diplomasisinin değerlendirilmesi için bkz. İskit, *Diplomasi*, s. 105, nitekim aynı eserde Rus diplomasisinin asillerden oluştuğundan da bahsedilmiştir.

140 Tretyakova, *Organizatsionno-Pravovaya İntitutsionalizatsia Vneshnepolitiçeskoi Deyatelnosti Rossiskogo Gosudartsva v XIX Naçale XX. v.,* s. 91; Bu ülkelere ek olarak Hollanda'nın da yer aldığı anlaşmaların metinleri için bkz. V. N. Aleksandrenko, *Sobranie Vajneyshikh Traktatov i Konventsii – Zakluchennıkh Rossiey cı Inostrannımi Derjavami (1774-1906),* Tipografiya Varshavskago Uchebnago Okruga, Varşova 1906, s. 341-375.

141 Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii*, s. 36, 121.

Atlantik-Amerika hattı için) şehrinin burası olmasıydı.[142] Ayrıca toplantı sırasında bu sebep en açık şekliyle şu biçimde belirtilmişti:

> *kardeşimiz teğmen Ivan Alekseev'i tebrik edin ve bir konsolosluk açılması için patent başvurusunda bulunun, konsolosluk sıralamalarında Rus ulusunun en sevgili kardeşi ve gerçek dostu olan Fransa ve Navarre Kralı'na orada yaşayan vatandaşlarımızın ve tüccarların ihtiyaç duyacakları konularda yardım bulabilmeleri için kendilerine sadakat ve nezaketle davranacak olan haysiyetli Ivan Alekseev'i tercih ettiğimizi duyurun.*[143]

Görüldüğü üzere aynı Osmanlı'ya açılan bir Rus konsolosluğuna benzer biçimde önce bir *patente* alınması ve o onayla oraya kimin atandığının *duyurulması* söz konusu ilamın en önemli detaylarıdır. 1724 yılının Ağustos ayında görev mahalline varan Alekseev'e Rus hükümetinin herhangi bir talimat verip vermediği bilinmemektedir. Tabii ticari konularla ilgilenmesi gerektiği söylense bile görevlerinin bir standardı bulunuyordu. Konsolosluk hakları mevzusuna gelinecek olunursa Ruslar, Fransızlardan oradaki diğer tüm diplomatların ellerinde bulunan hakların aynılarının kendi temsilcileri için de tanınmasını istemişlerdi. Öyle ki buraya gelen Danimarka ve İsveç konsoloslarına da tanındığı üzere kendi milletlerinden olan kimseleri yargılayabilmeleri, katip bulundurabilmeleri, yargılanmaları için kendi memleketlerine gönderebilecekleri, konsoloshanelerinin imtiyazlı olması ve gemilerinin kaptanlarıyla iletişim kurabilmeleri olduğu şekliyle belgeler içerisinde gösterilmişti.[144] 1725 yılına gelindiği zaman Peterhof'ta tartışılan konulardan birisi de teğmen Alekseev'in Bordeaux'da da artık dil hususu başta olmak üzere diğer konularda da vasıfsız bir kimse haline gelmiş olmasıydı. Peki Alekseev oradan kaldırılsa bile Bordeaux konsolosluğunun hala var olması gerekli miydi? Alekseev değiştirilmeli ancak Rus ticaretinin oradaki çıkarları uyarınca adı geçen kurumun vücut buluşu sürdürülmeliydi.[145]

---

[142] Mesela Amerika Birleşik Devletleri'nin de XIX. yüzyıl başlarında bu şehirde bir konsolosları olduğu bilinmektedir. 13 Konsolos ile diplomatik sahaya adım atan bu genç oluşum için hemen karşı yakalarındaki limanlar ve oralarda diplomatik misyonlar bulundurmak önemlidir. Kınlı, *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri,* s. 80.

[143] Rusya Bordeaux Konsolosunun atama nedeni, neredeyse Osmanlı Devleti'ne gelen tayin taleplerinde belirtilen sebeplerin büyük bir kısmıyla uyumlu haldedir.

[144] 1725'de İspanya Sarayı, Cadiz'e atanacak olan Rus konsolosunun tayini hususunda hiçbir sıkıntı çıkarmamış olmakla birlikte, gönderilecek kişinin "gerçek bir Rus" olduğuyla ilgili bir belge talep etmişti. Ulyanichkago, *Russkiya Konsulstva,* s. 85-87, 91, 138.

[145] Ulyanichkago, *Russkiya Konsulstva,* s. 103.

Diğer pek çok ülkede ve yine Rusların farklı alanlarda olmak üzere kendi içlerinde olduğu gibi diplomasi sahasında da yabancı asıllı çalışanları mevcuttu. Rus vatandaşlığına sahip olmasına karşın asılları farklı hüviyetlere sahip bu kişilere karşı acımasız eleştiriler yapılmasına rağmen XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın başlarında yani Rus askeriyesinin zirveyi gördüğü bir dönemde bile sadece Baltık asıllı kimselerin ordu içerisindeki oranlarının 3'te 1'in altına düşmemiş olması Rus hariciyesinde bulunan yabancı asıllıların oranını çok daha masum göstermekteydi.[146]

Diplomatların dil bilmeleri noktasında MID, doğal olarak, yine öncü kurumlardan birisi olmuştu. 1823 yılında kendi bünyesinde bir okul kurmasına karşın genel olarak ve çoğunlukla da Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü ile birlikte Kazan ve Petersburg Üniversitelerinin Doğu Dilleri bölümlerinden mezun olan kimseleri kuruma kabul etmek noktasında tercih etmişti. Buna rağmen Zinoviev[147] 1870 yılında vermiş olduğu önergede, Doğu'da yaşanan Rus diplomasisinin gelişimiyle bağlantılı olarak pratik oryantalist ve tercümanlık görevinde bulunabilecek kişilerin yetiştirilmesinin üzerine düşülmesi gerektiğinin altını çizmişti. Bu bakımdan eski ve daha şöhret bulmuş ve hatta duvarlarının arasından Puşkin gibi bir değerin çıkmasıyla övünme hakkını elde etmiş olan Tsarskoye Selo lisesi en fazla diplomat yetiştiren yer olmasa da bu bakımdan en çok prestij sahibi olan okuldu. Hatta Gorçakov, Lobanov ve dahi Sazanov gibi kişiler de buranın tedrisatından geçmişlerdi.[148] Nitekim güçlü hitabet yeteneği gibi kimi durumlar alınan eğitimle de bağlantılıydı. Mesela her Çar tarafından başa geçtiği zaman diplomatlara bir yazı yayımlatılırdı. Bu metinlerin içerikleri de genellikle sıkı bir diplomasi ya da dış politikanın önemine dair olurdu. Ayrıca bunlar tamamıyla Çarların ilgili bakanlarınca yapılırdı. Örneğin son Çar II. Nikolay'ın yazısı Lambsdorf tarafından

---

146 Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 56; Özellikle de Almanlar ve Lehlerin varlığı çok daha fazlaydı [s. 127].

147 1897 yılında İstanbul'a büyükelçi olarak atanan Ivan Alekseyeviç Zinoviev'e (1835-1917) Rusların Doğu'daki nihai hedefi Rusya'nın Doğu'daki itibar, hak ve çıkarlarının savunulmasıdır denilmişti. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 8.

148 Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* ss. 62-64; Benzer dil özelliklerinin ön plana çıktığı ve Sykes-Picot Antlaşmasının (1916) şöhret sahibi mimarı olan Mark Sykes gibi kişileri İngiliz diplomasisi için yetiştiren İngiltere'deki okullar Cambridge ve Oxford'du. Çarlık rejimine benzer bir biçimde Britanya hariciyesinin tercihleri ise bu okullardandı. Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman,* Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, TTK Yay., Ankara 2015, s. 2; Ayrıca Osmanlı için önemi bulunan Canning'in, diğer çağdaşı pek çok diplomat gibi Eton College'da yetiştiği de burada hemen belirtilmelidir. İrşat Sarıalioğlu, "Arşivlerin Diplomasi Tarihi Yazımındaki Yerine Bir Örnek: Stanley Lane Poole'un Stratford Canning Biyografisi", *Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü,* Ed. Duygu Türker Çelik vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2017, s. 394.

kaleme alınmıştı.[149] Nitekim bu dönem, Rusların diplomasi alanında ciddi bir biçimde farklılık yaratarak dikkat çektiğine işaret edildiği bir zaman dilimiydi. Ancak hangi tarih olursa olsun Rus diplomasisi, Avrupa ile eş değer bir şekilde ve zamanda gelişim göstermekteydi. 1851 yılında Petersburg'daki saraya olağanüstü elçi olarak gönderilen Sir George Hamilton Seymour, bu sırada İngiltere dış işleri bakanlığının başında bulunan George Villiers'e (4. Clarendon Earl'ü[150]) yolladığı 16 Ağustos 1853 tarihli raporunda sözlerine şu şekilde başlamıştı: "*Birçok ortak görüşe göre Avrupa'daki en becerikli ve başarılı diplomasi Ruslarınkidir*".[151] Öyle ki yine aynı adresten diğerine gönderilen başka bir evrak içerisinde bu takıntı, "*Rusların sözde mükemmel diplomasisi*" şeklinde kendisini tekrar göstermişti.[152] Mesela, İngilizler söz konusu örneklemlerde de görüldüğü üzere Rusların dış politikayla ilgili uygulama-taktik-teknik ve kurumlarına karşı sürekli bir beğenmemezlik içerisindelerdi.

Rus hariciyesinin başında olan Izvolvski'nin çırağı ve çok ciddi soyluluk hususiyetlerini barındırmak bir tarafa zamanı geldiğinde İstanbul'a büyükelçi olarak atanacak olan Çarikov[153] sayesinde de Rus diplomasisi gelişim gösterdi. Mesela denizler hukuku alanında kamu diplomasisinin oluşumunu sağladığı gibi, diplomatlara yol göstermesi için üniversitelerde diplomasi tarihi, uluslararası-ulusal tarih, Rus dış politikası hakkında genelleştirilmiş eğitim kursları ve kitaplar yayımlanması gibi alanlarda da çalışmalar yapıldı.[154] 1906 yılındaysa o makama getirilen Izvolvski, hemen ertesi yıl birçok reform gerçekleştirdi. Artık 27 yaşının altındaki kimseler bakanlığa giremeyeceklerdi. Ayrıca bu kimselerin eğitimli olmaları da gerekiyordu. Nitekim

[149] Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 143; İstanbul'daki konsolosluk binasına bir ek olarak dil okulu da açılmıştır. Özhan Kapıcı, "18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Rus Hariciyesinde Turkologiya, Osmanistika ve Oryantalistika", *Toplumsal Tarih,* S. 247, 2014, ss. 74-85; Ayrıca onlar için diplomatik bir dil olarak Türkçenin de öğretildiği bir Hariciye Koleji [Kollegi Innostrannıkh Del] ve Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü'nün varlıkları da unutulmamalıdır. Mustafa Çelebi, *Osmanlı Devleti Döneminde Bir Dil Öğretim Deneyimi Olarak Dil Oğlanları Okulu,* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021, s. 61, 64.

[150] Earl, *Kont* mertebesinin altında olup bu makama en yakın ve yine kontluk olarak kabul edilen daha alt rütbedeki bir soyluluk unvanıdır.

[151] *TNA, FO, 424/10*; s. 235; Villiers, bu görüşe katılmadığını aynı rapor içerisinde uzun uzadıya anlatmaktadır.

[152] *TNA, FO, 424/10*; s. 288.

[153] Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 156-157.

[154] Çernov, *Diplomaticheskii Korpus Rossiyskoy İmperii Koncha XIX – Nachala XX vv.,* s. 9.

bugünün yüksek lisans eğitim seviyesini kazanmış kişilere öncelik tanınacağı gibi hukuk diploması olanlarsa diğer adayların önüne geçme şansına sahip olacaklardı.[155]

Rus diplomasisinin derinlemesine verilen bu bilgileri ışığında MID'a alınan diplomatlar ve yetiştirilmeleri noktasında ayrı bir parantez açılması gereken diğer bir husus da o alımların nasıl yapıldığıyla ilgilidir. Rusya'da MID'a girmek ve bir diplomat olabilmek, diğer pek çok muadiline benzer bir biçimde sınavla mümkündür. Hemen belirtilmesi gerekense bakanlığa girmek için ayrı, diplomat olabilmek içinse başka bir sınava girmenin gerekliliğidir. Ayrıca 1897 yılında *diplomat* ve *konsül* [konsolos] farklı anlamlar taşırken bu tarihte yapılan reformla her iki terim arasındaki anlam ayrımına da son verilmiştir. 1875 yılında söz konusu sınavın çok daha kompleks bir hale getirildiği bilinmektedir. Buna göre sınavdan bir hafta önce adaylara 3 veya 5 sayfalık istatiksel içerikli basılı bir makale veriliyordu. Bu makaleyle alakalı olaraksa Rusça ya da Fransızca notların alındığı bir sunum hazırlanması isteniliyordu. Özellikle de *mümkünse makalenin eleştirel bir şekilde ele alınması, diğer makalelerle karşılaştırılması, göze çarpan sorunların belirtilmesi, anavatanı en çok ilgilendiren kısımlarına dikkat çekilmesi* ve en önemlisi de tetkik edilmesi talebiyle sınava giren kişilerin "verileri" eleştirel şekilde analiz ederek Rus çıkarlarına uygun bir biçimde değerlendirme yeteneği olup olmadığına bakılıyordu.[156] Nihayetinde bu "ön test" 1909 yılında bir "giriş sınavına" dönüştürüldü. Rus devlet hukuku, Fransızca, siyasi coğrafya, tarih, uluslararası hukuk gibi birçok derse ek olarak konsolosluk hukuku soruları da bu sınavın kapsamındaydı. Tabii peşi sıra bir de mülakat

---

[155] Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 93; İngilizlerde, Bağdat başkonsolosunun üstlerine vermiş olduğu rapora göre bu yaş sınırının 24 olduğu anlaşılmaktadır. Halil İbrahim Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu (1875-1879),* Gazi Kitabevi, Ankara 2023, s. 121; İngiltere'de, Fransızca ya da atama yapılacak mevki için kullanılacak olan dilin sınavına girdikten sonra adaylar İngiliz ticaret hukuku ve aritmetik sınavına girmekte, mezuniyetini alanlar Orta Doğu ya da Uzak Doğu coğrafyalarından birinde staj yapmaktadırlar. Stajyerler 18-24 yaşları arasında olup bunlar sırasıyla mütercim, konsolos vekili ve konsolos olmaktaydılar. Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 64; İngiltere konsolosluklarının Osmanlı Devletri içerisinde değerlendirilmesi, faydaları, kendi kendilerine getirdikleri zararları ve nihayetinde bu arenada kim en salahiyetli olabilir rekabetine girdikleriyle ilgili önemli bir değerlendirme için bkz. Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, ss. 65-67; Osmanlı için değil fakat bugünün Türkiye'sinde konsolosluk sınavına girebilmek için lisans diploması sahipleri 30, yüksek lisans diploması sahipleriyse 32 yaşını doldurmamış olmalılardır. Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 159.

[156] Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 69-71, 98, 196; İngiliz konsolosluk sisteminde bu diplomatların özellikle İngilizceyi ön plana çıkarmaları da istenenler arasındaydı. Kartın, *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1843-1852),* s. 56-57; benzer bir durum Ruslar için de söz konusu olmakla birlikte Bağdat Rus konsolosları tarafından böylesi bir uygulamaya dikkat edildiğinde tesadüf edilememiştir.

olacaktı. Sınav sonucunda adayın alımı MID'de yapılacak olan özel bir toplantıda değerlendirilecek ve son söz de bakana ait olacaktı. 1912 yılında her iki sınav yasal olarak yönetmeliğe geçildi ve iki yıllık zorunlu bir süre de işleme alındı. Mesela kendisine yöneltilen beş sorudan dördüne doğru yanıt veren Nabokov ve Shelking'e 1883 ve 1897 yıllarında gelen sualler şu şekildeydi: Monroe Doktrini, Rus-Türk anlaşmaları, suçluların iadesi prosedürü, Çin'deki çeşitli limanların ekonomik durumu, Kafkasların ekonomik durumu, kağıt paraların değerini etkileyen nedenler, Westphallia Antlaşması, Rusya ile Japonya arasındaki anlaşmalar, evliliğin sona ermesiyle ilgili hukuki kurallar ve gelir vergileri. Sorular diplomatların hem coğrafya hem tarih hem aşağıdaki başlıklarda inceleneceği üzere sosyal ve kamu alanını ilgilendirir hukuka varana kadar bilgi sahibi olmalarını gerektiriyordu. Bu da onların sadece siyaset, diplomasi ve alakalı alanlardaki hukuku bilmelerinden çok daha fazlasının lazım olduğunun en büyük deliliydi.

Diplomat veyahut konsolos-elçi-büyükelçi olabilmek sadece bakanlığa ya da bu unvanlara sahip olmak için gereken sınavlara bağlı bir durum değildi. Mesela yukarıda da belirtildiği üzere 25-30 yıldan önce bu görevlerle dışarıya çıkılamıyordu. Ayrıyeten en az 4 ay boyunca konsolosluk ya da büyükelçilik dahilindeki bir görevde de staj şeklinde çalışılması gerekiyordu. Orlov İstanbul'da, Maşkov ve Kruglov ise oranın baş amiri olmadan evvel yine Bağdat'ta uzun süreli olarak bu hizmeti karşılamışlardı. 1897 yılından önce konsoloslar istedikleri yerde istedikleri kadar kalabiliyorlardı. Ancak bu duruma Çar Nikolay tarafından dikkat çekilmiş ve uygun olmadığına dair görüş belirtilmişti. Yine de uzunca bir müddet çözüm getirilmemişti. Nihayetinde 1912 yılında yürürlüğe konulan yenilikle bu hususa da değinilip genç diplomatların önünün açılması gerektiğine karar verilerek her diplomatın her departmanda çalışmasının altı çizilmişti. Bir konsolos-diplomat ülkelerin yer aldıkları üç grubun üçünde de faaliyet göstermeliydi.[157] Bir kişi örneğin hem Fransa (1. Grup – Avrupa) hem Osmanlı (2. Grup: Yakın Doğu) ve hem de Japonya'da (3. Grup – Uzak Doğu) mutlaka çalışmalıydı. Ayrıca aynı düzenleme kapsamında konsolos olabilmek için dört yıl çalışılması gerektiğinin de altı çizilmişti. Nitekim o dört yılın yarısı bir liman kentinde geçirilmeliydi. Çünkü liman kentleri "gerçek ticaretin" meydana geldiği yerlerdi ve ticari hususlar ancak böylesi mekanlarda tecrübe edilerek öğrenilebilirdi. Her grubun zorunlu tutulmasındaki diğer bir neden de

[157] Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 74, 94, 114-115.

konsolosların buralarda adet, kültür ve özellikle de dil öğrenerek kimi faaliyetlerini çok daha layıkıyla gerçekleştirebilmeleri içindi.[158] İlki 1899 yılında gelen ve sonrasında 1909 Ekim ve aynı yılın Aralık aylarında yapılan düzenlemelerle artık Rusya için dil bilmenin gerekliliğine olan inanç artmış ve bu gereklilikte bir ölçüm yapılabilmesi adına diplomatların sınava tabi tutulmaları kararlaştırılmıştı. Diplomat olmanın yolu Fransızca bilmekten geçtiği gibi aynı zamanda Uzak Doğu'ya gidecek olan görevlilerden bunun yanı sıra ikinci bir dil olarak İngilizce bilmeleri de isteniyordu.[159]

Rusların özellikle öne sürdükleri *Doğu Sorunu* ve bunun kapsamındaki Balkanlar, Orta Asya ve Orta Doğu'ya diplomasileri çerçevesinde özel bir önem veriliyordu. Ayrıca Rus diplomasisi XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında gayet "net" bir organizasyon içerisindeydi. Diplomasi sistemlerinin dış sınıflara kapalı olması ve soylular üzerine kurulu olması bunlardan bir tanesiydi.[160] Örneğin İstanbul Büyükelçisi olan Çarikov, Rus diplomasisine babası vasıtasıyla mensup olmuş birisiydi. İşte bu kimseler, Rus diplomasisinin ya da diğer bir deyişle Çarlık dış politikasının yürütücüleri olacaktır. Bağlılıklarının yegâne doğrultusu olan Çar ve bakanlardan başka çok sesliliğinin ince yapıtaşları onların varlığı ile vücut bulmuştu. 1819 yılında bakanlık dahilinde kurulan Asya departmanı, her iki taraf da soylu olmasına rağmen Avrupa'daki *amatör* olan meslektaşlarına göre çok daha farklı bir dünya görüşüne sahip olan etnik Ruslardan

---

[158] Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii*, s. 99, 116; Ruslar da bakanlık ve diplomatlığa giriş sınavlarında dil şartı arıyor ve dil okullarından mezun kimseleri alıyorlardı, ancak İngilizler, buradaki diplomatik birimlerinde görev almak isteyen kimselere 5-6 dil bilmesi şartını koşmuştu. Daha da önemlisi, diplomasinin dili Fransızca, yörenin dili Arapça-Farsça ve Türkçe'nin yanı sıra buradaki rakibin *kovalanması* adına Rusça da aranan ve istenilen dillerden olmuştu. Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu*, s. 121.

[159] Tretyakova, *Organizatsionno-Pravovaya İntitutsionalizatsia Vneshnepolitiçeskoi Deyatelnosti Rossiskogo Gosudartsva v XIX Naçale XX. v.*, s. 72; Öyle ki Rus konsolosluk teşkilatının ilk kuruluş zamanlarında dahi Cantemir adındaki bir kimse Londra'ya 1735 yılında gönderilmesi düşünülen ve o an da Amsterdam'da boşta bulunan bir Rus memuru için dışişleri kolejine şöyle bir bildirimde bulunmuştu: anadili olan Rusça'dan başka Fransızca, İtalyanca, Felemenkçe, Yunanca ve Türkçe biliyor. İngilizceyi biraz daha az biliyor fakat yine de bir konsolosun bu kadar çok dil bilmesini gerekli görüyorum, nitekim gittiği yerdeki diğer konsolos ve tüccarlarla ticaret yapıp diplomasiyi yürütebilmeli. Ulyanichkago, *Russkiya Konsulstva*, s. 226.

[160] Rus diplomasisi kamu görevlileri bakımından ülkenin en "aristokratik" koluydu. Fakat bu durum İngiltere, Avusturya-Macaristan ve hatta o dönemde bir cumhuriyet olmasına rağmen soyluların çocuklarına diplomatlık görevini veren Fransa'yla dahi kıyaslandığı zaman çok daha küçük bir yüzdeye sahipti. Rusya'nın 1897-1899 yılları arasındaki diplomatik görevlilerinin %80'i soyluydu. Dede-Baba ve Oğulun aynı anda diplomat oldukları da sıklıkla tesadüf edilenlerdendi (s. 121) Bu oran zaman zaman değişmekle birlikte bugün bile neredeyse yarı yarıyadır. Hatta bilgiyi veren yazar tarafından aynı eser içerisinde (s. 86) diplomatların istisnasız hepsinin soylu olduklarından da bahsedilmiştir. Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii*, s. 49, 52.

oluşuyordu. Bu kimselerin kulakları artık Rusya'nın diplomasisinde etken olan kamuya karşı kapalı değildi.[161] Daha önemli olanıysa bu ve bunun gibi Rus diplomasisinin birçok hususiyeti ve faaliyet tanımları yasalarla düzenlenmişti. Belli bir ölçüde belirlenen eğitim düzeyinin yer aldığı resmi olan bu netliklerin dışında elbette gayrı resmi olan unsurların varlığı da aşikardı. Mesela yine Çarikov'un yaptığı üzere bilim ve bilim adamları Rusya'nın dış politikasında faydalanılan elemanlardan sadece birisiydi.[162]

1.3.2.5. Maaşlar

Konsolosların aldıkları maaşlar özellikle Rus kaynakları bakımından önemle altı çizilen hususlardandı. Mesela ilk örneklerden olmak üzere 1711 yılındaki Venedik Konsolosu yıllık 2 bin ruble alıyordu. Petro'nun ölümünden sonra konsoloslara bu denli önem verilmemesinden dolayı 1736-1737 yıllarında o diplomatlara verilen para 1200 rubleye inmişti.[163] 1765-1772 yılları arasında Brandenburg'daki Rus Konsolosu da maaş olarak sürekli 2 bin ruble almıştı.[164] 1905 yılında oradan ayrılırken Cidde Rus Konsolosu, esas çalışanların haricindeki konsolosluk personeli için ücretlerinin toplamının 55 bin ruble civarında olduğunu belirtmişti. Konsolosların maaşları ise 1891-1905 yılları arasında genellikle 4 bin rubleye yakın bir tutarda ödenmişti. O yıllar kapsamında tüm konsolosluk çalışanlarının giderleri ise 230 bin rubleyi geçkindi.[165] Tebriz'deki İngiltere Konsolosunun vermiş olduğu habere göre buradaki Rusyalı ise 2 bin ruble almaktaydı.[166]

---

[161] David Schimmelpennick Van der Oye, "Russian Foreign Policy 1815-1917", *The Cambridge History of Russia,* vol. II (Imperial Russia 1689-1917), Ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge-New York 2006, s. 573.

[162] Oleg Aleksandroviç Chernov, *Diplomaticheskii Korpus Rossiyskoy İmperii Koncha XIX – Nachala XX vv. Opit Analiticheskoy Biografii (Po Materialam N. V. Charikova),* Avtoreferat Dissertatsii Na Conskanie Uchenoy Stepeni Doktora İstoricheskih Nauk, Saratov 2019, s. 8.

[163] Ulyanichkago, *Russkiya Konsulstva,* s. 28, 229.

[164] Ayrıca buradaki konsolos, belge sahteciliği mevzusundan ötürü Rus tarihinde hükümetinden ilk kez resmi bir mühür talep eden kişi olmuştu. Dahası kendisine Cadiz'de olduğu gibi konsolosluk binasında Rus bayrağının dalgalandırılması emri de verilmişti. Ulyanichkago, *Russkiya Konsulstva,* s. 318.

[165] Senchenko, *Ros/csiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 266; İngiliz konsolosları için ayrılan bütçe ise 11 bin 500 pound idi. Fakat bunun aylık-yıllık olduğu belirtilmediği gibi aylık olması pek de mümkün değildi. Ayrıca bu meblağın bin poundluk kısmı onların almaları olasılık dahilinde bulunan hediyeler için ayrılmıştı. Kartın, *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1843-1852),* s. 56; Fakat söz konusu ücretler konsolosluk tahsisatıdır. Doğrudan İngiliz konsoloslarının aldıkları maaşlar için bkz. Kartın, *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1843-1852),* s. 61, 63; Bu dönemde İngiliz konsoloslarının ücretleri, aynı Ruslarda olduğu üzere, bulundukları vazife mahallerinin önemi ve unvanlarına göre ortalama 300-1000 pound arasında değişmektedir.

[166] *QDL, IOR/L/PS/18/C97*; Bağdat İngiltere Konsolosu, aynı görevde olup Avrupalı olan bir kimsenin daha fazla maaş talep *edebileceğini* üstlerine bildirmiştir. Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu*, s. 122; Amerika Birleşik Devletleri konsoloslarının dünya çapındaki örnekleriyle ne kadar

1875 yılından önce konsolos yardımcıları 1200 ruble, konsoloslar 2-3 bin ruble ve başkonsoloslar ise 4-6 bin ruble arasında değişen ücretler alıyorlardı. Hatta herhangi bir konsoloshane ya da kendilerine temin edilmemiş aynı işlevi görecek bir bina yok ise diplomatlarının hem kalacak hem de işlerini yürütebilecekleri bir yer kiralayabilmeleri adına hükümet tarafından kendilerine 300'den 500 rubleye varana kadar ek tahsisatlar veriliyordu. Fakat 1875 yılından sonra işler değişti. Zam geldi. Böylece konsolos yardımcılarının (Osmanlı=muavin, Rusya=sekreter) ücretleri 2 bin rubleye yükseldi, viskonsoloslar 3 bin, konsoloslar ise 4500 ruble almaya başladılar. Başkonsolosların maaşları ise 6 ila 10 bin ruble arasında değişecek şekilde yükseltildi.[167] Ayrıca konsolosluk personelinin yer aldığı kançılarya için de ekstradan 500 rublelik bir ödenek daha sağlanmıştı. Öyle ki buranın amiri olan dışişleri bakanının konsolos-elçinin aldığından üç kat daha düşük maaşı olduğu MID içerisinde çalışanlara sıklıkla 2 ila 7 bin ruble arasında değişen miktarda ödüller de verilmişti. Hatta maaşların düşük olmasıyla ilgili olarak Rus yönetimi bir çözüm şeklinde aynı değerdeymiş görüntüsü veren nişanlar takdim etmeye başlamıştı. Ancak bu materyaller elbette fazlasıyla kıymetsizdi.[168] Yine de 1904 yılında ilgili bakan tarafından Çar'ın kendisine sunulan gayet mütevazi bir rapor kapsamında diplomatlar dahil olmak üzere bakanlık çalışanlarının çoğunluğunun bir *servete* sahip olmadıkları belirtilmişti. Petersburg'da bulunanlar için maaşlar yeterli gibi görünüyorken ülke dışındaki temsilciler genellikle hayatları sonlandığında herhangi bir fon sahibi olmuyorlardı. Bu nedenle de MID, dullar için özel bir emekli maaşı tahsisatı talebinde dahi bulunmuştu.

Doğuda bulunan konsoloslukların sayısı Avrupa'dakine göre daha fazlaydı. Ayrıca bunların kançılaryası tercüman, doktor ve himaye altında bulunan kimselerden dolayı çok daha kalabalıktı. Bir nevi bugünün mahrumiyet ödeneğine benzer bir biçimde bu kimseler Avrupa'daki meslektaşlarına göre daha fazla alıyorlardı. İngiltere Bağdat

maaş aldıkları için bkz. Kınlı, *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri,* ss. 108-111.

167 Viktoriya Maksimovna Khevrolina, *Rossiiskii Diplomat Graf Nikolay Pavloviç Ignatiev,* Kvadriga, Moskova 2004, s. 132.

168 Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* ss. 88-92; benzer bir durum, aynı yıllarda Osmanlı Devleti dahilinde de mevcuttu. Bkz. Sinan Kuneralp – Edhem Eldem, "Etkinlikler – Diplomasi ve Batı ile İlişkiler", *https://archives.saltresearch.org*, 2004, s. 2; Osmanlı cephesindeki aynı vazifelilerin aldıkları maaşlar adına, II. Abdülhamid dönemi için; Çakmak, *Hariciye Nezareti,* s. 443-444; II. Meşrutiyet dönemi içinse; Çakmak, *Hariciye Nezareti,* s. 450-451.

Konsolosu tarafından Maşkov'un *iyi maaş aldığı* ifade edilmiştir. Bunlardan başka o, apaçık bir biçimde belirtilmemesine rağmen istihbari faaliyetler için de *gizli servisten para* alıyordu. Bundan başka ve en ilginciyse onun bir eğlence ödeneğinin dahi olduğuydu.[169] Rus konsoloslarının ifadelerine göre kendi aralarında bahsettikleri üzere doğudaki topraklarda durmak ve bu mesleği icra etmek çok daha zordu. O nedenle de 3-5 yıl durmuş ya da durabilecek olan diplomatlar birer kahraman olarak görülüyorlardı.[170] Eberhard, Panafidin, Kruglov, Maşkov ve Orlov'un görev sürelerine bakıldığı zaman bu tanıma uyacak kimseler olduklarını görmek zor olmayacaktır.

1.4. Mekân: Tarihi Bir Kent Olarak Bağdat

Bağdat'ın dünya tarihindeki köklü geçmişe sahip şehirlerden birisi olarak elbette farklı bir kuruluş hikâyesi vardı. Mansur, bugün Bağdat'ın olduğu yerin kenarında durmuş ve hayatımın sonuna kadar ben ve haleflerim burada yaşayacaklar, burası dünyanın en müreffeh şehri olacaktır, demişti.[171] Buna rağmen, onun zamanından önce de Bağdat'ın bulunduğu yerde yerleşim birimleri ve bölgenin özellikle at pazarı olmak suretiyle çeşitli panayır ve marketlere sahip olduğu bilinmektedir. Denizden uzak manasına gelen Irak'ın bugünkü başkenti olan Bağdat'ın etimolojisi de içerisinde kesin bilgiler bulunmayan birçok rivayete dayanmaktadır.[172] Cavid Baysun "tanrının hediyesi" bilgisini vermiştir. Kuruluşunun gerçekleştiği tarihten itibaren uzunca bir süre Abbasilerin elinde kalan şehri sonradan Tuğrul Bey ele geçirmişti. Bunun ardından 1258 yılında ciddi bir yıkıma uğramasının sonrasında Bağdat XV. yüzyıla değin çeşitli siyasi teşekküllere ev sahipliği yaptı. Söz konusu asırda önce Karakoyunlu peşi sırada Akkoyunlu toprağı olan Bağdat'ı 1508 yılında Şah İsmail aldı.[173] Bunun üzerinden çok bir zaman geçmeden Sadrazam İbrahim Paşa 1534 yılında şehre geldi ve burayı teslim aldı ancak yağma hareketlerinin gerçekleşmemesi için askeri şehre sokmadı. Kanunî Sultan

---

169 *QDL, MSS-EUR, F111/358.*; Muhtemelen gizli servisten kasıt, ileriki bölümlerde işleneceği üzere, Rusya dahilindeki birçok bakanlıktan daha üst bir konumda olan Kafkas Askerî Bölgesi kurumu olmalıdır.

170 Khevrolina, *Rossiiskii Diplomat Graf Nikolay Pavloviç Ignatiev,* s. 134; Rize, Erzurum ve Van'da görev yapan Mayevskiy, Osmanlı topraklarında yirmi yıldan fazla bir süre bulunmuştu. Resul Turan, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rus İstihbarat Faaliyetleri Çerçevesinde Rize Rus Viskonsolosluğu (1879-1914)", *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 31, S. 225, Ankara 2019, s. 239.

171 Mustafa Bostancı, *Irak'ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali),* Berikan Yay., Ankara 2020, s. 37.

172 Hüseyin Polat (Haz. – Çev.), *Kuruluşundan XII. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Bağdat ve Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi,* TTK Yay., Ankara 2019, ss. 67-74.

173 Abdülaziz ed-Dürî, "Bağdat – Genel Bakış", *DİA,* c. 4, TDV Yay., İstanbul 1991, s. 433.

Süleyman'ın gelmesiyle şehrin Osmanlılar tarafından fethi tamamlanmış oldu.[174] Benzer tarihlerde gerçekleştirilen bazı başka fetih mahallerinden farklı olarak timar sisteminin kurulmadığı Bağdat'ta[175] 1555 yılında yapılan Amasya Antlaşması'ndan itibaren Sultan I. Ahmed'in saltanatına kadar birkaç aşiret ayaklanması haricinde kayda değer bir olaya şahitlik edilmedi.[176] Osmanlılar, elbette geçen yıllar boyunca, özellikle Safevilerle sınır bölgelerinin kontrolü için uzun ve kıyasıya bir savaş vermek durumunda kaldı.[177] *Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın ortalarında Basra (1546) ve Lahsa* [Hassa, El-Hasa] (1555) *eyaletlerini kurmak ve Bahreyn'i ilhak etmek suretiyle Basra Körfezi'nde varlık göstermeye başladı*.[178] Nitekim tarihi olarak hem Hindistan üzerinden güneyden gelen ve hem de kuzeyden gelen iki tehlike, yani Rusya ve diğer Avrupalı güçler, en azından XVI. yüzyılda Osmanlılar tarafından, Karadeniz ve Kızıldeniz'de tutulabilmişlerdi.[179] Bu şekilde geçen zaman diliminde başka bir tehlike olan Safevi Devleti'nce Bağdat geri alınmıştı (1623). Ancak üzerinden çok geçmeden Sultan IV. Murad tarafından 1638 yılının sonunda tekrar elde edilmişti.[180]

1701 yılında Daltaban Mustafa Paşa Bağdat'ı ve bölgeyi eski haline ve refahına kavuşturdu. Gürcü Hasan Paşa ise kentin eski ihtişamını bir kez daha bulmasını sağladı ve İranlıların saldırılarından korudu. II. Mahmud'un reformları ve Tanzimat ruhunun Bağdat'a yansıması özellikle yerli valilerin bir nevi hükümranlıklarının son bulmasıyla güç buldu. Kırım Savaşı'nın (1853-1856) açtığı yaraların hemen ardından toparlanmanın başlamasına karşın gerilemeyi işaret eden bu periyod dışarda bırakılırsa Bağdat 1830'lardan 1870'lere kadar birçok gelişime konu oldu. Özellikle Midhat Paşa'nın valiliği zamanında bu ilerleyiş gözle görülür bir hale gelmişti.[181] Osmanlı Irak'ının yönetimi

---

174 Cavid Baysun, "Bağdad – Osmanlılar Devrinde Bağdat'ın Tarihi", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* c. 2, Eskişehir 1997, s. 205.

175 Jane Hathaway, *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları,* Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018, s. 64.

176 Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat – Osmanlı Dönemi", *DİA,* c. 4, TDV Yay., İstanbul 1991, s. 433.

177 Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi,* Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yay., İstanbul 2020, s. 261.

178 İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği,* Kitap Yay., İstanbul 2015, s. 135. Her iki mahal merkeze olan uzaklıklarından dolayı idaresi güç ve masraf arz eden bir konumdaydı. Ancak XVII. yüzyılın ortalarından itibaren buralardaki Osmanlı merkeziyetçiliği Silahdar Kara Mustafa Paşa tarafından sağlamlaştırılmıştı. Emirhan Özçelik, "Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Basra Seferleri ve Basra Eyaletinin İntizamı (1667-1671)", *Kadim,* S. 4, 2022, ss. 1-25.

179 Bernard Lewis, *Modern Ortadoğu Nasıl Kuruldu?,* Çev. Doğan Terzi, Kronik, İstanbul 2022, s. 43.

180 Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639),* Yeditepe Yay., İstanbul 2014, s. 262.

181 Bostancı, *Irak'ta Monarşinin Sonu,* ss. 50-53; Midhat Paşa'nın buradaki valiliği sırasında yapılanlar için bkz. Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* s. 181-182.

esnasında yine de Avrupa'nın bölgeye karşı olan ilgisi Suriye ve Lübnan'a karşı olandan yoğun değildi.[182] Ayrıca 1800'lerden başlayan sürecin ardından 1850'li yıllara gelindiği zaman Bağdat ve çevresinde bulunan özel nitelikli hakimiyet unsurlarının büyük bir çoğunluğuna da son verilmiş ve böylelikle merkezi idare yeniden tesis edilebilmişti.[183]

XIX. yüzyıla gelindiğinde Bağdat'ın nüfusuna dair bir bilgi, İngiliz uyruklu bir kimsenin elinden çıkmıştır. 1799 yılı dolaylarında İngiltere'nin Hindistan'da bulunan East India Company isimli şöhret sahibi şirketi Bağdat ve Basra'da bir temsilcilik açmıştı. Bunun en önemli nedeni yahut başka bir deyişle tehlikenin adı ise Napoléon olmuştu. Söz konusu temsilciliğin yürütücülüğüne dair sorumluluk ise gayet doğal bir biçimde o devletin buradaki diplomatik temsilcisine yani İngiltere Bağdat Konsolosuna yüklenmişti. Harford Jones-Brydges (1764-1847) hem Basra hem de Bağdat için 1799 yılına işaret eden ticari bir rapor hazırlamış ve bu coğrafyaların genel özelliklerine de bölgenin yaşayanı olarak yer vermişti. Buna göre Bağdat'ın nüfusu 100 bin kadardı.[184] Başka bir yabancı kaynak olan *The Missionary Herald*'a göre 1865 yılı için yine bir İngiliz konsolosunun raporunda Bağdat ilginç ve fakat benzer bir biçimde azalmış olarak 90 bin candan ibaretti.[185] Aradan geçen 45 yıl için bu defa Rus konsolosları arasından şöhret sahibi Arkadi Orlov tarafından şehrin nüfusunun 50 bini aşkın Yahudi ve bunun ancak yarısı kadar Hristiyan'dan başka toplamda 860 bine yakın bir yekunu olduğuna dair bilgi verilmişti. Orlov raporunda ruble cinsinden olmak üzere Bağdat'ın ithalat ve ihracat meblağlarından başka kaç kütüphanesi, matbaası, kahvehanesi, fırın ile eczanesi, hangi etnik kimliğe sahip olduğu ayrıntıları ile okullarından dahi bahsetmişti.[186] Özetle, çalışmanın çerçevesini çizen bu şehir, araştırılan yıllarda değişen etnisiteye karşın

---

[182] Münir Atalar, "Osmanlı Yönetiminde Ortadoğu Arap Eyaletleri (Osmanlı Arap İlişkileri)", *Yeni Türkiye – Osmanlı Özel Sayısı*, S. 31, Ankara 2000, s. 169.

[183] Ebubekir Ceylan, *The Ottoman Origins of Modern Iraq*, New York 2011, ss. 42-210 (Ebubekir Ceylan, *Modern Irak'ın Osmanlı Kökenleri*, Çev. Kenan Koçak, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2022, ss.51-205); Michael Eppel, "The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan During the First Half of the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, vol. 44, Issue: 2, 2008, ss. 237-258; Ehud R. Toledano, "Osmanlı Döneminde Arapça Konuşan Dünya Sosyopolitik Bir Analiz", Çev. Gül Çağalı Güven, *Osmanlı Dünyası*, Ed. Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, s. 593. Fethedildiği ilk tarihlerden itibaren Bağdat'ın ve etrafındaki idari birimlerin geç Osmanlı dönemine kadar ki idari taksimatı için bkz. Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Dönemi Irak'ın İdari Taksimatı", Çev. Mustafa Öztürk, *Belleten*, c. LIV, S. 211, Ankara 1990, ss. 1233-1257.

[184] *QDL, IOR/L/PS/9/76/102*. Söz konusu veri bir sonraki ile karşılaştırılırsa, ihtimal ki vilayete ait olmalıdır.

[185] *The Missionary Herald*, vol. LXXVI, Cambridge 1880, s. 374; İlber Ortaylı da *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)* isimli eserinde benzer tarihler için yakın sayılardan bahsetmiştir.

[186] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 24; söz konusu bilgiler muhtemelen vilayete ait olmalıdır.

ortalama 150 bin kişisiyle (vilayet ise yaklaşık bir milyon) ve Tanzimat'la birlikte gelen reformların bir getirisi olarak görece modern bir Orta Doğu şehri konumundaydı.[187]

1.4.1. Bağdat'taki Diplomatik Atmosfer

Kanunî Sultan Süleyman zamanında fethedilen Bağdat, neredeyse 250 yıl sonra devletin genelindeki değişim ve modernleşmeye – doğal olarak – katılan bölgelerden biriydi. Burası Mısır ile birlikte Osmanlı ülkesinin doğu coğrafyasındaki en önemli merkezlerinin başında geliyordu. O nedenle de aslında Avrupalı güçlerin buraya, aynı memleketin merkezinde olduğu gibi başta ticarî ve dinî gayeler güden temsilcilikler açmaları kaçınılmaz bir hal almıştı. Bağdat sadece bir hudut vilayeti değil, aynı zamanda Mısır üzerinden gelen Akdeniz kafilelerinin özellikle Hindistan olmak üzere Asya ile bağlantısını sağlayan bir konumda bulunuyordu. Kara yolu bir kenara bırakılırsa aynı durum Basra'nın hinterlandı olmasından da kaynaklanıyordu ki Osmanlı makamlarının gözünde zaten Basra, vilayetin merkezi olan Bağdat'a bağlıydı. Yol-şehir kimliğinden başka Bağdat sahip olduğu Kûfe ile dinî bir merkez olma özelliği de gösteriyordu. Şöyle ki onun bu hususları, XVII ve XVIII. yüzyılın yükselen değerlerinin, yani öncelikli bir biçimde Fransa ve İngiltere'nin ilgi odağı olmasına yol açmıştı. İngiltere, Hindistan'a giden yolun emniyetinin Mısır, Mısır'ın kilidinin ise özellikle deniz yolu üzerinden Basra ve Bağdat olduğunun farkındaydı. Fransa her ne kadar böylesi toprak parçalarına sahip olmasa bile İngiltere'nin yakasını bırakmamak noktasında kararlıydı. Hatta kimi zamanlarda daha ileri gitmek adetini de edinmişti. Örneğin Bağdat'a 1750'li yıllarda İngiltere'den çok daha önce gelip bir ticari-diplomatik temsilcilik açma radikalliğini gösteren Fransızlar olmuştu. Ancak Rus meslektaşlarının sözleriyle, sadece dinî misyonlar edinmiş ve konsoloshanelerinin bir manastırdan öteye gidemeyip gerekli vazifeleri yerine getirememiş olması Fransa'nın Bağdat'taki avantajını tersine çevirmişti. Bu da bir yarım asır sonra oyuna giren İngiltere'nin fırsatı değerlendirmesine sebebiyet vermişti. Yine de İngilizlerin bölgeye gelişleri bir nevi *hasbe'l-kader* duruma işaret eder.

[187] 1908-1909 yılı civarlarında vilayetin nüfusu 1 milyon 300 bin, şehirse 150 bin kişi dolaylarındaydı. Bkz. Davut Hut, "İttihad ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesinin Teşekkülü ve II. Meşrutiyet'in İlânının Bağdat'taki Yansımaları", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu, 7-8-9 Kasım 2008*, c. II, Ed. İsmail Safa Üstün, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2011, s. 517. Benzer sayılar G. Çetinsaya tarafından da verilmiştir. Ayrıca Irak'taki idari taksimatın en basit-özet ve iyi hali ile anlatıldığı eserlerden birisi de budur. Gökhan Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, Çev. Zehra Savan, Küre Yay., İstanbul 2020, ss. 42-64.

Bu rastlantının adı: Napoléon'dur. Onun 1798 yılında başlattığı Mısır seferi, İngiltere'nin 1800'lerin ilk yıllarında Bağdat'ta bir temsilcilik oluşturmasının en büyük nedeni oldu.

Rusya'nın resmî olarak 1880 yılında diplomatik bir birim ile bölgeye gelmesine kadar geçen zaman diliminde burada aslında İtalya gibi diplomatik temsilcilik açmış ülke örneklerine rastlamak mümkündür. Bağdat'taki diplomatik çeşitlilik tam manasıyla Rusya'dan sonra gerçekleşmiştir. Rusya'nın *körfeze* girişine kadar o coğrafyanın diplomasi sahasındaki yetkin isimleri Fransa ve İngiltere'dir. Yine de belirtilmesinde fayda olan durum, aslında o yetkinliğin sadece İngiltere'ye ait oluşudur. Fransızların etkisiz eleman olma gayretleri İngiltere'yi burada 80 yılı aşkın bir zaman diliminde rakipsiz bir konuma getirmiştir. Sonrasında ise başta Rusya ve diğer güçlerin gelişleri doğal olarak bir geç kalınmışlığı simgelemişti. Fransızların İngilizleri zorlayamamaları, bu coğrafyanın kaderini onların ellerine bırakmaları, onların arkasından gelenlerin İngiltere ile rekabet içerisine girmemelerinde etken olmuştu. Halbuki durum aslında ne İngilizler ne de sonraki vakitlerde diplomatik temsilcilik bulunduran devletler için çok da stabil olmamış ve diplomasinin dinamikliği söz konusu güçleri ellerinden gelen tüm stratejik hamleler çerçevesinde diplomasinin gerekliliği uyarınca güç ve kuvvet kullanılmayan bir savaşın içerisine çekmişti. İsimlerinden çok daha az bahsedilen İran, İtalya ve hatta Amerika Birleşik Devletleri[188] dahi yeri ve zamanı geldiğinde kendilerini ön plana çıkarmak için ellerinden geleni yapmışlardır. İngiltere, kendinden sonra gelen Rusya'nın burada bir diplomatik misyon teşkil edişine değin sadece devletlerarası sahada değil, aynı zamanda hem Bağdat hem de çevresindeki Osmanlı makamlarına karşı etkileşim kuvveti en yüksek olan gücü simgelemiştir. Rusların gelişinden evvel Bağdat'taki diplomatik hava bu şekildeydi.

[188] Bağdat'ta diplomatik temsilcilik bulunduran devletlerin hangileri olduğu ve tespit edilmeleri ile ilgili bilgiler III. Bölüm içerisindeki 3.4. kodlu başlıkta detayları ile işlenmiştir.

II. BAĞDAT RUS KONSOLOSLUĞU

2.1. Rusya'nın Bağdat'a İlgisi

Rusya'nın Orta Doğu'ya olan ilgisi buranın merkezlerinden biri olan Bağdat'ta bir konsolosluk teşkil etmesiyle başlamamıştır. Bu ilginin kaynağının zamansal tespiti zor olmakla birlikte konunun sınırlarını çizen tarihlerden daha öncesi vakitlere ait bu alakayı gösterir çeşitli örneklerle sık sık karşılaşmak mümkündür. Söz konusu misaller hem Rusların hem de Türklerin arşivlerinde ve literatüründe yer almaktadır. Ayrıca bu ilginin sadece Bağdat ekseniyle sınırlı kaldığı da düşünülmemelidir. Mevzubahis alaka Rusların *büyük*, Türklerinse *deli* olarak adlandırdıkları I. Petro zamanına ve daha öncesine kadar inmekle birlikte esasen Bağdat'ı da içerisine alan çok daha büyük bir alanı yani Orta Doğu'yu kapsayacak bir niteliktedir. Rusların Bağdat'a olan ilgileri noktasında İbn Fadlan tarafından ilk Rus tanımlaması daha X. yüzyılda yapılmış olup onların Bağdat'a ticaret yapmak için geldikleri söylenmiştir.[189]

I. Petro zamanında Rusların sıcak denizlere olan ilgisi daha da artmıştı. Onun tahtının ilk dönemlerinde İran tarafına gönderilen elçi, tüccar ve tüccar heyetlerinin rotası artık hükümranlığının son zamanlarına gelindiğinde Hindistan'a çevrilmişti.[190] Petro, buraya Semyon Malenkoy, Sergei Anikeev gibi tüccarlar göndermiş, hem Hindistan hem de Basra Körfezi'nde ticaretin tetiklenmesini arzulamıştı. Her ne kadar Hindistan'dan ticaret izni ve bazı mallar satın alınsa da söz konusu girişimler başarısız olarak sonuçlanmış ve Rus Çarı Hindistan ticareti için bir karakol olması düşüncesiyle Madagaskar'ın alınması planını ortaya çıkarmıştı. Fakat bu programın da uygulamaya konulamaması ve büyük imparatorun ölümüyle Rusların ilerleyişleri ciddi bir biçimde kesintiye uğramıştı. Bu kesinti esnasında tabii es-Sabah ailesi ile kurulan yakınlıklarda onların yerini Büyük Britanya almıştı. Netice olarak Ruslar, İran üzerinde kontrol

[189] Zübeydi – Cebveri, "El-İştirak-ı Rusya Deraset fi Neşetü ve Tatvara el-Tarihi", s. 106.

[190] Farah Bassam İbrahim, "Al-Teneffus al-Britanya el-Rusya fi-halic el-Arabi hatti ilm 1899 m.", *Al-Mustansiriya Mecelle-i Adab*, S. 88, 2019, ss. 213-214.

sağlayamadan bölgeye gelmeyi bir daha ciddi olarak düşünememişlerdi. İran üzerinde etkin hale getirilen denetimse ancak XIX. yüzyılda meydana çıkacaktı.[191]

Konuya dair giderek artan bir şekilde her asırda yer edinmiş olan örneklerle karşılaşmak bu ilginin başladığı XVII. yüzyıldan itibaren mümkündü. İşin içerisine Bağdat valisi, onun kethüdası, Rusyalı bir tacir ve akrabası olan Hristiyan bir kızın dahil olduğu bir vaka hakkında Sultan III. Selim tarafından bir irade yazılmıştı. Esasen, bahse konu Hristiyan kızın kaçırılması, onun için ödenen fidye ve parasının etrafında dönen olaylar öbeği diplomasi ve konsolosluk gibi kavramlardan bağımsız bir hadise idi. Ancak vesikanın arz ettiği önem ilgili belgenin ilk satırlarında açığa çıkmıştı: "*Rusya re'âyâsından Manuçyazof nam tâcirin mâh-ı mukaddem Bağdad cânibinde ticaretle meks olduğı esnada …*"[192] şeklindeki ibareler belki de sadece Manuçyazof'un değil ama Rus vatandaşlarının burada bulunduklarını ve ticaret gibi belli amaçlar uğruna bir Rus varlığı oluşturduklarını göstermesi bakımından kayda değerdi. İlginç olan diğer bir bilgi, Bağdat hakkında yapılmış en kapsamlı çalışmaların birisinde kendisini göstermiştir. Buna göre 1869 yılında Bağdat şehir merkezine Kazımiye ve Azamiye de dahil olmak üzere burada yaşayan 65 bin 683 kişiden sadece 14 tanesi Rus uyruğu taşımaktadır.[193]

Bağdat'ta bir Rus konsolosu bulunmamasına karşın hem Bağdat'ta hem de coğrafyanın diğer kısımlarında Rus vatandaşlığına ve diplomatik memuriyetlerine mensup kimseler vardı. Halep Rus konsolos vekili olan Rufail, Bağdat'a kervanlar ile içinde para, İbranice kitaplar gibi değerli eşyaların bulunduğu sandıklar göndermişti. Ancak yolculuk esnasında Halep'ten yola çıkanlar Musul vilayeti dahilinde bulunan Sincar kazası[194] içerisinde Ekrad eşkıyası tarafından soyulmuşlardı.[195] 8 Aralık 1814 tarihinde hadisenin meydana gelişine dair kaleme alınan bu evrak, Rusların Bağdat'ta

---

[191] Oleg Aleksandroviç Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin Teşekkülü", Çev. Okan Güven, *Kadim*, S. 2, 2021, s. 164-165.

[192] *BOA, AE. SSLM. III, 399/23018*; 15 Rebiülevvel 1213 / 27 Ağustos 1798.

[193] Ebubekir Ceylan, *Ottoman Centralization and Modernization in the Province of Baghdad – 1831-1872*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmış) Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 52.

[194] Musul vilayetinde bulunan yerleşim birimleri ve XX. yüzyıl Musul'unun hudutları için bkz. Binbaşı M. Nasrullah - Kolağası M. Rüşdü - Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası – XX. Yüzyıl Başları*, Haz. Rahmi Tekin – Yaşar Baş, OSAV Yay., İstanbul 2003, s. 103; Ersin Doğantekin, "Osmanlı İdaresinde Musul Eyaleti (XVI-XVIII. Yüzyıllar)", *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu*, Ed. Tolga Akay – Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, ss. 143-148; Remzi Kılıç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Musul Vilayeti", *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu*, Ed. Tolga Akay – Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, ss. 169-182.

[195] *BOA, C. HR, 84/4199*; 25 Zilhicce 1229 / 8 Aralık 1814

bulunduklarını, Bağdat'a gönderdikleri malzemeler olduğunu ve hatta burada ticaret yaptıklarını ve civar bölgelerde dolaşıp bölgenin önemli şehirlerinde diplomatik misyonlar kurduklarını ispatlayan örneklerden birisiydi.

Bağdat'ın devletin sınır coğrafyası üzerinde konuşlanmış olmasının etkisi de elbette göz ardı edilemez nedenler arasındaydı. Burası, sadece devlet içinden diplomatların yahut farklı statülere sahip yabancıların değil, aynı zamanda yurt dışından gelen şahısların da uğrak olan mekânları arasındaydı. Örneğin İran şahı Herat kuşatmasını gerçekleştirdiği sırada buradaki İngiliz konsolosu, devleti aracılığı ile savaş ortamından çıkarak Bağdat'a gelmek istemişti.[196] Söz konusu husus mücbir bir sebep olmaktan başka yığınla misal arasından sadece bir tanesiydi.

Rusların *ticareti Bağdat'ta ne denli istedikleri*yse İngiliz arşivlerine yansıyan bir belgeden anlaşılmaktadır. Bağdat'ta bulunan İngiliz diplomat H. C. Rawlinson, 19 Ağustos 1846 tarihini taşıyan raporunda, Rusların sırf kendileri ile olan rekabeti ateşlemek uğruna bölgede ticaret yapmaları için Ermenilere pasaport vermelerinden bahsetmişti.[197]

Arşivde tesadüf edilen belgelerden Rusya'nın bölgeyle her manada ilgilendiğini görebilmek de mümkündü. Örneğin, Rusların burada bir diplomatik misyon teşkil etmelerinden on sene evvel İran sınırında bulunan Peştkûh ve diğer civar araziler üzerinde birtakım hudut sorunları zuhur etmişti. Bu sorunlar ne içindir bilinmez birisi 5 bin km'yi aşkın Londra'yı diğeriyse yaklaşık 3.500km uzaklıktaki Moskova'yı ilgilendirmişti. O nedenle de her iki devlet İran ve Osmanlı'dan arazi ve hudut sorunlarına dair malumat talep etmişti. İran kısa bir süre içerisinde bölgenin bir haritasını hazırlatarak bunu Osmanlılara iletmiş ve Babıali ise Bağdat valiliğinden sorunların tespiti için bölgeyi teftiş etmesini istemişti.[198] Olayların meydana geldiği tarih, gün ve ay belirtilmeksizin 1869 yılıydı. Söz konusu vakaların bugünün arşivlerinde yer alma nedeniyse o vakit diliminden 1 yıl sonra[199] Rusların gerçekleştirdikleri talepti.

---

196 *BOA, HAT, 806/37167*; 29 Zilhicce 1254 / 15 Mart 1839.

197 *TNA, FO, 424/4*; s. 69.

198 *BOA, HR. SYS, 1364/10*; 19 Kanunıevvel 1285 / 31 Aralık 1869. Söz konusu sınır taksimi, İngiltere, Osmanlı, Rus ve İran yetkilileri arasında tarih boyunca birçok anlaşma (özellikle de 1847 Erzurum) üzerinde problem teşkil etmiş ve taraflarca çeşitli komisyonlar kurularak hudut tespitleri yapılmaya çalışılmıştır.

199 Yani 1285 yılının sonu, 19 Kanunıevvel; Belgenin içerisinden bu evrakların 15 yıl sonrasına dosyalandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yine benzer bir konuda İngiltere ve Rus elçilikleri hudutta cereyan eden bir arazi

Peştkûh'taki arazi meselesinin hallinin ne üzere olduğunun Osmanlı Devleti'nce kendi taraflarına bildirilmesi istenmişti.

Netice itibari ile burada bir diplomatik temsilcilikleri olsun ya da olmasın Rusların genelde bu coğrafyaya özelde ise adı geçen şehre olan ilgilerinin temelleri yıllar öncesine dayandığı gibi aslında sözün özü Rusya'yı bölgede görebilmenin uzunca bir zamandır mümkün olduğuydu. Fakat yine de Rusların aslında tüm amaç ve fiiliyatına rağmen bölgeye diplomasi araçlarını yollamak noktasında geç kaldığı da düşünülmektedir. Nitekim sadece Ruslar kadar erken bir biçimde Bağdat'a gelmesi pek de muhtemel görünmeyen İtalyanların ilk vilayet salnamesinde ismi yazmayan Ruslara nazaran Bağdat İtalya Konsoloslarının adı bulunmaktadır.[200] *Rus Sezarı* olan *Çar Petro*'nun işaret ettiği üzere Ruslar onun vasiyetini yerine getirmek istiyor ve Basra sularına ulaşmayı amaçlıyorlardı. Bunun içinse İngiltere ile rekabet etmeleri lazımdı. Ruslar, hedeflerine yönelik olarak son savaştan (1877-1878) hemen sonra harekete geçmişlerdi.[201] Elbette bu gelişme dahilinde Rusların İsveç, Orta Asya ve Uzak Doğu'daki politikalarının etken olduğu ve adı geçen coğrafyalarla da meşgul oldukları unutulmamalıdır. Burada ortaya çıkan en büyük sorulardan birisi Rusların, Küçük Kaynarca (1774) ile ele almış oldukları konsolosluk açma haklarını hem Balkan hem Anadolu hem de Orta Doğu coğrafyasında çok hızlı ve etken bir biçimde hareket ettirmiş olmalarına rağmen neden Bağdat gibi bir merkezde geç kaldıklarıdır. Bu sorunun cevabı esasen yukarıda da verildiği üzere Petro'nun vasiyetine uygun bir şekilde Rusların Körfezin, Anadolu'nun, Doğu Akdeniz sahillerinin ve Hindistan'ın kapısını İran olarak görmeleridir. Diğer bir neden İran'a inmek için birer geçiş niteliğindeki Orta Asya ve Kafkasların uzun süren fetihleri olmuştur. Ayrıca 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı savaşları neticesinde her ne kadar amaçlarına yönelik hareket etmişlerse de 1856 Kırım Harbi bu noktada Rusya'ya ciddi derecede ket vurmuştur. Birçok tarihçi 1877-1878 savaşından ziyade bu harbi Rusya'nın aşağı inmesinde kendisi için bir zincir niteliğinde hissettiğini belirtmiştir. Öyle

meselesinden dolayı Osmanlı Devleti'nden geri bildirim istemişlerdir. Bkz. *BOA, MV, 12/52*; 7 Eylül 1302 / 19 Eylül 1886.

200 *Vilayet-i Bağdad Salnamesi (h.1292) Def'a 1*, s. 65; İtalyan kelimesiyle kastedilen bugünün İtalya'sının temelini oluşturan siyasi teşekküldür. Aksi takdirde erken modern dönemin Venedik-Ceneviz ve diğer Latin kökenlilerinin esasen Ruslardan çok evvel tarihlerde Bağdat'a resmi bir diplomatik amaçla olmasa da gelmiş olmaları daha olasıdır.

201 Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 348.

ki, 1856'nın bağlarını 1870'deki Karadeniz'deki gelişmelerle koparan Rusya, yine yukarıda ifade edildiği üzere ilk hamleyi askerî alanda atarak kendisini son Osmanlı-Rus savaşının içinde bulmuş ve sonrasındaki soğuk savaş sürecinde diplomatik adımlarını tek tek atmaya başlamıştır.

2.2. Konsolosluk

Diplomasi ve onun yürütücüsü olan konsolosluk / konsoloslar, bir devletin kendisine ait olmayan bir toprak parçası üzerindeki özellikle siyasi olan emellerini gerçekleştirmek için kullanılan en önemli araçlardan biridir. O nedenle bölgede bir konsolosluk açılması için amaçları uğruna hareket eden Rus yönetiminin haritada seçtiği nokta, az evvel neden sorusunun cevabının verildiği Bağdat olmuştur. Fakat bu naklin devamını sağlamadan önce zihinlerde oluşan başka bir soruya tarihçi olmanın doğası gereği cevap aramakta fayda vardır. Gayet karmaşık gibi görünen ve soruyu ortaya çıkaran bileşenler; Rusların buradaki varlıkları, o varlığın gözeticilerinin kimler olduğu, mahalli idarenin ve merkezin tutumları, Rus devletinin öncelikleri ve tavırlarıdır. Veyahut hepsi bir arada olmak üzere, "Ruslar, konsolosları olmadan evvel buradaki işlerini nasıl yürütmektedirler?".

Karmaşık gibi görünen bu sorunun aslında gayet basit bir cevabı bulunmaktadır: Dost yahut çıkarlar doğrultusunda iyi ilişkiler içerisinde bulunulan bir devletin diplomatik misyonu aracılığı ile. Bir devletin, başka bir siyasi teşekkülün hakimiyet sürdüğü toprakların taşra kısımlarında diplomatik misyon oluşturma gayreti, o devletin söz konusu coğrafyadaki varlığı ile doğru orantılıdır. Konsolosluk açılması düşünülen topraklarda eğer o devlete ait bir topluluk yok ise, diplomatik temsilciliğin vücuda getirilmesi zor bir ihtimaldir. İnsanların bulunması ticaretin varlığını ortaya çıkaracak ve bu alım-satım gereklilikleriyle ilgili çıkarlar da korunmaya ihtiyaç duyacaktır. Böylelikle insanının bulunması ve ticaretinin olması nedeniyle Rusya ya da başka bir devlet, hiç olmazsa konsolosluk veya benzeri bir diplomatik misyonunu bu sebepleri (en azından XIX. yüzyıl ve öncesi için) öne sürerek açma hakkını kendinde görerek taleplerde bulunabilecektir. Bir üstteki başlık altında aslında anlatılmak istenilen tam da budur. Rusya, burada bir varlık oluşturmadan yahut o nicelik vücuda getirilmeden bir konsolosluk açmamış hatta mali ve benzeri birçok nedenden ötürü de böylesi bir temsilciliği açmak istememiş olmalıdır. Fakat zamanla gelişen ve birbirine etki ederek

büyüyen Rus ilgisi ve varlığı, Rusya'nın harekete geçmesine neden olmuştur. Yine de fiziki bakımından Rus varlığının burada büyüyememiş olması konsolosluğun açılmasını geciktiren sebepler arasında yerini almıştır. Rus vatandaşlarının olmaması bir engel iken, onların sayısının yetersiz olması da başka bir bariyerdir. Fakat yine de Rusların bölgedeki mevcudiyeti aşikardır. Bu durumda Rusya, Osmanlı Devleti'nde uygulamaya yönelik pek çok örnekte olduğu üzere, o bölgede diplomatik müessesesi olan diğer bir devleti vatandaşlarının işlerinin yürütülmesi ve ticaretin gerçekleşmesi/gerçekleştirilmesi ve gelişmesi için tayin etmiş olmalıdır. Cümle etmiş olmalıdır şeklinde kurulmuştur çünkü Rus mevcudiyeti ve işlerinin aksamaması için tek çıkar yol budur.[202] Ancak o çıkar yola dair ne Türk ne de Rus kaynaklarında herhangi bir veriye tesadüf edilebilmiştir. Rusların yaşayabilecekleri herhangi olası bir sıkıntı için Fransa, İngiltere ya da görevin tevdi edildiği bir devletin vekaleten bu işlere bakıyor olması gerekmektedir. Yine de Ruslar diplomatik temsilciliklerini Bağdat'ta açana kadar buradaki işlerle ilgilenecek birisine rastlanmamış olması, herhangi bir girişim dahi yapılmadığı anlamına da gelmemektedir.

Konsolosluğun kurulmasından yaklaşık 50 yıl öncesine ait olarak Bağdat'taki Rus vatandaşlarının işlerine vekalet edilmesinin gerekliliğine dair bugün Osmanlı arşivinde yer alan bir belgeye tesadüf edilmiştir. Belgeyi ilginç kılan nokta, içeriğinde İstanbul'daki elçiliğine nakilde bulunan İngiltere Bağdat konsolosuyla ilgili olayların aktarılıyor olmasıdır. Burada hemen belirtilmesi gerekense konsolosların yazışmalarını yürütme şekilleridir. Eğer ki doğrudan haber verilmesi gereken bir durum yok ise bu diplomatlar öncelikli olarak mahalli idare ile iletişime geçmekteydiler. Mahalli idare ile çözemedikleri bir problem olur veyahut da birebir üstlerine iletmeleri gereken bir haber, gelişme olur ise o zaman da söz konusu bu kimseler yazılarını amirleri olan İstanbul'daki elçilerine gönderiyorlardı. Fakat o yıllarda İstanbul'daki Rus elçisine haber gönderecek, kendi vatandaşlarının sorunlarıyla ilgilenecek veya da Bağdat valisi ile iletişime geçecek bir Rus konsolosu bulunmuyordu. Zaten İngiltere konsolosunun elçisiyle 21 Nisan 1833 tarihinde

[202] Örneğin Romanya, hac bölgesi olan Kudüs'te vatandaşları için bir temsilcilik açmak istemiş fakat Osmanlı yönetiminden buna dair bir izin elde edememişti. Bunun üzerine, yukarıda anlatıldığı gibi, farklı bir devletin yardımına ihtiyaç duymuştu, çünkü bölgeye giden kendi vatandaşları bulunuyordu. Bu nedenle de İtalya ile anlaşmak istemişti. Fakat Osmanlı yönetimi, Romanya vatandaşlarının işlerinin yürütülmesinin vekaletini bölgenin İtalyan konsolosluğunun üstlenmesine de onay vermemişti. Bkz. Okan Güven – Oğuz Şentürk, "Selanik Romanya Konsolosluğu ve Faaliyetleri 1879-1912", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, S. 3, 2021, s. 559.

iletişime geçme nedeni de buydu. Diğer neden ise yukarıdaki cümlede anlatıldığı üzere, Bağdat'ta yaşanan birtakım gelişmeleri haber etmekti. Başkentteki Rus elçisi Osmanlı karar alıcılarından seyahat ya da ikamet etmek gibi amaçlar başta olmak üzere Bağdat'ta bulunan Rusların resmî bir hamisi olmadığı için onların koruyuculuğu işinin üstlenilmesini rica etmişti. Hükümet de doğal olarak Bağdat valisine yazmıştı. Şu durumda Bağdat valisinin bu işi çözmesi gerekiyordu. İngiltere konsolosunun dahil olma nedeni ise bu görevin kendisine bırakılmış olmasından değil, Bağdat Valisi Necib Paşa'nın bir talimat ile durumu kendisine haber ederek ricada bulunmasından kaynaklanmıştı. O konsolosun düşünülme nedeniyse her iki devletin de Avrupalı güçler arasında yer almaları, bu nedenle de birbirlerinin isteklerini daha iyi anlayabilecek bir konumda bulunduklarından kendilerine daha iyi yardımcı olabilecekleriydi. Ayrıca vali paşa bu sebeplerden ötürü İngiltere konsolosunun Rusyalının işlerinde kendilerine eksiksiz bir biçimde hizmet edebileceklerini de göz önünde bulundurmuş olmalıydı. Ancak evrak bu noktada sessiz kalmıştı. Yahut arka planda ilgili görev aslında İngiltere Bağdat Konsolosuna sunulmuş ancak adı geçen konsolosun olumsuz cevabı ile karşılaşılmıştı.

Sorun edinilen hamilik görevi ilkin Aristarki namında birisine paşa hazretleri tarafından tevdi edilmek istenmişti. Nitekim Aristarki bu işi görebilecek iktidara sahip bir kimse olarak görüldüğü gibi Necib'in baş tercümanı olması nedeniyle yani dil bildiği ve diğer konsoloslarla iletişimi olduğu için uygun görülmüş olmalıydı. Ancak Aristarki bu görevi kabul etmemişti. Öne sürdüğü sebep ise Rus ve Osmanlı tebaalarının birbirlerine olan muhalifliği idi.[203] Eğer bu görevi kabul ederse her iki tebaanın birbirine karşı olan muhalifliğinde kendisinin söz geçiremeyeceğini düşünmüş ve bunu paşaya ileterek vazifeyi reddetmişti. İngiltere konsolosu ise sadece bu olayları aktarmakla kalmamış ve elçisine gönderdiği yazıda bir de mütalaasını ekleyerek paşanın aslında kendi daire-i maiyetinden birisini bu görev için daimî bir memuriyete getirmek

[203] Belge tarihi 1833, belge tarihinden önceki son Osmanlı-Rus savaşı 1828-1829 olduğu için Aristarki'nin düşünceleri bugünün bakış açısı ile mantıklı bir zemine oturmaktadır. Nitekim, böylesi bir düşünce bir tarafa, İsveç de dahil olmak üzere diğer pek çok örnekte olduğu gibi, mesela 1762 yılında Osmanlı'dan yardım bekleyen II. Friedrich, halkın ve diğer mercilerin kendi üzerinde gerçekleştirdikleri baskıya karşın, benimle savaşıyorsa Hristiyan değildir!, bana yardım ediyorsa Hristiyan'dır! Bu yüzden beni dinsiz olarak suçlayanlarsa benim bulduğum yardımı ve o ülkeyi reddediyorlarsa esas dinsizler kendileridir şeklindeki ifadeleriyle kamu diplomasisinin o tarihlerde adı bu olmasa da en güzel örneklerinden birisini vermiştir. Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)", s. 40-41.

istemediğini belirtmişti. Bu müşkül hizmeti vali paşa, kethüdalık hizmetinde bulunacak birine havale etmek arzusundaydı.[204] Elbette Osmanlı belgelerinin birçoğunda olduğu üzere, yaşanan hadiselerin akıbetinin ne olduğu havada kalanlar arasındaydı. Her ne kadar valinin konuya dair bir arzusu olsa bile netice bilinmezlikler içerisindeydi. Yine de ivedilikle belirtilmesi gerekense sonucun evraklara yansımamış olmasına rağmen bu görevi üstlenecek bir kimsenin ilgili göreve gayrı resmi olsa bile (zaten bu durumun evraklara yansıtılmamış olması da muhtemelen bundan kaynaklanmış olacaktır) tayin edilmemiş olduğudur. Yani bir girişim yaşanmış olmasına karşın Rusya'nın Bağdat'ta 1880 yılından önce kendisine vekalet eden başka bir devleti tayin edip etmediği bilinmemektedir. Fakat şu da bir gerçektir ki, 1830'lu yıllardan itibaren yani konsolosluk açılmadan elli yıl evvelinden Bağdat'ta önemli derecede bir Rus varlığı oluşmuş olmalıydı ki, artık burada bir diplomatik misyonun yer alması ya da aynı işlevi görecek bir vekil tayin edilmesinin gerekliliği de açığa çıkmıştı. Böylece Bağdat Rus Konsolosluğunun açılması noktasında ilk adım atılmış olunuyordu.

1780'li yıllardan itibaren Osmanlı topraklarında bir mantarmışçasına türeyen konsolosluklarının varlığı[205] aşikâr iken Rus İmparatorluğu'nun Bağdat'ta bir diplomatik temsilciliği niçin bu kadar geç bir vakitte kurduğu da merak konusudur. Öncelikle yukarıda anlatıldığı üzere 1830'lu yıllarda yaşanan girişim (ki bu bir konsolosluk açma girişimi de değildir) dahi elli yıllık bir gecikmeye işaret ederken 1880 tarihi çok daha büyük bir geç kalınmışlığı göstermektedir. Nitekim tüm dünyanın bilgisinden kaçmayacağı bir biçimde Osmanlı üzerinden Akdeniz'e ve diğer sıcak denizlere inmeyi kendisine gaye edinmiş bu devletin, amacıyla uyumlu olarak o şehre bu denli geç gelmiş olması düşündürücüdür. Neredeyse bir asra bedel olan bu gecikmeyi anlamak biraz da olsa Rusya tarihine ve onun Osmanlı'yı ilgilendiren aşamalarına dair bir okumayı gerekli kılmaktadır. Ayrıca Osmanlı'dan başka Rusların bizatihi kendilerinden kaynaklanan engellerin de bu konuya ket vurmuş olabileceği unutulmamalıdır. Örneğin Rusya'nın

---

[204] *BOA, HR. MKT, 19/53;* 9 Nisan 1248 / 21 Nisan 1833. Bu gibi vekalet durumlarına devletin pek çok köşesinde ve farklı devletlerin aktör olarak yer aldıkları olaylara tesadüf etmek mümkündür. Örneğin Bağdat'ta Belçika vatandaşlarının işlerini yürütmeleri Bağdat İngiltere Konsolosuna tevdi edilmiştir. Bkz. *BOA, HR. TO, 228/48*; 7 Aralık 1857; İtalya konsolosluğu bulunmadığı için İtalyanların işlerine Bağdat İngiltere Konsolosunun bakması hakkında bkz. *BOA, HR. TH, 197/20*; 1 Temmuz 1313 / 13 Temmuz 1897.

[205] Küçük Kaynarca antlaşmasının verdiği salahiyet üzerine Ruslar, bu muahedenin hemen peşi sıra on yedi yerde birden konsolosluk açma girişiminde bulunduğu gibi bunun yarısından fazlasında da başarılı olmuştu. Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK Yay., Ankara 2006, s. 189.

bölgede çok daha erken tarihlerde açtığı İskenderiye ve Halep gibi yerlerde konsolosluklarının bulunuyor olması da Bağdat'taki müessesenin açılmasına kuvvetli bir ihtimalle set çekmiş unsurlar arasında yerini alacaktır. Nitekim sorun yaşayan bir vatandaşın buradaki diplomatik temsilciliklere başvurabilmesi ya da diğer işlemlerin buradaki diplomatlarca yürütülmesi olasılık dahilindedir. Ayrıca Bağdat'ta böylesi bir yerin açılmasına, diğer yerlerdeki misyonların varlığından dolayı Rus yönetimince ihtiyaç duyulmamış olabileceği de zihinlerde yer edinmiştir.[206] Öyle ki, bu aynı zamanda Bağdat ve civarında olan Rus mevcudiyetinin gelişmemiş olabileceğine de işaret etmektedir.[207]

Rus ve Osmanlı arşivleri ile bugünün yazınında "Bağdat Rus Konsolosluğu kesin bir şekilde şu tarihte kurulmuştur" veya benzeri bir ifadeyi içeren resmi bir malzeme ile karşılaşmak mümkün olmamıştır. Kaldı ki farklı kaynaklar içerisinde bazen bu tarihin yanlış verildiği de sıklıkla görülmüştür. Ancak Bağdat'a ilgili bir amirin atamasının yapılması, netlik arz eden yukarıdaki ifadeye geçerlilik kazandıran en önemli delildir. Osmanlı arşivindeki muhtelif vesikaları içerisinde barındıran bir belgede bulunan nihai kararın tarihine yani 4 Ağustos 1880'e göre Ruslar nihayetinde Bağdat'a bir konsolos tayin etmiş ve söz konusu kişinin memuriyeti de en üst mercice tasdik edilmişti.[208] O nedenle de konsolosluğun kuruluşunun ilk kez olarak Rusya tarafından bölgeye bir konsolos tayin etmesi vesilesiyle gerçekleştiği somut bir boyut kazanmaktadır. Dahası, her ne kadar Rus kaynakları söz konusu tarihi nokta atışı bir şekilde belirtmemişse de

---

206 Mesela Halep konsolosluğu için bkz. *BOA, C. HR, 84/4199*.

207 Üst satırlarda 1830'lu yıllarda yapılan ilk girişimin sebeplerinden birinin bölgede istenilen Rus varlığının oluşmasından kaynaklandığı belirtilmiş olup bu cümlede ise aksi doğrultuda bir ifadede bulunulmuştur. Bunun nedeni: 1830'lu yıllarda yapılan ilk girişim esnasında Rusların kendi kudretlerine inanarak buradaki mevcudiyetlerinin oluştuğuna inanmalarından hareketle böyle bir eyleme kalkıştıklarının ifade edilmesi iken, ikinci örnekte ise işin boyutunun bir adım öteye götürülmesi sırasında Rusların kendi muvaffakıyetlerine dair inançlarının olmadığı yahut yapılmak istenilenler için gerekli şart ve imkanların oluşmaması nedeni ile o seviye için bir Rus varlığının oluşmaması ve Rus yönetimince bunun böyle görülmesi ihtimalinden bahsedilmiştir.

208 *BOA, İ. HR, 282/17451*; 27 Şaban 1297 / 4 Ağustos 1880. Bu belge içerisindeki ayrıntılar, bir sonraki başlıkta ilk konsolos olan Eberhard anlatılırken verilecektir. İlk konsolosun yahut diğerlerinin Rusya anakarasından mı yoksa İstanbul'daki elçi tarafından mı atandığı soru işareti olan hususlardandır. Nitekim İzmir'deki İspanya viskonsolosunun atamasının Dersaadet'teki elçi tarafından yapıldığı belirtilmektedir (nitekim kararın elbette en nihai kertede İspanyolların en üst mercine ait olduğu da unutulmamalıdır). Bkz. Mehmet Demiryürek, "The Spain Consulate in Smyrna (1786-1806)", *Musa Çadırcı'ya Armağan Yazılar*, Ed. Selda Kılıç – Bekir Koç – Tülay Ercoşkun, Bilgin Kültür Sanat Yay., Ankara 2012, ss. 101-105; Fakat Eberhard isminin ya da Bağdat'ta bir diplomatik birim ihtiyacının dönemin Osmanlı elçisi olan Evgeni Petroviç Novikov tarafından işaret edilip edilmediği bilinmemektedir.

aynı vakit dilimine işaret eden çalışmalar vesilesiyle konsolosluğun kuruluşunun bu tarih olduğu da doğrulanabilmektedir.[209]

Diplomasi hiyerarşisi içerisinde konsolosluğun da burada bir statüsü olduğu belirtilmelidir. Buna göre söz konusu diplomatik temsilcilik, fahrî konsolosluk mudur, viskonsolosluk mudur, konsolosluk mudur yoksa baş (Ceneral-General) konsolosluk mudur? Sorusunun cevaplanması gerekmektedir. Bağdat Rus Konsolosluğu 1880 yılında ilk defa teşkil edildiği vakit bir konsolosluk olarak açılmıştır.[210] Bu nedenle de 1900 yılına kadar birçok Osmanlı evrakı dahilinde o kurum bahse konuyken sadece konsolosluk olarak ifade edildiğine şahit olunmuştur. Fakat diğer örneklerle birlikte artık en son 1901 yılında Basra konsolosluğunun açılmasından sonra Bağdat, etrafındaki diğer türdeşlerine göre hem yıl hem de yaşanmışlıkların getirisi olan tecrübeden ötürü daha üst bir konumda yer almış ve başkonsolosluk statüsüne yükseltilmiş olmalıdır.[211] Her ne kadar tarafların kaynaklarında buna dair bir belgeye tesadüf edilmemişse de bu durum, Osmanlı kaynakları içerisinde söz konusu yıldan sonra göreve gelmiş olan Rus diplomatlarının unvanlarında kendini göstermiştir.[212] Özellikle Maşkov ve Orlov

---

[209] Oleg Aleksandroviç Nikonov, "Stanovlenie Otnosheniy Rossiyskoy Imperii s Regionom Persidskogo Zaliva", *Lokus: Lyudi, Obşestvo, Kulturı, Sm'ısl'*, 4, 2015, ss. 88-99.

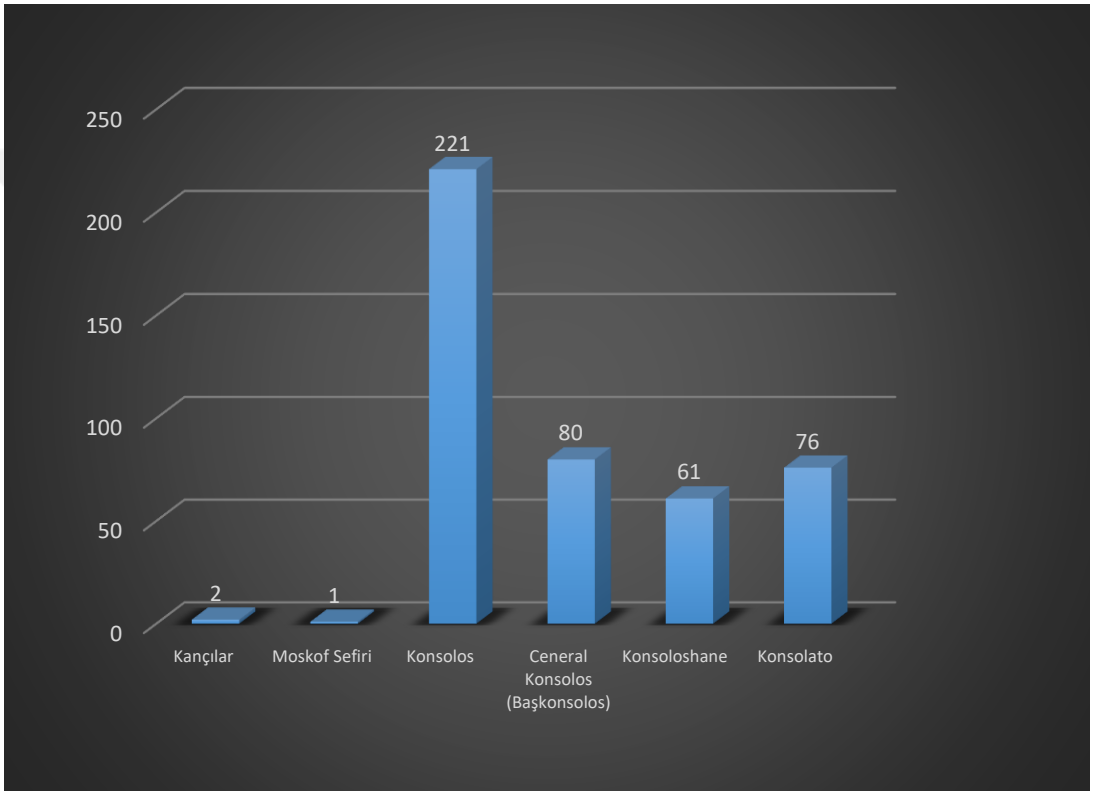
[210] Igor Vladimirovich Kryuchkov, "Irak i Araviya Vneshney Torgovle Rossii i Konche XIX – Nachale XX vv. vı Donesenniyakh Rossiyskikh Diplomatov", *Gumanitarnie i Yuridicheskie Issledovaniya*, 2017, s. 56 içerisinde konsolosluğun aslında 1857 yılında bir viskonsolosluk olarak kurulduğu ve 1881 yılında başkonsolosluğa çevrildiği belirtilmiştir. Fakat başka hiçbir Rus-Osmanlı kaynağı içerisinde böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Söz konusu hata muhtemelen, bu diplomatik birimin ilk olarak bir konsolosluk şeklinde 1880 yılında kurulması ve ikinci açılışı sırasında (1889) bir başkonsolosluk olarak ihdas edilişinin tarihlerinin ve konsoloshane unvanlarının farklı olarak verilmesinden kaynaklanmış olmalıdır; Bağdat Rus Konsolosluğunun İngiltere konsolosluk raporlarına göre 1881 yılında açılmış olduğuna dair bilgi, Mustafa Sıtkı Bilgin, "The Construction of the Bagdad Railway and Its Impact on Anglo-Turkish Relations 1902-1913", *OTAM*, S. 16, Ankara 2004, s. 116 içerisinde işlenmiştir. Bu durum muhtemelen, İngilizlerin Bağdat'a "kanlı-canlı" bir Rusyalının gelmesini görmeleriyle ilgili olmalıdır. Nitekim konsolosluğun açılmasından sonra o diplomatın buraya gelmesi 1881 yılına sarkmış olabilir. Ancak bu diplomatik temsilciliğin yasal olarak açılışı Rusya tarafından verilen takrir ve padişahın onayının çıkarak işin resmiyete bindiği tarih 1880'dir.

[211] Bağdat Rus Konsolosluğunun bir başkonsolosluk haline getirilmesi muhtemelen çevredeki diğer diplomatik misyonların ve özellikle de Basra'daki temsilciliğin açılmasıyla bağlantılıdır. Her ne kadar bununla ilgili bir kaynağı paylaşmasa ve söz konusu nedene değinmese de buranın bir *başkonsolosluk* yapıldığı sadece Gökhan Çetinsaya'nın kapsamlı eserinde mevcuttur. Ayrıca Bağdat Rus Konsolosluğunun klasik-basit ve en özet hali ile en iyi şekilde serencamını gözler önüne seren kişi de aynı yazar olmuştur. Her ne kadar İngilizlerin raporları üzerinden aynı hataya düşmüş olsa da 1881 yılında açıldığını, 1889 yılında *tekrar kurulduğunu* [yahut aktif hale getirildiğini], 1901 yılında başkonsolosluk statüsüne yükseltildiğini belirtmiştir. Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, s. 66.

[212] 1812 yılında konsolosluktan başkonsolosluğa geçirilişi tamamıyla bir prosedür dışında görev-yetki tanımı dahilinde bir ihtiyaç olarak teşkil edilen Bağdat İngiltere Konsolosluğunun amirine, bütünüyle o unvana sahip olmamasına karşın on yıl evvel Osmanlı Devleti tarafından verilen beratında klasik olarak işlenen vatandaşlarının işlerini görmek gibi ifadelerden başka fazladan İskenderiye ve Halep dahil olmak üzere bazı mahal, gümrük ve limanların isimleri sayılmış ve buralara yetkililer ve hatta konsoloslar atama,

evraklarda baş ya da aynı anlamı veren ceneral konsolos olarak anılmışlardır.[213] Dahası İngiliz arşivinde yer alan belgelerde diğer Avrupa güçleri arasından burada İngiltere'ninkinden başka *başkonsolosluk* mesabesinde bir diplomatik misyonu bulunan tek ülke Rusya'dır tabiri geçtiği de bilinmektedir.[214] Bu ayrımla birlikte Osmanlıların Bağdat Rus Konsolosluğunu tanımlamak için hangi ifadeleri kullandıkları da ilginç verileri gözler önüne sermek adına aşağıdaki grafikte paylaşılmıştır.

Grafik 1. Osmanlı vesikalarında Bağdat Rus Konsolosluğu ve konsolosları ifadeleri.



Bağdat'ın İngiltere konsolosu o günün camiasının en öndeki tanıklarından birisi olarak, Rus meslektaşlarının bulunduğu bu yerin 1886-1889 yılları arasında *kapalı* olduğunu belirtmiştir. Söz konusu kapanmanın neyden kaynaklandığı açık olmamakla birlikte burada Eberhard'ın o tarihe kadar, Panafidin'in ise 1889 yılında yeniden atanması

azletme ve değiştirme yetkisinin verildiği belirtilmişti. Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu*, s. 111; benzer bir durumun Fransa tarihinde yer aldığı da hemen belirtilmelidir. Özgür Yılmaz, "Samsun'da Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu (1840-1870)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, c. 16, S. 16, 2014, ss. 57-86.

[213] İlk olmasa bile Maşkov'un adının geçtiği salnameler arasından h. 1324 tarihli olanında kendisi o defa *Ceneral Konsolos* olarak takdim edilmiştir. Bkz. *Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h.1324) Def'a 20.*, s. 119.

[214] *QDL, IOR/L/PS/20/C91/4.*

ile müessesenin canlandırıldığı ve İngiliz meslektaşın ifadelerinde olduğu üzere *yeniden kurulduğu* anlaşılmaktadır.[215]

Konsolosluğun nihayetinde açılması ve açılışına doğru giden sürecin[216] anlatılmasının ardından konsolosluk kavramında bir ayrım daha yapmak gerekecektir. Konsolosluk kavramı bazı açılardan geniş bir manayı kapsamaktadır. Çünkü bu kavram içerisinde hem bir müessese olan yapıya hem de somut olarak bir mekânın varlığına işaret etmektedir. Yukarıdaki cümleler kapsamında konsolosluğun "kurumsal" yanına değinilmiştir. Peki Rusya'nın Bağdat konsolosluğu mekân olarak nasıl bir yerdir? Aslında bu sorunun cevabı da bir kurum olarak ihdas edilişin cevaplanmasına benzer bir biçimde içerisinde kimi zorluklar barındırmaktadır. Takvimler, 17 Ağustos 1909 tarihine işaret ettikleri vakit, Bağdat'tan Dersaadet'e Vali Şevket'çe bir gün evvel kaleme alınmış olan bir telgraf çekilmiştir. Konsolos, Bağdat'ta Paçacızâde Numan Çelebi'ye ait olan bir evi kiralamıştır. Bu durum, yürütülmesi gereken birtakım resmî işlemlerin varlığını ortaya çıkarmıştır. O nedenle de buna dair nereden geldiği belli olmayan bir cevap aynı yılın Temmuz ayının 21'inde kiralama işlemine müsaade verildiğini göstermiştir. Vali ise bir resmiyet kazandırma amaçlı olarak hariciyeye olayı anlatmış ve konsolosun mevzu bahis hususta müracaatta bulunduğunu belirterek izin istemiştir.[217] Numan Çelebi'nin evinin konsoloshane olarak mı kullanıldığı yoksa konsolosun burayı farklı bir maksada dayanarak mı kiraladığı belgede geçmemektedir. Ancak konsolosların evleri ekseriyetle kiraladıkları ve hatta buraların hem konsolosluk hem de o diplomatın evi olduğu da bilinenler arasındadır.[218]

---

[215] *QDL, IOR/L/PS/20/C91/1.*

[216] Söz konusu süreç Rusların bu coğrafyadaki mevcudiyetlerinin oluşumu ve tek örneklik bir biçimde olsa da başka bir devlet üzerinden vatandaşları ile ticaretlerinin korunmasına dair elçilikleri aracılığı ile yaptıkları girişimi işaret etmektedir. Öte yandan, Romanya'nın 1878'de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Osmanlı coğrafyasında açmak istediği konsolosluklarda Osmanlı karar alıcıları ile yaşamış olduğu gelişmelere benzer hadiseler (bkz. Güven ve Şentürk, "Selanik Romanya Konsolosluğu ve Faaliyetleri 1879-1912".) Ruslar ve Osmanlılar arasında en azından Bağdat'taki diplomatik birim için baş göstermemiş olmalıdır. Olmalıdır çünkü eğer o tarz olaylar yaşandı ise de bu durum ne Rus ne de Osmanlı arşiv ve çağdaş literatürüne tespit edilebildiği kadarı ile yansımamıştır. En net hali ile Rus İmparatorluğu elçilikleri aracılığı ile Bağdat'ta bir Rus konsolosluğunun açılması istemini yazılı olarak dile getirmiş ve bu durum da Sultan II. Abdülhamid tarafından tasdik edilmiştir. Bkz. *BOA, İ. HR, 282/17451.*

[217] *BOA, HR. TH, 379/76*; 4 Ağustos 1325/17 Ağustos 1909.

[218] A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 120. Öyle ki konsolosların kiraladıkları evlerinde ve tabii konsolosluklarda bazı hizmetliler de bulunmaktadır. Bu müstahdemlerin temizlikçi, aşçı olmaları gibi çeşitli işlerde bulundukları görülmektedir. Nitekim Tevfik Paşa tarafından yazılan ve bir "form" şeklinde gerektiği an gerektiği yere gönderilmesi düşünülmüş bir biçimde hazırlanan bir metne göre de konsolosluklarının ekseriyetle bulundukları yerlerde kira vererek kaldıkları anlaşılmaktadır. *BOA, HR.*

Konsoloshane'nin fizikî durumuyla ilgili bazı fikirleri barındıran başka emareler de bulunmaktadır. Bu ipuçlarına göre Rus konsolatosunun nehir kenarında olması gayet mümkün görünmektedir.[219] Öncelikli olarak Eylül 1912 tarihli olan bir belgeye göre konsoloshanenin nehir kenarında motoru bulunması bunlardan birisidir.[220] Elbette konsolosun nehir kenarında kendisine bir yer aldığı ya da konsolosluk için burayı kiralayarak gezintilerini yapabilmesi için motorunu buraya koydurduğu gibi bir ihtimal de akıllardan uzakta tutulmamalıdır. Olay sırasında konsolosun belgede geçen diğer kişiyi motorun bulunduğu yerden konsoloshaneye sürüyerek götürmesi de konsolosluğun motorun olduğu yere yakın olduğuna işaret etmektedir. Louis Massignon, 1907-1908 tarihli olup Bağdat'ın fazlasıyla ayrıntılı bir şekilde vermiş olduğu planında İngiltere, Fransa ve hatta İran konsolosluklarının yerini harita üzerinde işaretlemiş olmasına rağmen Bağdat Rus Konsolosluğuna temas etmemiştir.[221] İngiliz İstihbarat Servisi Deniz İşleri Departmanının 1917 yılında ürettiği *A Handbook of Mesopotamia* (Mezopotamya el kitabı)'nın ikinci cildi içerisinde çok daha nokta atışı bir veri olarak İngiltere, İran, Fransa, Avusturya ve *Rus Konsolosluk*larının Dicle üzerindeki dubaların tuttuğu köprünün aşağı tarafında olduğunun bilgisi paylaşılmıştır.[222] Dahası söz konusu kaynak içerisinde de Bağdat Rus Konsolosluğunun Dicle'nin Doğu yakasında köprüden aşağı inildikten sonra ilk ve diğer konsolosluklar arasındansa İngilizlerinkinin hemen üzerinde yer aldığı tespit edilmiştir.[223]

HMŞ. İŞO, 228/62; 16 Ekim 1907; Lütfullah'ın eserine benzer ancak tam ters açıdan olayların ele alındığı ve daha çok Osmanlı'daki siyasi hayatın işlendiği, yine de sefaret yaşantısından güzel fragmanlar paylaşan diğer bir eser için bkz. Ryan, *Sonuncu Dragoman,* s. 44.

219 Nehir kenarında bulunan diplomatik temsilciliklerin binalarının diğerlerine göre nem ve benzeri bazı doğal unsurlardan ötürü fazladan tamirat gerektirdiği düşüncesinden kaynaklandığı üzere İngiltere ve Fransa konsoloshaneleri, yapacakları tamirat için gerekli inşaat eşyalarının gümrük vergilerinden muaf tutulmasını da istemişlerdir. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 119/29*; 20 Temmuz 1329 / 2 Ağustos 1913. Nitekim İngilizlerin büyük savaş arifesinde silahlarını nehre saklamış olmaları hususu söz konusu tamiratın düşündürücü olduğu da belirtilmelidir. Ayrıca Fransızların başına gelen durumun aynısı İngilizlerce de yaşanmıştır. Konsoloshanenin tamiratı için İngilizler aynı maksatla gümrük muafiyeti talebi gerçekleştirmiştir. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 119/29*; 29 Temmuz 1329 / 11 Ağustos 1913.

220 *BOA, DH. H, 19/43*; 13 Eylül 1328 / 26 Eylül 1912.

221 *Osmanlı Döneminde Irak – Plan, Fotoğraf ve Belgelerle,* DAGM, İstanbul 2006, s. 5.

222 Burcu Kurt, "Osmanlı Irak'ında Gündelik Hayatı Modernleştirme Çabalarına Bir Örnek: Bağdad Şehri Tramvay Projeleri", *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat,* Ed. Kerim İlker Bulunur – Fatih Bozkurt – Mahmut Cihat İzgi, Sakarya Üniversitesi Osmanlı Merkezi Araştırmaları (OSAMER), İstanbul 2017, s. 57.

223 *A Handbook of Mesopotamia: Irak, The Lower Karun, and Luristan,* vol. II, Intelligence Deparment – Naval Staff, London 1917, s. 374. [*QDL, IOR/L/MIL/17/15/41/3*]. Bkz. Ek. 1.

Ayrıca, yukarıda adı geçen aynı konsolosun dönemine denk gelen ve yine 1912 yılından seslenen başka bir belge ışığında konsoloshanenin fiziki yapısıyla ilgili farklı veriler elde edilebilmiştir. Bahse konu veriler, Bağdat demiryolunda çalışan birkaç kişinin konsolosluk personeliyle kavgasının işlendiği bir belgede açığa çıkmıştır. Kavganın gidişatı ile ortaya çıkan şamatanın son bulduğu nokta *Konsolosluğun bahçesi* olmuştur. Böylelikle konsolosluğun kendi duvarları içerisinde bir bahçesi olduğu da öğrenilebilmiştir.[224] Ayrıca konsolosluğun içerisinde yer aldığı düşünülen parçalardan biri de telgrafhanedir. Almanlara ait olup Musul'da bulunan konsolosluğun *telgrafhanesinde* çıkan yangın bu duruma işaret eden ve Ruslara ait Bağdat örneğinde de olabileceğini düşündüren en iyi misallerden birisidir.[225] Konsolosluklarda, o ülkeye dair doğal olarak bulunan en önemli unsurlardan biri de binalarında kendi ülkelerinin bayrakları bulunmasıdır. Ancak evraklardan anlaşıldığı üzere konsoloslukların özel günlerin haricinde buralara bayrak, flama ve sancak çekmeleri men edilmiştir.[226]

2.3. Konsoloslar

Konsolosların, özellikle Osmanlı kaynaklarında vekil olmaları durumunda birçok kez ayrıma tabi tutulmuş olmaları, başlıkların da asli ve vekil şeklinde oluşturulmalarına neden olmuştur. Nitekim asli olarak tabir edilmiş bulunan konsolosların kimi zaman yokluklarında veya farklı hadiselerin cereyan edebilmesi durumunda yerlerinde bulunan şahısların, onların vekili oldukları belirtilmiştir. Ayrıca araştırma esnasında sağlanan veriler elde edilirken oluşturulan sıralama buradaki nakil esnasında da gözetilmiştir. Yani, konsoloslar ve konsolosluk personeliyle ilgili bilgiler önce Osmanlı arşivinden, sonra Osmanlı kaynakları ve çağdaş Türk literatüründen ardındansa Rus arşivleri ve çağdaş yabancı literatür gözetilerek verilmeye çalışılmıştır. Aktarımda böylesi bir sıralamanın gözetilmesinin en önemli nedeniyse verilerdeki eksikliklere de işaret ederek

---

[224] *BOA, HR. SYS, 2951/62*; 1 Eylül 1328 / 14 Eylül 1912; Örneğin Hamilton, İran'ın Sistan bölgesindeki Nusretabad Rus Konsolosluğunun birbirine açılan iki avluyu çevreleyen dikdörtgen bir mimariye sahip olduğunu söylemiştir. Angus Hamilton, *Afghanistan,* Heinemann, Londra 1906, s. 246; Mitroviça Rus Konsolosluğu ise iki kattan oluşan izbe küçük bir binadadır. Hasip Saygılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviça'da İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20, Ankara 2014, s. 178

[225] *BOA, DH. EUM. 6.Şb, 51/69*; 5 Mayıs 1333 / 5 Mayıs 1917.

[226] *BOA, HR. TH, 283/87*; 18 Mayıs 1903. Bu örnekte İngiltere Kerbela Konsolosluğu ile ilgili bir misale yer verilmiştir. Fakat bu hususla ilgili olarak herhangi bir Rus konsolosluğunun eylemine rastlanmamış olmakla birlikte bu durum sadece İngiliz ya da Rus değil, tüm yabancı diplomatik temsilcilikleri kapsar bir husus olarak görülmelidir.

en doğru konsoloslar listesinin nasıl çıkarılabileceğinin görülmesi istemine bağlıdır. Böylelikle, Osmanlı eksenli olsun olmasın yabancı devletleri merkezine oturtmuş olan araştırmalarda yaşanılan kaynak bazlı sıkıntılar metin içerisinden de daha iyi görülebilecektir.

2.3.1. Asli Konsoloslar

Bağdat Rus Konsolosluğunun kuruluş tarihini de simgeleyen 1880 yılında cereyan eden yazışmalara göre bu müesseseye Rusya tarafından atanan ilk konsolos, Osmanlı kaynaklarında yer verildiği hali ile *Mösyö Eberhard'*dır. Eberhard'ın atanması elbette onu ilgilendiren bir durum olmakla birlikte onun tayinini anlatan evrak aslında yeni açılmış bu konsolosluğun nasıl vücuda getirildiğine dair bilgiler içermektedir. Konuya ait yazı trafiğinin başlangıcını 8 Temmuz 1880 tarihli tahrirat oluşturmasına karşın bir sonraki yazıdan da anlaşılacağı üzere söz konusu konsolosun tayin edilmesine dair ilk olarak *Rusya Devlet-i Fehimmiyesi'*nden bir takrir gelmiştir. Belgede muhtemelen işaret edilmemiş olmasına karşın o yazının mealinin Divân-ı Hümâyûn'a gelişi ve hemen akabinde tercüme edilmesinden sonraki adım hariciye tarafından konunun diplomatik öneminden ötürü zaman kaybetmeden 12 Temmuz'da Babıali'ye yazılması olmuştu. Aynı yer bir konsolosluk açılması istemiyle ilgili nedenlerini sıraladığı yazısını ekleriyle birlikte 3 Ağustos 1880 tarihinde padişahın onayına sunulması için mabeyne göndermişti.[227]

Bay Eberhard Ruslar tarafından konsolos tayin edilmişti çünkü tek, basit ve fazlasıyla gerekli bir neden olarak Rusyalı vatandaşların ve buraya gelen tüccarların işlerinin halledilmesi[228] gerekiyordu.[229] Ardından alışılageldiği ve emsallerine de yapıldığı gibi kendisine zabıtlara geçilip yazılarak bir *berât-ı 'âlî* verilecekti. Diğer bir deyişle onun memuriyetinin onaylanması lazımdı. Doğal olarak son karar mercii olan sultan ise kendisine 3 Ağustos'ta gelen bu yazıyı görmüş ve gereğinin yapılmasını buyurarak Eberhard'ın konsolosluğunu tasdik etmişti.[230] Böylelikle Ruslar artık Bağdat'ta

---

[227] *BOA, İ. HR, 282/17451*; 27 Şaban 1297 / 4 Ağustos 1880; Bir konsolosun atanması ile ilgili olarak cereyan eden işlemlerin sırası neredeyse bugünün Türkiye'si ile gayet doğal bir şekilde aynı sistem çerçevesinde ilerlemiştir; Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku,* ss. 39-43.

[228] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 13.

[229] *BOA, İ. HR, 282/17451*; 30 Recep ve 4 Şaban 1297 / 8-12 Temmuz 1880.

[230] *BOA, İ. HR, 282/17451*; 27 Şaban 1297 / 4 Ağustos 1880.

resmen bir konsolosluk açmış ve Eberhard ise bu müessesenin ilk baş amiri olmuştu. Eberhard'a ait olarak kaynaklarda yer alan tek şahsî bilgi ise onun *tebaa-i Devlet-i 'Âliyye'den* olmadığıdır. Diğer bir deyişle Ruslar burada fahrî bir konsolosluk açmamışlardır. Eberhard ismi Almanlar başta olmak üzere özellikle Orta Avrupa'ya has karakteristikte bir isimdir. O nedenle bu kişinin esasında Rus olamayacağı düşünülmüştür. Temsilcisi bulunduğu siyasi yapının vatandaşlığını üzerinde bulundurmayan kişiler genellikle atandıkları topraklarda uzun yıllar bulunmuş hatta doğup büyümüş kimseler ve tabii bundan dolayı da Osmanlı kimliğine sahip şahıslardır. Öyle ki bir devletin temsilciliğini yürütüp Osmanlı vatandaşı veya temsil ettikleri devletin dışında başka bir mensubiyeti olanlarsa genellikle fahri konsoloslardır. Ancak o tarz konsolosluklara göz atıldığı vakit bunların merkezi büyük yerleşim yerlerine göre daha çok civarda, kıyıda, stratejik özellikleri bulunmakla birlikte az öneme sahip mekânlarda oldukları fark edilebilir. Örneğin Rus vatandaşlığına sahip olmayan bir Osmanlının yahut Avusturyalının Bağdat'ın yakınlarındaki Hanekin'de Rusya adına temsilcilik görevini yürütebileceği tahmin edilebilir bir husustur. Ancak Rusya gibi büyük Avrupalı devletlerin bu gibi jeostratejik öneme sahip yerlerde hem de başkonsolosluğunun olduğu bir şehirde farklı bir milletten bir kimseyi diplomatı olarak ataması mantık zeminine oturan bir hareket olmayacaktır.[231] Alman ve Macar gibi Orta Avrupa kimliğine sahip kimselerin Rus İmparatorluğu'nda önemli bir yoğunlukta bulundukları bilinmektedir. O nedenle de bay Eberhard'ın belki de direkt olarak bir Alman olmasa bile, Alman asıllı yahut benzeri bir kimliğe, geçmişe sahip bir Rus olabileceği düşünülmüştür.[232]

[231] Mesela İsveç ve Norveç devletleri bu manada ileri seviyede olan Avrupalı devletler gibi sömürge yarışında yer alamamışlardır. O nedenle Bağdat'ta sözü geçen siyasi yapıların konsoloslukları olmasına karşın büyük emeller içerisinde olduklarını düşünmek bir zorlama olacaktır. Bu yüzden de İsveç ve Norveç örneğin Bağdat konsoloslukları için bir İngiliz'i diplomat olarak atayabilmişlerdir. Elbette bu seçimdeki en önemli etken onların kendi dış politikalarının tezahürü ile uyumlu ve destek alınan bir devletin tercih edilmesiyle de büyük oranda ilgilidir.

[232] Örneğin daha evvel Rus İmparatorluğu'nda uzunca bir süre dış işleri umurunu yönetmiş Kont Nesselrode'un esasen Charles Nesselrod olarak da tanındığı ve Alman aslına sahip olduğu bilinenler arasındadır. Konuya dair çok daha kapsamlı bir araştırma için bkz. Mehmet Önder Duran, *Alman ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan Sınırında Volga Almanları,* Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmış) Doktora Tezi, Uşak 2021, ss. 1-82 (Mehmet Önder Duran, *Türkistan Sınırında Volga Almanları,* Timaş Akademi Yay., İstanbul 2023, ss. 19-99).

Tablo 1. Osmanlı arşivinde yer alan perakende evraka göre Bağdat Rus konsolosları listesi.

No	Konsolos Adı	Görev Süresi
1	Eberhard	Ağustos 1880-(???)
2	Bunyon	Ocak 1889
3	Maşkof	Ağustos 1895
4	Kruglof	Mayıs 1902 – Ekim 1903
5	Maşkof	Ağustos 1903 – Mart 1908
6	Orlof	Aralık 1910 – Eylül 1913
7	Tovholotsa	Ocak 1914
8	Baron Çekasof	Kasım 1914
9	Gersanof	Mart 1915

Osmanlı arşivinde yer alan defter yahut perakende evrak üzerinden bir konsoloslar listesi oluşturulması ciddi manada eksikliklerle karşılaşılması anlamına gelmektedir. Bu yoksunluğun özellikle iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı katibinin ya da evrakı kaleme alan kimsenin duyduğu ismi anlamakta çektiği zorluk ve dilinin döndüğünü zihninde canlandırarak kâğıda aktarmasıdır. Bu durum aynı zamanda konsolos olmayan kişilerin belgede konsolos olarak gösterilmesi gibi bir hataya düşülmesine ya da tam tersi olacak şekilde konsolos olan kimselerin farklı bir şekilde gösterilmesine sebebiyet verebilmektedir. Örneğin arşiv belgelerine göre 1895 yılındaki Bağdat Rus Konsolosu *Mösyö Maşkof*'tur. Ancak esasında 1903 yılından 1910[233] yılına kadar çok dolu bir konsolosluk dönemi geçirdiğini bildiğimiz bu Rus diplomatının 1895 yılında konsolos olmadığı Rus kaynakları sayesinde anlaşılabilmektedir. Bu kimse o tarihlerde Bağdat'tadır ve hatta bir konsolosluk çalışanıdır. Ancak konsolos değildir. Nedeni bilinmemekle birlikte, aslında konsolos yardımcısı olan bu kimse (Ruslarda konsolosluk sekreteryası – sekreteri)[234], o tarihlere ait olup nişan alarak ödüllendirildiği belge dizisi içerisinde konsolos olarak takdim edilmiştir. Doğrudan Bağdat Rus Konsolosu olarak sunulmamasına karşın Bunyon için de aynı durumun geçerli olduğu belirtilmelidir. Kendisi aslında Bağdat Fransa Konsolosu olup, Rus meslektaşının yerine vekalet etmiştir. Maşkov'un masumane unvan değişikliğinden ya da Bunyon'un

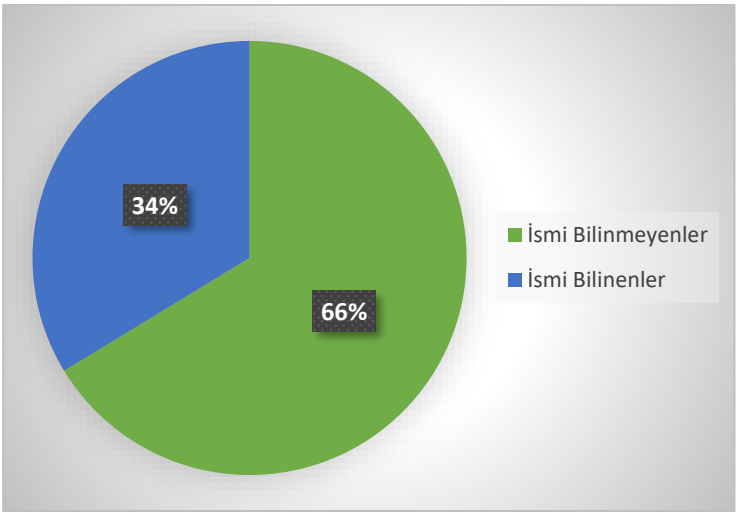
[233] Maşkov'un görev süresinin bitiminin 1910 yılı olma ihtimali aşağıdaki konsoloslar tablosunda verilerek işlenecektir. Kendisinden, adı geçmemiş olmasına rağmen Osmanlı arşiv vesikaları sayesinde haber alınabilen en son tarih 1909'dur.

[234] Avrupalı devletlerin konsolosluk müsteşar ve muavinlerine secretaire – secretaire general dedikleri bilinmektedir. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 93.

vekaletinden daha kötüsü olarak tanımlanabilecek olan diğer bir durum ise, aslında var olmayan kişilerin türetilmiş olmasıdır.

Rus ya da Osmanlı evrakları arasında görülmeyen ve bu nedenle de diplomatlığını kesinlikle ilan etmenin yanlış olacağı diğer bir kimse, İngilizlerce Popov'un yerine geldiği belirtilen Loiko'dur. Ancak bu kişinin adına başka herhangi bir yerde işaret edilmemiştir.[235] Nitekim başka bir Rus menşeli kaynakta 1914 yılında bölgeye gelen bir Rus seyyahın Bağdat Rus Konsolosu E. K. Popov ile görüştüğü de kaydedilmiştir.[236] Osmanlı arşiv evrakının temel alınarak hazırlanması düşünülen bir konsoloslar listesinin tam-doğru ve eksiksiz bir şekilde çıkarılmasını engelleyen ikinci husus ise az evvel yukarıda verilen birinci husus ile bağlantı içerisindedir. Konsolosun adını duymayan-anlamayan-anlamlandıramayan belge üreticisinin bu defa çok daha liyakatsiz bir şekilde davranarak o kimsenin adını belgede kati surette zikretmemiş olması ve ondan sıfatı ile bahsederek sadece Bağdat Rus Konsolosu, Bağdat Rus Konsolos Vekili-Muavini gibi unvanlarına yer vererek evrakı kaleme alması da ikinci sebebi oluşturmaktadır. Bu nedenle de Osmanlı arşiv evrakı arasından belirli bir kurumun konsoloslarının listesinin oluşturulması adlarının kesinlikle geçmemesi ya da orijinaline göre ciddi bir biçimde yanlış yazılmış olması durumlarından kaynaklı olarak bir hayli güçtür.

Grafik 2. Belgelerde adı geçen ve geçmeyen Rus konsolosları.



[235] *QDL, IOR/L/PS/10/212*.

[236] Vladimir Alekseyeviç Ivanov, *Payatdesayat Let na Vostoke*, Nauka Vostoçnaya Literatura, Moskova 2019, s. 118.

İkinci nedenle, yani kâtip sadece ünvan zikrettiğinde, ortaya çıkan bilinmezlik aslında daha ağır olmakla birlikte en azından bu durumun diğer kaynakların vesilesiyle üstesinden kolaylıkla gelinebilmektedir. Ancak ilk neden geçerli olduğunda tehlike daha büyük bir soruna dönüşecektir. Çünkü böylesi bir durum çift başlılığa işaret edecek ve ortaya çıkan şıklardan hangisinin doğru olduğunun tespiti güçleşecektir. Seçeneklerin benzerliği durumunda Rusça versiyon sayesinde tamamlamanın yapılabilmesi daha kolay bir alternatifken tamamen farklı çıkan isimler adı geçen çift başlılığın giderilmesini daha da zor bir hale getirmiştir. Sonraki konsolosun görevine aslında daha önce başladığı, Osmanlıların hala eski konsolos hakkında bir evrak tuttukları ve değişimden haber vermedikleri ya da aslında katiplerin önceki konsolosun adını yazarak hata işlemiş olabilecekleri gibi yığınla ihtimal sadece araştırıcının değil, okuyucuların da zihinlerinde aynı oranda problemler doğmasına sebebiyet verecektir. Ancak listedeki kimi yanlış yazılmış isimlerin elenmesi veya düzeltilebilmesi, öncelikle salnameler gibi Osmanlıya ait diğer evrakların ve onun hemen akabinde ise Rus kaynaklarının devreye girmesiyle sağlanabilmiş, böylece doğru olması en muhtemel liste de oluşturulabilmiştir.

Tablo 2. Osmanlı kaynaklarına göre oluşturulmuş Bağdat Rus konsolosları listesi.[237]

No	*Konsolos Adı*	*Görev Süresi*
1	Liyon Eberhard	Ağustos 1880-1886
2	Bunyon	Ocak 1889
3	Piyer Ponafdin	1891-1897
4	Maşkof	Ağustos 1895
5	Kruglof[238]	1897 – Ekim 1903
6	Maşkof	Ağustos 1903 – Mart 1908
7	Orlof	Aralık 1910 – Eylül 1913
8	Tovholotsa	Ocak 1914
9	Baron Çekasof	Kasım 1914
10	Gersanof	Mart 1915

[237] Osmanlı Devleti dahilinde bulunan Rusların konsoloslarına dair Osmanlı kaynaklarındaki veriler; perakende evrak, Hariciye Nezareti Salnameleri ve Vilayet / Bağdat Salnameleri ışığında oluşturulmuşlardır.

[238] *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye – III,* Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003, s. 240. İçerisinde hazırlayan tarafından Kruglov'un adı yanlış verilmiştir. Adı son olarak bkz. *Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h.1321) Def'a 18.*, s. 108'de geçmiştir, ayrıca her ne kadar 1903 yılında atanmış olsa da 1904 yılında Maşkov'un gelişine değin görevine de devam etmiş olmalıdır.

Osmanlı Devleti'yle alakalı çalışmalarda yoğunlukla kullanılan kaynak gruplarından biri olan salnamelerden *Hariciye Nezareti Salname*leri ve *Vilayet Salname*leri çalışma kapsamında incelemeye tabi tutulanlar arasında olmuştur. Bunlardan daha genel kapsamlı olanı Hariciye Nezareti Salnâmeleridir. Hariciye salnâmelerinden 1885, 1889, 1900 ve 1902 yıllarını içerisine alan dört örnek üretilmiştir. 1885 yılında ilk kez basılmış bu yıllık içerisinde Bağdat'taki Rusyalı'nın 1880 yılında ilk kez atanan Eberhard olduğu görülmektedir. Ayrıca burada kendisi doğru bir biçimde daha başkonsolosluk olmamış olan diplomatik temsilcilikte hakikate uygun bir biçimde konsolos olarak takdim edilmiştir.[239]

Doğru bir şekilde, tablonun oluşturulması sırasında kullanılan kaynaklardan vilayet salnamelerine göre adı açığa çıkan Bağdat Rus Konsoloslarından bir diğeri Panafidin'dir. Fakat kendisinin ön adı Rusça aslı olan Petr (Peter, Petro) şeklinde değil, bürokratların alışkın oldukları ecnebi lisan Frenkçe yani Fransızcaya uygun bir biçimde ismin o dildeki karşılığıyla yani Pierre (Piyer) olarak işlenmiştir.[240] Vav harfinin Elif harfinin yanında konsonant olarak "o" harfini okutmasından ötürü soy adı *Ponafdin* formunda yazılmıştır.[241]

Hariciye, vilayet salnameleri ve müstakil evrak vesilesiyle hazırlanmaya çalışılan Bağdat Rus konsolosları listesinin ciddi oranda eksikliklerinin olduğu aşikardır. Ancak özellikle salnameler sayesinde konsoloslukta çalışan ve buranın baş amiri haricinde, kançılarya olarak da tabir olunan personeline dair önemli veriler elde edilmiştir. Örneğin 1901 yılına ait bir salnamede verilen görevli listesinin konsolosluğun bütününü oluşturduğunu savunmak yanlış olacaktır. Nitekim bunun dışında ismi bilinen diplomatlardan bazılarının çalışma arkadaşı oldukları da tüm bu veriler ışığında anlaşılmıştır. Petr Panafidin'in konsolosluğu döneminde Kruglov ve Maşkov'un adı geçen konsolosla birlikte çalıştıkları görülmüştür. Maşkov Panafidin'in sekreteryası

---

239 *Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye*, c. I, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003, s. 416.

240 *Bağdad Eyaletine Mahsus Salname (h.1309) Def'a 8.*, s. 149.

241 *Bağdad Eyaletine Mahsus Salname (h.1311) Def'a 10.*, s. 151; *Bağdad Eyaletine Mahsus Salname (h.1312) Def'a 11.*, s. 177; Nitekim İngiliz görüşüne hâkim bugünün dünyasından önce özellikle etki bırakan, uluslararası sahada (Osmanlı arşivinden de görülebileceği üzere) uzunca bir süre diliyle egemen olan devlet Fransa'ydı. Osmanlı ve diğer toplumlardan başka elbette (ve yine Alman-Rus ilişkileri örneği çerçevesinde bahsedilen Eberhard'da olduğu gibi) Fransızlardan fazlasıyla etkilenen siyasi teşekküllerden biri de Ruslardı. İsveç ve Alman etkisinden başka Fransızların da dünyanın bu parçasına neredeyse aynı ya da yakın oranlarla göç etmiş yahut yine son dönem Osmanlı dünyasının fazlasıyla alışkın olmasına benzer bir biçimde getirtilmiş olmaları bilinmektedir.

(Osmanlı literatürüne göre Konsolos Muavini) Kruglov ise hem tercüman hem de baş katiptir. Üçlü sacın her bir ayağını oluşturan bu kimselerin, gelecekte Konsolosluğun politikasına etki edecek harekât tarzını ve tabii planlamalarını sıkı bir biçimde evvelden çalışmış olmaları da muhtemel olarak görünmektedir. Dahası geleceğin konsoloslarının bu vesileyle tepeden inme bir biçimde Rus anakarasından gelmedikleri, işi yerinde öğrendikleri, hatta bir nevi alaylı olarak eğitim almışçasına diplomasinin sırlarına vakıf olmalarıyla o mahallin içinde günü geldiğinde kendi kurumlarının başına geçtikleri görülmüştür.[242] Şöyle ki konsolosluklar, diplomatlar tarafından sadece bir ev değil, aynı zamanda bir eğitim kurumu olarak da görülmektedir. Burası bir mekteptir. Özellikle vazifelerinin ardından evvela muavin sonrasındaysa konsolos hatta elçi olabilecek katipler için görgü kuralları bakımından dahi amirleri onların hocaları, eğitmenleridir.[243]

Tablo 3. Rusça kaynaklar dahil edilerek hazırlanan nihai Bağdat Rus konsolosları listesi.

No	Konsolos	Görev Tarihleri
1	Leon Eberhard	Ağustos 1880-1886
2	Petr Egoroviç Panafidin	1889-1897
3	Aleksey Fedoroviç Kruglov	1897-1903
4	Viktor Fedoroviç Maşkov	Ağustos 1903-Mart 1910
5	Arkadi Aleksandroviç Orlov	Mart 1910-1913
6	E. K. Popov	1913-1914

Oluşturulan tabloların ortaya çıkardığı diğer bir mesele de konsolosların görev süreleridir. Konsolosların vazifelerini sergiledikleri tarihlerle ilgili sorun aslında konsolos isimlerinin yer aldığı tabloların ortaya çıkarılmasında yaşanılanlarla benzerdir. Kalem tutan kimselerin yaptıkları isim hataları o konsolosun görev süresini saptırabildiği gibi,

[242] Kruglov, muhtemelen buradaki alt vazifesinin hemen ardından Panafidin'in Bağdat'tan ayrılmasıyla konsolosluk görevine getirilmekle birlikte Maşkov'un, Bağdat konsolos muavinliğinin ardından diplomatlığa Balkan topraklarında devam etmesiyle söz konusu Rusların yolları burada ayrılmıştır.

[243] A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 124.

hatanın doğrudan tarih düşme noktasında yapılmış olması da bahse konu soruna neden olabilmektedir. Ayrıca bu yanlışlıklar, karşı tarafın kaynakları ile sağlama yapılmak istendiği zaman da kafa karışıklığına sebebiyet vermektedirler. Bu problemin çözümü ise, meydana konabilecek ve daha gün ışığını görmemiş belgelerin tespiti ile mümkün olacaktır. Öyle ki farklı arşiv ve literatürler sayesinde her şeye rağmen bir liste oluşturmak mümkün olmuştur. Tabloların kesinlikleri vaki olmamakla birlikte, özellikle 1913 yılında görevden ayrılan Orlov'a kadar birkaç pürüz haricinde tam verilere ulaşılabilmiştir. Fakat 1913 yılından sonrası daha fazla çelişkinin görüleceği detaylar barındırmaktadır. İlk konsolos olan Eberhard'ın ardından diğer konsolosluk görevlilerinin tanıtımına en son verilen tablo doğrultusunda devam edilecektir.

İlk konsolos olan Eberhard hakkında kendisinin bu temsilciliğin ilk görevlisi olarak atamasının yapıldığı ve eşiyle birlikte belediye binasının önünde bir hengameye karıştığından başka evrak bulunmamaktadır. Bunlarla birlikte Hariciye Nezaretinin ilk iki salnamesiyle Bağdat Vilayet Salnamelerinden dört tanesinde de isminin geçtiğine tesadüf edilmiştir.[244] Vilayete ait ilk salname içerisinde onun ismi yoktur çünkü söz konusu defter 1875 yılına aittir ve Bağdat Rus Konsolosluğunun kurulmasından önceki zamana işaret etmektedir.[245] Ayrıca Eberhard hakkında bilgi veren yedinci vilayet salnamesi ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim bu yıllık sayesinde Osmanlı kaynaklarında pek de rast gelinmediği üzere Eberhard'ın ön adı öğrenilmiştir: (salnamede: *Liyon*) Leon Eberhard.[246] Nitekim bu salnamenin önemini arttıran diğer bir veriyse, Eberhard'ın Ekim 1885 – Eylül 1886 tarihleri arasında Belçika Devleti'nin Bağdat Konsolosluğu vekilliğini de üstlenmesidir.

Petr Egoroviç Panafidin, Bağdat'a gelen ikinci Rus konsolosudur. Fakat kendisi hakkında diğer konsoloslara göre, her ne kadar hizmet ettiği yıllar çerçevesinde sıkça yaşanılan hadiseler olsa da doyurucu bilgiler edinilemediği gibi özellikle arşivlerden alınan perakende evrak içerisinde de ismi zikredilmemiştir. Adının açıkça yazıldığı nadir kaynaklardan biri de onun vazife dilimini gösteren yıllara denk gelen vilayet

---

[244] *Vilayet-i Bağdad Salnamesi (h.1299) Def'a 3.*, s. 70; *Salname (h.1300) Def'a 4.*, s. 120; *Salname (h.1301) Def'a 5.*, s. 121; *Bin Üç Yüz İki Sene-i Hayriyyesine Mahsus Bağdad Vilayeti Salnamesi (h.1302) Def'a 6.*, s. 96; *Salname-i Vilayet-i Bağdad (h.1303) Def'a 7.*, s. 95.

[245] *Vilayet-i Bağdad Salnamesi (h.1292) Def'a 1.*

[246] *Salname-i Vilayet-i Bağdad (h.1303) Def'a 7.*, s. 95.

salnamesidir. Kendisi hakkında bilinen kısıtlı bilgilerden birisi doğum tarihi olan 1848 yılıdır. Ölüm tarihi ise bilinmemektedir. Panafidin de diğer meslektaşlarına benzer bir biçimde Petersburg Üniversitesi Doğu dilleri bölümünü bitirmiş ve ardından Rus hariciyesine katılmıştır. İlk görev yeri Tahran (1875-1878) olmuştur. Estarabad (bugün İran'ın Gürgan şehri) ikinci durağı olmuş ve sonrasında da Tebriz başkonsolosluğu (1883-1888) görevini yürütmüştür. Bağdat'tan sonra, önce Isfahan (1897 yılında açılan birimin ilk konsolosu Panafidin'dir), ardından Meşhed konsolosluğuna gelen Panafidin bu mevkiden 1903 yılında ayrılmış ve yeni rotası İstanbul olmuştur. 1903-1910 yıllarındaysa İstanbul Rus Elçiliğinin emri altındaki İstanbul başkonsolosluğu görevini yürütmüştür. Söz konusu vazife mahallinden ayrıldığı vakit yaşı 62'dir.[247] Kendisinden en son haber alınan tarih ise 1913 yılı olup, üniformasıyla emekli edilmiş olmasına karşın o sene dahilinde tekrar hariciyenin üyesi yapılmıştır.

Bağdat'taki Rus konsolosları arasından ziyadesiyle dikkat çekici olan diğer biri Kruglov'dur. Arşiv belgelerinde bu zatın adı, bugün dahi yazılışını okuyanlar için güçlük çıkarır nispette olmasından dolayı o devrin katiplerince de pek farklı çeşitte yazılmıştı: Kregolof, Kreglof Kireglof, Kiregolof, Kerogolof,[248] Karagolof, Kara Golof, Koroglof ve doğrusuna en yakın versiyonu sadece bir harf değişikliği ile telaffuz farklılığının eseri olan Kruglof. Bu diplomatın Osmanlı kaynakları arasında ilk kez sahneye çıkışıysa 1897 yılını göstermektedir.[249] Öyle ki onun konsolosluğa getirilişinin bu tarih olması, İngiliz kaynakları sayesinde de doğrulanabilmektedir. Kudüs Rus Konsolosluğu görevinden[250] gelen bu diplomatın zeki, genç (bu sırada 33 yaşındadır) ve umut vadeden bir adam olmasından başka Rus hükümetinin kendisine bölgede nerelerde petrol olduğuna dair araştırmalar yapılmasıyla ilgili gizli bir görev verildiği de İngiltere'nin diplomatlarınca öğrenilmişti.[251] Ruslar tarafından en deneyimli diplomatlardan birisi olarak görülen

---

247 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 25.

248 Sekizinci Bağdat Vilayet salnamesinde kendisinin adı tercüman olarak zikredildiği sırada bu biçimde işlenmiştir. Bkz. *Bağdad Eyaletine Mahsus Salname (h.1309) Def'a 8.,* s. 149.

249 *Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h.1314-1316) Def'a 13-14*; s. 171.

250 Buranın son konsolosu olan Kruglov'un [aynı Maşkov'un Bağdat zamanlarında olduğu üzere] orada sekreter olduğu yıllarda yazdığı raporlar olduğu bilinmektedir. Melikşah Arslan, *Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847-1914),* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 133.

251 *QDL, IOR/R/15/1/471*; Orta Doğu'da petrol ilk kez 1908 yılında keşfedilmişti. Burcu Kurt, "Discovery of Oil and Oil Based Environmental Pollution in Ottoman Iraq: The Incident of Mohammarah (1913-1914)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi,* c. IV, S. 2, 2015, s. 163; Bunun diğer bir nedeni de Osmanlıların bilgisinin olduğu üzere muhtemelen Rusların da farkında olduğu bir durum olarak Basra Körfezi civarında çıkan

Aleksey Kruglov'un hem Rus kaynakları ve hem de Osmanlı evrakı içerisinde konsolosluk dönemiyle ilgili önemli veriler bulunmaktadır. Özellikle konsoloshane içerisinde yaşanan bir hengâme neticesinde patlayan bir silahla ilgili ve detayları bir sonraki bölümde verilecek olan hadise, sanki bütünden Osmanlı bürokrasisini meşgul etmiş gibi görünmektedir. Kruglov, kendisi hakkında önemli şahsi bilgilere erişilebilmiş olan diplomatlardan birisidir. 1864 yılında doğmuş olup 1948 yılında 84 yaşındayken Beyrut'ta vefat etmiştir. Petersburg doğumlu olup buranın da yerlilerindendir. Babası saygı gören önemli bir tüccardır ve bir giysi dükkânı bulunmaktadır. Petersburg'daki klasik gymnasiumdan mezun olmasının ardından karısı Aleksandra Alekseevna ile beraber 1890 yılında ilk görev yerine gitmiştir: Bağdat. Ancak kendisi buraya tahmin edilebileceği üzere bir konsolos olarak değil, tercüman (1890-1895) vazifesiyle atanmıştır. Kısa bir tatil yapmış olmasına karşın buraya geri dönmüş ve sonrasında da görevinde yükselerek o kurumun başına gelmiştir. 1903 yılında bayrağı resmiyette Maşkov'a devretmesinin ardından Halep Rus Konsolosu olmuştur (1904-1908). Oradaki görevinin bitmesinden sonra ise savaşın başlamasına kadar da Kudüs Rus Konsolosluğu görevini üstlenmiştir.[252] 1915 yılından büyük savaşın bitimine kadar vaktini memleketi olan Petersburg'da geçirmiş olmasına karşın Filistin'deki son Çarlık konsolosu olarak Mısır üzerinden Kudüs'e dönmüştür. Öyle ki savaşın ardından kendi ülkesi de zor zamanlardan geçmesine rağmen bu topraklarda kalmaya devam etmiştir.[253]

---

petrollerin kalitece Rus petrollerinden daha iyi bir sınıfta olduğudur. Ali Okumuş, *Ortadoğu'da Petrol: Uluslararası Rekabet, İmtiyazlar ve Antlaşmalar (1890-1928),* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Bilecik 2020, s. 40. Öyle ki Rus hakimiyeti altında bulunan Bakü'ye göre Orta Doğu coğrafyasının sahip olduğu petrollerin buranınkinden on kat fazla olduğu daha o dönemlerde dahi tahmin edilen bir hususdu. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 153.

[252] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 10.

[253] Beyaz Hükümet tarafından Osmanlı'daki Ortodokslar üzerindeki hakimiyeti meselesinden dolayı Filistin'e gönderilen Kruglov, bölgeyi yöneten Ruslar tarafından tanınmamış ve diplomatik yetkileri olan birinden çok özel bir birey olarak görülmüştür. Bu nedenle de onun raporları askeri sansüre uğramıştır. Filistin'deki Rus çıkarlarının başı şeklinde bir statü tanımlanan Kruglov hem ülkesinin hem de vazife mahallinin durumundan dolayı maaş dahi alamadı ve hayatını özel eşyalarını satarak idame ettirmek durumunda kaldı. İngiliz yönetimine dair ciddi problemlerden bahsettiği raporlarında herhangi bir başarı elde edemedi. Öyle ki son rapor yani görevinin nihayete ermesi de ülkesinin kaderinin değiştiği yıl olan 1922'de geldi. Halbuki onun bölgeye gönderilmesindeki en önemli etmen Beyaz Hükümet'in elinde tutmuş olduğu en deneyimli diplomatlardan birisi olmasıydı. Ancak o, Arap-İsrail savaşının başlamasından kısa bir süre sonra birçok beyaz diplomatın yaşadığı kaderi yaşadı. Çok hasta olduğu bir sırada Kudüs'ten önce Kahire'ye gitti ve ardından da Beyrut'a. Vatanından uzakta Beyrut'un banliyösü olan Şuheyfat'ta 26 Temmuz 1948 tarihinde vefat etti. *The Last Consul: Alexei Kruglov's Mission in Palestine: 1920-1922.* Russkiy Mir Foundation, erişim tarihi: 01.12.2020.

Bağdat'ta Ruslar adına diplomatik misyonun başına geçen ve neredeyse Kruglov kadar şöhret sahibi olan diğer bir konsolos Viktor Fedoroviç Maşkov'dur. Maşkov ortalama yedi yıllık konsolosluk görevinde her iki tarafın kaynaklarından çıkan veriler uyarınca çizdiği profil ile sadece bugünün okuyucusu ve araştırıcısının değil, aynı zamanda o dönemde ilişki içerisinde bulunduğu tarafların karar alıcılarının dahi ikilemde kalmasına neden olan bir karaktere bürünmüştür. Fakat onun faaliyetleri sayesinde sergilemiş olduğu bu performansının görevinin en büyük gerekliliği olduğu da unutulmamalıdır.

1858 yılında Yaroslavl'da[254] doğan ve eğitimini de burada tamamlayan Viktor Fedoroviç Maşkov'un babası da bir memurdur. Kardeşleri arasından en büyük olan Viktor'u diğerleriyle beraber eşini çok erken yaşta kaybeden anneleri yetiştirmiştir. Sonrasında Tiflis'teki askeri okuldan piyade levazımat teğmeni olarak 1877'de mezun olmuştur. İlk görev yerlerinden birisi de Kars Kalesi'dir. Bundan bir on yıl sonra Habeşistan'da hizmet verecektir. Siyah Hristiyanların Diyarında başlıklı yazıları meşhur Rus gazetesi *Novoye Vremya*'da yayımlanacak[255] ve Hristiyanların Yüce Beyaz Kralının elçisi olarak da Habeş Kralı II. Menelik tarafından sunulan hediyeleri bizatihi III. Aleksander'a getirecektir. Dışişleri bakanının Çar'a onun diplomatik manada hiçbir zorlukla karşılaşmadığını belirtmesi üzerine kendisi Aleksander tarafından bizatihi dinlendiği gibi içlerinde çeşitli silahların bulunduğu hediyeleri götürmek üzere 1891 yılında Maşkov ikinci kez Habeşistan'a gidecektir.[256] Habeşistan'la ilgili bu faaliyetlerinden dolayı kendisine St. Vladimir Nişanı da verilmiştir. Ayrıca onun bu Habeş seferlerinin Osmanlı basınında yankı bulduğu da belirtilmelidir.[257] İkinci Habeş seferinin sonrasında Petersburg'a dönen Viktor Fedoroviç, 1893 yılında diplomasi sahasına atanmasının ardından ertesi yılın sonlarında ilk görev yerine gönderilecektir: Bağdat.[258] Resmi olarak onun atanma tarihi ise Rus kaynaklarına göre 26 Haziran

---

[254] Moskova'nın 250km kadar kuzey-doğusunda yer alan ve bugün Rusya'nın nüfus bakımından 30. sıralardaki büyük şehirlerinden olan bir yerleşim birimi.

[255] Nikolay Nikolayeviç Nikolayev, *Russkaya Afrika,* Veçe, Moskova 2009, s. 72.

[256] Maşkov'un Habeş seferleri için Rus yazınında onun bizatihi Çar tarafından gönderildiği çünkü Rusya'nın Habeşistan'ı kolonileştirmek istediği düşünceleri yer almıştır. Anna Vasilievna Kuznechova, *M. N. Veniyukov: Mezhdunarodniye Otnosheniyyai Vneşniya Politika Rossii (Vtoraya Polovina XIX – Naçalo XXV.),* Irkutskiy Gosudarstvenii Pedagogicheskiy Universitet, Dissertatsiya Doktora, Irkutsk 2002, s. 252.

[257] *Malumat, S. 140, 20 Ekim 1897*.

[258] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 11.

1903'tür. Ayrıca Maşkov ile ilgili olarak verilmesi gereken en önemli bilgilerden birisi de onun çok sayıda dil biliyor olmasıdır: Arapça, Sırpça, İngilizce, Fransızca ve Türkçe.[259] Hatta Maşkov'un *Mezopotamya'da Arkeolojik Araştırmalar* adı ile 1898 yılında Petersburg'da Rus Dışişleri Bakanlığı tarafından basılmış bir de kitabı bulunmaktadır.

Maşkov ile ilgili olarak belgelerde kendisinin karakterine dair öğrenebildiğimiz yegâne verilerden birisi onun sert mizaçlı bir kimse olduğudur. Ayrıca alt satırlarda da yer verileceği üzere Osmanlı'nın kendi tanımlamaları ile o, saygı gösterilerek iyi bir ağırlama yapılmasının kadrini bilen iltifat ve güzel muamele yapılmasından hoşlanan bir kimse olarak tanıtılmıştır.[260] Bizatihi olarak İmparatoruna iletilmesi noktasında kaleme aldığı yazıların birinde kendisini,

> *Memalik-i Mahruse-i Şahane'de bulunmuş olduğum memuriyetlerde daima hükümet-i Osmaniyye memurlarıyla hüsn-i mülakat ve münasebat-ı samimiyyede bulunmuş olduğumdan inşallah zat-ı devletleriyle sair memurin-i vilayetin kezalik tevcihat-ı kalbiyyelerine nail olacağım ameliyle fırsat-ı hasene ittihaz ederek teminat-ı faikeleri zat-ı devletlerine takdim ederim*

şeklinde tanımlayabilecek kadar alçakgönüllü bir profil çizmiştir.[261] Belirtilmesi gereken diğer bir husus Maşkov'un bir Osmanlı nişanına sahip olmasıdır. Kendisine 1896 yılında üçüncü rütbeden Mecidî Nişan[262] verilmiştir.[263]

Dahası, kendisinden başka bir Osmanlı nişanı da annesine verilmiştir. Bu hususta bahseden sadece iki evrak bulunmaktadır. İlki zaten söz konusu nişanın verilmesini tasdik buyuran belge olduğu gibi burada *Osmanlı Devleti topraklarında görev yapan yabancı bir devletin görevlisinin annesine* "neden" bir nişan verildiğinden dem vurulmamıştır. Ancak ikinci evrak dahilinde bu soruyu yanıtlayabilecek birtakım ipuçları

---

259 https://xn--80aiclbbsnghpgw1b5g.xn--p1ai/Article/?id=33522

260 *BOA, TFR. I. A, 16/1543*; 28 Kanunisani 1319 / 10 Şubat 1904.

261 *BOA, BEO, 2346/175912*; 22 Mayıs 1320 / 4 Haziran 1904.

262 Annesine ait bir şefkat nişanı olmasından başka Maşkov'un aldığı nişanla ilgili olarak farklı bir evrak dahilinde bu ödülün, üçüncü rütbeden Mecidî değil, ikinci rütbeden olan bir Osmanî nişan olduğu belirtilmişti. Fakat belgenin tarihinin daha ileri olması Maşkov'un daha üst dereceden bir madalya almış veyahut halihazırda elindeki nişanın ardından kendisine takdim edilen madalyanın seviyesinin yükseltilmiş olabileceğini de düşündürmektedir. Bkz. *BOA, BEO, 2309/173133*; 25 Mart 1320 / 7 Nisan 1904; Her ne kadar kıymet hususunda farklı görüşler bulunsa bile diplomatik olarak nişanları en etkin kullanan kişi Sultan II. Abdülhamid olmuştu. Namık Sinan Turan, "II. Abdülhamid Döneminde Diplomaside Sembolik Dil İnşasında Nişanın Yeri: Toplumsal Anlamda Ötekini Taltif Etmek – Şefkat Nişanı", *Halil İnalcık Armağanı – III,* Ed. Ahmet Özcan, Doğubatı Yay., İstanbul 2017, s. 220.

263 *BOA, İ. TAL, 88./75*; 25 Kanunuevvel 1311 / 6 Ocak 1896. Tüm yazışmalar 1895 yılı boyunca sürdürülmüş ve padişah onayı ise işaret edilen tarihte çıkmıştır.

mevcuttur. Maşkov'un imparatorluk için kendi devletine bile sert bir tavır ile gönderdiği raporlar ve sağladığı faydalar, onunla Bağdat konsolosluğuna tayin edilmeden evvel mektuplaşan Rumeli müfettişi tarafından göz önünde bulundurulmuştur. Ancak bu ön plana çıkış bizatihi Maşkov'un şahsı tarafından mı önerilmiştir yoksa bir jest niteliğinde adı geçen paşa tarafından mı Babıali'ye önerilmiştir bilinmemektedir. Annesinin Maşkov'dan "ötürü" nişan almış olması durumu, bir ihtimaldir. Ancak o ihtimali ortaya çıkaran sorulardan ilki mi yoksa ikincisi mi etkili olmuştur bilinmez ama bu konuda maalesef Osmanlı katiplerince üretilmiş olan belge suskundur.

Kaynakların hakkında en fazla bilgi verdiği konsoloslardan birisi olan Maşkov için İngiliz yazını da birkaç kelam için kalem oynatmış olarak görünmektedir. Maşkov'un çağdaşı olup o sırada Bağdat İngiltere Konsolosu olan Ramsay, Maşkov'la ilgili olarak ilginçliği diğer kaynaklar kadar ileri seviyede olan paylaşımlarda bulunmuştur. Hayretlerini ilkin gizleyememesi onun Cerbe Şammar[264] (Jarbeh Shammar) aşiretinin lideri ve Ferhan Paşa'nın oğlu olan Şeyh Hümeydi'yi tanıyor olmasından kaynaklanmıştır. Hatta Maşkov, Bağdat'ın kuzey tarafından Dicle nehrinin kenarında yaşayan bu kişiye şarjörlü bir tüfek hediye etmiştir. Ramsay bunların hemen ardından meslektaşı için *tanıdığım en girişken, cömert ve misafirperver adamdır* ifadelerini kullanmaktan da çekinmemiştir.

> *Sonuç olarak geniş bir tanıdık çevresi vardır ve o bu kimselerden çokça bilgi almaktadır. Ona, Rus konsolosluğunda yaşayan, çok iyi bir dilbilimci olup Müslüman kadınların bulunduğu sosyeteye girmekten hoşlanan Madam Dejasky yardım etmektedir. Konsolos, Bağdat'ta hatırı sayılır nüfuza sahip bir kimse olarak görülmektedir. Ama yine de ben onun bu durumundan şüpheliyim. Bence kendini çok ucuz [avam] gösteriyor ve her gün başını belaya sokabilecek şiddetli bir mizacı var. Onun sokaktayken başkalarına karşı bir saldırı gerçekleştirmesi Bağdat'ta alışılmadık bir durum olarak görülmemelidir.*[265]

Maşkov hakkında Ramsay'in kaleme aldığı bu satırların altı dikkatli bir şekilde çizilecek olursa aslında onun klasik bir Rus karakteristiğine sahip olmasından başka diğer halef ve selefi olan Rus meslektaşları ile benzerlikler gösterdiği de rahatlıkla

---

[264] Şammar ve bölgedeki diğer aşiretlerle ilgili olarak bkz. Sungur Doğançay, *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Elazığ 2015, ss. 59-86; Fasih Dinç, *Osmanlı-İran Sınırında Toplum ve Siyaset: Caf Aşireti ve Nasturî Cemaati (1839-1914)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2020.

[265] *TNA, FO, 424/212*; s. 104.

anlaşılacaktır. Yine bir İngiliz'in verdiği ancak Rus kaynaklarının sağladığı veriler ışığında Maşkov, "ateşli, son derece aktif, entrikacı, yorulmak bilmez ve İngiliz düşmanı" olarak tanımlanmıştı.[266] Ona dair tüm bu tanımlamalara görevi diplomasiden uzak olan başka bir İngiliz'in betimlemeleri daha eşlik etmişti. 1906 yılında ortaya çıkan bu ifadelere göre o, söz konusu kişilerin[267] kendisini ziyaret etmelerini beklemekten başka görevlilerce boşaltılmış olan konsoloslukta bu kimseleri bir saat boyunca lafa tuttuğu gibi onların ayrılmalarına da izin vermemişti.[268] O grup Maşkov'u kendilerinin "arkadaşı" olduğu şeklinde tanımlanmıştı ve bu da adı geçen konsolosun onlarla ne kadar samimi olduğunu göstermişti. Hatta Maşkov, Dicle kenarında gemiden indikten sonra onları karşılayacak kadar kendilerine yakındı.

Viktor Maşkov hakkında verilmesi elzem olan bilgilerden biri de Bağdat konsolosları arasında Osmanlı sınırları içerisinde en çok mesai harcamış diplomatın muhtemelen kendisi olduğudur. Ayrıca onun konsolosluğu dönemi de ziyadesiyle olaylı geçmiştir. Ancak onun Bağdat'tan evvel farklı coğrafyalarda da diplomatlık mesleğini icra etmiş olduğu bilinmektedir. Buralardan biri günümüz Kosova Cumhuriyeti topraklarında bulunan Mitroviça'dır.[269] Mitroviça, Maşkov'un Bağdat'a gelmeden önce bulunduğu görev yeridir ve o buraya vekaleten bakmaktadır. Esasen kendisinin Bağdat Rus Konsolosluğu sekreterliğinin sonrasında Üsküp Rus Konsolosu olarak atandığı da bilinmektedir.[270] Ayrıca kendisini Rumeli'de faydaları görüldüğünün düşünülmesinden dolayı da Mitroviça'dan (/Üsküp'ten) aldırılmaması ve onun burada iken Devlet-i

---

266 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 155.

267 Yanlarında Alman bir profesörün bulunduğu bir grup Britanyalı gezgin.

268 *QDL, IOR/L/PS/20/C260.*

269 Belge onun Bağdat konsolosluğu döneminde üretildiği için kendisinin sabık konsolos olduğu bilgisi yer almaktadır. *BOA, TFR. I. KV, 162/16109*; 2 Mayıs 1323 / 16 Mayıs 1907. Esasen Üsküp konsolosu iken, Mitroviça'daki ilk konsolosun Arnavutlar tarafından öldürülmesinin [aldığı yaralar neticesinde saldırıdan yaklaşık on gün sonra] hemen ardından buraya tayin edilmiştir. Saygılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", s. 179; Viktor Fedoroviç buradayken yine Osmanlı memurlarına asılsız suçlamalarda bulunmuş, Şerbina gibi suikast tehlikesiyle ilgili olarak ciddi korkular yaşamıştı. Oradan çıkışı ise aslında Bitlis Rus Konsolosu olarak atanmasıyla gerçekleşmişti. Her ne kadar buraya ataması yapılsa da sonradan bu iptal edilmişti. Saygılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", s. 185-186; Hatta Saygılı'nın New York Times gazetesi üzerinden aktardığına göre kendisi de buradan canlı çıkamayacağına dair bir inanç beslemişti. Maşkov'un Üsküp'ten sonra Bitlis Rus Konsolosu olarak atanmasıyla ilgili gazete haberi için bkz. *İkdam, S. 3099, 30 Ocak 1903*; s. 3.

270 O sırada İstanbul'da yer alan ancak sehven konsolos yardımcılığı bir kenara bırakılıp doğrudan Bağdat Rus Konsolosu olarak tanıtılan Maşkov'un Üsküp Rus Konsolosu olarak atanması ile ilgili gazete haberi için bkz. *Servet, S. 19, 1 Temmuz 1898*; s. 1.

Aliyye'ye daha iyi hizmetlerde bulunacağı Osmanlıların temel fikridir. Nitekim bu doğrultuda Osmanlı Petersburg Elçiliği tarafından Rus Hariciye Nazırı Vladimir Lambsdorf[271] ile görüşme sağlanmış ancak bu isteğin gerçekleştirilmesinde başarılı olunamamıştır.[272] Çünkü Maşkov, belki o esnada kendinden daha çok şöhret sahibi olup Bağdat'ta çok mühim bir hadiseye karışmış olan Kruglov'un yerine gidecektir. Maşkov'a, Bağdat'tan kaldırıldıktan sonraki görev mahalli olaraksa yine onun için tanıdık bir yer olan Balkanlardan bir yer seçilmiştir: Üsküp.[273] Onun, Orlov'a bayrağı devrettiği tarihse Rus kaynaklarında 1 Mart 1910 olarak yer almıştır.[274] Yeni görev yerine gitmeden evvel Petersburg'a döndüğü de bilinenler arasındadır. 74 yaşında iken Kruglov'unkine benzer bir kader ile o zamanın Yugoslavya'sında sürgündeyken Belgrad'da 1932 yılında ölmüştür.[275] Kendisi hakkında Osmanlı kaynakları tarafından verilen son malumat ise bir telefon rehberine aittir. Buna göre Maşkov'un Beyoğlu-Emirgân'da bir evi vardır. Kira veya kendi mülkiyeti olup olmadığına dair doğal bir belirsizlik taşıyan bu yerin ya da Maşkov'un telefon numarası "95"tir. Rehber ise garip bir biçimde, hasım devletlerin savaşa tutuşmuş bulunduğu bir zaman dilimine yani 1915'e aittir.

Burada konsolosluk ve onun yürütücüleri hakkında değinilmesi gereken diğer bir önemli konu, konsolosluk atamalarının nasıl yapıldığıyla ilgili mevzudur. Nitekim buna dair kesin ibarelerin yer aldığı ve Rus emperyal ideolojisini yansıtan veriler olmamakla birlikte İngiltereli memurlar tarafından tutulmuş bazı kayıtlar zihinleri berraklaştırabilecektir. Kruglov'un Bağdat'a atandığı haberinin ardından Halep'te ölüm sebebi ile bir boşluk oluşmasından ötürü İngilizler, Rusların Kruglov'u buraya gönderebilecekleri şüphesine kapılmışlardır. Dahası onun yerine Bağdat'a gelebilecek en makul isim olaraksa, halihazırda orada bulunmuyor olmasına karşın Maşkov'dan bahsetmişlerdir. Bu görüşlerin yer aldığı belgelerin tarihi ise Kruglov'un tayininin

---

271 Belgelerdeki kâtibin yazım şekliyle Lamesdorf. 1901-1906 yılları arasında Rus Dışişleri Bakanı.

272 *BOA, Y. A. HUS, 453/149*; 27 Temmuz 1319 / 9 Ağustos 1903. Zaten bu tarihten yaklaşık bir hafta evvel Maşkov'un ataması çoktan gerçekleştirilmiştir.

273 *TNA, FO, 424/248*; s. 231; Ayrıca İngiliz belgelerinde Maşkov'un adı, "M. Maschkow" olarak geçmiştir. Ön ad olarak değerlendirilebilecek olan "M" harfinin Mr. yahut aynı anlamı veren Fransızca sinonimi Monsieur (Mösyö) olmalıdır. Ayrıca Üsküp, aslında onun ilk görev mahallidir. Kendisi Bağdat konsolos muavinliğinden sonra buraya gitmiş ve Mitroviça'da konsolosun öldürülmesinin ardından buraya vekalet etmiştir. Yine muhtemeldir ki Balkanların o yıllarda karışık olması, faillerinin genellikle Bulgarlar ve Arnavutlar olduğu konsolos cinayetleri yaşanması yüzünden görev yeri değiştirilmiştir. Bağdat'ın ardından tekrar eski görev yerine atanması ise bu coğrafyayı biliyor olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

274 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 12.

275 https://xn--80aiclbbsnghpgw1b5g.xn--p1ai/Article/?id=33522.

gerçekleştiği 1897 senesine aittir.[276] Bu durumla ilgili olarak anlatılmak istenense gayet açıktır. İngiltere, Rusya'nın Bağdat'a kimi göndereceğini bilmekte veyahut çok daha iyimser bir ifade ile bunu realist tahminler üzerinden öngörmektedir. Nitekim, Panafidin'den sonra buraya onun altında yetişmiş stajyerlerinden başkasının gelmesi pek de düşünülmemektedir. Ancak buradaki soru şu olmalıdır: hangisi daha önce bu makama gelmelidir? Kruglov mu yoksa Maşkov mu?

Kruglov ve Maşkov gibi iki demirbaş olarak tabir edilebilecek konsolosların ardından Bağdat'a bu defa yolu düşen kimse Arkadi Aleksandroviç Orlov'dur.[277] Orlov 1868 yılında doğmuştur. Kruglov ve Maşkov'un aksine onun ilk görev yeri İstanbul elçiliği göreviyse tercümanlıktır. Kruglov ve Maşkov'un görevlerinde liyakatli ve olağanüstü bir yetenekle ilk vazife yerlerinin Bağdat olmasına karşın Orlov'un en evvel görev mahallinin İstanbul olması, onun Rus hariciyesinde daha başarılı bir kariyere başladığının da habercisi konumundadır. Nitekim Bağdat konsoloslarının neredeyse tamamının Bağdat bir kenara bırakılırsa (konsoloslukların hem öncesi hem de sonrasında) genel olarak görev yerlerinin Osmanlı Devleti olduğu da görülmektedir. Böylelikle Rusya'nın diplomatik olarak stajını gerçekleştiren konsolosu daha da uzmanlaşması adına aynı coğrafyada bıraktığını söylemek de mümkündür.

Orlov'un Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesini birincilikle bitirdiği de bilinenler arasındadır. İstanbul macerasının ardından Rus hariciyesinin kahraman üyelerinden biri olan Vlasov ile birlikte Habeşistan'a giden Orlov, amirinin oradan ayrılmasının ardından bu bölgenin maslahatgüzarı yapıldı ancak buradaki görevi Habeş kralının sarayında bulunup istihbarat sağlamaktan öteye gidemedi. Habeş ülkesinde olduğu gibi Maşkov'un adımlarını takip eden Orlov'un buradan sonraki adresi de Balkanlardı. İşkodra (konsolos muavini, 1903 Ocak-Eylül), Mitroviça (konsolos yardımcısı Eylül 1903-Eylül 1904, 1904-1906 Konsolos) ve Üsküp'teki (1906-1910) diplomatik görevlerinin ardından son durağı olmasa da artık Bağdat'a gelmişti.

[276] *QDL, IOR/R/15/1/471.*

[277] Arkadi Orlov'un adının geçmiş olduğu tek salnâme, basım def'ası bilinmeyen ve h. 1328 tarihli olan salnamedir. *Bağdad Vilayet Salnamesi (h.1328), Def'a* (?), s. 95.

Bağdat'taki selefi olan Maşkov ile ilk tanışması da muhtemelen amiri oraya gitmeden evvel Mitroviça'da kendisinin yardımcılığını yapmış olmasıyla gerçekleşmişti.[278]

Nitekim sonrasında Orlov Habeşistan'daki Rus diplomatik misyonunda görev almış olup akabinde Petersburg'a dönmüş ve ardından da Bağdat Rus Konsolosu olarak tayin edilmiştir. 1913 yılına kadar burada kalan Orlov, sırasıyla Rusya Tebriz Başkonsolosluğu (1913-1916), Rusya Urga (yeni adı ile Ulan Bator – Moğolistan'ın başkenti) Konsolosluğu (1916-1919) görevlerinde bulunmuştur. 1919 yılında sürgüne çıkmadan evvel en son Çin'in Tianjin[279] Konsolosluğunda bulunmuştur. Arkadi Orlov 72 yaşında, 1940 yılında vefat etmiştir.[280]

Bu kişinin karıştığı ve ayrıca konsolosların kendilerine dair genelleme yapılabilecek bir bilgi şeklinde verilmesi gerekenlerden biri de muhtemelen Orlov'un kendi konsoloshanesinin çalışanlarından biri olan bir kavası dövmüş olmasıdır.[281] Bu ve benzeri olaylara karışmasıyla ilgili olarak aynı Maşkov'un sert mizaçlı bir kişi olmasına dair karakteristik özelliğinin verilmesine benzer biçimde devrin Vali Vekili Lütfi tarafından Orlov'un da asabiyet marazının tesiri altında olduğu yani sinirli-öfkeli bir kimse olduğu çıkarımında bulunulmuştur.[282] Ayrıca Orlov dahil olmak üzere kendisinin selefleri ve tüm Bağdat Rus konsoloslarının hem okullu hem de Doğu'da ve özellikle Osmanlı Devleti'nde çıktıkları saha görevlerinden dolayı ciddi diplomatik tecrübeleri vardır.

---

278 http://www.rusdiplomats.narod.ru/orlov-aa.html (erişim tarihi: 01.11.2022); Maşkov ve Orlov kayıtlara halk nazarında onları memnun eden ve çok çalışan konsoloslar olarak geçmişlerdir. Aleksei Borisovich Arseniev, *Russkie v Serbii,* Beograd 2009, s. 40.

279 Pekin'in 140km güneydoğusunda ve Pasifik Okyanusu kıyısında bugün Çin'in en büyük açık kıyı şehridir. Nüfusu ise 15 milyondur.

280 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 12; Senchenko onun ölümünün 1928 yılında 60 yaşındayken olduğunu belirtmiştir. Fakat başka bir kaynağa göre o 1933 yılında Tianjin konsolosluğunun ardından 1940 yılında 72 yaşında vefat etmiş olarak gösterilmiştir. Kendisinin SSCB için görev yapan nadir Rus diplomatlarından olması ve Çin'de görevinin bulunması ayrıca diğer konsolosların yaş ortalamaları da dikkate alındığı zaman ikinci kaynağın vermiş olduğu bilginin daha doğru olduğu düşünülmektedir. http://www.rusdiplomats.narod.ru/orlov-aa.html

281 *BOA, HR. SYS, 91/7*; 30 Ağustos 1328 / 12 Eylül 1912.

282 *BOA, DH. H, 19/43*; 10 Eylül 1328 / 23 Eylül 1912. Asabiyet marazı ya da konsolosların sinirli olup şiddet eğilimi göstermeleri elbette sadece Bağdat Rus konsoloslarına özel bir durum değildir. Ancak diplomasinin gereklilikleri göz önünde bulundurulduğunda karakteristik yapılarından dolayı genel olarak Rus konsoloslarının böylesi örnekler çıkardıklarına da şahit olunabilmektedir. Mesela Manastır Rus konsolosunun da elinde şemsiye ile jandarmaları dövdüğü bilinmektedir. Hasip Saygılı, "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* S. 39, 2013, s. 75.

Sadece tek bir kaynak üzerinden verisi sağlanan ve diğer belgelerce sağlaması yapılamayan konsolosların varlığı da bilinmektedir. Her ne kadar hazırlanan ve nihai olarak değerlendirilen listede isimleri bulunmasa bile bu şahısların kimler olduğuna değinmek de faydadan uzak olmayacaktır. Sadaretten çıkarak divana 29 Ocak 1914 tarihinde gönderilen yazı bir konsolosun daha ataması ile ilgilidir. Öncelikli olarak, kısa olan bu yazının içeriğinde o konsolosun tayinine onay verilmiştir. Esasında metinde kendisine dair bilgi olmayan bu kimse aynı evrakın arkasına düşülen notlardan anlaşıldığı kadarı ile Bağdat Rusya Ceneral Konsolosu *Tovholotsa* ismini taşımaktadır.[283] Benzer bir durum *Baron Çekasof* için de geçerlidir.[284] Nitekim Gersanof[285] / Çekasof gibi isimlerin benzerlikleri, katiplerce yapılmış yanlışlıkların aşikar oluşu bu diplomatların aynı kişi olabileceğini hatta böyle şahısların aslında olmadıkları (ya da 1895 yılında Maşkov'un konsolos olarak tanıtılmasına benzer bir biçimde daha alt rütbede bulunan kimseler) ve çok daha ciddi hataların yapılmış olabileceği gibi durumları da akıllara getirmektedir.

2.3.1.1. Konsolosların Ayrıcalıkları

Konsolosların gümrüklerden muaf olmaları[286], silah taşıma ve kavaslarına taşıtmaları gibi birçok ayrıcalıkları vardı. Bu özellikler sadece devletin kendilerine verdiği salahiyetler noktasında değil, aynı zamanda karakteristik olarak diplomat olmaları konusunda da edinmeleri gereken bazı ögeleri içerisinde barındırmaktaydı. Diplomasi tarihine katkısı bakımından bu gibi unsurların da detaylandırılması elbette faydadan uzak olmayacaktır. Şöyle ki mevzu bahis durumla ilgili olarak Osmanlı arşivindeki belgeler yoğundur. Her ne kadar İngiltere Bağdat Konsolosluğu ile ilgili bir belge üzerinden aktarım sağlansa da bu diplomatların özellikleriyle alakalı olarak aşağıdaki şu hususlara dikkat çekilmiştir:

> *O ve onun emri altındakiler keyfi emirler bahane edilerek rahatsız edilemez. Hiç kimse onun dahili işlerine karışmamalıdır. Konsolos hapis cezasına çarptırılamaz, evi kapatılamaz veya*

[283] *BOA, BEO, 4255/319056*; 16 Kanunusani 1329 / 29 Ocak 1914.

[284] *BOA, DH. ŞFR, 446/25*; 20 Teşrinievvel 1330 / 2 Kasım 1914.

[285] *BOA, DH. ŞFR, 464/61*; 24 Şubat 1330 / 9 Mart 1915. Benzer isimlerden diğer biri Kerkük ve Bağdat'a varana kadar Kirmanşah'tan itibaren bir casusluk ağı kurmuştur şeklinde takdim edilen Gersanof'tur. Ayrıca Gersanof'un adına (Kirsanoff şeklinde yazılmıştır) İngiliz Milli Arşivleri *Foreign Office* dosyaları içerisinde 1911 yılının Musul Rus Viskonsolosu olarak da tesadüf edilmiştir. *TNA, FO, 424/229*; s. 86.

[286] Konsoloslukların hem gümrük hem de vergi muafiyetleri hakkında bkz. Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, ss. 55-57.

aranamaz ve buraların içerisine hiçbir asker konuşlandırılamaz. Haraç ve avarız akçesi gibi vergilerden kendisi, yardımcılar ve hatta köleleri dahi muaf ve özgürdürler. Kendisi hakkında bize dahi herhangi bir şikâyette bulunulmayacaktır. Konsolos ister kara ister deniz yoluyla ülkenin neresine olursa olsun seyahat ettiğinde ne o ne de görevlileri herhangi bir liman ya da istasyonda bagajlarının kontrol edilmesi gibi hususlar dahil olmak üzere rahatsız edilmeyecektir. Ücreti ödendiği müddetçe gemi kaptanı ya da ilgili kimseler onların araç-gereçlerini taşımaya mecburdurlar. Hiç kimse ona karşı kavga çıkarmak için bahane aramayacaktır. Beyaz bir türban giymesine ve kılıç-kalkan, ok-yay gibi silahlar taşımasına da izin verilmiştir.[287]

Örneğin Konsolosların yanlarında getirebilecekleri ya da ithal edebileceklerine dair belirlenmiş olan mallardan biri de tütündür.[288]

Konsolosların önemli özelliklerinden birisi de silah taşımaya müsaadeleri olmasıdır. Bu durumu açık bir şekilde belirten bir kanun ve benzeri hükme rastlanmamıştır ancak onlara verilen müsaadelerle konsolosların böyle bir hak ve yetkileri olduğu rahatlıkla savunulabilmektedir. İşleyişten genellikle diplomatların bunları bir şekilde sipariş etmesi, cephane ve silahların gümrüklere gelmesi ve gümrükler üzerinden başlayan bir yazışma ile haberdar olunmaktadır. Biraz olsun duyarlılık sahibi konsoloslar durumu önceden söylemekte, gümrük idaresi silahların geldiğini ve teslim edileceğini haber etmekte ve onay istemekte ya da en nihayetinde gümrükte *takılan* bu mallar için yine aynı yabancı devlet kurumunun amirleri tarafından tahrirler kaleme alınarak yazışmalar başlatılmaktadır. 19 Ocak 1905 tarihinde başlayan bir yazışma trafiği de yine bu konuyla ilgilidir. Her ne kadar çok hızlı bir şekilde 12 Mart 1905 tarihinde sona erdirilmiş ve en üst makamca durumları tasdiklenmiş olsa da yazışmalar yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir.[289] Öyle ki bu silahlar sadece Mauser marka olan altı patlar tipindeki revolver tabancalar değil aynı zamanda farklı çeşitteki tüfeklerdir de. Yine Mauser marka tüfekler hatta barut tüfekleri de konsoloslar tarafından zaman zaman sipariş edilmiştir. Farklı bir amaç uğruna olarak bu kimselerin av tüfeklerine sahip oldukları da bilinenler arasındadır. Ayrıca sipariş edilenler arasında gelen silah türüne uygun tipte yığınla mermi de (*fişenk*) alınan cephanelerdendir.[290] Nitekim bu, onların

[287] Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu*, s. 111.

[288] *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 78/2*; 12 Şubat 1324 / 25 Şubat 1909.

[289] *BOA, İ. HR, 395/1*; 27 Şubat 1320 / 12 Mart 1905.

[290] *BOA, HR. TH, 316/28*; 28 Şubat 1320 / 13 Mart 1905; Farklı ancak aynı tarihleri kapsayan bir belge içerisinde konsolosların ne kadar tüfek, ne kadar tabanca ve tabii bunların markaları ile tipleri (av tüfeği vb.) belirtilmiş, hepsi için ayrı ayrı kaçar biner fişenk (mermi) istediklerinin sayıları da verilmiştir. Bkz. *BOA, İ.*

mütemadiyen ava gittiklerini gösterip hatta av partileri düzenlediklerini de düşündürmektedir.[291] Öyle ki, burada onların küçük çaplı da olsa silah kaçakçılığı ve aynı doğrultuyu işaret eden bir şekilde tedarikte bulunduklarını öne sürmek de mümkündür.

Konsoloslarla ilgili karşılaşılan ayrıcalıklarından bir diğeri, kendilerine (yahut konsolosluğa) ait vapurları-gemileri olmasıdır. En azından bu taşıma vasıtalarının şahıslarına ya da kurumlarına tahsis edilmemiş olsa bile o esnada gerekli olduklarından hizmete sunulabildikleri görülmektedir. Örneğin, bir tanesi, Bender-Buşehr (Buşir) konsolosunun kendisine özel ve emrinde olması adına bir harp gemisi bulundurabilmesi için Basra'dan gönderilmiştir.[292] Karşılaşılan pek çok doküman, Bağdat Rus konsoloslarının da Basra'ya ve geri Bağdat'a seyahat ettiklerini, hatta diğer Rus konsoloslarının da buraya geldiklerini göstermektedir. Bu seyahatler elbette her iki şehrin nehir kıyısında olmasından kaynaklı olarak (kimi belgelerde belirtilmek, bazılarında ise işaret edilmemek suretiyle) vapur ve benzeri ulaşım araçları ile gerçekleştirilmiştir. Fakat yine de Buşehr konsolosunun sahip olduğu üzere Bağdat konsoloslarının bu ve benzeri seyahatlerde kullanmak için bir taşıta sahip olup olmadıkları bilinmez olanlar arasında kalmıştır. Nitekim böylesi bir durum Basra konsolosu olan Adamov için de bilinmektedir. Meşhur Kornilov vapuru onun özel hizmetine tahsis edilenlerden olmuştur.[293]

Elbette bu deniz araçlarından daha önemlisi konsolosların şehir içi ulaşımını sağlayan vasıta olan arabalardır. Mesela Cidde Rus Konsolosu, şehirdeki en büyük arabanın (sadece diplomatlar arasında değil, tüm kent sakinleri kastedilmektedir)

HR, 395/1, 6 Kanunusani 1320 / 19 Ocak 1905; Bağdat Valisi Abdulvahap Paşa'nın sadarete aynı konu ile ilgili olarak kaleme aldığı yazı için bkz. *BOA, BEO, 2511/188287*; 10 Şubat 1320 / 23 Şubat 1905; Bu hususla ilgili olarak isimleri sıklıkla geçen Rusya ve İngiltere konsolosları elbette tek örnek değillerdir. Örneğin Avusturya Bağdat Konsolosunun da benzer siparişleri Osmanlı arşivinde kendisine yer bulmuştur. *BOA, MV, 102/61*; 14 Mart 1317 / 27 Mart 1901. Av maksatlı olarak siparişte bulunan Bağdat'taki diğer bir konsolosluk Fransızlara aittir. *BOA, BEO, 2370/177735*; 3 Temmuz 1320 / 18 Temmuz 1904.

[291] Nitekim yabancıların av müsaadeleri almalarının gerektiğine dair bir belgenin sonunda *consulat*ların bundan hariçte tutuldukları da belirtilmişti. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 218/37*; 27 Şubat 1884. Diplomatik görüşmeler kapsamında karşı taraf ile oluşturulan diyalog çerçevesinde o kişinin ihtirasları, hırsları ve ilgi alanları öğrenilmelidir şeklinde telkin edilmiştir. Av bu ilgi alanlarından birisi olduğu gibi aynı zamanda bu tarz verilerin en iyi şekilde öğrenilebileceği etkinliklerden birisidir. Salih Münir Paşa, *Diplomasi: Malumat-ı Esasiye*, s. 24.

[292] *BOA, HR. SYS, 1375/22*; 7 Kasım 1903; Benzer bir duruma, 1907 yılında genel bir rapor kaleme alan İngiltere Bağdat Konsolosu J. Ramsay'in metni içerisinde de işaret edilmiştir. *TNA, FO, 424/212*; s. 106.

[293] Senchenko, Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv, s. 57; Kornilov zırhlısı 1890'lardan önce Fransa'daki Chantiers de la Loire fabrikasına sipariş edilerek yaptırılmıştır. P. I. Belavenets, "Nujen li Nam Flot i Znachenie Ego v Istorii Rossii", *Istoriya Rossiykogo Flota v Illiyuctratsiyakh – Obmundirovanie i Voorujenie,* Izdatelstvo ACT, Moskova 2019, s. 452

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun konsolosuna ait olduğunun bilgisini vermiştir.[294]

Bağdat Rus konsolosları ile ilgili olarak sağlaması noktasında en güçlük çekilen durumlardan birinin atanma tarihleri olduğu burada hemen belirtilmelidir. Rus karar alıcılarının kendi dış işleri bakanlıklarına (MID) gönderdikleri tarih, Rus hariciyesinin sefaretle iletişime geçtikten sonra İstanbul'daki Rusyalının Hariciye Nezaretine vermiş olduğu takririn tarihi, Osmanlı bürokrasisinin en yoğun hali ile vücut bulmasının ardından padişahın verdiği tasdikin tarihi ya da konsolosun Bağdat'a geldiği vakit dilimi. İşte tüm bu soruların barındırdıkları cevaplar söz konusu karmaşaya neden olmaktadır. Tabii burada Osmanlının bünyesinde gerçekleştirilen yazışmaların neredeyse hepsinde *Rus konsolosunun … tarihinde Bağdat'a atanmış olması…* şeklinde ifadeler ve bu ifadelerde yer alan tarihlerin farklılıkları da söz konusu tartışmayı perçinlemektedir. Ancak Osmanlı yönetiminin aldığı bir karar, konuyu biraz olsun aydınlatmaktadır. Birkaç Rus konsolosunun atandığı memleket dahilindeki toprak parçalarının isimleri sayıldıktan sonra o bölgelerin yöneticilerine gönderilen bu metinde oralara tayin olunacak Rus konsoloslarının, adı geçen coğrafyalara gelmeleri durumunda geçici olarak işlerine başlayabilmeleri ve tanınmaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca açık bir biçimde tayinlerinin ve padişah onayının gerçekleşene kadar da çalışmaya devam edebilecekleri ifade edilmiştir.[295]

Mevzu bahis veri üzerinden burada bir örneği paylaşmak ve detaylandırmak faydadan uzak kalmayacaktır. Gelişi halihazırda birçok olaya gebe kalınmasına yol açan ve bu kurumun şöhretlilerinden Maşkov. Maşkov Rumeli müfettişliğine bir mektup yazmış ve söz konusu yazın baş kitabete 10 Şubat 1904 tarihinde bu konuşmaları aktarmıştı. Burada Maşkov için; *Bağdad Rusya Konsolosluğuna tayin olunan Maşkov*

---

[294] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 240; elçilerin araç-vasıta dokunulmazlıklarının bulunmasıyla ilgili olarak bkz. Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 50. Araç vasıta mevzuları da dahil olmak suretiyle konsolosluk, yahut o dönem için çok daha kapsamlı ve doğru bir terimle yabancı temsilciliklerin dokunulmazlık hakları ilk olarak Kanunî Sultan Süleyman döneminde Fransa ile yapılan antlaşmada tanınmıştır. Gökbilgin, "Konsolos", s. 837.

[295] *BOA, HR. MKT, 150/60*; H. 28 Şevval 1272 / 2 Temmuz 1856. Üzerinde düzeltmelerin de bulunduğu bu belgede herhangi bir biçimde gönderen ya da alan makama dair bir ibareye rastlanılmamıştır. Muhtemelen kurum içi bir yazışmayı yansıtmaktadır. Modern dönem kapsamında 1963 yılında yayınlanan Viyana Konsolosluk Sözleşmesi'ne göre atamaları yapılmadan hiçbir konsolosun görevinin başına "geçemeyeceği" belirtilmiştir. Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 105.

ifadesine yer verilmişti.[296] Varlığı aşikâr olan benzeri birçok belge kafa karışıklığı yaratmaktadır. Aynı şekilde kendisinin Bağdat'a varması esnasında üretilmiş belgeler de bu karışıklığı alevlendirir türdendir. Fakat onun bu göreve gelmesiyle ilgili olarak en erken tarihli belge – tabii kendisi tamı tamına bir yıl sonra vazife mahalline gelip görevine başlamış olsa bile – 1 Ağustos 1903 tarihli olanıdır.[297]

Konsoloslarla ilgili en önemli noktalardan birisi de Rusya İmparatorluğu'na değil, Romanov hanedanına yani Rus İmparatoruna bağlı olmalarıdır. Öyle ki söz konusu durum sezdirilir bir biçimde Osmanlı kaynaklarına da yansımıştır. Örneğin Maşkov'un Bağdat'a gelmesi ve tayinine dair olaylar gerçekleşirken atmosferi hikâye eden bir belgede yerel yönetime elinde bir resmi evrak bulunduğunu belirtmekten dahi imtina eden konsolos buraya yalnızca, *Çar hazretleri tarafından tayin olunduğunu* bildirmişti.[298] Nitekim ilgili örneklerden birinde Maşkov, *velinimetim Rusya İmparatoru hazretleri* ifadelerini kullanarak söz konusu bağlılığa işaret eden bir metin bırakmıştır.[299] Bu durum Hohenzollern ve Habsburglarınkine benzer bir biçimde Duma'nın da kurulduğu 1906 yılında Rusların yasalarına girecek denli güçlü bir durumdu: "Hükümdarımız, İmparator, Rus devletinin dış güçlerle tüm dış ilişkilerinin en yüksek lideridir".[300]

Konsolosların özellikleri kapsamında öne çıkan en önemli bilgilerden biri de onların dil bilmek noktasında mahir kimseler olduklarıdır. Nitekim diplomatlığın üst

---

[296] *BOA, TFR. I. A, 16/1543*; 28 Kanunusani 1319 / 10 Şubat 1904.

[297] *BOA, TFR. I. A, 10/925*; 19 Temmuz 1319 / 1 Ağustos 1903; Nitekim özel eşyalarını da işaret edilen belgedeki olayların geçtiği tarihten bir iki hafta sonra Bağdat'a gönderilmesi için teslim etmiştir. Bkz. *BOA, TFR. I. MKM, 4/370*; 3 Ağustos 1319 / 16 Ağustos 1903.

[298] *BOA, BEO, 2341/175520*; 14 Mayıs 1320 / 27 Mayıs 1904. İngilizlerde de benzer bir biçimde konsolosların bizatihi Kraliçe hazretleri tarafından atandıkları, diğer personele ise dışişleri tarafından karar verildiği bilinmektedir. Ayşe Bayraktutan, *Erzurum İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2010, s. 82.

[299] *BOA, BEO, 2346/175912*. Sırf bu nedenle Çarlık diplomatları, zamanı geldiğinde, SSCB ile çalışmak istememiş ve hepsi de ülkelerinden uzakta hayata gözlerini kapamıştırlar. Dahası bu durum onların isimlerinin sonradan neden görülemediğinin de kanıtıdır. Diplomatların zihniyeti, Rusya'ya hizmet ettiklerine dair değildir. Biraz da pragmatist bir anlayış ile Çar'a yani Romanovlara bağlıdırlar. Hatta meşhur MID bakanlarından Charles Nesselrode'un konuyla ilgili bir açıklaması da vardır: "Biz Çar'ı biliriz. Rusya'yı bilmeyiz". Bkz. Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* ss. 126-133; Zaten modern görünüme kavuşması noktasında Rusya'nın erken dönem elçilik kurumu olan *Posolsky Prikaz'*ın ardından [ama I. Petro döneminden önce] tam manası ile faaliyete geçirilen diplomatik kurumun adı "*Çar'a bağlı elçilik bürosu*" idi. Bu da diplomatların hükümdarlarına olan sadakatlerini gösteren diğer delillerden sadece biridir. Türker – Chlykov vd., "Osmanlı ve Rusya'da Modern Öncesi Diplomasi ve Harici İşler Dairesi", s. 624.

[300] Van der Oye, "Russian Foreign Policy 1815-1917", s. 572-573; Buna rağmen Çar, ilgili hususta otoritesini asla paylaşmaz bir konumda değildi. Ona genellikle katılanlar dış işleri bakanları olduğu gibi Maliye Bakanı Sergei Witte gibi rol alan farklı isimler de görülebiliyordu. Gorçakov bir keresinde kabineyi iki kişi yönetir, biri rotasını belirleyen Çar, diğeriyse hazırlayan ve uygulayan ben, demişti.

seviyelerine çıkmadan evvel stajlarında uluslararası arenada genel geçer bir dil – mesela Fransızca – uzmanlığını girdikleri sınavlarla kanıtlayan bu temsilciler[301] gittikleri mahallerde de bu hususta yetenekli olarak görülüyorlardı. Öyle ki daha üst seviyede olup o kurumun amiri olan kimseler zaten bu özelliği niteliklerine ekledikleri gibi daha da ötesini işaret eden bir biçimde görev mahallerine ait dilleri de öğrenmek yolunu tutmuşlardır. Mesela, her ne kadar ne Rus ne de Türk kaynaklarında geçmiyor oluşuna karşın Bağdat Rus konsoloslarının Arapça yahut Türkçe bildiklerini düşünmek hayal olmayacaktır. Şöyle ki, konsolosluğun şöhret sahibi amirlerinden olan Kruglov'un, selefi olan Panafidin zamanında bu müessese içerisinde tercümanlık görevini de ifa ediyor oluşu onun böylesi bir özelliğe sahip olduğunu düşündürür en önemli delillerdendir.[302] Yine Bağdat'taki Ruslar arasından bir örnek verilmesi gerekirse bunun için en iyi adaylardan biri de Viktor Maşkov'dur. Kendisi Türkçe ve kendi anadili dahil olmak üzere altı dil bilmektedir.[303] Diğer bir örnek olaraksa Trabzon Rus Konsolosu ile karşılaşılmaktadır. Kendisinin Sivas Amerikan Konsolosunu ziyareti sırasında tüm dünyadakine benzer bir biçimde favorilerinin Fransızca ve İngilizce olduğu hatta ziyafet esnasında kızı ile kendi ana dilinde konuşmayı tercih etmesine karşın Almancanın dahi bu sırada konuşma dili olarak duyulduğundan söz edilmiştir.[304] Bu nedenle de XIX. yüzyıl özellikle diplomasi sahasında, Rusya'ya giden Mehmed Emni Efendi'nin Peterhof'ta Türkçe konuşan birisine denk gelerek rahatlamasından[305] çok o kimselerin dil

---

[301] Türk diplomasisi kapsamında da aynı hususla ilgili örneklere rastlanmaktadır. Ayrıca XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar milletlerarası sahada kabul gören ve ortak iletişimi sağlayan, bilinmesi elzem olup diplomatlarca da üzerine düşülen dil Fransızcadır. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 9; Nitekim Bağdat İngiltere Konsolosu da Bağdat Valiliği ile yaptığı yazışmaları ya bu duruma elverişli bir biçimde Fransızca olarak veyahut da bulundukları ülkenin dili olan Türkçeye uygun şekilde yapması noktasında ikaz edilmişti. *BOA, DH. MTV. 10/19*; 24 Ağustos 1327 / 6 Eylül 1911; Rusların Orta Doğu coğrafyasına gönderdikleri konsolosların kimler ve hangi okulları bitirdiklerine bakıldığı zaman MID'in (Rus Dışişleri Bakanlığı) filoloji okullarını bitiren kimseler oldukları görülmektedir. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*; Diplomasinin *lingua Franca*'sı yani ortak dili Fransızcadır. İngilizler ve Ruslar tarafından bunun değiştirilmeye çalışıldığı zamanlar olmuştur (Berlin Rus büyükelçisi ve Metternich'e İngilizce bir metin vermeye çalışan Viyana İngiliz Elçisi gibi). Doğu'da ise dragomanların hakimiyeti vardır ancak 1840'larda İngilizler de Osmanlıların 1820'lerde Rumlara yaptığına benzer bir biçimde güvensizlik maddesinden dolayı kurdukları okullardan mezun olan tercümanları kullanmaya başlamışlardır. İskit, *Diplomasi,* s. 92.

[302] Örneğin bu gibi diplomatlar yaptıkları seyahatlerde ve vazife mahallerine gelirken yurtlarından hem diplomasiye hem de işlerine yaraması durumunda Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe lügatleri gibi başvuru eserlerini taşıyorlardı. Bunlara mesela Bağdat'la ilgili tanıtım kitaplarını katmakta mümkündü. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 35.

[303] https://xn--80aiclbbsnghpgw1b5g.xn--p1ai/Article/?id=33522

[304] *The Missionary Herald,* vol. XCVIII, Boston 1902, s. 72.

[305] Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya,* s. 270.

bilmelerinin ciddi bir gereklilik olduğunu göstermişti. Nitekim söz konusu durum hakkında Rus kaynaklarının belirttiği üzere Bağdat konsolosları için bu bileşenin elemanlarından birisi de bölgenin yerel dillerinden olduğu için Arapçadır. Öyle ki bu durum Elçi Sazonov ile Rus hariciyesi arasındaki konuşmalardan birinin konusu dahi olmuştur.[306] Diğer meslektaşları arasından farklılık gösteren Arkadi Orlov'a ise burada ayrı bir parantez açılmalıdır. Nitekim kendisi Batı dilleri arasından Almanca bilen bir diplomat olarak tarih vitrininde yerini almıştır.[307] Ayrıyeten, Almanya ve Bağdat demiryolu kavramlarının el ele yürümesinden dolayı Orlov'un Almanca bilen bir diplomat olarak özellikle tercih edildiği de hatırlara gelmektedir. *Dil kullanmak* da dil bilmek kadar önemli bir diplomatlık özelliğiydi. Konsolosların işlerin çözümlenmesinde özellikle bir diyalog geliştirmeleri adettendi. Atıf Efendi'nin III. Selim zamanında ifade ettiği şekliyle *diplomat ağzı satmak* ifadesi kendisine şu şekilde yer bulmuş olmalıdır: Diplomasi ve diplomatlık mesleği zaten ince düşünme ve bunu konuşarak yansıtmak üzerine kuruludur. Şöyle ki bu konu hakkında Salih Münir Paşa'nın da ifade ettiği üzere Napoléon Bonaparte, *nasıl askerliğin ruhu para ise nüktedanlık* [ince düşünce ürünü güzel söz söyleme sanatı] *da diplomatlığın ruhudur* demişti.[308] Bu nedenle konsolosların bir dili bilmek kadar onu kullanmasını da bilmeleri gerekmekteydi.

Konsolosların "dil bilmek" gibi onlara bu mesleği edindiren özelliklerinden birisi de elbette coğrafya bilgileri olmalıdır. Nitekim yine dil hususunda olduğu üzere onların görev mahalline geldikleri zaman coğrafyayı tanıyıp öğrenmeleri de anlam kazanmaktadır. Ancak konsolosluk vazifesinin en nihayetinde iyi bir coğrafi bilgi gerektirdiği de aşikardır. Bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden birisi yine Maşkov üzerinden olacaktır. İngiltere Bağdat Konsolosu, "son" ziyaretinde[309] yani 25 Ocak 1910'da Rus meslektaşını bir sonraki ay zarfında Basra'dan bir Rus buharlı gemisine binerek bir yıllığına izin alıp Avrupa'ya gitmek niyeti içerisinde bulmuştu. Öyle ki bu sırada Maşkov masasının üzerinde büyütülmüş bir merkezî Arabistan haritası üzerinde çalışıyordu. Haritanın üzerindeki işaretlemeler ve yazılar Fransızcaydı. Ayrıca valinin kullanımı ya da ona sunulmaya yönelik olarak aynı haritadan bir de Türkçe yazılı olanı

306 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 24.
307 *QDL*, *IOR/L/PS/10/624*.
308 Salih Münir Paşa, *Diplomasi: Malumat-ı Esasiye*, s. 22.
309 Maşkov'un tam olarak tespit edilememekle birlikte vazifesinin sona erdiği tarih 1910'dur. Kendinden sonra göreve gelen Orlov'a dair ilk kayıt yine 1910 yılına aittir.

hazırlanmıştı. Rus diplomat bu haritalar üzerinde yaptığı araştırmaların kendi zevkine yönelik olduğunu belirtmişti.[310] Bağdat'taki İngiliz, Maşkov'un duymadığı bazı İngiliz yazarları kendisine tavsiye edip eserlerini de ona ödünç vererek yanından ayrılmıştı. Netice itibariyle konsolosların bulundukları bölgeleri önceden çalıştıkları, geldikleri zaman ciddi araştırmalar yaparak öğrendikleri ve hatta araştırmalarını sonraki nesillere aktardıkları en özet haliyle de ciddi bir harita ve coğrafya bilgilerinin olduğu belirtilmelidir. Ayrıca harita ve literatür hususiyetlerinden başka, Rus konsoloslarının aynı zamanda birer akademik ya da popüler alanda gelişim göstermiş yazarlar olduklarına dair verilerin varlığına şahitlik edilmektedir. Semyon Vorontsov'un liderliğinde İngiltere'deki Rus konsoloslarının makaleler yazdıkları ve kamu diplomasisi alanına katkıda bulundukları bilinmektedir.[311] Panafidin, Maşkov, Orlov ve konsolos vekillerinden Adamov'un hepsi birer kitap yazarı kimliğine sahiptirler. Rus konsoloslarının bu coğrafyayı ilgilendiren eserleri de bulunmaktadır. Örneğin Adamov, *Irak i Arabskii* adında bir kitaba imza atmıştır.[312] Bölgeyi *karış karış* gezmiş olmasıyla şöhret sahibi bulmuş konsolos Orlov seyahatini boş geçirmediğinin en iyi delili şeklinde Türk-Pers sınırını görmüş olmasıyla ilgili olarak 1913 yılında bir kitap kaleme almıştır.[313]

2.3.2. Konsolos Vekilleri

Konsolosluğun başında herhangi bir amir bulunmadığı zamanlarda buraya vekâleten işleri yürütmeleri için konsolos vekilleri atanmıştır. Bu vekillerin gelişi kimi zaman konsoloshanenin tamamıyla bir amire sahip olmaması ya da başkonsolosun belli bir özrü çerçevesinde görevinin başında bulunmuyor olmasından kaynaklanmıştır. Bu kimselerin az da olsa kısmî varlıkları Osmanlıların kaydettikleri belgelerle sabittir. Dikkat

---

[310] Maşkov'un yazdığı kitaplar göz önünde bulundurulursa bu zevkin akademik olduğu kadar gelecek nesillere ve yine Rus emel ve ideallerine hizmet etmesi amacıyla hazırlandığı anlaşılırlık kazanacaktır.

[311] Anna Velikaya, "Russia's Public Diplomacy: Historical Perspectives", *USC – University of Southern California, Center on Public Diplomacy,* 3 February 2020. Yumuşak güç kavramının da getirdiği haliyle ipeğe sarılmış çelik görünümünde olan diplomasinin kamusal alan başta olmak üzere artık 2000'li yıllardan sonra medya, kültür ve benzeri birçok türevinin bulunduğunun da burada belirtilmesi yararlı olacaktır. Ayrıyeten Joseph Nye'nin ilk kez dile getirdiği bu kavramların zemininde yatan ve anlatılmak istenenin *ülkelerin çekiciliği* olduğunu belirtmek faydadan uzak değildir. Ali Engin Oba, "Kültür ve Kamu Diplomasileri Açısından Bir Yumuşak Güç Unsuru Olarak Türk Arşivleri: Bir Örnek", *Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü,* Ed. Duygu Türker Çelik vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2017, s. 246.

[312] Yurii Aşotoviç Petrosyan, *Rossiiskaya İstoriografiya Osmanskoy Imperii XVIII-XX vv.* Nauka, St. Peterburg, 2012, s. 157.

[313] Vladimir Gregorieviç Volovnikov, *Vklad Izuchenie Vostoka Diplomaticheskogo Vedomstva Rossiskoi Imperii v XVIII- Nachale XX Veka,* Rossiskaya Akademiye Nauk İnstitut Vostokovedeniya, Moskova 2004, s. 249.

çekilmesi gereken nokta ise, vekilin konsolosluğun içinden birisi olabileceği gibi, farklı bir diplomatik misyonun çalışanı da olabileceğidir. İkincisi için verilebilecek en iyi örnek, Rusya Basra Konsolosluğu görevini yürüten Adamov'dur.[314] Bu görevi kaç kez yerine getirdiği ve kesin tarihlerinin muamma olmasından başka 1903 yılının mart ayında ve dönemin Bağdat Paşası Feyzi'nin kaleme aldığı bir evraktan anlaşıldığına göre aynı yılın temmuzu dolaylarında Bağdat'a vekalet ettiği görülmektedir.[315] Petersburg doğumlu olan Adamov çok iyi derecede Farsça, Arapça ve Türkçe bildiği gibi ilgili dil okulundan da birincilikle mezun olmuştur.[316] Ayrıca Maşkov'da olduğu gibi o da askerî kökenli olup İngiliz meslektaşlarınca topçu subayı olarak kaydedilmiştir.[317]

Vekillik için ilk tipteki örneğe ise vesikaların üzerine ışık tuttuğu şahıslardan biri olan *Nofal* verilebilir. Adını *Nevfel*, *Nöfel*, *Növfel* ve en çok da *Nofol* gibi daha birçok alternatifle okumak da mümkündür.[318] Fakat Konsolos Maşkov'un kaleme aldığı bir telgrafın sefaret tarafından Fransızca aktarılmış versiyonunda onun adının *Nauphal* biçiminde görülmesi bu kimsenin ismini netleştirmeyi mümkün kılmıştır.[319] Tam adı salnameler vasıtasıyla öğrenilen Vladimir di Nofal bu vesileyle ilk kez 1901 yılının Nisan ayında, kançılar olarak tanıtılmıştır.[320] Vekilliği belki de en kanlı geçen kişi de bu kimsedir.[321] Bir hademeyi darp etmiş, bir bakkalı yaralamış hatta kendi amiri olan bir

---

[314] Kendisinin Ruslar tarafından Basra'ya atanan "ilk" konsolos olduğu bilinmektedir. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 349.

[315] *BOA, HR. TH, 286/58*; 18 Haziran 1319 / 1 Temmuz 1903. Konsoloslukların vekalet hususlarını gayet tabii şekilde vilayetlere bildirmelerine benzer bir biçimde diplomasinin gereklilikleri uyarınca valilerin de vekalet durumları oluştuğu zaman konsoloslara bunu bildirmeleri, oluşan örnekler kapsamında Hariciye Hukuk Müşavirliği tarafından mütalaa edilenlerden olmuştur. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 78/18*; 12 Teşrinievvel 1329 / 25 Ekim 1913.

[316] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 26.

[317] *QDL, MSS-EUR, F111/352.*

[318] Bu kişinin Konsolos Kruglov ile içerisine karıştığı silahlı dövüşle ilgili olarak belgelerden birinde adı katiplerce Nikol şeklinde kaleme alınmıştır. Ancak katiplerce yazılmış olan Nikol'ün bu durumu haber veren Şelkev Fenikov'un mu yoksa Nofal kastedilerek yapılmış bir yanlışlık olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak Nikol'ün, adı geçen kâtip ve Kruglov arasındaki çatışmayı haber veren başka bir kimse mi yoksa aslında konsolosluk kâtibi olup vekillik yapmış olan kişinin adının (bu durumda telgrafı çeken de kendisi olacaktır) Nikol olmasına karşın hep yanlış mı yazıldığı ihtimali kati bir biçimde belirlenememiştir.

[319] *BOA, BEO, 2657/199201*; 8 Ağustos 1905.

[320] Hem kâtip hem de vekillik yaptığını bildiğimiz bu kimse için kançılar ifadesi her iki vazifesine de uymaktadır. Bkz. *Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h.1319) Def'a 17.*, s. 128.

[321] Nitekim kendisinin, konsolosluğa vekalet edişinin ardından Osmanlı kanunlarına göre asaleten konsolos atanması, kendi devleti tarafından talep edilse dahi mümkün görünmemektedir. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 76/4*; 7 Şubat 1324 / 20 Şubat 1909.

konsolos ile kavgaya bile tutuşmuştur.[322] Nofal'ın böylesi davranışlarda bulunmasının hem konsoloshanede yaşanan olaylar nedeniyle hem de psikolojik olarak beşerî yapısı gereği ortaya çıkmış olması ise belgelerde dahi kendine yer bulmuş unsurlar arasındadır. Bu bir bakıma önemlidir de. Çünkü o, hem hizmet ettiği devletin güttüğü politika tarzının bir eseri ya da diğer bir deyişle diplomasinin şanına uygun olarak memuriyetiyle hem de insanî taraflarını da sergileyen bir karakteristikle belgelere yansımış bir şahıstır.

Her ne kadar adından *Konsolos Vekili* olarak söz edilmemişse de İngiliz raporları üzerinden Konsolos Orlov'dan sonra kurumun başına geçen kimsenin bu unvanı taşıyan birisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişi, konsolosluğun katiplerinden olan Popov'dur.[323] Aynı Kruglov'un yerine Nofal'ın vekillik yapmış olmasına benzer bir biçimde Popov kurumun başına getirilmiştir. Konsolosluğa, yokluğunda vekalet ettiği kişi ise Orlov'dur.

2.4. Konsolosluk Çalışanları / Personeli

Osmanlı Devleti'nin çeşitli köşelerinde görev yapan yabancı devlet konsoloslukları organizasyon şemaları kapsamında aslında kendilerine elçiliklerini prototip edinmiş olan teşkilatlanmalara sahiptirler. Mesela 1910 yılına ait olan ve hariciye salnamesinde yer alan Rusya Elçiliği içerisindeki görevliler şu kimselerden ibarettir; elçi, müsteşar (konsolos muavini), baştercüman, ataşemiliter[324], ataşeneval, başkatip, diğer tercümanlar ve katipler ile bunların muavinleri, hademe[325], tabip ve rahip.[326] Hatta bazı diplomatik temsilciliklerde (özellikle de yoğun evrak işine sahip olanlarda) evrak memuru adı altında bugünün arşivcisi de yer almıştır.[327] Ataşemiliter ve ataşeneval gibi görevlilerin tam manası ile konsolosluklarda bulunmaları beklenmemelidir. Ancak büyükelçi = konsolos, müsteşar = konsolos muavini olmak üzere ve diğer geri kalan personelde yine aynı isimle konsolosluklarda bulunmaktadır. Bazı konsolosluklarda yine kimi küçük işleri yapmak ve güvenlik işlerinden sorumlu olmak üzere yasakçılar adı

---

322 Sırası ile; *BOA, HR. TH, 278/43*; 22 Kanunusani 1318 / 4 Şubat 1903; *BOA, HR. TH, 290/101*; 1 Eylül 1319 / 14 Eylül 1903; *BOA, HR. TH, 278/35*; 22 Kanunusani 1318 / 4 Şubat 1903.

323 *QDL, IOR/L/PS/10/212*.

324 Kordiplomatik üyesi olup kara kuvvetlerine ait askeri işlerdeki diplomatik meselelerle ilgilenen ataşemiliterler balo ve suare gibi etkinliklerde katiplerin uyması gereken kurallara tabi tutulmuş olup genellikle de elçiler ve konsoloslarla aynı haklara sahiptirler. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 112.

325 Konsolosluk hademelerinin tabii oldukları devletin hukukundan istifade edecek olmalarıyla ilgili bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 75/13*; 13 Mart 1307 / 25 Mart 1891.

326 *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye – IV,* Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003, s. 509.

327 A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 114-115.

altında memurlar alındığı da bilinmektedir.[328] Ancak Bağdat Rus Konsolosluğunda; konsolos, konsolos muavini, baştercüman, tercüman ve kâtip ile kavas vazifesinde bulunan kişilerin bulunduğuna şahit olunmuştur. Başkatip, katiplerden kaçar adet olduğu ve tercümanlardan kaç kişi bulunduğu ve bütün bunlardan başka sefaretlerdeki gibi tabip ve burada kendi dinlerini serbestçe yaşayabilmeleri noktasında Ortodoks bir rahip olup olmadığı gibi sorular cevapsız kalmıştır. Nitekim bu kimseler arasında şoförlere ve aşçılara varana kadar [diplomatik olmamalarına karşın] çeşitli hizmet personelinin bulunduğu hem bugün hem de geçmiş için bilinmektedir.[329]

Zaman zaman örneğin kavaslarda olduğu gibi konsolato içerisinde o vazifeliden ne kadar bulunduğunun yanıtı verilebilmiş olmakla beraber özellikle Osmanlı kaynakları cephesinden bakıldığı vakit bu sualler çoğunlukla yanıtlanamamıştır. Yukarıda değinildiği üzere bazı perakende evrak dahilinde yahut personel listesini veren salnameler dışında örneğin 1887 yılına ait olup konsolatonun tüm çalışanlarının eksiksiz bir listesini çıkarabilmek mümkün olamamıştır. Buna rağmen kimi konsoloslukların personel listelerinin tam olarak bulunduğu da unutulmamalıdır. Mesela Cidde Rus Konsolosluğu dahilinde 4 kavas bulunmaktadır.[330] Bunlardan başka bir konsolos yardımcısının yanı sıra bir de kâtip ve tercüman bulunmaktadır. Ancak Cidde Rus konsolosu, konsolos yardımcısından başka kâtip ve tercümanın o kurumda yer almasını bir sorun olarak gördüğünden üstlerine aktarmıştır.[331]

Kimi zamanlarda yerel yönetimin konsoloshanelerin doğası gereği içlerinde bulunan personellerin kim olduklarına dair sualde bulundukları da görülmüştür. Her ne kadar söz konusu örnek Bağdat İngiltere Konsolosluğuna ait olsa da Bağdat Valisi Abdurrahman İngiltere konsolosluğu içerisindeki kançılaryanın isim ve sayılarının yer

---

328 Fakat buna örnek olarak Halep Avusturya Konsolosunun kendi kurumuna muhtemelen Osmanlı vatandaşı olan bir kimseyi almak istediği lakin o kişinin yaşının genç olması nedeniyle başarılı olamadığı bilinmektedir. Bu durum aynı zamanda yasakçıların dahi göreve girmelerinde bazı kural ve kaideler olduğuna delildir. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 173/13*; 20 Eylül 1305 / 2 Ekim 1889; Benzer bir biçimde vilayet tarafından ret verilmesiyle ilgili olarak İranlıların Beyrut'ta talep ettikleri yasakçıya dair bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 173/31*; 3 Teşrinievvel 1305 / 15 Ekim 1889.

329 Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 34.

330 Zaten ilgili nizamname uyarınca kendilerine kavas sayısı noktasında verilen hak da bu kadardır.

331 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 237; söz konusu personelin iş tanımı bakımından farklılıkları bulunmakla beraber temelde neredeyse aynı görevleri görmelerinden ötürü bu çalışanların kalabalık olma halinden mi bahsedildiği yoksa farklı bir durum mu olduğu hususiyetle belirtilmemiştir.

aldığı bilgilerin vilayet tercümanlığından teyit ettirilerek sunulmasını istemiştir. Bu gibi isteklerin zaman zaman tekrarlandığı da anlaşılmaktadır. Nitekim Bağdat İngiltere Konsolosu tarafından burada bulunan kimselerin yaşlarına göre hazırlanan liste, görevli tercüman ve yardakçıların (kastedilen muhtemelen piyade görevinde bulunan kavaslardır) kimler oldukları ve tercümanlık yapabilecek kişiler gibi isim çizelgeleri bulunmaktadır.[332]

Konsoloslukların baş amirleri olan konsolosların kendi yerlerine konsolosluk personelinden birisini vekil olarak bırakabildikleri bilinmektedir. İşleri olması durumunda konsolosluk çalışanlarının yerlerine kimleri bıraktıkları ise bir soru işareti olarak ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili olaraksa konsolosluk nizamnamesi imdada yetişerek bu suale açıklık getirmiştir. Ayrıca Hicaz vilayetinde yaşanan bir gelişme uyarınca buranın valisinin, Yunan konsolosluğu hakkında aynı duruma işaret eden bir yazısı ile karşılaşılmıştır. Buna göre konsolosluk çalışanları ilgili nizamnamenin 11. maddesine göre yerlerine yine konsolosluk çalışanı olan bir meslektaşını yahut Osmanlı vatandaşı olan birisini bırakabilmektedir.[333] Söz konusu hadisede Yunanlı konsolosluk memuru yerine yine bir Yunan'ı bırakmak istemiş fakat bundan faydalanamamıştır.[334]

---

[332] Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu*, ss. 117-122.

[333] *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 172/13*; 18 Teşrinievvel 1303 / 30 Ekim 1887; *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 75/20*; 17 Nisan 1309 / 29 Nisan 1893. Arşivde özellikle, konsolosluk tercümanlığı görevini yürüten kimselerin olası durumlarda (vefat, İtalya ile savaş vb.) konsolos vekilliği yapabilecekleri ve tercih edildikleri de bu konuyla alakalı olarak tesadüf edilen verilerden olmuştur. Bu durumu gösteren İngiltere Sayda Konsolosluğu, Beyrut Alman Konsolosluğu, Avusturya konsoloslukları ve İtalyan konsoloslukları ile ilgili olarak pek çok misal olaya yer verilmiştir. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 76/9*; 8 Mart 1328 / 21 Mayıs 1912. Basra ve Bağdat'taki İngiltere konsolosları bulundukları mahalden ayrılma durumları oluştuğunda genellikle yerlerine vekil konsolos olarak *hemen her zaman Osmanlı tebaası Ermeni tüccarları bırakmışlardır.* Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 62; *Osmanlı Devleti'nde görülen farklı bir uygulama da reayanın konsolos veya konsolos vekilliği yapmasıdır. ... III. Selim, reayamız cümle Frenk oluyor diyerek duruma dikkat çekti* ve kısıtlama getirmeye çalıştı. *Fakat sorun çözülemedi. II. Mahmud döneminde de reayanın konsolos vekilliği yaptığı görüldü. Sultan II. Mahmud, Osmanlı tebaasından olup ecnebi devletler himayesinde konsolos veya konsolos vekilliği yapan, patente veya pasaportla dolaşanlara itibar edilmemesi yönünde emir verdi.* Netice itibariyle emre uymayanlar da cezalandırılacaklardı. İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yay., İstanbul 2014, s. 33-34.

[334] Diplomatik hiyerarşi uyarınca konsolosluk çalışanlarının modernleşen zamanlarda üstleriyle daha fazla uyumlu ve benzer haklar barındırdıkları görülmüştür. Fakat evvelki vakit dilimleri dikkate alındığı zaman aralarında ciddi farklar olduğuna da şahitlik edilmiştir. Örneğin Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan yabancı konsolosluk personelinin, konsolos ve viskonsolos gibi üst düzey yetkililerden başka gümrük muafiyetlerine tabi olup olmadığını tartışma ihtiyacı hissetmiştir. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 60/13*; 12 Teşrinisani 1306 / 24 Kasım 1890.

2.4.1. Konsolos Yardımcıları

Osmanlı arşivinin haklarında belki de en az bilgi sağladığı konsolato personelinden biri de konsolos yardımcılarıdır. Konsolos yardımcıları hakkında bilinen diğer bir mevzu ise onların konsolosların yokluğunda bu diplomatik birimlere vekalet ettikleridir. Nitekim konsoloslukların üst makamları olan elçiliklerdekine benzer bir biçimde başkonsolosluklarda bu vazife konsolos yardımcılarına verilmektedir.[335] Fakat "ceneral" ibaresini üzerinde taşımayan diğer temsilciliklerde durum daha farklıdır.

İsmini öğrenebildiklerimizden bir tanesi Mavrokordato'dur. Hakkında maalesef hiçbir bilgi sahibi olunamayan Mavrokordato'nun adı, ilginç bir biçimde kendisinin aksine ismi belgede paylaşılmamış bir Rus konsolosu[336] ile birlikte bilinmeyen bir tarihte Basra'ya gitmelerinin ardından dönüşlerinin Basra valisince dahiliyeye haber edilmek için çekilen telgrafta geçmiştir.[337]

Varlığından haberdar olunan diğer bir konsolosluk personeli de Ovseenko'dur. Kendisiyle arşiv çerçevesinde Basra valisinin aracılığıyla ilk kez 1901'de, salnamelerde ise 1896 yılında karşılaşılmıştır. Ayrıca kendisinin konsolos muavinliğinden başka bu müessesenin tercümanlarından olduğu da belirtilmiştir. Perakende evraktan farklı olarak o, salnamelerde muavin şeklinde değil, *kançılar* olarak tanıtılmıştır.[338] Gavriil Vladimiroviç Ovseenko'nun (1870-1916) memuriyet mahalli tam da bu esnada değiştirilmiştir. O, yeni görev yerine giderken gayet doğal bir şekilde Basra'dan geçmiş ve bu geçiş belgelerde kendisine yer bulabilmiştir.[339] Elbette onun bu göreve tam olarak ne zaman başladığı nasıl birisi olduğu gibi çok daha ayrıntı arz eden sorularsa cevapsızdır.

---

335 A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 110-111.

336 Aleksey Kruglov.

337 *BOA, DH. ŞFR, 246/15*; 17 Mart 1316 / 30 Mayıs 1900.

338 *Salname (h.1317) Def'a 15., s*. 175. Arşiv kaynaklarında olduğu üzere salnamelerde de bu kimsenin adı Ovseanko şeklinde yazılmıştır. Bkz. *Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h.1318) Def'a 16.*, s. 252; 1901 yılında Bağdat'tan ayrılıp Bender-Buşehr'e gitmesinin ardından 1913 yılında da İsfahan konsolosu olmuştur. Birkaç yıl sonra ise İran'da Reşt'te ölmüştür. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 25.

339 *BOA, DH. ŞFR, 264/119*; 4 Eylül 1317 / 17 Eylül 1901; 1898 yılında benzer bir gezi sırasında aynı diplomat, İngilizlerin, yerel yöneticileri ellerinde tuttuklarını belirtmiştir. Bkz. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 14.

1905 yılına ait veriler çerçevesinde tam olarak hangi vazifede olduğu belirsiz kalmakla birlikte *kançılar* olarak tanıtılan kişilerden biri de Pamyaski (?)'dir. Salnameler üzerinden bu kimseye ait yegâne bilgi, onun amirinin o sırada Maşkov olduğudur.[340] Adı bu şekilde geçilmiş olan kişinin muhtemelen Ivan Mihailoviç Yakimansky olması muhtemeldir. 1880 yılında doğmuş olup Halep Rus Başkonsolosunun oğlu olan bu kimse 1930'lu yıllarda ölmüş, 1901 yılında Bağdat'taki görevine getirilmiştir. Öldüğü zaman o da diğer beyaz diplomatların kaderine benzer bir biçimde Atina'da sürgündedir.[341]

2.4.2. Tercümanlar

Arapça mütercim-tercüman kelimesinin birçok bozulmuş varyantından biri de dragomandır[342] ve özellikle diplomasi alanında tercüman terimini karşılamak için tarihsel olarak en çok kullanılan kelime bu olmuştur. Tercümanlar salt çeviri bahsinden başka konsolosluklar için hayati önem taşıyan bir görev ifa etmiş ve aslında bu diplomatik temsilcilikler için mütercim görevlilerinden çok daha fazlası olmuşlardır.[343] Onların özellikle *konsolosluklara* atamaları yine kapitülasyonlar (1740'lar) sayesinde gerçekleşmiştir. Elçiliklerden başka konsolosluklara ve öne çıkan dünya güçlerinin çoğunluğuna bu hak tanınmıştı. Hatta Halep üzerinden bu kimselerin tercüman adı altında vazifeli olarak bir kişi çalıştırması gerekliliğinin öğrenilmesi de tanınan hakkın suistimali neticesinde anlaşılmıştır.[344]

---

340 *Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h.1323) Def'a 19.*, s. 114-115. İki sonraki salname dahilinde bu kimsenin adı daha açık bir şekilde yazılmıştır. Bkz. *Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h.1325) Def'a 21.*, s. 106.

341 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, S. 27. Aynı kaynak dahilinde onun Bağdat'tan sağlık sorunları nedeniyle ayrılan Popov yerine geldiği belirtilmiştir. Nitekim Popov'un Van'a görevlendirildiği bilinmekle birlikte aynı zamanda Osmanlı basın hayatının şöhretlilerinden Tanin'in 12 Haziran 1914 sayılı nüshasına göre aynı kişi o tarihte Odessa'ya varmıştır. *Tanin, S. 1965, 12 Haziran 1914,* Bu durum, genellikle konsolosların yeni atanma mevkilerine gitmeden evvel memleketlerine uğramaları ile alakalı olmalıdır.

342 Kelimenin ciddi bir şekilde linguistik açıdan etimolojisi, dragomanlık türleri ve dragomanların tarihi manada yetiştirilmeleri ile ilgili olarak bkz. Çelebi, *Osmanlı Devleti Döneminde Bir Dil Öğretim Deneyimi Olarak Dil Oğlanları Okulu*, ss. 10-20.

343 Ryan, *Sonuncu Dragoman*, s. 1. Tercümanların görev tanımları ve İngilizler üzerinden Osmanlı'daki gelişimi hakkında bkz. Geoff R. Berridge, "Dragomans and Oriental Secretaries in the British Embassy in İstanbul", *Ottoman Diplomacy – Convential or Unconvential?*, Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave Macmillan, Hampshire-New York, 2004, ss. 151-160. Öyle ki konsolosluk tercümanlarına da doğal olarak berat veriliyordu ve Osmanlı topraklarındaki en erken konsolosluk tercümanı beratı İsveçlilerin Kıbrıs Tuzla'sında açmış oldukları diplomatik misyona aitti (1768); Kemal Çiçek, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum*, S. 146, 1996, s. 21.

344 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2013, s. 152.

Osmanlı klasik döneminde yabancı konsolosluklarda çalışan tercümanlar önceleri Müslümanlardan seçilirken sonradan gayrimüslimler arasından da seçilmeye başlandı. Hatta, Venedik, Fransa ve İngiltere bir dönem kendi tercümanlarını kendi yetiştirmeye çalıştı. Ancak bunda başarılı olamayarak *yerli* tercüman istihdamına devam ettiler. *Tercüman istihdamı için Reisülküttab'dan berat alınırdı. Alınan beratlarda hizmetin adı, yeri, kişinin adı, maaşı ve beratın veriliş sebebi açık olarak yazılırdı, ayrıcalıklardan yararlanır, haraç ve cizye ödemediği gibi reayadan farklı kıyafet de giyebilirlerdi.* 1722 yılında Sultan III. Ahmed zamanında tercümanlar birtakım vergilerden muaf tutulmuşlardı. III. Mustafa döneminde Prusya gibi devletlere müsamaha gösterilmekle birlikte suistimallerin artmasından ötürü ekonomik zarara neden olduklarından haklarında bir emir verilmişti. Hatta benzer bir irade Sultan I. Abdülhamid tarafından yayınlanmış fakat bundan da herhangi bir yarar elde edilememişti. Nitekim alınan tedbirler genel olarak bu hususstaki yolsuzlukların önünü Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar kesmemişti.[345]

Tercümanlar, devlet içerisinde açılan konsoloslukların ilk dönemlerinde özellikle Osmanlı vatandaşlarından seçiliyorlardı. Nitekim bu durum aynı zamanda söz konusu kurumların, çıkarları bulunan o bölgelerde himaye mevzusunu sağlamaları bakımından da en büyük etkenlerden birisiydi. Fakat koruma-kollama işlemlerinin haricinde, belki de her kulvarda olduğu üzere profesyonellik, bu müesseseler için zamanla gerekli hale gelmiş bir zorunluluktu. İstihbari bakımdan düşünülürse konsolosların halihazırda yer aldığı toprakların sahibi olan devletin vatandaşlığını üzerinde taşıyan kimselere güvenemeyecekleri de aşikardı. İşte tam da bu nedenle Avrupalı güçler, belki sadece Osmanlılar için değil ancak gönderdikleri mahalle bakılmaksızın kurumlarında çalıştırmak adına diplomat hüviyetini de üzerinde barındıran ya da tam aksi doğrultuda dış işleri çalışanlarının *dil bilmeleri* noktasında bazı yan müesseselere ihtiyaç duymuşlardı. Mesela İngilizler, bu amaca yönelik olarak 1877 yılında *Öğrenci Tercüman Servis Okulu*'nu kurmuşlardı.[346] Ruslarsa dış işleri bakanlığına kabul ve diplomatların yetiştirilmesi noktasında bazı özel okullar ve bunun yanı sıra belirli eğitim

[345] Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir?*, ss. 35-38.

[346] Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 62. Osmanlı vatandaşı olup İtalyan, Ermeni ve Rum uyruklu kimselerden tercih edilen İngiliz *dragoman*ları konsolosun eli ayağı, gözü kulağıdır. Aynı zamanda bu kimseler diplomasiye de aşina olup yer yer, asırlardır bu işi meslekleri haline getirmiş ailelerden seçilmektedirler. Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 69.

müesseselerinin dil departmanlarını tercih etme yolunu tutmuştu.[347] Tercümanlarla ilgili olarak hemen belirtilmesi gereken hususlardan biri de 9 Ağustos 1863 tarihli konsolosluk nizamnamesine göre başkonsoloslukların en fazla dörder tercüman edinebileceklerine dair yasal hükümdür.[348] Gerçi Bağdat Rus Konsolosluğunun çalışma boyunca aynı anda dört tercümana sahip olduğuna tesadüf edilmemişse de ilgili yönetmeliğin hemen birinci bendinde bulunan bu madde Osmanlı topraklarında tercüman adı altında himaye faaliyetlerinin yabancı temsilciliklerce istismar edilmemesine ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Malcolm Balthazar ve Mehdi Kulu Şirvanî gibi şöhretli olanlarının yanı sıra aslında konsolatonun en meşhur tercümanı sonradan bizzat bu kurumun başına gelecek olan Kruglov'dur. Kruglov'un adına tamı tamına selefi olan Petr Panafidin'in amirliği zamanını gösteren Bağdat vilayet salnamesinin içerisinde *tercüman* olarak tesadüf edilmiştir.[349] Fakat Kruglov'un tercümanlık ve diğer görevlerini ifa ederken nasıl bir meşguliyet içerisinde olduğu ya da hangi faaliyetleri icra ettiği gibi birçok detay eksik kalmıştır.

Bu kurumun tercümanlarından olarak adına tesadüf edilen bir başkası, hakkında ziyadesiyle bilgi sahibi olunan Mehdi Kulu Şirvanî'dir. Kendisi, Bağdat Valisi Feyzi Paşa'nın 1 Temmuz 1903 tarihli bir yazısına göre Bağdat Rus Baş Konsolosluğu tercümanıdır.[350] Öyle ki onun bu göreve alındığı tarihin aslında konsolosluğun açılış tarihiyle eş zamanlı olduğu da bilinmektedir.[351] Tabi burada hemen belirtilmesi gerekense bu tarihte Mehdi'nin baş amirinin, kendisini sıklıkla koruyan ve savunan Maşkov[352] değil aynı zamanda Basra konsolosu olup Bağdat'taki birime vekâlet eden Adamov olduğudur. Mehdî'nin hayat hikâyesinin seyri bir tarafa, kendisinin nihayetinde *Osmanlı hükümeti aleyhinde her türlü hileyi çevirmek, askerî sırları ifşa etmek ve efkâr-ı umumiyeyi galeyana getirmek gibi suçlardan ötürü Irak Kumandanlığından alınan emir doğrultusunda sürüldüğü*

---

347 Bkz. 1.3.2.2.

348 "Nizamat-ı Daire-i Hariciye – Memalik-i Mahruse-i Şahane'de Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname'nin Tercümesi Suretidir", *Düstur,* Tertib 1 – c. 1, s. 772.

349 *Bağdad Eyaletine Mahsus Salname (h.1309) Def'a 8.,* s. 149. Bu durumun ayrıntılarına aşağıdaki farklı bir başlık altında tekrar temas edilecektir. Ayrıca bir sonraki Bağdat Vilayet Salnamesinde de bu durum kançılarya personeli verilirken işlenenlerden olmuştur. Bkz. *Bağdad Salnamesi (h.1310) Def'a 9.,* s. 140.

350 *BOA, HR. TH, 286/58*; 18 Haziran 1319 / 1 Temmuz 1903.

351 Yüksel, *Sınırdaki Casus,* s. 18.

352 Bkz. Yüksel, *Sınırdaki Casus,* ss. 47, 67-69.

anlaşılmaktadır.[353] Ayrıca onun tam manası ile tarihi belli olmamakla birlikte yaşamının belli bir kısmını Bağdat değil, buraya bağlı olan Kazımiye'de acente memuru olarak geçirdiği de belirtilmelidir.[354] Mehdi Kulu'nun başı, onu aynı zamanda konsolosluğun uyguladığı politikalar kapsamında her şey bir tarafa bir piyonmuşçasına kullanan bu birimin amirlerinin etkisi de olmak suretiyle beladan pek de kurtulamamıştır. Özellikle Necef'te gerçekleşen olaylar serisinde kasabada bulunan toplulukların birbirleriyle olan davaları, Mehdi Kulu'nun burada mağdur edilmesi Bağdat valiliği ile konsolosluk arasında ciddi ihtilaflara neden olmuştur.[355]

Osmanlı arşivinde konsolosluğun tercümanları arasında tanıtılan isimlerden diğer biri ise Melkon Efendi'dir. Melkon isminin yazımı, katiplerin duymuş oldukları bu kimsenin adının kâğıda bozulmuş şekilde geçildiğinin bir yansıması olsa gerektir. Söylenişi "mælkəm" olup katibi Melkon/Melkun yazmak[356] noktasında yanıltan bu ismin aslı Malcolm olmalıdır. Ayrıca salnamelerden öğrenildiği üzere tam adı Malcolm Balthazar'dır. Bir jandarma mülazımına hakaret etmesi gibi olaylarla başına bela almak noktasında amirleri olan konsoloslardan geride kalmayan bu kişinin, Konsolos Maşkov tarafından 8 Ağustos 1905'te elçiliğine yazmış olduğu bir takrirde 25 seneden beri konsolosluğa hizmet etmekte olduğu belirtilmiştir.[357] Şöyle ki, bu durumda Malcolm'ın göreve başlangıç tarihi konsolosluğun kuruluşunu gösteren tarihle çakışmakta ve onun 1880 yılından beri bu diplomatik temsilciliğin ilk açıldığı andan itibaren bünyesinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Belgelerde kendisinin konsolosluk tercümanları arasında emektar olan kişilerden olduğunun söylenmesinden de imtina edilmemiştir. Ayrıca başka bir belge ışığında bu kişinin Ermeni kadim cemaatinden olduğu anlaşılmıştır.[358] Nitekim onunla ve vatandaşlığı ile alakalı en önemli bilgi de yine Osmanlı arşivinden

---

353 *BOA, DH. ŞFR, 514/56*; 6 Mart 1332 / 19 Mart 1916; Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 103.

354 Dahası o, oğullarını da bu kurumun memuriyetlerine yerleştirmiş olmalıdır. Oğulları konsolosluğun tercümanı olarak hizmet vermektedirler. Hem aynı belge hem de Yüksel'in eserinde tabii olarak Mehdi'nin oğullarına değinilmiştir.

355 *BOA, BEO, 2661/199529*; 27 Ağustos 1321 / 9 Eylül 1905.

356 İsminin belgedeki yazım şekli, başından geçen olaylar ve görev yıllarının tespiti gibi veriler, şu belgelerden derlenerek nakledilmiştir: *BOA, HR. TH, 342/33*; 27 Kanunuevvel 1322 / 9 Ocak 1907; *BOA, HR. TH, 369/5*; 18 Teşrinisani 1908 / 1 Aralık 1908.

357 *BOA, BEO, 2661/199529*; 8 Ağustos 1905. Perakende belgelerden farklı olarak adına ilk kez, sekizinci defa yayımlanmış olan h. 1309 tarihli Bağdat Vilayet Salnamesinde rastlanmıştır. Buradan onun adından başka soyadına da yer verilmiştir. *Melkon Bağdesar*, Bağdesar / Balthazar'ın bozulmuş bir formu olmalıdır. Bkz. *Bağdad Eyaletine Mahsus Salname (h.1309) Def'a 8*., s. 149.

358 *BOA, BEO, 2965/222309*; 2 Teşrinievvel 1322 / 15 Ekim 1906.

elde edilen bir veri dahilinde Osmanlı vatandaşı olmasıdır.[359] Malcolm'ın, Maşkov'un ifadeleriyle hükümetle konsolato arasındaki iletişimi çok iyi sağlayan iş bilir ve iyi bir adam, cari muameleye hakim bir kimse olduğu ve baş tercümanlık makamına (yeniden) atandığı da bilinenler arasındadır.[360] Kendisinden haber alınan son evraklardan biri, yine meslektaşı konumundaki Mehdi Kulu'nun soygun davasına onun atanmış olması ve kanuna aykırı davranışları ile mahkemeyi bıktırmış olmasının işlendiği 1906-1907 yılına ait hadiseleri içermektedir.[361]

1909 yılı şubat ayının işaret ettiği başka bir belgeden bu defa konsolosluk tercümanlarından birinin de Artin Megerdiç olduğu öğrenilmektedir.[362] Megerdiç hakkında bildiklerimiz onun mahkemeye tercüman olarak kabul edilmemesinden ibarettir. Bu sorunun ortaya çıkmasının ardından konunun çözüme kavuşturulduğu Bağdat valisi tarafından hariciyeye iletilmiş ve sonrasında Megerdiç'in adı bir daha anılmamıştır.[363]

Hem bu çalışmanın içerisinde hem de yabancı bir misyona bir şeyleri anlatmanın yahut onların anlatmak istedikleri şeyleri aktarmalarının yani işlerinin doğası gereği yaşanılan olayların büyük bir çoğunluğunda konsolosluk tercümanlarıyla sıkça karşılaşmak mümkündür. Bu yüzden de görev-yetki ve sorumluluklarının neler olduğunu paylaşmak faydadan uzak olmayacaktır.

Mesela 1907 yılı Ocak'ında Babıali ve Bağdat valiliği arasında cereyan eden yazışmalardan öğrenildiği üzere birtakım Rusyalı ziyaretçiler eşkıyaların taarruzuna uğramıştı. O kişiler jandarma merkezine alındıktan sonra bir tercüman Rusların yanında bulunmak üzere buraya gelmişti.[364] Tercümanların oraya gitmelerinin görevleri icabı iki

---

[359] *BOA, BEO, 1994/149480*; 26 Kanunusani 1318 / 8 Şubat 1903.

[360] *BOA, DH. MKT, 966/21*; 16 Haziran 1321 / 29 Haziran 1905.

[361] *BOA, BEO, 2970/222738*; 16 Kanunuevvel 1322 / 29 Aralık 1906; Adı, *Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h.1324) Def'a 20.*, s. 120 içerisinde de yer almaktadır.

[362] Tercüman adı altında Artin ismindeki bir kimse 1905 yılını işaret eden salnamede yer almıştır. Ancak Artin efendi ibaresinin hemen yanında yer alan Adaniyan (/Avanisyan?) kelimesi bu kimsenin Artin Megerdiç ile aynı şahıs olup olmadığı sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu tercüman Artin Adaniyan adındaki farklı bir tercüman mıdır? Yoksa aynı kişi midir? Bkz. *Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h.1323) Def'a 19.*, s. 115; Nitekim Artin isminin klasik karakteristikte bir Ermeni adı olması ve Rumlarla birlikte Ermenilerin bu gibi mesleklerde sıklıkla görülmesi, iki farklı kişinin olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir. Ayrıca onun adı bu şekliyle, 1911 yılında basılan salnamede de görülmektedir. Bu bağlamda onun en az altı yıl boyunca görevinde bulunduğu çıkarımını yapmak doğru olacaktır. *Bağdad Vilayet Salnamesi (h.1328), Def'a* (?), s. 95.

[363] *BOA, HR. TH, 372/85*; 11 Şubat 1324 / 24 Şubat 1909.

[364] *BOA, HR. TH, 342/71*; 3 Kanunusani 1322 / 16 Ocak 1907.

nedeni bulunmaktadır. İlki gayet doğal bir şekilde Ruslarla Osmanlı mercileri arasındaki iletişimi sağlamak adına çeviri faaliyetlerinde bulunmalarıdır. İkinci ve daha üst bir perdeden olaraksa konsolosluğu temsil ediyor olmalarıdır. 1909 yılının Mayıs ayından seslenen başka bir örnekte görüldüğü üzere tercümanlar tabii olarak konsoloslarına sıkı sıkıya bağlıydılar. Söz konusu misalde Rus vatandaşlığına sahip olan bazı kimselerin mahkemelerinin görüldüğü bir davada hazır olmaları için tercüman gönderilmesi gerekmişti. Ancak aleni bir biçimde iş aksatma tekniğini uygulayan konsoloslarca buraya herhangi bir görevli – tercüman gönderilmemişti.[365] Bahse konu örnek onların bağlılıklarının her ne olursa olsun çalıştıkları kurumdaki amirlerine karşı olması nedeniyle konsolosların sözlerinden çıkmadıklarına delildir. Burada konsolosluk personelinin bazıları Osmanlı uyruğunda doğrudan Türk-Osmanlı ya da Müslüman kimliğine sahip vazifeliler hatta bulundukları bölgenin yerlisi olan kişiler olabilirler. Ancak vicdanî değerlerden ziyade "işten kovulma riskini" göze alamayarak ekonomik kaygıların yol açtığı güdüler sayesinde o kimseler görevleri olmasına rağmen konsolosların tavsiye ve yönlendirmelerine harfiyen uymuş ve mahkemeye iştirak etmemiş olmalıdırlar.

Diğer konsolosluk personelinde olduğu üzere tercümanların da zaman zaman hatta sıklıkla *başlarının beladan kurtulamadığı* belgelere yansıyanlar arasındaydı. Örneğin Adliye ve Mezahib Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 9 Ocak 1907 tarihli bir belgede Rusya konsoloshanesinin emektar tercümanı Malcolm devlet memurlarından birisine hakaret etmesi yönünden zanlı olarak görülmüştü. Öyle ki söz konusu memur askerî sınıfa mensup jandarma mülazımlarından Ahmed İzzet efendi adında birisiydi. Olayı belgelere yansıtacak düzeyde vahamet seviyesine getiren husus Malcolm'ın Ahmed İzzet efendiyi tahkir ettiği sırada resmen vazifesinin başında bulunuyor olmasıydı.[366] Benzer hareketlerin her ne kadar Bağdat'taki Rusyalıya ait olmasa bile Rus

---

365 *BOA, HR. TH, 375/86*; 5 Mayıs 1909 / 18 Mayıs 1909.

366 *BOA, HR. TH, 342/33*; 27 Kanunuevvel 1322 / 9 Ocak 1907. Normal şartlar altında konsolosluk tercümanları ve diğer görevlilerin ticaret mahkemelerinde yargılanmaları gerekirken İtalya Selanik Konsolosluğu üzerinden bu duruma örnek teşkil eden bir olay yaşanması neticesinde mevzu bahis hadise Hariciye Nezareti'nde tartışma konusu haline gelmiştir. Adı geçen kurum bu duruma karşı çıkarken Osmanlı karar alıcıları tarafından aksi doğrultuda çıkan hükümden dolayı bu sefer Babıali ile İstanbul'daki yabancı elçiliklerin karşı karşıya gelmelerine ve aralarında itilaf çıkmasına neden olmuştur. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 169/11*; 17 Ağustos 1301 / 29 Ağustos 1885. Konsoloslukların tercüman ve kavaslarından temettü vergisi alınmasının karara bağlanmasıyla ilgili olarak Edirne valisinin yazısı için bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 193/77*; 22 Mart 1323 / 4 Nisan 1907.

diplomatları tarafından sergilendikleri de bilinmektedir. Örneğin Manastır Rus Konsolosu Rostkovski, 1903 temmuzunda kendisiyle görüşen Fransız bir gazetecinin anlattığı üzere sadece halkın bu dilden anladığı düşüncesine sahip bir kimse olarak sıklıkla *Osmanlı jandarma* personeline küfretmiş hatta kendi maiyetinde bulunan jandarmalara dahi hakaret etmekten imtina etmemişti.[367]

Tercümanların da çalıştıkları yerlerdeki diğer görevliler gibi bazı hak ve salahiyetleri olduğu yahut kimi yasaklara konu edildikleri de burada vurgulanmalıdır. Mesela, XIX. yüzyıl başları için onlardan hiçbir şekilde örfi, avarız ve benzeri vergi talep edilmeyecektir. Kısa seyahatlerde bulunmasına karşın şehirden çıkmayacak ve dragomanlık üniformasını giyecektir. Ticaretle uğraşmayacaktır. Yolda tehlikeyle karşılaşması durumuna karşın bir Müslüman gibi giyinmesine hatta ok ve yay ile kılıç taşımasına da müsaade edilmiştir. Beylerbeyi ve kadı kendisine karışmayacak aksine onu koruyacaklardır. Bu kimselerin iki de hizmetkârı bulunacaktır. Ayrıca en erken örneklerden olan bu tanımlamalarda amirlerinin Avrupalı devlet uyruğuna sahip olması gerekirken tercüman ve hizmetkarlarının da Osmanlı vatandaşı olması gerektiği belirtilmiştir.[368]

Cihan Harbi dönemine ait olmakla beraber vazifelerinden başka memuriyetlerini engelleyebilecek bir biçimde Osmanlı vatandaşlığına sahip olan konsolosluk müstahdemlerinin veya buralardaki tercümanların başka bir işle meşgul olmamalarıyla ilgili bir engel getirilmiştir. Söz konusu men edişin nedeni, onların ödemeleri gereken bir vergi kalemine elçiliklerin itiraz etmelerinden kaynaklanmıştır. Osmanlılar savaşın getirisi olarak kapitülasyonların iptali halindeki karşı çıkışa benzer bir biçimde, "o zaman tercüman ve müstahdemleriniz hizmet ve ticaret sektöründen çıksın" denilmişti.[369]

---

[367] Saygılı, "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", s. 75.

[368] Demiryürek, "The Spain Consulate in Smyrna (1786-1806)", ss. 101-105.

[369] *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 81/6*; 1 Şubat 1331 / 14 Şubat 1916. Yabancılara ve yabancı temsilciliklere getirilen bu tarz vergiler neredeyse her zaman tüm diplomatik misyonların gündemine girmiştir. Bununla ilgili bir örnek olarak Amerika İstanbul Elçiliğinin 1904 yılında gelen yeni damga vergisiyle ilgili yazışmaları için bkz. FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1904*, Turkey: No. 900-905. Ayrıca Osmanlı arşivinde pek çok diğer örnekte de olduğu üzere konuyu ilgilendiren daha erken tarihli misallere ulaşmak da mümkündür. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 167/24*; 7 Mayıs 1301 / 19 Mayıs 1885. Mesela Rus konsolosu veyahut tercümanına şıralık üzüm getiren devlet görevlileri (voyvoda-yeniçeri ağası-topçubaşı vs.) bu kimselerden herhangi bir para talebinde bulunmayacaklardır. Serhat Kuzucu, "Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 35, S. 59, Ankara 2016, s. 76.

Ayrıca tercümanlarla ilgili olarak nihai savaşın başlamasına ramak kala tam da kapitülasyonların kaldırıldığı sırada *ecnebi devletler konsoloslukları*nın ikiden fazla tercüman ve onun hizmetlisini barındıramayacağı belirtilmişti.[370]

Konsolosluk tercümanlarının kimi görevleri ve davranışları ile ilgili olarak bazı veriler bulunmasına karşın onların bu çağda tam olarak ne gibi hitaplar kullandıkları ya da nasıl davranışlar sergiledikleri de yer yer muamma olarak kalmıştır. Örneğin 1840'larda Selanik paşasını her bir hitabında selamlayarak elini başına kaldıran *yaşlı bir konsolosluk dragoman*ından söz edilmiştir.[371] Yine de 1880'den 1914'e kadar Bağdat Rus Konsolosluğu tercümanlarının Bağdat valilerini bu şekilde selamlayıp selamlamadıkları bilinmezler kervanına katılanlardandır. Fakat, onlara ait önemli bir bilgi olarak Rus Cidde Konsolosu, tercümanlarının 1890'lı yıllar için maaşlarının Türk lirası cinsinden olmak suretiyle 15 lira olduğunu belirtmiştir.[372]

2.4.3. Kavaslar

Osmanlı terminolojisinde yasakçı olarak da bilinen ve her iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığı kavaslar, Osmanlı dönemi öncesinde ve klasik çağda silahlı ve atlı nöbetçileri tanımlamak için kullanılmıştır.[373] Zamanla isimleri literatüre Arapçadan geçmiş haliyle kullanılan kavaslar, yine de yasakçılık görevlerinin aynılarını ifa ettiklerinden çok çeşitli mecralarda kullanılmaya devam edilmişlerdir.[374] XVIII. yüzyıla gelindiğinde özellikle Yeniçerilerden tercih edilen bu kimselerin mesela Fransızlara verilen kapitülasyonlar kapsamında elçiler ve konsoloslar tarafından istedikleri kişileri ve talepte bulundukları sayı kadar istihdam edebileceklerine dair de bir karar çıkarılmıştı (nitekim söz konusu 1740 tarihli kararda, konsoloslukların kapı emniyeti için ilk defa bir

---

370 *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 73/27*; 18 Eylül 1330 / 1 Ekim 1914.

371 Mark Mazower, *Selanik – Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950,* Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2020, s. 191-192; Ayşe Eryaman, *Osmanlı Devleti'nin Selanik Politikaları (1908-1912)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Tokat 2016, s. 35.

372 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 240.

373 Mehmet Canatar, "Osmanlı Devleti'nde Yasakçılar", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı,* c. 1, Ed. Feridun M. Emecen vd., Timaş Yay., İstanbul 2013, ss. 359-369; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları,* c. 1, TTK Yay., Ankara 1988, s. 564; Emine Dingeç, "16. ve 17. Yüzyıllarda Taşra'da Yasakçılar", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi,* S. 7, Konya 2009, ss. 129-143; Mehmet Canatar, "Kavas", *DİA,* c. 25, TDV Yay., Ankara 2022, s. 66.

374 Ahmet Yüksel, *Perapolis – Osmanlı Polis Tarihini Yeniden İnşa Denemesi,* Türk İdari Araştırmalar Vakfı (TİAV) Yay., Ankara 2022, s. 22, 30, 34, 129 vd.

vazifeli sınıfını bünyesinde barındırması ifade edilmişti[375]). Her ne kadar üst satırlarda belirtilen ilgili nizamname kapsamında başta tercüman ve bu gibi kişilerden oluşan yerel görevlilerin patent ve protegé uygulamalarından dolayı sayılarına kısıtlama getirilmişse de geçmişe dönük uygulamaların kaldırılamamasından dolayı yabancı diplomatik temsilcilikler amiyane tabirle bildiklerini okumaya devam etmişlerdi.[376] Özellikle 1908-1909 tasfiyesi de dahil olmak üzere bu kimseler silahları ve çalıştıkları mekanların önünde meşhur çalımlı yürüyüşleri ile imtiyaz talep eder bir hale gelmişlerdi. Neticede 1923 yılında bu kimselerin teşkilatlarının lağvedildiği de bilinmektedir.[377]

Konsoloslukta veya da arşiv belgelerinin tabiri ile konsolatoda çalışan diğer bir önemli personel grubu *kavas*lardır. Kavasların pek çok çeşitli görevleri olmakla birlikte onların esasen Konsoloslukların güvenlik personeli olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Konu çerçevesini ve yakın olmak suretiyle eski vakitleri kapsayan zaman dilimlerinde görevlerine çeşitli eklentiler yapıldığı ve sadece koruma vazifesini ifa etmedikleri de aşikardır. Onların görevleri arasında mesela konsolosluğu alakadar eden özel davetlerde misafirlere kapı açma hizmetini sergiledikleri dahi görülmektedir.[378] Konsolosluğun davet vermesi durumunda ilgili yerlere davetiye ya da bir personelin göreve başladığının ya da vazifesinden ayrıldığının duyurulması için kartvizit götürülmesi, yine personelin çeşitli sebeplerden dolayı eşyalarının taşınması gibi bazı müstahdemlik görevleri kavaslara aittir.[379] Ayrıca 3 Şubat 1889'da Babıali'den Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki elçiliğine gelen şifahi notada yabancı konsolosluklara ilişkin yönetmeliğin 5. maddesine göre eğer ki adı belirtilmişse burada memur olarak tanınan bir Müslüman, tercüman veya kavasın askerlik hizmetini yerine getirmesi belirtilmişti.[380] Fakat aynı notanın gönderildiği Britanya elçiliği, 1883 yılına ait olan bu

---

375 Gökbilgin, "Konsolos", s. 838.

376 Canatar, "Osmanlı Devleti'nde Yasakçılar", ss. 389-395.

377 Mehmet Canatar, "Osmanlı Devleti'nde Kavaslar ve Kavas Teşkilatı", *İlmi Araştırmalar*, S. 4, İstanbul 1997, ss. 73-76.

378 A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 147, 153.

379 A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 52, 68, 140, 142.

380 FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1889*, Turkey: No. 347. Aynı durumu gösteren ve konsolosluk yasakçılarının askerlikten muaf olup olmayacaklarını tartışan arşiv belgesi için bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 169/18*; 21 Kanunuevvel 1302 / 2 Ocak 1887. Tabii durum bardağın diğer tarafından bakıldığı vakit yani konsolosluklarda çalışan ancak Osmanlı vatandaşı olmayan yabancıların askerlik bedeli vermeye mecbur olmadıklarıdır. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 168/22*; 1 Mayıs 1302 / 13 Mayıs 1886. Nitekim Müslüman olan İran'ın Bağdat'taki karperdazlığında müstahdem olan Mecid b. Mehmed'in askerlikten muaf tutulamayacağı da kayıtlara geçmişti. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 169/21*; 25 Kanunuevvel 1302

nizamnamenin Türkçe ve Fransızca kısımlarının uyuşmadığını ve Fransızca metne göre bunun mümkün olmadığını belirtmişti.

Kavasların, asli görevleri bakımından mercek altına alındıkları zaman başka bir deyişle aslında onların konsolosların korumaları oldukları da görülmektedir. O nedenle de konsoloslardan başka en temelde silah taşıması olasılık dahilinde olan çalışan grubu içerisinde bunlar yer alırlar. Konsolosların kendilerine silah satın aldıkları vakitlerde, kavasları için de sipariş verdikleri görülmektedir.[381]

Kavasların kimi vakitlerde konsolosluk içerisindeki sayılarının ne kadar olduğunu bilmememize rağmen [yukarıda verilen silah satın alımı meselesinden ötürü] bir tane de olsa veri elde edilebilmiştir. Konsolos Maşkov, İngiliz meslektaşının da benzer bir hareketini örnek alarak ve tabii onların nazarında ihtiyaç olmasından dolayı Avrupa'dan silah ve cephane getirtmiştir. Osmanlı makamları gerçekten de bu kadar silah ve cephaneye gerek var mıdır sorusunu sordukları ve bunun kapsamında bir tahkikat başlattıkları zamansa Rus diplomat ile şöyle bir diyalog meydana gelmiştir: bu silahlar kimler içindir? Şahsım, av zevkim, Kazımiye ve Hanekin'deki temsilciliklerin amirleri ve kavaslar için. Peki neden bu kadar çok silah vardır? Konsoloslukta kaç adet kavas bulunmaktadır? Konsoloslukta beş adet kavas bulunmaktadır. Kavasların ilk kez olarak konsoloslukta yer aldıkları mevcudun öğrenildiği bu tarih 1905'tir.[382] Ayrıca bu duruma göre konsoloslukta yer alan bu kimselerden dördünün imtiyazlı birininse imtiyaz sahibi olmayan kavaslar oldukları da belirtilmelidir. Nitekim konsolosluk nizamnamesinin birinci maddesine göre bir temsilcilikte en fazla dört kavas bulunabilir ve bunlar imtiyazlıdırlar. Fakat zaruri hallerde bu görevlilerin sayısının arttırılması

/ 6 Ocak 1887. Bu hususu her iki tarafın koşulları dikkate alınarak açıklayan diğer bir belge için bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 170/34*; 14 Mayıs 1303 / 26 Mayıs 1887.

381 Kavaslar için de konsoloslar tarafından silah siparişi verildiği birçok farklı belgede tesadüf edilebilecek bir konudur. Bkz. *HR. TH, 316/28*; 28 Şubat 1320 / 13 Mart 1905.

382 *BOA, İ. HR, 395/1*; 25 Kanunusani 1320 / 7 Şubat 1905. Kimi zaman yasakçı olarak da tabir edilen kavasların başkonsolosluklarda en fazla dörder kişi olabileceğine konsolosluk nizamnamesinin ilk maddesinde yer verilmiştir. "Nizamat-ı Daire-i Hariciye – Memalik-i Mahruse-i Şahane'de Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname'nin Tercümesi Suretidir", *Düstur*, Tertib 1 – c. 1, s. 772. Söz konusu nizamname özellikle Osmanlı Devleti vatandaşı olan ve aynı zamanda bir konsolosluk çalışanı bulunan yerliler için üretilmiştir. Nitekim yönetimin kendi vatandaşlarından olan kimseler için bir yasa çıkarması [ve tabii tersi olacak biçimde konsoloslukların kendilerini ya da konsolosları ilgilendiren bir hukukî metin oluşturmamaları] gayet doğaldır. Burada özellikle yerli personel üzerinden kimlerin hangi vergilere tabi olup olmadıkları, cinayet ve suç durumlarında neler yapılacağı, askerlik mükellefiyetlerinin neler olduğu gibi birçok konuya temas edilmiştir. Sonuçta Maşkov'un ifadesiyle Rus konsolosluğunun konsolosluk hukukunu delip geçtiği de böylelikle anlaşılabilmiştir.

durumunda (aynı kanunun ikinci maddesine nazaran) diğerleri imtiyazlı olarak sayılmayacaklardır.[383]

Her ne kadar konsoloslar kendi güvenlikleri başta olmak üzere bazı sebeplerden dolayı kavaslarına bu denli güvenerek onlar için silah siparişinde bulunsalar bile[384], memleket dahilinde suistimal kaynaklı başka vakalar görebilmek de mümkündü. Örneğin 1902 yılında Beyrut Rus Konsolosluğunun kavaslarından birisi silah kaçakçılığından dolayı bulunduğu bölgenin kaymakamlığı tarafından hapse atılmıştı.[385] Tabii böylesi olaylara karışmalarına karşın yukarıda gösterildiği üzere kavasların işleri ziyadesiyle çoktu. Nitekim onların sınırlarda devletleri adına (yahut çalıştıkları kurum için) pasaport onaylama işlemlerini gerçekleştirdikleri de bu vazife ellerinden alınana kadar, bilinenler arasındaydı.[386]

Ekseriyetle kavasların isimlerinin ne olduğu ya da kim oldukları gibi bilgiler rahatlıkla erişilebilen verilerden değildir. O nedenle de burada Rus konsoloshanesinde görev yapan kavaslardan birisinin adının Ali olduğunu biliyor oluşumuz önem arz etmektedir. Basra'ya gönderilmiş olan[387] Süleyman oğlu Ali'nin Hacı Tahir tarafından dövülmesinin ardından bu kişinin Kerbela'da hapsedildiği ve 100 kuruşluk bir cezaya çarptırıldığı da bilinmektedir. Ancak sonrasında bu kişinin öldüğüne dair bir malumat yayılmışsa da polis tarafından böyle bir durumun varlığı teyit edilememiştir.[388]

---

383 *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 75/17*; 20 Kanunusani 1307 / 1 Şubat 1892. Zaten ilgili nizamname uyarınca yabancı temsilciliklere, başkonsolosluklarda imtiyazlı olarak en fazla dört kavas bulundurma hakkı verilmiştir. "Nizamat-ı Daire-i Hariciye – Memalik-i Mahruse-i Şahane'de Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname'nin Tercümesi Suretidir", *Düstur*, Tertib 1 – c. 1, s. 772.

384 Kavasların resmî olarak silah taşımalarına izin verilmesi ve ruhsat çıkarılması durumu Osmanlı gündemine 1909 ve 1911 gibi çeşitli tarihlerde birden çok kez girmiştir. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 59/9*; 7 Teşrinisani 1325 / 20 Kasım 1909.

385 Hatta olay Avrupa gazetelerinde dahi yankı bulmuş olan bir gelişme olduğu için söz konusu yararlanılan belge üretilmiş ve Beyrut valisince neden böyle bir alıkonulmanın vuku bulduğu, cezasının onu talep eden diplomatik birimce gerçekleştirilmesi gerektiğiyle ilgili olarak bir tahkikat başlatılmasının mecburiyetini kaleme almıştı. Bkz. *BOA, DH. MKT, 571/79*; 25 Temmuz 1318 / 7 Ağustos 1902. Osmanlı'nın Basra Körfezi'nin güneyindeki İran kıyıları tarafında bulunan Lince şehbenderliğince bildirildiği üzere İngilizler bölgeye helva kutuları içerisinde silah sevkiyatı ve bunun kaçakçılığını yapıyorlardı. Bkz. Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, s. 138. Yine de Sultan Hamid'in, bilgi kaynağının tarifine atfen *Yıldız Sarayı'nın istihbari gücü sayesinde* İngiltere'nin sahillerdeki silah kaçakçılıklarını çokça önlediği de bilinmektedir. Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, s. 134.

386 *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 177/40*; 6 Eylül 1324 / 19 Eylül 1908.

387 *BOA, BEO, 2657/199206*; 1 Ağustos 1321 / 14 Ağustos 1905.

388 *BOA, DH. TMIK. M, 203/43*; 27 Ağustos 1321 / 9 Eylül 1905.

Kendi amirleri tarafından övgü kapsamında ve işleri gereği ödüllendirilmelerine karşın kimi zaman farklı muamelelere maruz kalan kavaslar olduğu da belirtilmelidir. Örneğin 1912 yılının Eylül ayında Bağdat Rus konsoloslarından Orlov, her ne kadar belge ifade etmemiş olsa bile (kendi konsoloshanesinde çalışıyor olması muhtemel) bir kavası dövmüştür.[389] Tabii aynı konsolosun kavasları aracılığı ile ortaya koyduğu kimi şiddet eylemleri olduğu ve kavasların da görevlerinin doğası gereği amirleri olan konsolosların dediklerini harfiyen ve mecburen yerine getirdikleri de burada belirtilmelidir.[390]

Kavaslarla ilgili bilgi veren kaynaklardan diğer biri de İngiltere Milli Arşivlerinden tedarik edilen *Foreign Office* belgeleridir. 1884 yılı Aralık ayında üstlerine gönderilmiş olan bir iletide Halep İngiltere Konsolosu her ne kadar koruma altına almış olduğu başka bir tebaa ve onun muhafazasına dair bilgiler veriyor olsa bile, Rus meslektaşının *armed-guard* olarak tabir ettiği ve muhtemelen konsolosluk görevlisi kavas olan kişilerden üç şahıs istihdam ettiğini belirtmiştir. Öyle ki onun bunlardan en az ikisi yanında olmaksızın da kapıdan dışarıya adım atmadığını da söylemiştir. Ayrıca bunlara örnek alınan Ruslarınki ile aynı olacak biçimde hem aylık hem de üniformaları için ayrıyeten bir gelir tahsis edildiğinin de altı çizilmiştir.[391] Cidde Rus Konsolosunun ifadelerine göre 1890'lı yıllarda kavasların dört lira (Türk lirası) maaş aldıkları bilinmektedir.[392]

2.4.4. Katipler

İşleri tamamı ile bulundukları bölgeden haber vermek ve o coğrafyanın tanıtımını yapmak, oranın valisinin nasıl bir devlet adamı olduğunu anlatmak, Osmanlı politikasının bölgede nasıl işlediğini göstermek, kendi devletlerinin emirleri doğrultusunda oradaki icraatlarının neticesinde çıkan-çıkabilecek sorunlar hakkında bilgilendirmelerde bulunmak gibi birçok görevi yerine getiren bu kurumların elbette en önemli özelliği yazmak ve yazışmaktır. O nedenle de konsoloslukların iletişimini sağlayan tercümanlar gibi muhtemelen düşük ücretli çalışanları olmalarına karşın iş yükünü sırtlayan diğer bir çalışan grubu katiplerdir. Katiplerin diplomasiye atılan ilk

389 *BOA, HR. SYS, 91/7*; 30 Ağustos 1328 / 12 Eylül 1912.
390 *BOA, DH. H, 19/43*; 13 Eylül 1328 / 26 Eylül 1912.
391 *TNA, FO, 424/142*; s. 6.
392 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 237.

adımdaki birinci basamağı teşkil ettikleri de unutulmamalıdır. Nitekim Avrupa icadı olarak tanımlanabilecek olan diplomasinin çok benzer hatta neredeyse aynı formatlarda uygulayıcıları olan Rus ve Osmanlı imparatorluklarının konsolosluklarında çalışmaya başlayacak bir temsilcinin hariciyedeki stajını tamama erdirmesinin ardından görev mahalline üçüncü kâtip olarak gireceği bilinmektedir.[393] Görev tanımlarının ziyadesiyle açık olduğu[394] bu kimselerin belirtilmesi gereken iş yüklerinden biri de kod kırmak ve şifreli yazıları okumaktır. Öyle ki, devlet sırrı niteliğindeki bilgiler içeren şifrelerden başka bunların hacmen kısa olanları bizatihi konsolosların kendisi tarafından bakılan metinlerken, uzun içeriklere sahip olanları genellikle katiplerin elinden geçmekteydi.[395]

Konsolosluk içerisinde diplomat statüsünü üstünde barındırmakla birlikte yükselmeye açık pozisyonlardan biri olan katipliğin, elçiliklerde hatta hariciyede dahi ciddi bir evrak yoğunluğuna boğulmadıkları da tahmin edilebilecektir.[396] Ayrıca elçilik ve konsolos katiplerinin üniforma olmasa bile bir kıyafet nizamnameleri olduğu ve işlerine uygun olarak giyinmeleri gerektiği de bilinmektedir.[397] Katiplerin Avrupa ya da başka bir yerden sipariş edip getirttikleri ve bu nedenle de gümrükte bulunan malları için para ödedikleri görülmüştür. Nitekim söz konusu meblağ, konsolosların ödediğinden daha fazla olup ödeme yaparak ısmarladıkları malların kotası da amirlerininkine göre azdır. Zaten onların yurt dışından herhangi bir malzeme-eşya ve benzeri emtia almaları da yine konsoloslarının iznine bağlıdır.[398]

Konsolosluk katiplerinin diğer bir görevi yeri geldiği vakit diğer konsolosluk personeline ve yine kendi içlerindeki vazife tasnifine göre çok daha önemli bir konumu

---

393 A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 9. Söz konusu bilgi her ne kadar cumhuriyet döneminde basılmış olan bir kitapta yer alsa da genel olarak Türk Diplomasisinin temellerini vermektedir. Nitekim Rusların ve Osmanlıların birçoğu uygulamalarının aynı olması aslında Rusların da söz konusu formatı benzer bir biçimde yürürlüğe koymuş olabilecekleri düşüncesiyle verilmiştir.

394 Bir konsolosluğun işleyişi ve katiplerin görev akışlarının nasıl olduğuyla ilgili bir örnek için bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 57-58.

395 A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 88.

396 A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 10.

397 *Frak, smokin, redingot, çizgili pantolon ve ceket iç kısma ise siyah yelek katiplerin giymesi gereken resmi kıyafetlerdendir.* A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, ss. 23-34. Kravatını hazırda tutmamalı ve her defasında elinde bağlamalıdır. Resmî törenlerde özellikle redingot giyilir. Takdim edileceği zaman ve en çok kullandığı elbise siyah çizgili pantolon ve *Jaquette* olmalıdır. Balo veya süvareye gideceği zaman dışarı çıktığında iç elbisesini buraya uygun giydiğinde böyle bir yere gittiğini asla belli etmemeli ve palto giymelidir. Paltosu ve elbiseleri özellikle koyu hatta siyah olmalıdır. Seyahat sırasında başından uçup gitmemesi için böylesi tek tip olan kasketi takmalıdır ancak kasketi sokakta takmamalıdır. 50-60 adet kolalı yakası olmalıdır.

398 A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 155.

işgal etmektedir. Söz konusu vazife onların, konsolosların yokluklarında yerlerine vekalet edebilmeleridir. Fakat bu durum başkonsolosluklarda geçerli değildir. Başkonsolosluklarda ilgili görev konsolos muavinleri tarafından icra edilmektedir. *Ceneral* konsoloslukların altında teşkil edilmiş oldukları savunulabilecek olan diğer türdeşlerde katiplerin bu görevi üstlendikleri görülmektedir.[399] Ayrıca vekalet durumunun ortaya çıkması durumunda bunu üzerine alan kişi konsolosluğun ikinci ya da üçüncü kâtibi değil, *Serkâtip*'tir.

Fakat çalışma için temel alınan arşiv belgelerinde mevzu bahis vazifelilerin kimler oldukları ve benzeri soruların cevapları hiç yok denilebilecek bir mesabededir. Velev ki, diplomatik olan veya olmayan herhangi bir böylesi yapının içerisindeki bürokraside söz konusu görevi ifa eden vazifelilerin olmadığını düşünmek abes kaçacaktır. Basit bir misaller zinciri, bunu daha iyi idrak etmemiz için faydalı olabilir. Modern bir devletin XIX. yüzyıldaki doğası gereği herhangi bir kurumunda neredeyse yerleşik hale gelmiş bir kavram olarak iletişim ve evrak işinin kaçınılmaz olduğu tarif edilebilir. Modernlikleri tartışmaya açık olsa bile bu kavramın gerekliliklerini uygulayabilmek için çırpınan Osmanlı ve Rus devletlerinin söz konusu *evrak yükünün* aslında tam da ortasında bulunduklarını görmek zor olmayacaktır. Kurum ikinci devlete ait olmakla birlikte ilkinin topraklarında yer edinmiş bir diplomatik misyondur. Hem kendi ülkeleri hem de içerisinde bulundukları coğrafyanın hâkimleriyle gerçekleştirilmesi gereken iletişim çerçevesinde evrak ve tabii onun üreticisi olan kâtipler ise olmazsa olmazlardandır. Bu nedenle de örnekleri sınırlı sayılarda olmak üzere Rusya'nın Bağdat'taki konsolosluğunda elbette kâtipler vardı. Ama bu kişiler kimdiler? İşte tam da bu noktada devreye giren Osmanlı arşiv vesikaları ciddi bir biçimde sadece önemli olarak tek bir ismin üzerinde durur: *Nofal.* Kendisine yukarıda konsolosun vekili olarak değinilen bu personel aslında konsolosluğun kâtibidir.[400] Evvelden bu görevde hizmet ettiği ve yerine

[399] A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 110-111.

[400] Öyle ki söz konusu bilgi, özellikle Kruglov ile arasında gerçekleşen olumsuz hadiseyi işleyen neredeyse her belge tarafından işlenmiştir. Bunlar arasında bir örnek için bkz. *BOA, HR. TH, 278/60*; 26 Kanunusani 1318 / 8 Şubat 1903. O sırada Bağdat Rus temsilciliğinin başkonsolosluk olmadığı bu husus üzerinden de anlaşılmaktadır. Nitekim ceneral konsolosluk tanımını bünyesinde barındırmayan ve daha alt statüde olan diplomatik temsilciliklerde konsolosun olası bir durumda görevinin başında olmadığı vakit dilimlerinde yerine konsolosluk serkatibi bakmaktadır. Nofal'ın durumu da tam tamına bu bilgiye bir örnek teşkil etmektedir. Başkonsolosluk ve konsolosluklarda amirlerin yerine bakan serkatip ve konsolos muavinleri, hem mezuniyet hem de konsolosun orada olması durumunda en yüksek zevattır. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 110-111, 123.

vekalet ettiği diplomatın müesseseye dönüşü üzerine onun da vazifesine döndüğü anlaşılan Nofal'ın işlemiş olduğu ve o sebeple arşive yansımış olan bazı tavırları hariç görevini nasıl icra ettiği, neler yaptığı ve kaçıncı (veya baş) kâtip olup olmadığıyla ilgili bilgilerse bulunmamaktadır.[401] Arşiv evrakının gözler önüne serdiği Nofal, elbette ne o türdeki vesikalarda ne de tüm katipler arasındaki tek örnektir. Salnamelerin işaret ettiği katiplerden bir tanesi evraklardan şahit olunduğu üzere aslında Nofal'ın karşısındaki kişi olan Kruglov'dur. Kruglov, öyle ki Nofal ya da diğer katiplik görevinde bulunan misallerin sadece kâtip mi yoksa başkatip olarak diğerlerinin amiri olup olmadıkları bilinmez iken Kruglov'un Bağdat Rus Konsolosluğunun tercümanlığının yanı sıra Serkatiplik görevini yürüttüğü de bilinmektedir.[402] Ayrıca onun bu görevini de konsolosluğuna benzer bir biçimde uzunca bir süre icra ettiği de görülmektedir.[403]

Konuyu katiplerden açan ve yine üst cümlelerle uyum içerisinde olan diğer bir belge, büyük savaşın başlamasından az bir zaman evveline ait olmak üzere 1914 yılının ürünüydü. Ekim ayında Hariciye Nezareti, Bağdat vilayetine bu kimsenin halini soran, hakkında bilgi isteyen acil işaretli bir telgraf çekmişti. Mevzubahis şahıs, Bağdat Rus Baş Konsolosluğunun katiplerinden Popov'du. Kendisi hakkında bilgi talebi istenmesinin nedeniyse bu şahsın, buradaki görevinden alınıp Osmanlı Devleti'nin Van Rusya Konsolosluğuna tayin edilmiş olmasından kaynaklanıyordu.[404] Fakat bu vesikanın içerisinde, Popov'un Bağdat'ta tam olarak ne işle meşgul olduğu veya buranın kâtiplerinden birisi olmasından başkaca bir malumata yer verilmemişti. Rus kaynaklarında kendisinin Van'da herhangi bir göreve getirildiğinden bahsedilmediği gibi önce 1903-1904 yıllarında Bağdat'ta 1904-1905'te ise Basra'da konsolosluk muavinliği vazifelerinde bulunduğu da belirtilmektedir.[405]

---

401 Bilgiler sadece; *bugün Konsolato kâtibi olup, Rusya Konsolato kâtibi olan* şeklindedir. Bkz. *BOA, HR. TH, 278/6*; 21 Kanunusani 1318 / 3 Şubat 1903; *BOA, HR. TH, 278/43*; 22 Kanunusani 1318 / 4 Şubat 1903. Yine de onun konsolosluk vekaletine getirildiği göz önünde bulundurulursa başkatip olma ihtimalinin de yüksek olduğu hemen burada belirtilmelidir.

402 *Bağdad Eyaletine Mahsus Salname (h.1309) Def'a 8,* s.149; *Bağdad Salnamesi (h.1310) Def'a 9.,* s. 140.

403 İhtimal ki konsolos olana kadar bu görevi yürüttüğü düşünülen Kruglov'un adının salnamelere işlenmediği örneklerle karşılaşmak da mümkündür. Bkz. *Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h.1313-1314) Def'a 12.,* s. 230.

404 *BOA, DH. ŞFR, 46/68*; 11 Teşrinievvel 1330 / 24 Ekim 1914.

405 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 27.

2.4.5. Yerli Personel

Yerli personel sorunu hem o bölgenin yaşayanı hem de Osmanlı (veya Türk-İslâm) uyruğunda olup olmadığı bakımından Osmanlı tarihi çalışan kimselerce birçok defa karşılaşılan bir problematik olmuştur. İkinci şıkta belirtilen Osmanlı vatandaşlığında olup olmamak sorunsalı ilkine göre daha basit bir çözüme sahiptir. Eğer ki bahse konu kişi Osmanlı vatandaşlığına sahipse bu durumun belgelerde genellikle yer verilmesine yazıyı üretenlerce dikkat edilmiştir. Ancak ilk maddede yer alan husus göz önünde bulundurulur ise örneğin Bağdat'ta Rus konsolosluğunda çalışan bir kimsenin, Rus mu yoksa Osmanlı kimliğine mi ya da Bağdatlı mı veyahut Orta Doğu coğrafyasındaki başka bir yerden mi hatta belki de Balkanlardan gelen biri olup olmadığının kestirilebilmesi ciddi güçlükleri ortaya çıkarmaktadır. Mesela konsolosluk çalışanlarından Acil adındaki kişi bu durum için bir örnek teşkil etmektedir. Konsolos Kruglov ile, onun yokluğunda yerine bakıp vekillik eden ancak esasında konsolatonun katiplerinden olan Nofal arasında çıkan *şamatanın* hemen ertesi günü bahse konu kişi darp edilmiştir. Bu darp mevzusunda mağdur eden kişi konumundaki Nofal muhtemelen gayr-ı ihtiyari ve gayr-ı insani bir biçimde dünün acısını çıkarmış gibi görünmektedir.[406] Tüm bunlar bir tarafa, onların konsolosluğunda çalışsa bile bir Rusyalı tarafından en genel manada mağdur edilmiş olan Acil'in en basit haliyle ismi, akılları en çok karıştıran ve konunun derinlemesine açılmasına neden olan anahtar kelime niteliğindedir. Bu kimse muhtemelen konsolatonun yerli personeli arasında bulunan bir Osmanlı vatandaşı olmalıdır. Gerçi Mehdi Kulu gibi kimselerin varlığının da burada unutulmaması gerekmektedir. Onun ismi, doğduğu yer, çocuklarına vermiş oldukları isim; Rus kimliğine, vatandaşlığına ve onlar için sergilediği kimi çıkarcı tavırlarına[407] karşın Ortodoks dünyasından çok Osmanlı ülkesine daha yakın olan bir geçmişi olduğunu sezdirmektedir. Bağdat'taki Rus konsolosluğunda hademe olan Acil bir Rus olabilir miydi? Bu pekâlâ mümkün olmakla birlikte Osmanlı karar alıcılarının onun mağdur

[406] Zaten her iki olayı bünyesinde barındıran başka bir evrak kapsamında Nofal'ın gaddarlığının ön plana çıktığı, aradaki geçen bir günde bir olay olmasa bile hemen ertesi gün Nofal'ın kendi hademelerinden ve Osmanlı tebaasından olan Acil adındaki kişiyi sokak ortasında dövdüğüne ve hatta yaraladığına Vali Feyzi tarafından işaret edilmişti. Bkz. *BOA, Y. A. HUS, 441/60*; 22 Kanunusani 1318 / 4 Şubat 1903.

[407] Yüksel, *Sınırdaki Casus*, ss. 13-21.

olduğu böylesi bir durumda hızla harekete geçmiş olmaları tam tersinin çok daha fazla olasılık dâhilinde olduğunu da düşündürmektedir.

Unutulmaması gereken en önemli hususlardan birisi de belgelerde konsolosluk personelinin tabiiyetlerinin açık açık yazıldığı durumlardır. Örneğin etnik kökeni Ermeni kadim cemaati olmakla birlikte konsolato tercümanlarından Malcolm, doğrudan Osmanlı vatandaşı olan birisidir.[408] Nitekim benzer bir hadise Bağdat İngiltere Konsolosluğu'nda da görülmektedir fakat onlar için ortada bir farklılık mevcuttur. Valilik bu kurumdan bazı listeler istemiştir. Bu listelerin kimilerinde mesela, iki Rum (Osmanlı vatandaşı), birisi konsolosluğun resmi tercümanı olmak üzere yedi mahalli [Bağdatlı] kişi, iki Hintli ve birkaç İngiliz'in adı görülmektedir.[409] *Konsoloshane personelleri umumiyetle bu unsurlardan oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer ülkelerin konsolosluklarında olduğu gibi İngiliz konsolosluklarında da istihdam edilen kişiler, Osmanlı tebaasından İtalyan, Yunan ve Ermeni milletlerine mensup olan belli başlı ailelerden kimselerdir.*[410] Öyle ki Bağdat Rus Konsolosluğuna ait evrakların hiç birisi böyle bir bilgiyle ödüllendirilmemiştir.

Konsolosluklarda çalışan personelden özellikle kavas ve tercümanların Osmanlı vatandaşlığına yahut Türk-İslam menşeine sahip kimseler arasından oldukları görülmektedir.[411] Sadece Bağdat Rus Konsolosluğu için değil, örneğin yine Bağdat olmak suretiyle buradaki Amerika Birleşik Devletleri konsolosluğunda çalışan bir kavasın adının Mustafa b. Hacı Ali olduğuna da şahit olunabilecektir.[412]

Misal olarak belirtilebilecek verilerden diğer biri de Rusya Cidde Konsolosluğu'na aittir. Burada çalışan dört kavastan ikisinin Arap uyruklu oldukları bilinmektedir. Diğer iki kavastan birisi Sard diğeriyse Kırgız menşeli olmakla birlikte Rus vatandaşıdırlar. Cidde konsolosu Rus uyruğunda olanların an itibarıyla İstanbul'da

---

408 *BOA, BEO, 2965/222309*; Teşrinievvel 1322 / 15 Ekim 1906.

409 Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu,* s. 122.

410 Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?,* s. 62. Özellikle Venedik başta olmak üzere İstanbul'da bulunan diplomatik temsilciliklerin tercümanları Galata-Pera taraflarında oturan ve böylesi ailelere mensup kimselerdir. Hem bu kişilerin etnik çeşitlilikleri hem de *dragoman* olarak görevleri ile ilgili olarak klasik dönemi portrelendirerek önemli değerlendirmeleri içeren bir eser için bkz. Noel Malcolm, *Agents of Empire – Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World,* Allan Lane, London 2015.

411 Farklı bir örnek olarak Bağdat İran Başkarperdazlığına istihdam edilen kavaslar 1912 yılı için 10'dan fazla olup İranlı kimseler arasından seçilmişlerdir. *BOA, HR. SYS, 2955/51*; 31 Mart 1912.

412 *BOA, DH. MKT, 2118/67*; 4 Teşrinievvel 1314 / 16 Ekim 1898.

bulunduklarını ancak görev mahalline giderken vazifesini yerine getirebilmek için kendisiyle birlikte gelmeleri için üstlerinden izin istemiştir.[413]

Bu konu hakkında özellikle birebir veri içeren belgelerden birisi beş maddelik bir konsolosluk nizamnamesi taslağıdır. Öyle ki burada *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye tabiiyetinden* olan bir kişinin *ecnebi* konsolosluklarda iki kişiden fazlası bulunamayacakken bu sayının da bir kişiye indirilmesi işlenmiştir. Fakat o kimselerin tercüman mı, hizmetli mi yoksa bu diplomatik temsilcilik kapsamında hangi vazifede yer aldıkları ya da alacakları da belirtilmemiştir.[414] Söz konusu belge kapsamında konsolosun, vekilinin veyahut tercümanlarının kaçar hizmetli alabilecekleri dahi belirlenmiştir.[415]

İ. Serbestoğlu'nun yayınlanmış olan doktora tezinde özellikle *taabiyet* noktasında problemler yaşanan-yaşattıran konsolosluk tercümanları ve tarihi seyirleriyle ilgili önemli bir pasaj paylaşılmıştır. Buradan bir sonuç ve genel çıkarım yapılması gerekirse, konsolosluklarda bulunan yerli personelin, tercümanlar ve kavaslar olduğu belirtilmelidir. Kavaslar aslında kordiplomatik dahilinde bulunmamaktadırlar. Ancak diğer hizmetliler arasından isimleri en çok işlenenler de onlar olmuştur. Bu nedenle doğrudan personel içerisinde tercümanlar (ve vekil atanmış olan ama esas görevi bundan ibaret olan kimseler) ile hademe tayfası, özellikle de kavasların yerli personel olduklarına işaret etmek mümkün olmuştur.

Tablo 4. Bağdat Rus Konsolosluğu personeli.

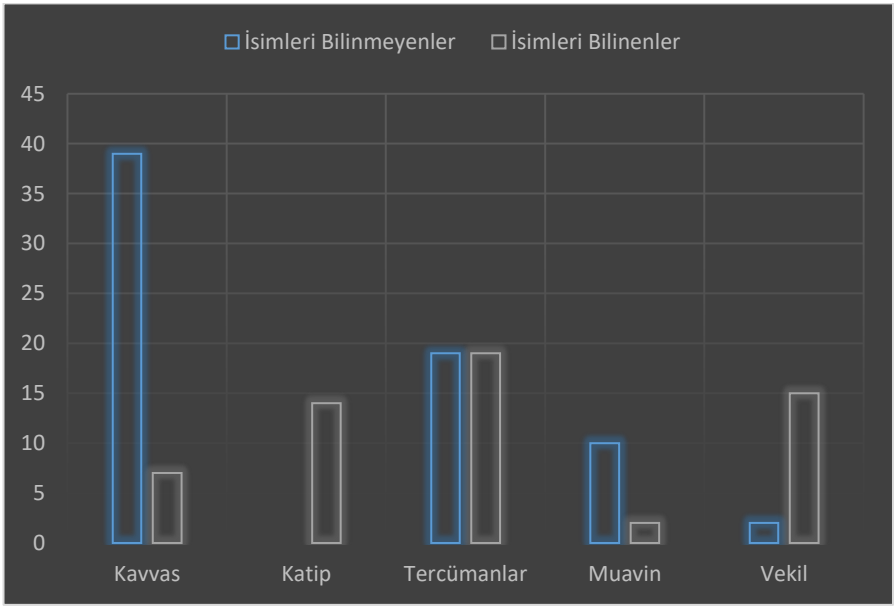
Görev	Ad ve Görev Süresi
Konsolos Vekilliği	Vladimir Nofal (1903) Aleksander A. Adamov (1903)
Konsolos Yardımcıları	Mavrokordato (Mayıs 1900) G. Ovseenko (1896-1901) Viktor Fedoroviç Maşkov (1894-1899) Aleksey Fedoroviç Kruglov (1895-1899) E. K. Popov (1903-1904)
Tercümanlar	Aleksey Fedoroviç Kruglov (1890-1895) Malcolm Balthazar (Ocak 1907 – Aralık 1908) Mehdi Kulu Şirvanî (1880-1904)

[413] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 237.
[414] *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 73/27*; 18 Eylül 1330 / 1 Ekim 1914.
[415] Nizamname kapsamında onaylar olduğu gibi valiye verilmiştir.

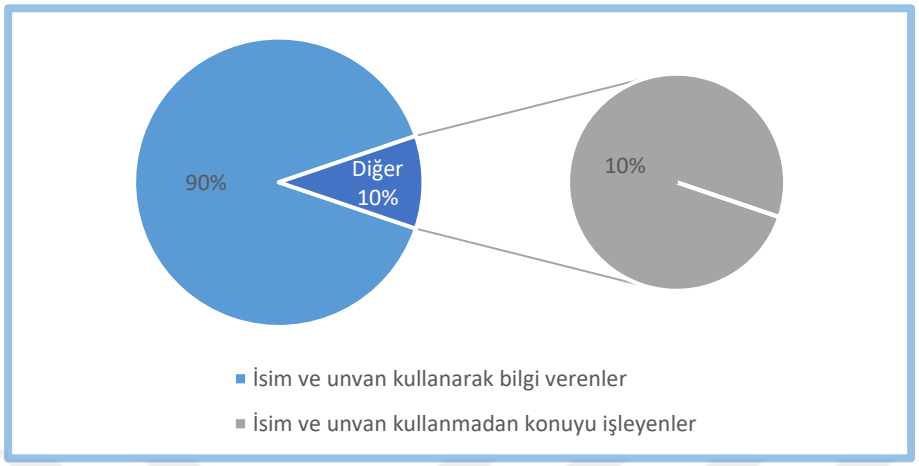
Kavaslar	Süleyman b. Ali (1905)
Katipler	Aleksey Fedoroviç Kruglov (1890 – Haziran 1895 / Başkatip) Vladimir Nofal (1901-1904) Popov (1914)

İngiliz ya da konunun taraflarının dilinde olmayan diğer yabancı kaynaklar içerisinde Bağdat Rus Konsolosluğuna dair herhangi bir veri olmaması zaten onlardan başka bu kurumda çalışan kimselere de önem verilmemesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Zira aynı husus yer yer o ülkelerden gönderen ve kabul edenin arşivlerinde ve kaynaklarında da göze çarpmaktadır. Bu nedenle de halihazırda konsolosların listesinin dahi çıkarılması zor bir durumken, kançılarya olarak da tabir edilen konsolosluk personelinin listelerinin oluşturulması mümkünü çok daha az olan bir duruma işaret etmektedir. Ayrıca konsoloslarla ilgili olarak yukarıda gösterilen özellikle de Osmanlı kaynaklarındaki isim bilinmezlikleri, personel için de geçerli bir durumdur. Nasıl katip, sadece Bağdat Rus Konsolosu ibaresini kullanmış ise, isim vermekten ziyade Bağdat Rus konsolosu muavini, konsolosluk katibi ve benzeri yazım tercihlerinde bulunmuştur. Öyle ki hemen aşağıda yer verilen ilgili grafikten sonra eklenen görsel içerisinde de konsoloslukla ilgili bilgilerin yer aldığı ancak *hiçbir tanımın kullanılmadığı* örnekleri yansıtan veriler de paylaşılmıştır.

Grafik 3. İsimleri bilinen ve bilinmeyen konsolosluk personeli.



Grafik 4. Osmanlı arşivinde konsolosluğa dair konunun işlendiği belgelerde isim ve ünvanlara dair kullanım oranları.



2.5. Bağdat'a Veda yahut Konsolosluğun Kapatılması

Rus konsoloslarının Bağdat'a veda etmeleri yani konsolosluğun kapatılması, herhangi bir diplomasi hareketi ya da siyasi olay üzerine değil, olağanüstü bir durumun ortaya çıkmasıyla gerçekleşmişti: Savaş! Temelleri, gerçekleşeceği vakit dilimini ciddi manada sarsacak bir şekilde uzun bir zaman öncesine dayanan bu mücadele tüm dünyanın içerisine çekildiği I. Dünya Savaşı yahut o dönemki Osmanlı jargonu ile Cihan Harbi'dir. Rusların bu coğrafyadan ayrılmaları da savaş kavramının diplomasi ile bağlandığı bir noktada cereyan etmiştir. Osmanlıların kanunlarına bağlı olarak savaşılan devletin diplomatik temsilcileri ya hapis[416] ve benzeri bir cezaya çarptırılmakta ya alıkoyulmakta ya da ülkeden ihraç edilmektedir. Rusya'nın da söz konusu savaş kapsamında Osmanlıların karşısında bulunduğu tarafta yer alması Bağdat konsoloslarının böylesi bir muameleye tabi tutulmalarına ve doğal olarak konsolosluklarının kapatılmalarına neden olmuştur.

Savaşların bitiminde konsoloslukların tekrar faaliyetlerine başlamaları ve konsolosların görevlerinin başına dönmeleri bilinen bir gerçektir. Ancak adı geçen savaşın sonunda her iki imparatorluk rejiminin de yıkılıp yeni siyasi teşekküller biçiminde yeniden vücut bulmaları hatta dahası Bağdat'ın artık Türklerin ellerinden

[416] Girişte temas edildiği üzere bu ceza sonradan kaldırılmıştır.

kayıp gitmiş olması sadece konsolosluğun değil, konunun tamamı ile kapanmasına da yol açmıştır. Faaliyetleri, çalışanları ve en başta açılma hikayesinde olduğu gibi konsolosluğun kapatılması da konunun odak noktalarından diğer birini oluşturmaktadır. Tam da savaşın ortaya çıktığı sırada kapatılması, konsoloslara ve diğer personele ne olduğu, nasıl davranıldığı veyahut en kapsayıcı hali ile sürecin nasıl gerçekleştiği zihinlerde uyanan sorulardan sadece bazılarıdır.

Diyarbakır vasıtası ile Bağdat'tan merkeze tam da Cihan Harbi'nin başladığı günlerde bir telgraf çekilmişti. Bu bir önceki gün çekilen başka bir tanesine ek olarak kaleme alınmıştı. Buna göre İngilizlerin ve Fransızların 2 Kasım 1914 tarihinde hem nehirde hem de konsolosluklarında bulunan silah ve cephaneleri toplattırılmıştı. Bunlar askerlerin kullanabilmeleri için kasaturalı mauserlere varana kadar içlerinde Martin marka tüfekler ve barutlardı. İngiltere ve Fransa konsolosları nehirden motorlu bir bot ile Basra'ya gitmiş veyahut diğer bir tabir ile kaçmışlardı.[417] Bağdat Rus Konsolosu (belgede geçen ismiyle [?]) Çekasof ise 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece vesikanın diliyle alıkoyulmuştu.[418] Böylelikle ittifak devletlerine mensup Bağdat'taki üç konsolostan ikisi kaçmış sonuncusu ise yakalanmış bir durumda bulunuyordu.[419]

Kaçışların ve alıkoymanın ardından sekiz gün sonra yani 10 Kasım'da ise Basra valisinin yine dahiliyeye çekmiş olduğu bir telgrafla konsolosun, konsoloshanesinde tutuklu olarak bulunduğu belirtilmiş ve onun hakkında nasıl bir muamele uygulanacağı sorulmuştu.[420] Aradan bir sekiz gün daha geçtikten sonra bu defa telgrafın çekildiği makam Bağdat, gönderense Dahiliye Nezareti olmuş ve beklenen cevap da gelmişti. Konsoloshanede bekletilen esir İngiliz askerlerinin farklı bir yere nakledilmesinden başka

---

417 Bu diplomatların kaçtıkları mı yoksa devlet memurlarınca mı götürüldükleri belgede açık bir şekilde işlenmemiştir; silahların toplattırılması ise doğal olarak bölgedeki konsoloslukların küçük birer müfrezeyi andırır şekilde cephane ve silaha sahip olmasından kaynaklanmıştır.

418 *BOA, DH. ŞFR, 446/25*; 20 Teşrinievvel 1330 / 2 Kasım 1914. İngilizlerin ve Rusların Bağdat'taki bu diplomatik birimlerinde tüfeklerin, revolverlerin ve cephanelerin Türk yetkililer tarafından toplattırıldıkları birkaç gün sonrasında Amerikan basınına dahi yansımıştı. *The Washington Herald, 8 November 1914*; Indiana'nın South Bend News-Times isimli gazetesinde de aynı haber Türk askerlerinin saklı silahları aradığı yönünde son savaş gelişmeleri sütununda kendisine yer bulmuştu. *South Bend News-Times, 7 November 1914.*

419 Benzer süreçte Necef Rus Konsolosu olarak takdim edilen Ebulkasım Şirvanî'nin de ivedilikle yakalanması gerektiği belirtilmişti. Ramazan Sonat, *Harb-i Umûmî'de Bağdat (1914-1918)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Ankara 2017, s. 32.

420 *BOA, DH. ŞFR, 447/132*; 28 Teşrinievvel 1330 / 10 Kasım 1914.

yazıda Rus konsolosu içinse, köy ve kasabalar üzerinden kaçması[421] ihtimali olduğundan buna izin verilmemesi ve dikkat edilmesi doğrultusunda hareket edilmesi istenmişti. Ancak bu durum fazladan bir gerekliliği beraberinde getirmediğinden onun göz altında olsa da tutuklu bulunması lüzum görülmemiş olunacak ki, yetkililerin sadece onun kaçması durumundan kaçınmaları belirtilmişti.[422]

Bölge, sadece Rus diplomatları için değil, diğer konsolosluklar ve siyaseten yaşanan gelişmeler bakımından da durulmamıştı. Bağdat valisinin 16 Kasım 1914 tarihli olan telgrafına göre İranlıların Bağdat'taki konsolosları, Rusya'ya Osmanlılar ile İran arasında kati surette bir anlaşma imza edileceğini haber vermiş ve Ruslar da İranlılara Irak'ı vaat etmişlerdi. O kişinin Rus parasınca satın alındığı da İranlı gönüllülerin dağıtılması işinden vazgeçmiş olduğundan dolayı anlaşılmıştı. Bağdat İran Şehbenderinin bu faaliyetlerinin haber alınmasıyla da telgrafı çeken vali, onun bu topraklardan *kaldırılmasını* istemişti.[423]

Birebir tutuklanmayan ancak göz hapsi altında izlenen Rus ve diğer devlet konsoloslarıyla başka kişilerin bu sefer 7 Aralık 1914 tarihinde, dahilinde herhangi bir diplomatın bulunmadığı Zor sancağına gönderildikleri beyan edilmişti.[424] Tabi bunların yanı sıra onların buradan firarlarına meydan verilmemek üzere ikametlerinin gerçekleştirildiği de Bağdat valisince hemen eklenmişti.[425] Bunun üç gün ardından ise emniyet-i umumiye Bağdat'a bir telgraf çekerek bu defa Rus konsolosunun Hanekin yolu ile ülkesine gidebileceğine eğer oraca da bir mahzuru yoksa müsaade verildiğini söylemişti.[426] Fakat sonraki tarihli belgelerin ışığında onların memleketlerine gidemedikleri anlaşılmaktadır.

3 Ocak 1915'te Dahiliyeden Halep vilayetine Nazır Talat imzası ile bir yazı gönderilmişti. Burada Rusya'nın Bağdat ve Kerbela konsoloslarının yanlarındaki 2 tercüman ve bir kavasları ile Halep'e girmelerine müsaade olunması isteniliyordu.[427]

---

421 Anlatılmak istenilen durum, Bağdat yönünden kuzey-batıya doğru Osmanlı-Rus sınırının bulunması, devletlerin komşu olmalarından adı geçen kimsenin kara yolu ile kaçabileceğidir.

422 *BOA, DH. ŞFR, 47/31*; 3 Teşrinisani 1330 / 16 Kasım 1914.

423 *BOA, DH. ŞFR, 448/42*; 3 Teşrinisani 1330 / 16 Kasım 1914. Nitekim Rusların, İngilizlerle olan gizli anlaşmalar çerçevesinde Bağdat ve Irak'ı, İran'a sundukları bilinmektedir.

424 Aynı durum valilik tarafından dahiliye bünyesinde emniyet-i umumiye'ye de haber edilmiştir. Bkz. *BOA, DH. EUM. 5. ŞB, 18/40*; 24 Teşrinisani 1330 / 7 Aralık 1914.

425 *BOA, DH. ŞFR, 452/92*; 24 Teşrinisani 1330 / 7 Aralık 1914.

426 *BOA, DH. ŞFR, 47/417*; 27 Teşrinisani 1330 / 10 Aralık 1914.

427 *BOA, DH. ŞFR, 48/261*; 21 Kanunuevvel 1330 / 3 Ocak 1915. Ayrıca Tahran Rus Elçisi tarafından gelen bir mektuptaki emir uyarınca Bağdat Rus Konsolosunun Halep üzerinden ülkesine gitmesi gerektiği ve onun

Muhtemelen görevli olarak bulundukları – ve tabii bir daha dönmelerinin mümkün olmadığı – Bağdat'tan başka bölgedeki metropollerden olan Halep, onların ikamet ettikleri Zor sancağına göre daha iyi bir seçenek olmalıydı. Zaten konsolosluktan ziyade doğrudan konsolosları ilgilendiren ve arşiv evrakı arasından tespit edilebilen son belge de budur. Bir sonraki kaynağın verdiği haberlere göreyse Rusların burada çok kalmadıkları da anlaşılmaktadır. Hemen bir ay sonrasına ait olmak üzere bu sefer Amerika Birleşik Devletleri'nin namlı gazetelerinden olan *New York Tribune*'ün 8 Şubat 1915 tarihli olan nüshası Bağdat'taki Rus hakkındaki son bilgiyi vermiştir. Buna göre, adı paylaşılmayan konsolos birçok Rus ve İngiliz'le birlikte o tarihte Odessa limanına varmayı başarabilmiştir.[428]

1915 yılının başlarında kapatılmış olan konsolosluğun gündemini Babıali nezdinden en çok meşgul eden mevzulardan birisi Bağdat Rus Konsolosluğunun içerisinde bulunan konsolosluk evrakıdır. Baştan belirtilmesinde fayda olan husus ise konsolosluk hukukuna göre sadece konsoloslar ya da malları ve eşyaları değil, aynı zamanda konsolosluk binası ve evrakının da dokunulmazlığı olduğudur.[429] Dahası söz konusu gündemde yer alan devletlerden birisi de İtalya'dır. İtalyanlar savaşın başlamasının ardından Rus konsoloshanesinde bulunan evrakları almışlardır. Bunun en büyük nedeni her ne kadar açıkça durumu belirten bir belgenin Osmanlı arşivinde bulunmamasına karşın onların Bağdat'taki işlerini yürütmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Rus ve İtalyan meslektaşlar evrakları beraber mühürlemişlerdir.[430] Hatta bu hususta devlete herhangi bir haber de verilmemiştir. Fakat mühürlü olması ve İtalyan devletinin diretmesinden ötürü evrakları almak mümkün olmadığı gibi bölgede bulunan ordu kumandanlığının ısrarları neticesinde işin uzatılarak belgelerin ele geçirilmesi

---

da *böyle yaptığı* belirtilmiştir. Yüksel, *Sınırdaki Casus,* s. 93; Bu durumda Bağdat Rus konsolosunun rotası; Bağdat-Şehr-i Zor-Halep- İstanbul-Dedeağaç-Odessa şeklinde çizilebilir.

428 *New-York Tribune, 8 February 1915*. Bir İngiliz raporuna göre Bağdat Rus Konsolosu 22 Şubat tarihinde Dedeağaç'tadır ve Bağdat'tan uzun süren yolculuğunun ardından buraya gelebilmiştir. Ayrıca o kişi, Rusya'ya, 1. Ordu birliklerinin Bağdat'a doğru gittiklerine ve bu birliklerin içerisinde hangi çeşit ve ne kadar toplar olduğuna varana kadar kimi istihbarat aktarımı yapmaya da devam etmiştir. *QDL, IOR/L/MIL/17/5/3229*.

429 Kamuran Reçber, "Konsolosluk", *Diplomasi Tarihi I,* Ed. Barış Özdal – Kutay Karaca, Dora Yay., Bursa 2020, s. 47; Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku,* s. 51.

430 Hatta Tahran Rus Elçisi tarafından gelen ve Bağdat Rus Konsolosuna hitaben kaleme alınan bir mektup, sahibine verilmesi noktasında, Bağdat İtalya Konsolosluğuna ulaştırılmıştı. Yüksel, *Sınırdaki Casus,* s. 93. Söz konusu mektup konsolosların savaşın başladığı esnada hemen o gece tutuklandıklarında gece iki sularında gelmişti.

Osmanlılar tarafından istenmektedir.[431] Öyle ki bu hususa dair atılan ilk adım da 1914 yılının Aralık ayında gelmiştir.[432] Fakat bundan neredeyse tam bir ay sonrasında yine arşivde söz konusu durumu yansıtan başlangıç hadisesi (yazısı) bulunmamasına karşın Osmanlı yönetimi bir girişimde daha bulunmuştur. Bunun üzerine ise Vali Vekili Reşid tarafından İtalyanların elçiliklerinden edindikleri cesaret ve talimattan dolayı Rus konsoloshanesinden alınmış olan mühürlü evrakların İtalyanların kiralık olarak bulundukları konsolosluklarında kendi adlarına devrolunduğu iddiasını sürdürdüklerini bildirmişti. Öyle ki onlar bu iddia dahilinde belgeleri ellerinde tutmaya devam edeceklerdi ama Rusların o coğrafyada gerçekleştirdikleri fesatlıkları ortaya çıkaracak belgelerin olması ihtimalinden dolayı bu dokümanların tutulduğu yerin açılması için İstanbul'dan izin alınması gerekmişti.[433] Zaten merkezle konu hakkında sürekli olarak ordu kumandanları ya da vali / vali vekillerinin sık bir biçimde iletişime geçme nedenleri de bu durumdan kaynaklanıyordu. Ayrıca İtalyanlar, hukuk müşavirliğinin de olayı incelemesine ve kendilerini haksız bulmasına rağmen hükümeti protesto ederek tavırlarını sürdürmüşlerdi.[434]

Benzer bir istem bu sefer 1915 yılının Şubat ayı başlarında tekrar açığa çıkmıştı. Söz konusu belgede İtalyanların Bağdat'taki Rusların işlerini üzerlerine alma görevlerinin açıkça belirtilmesinden başka evrakların yer aldığı odanın açılmasına teşebbüs edilmiş ve fakat İtalyan konsolosunca yine elçiliğinden emir almadıkça mührü kırmasının mümkün olmadığı cevabı alınmıştı. Öyle ki elçilikten konsolosluğa emrettirilmesi ve valiliğin o odayı açması için izin verilmesi yine istenmişti.[435]

Evraklarla ilgili bir neticeye arşivde rastlamak mümkün olmamışsa da Osmanlıların o konsolosluğun vesikalarına bir şekilde eriştiğini düşünmek zor olmayacaktır. Nitekim Ruslar aynı biçimde kendi topraklarında bulunan Osmanlı konsoloslukları içerisindeki belgeleri nihayetinde daha savaşın ilk anından itibaren ele geçirmişlerdir. Ayrıca Çarlığın sonlanması ve Sovyetlerin yönetimi ele geçirmesinin

---

431 *BOA, DH. ŞFR, 454/85*; 6 Kanunuevvel 1330 / 19 Aralık 1914.

432 Her ne kadar belge içerisinde Ruslara ve Bağdat'taki konsolosluklarına bir atıfta bulunulmasa da emniyet genel müdürlüğü tarafından Bağdat Vilayetine haber vermeden evrakı alıp o binayı İtalyanlara teslim etmeleri gerektiği işlenmiştir. *BOA, DH. ŞFR, 48/58;* 6 Kanunuevvel 1330 / 19 Aralık 1914.

433 *BOA, DH. ŞFR, 454/27*; 4 Kanunusani 1330 / 17 Ocak 1915.

434 *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 78/17*; 2 Şubat 1330 / 15 Şubat 1915.

435 *BOA, DH. ŞFR, 460/28*; 22 Kanunusani 1330 / 4 Şubat 1915. Muhtemelen bu konsolosun, aynı yıl içerisinde üzerinden birkaç ay geçmeden casusluk ithamıyla Bağdat'tan kaldırılması istenmiştir. *BOA, DH. KMS, 31/17*; 3 Mart 1331 / 16 Mart 1915.

ardından yapılan uluslararası anlaşmalar uyarınca eski imparatorluğun belgeleri ve ne yaptıkları tek tek açığa vurulanlardan olmuştu. O nedenle mevzu bahis evrakın Osmanlıların ellerinde olmasından daha doğal bir şey yoktu. Belgelerin akıbeti bir tarafa, Bağdat Rus Konsolosluğu hakkında edinilen en son bilgi de 1915 yılı Aralık ayında gelmişti. Önce konsolosların buradan ayrılması sonrasında evrakların gidişi ile elbette en sona kalan buranın binası olmuştu. Öyle ki belirtilen tarihte konsolosluğun resmi ve fiili olmasından başka fiziki olarak da sonunu temsil eden durum işte binasının da elden çıkışı ve bir nihayeti görmüş olmasıdır. Durumu ilginç kılan nokta ise binanın da bir sonu görmesinin Amerika Birleşik Devletleri'nin Bağdat konsolosluğu tarafından kaleme alınmasıdır.

26 Kasım 1915 tarihinde Bağdat Amerikan Konsolosluğu Rus konsoloshanesine valilik tarafından bir hastane yapılmak üzere el konulduğunu bildirmiştir.[436] Yerel hükümetin burayı ele geçirmesinin nedeni ziyadesiyle doğal bir biçimde Osmanlı coğrafyasının bu kısmında fiili olarak savaşın devam etmesi ve böylesi bir kurumun başta askerler bakımından ihtiyaç duyulmasıdır. Ancak Amerikalıların diplomatı Rusların konsular tesislerine yapılan bu hareketi işgal olarak değerlendirmekle kalmamış aynı zamanda kendisine görev edindiği bir durum şeklinde şeffaflıkla belirttiği üzere Rus hükümeti adına haklarının korunması için bu durumu protesto etmiştir. Olayın gerçekleşmesinden ortalama yirmi gün sonra gelen Amerikalıların yazısının üzerinden de yine bir yirmi gün geçmesiyle Babıali durumun gerçekten böyle olup olmadığı, oldu ise de nedenlere dair soruşturmasını başlatmıştır. Öyle ki bu protestoya cevap verilmesinin gerektiğinin de altı kalın bir biçimde çizilmiştir.[437] Bu alt çizilişin cevabına arşivde tesadüf edilememiştir ancak yukarıda da ön plana çıkarıldığı üzere savaşın devam edişi, hem de bu bölgede fiili olarak yaşanması gayet basit ve somut bir biçimde askerlerin ve zarar gören siviller için gerekli tedavilerin yapılabilmesi adına ihtiyacı

[436] Amerikan gazetelerinden Lakeland Evening'in 20 Kasım 1914 tarihli baskısında Trabzon Rus Konsolosluğunun [ve konsolosun da saldırıya uğrayarak ciddi bir şekilde yaralandığı] saldırıya uğrayarak tamamen yıkıldığının haberi verilmiştir. *The Lakeland Evening Telegram, 20 November 1914*; Türkler Konsolosu Yaraladı! Şeklinde ağır manşetler atan gazeteler de bulunmaktadır. Bkz. *Americus Times-Recorder, 20 November 1914*. O nedenle Trabzon'daki türdeşi hakkında verilen bu doğruluk gerçeklik halini almışsa bu hali ile Bağdat Rus Konsolosluğunun akibetinin çok daha "normal" karşılanmasının gerektiği düşünülmektedir.

[437] *BOA, HR. SYS, 2416/31*; 7 Kanunuevvel 1331 / 20 Aralık 1915. FRUS'ta yapılan taramalarda bu bilgiye rastlanmamıştır. Fakat A.B.D'nin Suriye ve özellikle Beyrut'ta Yahudiler başta olmak üzere birçok Amerikan Kızılhaç kumpanyası göndermesi ve seyyar hastaneler açması da dikkati celp eden hususlardan olmuştur.

karşılamak noktasında çizilmiş olmalıdır. İşte tam da burada söylenmesi gereken en önemli husus, Bağdat Rus Konsolosluğundan Amerikalılar vesilesiyle olsa bile, son kez haber alınmış olunduğudur.[438]

1916 yılına gelindiğinde artık Rusların ne Bağdat ile bir ilişkileri ne de buradaki diplomatların eserlerinden bir iz kalmıştı. Fakat bundan çok daha ileri bir biçimde bu yıl, Rusların artık bölgeyi almak için geldiklerine işaret etmişti. Tarih boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı özellikle son dönemlerde daima çift cepheden hareketlilik gösteren Çarlık orduları, bu sefer Bağdat üzerine iki koldan birden harekete geçmişti. Her ne kadar Ruslar Sykes-Picot anlaşmasına sonradan dahil olmuş ve bu parsadan ancak Doğu Anadolu'yu kâğıt üzerinde kapabilmiş olsa da ordularının hareket tarzı bununla yetinilmediğinin en büyük göstergelerinden birisi olmuştu. Ruslar İran üzerinden gelerek Hemedan'ı almışlar ve arada bir tek Kirmanşah'ı bırakmışlardı. Kuzey tarafındansa Bitlis'e kadar inilmiş ve arada sadece Diyarbakır ve Musul kalmıştı. Böylelikle üstten 700 küsür, sağ tarafta İran içlerindense Bağdat'a 500 km'ye kadar yaklaşılmıştı. Zaten amaç, Bağdat'ta İngilizlerle buluşarak Türk ordusunun burayla olan bağlantısını kesmiş olmaktı. Hatta Rus ordusunun bazı bölgesel öncü birlikleri, Townshend'ın talebi üzerine Hanekin'e (185km) kadar gelmişti.[439] Devamında ise onların tabiriyle Mezopotamya'da İngiltere askerleriyle beraber manevralar yapılmasına devam edilmesi fikri vardı. Fakat Rus orduları düzenli olmalarına rağmen özellikle bölgede demiryolunun olmayışından ötürü yavaş ilerlemişlerdi. Ancak nihayetinde İngilizler bir sonraki yılın başlarında kendi başlarına Bağdat'ı ele geçirmişlerdi. Ruslarsa birkaç ay sonrasında şahit olacakları büyük bir devrimin getirisi olan iç sorunlarla uğraşmak durumunda kalmışlardı.[440] Ta ki önce

---

[438] Öyle ki, Rusya devletinin savaştan dolayı haklarının savunucusu ilan edilmiş olan İtalyanlarla gerçekleştirilen müzakereye nazaran Beyoğlu'nda bulunan Rus elçiliğinin dahi istimlak edilmesi fikriyatı Osmanlı mercilerinin gündemindeyken Bağdat'taki Rus konsolatosunun (fiili olarak zaten artık bir kurum olmayıp içerisi boş olan bu) fiziki haldeki binasının bir başkalaşım geçirmemesi de düşünülemezdir. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 23/11*; 28 Temmuz 1331 / 10 Ağustos 1915.

[439] Planlı programlı bir eylemin parçasıdır. Yap-bozun tamamını görebilmek için bkz. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, ss. 93-100; Belki de bir konsolos olmaksızın Rusların Bağdat'a ve tabii sıcak denizlere en çok yakınlaştığı an budur: 180km.

[440] Söz konusu anlatının kaynağı ve Rus ordularının Doğu Anadolu üzerinden Irak ve İran içerisindeki ilerleyişlerinin çok daha detaylı bir tasviri için bkz. Mustafa Kırışman, "Fransız Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Musul", *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu*, Ed. Tolga Akay – Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, ss. 282-290.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ardından da Rusya Federasyonu tarafından aynı konsolosluk tekrar ederek açılana kadar.[441]

[441] Bugün Rusya Federasyonu'nun Irak Cumhuriyeti içerisinde Bağdat Büyükelçiliği, Erbil Başkonsolosluğu ve Basra Başkonsolosluğu bulunmaktadır (2020). Şahud Ziyad, *Pol Informatsionnıkh Tekhnologiiy Vo Vneşney Politike Rossiiyskoy Federatsii v Arabskom Mire,* St. Petersburg gosudarstvenii universitet, Dissertatsiya Doktora, St. Petersburg 2020. Irak'taki Rus misyonları da bugünün Türkiye Cumhuriyeti'nde olduğu gibi Osmanlı dönemine göre nicelik olarak daha azdırlar.

III. KONSOLOSLUK VE İLİŞKİLERİ

Bağdat Rus Konsolosluğunun civarı ile olan ilişkileri detaylı ve karmaşıktır. Bu durum zaman ve mekâna fazlasıyla bağlıdır. Zamanla olan ilişkisi XIX. yüzyılın artık teknoloji başta olmak üzere birçok modern adımların atıldığı ve bu ilerleyişin gittikçe hız kazanmaya başladığı bir dönem olmasından kaynaklanmaktadır.[442] Konsolosluğun bu çağda vücut bulmuş olması, yani bağlı olduğu etmenlerden birinin zaman olması onun belki de her gün bir hadisenin konusu olmasına, çevresiyle haberleşmesini çok daha ivedi bir biçimde gerçekleştirmesine, olayların büyük bir hızda gelişim göstermesine ve diğer pek çok ilgili unsurun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Konsolosluğun etrafı ile detaylı ve karmaşık bir bütün haline gelmiş olması mekânla da alakalıdır, nitekim dünya güçlerinin neredeyse büyük bir çoğunluğunun *Orta Doğu* olarak tanımladıkları bölgenin merkezi konumundaki kentte diplomatik misyon olma görevini üstlenmek; sadece yer edindikleri şehrin değil, aynı zamanda bölgenin de nabzının tutulması, yaşanılanların yankılarının neler olduğunun anlaşılması gibi birçok gerekliliği beraberinde getirmiştir. Öyle ki birbirlerine bağlı bu iki etmen, olayları daha karışık ve detaylı bir hale getirmekle kalmamış, konsolosluğun doğal olarak civarında yer alan diğer ögelerle önemli bir seviyede olan ilişkiler içerisinde bulunmasına sebebiyet vermiştir. Zaman, onun iletişim gücü[443] ve yayılma hızını arttırırken, mekânın sahip olduğu değer ve genel konumu da etki alanının geniş olmasını mümkün kılmıştır.

Konsolosluğun etkileşim ve ilişki alanları, modern çağın ögelerini içerisinde barındırması ve zamanının ürünü olmasından dolayı ziyadesiyle çeşitlidir. İçerisinde yer aldığı kentin yerel yönetimi ve birkaç yüz metre civardaki diğer dünya güçlerinin diplomatik temsilcilikleri sadece yakında olanlardan birkaçıdır. Pencerenin daha da aralanması, bölgedeki diğer yerel yönetimler ve farklı devletlerin konsolosluklarından

---

[442] Söz konusu modernitenin sağlanmasını amaç haline getiren bilimsel araçların keşif ve icatlarının hız kazanması ve nasıl bir ekonomik temele dayandığına dair bkz. Roberts, *Avrupa Tarihi,* ss. 443-447. İlginç gelişmeler ve bunların hızlı yaşanmasıyla ilgili olarak örneğin fotoğrafın Avrupa'da ilk kez ortaya çıkışı yahut Carl Benz'in geliştirdiği *motorwagen* gibi birçok misal için bkz. Davies, *Avrupa Tarihi,* ss. 807-942; *1878'den sonraki uzun barış dönemi, Abdülhamid reformlarının hayata geçmesine olanak sağlamıştı … Vilayetlerle ilişkiler, telgrafın ve demiryollarının yaygınlaşması sayesinde büyük ölçüde kontrol altına alındı*. Benjamin C. Fortna, "II. Abdülhamid'in Saltanatı", Çev. Zuhal Bilgin, *Türkiye Tarihi 1839-2010 – Modern Dünyada Türkiye,* Ed. Reşat Kasaba, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 91.

[443] İskit, *Diplomasi,* ss. 236-240.

başka Rusların kendilerine ait öbür diplomasi yürütücülerinin de işin içerisine girmesine neden olacaktır. Bunların tamamının haricinde ise konsolosluğun sesinin nihayetinde uzandığı en uzak noktalar kendi elçiliklerinden başka konu oldukları olaylardan dolayı Osmanlı başkentiyle birlikte Rusya'nın merkezidir. Bağdat Rus Konsolosluğunun ilişkilerinin incelenmesinde hiyerarşik bir sıra takip edilecektir.

3.1. İstanbul Rus Elçiliği ve Rusya

Bağdat Rus Konsolosluğu ve doğal olarak konsoloslarının en temel ilişkileri kendilerinden sorumlu daha üst mertebedeki Rus kurumları, yani onlarla doğrudan ilgilenen İstanbul Rus Elçiliği ile nihayetinde büyükelçiliğin de bağlı olduğu MID [*Ministerstvo Inostrannykh Del* (Dışişleri Bakanlığı)] iledir. Her ne kadar açıkça belirtilmese bile konsolosluğun kendilerinden olan bu üst birimlerle kurduğu ilişkiler yer yer Rus ve neredeyse tamamen Osmanlı arşivinden temin edilen belgeler sayesinde sağlanabilmiştir.[444] Çünkü varlığının bilindiği üzere Osmanlılar başta olacak şekilde diğer çağdaş örneklerde de bürokrasinin en temel gereklilik ve kaidelerinden birisi, her şeyin, ama her şeyin en alt taraftan tepeye doğru iletilmesidir. Bu durumda konsolosluğun elçilik yahut onlar aracılığı veya doğrudan bakanlıkları ile temas halinde *bulunmadıklarını* düşünmek ziyadesiyle yanlıştır. Nasıl Osmanlı bürokrasisi kapsamında arşivde görülen her konu ve onları ilgilendirir neredeyse her belge sadrazama hatta gerektiğinde padişaha iletiliyorsa, Bağdat Rus Konsolosluğu da faaliyetlerini, düşüncelerini, planladıklarını ve karşı tarafla ilgili edindiği bilgi birikiminin aktarımını üstlerine sağlamıştır. Nitekim onlar, zaten resmiyette bu amaca yönelik olarak teşkil edilmiş olan bir kurumdur.

Tam manası ile Bağdat Rus Konsolosluğunu ilgilendirmemesine karşın buradaki iletişim kanallarından birinin diğer ülkelerdeki elçiler olduğunu da belirtmek faydadan uzak olmayacaktır. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının arifesinde Rus Çarı II. Aleksander'ın aslında muharebe istemediği ve bir çare yol bulunması için Londra Rus Elçisi olan Şuvalov'a bu durumu bildirdiği bilinmektedir. Şuvalov, Londra'da bulunan Osmanlı Elçisi Musurus Paşa'ya gelerek "memleketlerimiz savaşın eşiğindedir fakat Çar

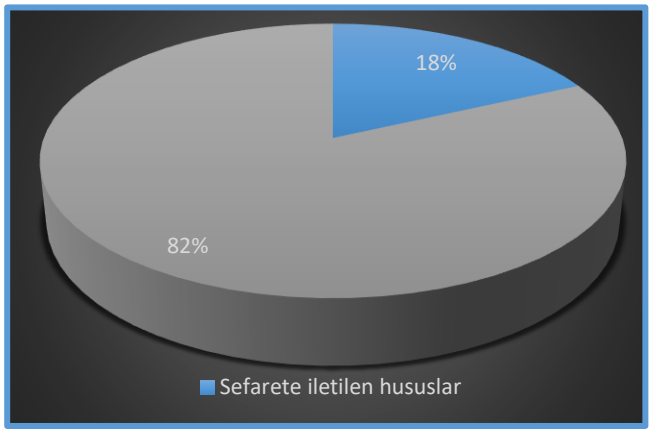
[444] Neredeyse bir elin parmağını geçmeyen örnekler arasından konsolosluğun doğrudan elçiliğe ilettiği ve Osmanlılarca bir şekilde ele geçirilmiş yazılardan birisi için bkz. *BOA, HR. SYS, 2951/62*. Ayrıca elçilik ve konsoloslukların *iletişim özgürlükleri* için bkz. Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku,* ss. 52-55.

hazretleri bunu arzu etmemektedir, lütfen Babıali'ye yazınız ve fevkalade elçi sıfatı ile bir diplomat gönderiniz" demişti. Musurus Paşa bunu İstanbul'a iletmesine karşın, Cevdet Paşa'nın ifadeleriyle ülkenin sınırlarını ancak erkan-ı harbiye bilir ancak onlar da yenidirler ve bu bilgilere vakıf değildirler demesine rağmen Damat Mahmud ve Redif Paşalar Rusyalının askerinin hazır olmadığını öne sürerek onun düşüncelerini bertaraf etmişlerdir.[445] Burada önemli olarak görülen bahis, Osmanlı Rus savaşından ve Osmanlı karar alıcılarının tavırlarından ziyade Osmanlı ilişkileri için Rus İmparatoru'nun Londra elçisiyle iletişime geçmesidir. Kaldı ki Şuvalov da bu hususta Londra Osmanlı Elçisi ile bağlantı kurmuştur. Kısacası bölgeyi ve tarafları ilgilendiren diplomasi, Londra'da dahi cereyan edebilmekte ve iletişim kanallarının burada bulunduğu da görülebilmektedir. Dahası, giriş kısmında da belirtildiği üzere, savaştan ziyade çözüm arayışı ile arabulucu konumundaki unsur, diplomasi olmuştur.

Memleketleriyle vücuda getirdikleri iletişim bir tarafa Bağdat Rus Konsolosluğunu ilgilendiren ve yine yerel müesseselerin üstleriyle bir şekilde bir araya gelmelerine sebebiyet vermiş başka bir kurum daha bulunmaktadır. Bu müessese tepeden tırnağa tüm birimleriyle, konsolosluğun elçilikleriyle bağını sağlayan bir aracı konumunda bulunan Osmanlı yönetimidir. Yönetimin içerisinde bulunan kişiler elbette konu ve diğer şartlara bağlı bir biçimde sıklıkla değişmişse de gerekli olduğu takdirde elçiliğe olayları aktaran mercii olarak nihai durak her zaman hariciyedir. Burada hemen belirtilmesi gereken diğer bir nokta, elbette konsoloslukla ilgili her şeyin elçiliğe bildirilmediğidir. Kendisine ulaşan belgelerde Hariciye Nezareti ya kendisine ulaşmadan önce yazışmaları gerçekleştirmiş makamların isteği veya kendinden üstte bulunan sadaretin gerekli görmesi veyahut da kendi iradesiyle konsoloslukla ilgili olarak Rus elçiliğiyle iletişime geçmiştir. Hariciyenin, sanki yaramaz bir çocuğu ebeveynlerine şikâyet edercesine elçilikle iletişime geçmesi, Osmanlı arşivinde bulunan ve konsolosluğun serüvenini yansıtan belgelerin niceliği bakımından çok düşük bir oranla seyretmiştir.

[445] Cevdet Paşa, *Tezâkir – 40 Tetimme,* Yay., Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara 1986, s. 169-170.

Grafik 5. Osmanlı arşivine göre Bağdat Rus Konsolosluğu ile ilgili olarak Osmanlı makamlarınca Rus elçiliğine bildirilen durumların belgeler içerisindeki yoğunluk oranı.



Düşük oranın başlıca nedeni, her konunun değil, sadece Osmanlı karar alıcıları için önem arz eden meselelerin hallinde Rus elçiliğine başvurulmasından kaynaklanmıştır. Öyle ki kimi zaman Osmanlı karar alıcıları, bazı meseleleri esasında kendilerinin çözme kudretleri bulunmasına karşın diplomasinin bir gerekliliği olarak ya elçiliğin kapısını çalmış veyahut da *kesinkes gerçekleştireceği çözümü sunmak* noktasında buraya bir bilgilendirme yapmıştır. Aktarım elbette sadece problemin veya olayın çözülmesiyle ilgili de değildir. Bir noktadan bakıldığında Babıali makamları elçiliğe gönderdikleri yazılarla, "bakınız konsolosluğunuz neler yapıyor – yapmakta" imasında da bulunmuştur. Ayrıca, Bağdat Rus Konsolosluğu için gayet erken fakat tarafların köklü tarihlerinde gayet geç bir yıl addedilebilecek olan 1889 yılında İstanbul Rus Elçiliği ile Hariciye Nezareti arasında *teati* edilen yazışmaların yıl boyu toplamının 129 adet olması (60 belge elçilikten nezarete ve 69 belge de Osmanlılar tarafından Ruslara gönderilmişti) yukarıdaki oranın düşük oluşunun normal görülmesine neden olan verilerden olmuştur.[446] Nitekim sadece Bağdat değil, devletin dört bir yanında olan konsoloslarından gelen yazılar başta kendi aralarındaki "büyük" olarak tanımlanabilecek

[446] Ebedi ve ezeli rakip Rusya bir tarafa bırakılırsa çok daha uzak coğrafyalardaki Almanya ve İngiltere gibi ülkelerle hatta en yüksek sayıya sahip olan Fransa ile de yürütülen resmi yazışmalar 200'lü sayılara varmıştır. Bu nedenle hem muhasım hem de komşu devlet olan Rusya ile bu denli az resmi evrak haberleşmesi gerçekleştirilmesi tarafların diplomasi satrancını dikkatli bir biçimde oynadıklarına da işaret etmektedir. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi – II*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003, s. 405.

siyasi meseleler de işin içerisine katıldığında bu kurumların yazışmalarının 129 tane evrakla sınırlı kalmış olması da düşündürücüdür.

Peki Dersaadet'teki bu kurumların elçilikle gerçekleşen etkileşim alanları hangi olayları kapsayan konular üzerinden hayata geçmiştir? Örnekler, elbette araştırıcının diğer bölümlerde aynı hususları işlemesi üzerinden tekrara düşmemek bağlamında yüzeysel bir şekilde özet ile ve özellikle de devletin nazarında nasıl bir anlam yakaladığı temelinde verilecektir. Osmanlıların, ister beylikten imparatorluğa geçişte isterse de modern devletin doğasını yansıtmaya çalıştıkları son dönemlerinde devlet yönetiminde dikkatleri üzerine topladıkları devirde olsun üzerine düştükleri en önemli konulardan birisi adaletin sağlanması olmuştur. Bu bağlamda hangi açıdan sirayet ederse etsin Bağdat Rus Konsolosluğunun, Osmanlıların adalet sistemine bir köşesinden dahil olmasına ve Ruslardan kaynaklanan iş aksayışına Osmanlılar kesinlikle tahammül edememişlerdir. Bu sadece iç işlerde cereyan eden bir olayda Rusların yaptıklarından değil, aynı zamanda adaletin sağlanamayacağı korkusunun getirdiği gayet doğal olan ve devlet geleneklerinin sekteye uğratılması gibi bir öneme sahipmiş hissiyatını açığa çıkaran bir husus olarak görülmüştür. Örneğin, doğrudan Rusların neden oldukları ancak başlarına gelen kazanın Osmanlı topraklarında gerçekleşmesinden ötürü görülen bir davada Bağdat Rus Konsolosluğunun resmî bir platformda tercüman göndermemek gibi takındıkları gayrı resmî tutumları burada verilebilecek en güzel misallerden birisidir.[447] Adlî olmakla beraber, yine bir tercümanın mahkeme tarafından kabul edilmesi veya edilmemesi gibi durumlar üzerinde bir anlaşma sağlanmış olması da Rus elçiliği tarafına bildirilmiş olan ve net haber niteliği taşıyan örnek gelişmeler arasında yer almıştır.[448]

Aynı bakış açısı ve düşünce yapısı, Osmanlıların gözlerinde uyruğu yahut diğer sahip olduğu özellikler her ne olursa olsun yabancı bir devlet görevlisinin, iş sahası hangi kulvarda yer alırsa alsın bir *Osmanlı memuruna* karşı olumsuz bir tavır sergileyemeyeceği durumunda da ortaya çıkmaktadır. Mesela konsolosluğun gedikli tercümanlarından olan Malcolm'ın *jandarma mülazımı Ahmed İzzet efendi*ye hakaret etmesi, belki gerekeni yapması noktasında belki de gerekenin yapılacağının bildirilmesi bakımından elçiliğe

[447] *BOA, HR. TH, 375/86*; 5 Mayıs 1325 / 18 Mayıs 1909.
[448] *BOA, HR. TH, 372/85*; 6 Şubat 1324 / 19 Şubat 1909.

iletilebilecek denli büyüklükte bir durumdur.[449] Yukarıdaki cümleden olmak üzere adalet kavramını kendisine köşe taşlarından birisi edinmiş olan Osmanlılar için sadece devlet memurları değil, sade vatandaş dahi büyük bir önem arz etmiştir. Bu noktada, konsolosluk kançılaryasından olan bir Rus memurunun, Ali b. Hasan adındaki bir bakkalı yaralaması dahi elçiliğe yazılabilecek konular arasında yer edinmiştir.[450]

Sadece Osmanlı ve Rusya'yı ya da devletlerarası ilişkileri değil, aynı zamanda doğrudan dünyanın kendisini ilgilendiren sosyo-kültürel olayların varlığı da bu iki gücün kurumlarını birlikte görebilmeyi mümkün kılan durumlar arasında yer almıştır. 1903 yılının Aralık ayı, böylesi bir olaya işaret etmiştir. Bölgedeki karantina enspektörlüğünden gelen uyarılar üzerine İstanbul, dinî saikleri göz önünde bulundurarak şehirde en çok hacı alan siyasi yapılanmaların temsilciliklerinin de uyarılmasını istemiştir. Tabii bunlar arasından ciddi oranda Müslüman vatandaşa sahip olup aynı zamanda komşu olan Rus devletinin diplomatik kurumu da bulunmaktadır.[451] Bu hususla ilgili olarak sadece Bağdat'taki temsilcilik uyarılmakla kalınmamıştır. Aynı zamanda o kurumun uyarıldığı, elçiliklerine de tebliğ edilmiştir.

Elbette Osmanlı makamlarının elçiliği hem bilgilendirme hem de şikâyetvarî bir şekilde olayları aktarma yolunu tuttuğu siyasî gelişmeler de konu başlığının portföyünü oluşturan hadiseler arasında bulunmaktadır.[452] Elçilikle iletişime geçilmesini en geçerli kılan ve zihinlerde en kolay şekilde oluşabilecek durumlardan birisi konsolosun yapmış olduğu bir iş üzerine Dersaadet'te oluşacak memnuniyetsizlik ve onun görevine son verilmesi durumu olmalıdır. İşte böylesi bir vesika, o fon kodunda bulunan belgenin hiçbir varakasında geçmemiş olmasına rağmen Viktor Maşkov için üretilmiş ve konsolosun hataları tüm detaylarıyla işlenerek Rus elçiliğine sevk edilmiştir. Onun Bağdat'a gitmekten men edildiği ve memuriyetinden azledilmesi gerektiği notu hariciye nazırı imzası ile düşülmüş ve elçilikten konuya dair bir cevap alınmıştır.[453] Elçiliğe iletilen

---

449 *BOA, HR. TH, 342/33*; 27 Kanunuevvel 1322 / 9 Ocak 1907; *HR. TH, 369/5*; 30 Teşrinievvel 1324 / 12 Kasım 1908.

450 *BOA, HR. TH, 290/101*; 1 Eylül 1319 / 14 Eylül 1903.

451 *BOA, HR. TH, 295/48*; 6 Kanunuevvel 1319 / 19 Aralık 1903. Bağdat Rus Konsolosluğu, hacılar ve din ile ilgili olarak bir sonraki bölüm içerisindeki alt başlıkta ilgili detaylar verilmiştir.

452 *BOA, HR. TH, 342/71*. Söz konusu belge esasen mahkeme ve Mehdi Kulu'nun dava olaylarını ilgilendirmekle beraber Konsolos Maşkov ile uzlaşılamaması, anlaşılamaması ve ondan dolayı bir olumsuzluk ortaya çıkışını da sergilemektedir. Meşhur Kruglov hadisesini işleyen belgeler ise, sonraki başlık altında ilgili yerde verilecektir.

453 *BOA, BEO, 3743/280694*; 18 Nisan 1326 / 1 Mayıs 1910.

ve Osmanlı karar alıcılarının gözünde önemli olarak görülen meselelerden diğer birisi Maşkov'un, Bağdat'a "olaylı" olarak aksettirilen gelişiydi.[454] Yine aynı konsolos tarafından gerçekleştirilen himayeye yönelik hareketlerin hepsi bir dosya halinde toparlanarak elçiliğe gönderilmişti. Tüm bunlar ile hariciye tarafından kastedilense "konsolosunuz lütfen yerel yönetimi ve bizleri boşuna oyalamasın, iş aksatma faaliyetlerinde bulunmasın!"dı.[455]

Bölgedeki konsoloslarla bir sürtüşme yaşandığı, sürtüşmenin yerel yönetim tarafından çözülüp çözülemediği, kimlerin devreye girdiği, çözüldü ise sonrasında nasıl bir siyaset izleneceği-izlendiği ve tabii bu gibi şikayetlerin bir daha yaşanmaması konsolosların uyarılmaları gibi benzeri durumların da yine Dersaadet aracılığı ile Rus elçiliğine bildirildiği bilinmektedir.[456] Bu gibi hadiselerden diğer biri de Bağdat Rus Konsolosunun Balkan harbi esnasında, Bağdat'ın savaşın yaşandığı coğrafyaya nazaran ziyadesiyle uzak bir yer olmasına karşın halkı galeyana getirdiği ve insanların akıllarında yer edinmemiş fikirleri yaymak gibi bir suç işlediğinin açığa çıkması ve elbette durumun elçiliğe bildirilmesi olmuştu.[457] Rus elçiliğiyle iletişime geçilmesini belki de en ciddi manada gerekli kılan olaylardan diğer birisi ise Bağdat Rus Konsolosu Orlov'un *casusluk ettiği* aşikar olan ancak belgede açıkça dile getirilmeyen seyahatiyle ilgili hadiselerdir. Orlov en kısa şekliyle Bağdat'tan memleketine gitmek üzere ayrılmış ve belirttiği güzergahları takip etmeksizin gayrı resmi bir dille alenen ve hatta resmen Osmanlı-İran hududundaki aşiretlerle bağlantı kurmuştur.[458]

Osmanlıların şikâyet mekanizmalarını bürokrasi çerçevesinde çok iyi bir şekilde işletiyor olmalarının gerçekliği bir tarafa, meydana gelen hadiseler her zaman olumsuzluğa dayalı bir biçimde de gerçekleşmiyordu. Babıali'nin gözlerinden belki de en sorunlu Bağdat konsoloslarından birisi olan Maşkov'un aynı zamanda bir Osmanlı nişanı

---

454 *BOA, BEO, 2346/175912*; 24 Mayıs 1320 / 6 Haziran 1904.

455 Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 73.

456 *BOA, BEO, 2664/199779*; 30 Ağustos 1321 / 12 Eylül 1905. Söz konusu evrakta böylesi bir durumun hangi olay ya da nasıl bir sebep üzerine yazıldığı belirtilmemiştir. Fakat burada işlendiği üzere konsolosun birkaç meseleyi yeniden ortaya çıkarması hatta üzerine yeni gelişmeleri de ekleyerek olumsuz bir tutum takınması üzerine bu belgenin üretilmiş olduğu düşünülmektedir. İlgili olaylar ve dosyalar için bkz. *BOA, BEO, 2661/199529.*

457 *BOA, BEO, 4099/307415*; 3 Teşrinievvel 1328 / 16 Ekim 1912. Aynı konuyu işleyip benzer tarih içeriklerine sahip diğer bir belge için bkz. *BOA, HR. SYS, 91/8*; 4 Teşrinievvel 1328 / 17 Ekim 1912.

458 *BOA, HR. SYS, 91/9*.

ile ödüllendirildiği ve tabii bu durumun Rus elçiliğine bildirildiği de hemen burada belirtilmelidir.[459]

Bidayetinden nihayetine şikâyet mekanizmasıyla ilgili evrakı her devirde iyi bir şekilde işletmiş olan Osmanlı arşivinin barındırdığı belgeler arasında tam tersi yönde aktarılmış ve işletilmiş meseleler olduğu da aşikardır. Buna en güzel örneklerden birisi, konsolatoda çalışan bir uşağın dövülmesi ve bu olay gerçekleşirken konsolosluk kavaslarından birisinin araya girmesiyle onun da darp edilmesi olmuştur. Söz konusu olayların kaynağı ise Bağdat'ta ecnebilere karşı gittikçe artan husumetten başkaca bir şey değildir. Elbette sadece konsolos ya da Rus menşeli memurlardan farklı olmalarına karşın konsolosluk mensubu ve çalışanları olması dolayısıyla Ruslar, cereyan eden hadiseleri bildirmekte ve şikayetçi olmakta gecikmemişlerdir. Bundan ötürü de hariciye, olayları ve gelişime yönelik kilit noktalarını barındıran ifadelerle elçiliğin kapısını çalmıştır.[460] Aynı durum, Basra'ya gönderilmiş olduğuna yukarıda da işaret edilen Kavas Ali b. Süleyman'ın hancı ve ekibi tarafından dövülmesi hadisesi kapsamında da görülmüş ve hariciye bir kez daha elçilikle bağlantı kurmuştur.[461]

Unutulmaması gereken diğer bir durum ise her zaman hariciye – elçilik doğrultusuyla başlayan iletişimin, tersi olarak İstanbul Rus Elçiliği başlangıçlı olup hariciyeye ulaşan örnekleri de olduğudur. Örneğin Bağdat'taki ordu kumandanlığı müfettişinin konsolosu tehdit edişi arşive yansıyan en önemli örnekler arasında bulunmaktadır.[462] Nitekim teşkilat içerisinde kavas grubuna mensup olan Süleyman oğlu Ali'nin durumu da bu konuyu ilgilendiren örneklerdendir. Ali'ye karşı davranışları neticesinde hapsedilerek para cezasına çarptırılan hancının cezasının yetersiz oluşuyla ilgili olarak (sıkıştırma durağının başlangıcının Bağdat Rus Konsolosluğu olup olmadığı bilinmemekle birlikte) İstanbul'daki Rus kurumu Hariciyeyi sıklıkla baskılamıştır.[463] Hatta Bağdat valisine de konsolos muavini ile bir pusula göndererek 100 kuruş ve mahkum olunması yeterli olmayacaktır, sürülmesi gerekmektedir şeklinde bir bildirimde de bulunmuş olmasına rağmen Abdulvahap Paşa tarafından merkeze, kendisine gerekli

[459] *BOA, İ. TAL, 88/75*; 25 Kanunuevvel 1311 / 6 Ocak 1896. Maşkov aslında bu tarihlerde Bağdat konsolosu değildir. Söz konusu veriye detaylı bir şekilde bir önceki bölüm dahilinde yer verilmiştir.
[460] *BOA, HR. SYS, 91/7*; 30 Ağustos 1328 / 12 Eylül 1912.
[461] *BOA, BEO, 2660/199444*; 24 Ağustos 1321 / 6 Eylül 1905.
[462] *BOA, BEO, 674/50506*; 10 Ağustos 1311 / 22 Ağustos 1895.
[463] *BOA, BEO, 2657/199206*; 1 Ağustos 1321 / 14 Ağustos 1905.

cevabın verildiği ve cezasının halihazırda verilmiş olduğu söylenmiştir.[464] Benzer örneklerin yine konsolosluk üzerinden ve sıkça belirtildiği haliyle işin içerisine ilkin valilik karıştırılmadan elçiliğe gönderildiği ve yazışmaların buradan sağlandığı, ayrıca İstanbul'daki birimin Babıali'ye göndermediği takdirde *ele geçirme* yolu ile edinebildiği bilgilerin varlığı da burada hemen hatırlatılması gerekenlerdendir.[465]

Konsolosluğu ve elçiliği ilgilendiren ancak bu başlık içerisinde işlenen tüm bu kalıplardan hiç birisine uymayan iki örneğe daha arşiv belgelerinde tesadüf edildiğini belirtmek gerekiyor. Kalıplara uymayışın nedeni, aslında olayların elçiliğe bildirilmesi noktasında çok ciddi vahamet içeriyor olmasına karşın Rusların o birimine olayların aktarılmamış olmasından kaynaklanmıştır. İşte kaidelerin yıkıldığı bu olaylardan ilkine dair olan örnek, yine şöhret sahibi konsoloslardan Maşkov ile ilgilidir. Maşkov'un Bağdat'a gelişinde yaşanılan olaylar silsilesinde Hariciye Nezareti bir noktadan sonra valiliğin göndermiş olduğu ilamı elçiliğe iletmemiş ve hatta özellikle aktarılmaması gerektiğinden dem vurmuştur.[466] İkinci örnek ise, alt başlıklarda ayrıntılarıyla inceleneceği üzere konsolosların kendi aralarında mektuplaşmaları sonucunda ve tabii Bağdat valisini de zan altında bırakmaları neticesinde olayların elçiliğe özellikle bildirilmemesinin bizatihi vali tarafından belirtilmiş olmasıdır.[467]

Merkezin Rus elçiliği ile iletişim kurması, özetle Rus tarafından olanların bir şekilde "olumsuzluk" yaşaması, Rusların olumsuzluk yaşatmaları ve en çok da konsolosların çıkardıkları yahut başlarına gelen problemler neticesinde gerçekleşmiştir. Rusların ya da onların sebep oldukları olumsuzlukların yaşanması özellikle en çok adalet dairesinde gerçekleşmiş olduğundan elçiliğe yansımaları olmuş, konsolosların yaptıkları hareketlerin elçiliğe aktarımı ise, bu tarz tavırların artık tahammül noktasının aşılmasından merkezin o diplomat açısından artık hoşgörü sınırını aşmış olduğundan dolayı gerçekleşmiştir. Kendi üstü olmasından ötürü konsolosluğun elçilikle her zaman iletişimde olduğu açık olmakla beraber kimi zamanlarda bu durum Osmanlı makamlarınca da görülmüş, Rusların bu durumu göstermek istemedikleri ancak

---

464 *BOA, DH. ŞFR, 352/129*; 22 Ağustos 1321 / 3 Eylül 1905.

465 *BOA, BEO, 2928/219580*; 3 Teşrinisani 1322 / 16 Kasım 1906.

466 Söz konusu örneğin geçtiği ve olayların anlatıldığı evrak için bkz. *BOA, HR. TH, 304/106;* 11 Haziran 1320 / 24 Haziran 1904. Olayların içeriği bir sonraki bölümde işleneceğinden bu kısım dahilinde hadiseler derinlemesine anlatılmamıştır.

467 *BOA, DH. MUİ, 27/6*; 3 Teşrinievvel 1327 / 27 Ekim 1909.

Babıali'nin fark ettiği vakitlerde bir şekilde haber alınmıştır. Yine de bürokratik açıdan aynı devletin ast-üst ilişkisi içerisindeki bu iki kurumunun arasında yaşananların Osmanlı'ya olan yansıması ve Osmanlılarca elçiliğe yansıtılması çok ciddi oranda düşük bir seviyede kalmıştır. Bu düşüklüğün burada aslında sorunların çok da ciddi olmadığı ve bir şekilde elçiliğe varana kadar adı geçen makamların arasında halledildiği ve diplomasinin "iyi" bir doğrultuda gelişime açık şekilde yürütüldüğü çıkarımını yapmak da mümkündür.

3.2. Dersaadet

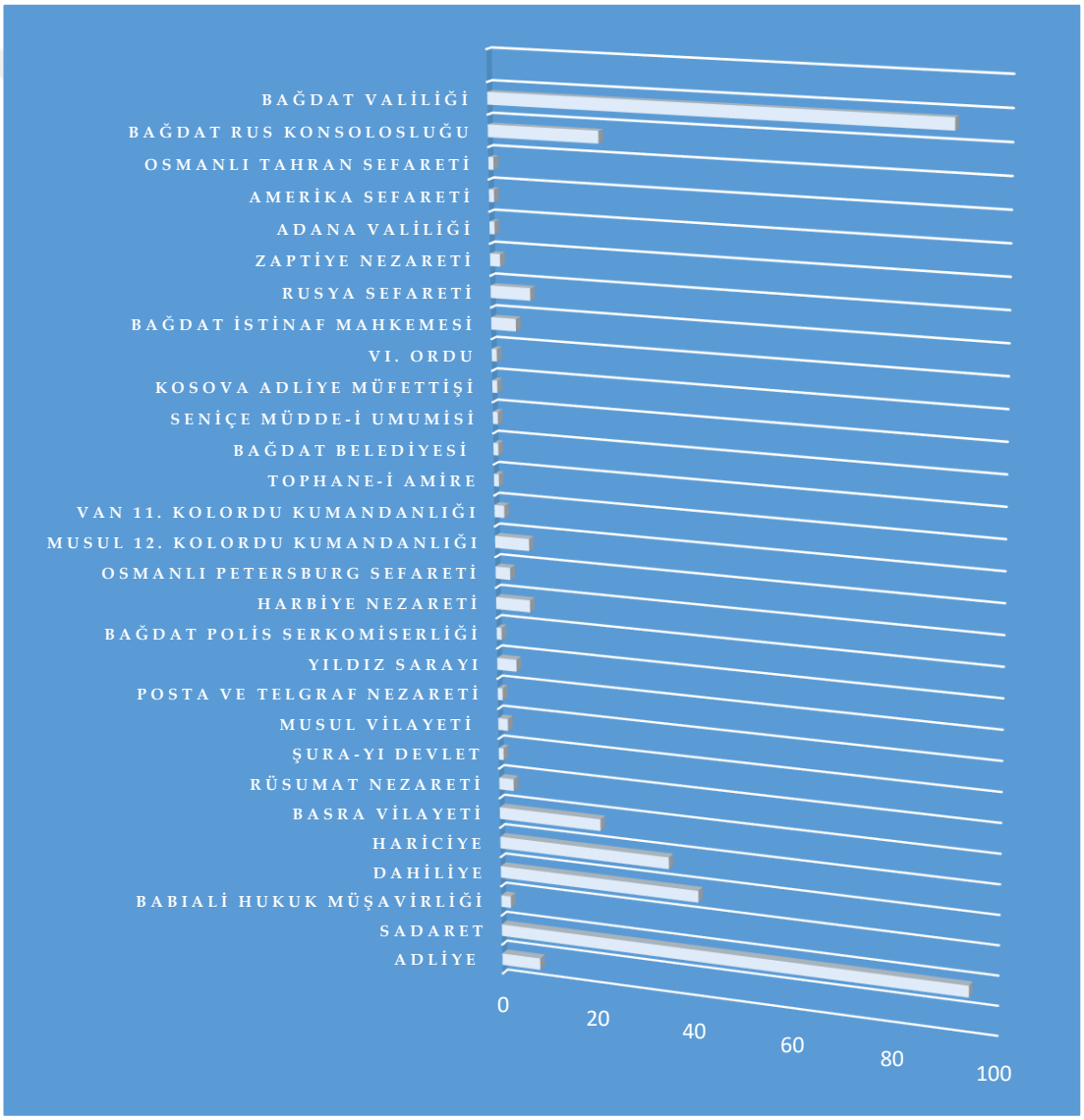
Konsolosluk ilişkilerinde işin içerisinde yer alan önemli aktörlerden biri İstanbul'du. Bu, yani onların tüm bu hikâyede üstlendikleri rol ise çeşitli vasıtalarla gerçekleşiyordu. Yelpaze, konsolosun elçiliği aracılığı ile iletişim kurması, faaliyetlerinin yerel birimlerce merkeze bildirilmesi, konsolosluğun başkentteki üst merciine ulaşılması için Bağdat'ın bildirimlerde bulunması gibi birçoğunu içinde barındırır bir şekilde genişti. Burada özellikle ön plana çıkan, konsoloslukla birebir etkileşimi olan yerel birimlerin, *neyi önemli olarak gördükleri* ve gelişmeleri niçin yukarıya aktardığıydı. Fakat başlığın amacına da uygun olarak daha önemli olanı ise, Babıali'nin gözünde bu bilgi aktarımının nasıl bir konumda bulunduğu ve olaylara nasıl dahil olduğuydu. Örneğin bu duruma hem bir örnek hem de aykırılık içeren bir misal, Adamov'un konsolos vekilliğinin Vali Vekili Feyzi Paşa tarafından merkeze iletilmesidir. Adamov'un Basra'dan kalkarak Bağdat'a gelmesi zaten istihbari bir değerde merkeze aktarılacak olan bilgiler arasında yer alırken Vali Feyzi Paşa'nın İstanbul'a yazmasındaki diğer bir neden de şudur; alakasına dikkat çekilmek istenilen nezaret olan hariciyenin, Adamov kendilerine yazmış olmasına karşın Bağdat'a geldiğinden ve konsolos vekilliğinden haberi olmamasıdır. Hatta adı geçen diplomatın haber verişi Bağdat'a bir önceki defa gelişinde ortaya çıkan bir gelişmedir.[468] Böylelikle belki de valilik tarafından ilk kez, sıfırdan ortaya çıkan ve bir resmiyet içeren hadise yukarıda nakledilmiştir.

Haberlerin bildirilmesi, bu kelimelerden de anlaşılacağı üzere sadece bir şeylerin aktarılmasından ibaret olarak kalmıştı. Örneğin konsolosun bir davranışı yerel yönetim birimlerince önce Babıali'ye (ve tabii onun bu işlere bakan ilgili dairesine) ve buradan da

[468] *BOA, HR. TH, 279/63*; 17 Şubat 1318 / 2 Mart 1903.

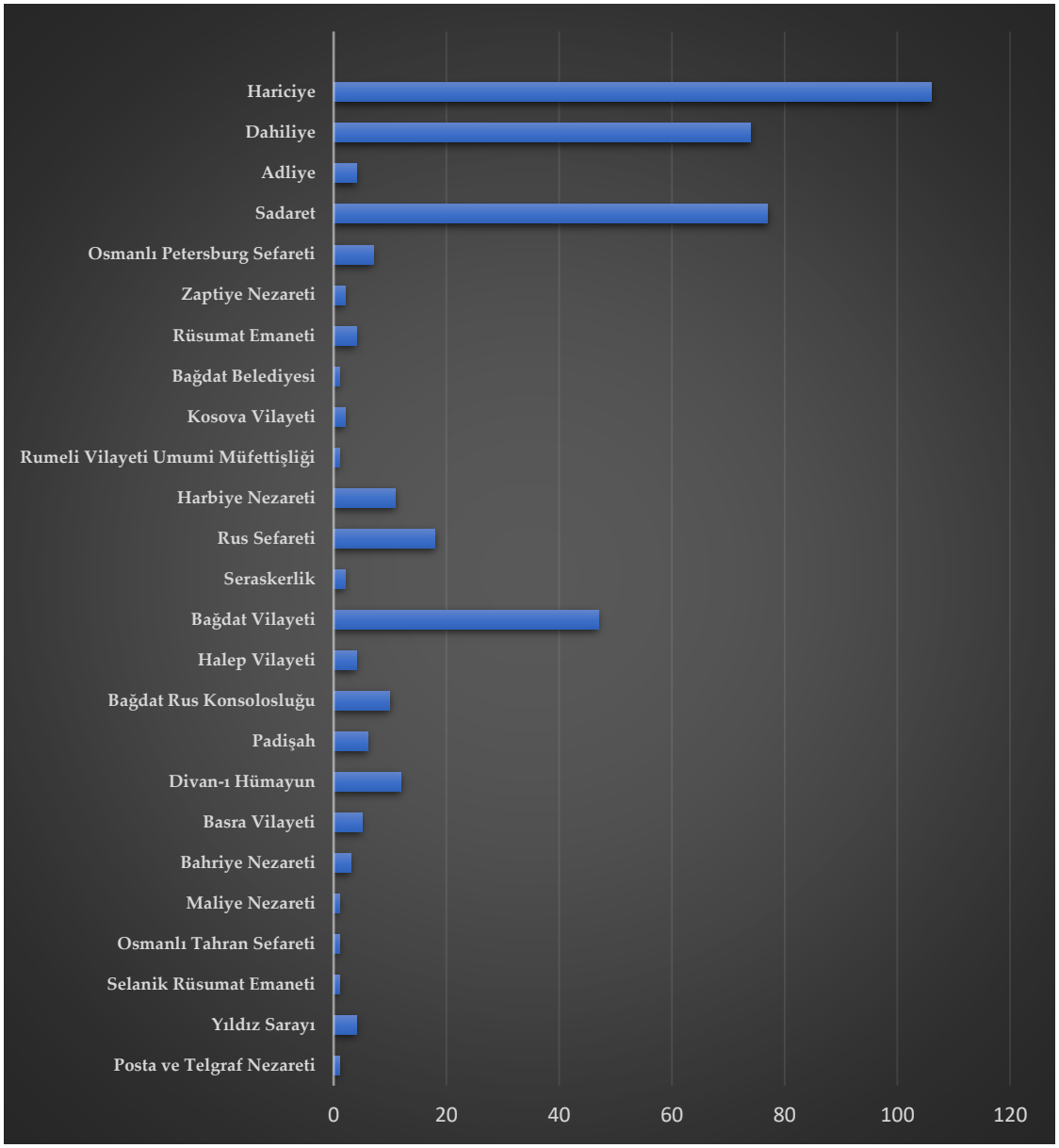
(veya valilik tarafından Babıali ile birlikte doğrudan) hariciyeye, durumun elçiliğe iletilmesi için sevk ediliyordu. Evet, valilik ne yaşandığını haber ediyordu ama aynı zamanda nihai noktada elçiliğe gitmesi gerekenler için o üst mercileri işleyiş zincirinde birer aracı kurum olarak da kullanmış oluyordu. Böylelikle iç etkenlerden bürokrasinin sayesinde diplomasi adım adım işletilmiş oluyordu. Yerel yönetimin bildirimiyse sanki bir sevkiyat noktası olan Babıali tarafından ilgili yerlere nakledilyordu. İncelenen vesikalar ışığında sorunların veya daha doğru bir tabir ile iletilmesi gerekenlerin en çok gönderildikleri yerler evvela hariciye, ardından adliyeydi.

Grafik 6. Osmanlı arşivinde tespit edilen evraklarda geçen "gönderi makamı".



Gönderici rolünde bulunan makamlar arasından en ciddi pay sahibi olanların, özellikle çıtanın her iki ucunda bulunan kurumlar tarafından işgal edildiği rahatlıkla görülmektedir. Bunlar sadaret ve Bağdat vilayetidir. Ancak konunun kahramanı konumundaki konsolosluğun ve yine sadaretin vazifesini yer yer üstlenerek dağıtımda bulunan hariciye ile Dahiliye Nezaretlerinin de önemli hisselere sahip oldukları aşikardır. Şeklin belki de en çarpıcı noktası ise valilik, sadaret ya da diğer üst düzey nezaretlerden başka Rüsumat Nezareti, Amerikan elçiliği ya da Adana valiliği gibi misallere de ev sahipliği yapıyor oluşudur.

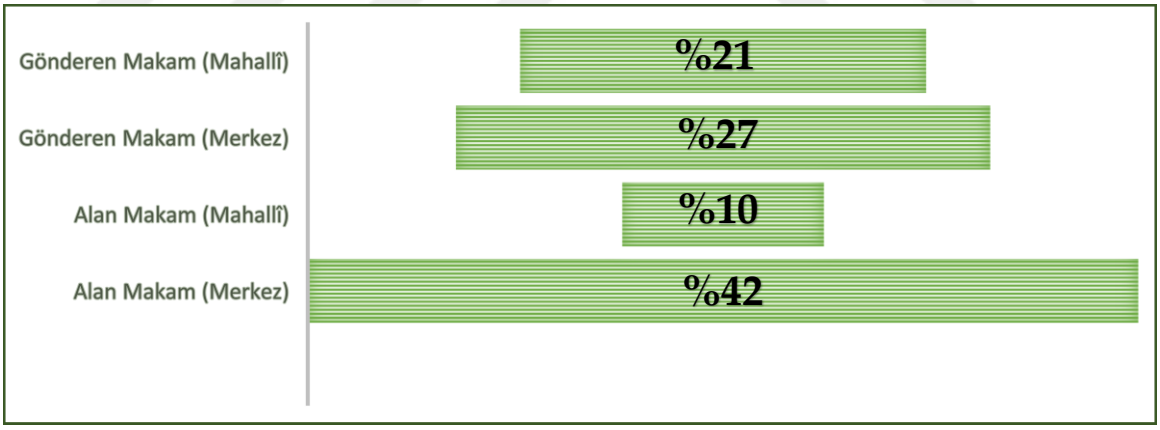
Grafik 7. Evrakların ulaştığı makamlar.



Şekil, tam aksi doğrultuda olan türdeşi gibi önemli ölçüde bir çeşitliliğe sahiptir ve yine diğer örneği gibi Bağdat vilayeti, sadaret ile hariciye kurumlarını ön plana çıkarmaktadır. Merkezde işlenen bir konunun, muhatabının başlangıcı olarak yine Bağdat valiliğine dönmesi gayet doğaldır. Sadaret hem nihai bilginin ulaştığı mercii olarak hem de transfer mekanizmasının en önemli dişlisi görevini ifa ediyor olması nedeniyle hacimli bir yer işgal etmektedir. Hariciye Nezareti ise, hariçten olan bu konsolosluğun işlerinin en uğrak yerlerinden birisidir ve bunun nedenleri de daha evvel temas edildiği üzere ziyadesiyle çeşitlidir. Tüm bu kurumlar arasındaki iletişimi sağlamak, verilen karar ve bildirimleri anakarayı sembolize eden Rusya'ya ulaştırması için elçiliğe sevk etmek, meselelerin halli için valiliğe geri bildirimde bulunmak ve daha nicesi.

Yazışma adreslerinin verilmesinden sonra merak konusu olan hususlardan diğer biri de buradaki mahallî idare ya da merkezî kimliğe sahip kurumlar arasındaki gönderi dağılımlarının bütün içerisinde nasıl bir konumda olduğudur.

Grafik 8. Evrakları gönderen ve alan makamların mahallî-merkez dağılımları.



Babıali'ye, hariciyeye yahut bir başka üst birime iletilmesi gereken konuların her zaman için valilik kanalıyla gerçekleşmediği de akıllara gelen hususlar arasında bulunmaktadır. Örneğin Mehdi Kulu ile oğullarının zanlı oldukları ve konsolosluğun onları korumaya çalışarak yerel meselelerin aksamasına sebebiyet verdikleri olaylar zincirini ilgilendiren belgeler bu konuyu ilgilendirir misallerdendi. Söz konusu evrakların hiç birisinde Bağdat valiliğinin sevkiyat konularıyla alakadar olmadığı

ortadadır. O nedenle de aslında konuyla hemhal olan birimlerin olayları en nihayetinde üst mercileri olan nezarete (istinaf mahkemesinin Adliye Nezaretine vb.) iletmiş olduklarını düşünmek zor olmayacaktır.[469]

Ayrıca tüm bunlardan başka, Bağdat Rus konsoloslarının doğrudan Babıali ile iletişime geçtikleri durumlarda görülebiliyordu. Örneğin konsolosluklarına sipariş etmiş oldukları silah ve cephaneliklerin taraflarına teslim edilmesine dair tüm yoğun yazışmaların ardından en üst mercice kabul görmesinden sonra Bağdat Rus Konsolosu Maşkov bizatihi Sadrazam Ferid Paşa'ya bir teşekkür telgrafı çekmişti.[470]

İstihbarat faaliyetleri kapsamında akışın tamı tamına tersten işlediği durumlarda elbette vakiydi. Örneğin Maşkov tarafından 15 Ocak 1905 tarihinde elçiliğine gönderilen bir ilam muhtemeldir ki Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Çünkü hemen akabinde aynı yazı Bağdat valiliğine aynen iletilmiş ve şikâyet edilmesine meydan verilmeden halledilsin şeklinde kısa bir notla birlikte gönderilmişti.[471]

3.3. Yerel Yönetim: Bağdat Valiliği ve Diğer Birimler

Osmanlı arşiv evrakına bakılırsa Bağdat Rus Konsolosluğunun en çok ilişki içerisinde bulunduğu kurum ya da kurumlar çoğunlukla yerel yönetim birimleridir. Bunlar arasından tabii yoğunlukta ilk sırada Bağdat valiliği bulunmaktadır.[472] Bu şehri yönetenler Osmanlı klasik döneminde, özellikle bölgede etkisi bulunan ve yerel hanedan mensubu olan kişilerdir. İstanbul, o dönem için bu tesiri yer yer kırmış olmakla birlikte söz konusu nüfuzu sonlandırmayı Tanzimat ile başarmıştır. Bulunduğu coğrafyanın önemli merkezlerinden birisi olduğu için Bağdat'a gelen yöneticilerse genellikle vezarete sahip olan paşa mesabesindeki kimselerdir. Hatta aralarında Midhat Paşa gibi Osmanlı politikasına damga vurarak siyasi hayata mal olmuş şahısların var olduğu da bilinmektedir.[473]

---

469 *BOA, HR. TH, 298/74*; 4 Şubat 1319 / 17 Şubat 1904.

470 *BOA, İ. HR, 395/1*. Evrak dizisi içerisindeki bu belgede sadece 20 / 1905 ifadesi olmakla birlikte Osmanlılarca yürütülmüş son yazışmadaki tarihin 12 Mart 1905 olmasından dolayı bu, 20 Mart 1905 olarak kabul edilebilir.

471 *BOA, BEO, 2980/223483*; 15 Ocak 1905.

472 Bağdat Rus Konsolosluğu ile ilgili Osmanlı arşivinden çıkan belgelerde alan ve gönderen makamlar arasından yerel yönetim birimlerinin hangileri olduğu, ayrıca mahallî idare ile merkezin işlerin içerisine yine aynı temel üzerinden dahil olma oranları bir sonraki başlık altında grafikler halinde verilmiştir.

473 Çalışma konusunu içeren dönemin Bağdat valileri (1880-1914) için bkz. Ek. 21.

Bölgesel misyonları ve onların genel siyasetini yönlendiren Rus elçiliğinin muhatabı nasıl ki merkez ve merkez kurumları ise, Bağdat Rus Konsolosluğunun karşısındaki en öncelikli irtibat mercii de Bağdat valiliğidir. Zaten işlenen diplomatik misyonun kendi vatandaşları ve bölgedeki Rus ticareti dairesinde yerel yönetimle iletişimde olmaları, onların en temel amacıdır. O nedenle, özellikle Osmanlı arşivinden edinilmiş olan kaynakların neredeyse her birinde valiliğin adı geçmektedir. Fakat bir sonraki bölüm dahilinde konsolosluğun detaylarına girilecek olunması, konuyu bu satırlarda tekrara düşme tehlikesi içerisine çekecektir. İşte bu durum, başlık altında işlenecek olan materyalin daha yüzeysel olarak aktarılmasına ve odak noktasının ilişkilerin temelde ve değerlendirilerek işlenmesine neden olmuştur.

Birçok yazışmada olduğu üzere konsoloslukla yönetim arasındaki iletişimin tersten işleyebileceği göz ardı edilmemelidir. Elçiliğine ilettiği üzere Bağdat Rus konsolosunun 1895 yılı dahilinde şehrin ordu müfettişi tarafından tehdit edilmesinin valilik ya da ordu makamları tarafından değil de İstanbul Rus Elçiliği üzerinden öğrenilmesi bunun en güzel örneklerinden biridir.[474] Nitekim bu, yerel yönetim ve diplomatlar arasındaki ilişkinin önemli olduğu hususuna işaret etmektedir. Öyle ki valinin zulmü, yapılan mahkemeler ve sorgularla ciddi manada sürüncemede kalmış olmasına rağmen örneğin İzmir Avusturya Konsolosunun işaret etmesiyle ve elçiliğinin baskılarıyla İzmir Valisi Ali Paşa görevinden alınmıştı.[475] Tam aksi örnekleri de ziyadesiyle görmek mümkündür. Örneğin 1907 yılının 25 Haziranı akşamı Bitlis valisi yemeğini Rus konsolosluğunda yemişti.[476] Benzer bir durum bu sefer Bağdat Rus konsoloslarından Maşkov için de belirtilmişti. Kaynak birçok örnekte olduğu üzere onun İngiltereli meslektaşıydı. Ona göre Maşkov, "*Bağdat ofisinden geçen tüm telgrafları görüyor ve Türkiye'de sultan tarafından birçok Rus konsolosunda olduğu üzere dekore edilmiş olarak görülüyor ve yerel makamlarla olan ilişkileri yabancı güçlerin diğer temsilcilerinden daha yakın*

---

474 *BOA, BEO, 674/50506*; 10 Ağustos 1311 / 22 Ağustos 1895. Nitekim bölgelerinde bulunan konsolosların böylesi veriler aktarmaları ve özel bilgiler sağlamaları sıklıkla görülen bir durumdur. Örneğin 1876 yılında İngiltere Bağdat Konsolosu olan Sir Arnold Kemball'ın, dönemin Bağdat Valisi Namık Paşa'nın çok katı bir Müslüman olduğu bilgisini üstlerine iletmiş olması gibi. Bkz. *TNA, FO, 424/42*; s. 40; İngilizlerde ya da Ruslarda olduğu gibi konsolosların nüfuz elde etme çabaları genellikle onların yerel idarecilerle karşı karşıya kalmalarına ve alt başlıklarda da işleneceği üzere konuların çözülemediği zamanlarda yukarıya (Londra ya da Petersburg ile İstanbul'a) taşınmasına neden olmuştur. Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 71.

475 Cevdet Paşa, *Tezâkir – 40 Tetimme*, s. 65.

476 *TNA, FO, 424/213*; s. 23.

duruyordu".[477] Elbette Maşkov'la iletişimi bulunan Bağdat valileri başta olmak üzere mahalli idarenin ona yönelik görüşleri tam tersi doğrultudadır. İngiliz'in kastettiği, vilayet mektupçusu Halil Bey'i alakadar eden hadiselere işaret ediyorsa söylediklerindeki doğruluk payı ispatlanabilir bir nitelik kazanacaktır. Ancak Maşkov'un, Bağdat'a daha adım atar atmaz yerel Osmanlı makamları ile çarpışmaya başladığı da bilinmektedir.

Osmanlı yetkilileri ve Rusların temsilciliği arasındaki ilişkiler elbette her zaman birtakım olumsuzluklar üzerinden gitmiyordu. Örneğin 1899 yılının Mart ayında yazmış olduğu bir raporda Konsolos Kruglov, halihazırda Basra Konsolosu Adamov'la yapmış olduğu görüşmeler ve diğer istihbari elemanları sayesinde edindiği bazı bilgiler ışığında yerel makamların uyarılması gerektiği kanaatine varmıştı. Her ne kadar o kanaati Bağdat'a mı yoksa merkeze iletmesi için üstlerine mi bildirdiği bir muamma olarak kalsa da Kuveyt'le ilgili olarak uyarılarda bulunmuştu. Bu uyarılarını da tabii doğal olarak üstlerine bildirmişti. Adamov ile gerçekleşen yazışmalar da zaten Mübarekü's-Sabah ve Kuveyt'in siyasi durumuna işaret etmiştir. İşte Kruglov tam da bu noktada Türklerin artık Kuveyt'e müdahale etmesi gerektiğini söylemiştir.[478] Dahası bu durumların getirisi olarak Osmanlı makamları tarafından yapılan hesaplar neticesinde Babıali harekete geçmiş görünüyordu.[479] Ancak yine Kruglov devam niteliğindeki bir raporunda merkez-vilayet ilişkisi çerçevesinde valiliği yorumlamak cesaretini de gösteriyor ve üstlerine rapor gönderiyordu. Buna göre Feyzi Paşa'nın tavsiye ettiği öneri başarısızlıkla sonuçlandığı gibi merkez tarafından bu mesele örtbas edilmişti.[480] Dahası bölgedeki Rus diplomatlarının çoğunluğu (Kruglov, Ovseenko, Adamov vb.) yerel yönetimleri yargılamaya varana kadar cesaret sahibi görüntüsü veriyorlardı. Sadece Ahmed Feyzi değil Muhsin de dahil olmak üzere Bağdat'ın Basra'nın valileri eğitimsiz ve açgözlü kimseler olarak suçlanıyorlardı. Onlar Mübarek'in vermiş oldukları paralara boyun eğen kimselerdi.[481]

---

[477] *QDL, MSS-EUR, F111/358.*

[478] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 131.

[479] Osmanlıların harekete geçişi elbette bundan ibaret değildir. Mübarek'in düşmanlarına silah tedarikinden, İngiltere'nin kontrolü sağladığını gördüğü için yeni memurlar göndermek, yeni yollar yapmak ve reformlar gerçekleştirmek gibi birçok çeşitli yol denediği Kruglov tarafından işaret edilmiştir. Igor Petrovich Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii*, Aleteiya, St. Petersburg 2016, s. 239, 257.

[480] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 146.

[481] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 150; Öyle ki Osmanlı paşalarının vilayete tayinleri noktasında ordu merkezleri önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu durum klasik dönemden itibaren böyle olmakla birlikte Osmanlıların modern dönemlerinde de kurulan orduların merkezlerinde askerî

Bağdat Rus konsolosları sadece Bağdat değil, yakın çevredeki yerel yönetici ve birimlerle de bağlantı kurmuşlardır. Mesela Şeyh Mübarek tarafından sadece İstanbul'daki elçiye değil, aynı zamanda Bağdat Rus Konsolosuna da mektuplar gönderilmektedir. 1901 tarihli olan bu örnekte, şeyhin Bağdat'taki Rusyalıya mektubu içerisinde belirttiğiyse bulunduğu konumdan kurtulmaktır. Söz konusu kurtulmanın meali ise, bağımsızlık için şeyhin İngilizlerden başka yardım çığlıklarını Ruslara da duyurmak istemesidir.[482] Sultan II. Abdülhamid için bir tarafta Avrupa ve onu elinde tutan güçler, diğer tarafta ise İngiltere ve Rusya arasında bölünmüş olan Asya ile Balkanlar ve 1840'lardan itibaren güçlenen Mısır'ı da içinde bulunduran bir Orta Doğu sistemi vardı ve Padişah bunlardan herhangi birisini seçme şansına sahip olmadığı gibi hepsine müdahale etmek durumundaydı; sultan, Mübarek'in güç kazanmaması veyahut onunla ilgili aksi olumsuz bir durumun yaşanmaması gayesiyle denge politikası uyguluyordu. Fakat bunlardan herhangi biri daimilik arz etmediği müddetçe de kurtuluş yoktu. İşte tam da bu nedenle diğer sebeplerden başka Arap coğrafyasında istikrarı sağlamak adına Rusya ile ilişkileri iyi tutmak "hayatî" olarak görülüyordu.[483]

Konsoloslukların çalışma sistematiklerine işaret eden faaliyetleri arasından görülemeyen hususlar bulunduğu da belirtilmelidir. Nitekim bunlar aynı zamanda konsolosluğun yerel birimler başta olmak üzere aralarında cereyan eden iletişim ve ilişki şekillerine de bir misal teşkil etmektedir. Ancak, örneğin, bu diplomatların bulundukları devletin yasal hukukuna aykırı olmayacak bir biçimde malumat edinme ve toplama görevleri bulunmaktadır.[484] Bölgedeki Ruslar bunu daha çok yasal değil, illegal yollar

---

kimliğe sahip olan paşaların bulunmasına dikkat edilmiştir. Bu paşaların böylesi bölgelere atanmaları kimi zaman yetkili bir idari amirin olmamasından kimi vakitlerdeyse idari ve askeri kulvarların birleştirilmesinin ve emir komuta zincirinin sağlanmasının gerekliliğinden kaynaklanmıştır. VI. Ordunun bulunduğu Bağdat'ta böylesi bir yerdir, mesela Mehmed Namık Paşa gibi nice şahsiyet bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bkz. Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, Çev. Devrim Çetinkasap, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 140; Tam aksi olacak şekilde Mübarekü's-Sabah da işin sonunda *yalvardığı* Rusların aksine İngilizlere boyun eğmişti. Sadece kendisi değil, bölgedeki diğer şeyhlerle beraber o da İngiltere ile anlaşmalar imzalamış ve üzerinde güneş batmayan imparatorluğun bizatihi kendisi de bu kimseleri *kahince bir tavırla zaferimizi önceden gördü ve çöl aşiretleri üzerindeki etkisiyle büyük minnettarlığımızı kazandı* olarak tanımlamışlardı. Bkz. Ali Satan, *Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918 – İngiltere Devlet Arşivi Raporu*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2016, s. 60-61.

[482] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 151-152; Mübarekü's-Sabah mektuplarının birinde Rus Çarının azameti karşısında ayağa kalkıp Bağdat'taki konsolos aracılığı ile Rus bayrağını ülkemizde nasıl dalgalandırabiliriz diye yazmış ve Rus himayesinin nasıl gerçekleştirilebileceğini sormuştu. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 153.

[483] Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası*, s. 70, 74-75, 297.

[484] Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 35.

üzerinden istihbarat sayesinde ve diğer meslektaşları aracılığı ile öğrenmiş olup, onların Bağdat valileri ile iletişime geçerek herhangi bir olay karşısında ya da bununla ilgili olarak veri elde ettiklerine tesadüf edilememiştir.

Valilik tarafından Rusların ya da diğer Avrupalıların birçok hareketleri gözetim altındaydı. Özellikle onların faaliyetlerinin bildirilmesi gerekiyordu. Nitekim bu faaliyetlerin içerikleri önemlerine göre İstanbul'a gönderilenler arasında yerini almaktaydı. Mesela 3 Nisan 1890 tarihini taşıyan ve VI. Ordu kumandanlığından *kulları Nusret* imzasıyla gönderilen metin içerisinde Bağdat Rus Konsolosluğunun *müsteşarı* diğer Avrupalılarla birlikte kendisinden dem vurulan kişilerden olmuştu. İngilizlerin ve Rusların hem bölgede boy göstermek maksatlı hem de mülki ve askeri bilgiler edinme amacıyla gizliden yaptıkları inceleme ve araştırmalar için gönderdikleri *sefineler*den bahsedilirken adı geçen diplomatın birtakım faaliyetlerde bulunduğundan bahsedilmiştir. *Rus memuru Petersburg hariciye nezareti memurlarındandır. Güya Bağdat'taki konsoloshane müsteşarı unvanıyla gönderilmiştir.* Şeklindeki ibarelerin ardından onun umarsız bir biçimde araştırmalar yaptığı mevzu bahis edilmiştir.[485] Fakat bu yazının büyük değerini solduran o memurun adının verilmemesi olmuştur. Şöyle ki, bahse konu müsteşarın yani konsolos sekreteri ya da diğer bir deyişle konsolos muavini – yardımcısının sadece tahminler dahilindeki isimlerden: Kruglov yahut Maşkov olması da olasılıklardan öteye gidememiştir.[486]

Genellikle valiliğin ya da yazışmalarda adı geçen alakadar birimlerin belki de en zorlandıkları ya da diğer bir bakımdan trajikomik bir şekilde algıladıkları noktalar Rusların, Osmanlı makamlarına dair yaptıkları çıkarımlar yahut suçlamalar olsa gerektir. Örneğin Necef Rus Konsolosunun Bağdat'taki meslektaşının valiyi etki altına aldığına yönelik iddiası bunlardan birisidir.[487] Rusların, İngilizleri ortaya sürerek bazı meseleler çıkardıkları da burada misal olarak gösterilebilir. Mesela İlyas efendi adındaki vilayet tercümanının İngiliz yanlısı olduğu, ya da üst satırlarda benzer bir biçimde İngiltere yanlısı olan Bağdat paşalarının bulunduğunun belirtilmesi söz konusu örneklerdendir.[488]

---

485 *BOA, Y. PRK. ASK, 60/34*; 22 Mart 1306 / 3 Nisan 1890.

486 1890 yılından birkaç yıl sonrası için Rusların Bağdat'taki en şöhretlilerinden olan bu isimlerden her ikisi de kaynaklarda konsolos muavini *unvanıyla* bahsedilen kişilerdir.

487 *BOA, DH. MUİ, 27/6*; 3 Teşrinievvel 1327 / 27 Ekim 1909.

488 *BOA, BEO, 2341/175520*; 14 Mayıs 1320 / 27 Mayıs 1904.

Halbuki XIX. yüzyıla gelindiğinde Irak vilayetlerinde ve Basra Körfezi'nde yoğunlaşan ticari ve siyasi faaliyetler göz önünde bulundurularak Osmanlı yönetimi tarafından Tanzimat'ın süregelen reformlarının etkilerini ortaya çıkarabilecek Gözlüklü Reşid, Namık, Takiyüddin ve Midhat gibi başarılı paşalar buraya gönderiliyorlardı. Fakat yine de Sultan Hamid'in tahttan indirilişinin bölgedeki Avrupalı güçlerin arasındaki rekabetin fitilini ateşlediği de unutulmamalıdır.[489]

Herhangi bir idarî birim yöneticisinin, yönettiği topraklarda bulunan yabancı devlet misyonlarının silahlı çatışmalarını[490] üstlerine iletmemeleri sık karşılaşılan bir durum değildir. Buna benzer bir şekilde valiliğin ya da daha doğru bir tabirle yerel yönetimin İstanbul'a ivedilikle haberini uçurduğu ve yukardaki cümleye benzer olarak ciddi oranda önemli gördükleri diğer bir mevzu konsolosların seyahatleridir. Ayrıca bu seyahatlerin nasıl gerçekleştirildiği ve o diplomatların yolculukları sırasında yanlarında kimler olduğu gibi birçok bilgi vakit geçirmeksizin İstanbul'a iletilmiştir.[491]

Adlî davalarla alakalı, konsolosluğun *olumsuzluk platformu* üzerine gerçekleştirdiği eylemlerinden birisi olarak mahkemeye uygun bir tercüman göndermeyişi de vilayetçe İstanbul'a yansıtılanlardan olmuştu. Bir misal, bu hususta artık kaleme aldığı yazının niteliğinden de hissedildiği üzere Rusların zıt tavrından bezmiş gibi görünen Vali Feyzi Paşa imzalı evrak açıkça *elçiliğin konsolosluğuna konuyla ilgili emir vermesi*ni talep eden bir doğrultuda üretilmişti.[492] Muhtemelen bu diplomatik müessese artık valiliği yahut kendisine ihtarda bulunan diğer organları dinlemiyor olacaktı ki, sorunlar bu haliyle yukarıya aksettirilmişti. Buradan elbette, valiliğin yazıyı merkeze göndermesiyle ilgili olarak İstanbul'u bir aracı biçiminde kullandığı, dahası yapılması gerekli işlerin bir nevi *dikte* ettirilmesi bakımından merkezden faydalandığı da açıkça anlaşılmaktadır. 23 Haziran 1904, yine Feyzi Paşa'nın başrolü üstlendiği bir olayı göstermektedir. Bir önceki hadisedeki belirsizliğe karşın bu defa paşanın karşısındaki konsolos ise Maşkov'dur. Onun görevine başlaması dahi sonradan daha da büyüyecek

---

489 Davut Hut, "Gertrude L. Bell'in Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Irak Krallığı'nın Kurulmasındaki Rolü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 35, İstanbul 2016, s. 119.

490 *BOA, HR. TH, 278/6*; 21 Kanunusani 1318 / 3 Şubat 1903; *BOA, HR. TH, 278/35*; 8 Şubat 1903.

491 *BOA, DH. ŞFR, 246/15*; 17 Mart 1316 / 30 Mayıs 1900.

492 *BOA, HR .TH, 286/58*; 18 Haziran 1319 / 1 Temmuz 1903. Söz konusu belgenin içeriği, konsolos vekilliğinde bulunan Basra'nın diplomatik amiri Adamov'un, mahkemede tercümanlık yapması için meşhur Mehdi Kulu'nu önermesiyle ilgilidir.

hadiselerin yaşanmasına yol açmıştır. Kendisini valinin karşılamamasını ve tören sırasında selam duran askerler olmamasını dert edinerek bunları hürmette kusur edilmiş olarak gören Maşkov, valiliğin başka devletlerin konsoloslarını aracı tayin ederek gerginliği gidermek istemesini kabul etmiş olmasına rağmen elçiliğini bilgilendirerek Osmanlı tarafının yapıcı tavrına karşın yıkıcı davranmaya devam etmiştir.[493] Valiliğin sonraki birkaç girişimine Maşkov'un aynı tavırla karşılık vermesi nihayetinde olayın Dersaadet'e yazılmasına da neden olmuştur.[494] Şu durumda, yerel yönetimin Babıali ile temas kurmasının en önemli nedenlerinden birisi de olayları çözememesi yahut o çareye karşın bir uzlaşı alanını kendi çabalarıyla yakalayamamış olması olarak görülmektedir.

Doğal bir bildirim tarzı olarak gümrüğe gelen ya da doğrudan konsoloslarca geleceği söylenen cephane ve silah siparişleri de valiliği ilgilendiren önemli meseleler arasındaydı. Mesela 1905 yılının başlarında Bağdat Valisi Abdulvahab tarafından Konsolos Maşkov'un hangi sebepleri öne sürdüğü üzerinde dikkatli bir şekilde durularak ve tek tek sayıları verilerek markasına varana kadar nasıl askerî malzeme sipariş ettiği doğrudan sadrazama yazılmıştı.[495] Öyle ki burada aslında Bağdat yine kendince, kendisini aşan bir durum ve kararın onlara bağlı olmadığının farkındalığı ile işi Dersaadet'e bırakarak aracılık işlevi görmüştü. Yine aynı yıl dahilinde ve yine Maşkov'un birincil aktör olduğu bir hadisede bu sefer valilik, eski dosyaları da karıştıran konsolosun tavrını İstanbul'a bildirmek durumunda kalmıştı. Burada Maşkov eski defterleri açmış ve mufassal bir rapor sunmuştu. Ancak valilik buna gereken cevabı verdiği gibi merkeze de bildirimde bulunmuş ve yine gereken bir cevabın verilmesinin mecburiyetine işaret edilmişti.[496]

Abdulvahap Paşa, Maşkov'dan memnun değildi.[497] Fakat Maşkov bir kenara, Bağdat'taki hiçbir konsolos da Abdulvahap Paşa'dan memnun değildi. İngiltere konsolosunun üstlerine iletmek üzere kaleme aldığı 1905 tarihli bir rapora göre şehirdeki

---

493 *BOA, HR. TH, 304/106*; 10 Haziran 1320 / 23 Haziran 1904; *BOA, BEO, 2353/176434*; 7 Haziran 1320 / 20 Haziran 1904.

494 *BOA, HR. TH, 304/106*; 10 Haziran 1320 / 23 Haziran 1904.

495 *BOA, İ. HR, 395/1*; 6 Kanunusani 1320 / 19 Ocak 1905.

496 *BOA, DH. TMIK. M, 203/43*; 27 Ağustos 1321 / 9 Eylül 1905. Valilik özellikle burada raflardan indirilmiş ve yenilerinin katılmış olduğu hadiseler noktasında konsolosluk-elçilik ve merkezin de içerisinde yer aldığı bir üçgenin arasında kalmış ve çok ciddi bir biçimde Maşkov ile amiyane tabirle boğuşmuştu. Söz konusu olayların detayı için bkz. *BOA, BEO, 2661/199529*; 4.1.1. ve 4.1.3. başlıklı bölümler.

497 Yüksel, *Sınırdaki Casus*, ss. 67-73; aynı eser dahilinde Maşkov, Zinoviev'e o ifadeleri acayip bulduğunu yazılarında belirtmişti.

yabancı devlet diplomatları paşaya karşı ittifak etmişlerdi. Fransız meslektaş halihazırda yöneticilerine onun hakkında bir şikâyet yazısı göndermişti. Maşkov zaten memnuniyetsizliğini belirtmekle kalmamış, bunun üzerine bir metin daha inşa etmişti. İranlılarda da benzeri bir durum hasıl olmuştu. Hatta bu durumları gözler önüne seren konsolos Newmarch, meslektaşlarıyla bir araya gelerek görüşmüştü bile. Ortaya çıkan kanaat, paşanın erkenden azledilmesinin iyi olacağında hepsinin hemfikir olmasıydı. Nitekim Abdulvahap en basit işleri bile yapamıyor ve birçok meselede zorluk çıkarıyordu.[498] Konsolosların yerel işlere karışabilmesine olanak veren bu durum onların aynı zamanda ticari hakları koruyan kimseler olmalarından başka doğrudan ticaretle uğraşan ve bu nedenle de iktisadi güç elde eden kimseler olmalarından kaynaklanmıştı.[499] Bahse konu durum Osmanlı tarafına da yansıdığı gibi aceleyle merkeze iletilmişti.

Aykırılık gösteren konulardan birisi de Rus konsolatosunun Bağdat valiliğinden iletmesini istediği yani akışı tersine çevirdiği durumlardır. 1912 yılının sonlarına doğru Bağdat'ta bir kavga olayına bizzat karışan Konsolos Orlov işin sonunda valiliğe zabıta ve jandarmanın inzibat emrinde neden kayıtsızlık göstermekte bulunduğunu yani diğer bir deyişle görevlerini niçin yapmadıklarını sordurtması bahse konu misallerden biridir. Tabii ki durum Rus elçiliğine bildirilmiş olunmasından başka olayla ilgili hemen tahkikat yapılması da istenmiştir.[500] Unutulmaması gerekense aslında Orlov'un haksızken kendini haklı çıkarmaya çalışma gayreti olarak da görülebilir.

Bağdat valiliğine bağlı bazı birimler kimi zaman konsoloshane ile çelişkiye düşmüştü. Özellikle gerçekleşen siyasî yahut sosyal içerikli hususların insanlar arasında bir münazaaya neden olmasından kaynaklı olarak konsolosluk, adlî meselelerle uğraşmak zorunda kalabiliyordu. Şöyle ki söz konusu adlî meselelerin ortaya çıkışı ve gelişmesi ise çoğu zaman bir mahkemenin nezaretinde meydana geliyordu. Örneğin daha evvel üzerinde durulan konsoloshane tercümanı Malcolm'ın 1907 yılında tahkir suçundan dolayı maruz kaldığı durum bunların başında gelenler arasındaydı.[501]

---

498 Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, s. 134. Şöyle ki, Bağdat'taki diplomatların istekleri bir süre sonra ilginç bir şekilde yerine gelmiş ancak yeni atanan Vali Mecid Paşa'nın vazife mahalline gelmesine değin vali vekili olarak işleri üstlenen kimsenin VI. Ordu kumandanı Süleyman Paşa olması da İngilizlerce makbul bulunmamıştır. Çünkü kendisi Rus taraftarı olup İngiliz aleyhtarıdır ve buradaki Rus konsolosunun da [Maşkov] dostudur. Bkz. aynı eser s. 136.

499 Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 75.

500 *BOA, HR. SYS, 91/7*; 30 Ağustos 1328 / 12 Eylül 1912.

501 *BOA, HR. TH, 342/33*; 2 Şubat 1907.

Tercümanın meselesinde olduğu gibi özellikle de Bağdat istinaf mahkemesi araya giren ve konsolosluğun yaptıklarına karşı resmen mücadele veren kurumlardan biriydi. Mahkemenin dahil olduğu diğer bir dava ise içlerinde Mehdi Kulu'nun da bulunduğu Kerbela muhalefesine dairdi.[502] Bu gibi örneklerde de görüldüğü üzere istinaf mahkemesi konsolosluğa söz geçiremiyor hatta işin uzamasından dolayı sıklıkla üst mercilere başvurmak zorunda kalıyordu.[503]

Yerel yönetim birimleri arasından konsolosluklarla ilişkisi olan diğer bir kurum Bağdat'ın rüsumat idaresiydi.[504] Konsolosların rüsumat idaresi ile hemhal olması iki sebebe dayanmaktaydı. Bunlardan ilki, atandıkları zaman bura üzerinden eşyalarının konsolosluk hukuku çerçevesinde kontrol edilmesi, görevleri müddetince vazife mahallerine yurt dışından sipariş ettikleri emtianın kendilerine teslim edilmesi gibi çeşitli nedenler içeriyordu. İkinci ve daha siyasi olanıysa onların bu gümrükleri, devletin ticari hacmini öğrenebilmek, bulundukları yerin iktisadi kapasitesinin ne kadar olduğunu ve nelerden oluştuğunu anlayabilmekti. Muhtemeldir ki istihbari yollarla gümrük defterlerini inceleyerek veyahut yine benzer bir biçimde bölgede yaptıkları geziler sayesinde oluşturdukları raporlarını üstlerine iletmişlerdi.[505] Ancak yine de karşısındaki muhatap kim olursa olsun konsolosluğu oluşturan kimseler insanlardı ve onlarla uğraştıkları savunulan birimlerin yürütücüleri de doğal olarak yine beşerdi. Meali, tarafların aslında içerisinde bulundukları ilişkiler, insan ilişkileriydi. İngiltere'nin son dragomanlarından olan Sir Ryan, bu durumla ilgili olarak İstanbul'daki idareye gittiği zaman kendisinin "geldi yine elma yanaklı dragoman!" şeklinde karşılandığını belirtmesinin yanı sıra aslında oradaki diplomatik birimle en çok çatışanların da kendisini

---

[502] *BOA, BEO, 2274/170547*; 29 Kanunisani 1319 / 11 Şubat 1904. Kerbela Muhalefesi ve Mehdi Kulu'nun davasının detayları için bkz. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, ss. 45-55;

[503] *BOA, BEO, 2274/170547*; 29 Kanunısani 1319 / 11 Şubat 1904; *BOA, HR. TH, 299/7*; 10 Şubat 1319 / 23 Şubat 1904.

[504] Muhtemeldir ki, pek çok devletin neredeyse tüm memurlarınca şikâyet edilen kurumlarından birisi o şehrin gümrüğü olmuştur. Çünkü diplomasinin dokunulmazlığına karşın sıkı denetim her zaman vakidir. Ryan, *Sonuncu Dragoman*, s. 23.

[505] Davut Hut, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, İstanbul 2000, s. 118. Bu diplomatlarca oluşturulan ticari raporlar, Rusya özelinde *Svornik Konsulskih Donesenii* adı altında onların dış işleri bakanlığı tarafından toplanmıştır. Rusya bir kenara bırakılarak genele bakılırsa, Osmanlı Devleti ile bir şekilde ilişki içerisinde olan pek çok siyasi teşekkülün nerdeyse aynı isimlerle ve benzer kurumlarca o tarz evraklar-klasörler ürettikleri vakidir. Maşkov tarafından 1907-1909 yılları için hazırlanmış ve 1910 yılında Petersburg'a sunulmuş olan bir raporun en ayrıntılı haliyle Türkçe değerlendirmesinin yapıldığı bir çalışma için bkz. Barış Metin, "Rus Konsolos Raporlarına Göre Bağdat ve Havalisinde, Büyük Güçlerin Ekonomik ve Ticari Mücadeleleri (1907-1909)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 22, S. 1, Elazığ 2012, ss. 235-245.

bu şekilde karşılayan kimseler olduğundan bahsetmişti. Netice itibariyle evet, Bağdat Rus Konsolosluğu ile en çok hemhal olan birimlerden birisi belki de Bağdat'ın rüsumat idaresiydi. Ancak bu kimseler örneğin öğle aralarında veya akşam yemeklerinde aslında aynı sofrada da oturan kişilerdi.

Rus konsolosluğu rüsumat idaresi ile çok çeşitli konulardan dolayı iletişim içerisinde bulunabiliyordu. Ancak arşivden yansıdığı üzere bunlar arasından en yoğun olanı elbette silah ve mühimmat konusu idi. Burada hemen belirtilmesi gereken diğer bir husus bu konuları ilgilendirir yazışmaların, askerî meselelerden olmasından dolayı şifreli olarak yürütülmesiydi.[506] Rusların konsoloshanesi için gelmiş olan bu malzemeler Bağdat'ın rüsumat idaresinde bekliyordu ve teslim edilmesi gerekiyordu. Sorun olarak telakki edilebilecek bu durum Sadrazam Ferit Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne konu hakkında yazması üzerine bir çözüme kavuşturulmuştu. Paşa 1905 Mart'ında, Osmanlı resmî bürokratik jargonunun bir kaidesiymişçesine "gerektiği gibi davranılmasını" belirtmiş yani bahse konu silah ve cephanenin rüsumatça konsoloshaneye teslim edilmesinin lazım olduğuna işaret etmişti.[507]

Dersaadet'e iletmesi bakımından olayların içerisine dâhil olması bir tarafa, Feyzi Paşa konsoloslukta yaşanan birtakım olaylara yönettiği idari birimin asayişi noktasında da karışmak durumunda kalmıştı. 1903 yılının şubat ayında başkonsolos Kruglov ve vekili / kâtibi Nofal birbirlerine ateş etmişlerdi. Bunun üzerine de Osmanlı polisi konsolosluğa intikal etmişti.[508] Böylelikle diğer bir mahallî unsur daha uluslararası diplomasinin içerisine karışmıştı. Şöyle ki asayiş birimlerinin benzer tarihlerde, hatta aynı gün içerisinde boy gösterdiği tek olay bu değildi. Şubat 1903 tarihi itibarıyla artık vekâleti sona ererek tekrar kâtiplik vazifesini ifa etmeye başladığından emin olunan Nofal, Kruglov ile silahların konuşturulduğunun ertesi günü konsoloshane hademelerinden *Acil* adında bir kimseyi dövmüştü. Anlaşıldığı üzere polisler yine müdahalede bulunmuşlardı ki komiserlik Nofal'ın bu şahsı sokak ortasında darp ederek yaraladığına

---

506 20 Ocak 1905 tarihinde Bağdat, bir önceki gün kaleme aldığı ilgili silah-cephane mevzularıyla alakalı bir yazı gönderildiğini, bunu şifreli olarak yazdıklarını ve söz konusu yazıların nasıl olması gerektiğine dair cevap beklediklerini belirtmişti. Babıali ise 28 Ocak'ta gönderdiği cevabi yazıda böylesi hususların şifre ile yazılmasının lazım geldiğini ve sonrasında muamelelerin buna göre gerçekleştirilmesi gerektiğini söylemişti. Bkz. *BOA, BEO, 2495/187079*; 17 Kanunusani 1320 / 30 Ocak 1905.

507 *BOA, HR. TH, 316/28*; 28 Şubat 1320 / 13 Mart 1905.

508 *BOA, HR. TH, 278/35*; 21 Kanunusani 1318 / 3 Şubat 1903; *BOA, HR. TH, 278/6*; 8 Mart 1903.

dair bir jurnal tutmuştu. Haberler, her zaman olduğu vakit ivedilikle valiye oradan da Babıali'ye aktarılmıştı. Fakat buradaki önemli bir fark, tüm bunların aynı gün içerisinde gerçekleşmesiydi. Hatta Rus elçiliğine de hemen ulaşılabilmesi noktasında yazı yine aynı gün hariciyeye sevk edilmişti.[509]

Bağdat havalisinde yer alan hatta merkezi burası olup konsolosluğa / konsolosluklara en çok sözünü geçirebilen kurum, görülebildiği kadarı ile VI. Ordudur. Konsoloslar hakkında gerekli ve ciddi düzeyde istihbarat alabilen, onların tavırlarına sert çıkışlar göstererek fesat fikirlerini bastırabilen yegâne müesseselerden biri askeriye olmuştur. Öyle ki, 1894 yılında Rus konsolosunun verdiği rapora nazaran buradaki İngiltere konsolosunu bağırıp çağırıp azarlayabilen kişi VI. Ordu komutanıdır.[510] Dahası, Orlov'un görevinin sona erdirilmesi istemi de Harbiye Nezaretinden gelmiş olup muhtemeldir ki VI. Ordu kumandanının valilikteyken onun görevine layık olmayacak davranışlar sergiliyor olmasına şahit oluşu da bu vesileyle gerçekleşmiştir.[511] Bu durum konsolosluk tarafından bir nevi "hınç" meselesi haline getirilerek dil uzatma harekâtına kadar varan olaylara gebe bırakılmıştır. Öyle ki 1905 yılı Ekim ayında Maşkov, aleni bir biçimde VI. Ordu Kumandanı Fahri Paşa'yı suçlamıştır. Ancak onun şikâyet etmeyi kendisine üslup edinmiş olmasından dolayı asılsız haberleri devletçe arka plana itilerek öne sürdüğü meseleler bir şekilde halledilmiştir.[512]

Değinilmesi gereken son müesseselerden biri de Bağdat kadılığı / kadısıdır. Normal şartlar altında "evet böylesi bir devletin konsolosunun Bağdat kadısı ile ilişkisi olması olağandır" veya "siyasi araçları diplomasi yoluyla yürüten bir temsilcinin şehrin hem adlî olan hem de şer'î alanda faaliyet gösteren bir memuru ile ne işi olabilir" düşünceleri mantık zemini dahilinde yan yana gelebilmektedir. Kaynaklar arasında bu duruma işaret eden sadece bir tane belge bulunması esasında bu yorumlamayı geçerli kılmamaktadır. Zaten söz konusu "geçerli kılmayış" yukarıda verilmiş birbirine "zıt" iki düşünceyi ortaya çıkarmıştır. Fakat hangisi geçerli olursa olsun Bağdat Rus konsolosu ile Bağdat kadısı birden fazla olduğu kesin ancak tarihi vesika tipinde sadece bir kez

---

509 *BOA, HR. TH, 278/43*; 22 Kanunusani 1318 / 4 Şubat 1903. Aynı yıla ve Nofal'a ait başka bir örnek için bkz. *BOA, HR. TH, 290/101*; 1 Eylül 1319 / 14 Eylül 1903.

510 *BOA, Y. PRK. HR, 19/54*; 8 Ağustos 1310 / 20 Ağustos 1894.

511 *BOA, BEO, 4088/306597*; 15 Eylül 1328 / 28 Eylül 1912.

512 *BOA, DH. ŞFR, 355/625*; 26 Eylül 1321 / 9 Ekim 1905.

delillendirilebilecek biçimde bir araya gelmişlerdir. Bağdat kadısı ile mektuplaşmaları ve görüşme hususunu üstlerine aktarırken Bağdat İngiltere Konsolosu bu kişiyi Bağdat Rus Konsolosu Maşkov ile birlikte Rus konsolosluğunun olması çok muhtemel bahçede birlikte gördüğünü belirtmiştir.[513] Ancak İngiliz, raporunda detaylı ibareler kullanarak onu ziyadesiyle iyi tanıdığını belli ettiği Rus meslektaşı hakkında niçin kadı ile beraber olduğuna dair herhangi bir ibareyi geride bırakmamıştır.

Esasında bir sarmalı andıran konular öbeği dahilinde iletişim hususu konsolosluk ve etrafındaki dünyayı her bakımdan ve her şekilde ilgilendiriyordu. Konsoloslukla ilgili olaylar vuku bulduğu zaman arada gerçekleşen iletişimin de çok farklı yolları olabiliyordu. Örneğin bunlardan ve ilginç olanlardan bir tanesi az evvel yukarıda bahsedilen Feyzi Paşa'nın Mehdi Kulu'nun mahkemeye tercüman atanması vakasında olduğu gibi yöredeki adlî ve kendi birimine göre alt mercileri atlayarak doğrudan yukarıya bildirimlerde bulunmasıydı. Böylelikle, valiliğin tahrirat trafiğine sebebiyet vermeden, farklı bir yerel kuruluşu dahil etmeden doğrudan ve daha etkili bir biçimde İstanbul ile irtibat kurmuş olması, bir başka iletişim yolunun daha olduğunu gözler önüne sermişti.

1903 yılında yine Feyzi Paşa tarafından Bağdat'ta ortaya çıkan salgınla ilgili olarak Dahiliye Nezaretine çekilmiş bir telgraf konsolosluk ve valilik arasındaki ilişkileri o tarihte resmeden güzel örneklerden birisidir. Paşa, zapt edilebilmeleri için Bağdat konsoloslarının vatandaşlarına çağrıda bulunmaları gerektiğini şahsi olarak konsoloslara iletmemiştir. Bunun yerine, konsoloslarla iletişime geçmeleri bakımından elçiliklere sevk edilmesi noktasında İstanbul'a yazmak yolunu tutmuştur.[514] Çalışma kapsamında incelenen birçok belgede konsolosların valiler ile ya da valilerin konsoloslarla, tercümanları vasıtasıyla doğrudan doğruya iletişime geçtikleri görülürken adı geçen vali çok daha farklı bir tavır takınmıştır. Bunun nedeniyse düşünüldüğü vakit tahmin edilmesi çok da zor olmayan iki ihtimalli bir yolu işaret etmektedir. İlki, elbette hastalığın sâri oluşu hasebiyle kendisini bir nevi şahsi tecrit altına alma istemiyle salgından sakındığıydı: ya da kendisi adına iletişime geçecek olan personelini koruduğuydu. İkinci ve daha düşündürücü olanı ise, şehrin konsolosları ile arasının olmamasıydı.

---

513 *TNA, FO, 424/212*; s. 106.

514 *BOA, HR. TH, 295/48*; 29 Teşrinisani 1319 / 12 Aralık 1903.

İletişim şekillerine verilen bu örneklerden başka, olayların bazen akışının terse gittiğini gösteren verilere rastlamak da mümkündü. Burada ifade edilen aslında iletişimin doğrudan tıkanmasıdır. Çünkü tarafların yer yer tahammül sınırlarının noktalandığı, karşıya doğru sergilenen tavrın dik duruş ya da ısrarcı bir bakış açısının ötesine geçerek son raddeye vardığı olaylar – misaller yaşanmıştı. Mesela 1906 yılının Kasım ayında elçiliğine gönderdiği yazılarda ifade bulan Maşkov'un şikayetleri, neredeyse aynı konular üzerinden bir buçuk seneye yakın bir zamandır kendini tekrar etmekteydi. Bunlar eski hususların tekrar valiliğin önüne konulması, ya da aynı simaların gün aşırı başlarına gelen soygun hadiseleriydi. Bağdat Valisi Mecid tarafından bununla ilgili olarak bir savunu inşa edilmiş ve Babıali'ye gönderilmişti.[515] Metinde geçen epilog şeklindeki ifadelerde elbette zihinlerdeki düşüncelerde sona varıldığı ve Maşkov'a artık tahammül edilmek istenmediği anlaşılmaktaydı.[516]

> *Artık onun idare edilmesinin zorluğu her ne kadar ortaya çıkmışsa da Rusya ve Osmanlı devletleri arasındaki dostane ilişkiye halel gelmemesi adına konsolosluktan yapılacak müracaatların imkanlar elverdiği ölçüde hızlandırılıp kolaylaştırılmasına çalışılacaktır.*[517]

Bu istem, yahut düşünceler daha evvelinde ve sonrasında da örnekleri görüldüğü üzere, resmen Maşkov'un oradan kaldırılmasıyla ilgiliydi. Çünkü her geçen yıl bir vali eskitmiş olan bu diplomatın yaptıkları Osmanlı karar alıcıları nezdinde artık taşkınlık gösterir bir boyuta ulaşmıştı.

İngiltere'nin İstanbul Elçisi Sir Gerard Lowther, Sir Edward Grey'e 31 Ocak 1910 tarihinde göndermiş olduğu – 1909 yılına ait yıllık – raporda (yüksek bir ihtimalle taşra için derlediği kısımları konsolos raporlardan aldığı hali ile) Bağdat'ta Nazım Paşa'nın bazı hal ve harekatının detaylarını iletmekten çekinmemiştir. Bağdat Valisi Nazım Paşa'nın özellikle İngilizler başta olmak üzere buradaki yabancı imajı ile bir problemi olduğundan bahsedilmiştir. Öncelikli olarak İngiltere konsolosluğunun bulunduğu yerde gereksiz olarak gösterilen bir yol açma girişiminde bulunulmuştur. Söz konusu durum İstanbul'a aktarıldığı zamansa Babıali durumdan haberi olmadığı gibi böyle bir

---

515 *BOA, BEO, 2965/222309*; 2 Teşrinisani 1322 / 19 Kasım 1906. Konuyu ilgilendiren ve yazı gönderilmesini talep eden belgelerden diğer birisi için bkz. *BOA, BEO, 2344/175733*; 20 Mayıs 1322 / 2 Haziran 1906.

516 Küçük Kaynarca antlaşmasından sonra Yaş'a gönderilen Rus konsolosu hakkında Boğdan Voyvodası bu kimsenin, *kaba, kavgacı ve entrikacı olduğunu haber* vermişti. Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, s. 192.

517 Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 85.

niyetlerinin de bulunmadığını belirterek paşanın söz konusu faaliyetini engellemiştir. Yabancı konsolosların Kerbela, Kazımiye veya Bağdat'ta bulunan taşınmazları hususunda da aslında herhangi bir hakları olmadığı gerekçesiyle keyfi eylemler yapmaya devam etmiştir. Hatta, muhtemeldir ki Bağdat Alman Konsolosluğu ile ciddi derecede ilgisi bulunan buradaki bir Alman kulübünün[518] duvarlarını yıktırmış ve raporda belirtilmemiş olmasına karşın hurmalık olduğu tahmin edilebilecek olan bu yapının bahçesindeki ağaçları kestirmiştir.[519] Sırf bu sebepten dolayı da Bağdat'taki Alman, Avusturya, İtalyan ve Amerikan konsolosları ile de arası açılmıştır.[520] Yine de Ruslar için Nazım Paşa önemli bir konumda görülüyordu. Bu nedenle de Çar'ın kendisi tarafından ödüllendirilerek en yüksek rütbeden bazı Rus nişanlarına haiz olduğu belirtilmişti. O sebeple Orlov'a *size genel vali ile Rus çıkarlarının eşleştiği bu nedenle de ilişkilerin geliştirilebileceği son derece elverişli bir zemine oturtulması fırsatı verilmiştir* denilmişti.[521]

3.4. Bağdat'taki Diğer Konsolosluklar

Bağdat'ta, çoğunlukla Osmanlı arşivinden öğrenilebildiği üzere, Rusya'dan başka diplomatik temsilcilik bulunduran devletlerse: İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, İsveç, Norveç[522], Belçika[523] ve Kaçarların yönetimi altında bulunan İran'dır. Söz konusu siyasi teşekküller arasından Belçika, İsveç, Norveç, İspanya ve Avusturya-Macaristan'a ait olan

---

518 Söz konusu kulübün, Arkadi Orlov'un da üye olduğu mekân olabileceği hatırlatılmalıdır.

519 Osmanlı Devleti'nin özellikle başta Bağdat olmak üzere hurmalıklarla ilgili politikasına çalışma içerisindeki "4.7. İktisadî" başlığı altında kapsamlı olarak değinilmiştir.

520 *TNA, FO, 424/250*; s. 40-41.

521 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 23.

522 İsveç-Norveç ve Danimarka 14. yüzyılın sonlarında tarihsel ve kültürel bağların evlilik akitleriyle birleşmesi üzerine Kalmar Birliği adında bir siyasi oluşum içerisine girerek dev bir İskandinav İmparatorluğunu vücuda getirdiler. Bu birlikten ilk olarak 1521 yılında İsveç ayrıldı ve Danimarka ile Norveç tek başlarına kaldılar (bkz. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, s. 44, 165-166). Napoléon Bonaparte ile Kiel anlaşmasını imzalayan Danimarka Norveç'i İsveç Krallığına bırakmak durumunda kaldı. İşte tam da bu nedenle Bağdat'ta bulunup açılan ilk konsolosluk Osmanlı arşivinde de görülebileceği üzere devamlı İsveç-Norveç ahalisinin ticari işlerinin görülebilmesi ya da İsveç-Norveç Bağdat Konsolosluğu şeklinde kendisine yer buldu. Fakat 1905 yılında Norveç'in İsveç'ten bağımsızlığını kazanması üzerine bu tarih itibariyle Osmanlı arşivinde kaydı tutulan belgelerde tabii bir şekilde Norveç Konsolosluğu ve İsveç Konsolosluğu ayrımı oluştu; 1885 yılında dahi İsveç'in, Osmanlı Devleti'ndeki konsolosluklarının sayısı çok fazlaydı. Evren Küçük, *Türkiye-İsveç İlişkileri (1914-1938)*, TTK Yay., Ankara 2017, s. 11.

523 1830 yılında gerçekleştirdikleri hareketle Hollanda'nın başında bulunduğu birlikten ayrılan ve müstakil bir devlet kuran Belçikalıların Basra'da da bir konsoloslukları bulunmaktadır. Fakat Bağdat ve Basra'ya ilgi göstermiş olan bu devletin hemen yanı başındaki Hollanda'nın burada bir diplomatik temsilciliğinin bulunmaması dikkat çekicidir. Konunun dışına çıkılmaması noktasında arşivlerde ileri taramalar yapılmamasına rağmen Hollanda ve Hollandalıların buradaki varlığının Belçika'nın diplomatik misyonlarınca idare ediliyor olunabileceği de hatırdan çıkarılmamalıdır.

konsoloslukların *tutulan kayıtlar çerçevesinde* Ruslarla ilgisi olmadığı nedeniyle ayrıca bir başlık açılarak yer verilmesine gerek görülmemiştir. Fakat bu durumla ilgili olarak, yani her iki devletin diplomatik memurlarının birbirleriyle ilişki içerisinde olmadıklarını (hem de aynı şehirde!) kati bir dille belirtmek fazlasıyla yanlış olacaktır.[524] Onların Bağdat'ı ilgilendiren genel meselelerde ya da diğer devlet konsolosluklarının bir araya gelerek yerel yönetime – Osmanlı merkezine çektikleri protestolarda veyahut da herhangi bir av partisinde resmi bir baloda bir araya gelmediklerini, konuşmadıklarını düşünmek abes kaçacaktır. Yine de başlıkları açılmamış olan siyasi teşekküllerle ilgili olarak ne Osmanlı ne de Rus tarafında bu devletlerin kurumlarına ve o kurumların işleticilerine dair bir ifade yakalanamadığı da burada belirtilmelidir.

İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya gibi devletlerin yanı sıra arşiv taramalarında karşılaşılan İspanya, Amerika Birleşik Devletleri ya da Norveç gibi ülkelerin de konsolosluklarının ilgili coğrafyada yer alıyor oluşu elbette daha ileri bir taramayı gerektirmiştir. Bu nedenle Avrupa'da bağımsızlığını kazanmış, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini oturtmuş diğer devletlerin de Bağdat'ta konsoloslukları olup olmadığının araştırması içerisine de girilmiştir. Söz konusu bu ileri bilgilere arşivlerde ulaşılmaya çalışılırken, taranan devletlerin bölgede bir diplomatik temsilciliği bulunmadığı iki şekilde tespit edilebilmiştir. İlkinde burada o devletin, mesela Sırp Krallığının bir konsolosluğu olduğu ya da olmadığı doğrultusunda herhangi bir belgeye rastlanılamamıştır. İkincisinde ise bizatihi Osmanlı makamlarınca örneğin Bağdat'ta ya da havalisinde herhangi bir Yunan konsolosluğunun olmadığı kayda geçilmiştir.[525]

3.4.1. İngiltere

İngiltere, genelde tüm dünyada, özelde ise Orta Doğu olarak adlandırılan coğrafyada diplomasiyi ve konsoloslarını / konsolosluklarını en etken kullanan

---

[524] Mesela 1883 yılının Mart ayı içerisinde İngiltere Bağdat Konsolosunun üstlerine göndermiş olduğu bir raporda öncelikli olarak soygun hareketleri ve sonrasında Kürtlerin kuzey ve kuzeydoğuya gerçekleştirdikleri hareketlerle Arap kabilelerinin birbirleri aralarında çıkardıkları huzursuzluklarla ilgili olarak Bağdat'taki Fransız, İran ve Rus konsolosları ile yazışmalar gerçekleştirilerek fikir teatisinde bulunulduğu belirtilmişti. *QDL, IOR/L/PS/18/B24.*

[525] Bağdat dahilinde herhangi bir Yunan diplomatik temsilciliğinin bulunmadığı (bkz. *BOA, DH. ŞFR, 508/18*; *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 189/58*); Basra'da Yunan konsolosu ya da konsolos vekilinin bulunmadığı (bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 189/66*); Bağdat'ta Yunan diplomatik misyonlarına ait herhangi bir aracın ya da nakliye vasıtasının bulunmadığı (bkz. *BOA, DH. ŞFR, 561/43*); Hatta, yakın coğrafyalardan olan Musul'da sürgün edilmiş Yunanlıların dahi olmaması gibi … (bkz. *BOA, DH. ŞFR, 566/3*; *BOA, DH. ŞFR, 585/93*).

devletlerden birisi olmuştur.[526] Ayrıca onlar arasından bazıları açık bir biçimde temsilci anlamına gelmekle birlikte *agent* kavramını istihbari anlamda uygulamaktan da çekinmemişlerdir.[527] Ruslarınkine benzer bir biçimde İngilizler de görev için doğal olarak Bağdat başta olmak üzere Kuveyt-Basra ve bölgedeki diğer merkezlere, isimlerine bakıldığında en etkili ve eğitimli birkaç on yıl sonra efsane olarak anılan diplomatlarını göndermişlerdi.[528] Neticede Bağdat ve onun dağıtımına çıkacağı hinterlandı (Mısır ve üzerinden Afrika, İran ve üzerinden Hindistan'ın ulaşamadığı Asya kısımları ve Anadolu üzerinden Rusya ile Avrupa) kendisine Basra üzerinden ve buraya da Hindistan'dan gelecek pamuk başta olmak üzere önemli malların ticaretine sahipti.[529] Bu durumda üzerlerinde etki sahibi oldukları Hindistan'dan malların Basra ve Bağdat'a gelmesi yine İngilizlerin açısından bu coğrafyayı ciddi manada önemli kılıyordu.[530] 1893 tarihli raporunda Panafidin, İngilizlerin *zaten istisnai olan konumlarına rağmen çabalamayı bıraktıklarını görmek mümkün değil* demişti.[531] Bu nedenle de Rus diplomatlarını sıkı bir

---

[526] Bu hususta özellikle İngilizlerin Kuveyt'te siyasi baskılarının bölgedeki şeyhler üzerinde etki yaratamamasıyla konsoloslarını devreye sokmaları ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun ilişkiler içerisine girmiş olmaları en iyi örneklerden birisidir. Bkz. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 344.

[527] Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 355. Fransızlardan İran'daki petrol haklarının satın alınması ve daha nice hususlarda İngilizler Sidney Reilly gibi aslında o bölgede olmayan ancak Bağdat ve havalisi dahil olmak üzere buralardaki tüm İngiliz menfaatleri için çalışan casuslara sahipti. İlkin Başar Özal, *İstihbaratın Kısa Tarihi – Gölge Oyunu,* Timaş Yay., İstanbul 2019, s. 157.

[528] Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 348.

[529] Halil İnalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi,* Eren Yay., İstanbul 2009, s. 277.

[530] Hindistan ve güneydeki İngiltere nüfuzuna karşı tehdit olabilecek en önemli güç olan Rusya için yegâne tedbirin Osmanlı Devleti olmasıyla ilgili olarak önemli düşüncelerin yer aldığı bir çalışma için bkz. Zekeriya Işık, "Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde İngiltere'nin Rolü (1789-1876)", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c. 10, S. 20, 2011, s. 223.

[531] Benzer bir ifade Adamov tarafından da kullanılmıştır: tüm bölgede hegemonyalarını kurmak için uyanık ve yorulmak bilmeyen bir faaliyet içerisindeler. İngiliz aslanı pençesini Kuveyt'e de atmış durumda ve komşu topraklara dahi kökleri salınmış durumda. Çölün oğulları kendilerini İngiliz etkisinden koruyamadı. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 14; Rus diplomat ve bürokratlarının yukarıdaki ifadelere benzer bir biçimde ufuk açıcı tanımlamalarıyla sıklıkla karşılaşmak mümkündür. Örneğin Almanya Elçisi Kont Nikolay Dimitrieviç Osten-Saken (1831-1912) *dünyanın en önemli ticaret yollarından birini inatla ellerinde tuttular, geleceğin demiryolunun son noktası olan bu kısımlar İngiliz politikasının ana halkalarıdır ve bölge İngilizlerin gözünden bir an bile kaybolmamıştır* yorumlarında bulunmuştur. Ayrıca çeşitli benzetmeler aracılığıyla da yorumlamalarını sürdürmüştür; Diplomasi ve istihbaratına güvenen İngiltere'nin Rusya, Fransa ve Almanya ile farklı tahtalar üzerinde birçok satranç oyunu oynaması; adı Basra Körfezi olan şişenin dar boğazını İngilizler tutuyor olsalar da her zaman Rus tehlikesine karşı bir korkularının olması ve onların gemilerinin geleceklerine inanmaları şeklindeki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu gibi birçok örnek için bkz. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 14-16. Yine de İngiltere'nin XIX. yüzyılda bu korkuyu aslında kendi kendine yarattıkları ve Rusya'yı Akdeniz'e çekenlerin kendileri olduklarını da burada hatırlatmak faydalı olacaktır. Bkz. Fatih Erbaş, *Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi – 19. Yüzyıl Donanmaları,* İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019, s. 138. Özellikle başta Hindistan'ın işgali tehlikesi üzerinden İngiliz diplomasisinde Ruslara karşı duyulan

kontrol altında tuttukları gibi[532] tüm bu coğrafyayı kademeli olarak ele geçirmek istiyorlardı. Kruglov tarafındansa 1899 yılında Odessa'dan görev yeri olan Bağdat'a giderken her bir noktanın İngiliz konsolosları, İngiliz telgraf memurları ve Doğu Hindistan Kumpanyası'nın görevlilerince sarılmış olduğu belirtilmişti.[533] Hatta Rus konsoloslarından en iyi değerlendirmeleri ve en çok politik değerleri ön plana çıkaran Kruglov'un İngiltere ve konuyla ilgili şu şekilde açıklamaları mevcuttu: "*İngiltere'nin tüm çabaları, Rusya'nın İran ve Türkiye üzerindeki nüfuzunun zararına olacak şekilde mutlak bir kontrol kurmaktan ibarettir. Orta ve Kuzey Arabistan üzerinden yolu kırarak Mezopotamya ve Arap yarımadası üzerinden tüm bölgeyi bir – İngiliz kerpeteni – içerisine almak niyetindeler.*[534]

Nitekim diplomatların göreve getirilmeleri ya da benzeri diğer önlemlerin alınmasının adresi de açıktı. Kuzeydeki potansiyel Rus tehlikesi.[535] Lord Salisbury hem Hindistan'ın yöneticisi, hem zaman zaman İngiltere başbakanı hem dışişleri bakanı ve hem de muhalefet lideri gibi konuyu ziyadesiyle alakadar eden pozisyonlarından ötürü – ki bu sırada başbakandı – Rusların güneye inmeleriyle ilgili parlamentoyu uyarmaktan ve hatta onlarla Hindistan'ın kuzey sınırlarında savaşma risklerinin belirginliğini belirtmekten imtina etmemişti.[536]

İngiltere ile olan ilişkilerde erken tarihli ve konsoloslarınkinden farklı bir örnek olarak bazen işin içerisine İstanbul'daki Rusyalının girdiği de görülebiliyordu. Özellikle orada bulunan meşhurlardan Kont Nelidov'un İngiltere hakkındaki söylemleri birçok detay barındırmaktaydı. Nelidov'un söylemlerinde belirtilmemişse de bu detayların

---

korku ve bu siyasetteki bu ustalık çekişmesi *the great game* olarak anılmıştır. Bkz. Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu*, ss. 265-267.

532 Hemen aşağıdaki satırlarda anlatılacağı üzere Gilyak gemisinin gelişi örneğinde görülebileceği üzere.

533 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 13.

534 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 8-9. Söz konusu düşünce, 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasının imza edilmesinden biraz sonra Reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi'nin Ruslar, İngilizlerin ve Fransızların oldukları yerlere konsolosluk açmak istiyorlar, düşüncesini neredeyse haklı çıkarır bir niteliktedir. Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, s. 191; 1783 yılında yapılan ticaret anlaşmasına göre Ruslar bu hakkı ileri taşımış ve onların bulunmadıkları yerlerde de diplomatik birimler açma salahiyetini elde etmişlerdi. Arslan, *Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti 1847-1914*, s. 41-42. Osmanlı coğrafyası dahilinde Rus konsolosluklarının sanki bir mantarmışçasına tüm coğrafyayı sararak *yerden bitme bir biçimde türemesi* süreciyle ilgili olarak bkz. Osman Köse, "Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Turkish Studies*, S. 2, 2006, ss. 141-155.

535 Ayrıca hemen belirtilmesi gereken hususlardan birisi de Kuveyt Şeyhleri ile İngiliz temsilcileri arasına Rusların bir korku faktörü şeklindeki ani girişleri onların arasındaki ilişkilerin yeni bir yön bulmasına neden olduğudur. Bkz. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 347.

536 Mounir Abboud Jadie, "Siyasat el-Lord Salizbuyri al-misal al-sharqiat 1895-1896", *Mejalat el-Ustad*, c. 2, S. 206, 2013, p. 80.

buradaki Rus konsolosundan (Panafidin) geldiği de açıktı. Onlar, Bağdat paşasının etkilenmesine varana kadar bölgedeki birçok olayda bu vesileyle İngilizleri, elbette kendi politikaları kapsamında sorumlu tutuyorlardı.[537] Yine Panafidin'in belirttiği üzere onlar sırf, az evvel verilen örnekteki gibi siyaset haricindeki diğer olaylarla beraber temelde ticaretlerini geliştirmek bahanesiyle siyasi nüfuz alanlarını geliştirmeye çalışıyor hatta İran içlerine de dahil olmak istiyorlardı. Kaldı ki bu gerçekleştirilirken de Osmanlı da dahil olmak üzere hiçbir muhalefetle karşılaşmıyorlardı.[538] Öyle ki 1903 yılında Bağdat'a vekillik edip en ünlü Rus şarkiyatçılarından birisi olan Basra Rus Konsolosu Aleksander Alekseyeviç Adamov dahi İran'daki valilerin İngilizlerin çaldıkları melodiye göre dans ettiklerini yazmıştı.[539]

I. Dünya Savaşının sonucunda bölgedeki harekat tarzları ve topladıkları parsa ile gerçekleştirdikleri faaliyetler uyarınca bu bölgede ciddi oranda etkisi bulunan İngilizlerin o coğrafyadaki tutum ve tavırları noktasında aslında yine kendilerinin müttefiki olan Ruslar ile düşünce bağlamında bir rekabete girdikleri açıktır.[540] Rusların meşhur Gilyak adlı savaş zırhlısı Basra'ya geleceği zaman (1900), İngilizler işin sonunda neden buraları etki ve siyasi sınırlarının çevrelediği alana kattıklarını kanıtlarcasına hemen Basra valisinin yanına çıkmışlardır.[541] Basra İngiltere Konsolosluğu tercümanı[542], Vali Muhsin'in yanına geldiği vakit olumsuz ve neredeyse hesap sorar bir yaklaşımla Bağdat'taki Rus'un ve daha önemlisi Gilyak'ın buraya niçin geldiklerini öğrenmeye çalışmıştır. Çok daha sert bir tabirleyse izahat istemiştir. Muhsin konuyla ilgili olarak

---

537 *BOA, Y. PRK. HR, 19/54*; 8 Ağustos 1310 / 20 Ağustos 1894.

538 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 13.

539 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 13-14. Adamov Basra Rus Konsolosu olmadan evvel de bu topraklarda seyahat etmek ve bilgi toplamak için görevlendirilmiştir (1897).

540 Her iki devlet arasındaki rekabeti bu coğrafyanın her karışında ve her dönemde görebilmek mümkündür. Bkz. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 355.

541 Bağdat Valisi olan Davut Paşa ile Bağdat İngiltere Konsolosu James Rigg (1802-1822) zamanında çıkan anlaşmazlıktan dolayı bölgedeki ağırlık merkezini Bağdat'tan Kuveyt'e kaydıran İngilizler, nüfuzlarını arttırmak için şeyhleri hediyelerden eksik bırakmadıkları gibi onların başka bir devletle "tanışmamaları" için de ellerinden geleni yapmışlardı. Nitekim I. Dünya Savaşı'na doğru İngilizler bölgedeki nüfuzlarını güçlendirirlerken bunun en büyük sebebi olarak büyüyen Rus tehdidinden endişe duyduklarını da açıkça dile getirmişlerdi. Bkz. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 344, 349.

542 Tercümanlarda aynı konsoloslar gibi hatta yer yer onlardan daha fazla olmak suretiyle valiler yahut ilgili yerel yöneticilerle iletişime geçiyorlardı. Yukarıda anlatılan olayın haricinde bunun en güzel örneklerinden birisi Bağdat İngiltere Konsolosluğu tercümanı J. Thaddeus'un 1883 yılında Bağdat Valisi ile İngiltere'nin posta, kargo ve yolcu taşıyan buharlı gemilerinin Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki hakları hakkında görüşürken onun kağıtları inceleyiş biçimi, düşünceli halleri gibi fiziki durumlarını dahi aktaran ve Bağdat İngiltere Konsolosu W. Tweedie tarafından değiştirilmeksizin doğrudan İngiltere Başbakanı olan Earl Granville'e (Granville George Leveson-Gower, 1880-1885) iletilmiştir. *TNA, FO, 424/137*; s. 111.

Ruslarla iletişime geçildiğini ancak ne bu iletişimin neticesinde veya da kendi imkanlarıyla bu konuya dair herhangi bir bahane sebep yahut maksadın açığa çıkmadığını İngiliz'e bildirmiştir. Bunun üzerine tercüman gerekenin yapılmadığını Osmanlı yönetiminin aciz kaldığını, o geminin Osmanlı gemileri tarafından takip edilmesi gerektiğini hatta duruma göre iki İngiliz zırhlısının Gilyak'ı takip altına alabileceğini söylemiştir.[543] Elbette Osmanlı makamlarınca gerekli cevap, yani buna gerek olmadığı da belirtilmiştir.[544] Fakat Basra'nın, Kuveyt'in ya da konuyu ilgilendiren neresi varsa buraların tamamıyla Saltanat-ı Seniyye'ye ait topraklar olduğunun hatırlatması yapılmıştır. Tabii buna rağmen İngiltere konsoloshanesi tercümanının *İngilizlere ait olan Haliç-i Farisi*[545] ve *Rusya'nın amacının biliniyor olunmasından ötürü Kuveyt'in hamisi rolüne*

---

[543] Aynı belge içerisinde lenger-endaz (demir atan diye tabir olunur bir zırhlı gemi çeşidi) cinsi Pizot adındaki bir İngiliz gambotunun Fav'dan dışarıya çıktığı ve Bender-Buşehr'e doğru gittiğine dair istihbarat alınmıştır. Söz konusu hareket aslında İngiltere'nin Bender-Buşehr konsolosunun talebi dahilinde gerçekleşmiştir. Fakat İngiliz'in aslında burada Osmanlı yönetimini dahi alttan alta tehdit ettiği görülmekte ve söz konusu hadise dahilinde aslında Osmanlı karasularında bile söz dinlemeyerek olası bir durum için Gilyak karşısında hazır olmak, hatta onu takip etmek niyetinde olduğu sezilmektedir. Bkz. *BOA, Y. A. HUS, 403/75*; 10 Şubat 1315 / 22 Şubat 1900. Başka bir evrak içerisinde ise zaten söz konusu zırhlıların, adı geçen Rus gemisini takip altında bulundurdukları belirtilmiştir. Bkz. *BOA, DH. MKT, 2310/18*; İngilizlerin Kuveyt, Fav, Umman ve sair yerlerde oluşturmaya çalıştıkları nüfuz ve devletin bundan haberdar olması hakkında bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 50/13*; 21 Teşrinievvel 1324 / 3 Kasım 1908; *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 70/33*; 29 Mart 1327 / 11 Nisan 1911. Nitekim İngilizler adı geçen coğrafyada Pomone, Redbreast ve Bonnque gibi isimler taşıyan bazı kruvazörleri sürekli olarak bu tarz durumlar için demirli tutuyordu. Nassif, "Mewkuf Britanya min el-Neşat el-Rusî fi Mintaqat el-Haliç el-Arabî", s. 144. Söz konusu takibatın gerçekleştirildiği, her bir eylem ve hareketinin, rotasının gözlem altına alındığı Rus kaynakları vesilesiyle öğrenilebilmiştir. Bkz. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 76; Şöyle ki Gilyak'ın arkasından giden gemi de zaten hemen üst satırlarda adı verilen Pomone olmuştur. Kruglov'un gönderdiği acil kodlu bir rapora göre bu gemilerden başka meşhur Sfenks ve Comet'e de Gilyak'ın Basra Körfezi sularına girer girmez alarma geçin ve bizden [gerekirse batırmak için] haber bekleyin denildiği öğrenilmişti. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 78.

[544] Daha erken tarihli olmasına karşın yerel yetkililerin ve Osmanlı makamlarının İngilizleri koruduğu zamanlarda vakidir. Nitekim bu koruma elbette biraz olsun uluslararası bir boyutta bulunmasından ötürü devletin denge politikası kapsamında uygulanmış olan bir siyaset olarak da düşünülmektedir. Mesela Basra Körfezi'nin sahillerinde İranlıların İngilizlere karşı müstahkem mevkiiler yapmaya başladıkları Basra valisi tarafından belirtilmiş ve merkezden bu durumun engellenmesi emredilmişti. Bkz. *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri,* DAGM Yay., Ankara 2010, s. 106.

[545] İngilizlerin Orta Doğu üzerindeki malum etkisini yansıtan bu söz 1913 yılına gelindiği zaman İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından şu şekilde tanımlanacaktı: "*İngiltere Kuveyt üzerindeki Osmanlı üstünlüğünü tanımalıdır. Fakat gelecekte Türkiye buranın özerkliğini tanımalıdır. Ayrıca Kuveyt'in İngiltere ile yapmış olduğu evvelki anlaşmaları da kabul etmelidir*". Bkz. *BOA, HR. SFR. (3), 689/49*; 29 Mayıs 1913. Nitekim burada İngilizlerin sürekli olarak altı çizilen emellerini kullanmadaki en önemli araçlarından birisi de elbette misyonerliktir. Öyle ki, İngiltere'nin özellikle bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin amacı olaraksa iki sebep öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi tamamı ile Hindistan'la alakalı gelişmelerdir. İkincisi bölgede kendinden başka planlar yapan devletlere engel olmaktır. "*Nitekim Rusya'nın Akdeniz'e inme politikası öteden beri bilinen bir gerçektir. Şayet Rusya bu düşüncesini gerçekleştirecek olursa, İngiltere ile sömürgeleri arasına Rusya girmiş olacaktı ki, bu durum İngiliz çıkarlarına taban tabana zıttı. Öte yandan Rusya'nın emellerini gerçekleştirmek adına Ortodoks Hristiyanları kullanmak istemesi, bölgedeki Hristiyan nüfusa yönelik misyonerlik çabalarında, Rusya'yla İngiltere'yi yine karşı karşıya bırakmaktaydı.*" Bkz. Hüseyin Vehbi İmamoğlu,

*bürünmeye çalışacakları*na dair ifadeleri dikkat çekmiştir. Belge kapsamında İngiliz'e bilgisi verilmese de aslında Basra paşasının Gilyak'ın nasıl bir gaye ile geldiğinden haberi var görünmektedir. Çünkü bir bilgi alınamadığını söylemesine karşın o, geminin gelişiyle ilgili ihtimalleri de sıralamıştır.[546] İşte İngilizlerin Bağdat'ta ve havalisinde kendilerini en çok rakip olarak gördükleri devletin aslında Rusya olduğu bu cevelanlı tavır üzerinden dahi anlaşılabilmektedir. İngilizlerin benzer hareketlerini her kulvarda görmenin mümkün olduğu da burada belirtilmelidir. Bağdat'taki İngiltere konsolosu Albay Mauclair, Rus konsolosluğuna gelerek olabilecek en açık haliyle "*İmparatorluk başkonsolosluğunun* [Rusya] *burada elde ettiği prestij konusunda görünüşe göre son derece endişeli olduğunu*" belirtmekten imtina etmemiştir.[547]

İngilizlerin bu tarz tavırlarının neden olduğu hadiseler yine Bağdat üzerinden okumalar yapılabilmesine imkân vermektedir. Bağdat'ta bulunan Rus halk ve tüccarını mı etkilemek yoksa Rus konsolosluğuna, "Bakınız, sizlerin anavatanınızda yaşanan gelişmelerden dahi haberimiz vardır" demek için midir[548] bilinmez ancak, Rusların Japonlarla bir savaş içerisine girdiklerini, kendi vatandaşlarına duyurmuşlardır.[549] Kendi tebaalarına duyurmaları işin özünde bölgedeki tüm Ruslara karşı yapılan bir propaganda niteliğindedir. Duyurunun yapılmasını temel edinen gayenin: bu topraklarda nüfuzu olanlar Ruslar değildir, onlar kendi iç meseleleri ile ve hatta Uzak Doğu'daki bir uğraşı içerisindedirler; Orta Doğu'da olup ayakta duranlar İngilizlerdir şeklinde bir yorumlama ile açıklanması mümkün görünmektedir.

Nitekim İngiltere ile Rusya arasında yavaş yavaş yukarı doğru yükselen diğer bir problem tarafların birbirlerini bölgedeki faaliyetleri kapsamında suçlama aracı haline getirerek kendileri üzerinden çıkar sağlamalarıydı. Bağdat'a geldiği sırada valilikle

---

"XIX. Yüzyılda Avrupalı Devletlerin Musul'daki Misyonerlik Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu,* Ed. Tolga Akay – Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, s. 193.

546 *BOA, Y. A. HUS, 403/75*; 7 Şubat 1315 / 19 Şubat 1900. Konsolosluk tercümanının buraya gelerek diğer bir devletin diplomatik temsilciliğini şikâyette bulunması elbette tek örnek değildir. Bizatihi konsolos tarafından Bağdat'taki İran karperdazlığı hakkında da yerel yönetime şikayetlerde bulunulduğu bilinmektedir (elbette bu da yegâne misal değildir). *BOA, HR. SYS, 91/2*; 15 Kasım 1874.

547 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 22.

548 Bu duruma benzer bir biçimde, İngilizler herhangi bir coğrafyadaki herhangi en ufak şüphelerini dahi, "*Tespit edilemeyen Rus faaliyetleri vardır, amaçları burada ekonomik ayrıcalıklar elde etmektir*" şeklinde üstlerine bildirmekten geri durmuyorlardı. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 346.

549 Feyzi Paşa tarafından dahiliyeye çekilen telgraf: *BOA, DH. ŞFR, 322/46*; 1 Şubat 1319 / 14 Şubat 1904.

arasında çıkan olayları en tepedeki amirine 1904 yılının o zamanlarında tebliğ eden Maşkov, tam da o esnada aslında Feyzi Paşa ile ya da Osmanlı makamlarıyla aralarının kötü olmadığını yahut olamayacağını bildirirken, tüm ortamı bozanın valinin yanındaki vilayet tercümanı olan İlyas Efendi olduğunu söylüyordu. Tercümanın, vilayetle oradaki Rusların arasını açmasının en önemli nedeniyse söz konusu kimsenin İngiliz menfaatlerine hizmet eden birisi olmasıydı. Nitekim diğer türlü herhangi bir hadisenin mesele edilmesi için veya yanlışlıklardan doğan olayların güzellikle çözülememesi için hiçbir sebep yoktu.[550]

1904 yılına ait olup Rus-İngiliz ilişkilerini ilgilendiren ve bunlar hakkında kimi çıkarımları mümkün kılan diğer bir olayda bu defa aktörler arasına bir üçüncüsü olan İran da katılmıştı. O yılın temmuzu sırasında yaşanan gelişmelerde İran şehbenderliğinin baş tercümanını yanına çağıran Maşkov, onları olduğu gibi İngiliz politikasını gütmekle suçlamıştı. Dahası bugünün kümülatif bilgi birikiminin o vakit dilimindeki bir yansıması olarak belgede açıkça İngiltere yanlısı siyasete revaçta olduğu gözüyle bakıldığına dair bir bilgi dahi evrakta kendisine yer edinmişti.[551]

Aynı yıl içerisinde bile bu iki devlet arasındaki münasebetler son bulmuyor hatta olumsuzluklar azalmaksızın devam ediyordu. Bu defa Ağustos ayında Maşkov tekrar valiliğe Bağdat'la ilgili bir konuda şikayette bulunmuş hatta sadaretten yazılan telkinde, konsolos mahalli hükümetle de ihtilaf içerisindedir, uzatılmasın denilmişti. Öyle ki alenen bu metinde belirtilmemiş olunmasına karşın aynı husus çerçevesinde İngiliz politikası ve İngiltere ile bir sürtüşme yaşanmış olmasından ötürü her iki devletin arasındaki rekabetten de dem vurulmuştu. Bu devletlerin siyasetleri kadar bölgede aralarında vuku bulan rekabetin de üst seviyede olduğu belirtilerek valilikten onların arasında ortaya çıkmış yaranın açılmaması ve her ikisi arasındaki dengenin kurularak yerel yönetimin müstakil bir biçimde taraflarla iyi geçinmesi istenilmişti.[552] 1904 yılına ait ve Osmanlı makamlarınca ortaya çıkarılmış olan bu evrak, içeriği bakımından aslında Bağdat Rus Konsolosluğunun tarihinde yer edinen ve içerisine mahalli idarenin katıldığı olayların en genel özetlerinden birisini de yansıtır niteliktedir.

---

[550] *BOA, BEO, 2341/175520*; 14 Mayıs 1320 / 27 Mayıs 1904.
[551] *BOA, BEO, 2385/178821*; 15 Temmuz 1320 / 28 Temmuz 1904.
[552] *BOA, BEO, 2404/180245*; 21 Ağustos 1320 / 3 Eylül 1904.

Konsoloslukların birbirlerini etkiledikleri konulardan birisi de silah ve mühimmatlardı. Kaynaklarda açıkça belirtilmemekle birlikte Rus konsolosluğu, Bağdat Rüsumat İdaresi'nde bekleyen tüfek, tabanca ve cephanelerini özellikle de nicelik olarak muhtemelen İngiltere'ninki ile eşdeğer tutma hevesindeydi. 1905 yılının 13 Mart'ında Sadrazam Avlonyalı Mehmed Ferit Paşa, neredeyse beş bini aşkın cephane ile silahların Bağdat Rüsumat İdaresi'nden Rus başkonsolosluğuna teslimi gerektiğine dair Hariciye Nezareti'ne gönderilmek üzere bir yazı kaleme almıştı. Konsoloslukların birbirlerini etkiliyor oluşları ise mesela "*Bağdat İngiltere Konsoloshanesine edilen müsaadeye nazaran*" ifadesinden sezilebiliyordu. Hatta bazı Rusyalılarca bu durum şiddetle üzerinde durulan konulardandı. İngilizler de muhtemelen benzer bir eylemde bulunmuş ve bunun için de izin almışlardı. Öyle ki devlet daha evvelden İngilizlere vermiş olduğu bir izin dolayısıyla bu işin önünü alamamış olmalıydı ki, Ruslara da aynı hususta müsaade vermek durumunda kalmıştı. Bu gibi olaylar sonucunda aynı şehrin sınırlarında beraber yaşayan konsolosların hareketleri diğerlerine elbette örnek olabiliyordu.[553] Unutulmaması icap eden en önemli hususlardan diğer birisi de bu devletlerin her ne kadar bölge çapında rekabet etmeleri bir tarafa, aslında kendilerini Avrupalı sayan bu siyasi teşekküllerin birbirlerini en temel anlamda kolladıklarıdır. Bunun en güzel örneklerinden biri de 14 Ocak 1905 tarihinde Dahiliye Nazırının kaleme aldığı bir yazıdan görülebilmektedir. Burada Maşkov ve konsoloshane için gereken silah ve cephane, İngiltere'nin Duvark[554] adlı gemisi tarafından getirilmiştir.[555]

Rus konsolosları birebir İngiliz diplomatlar ile hemhal olmasalar bile, mesela İngiltere Devleti'ne ait vapurları kullanabiliyorlardı.[556] Öyle ki İngiltere Bağdat Konsolosunun devreye girip girmediği yahut olaylara müdahil olduysa da Rus meslektaşı ile aralarında nasıl bir hukuk bulunduğuna dair çıkarımlarda bulunmak veya bilgilere erişmek pek de olası değildi. Fakat farklı tahminlerde bulunulabilmenin mümkün oluşu da söylenmelidir. İzinden dönen konsolosun İngiliz ya da İngiliz hakimiyetindeki topraklardan geçtiği için diplomatik forsunu kullanması ya da İngiltere temsilcileri ile yapılmış bir görüşmenin ardından nezaket kurallarına uygun bir biçimde

553 *BOA, HR. TH, 316/28*; 28 Şubat 1320 / 13 Mart 1905.
554 Geminin adı belgede geçtiği şekliyle verilmiş olup, gemi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır.
555 *BOA, BEO, 2484/186274*; 1 Kanunusani 1320 / 14 Ocak 1905.
556 *BOA, Y. A. HUS, 403/85*; 13 Şubat 1315 / 25 Şubat 1900.

Bağdat'a gidebilmesi için Basra'ya geri bırakılması bu gibi örneklerdendi. Nitekim konsolosların kendi bölgelerinden farklı bir yerde kendi devletlerine mensup diğer diplomatlar veyahut uluslararası boyuttaki diplomatik bir toplantıya katıldıkları da bilinenler arasındadır.[557] Böylesi bir durumda mevzu bahis naziklik göstergesinin gerçekleştirilmiş olması, hele ki aynı bölgedeki diğer devletin konsolosunun da yolculuk etmesi gerekiyorsa, çok da hayal ürünü olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim Maşkov ile Ramsay arasındaki ilişkiler de Rus konsoloslarının örneğin İngiliz vapurlarını kullanabilmelerinde onların arasındaki hukuku gösteren önemli misallerden birisidir.

Elbette her iki devletin birbirleri hakkında istihbarat çalışmaları olması da bulundukları bölgede etki alanı yaratmak istemelerinden ötürü gayet doğal bir husus olarak görülmelidir. Örneğin 1907 yılı içerisinde Maşkov, Osmanlı arşivine yansıdığı haliyle, devleti elçiliğine Bağdat'a gelmiş olan bir İngiliz subayı ile olan etkileşimi ve onun nasıl çalışmalarda bulunduğunu hemen haber etme yolunu tutmuştur.[558] Sağladığı istihbarat dahilinde buradaki en önemli mevzulardan birisi de Rusların, İngilizlerin elinde mufassal İran haritaları olduğunu biliyor olmalarıdır.

1913 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından Avam Kamarasında meclise karşı yapılan konuşmada Rusya ve İngiltere ilişkilerini de işaret eden açıklamalar yapılmıştı. Öncelikli olarak bu yıllarda İngiltere Rus ittifakıyla ilgili olarak Mısır'daki bir Rusyalının mahkemesine bölgenin ve yakın coğrafyaların üzerindeki etkisine karşın karışmayacak kadar güveniyor olmalıydı. Kaldı ki mesele siyasi hayattan da zaten çok uzaktı. Ancak işin içerisine Mısır Almanya Konsolosunun

---

[557] *BOA, DH. MKT, 623/5*; 17 Teşrinisani 1318 / 30 Kasım 1902. Bölgede önemli faaliyetlerde bulunan Avrupalı devletlerden İngiltere'nin Van konsolosunun Musul'a gelmesi ve hatta onlara Diyarbakır ve Bağdat konsoloslarının da katılacak olmaları, konsolosların sadece Bender-Buşehr gibi farklı yerlerde değil, Osmanlı toprakları içerisinde de kendi aralarında buluştuklarını gösterir emarelerdendir. *BOA, BEO, 1968/147553*; 16 Kanunuevvel 1318 / 29 Aralık 1902. İngiltere ve Rusya'nın Bağdat konsoloslarının bir araya geldiklerinin en güzel örneklerinden birisi, Bağdat İngiltere Konsolosu J. Ramsay'in İstanbul'daki sefirine 12 Mayıs 1907 tarihli gönderdiği raporundan açığa çıkmıştır. Kendisi Maşkov'la tanışmakla kalmamış aynı zamanda yine kendi ifadelerine göre iyi bir ilişki geliştirmiş ve iletişim ağını da burası üzerinden oluşturmuştur. Öyle ki onların hem kendi ülkelerine dair Osmanlıyla ilgili ve hem de ortak değerler üzerinden bilgi paylaşımlarında bulundukları gibi birbirlerinin konsolosluklarına gittikleri ve vakit geçirdikleri de anlaşılmaktadır. *TNA, FO, 424/212*; ss. 104-106.

[558] *BOA, Y. PRK. ASK, 239/1*; 27 Temmuz 1907.

girmesi durumunda müdahil olabileceğini açıklamıştı.[559] Bu da elbette o dönemin popüler gücünün etkisinden kaynaklanmıştı.

1914 yılının 18 Mart'ında Sir Mallet tarafından Edward Grey'e gönderilen aynı günlü raporda Bağdat İngiltere Konsolosunun 1914 yılının Ocak ayı sonlarında Araplar tarafından düzenlenen ve Osmanlı topraklarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin *Türkleştirme* politikasını izledikleri ve Arapların yönetimden memnun olmadığı ana odağıyla düzenlenen kongreye katıldığı haberini vermiştir.[560] Zaten bu ve bu gibi politikaların haber alınması ile İngiltere'nin bölgede etken bir konumda olmasının en büyük göstergelerinden biri de Bağdat'ta yabancılara ait olan sekiz büyük firmadan altısının İngilizlere ait olmasıdır.[561]

3.4.2. Fransa

Fransızlar, Bağdat'a ya da bölgedeki diğer herhangi bir mevkiye diplomatik bir misyon açmadan evvel, dinî kisveleri barındıran diğer türden misyonerlerini göndermeye başlamıştı. 1720'li yıllardan itibaren gerçekleşen bu faaliyetler elbette kendini sonradan diplomatik bir görüntüye de büründürecekti. Ancak, Adamov'un da belirttiği üzere söz konusu faaliyetler, Fransızların diplomatik temsilciliklerine rağmen ortalama 150 yıl daha devam edecekti. Babıali ile olan meselelerinde Bağdat valisinin ve diğer mahalli idarecilerin söz konusu diplomatlarını kullanmaktan çekinmeyen Fransa hükümeti, sonradan o memurlarının gösterdikleri beceriksizlik ve tahsisat azlığı gibi nedenlerden dolayı da etkili olan pozisyonunu İngiltere'ye kaptıracaktı.[562] İngilizlerin XVIII. yüzyıl dolaylarında ciddi manada erken tarihli olan Bağdat'a konsolosluk açışlarını Fransızlarınki takip etmiştir. *Doğu Sorunu* isimli eserinde Anderson, Bonaparte'ın Vehhabilerle iletişim kurmak için Bağdat konsolosluklarını aracı olarak

---

[559] *BOA, HR. SFR. (3), 689/49*; 29 Mayıs 1913. Nasıl Rusya'nın müttefikliği neticesinde bölgedeki işlere karışılmıyor ise, Almanlara karşı olaylara müdahil olunmaması da aynı şekilde söz konusu devlete karşı beslenen düşmanlıktan ve o yılların savaş arifesindeki politikalardan kaynaklanmaktadır.

[560] *TNA, FO, 424/251*; s. 295.

[561] Ratip Ayaz, *İngiliz Misyonerliğinin Kurumsal Yapısı ve Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri (1838-1918),* Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2017, s. 183.

[562] Cezmi Eraslan, "Irak'ta Türk İngiliz Rekabeti (1876-1915)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi – Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı,* S. 35, İstanbul 1994, s. 226-227. Söz konusu ruhban memurların misyoner şeklinde bölgeye ilk gelişleri ve uzunca bir süre "kullanılışları", İran coğrafyası üzerinden de işletilmiştir. Bu gibi doğru tespitlere karşın yazar, Rusların Bağdat konsolosluklarının ve diğer İran kıyılarındaki diplomatik misyonların etkisine değinmeksizin bu siyasi teşekkülün bölgedeki söz sahibi temsilcisi olarak ziyadesiyle yanlış bir tespitle Tebriz elçiliğini ön plana çıkarmıştır.

kullanmasından da bahsetmiştir.[563] Aleksey Kruglov'a göre de burada uzun bir zamandır bulunan güçlerden başka Fransa'nın ve hatta Avusturya'nın da ciddi bir ilgisi oluşmaya başlamıştır. Adı geçen devletler ticari işletmeler ve kazı işlemleri gibi vasıtalarla halkla yakınlık kurma çabası içerisine girerek yavaş yavaş doğrudan ilişkileri geliştirmek yolunu da tutmuşlardır.[564]

Fransız-Rus ilişkileri safhasında bazen konsoloslardan başka daha üst seviye bir münasebet ağı oluştuğu da görülmektedir. Bunlardan biri 1888-1889 yılına aittir. Burada Bağdat'ta bulunan ve Rus vatandaşı tüccarlardan olan Hacı Haşim'in kardeşi öldürülmüştür. Hacı Haşim Bağdatlı yetkililerin olaylara gerektiği biçimde müdahil olmadıklarını düşünmüş olacak ki İstanbul'daki Rus elçiliğine yazmak ihtiyacı hissetmiştir. Fransızca çektiği telgraftan başka, Rus elçiliği ile iletişime geçen kişi ise Bağdat Rus konsolosu değil, kentteki Fransız meslektaşı olmuştur. Bu kişi, savcının olay hakkında pek de bir şey yapamaması bu nedenle de kendi elinden de bir şey gelemeyeceğini yazmıştı. Birkaç ay zarfında dördüncü kez bir Rus'un katledildiğini, konsolatonun bile bu durumu ancak müşkül bir biçimde takip "edebileceğini" ve Bağdat'ın genelinin asayişsizlik içerisinde olduğunu da eklemişti. Yazılan makam yine Rus elçiliğiydi.[565] Burada Rus sefaretine Hacı Haşim'den başka yazı yazan ve Fransa konsolosu olduğu tespit edilen şahsın adı Bunyon'dur. Kendisinin Osmanlı Türkçesi ile yazılmış adı Bonevin ve buradan bozma bir biçimde dönemin Rus konsolosunun adı olan Panafidin olarak da okunmaya mahal vermektedir. Ancak aynı yıllarda tamı tamına aynı yazılış ve okunuş ile gerçekten de bir Fransa Konsolosu olmasından dolayı bu kişinin Fransızların diplomatı olduğu açıktır.[566] Fransızlar, Bağdat'taki Rus konsolosluğunun yerine bakmaktadırlar. Çünkü aynı evrakta "*Konsolatonun bile bu durumu ancak müşkül bir biçimde takip edebileceği*" ifadesi, aslında onun bu işe geçici olarak baktığını ve kendisine ait olmadığını sezdiren ve bu durumla ilgilenen konsolosluğunun işi pek de iyi idare

---

563 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 – Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme,* Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s. 52.

564 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 8.

565 *BOA, Y. PRK. EŞA, 8/77*; 26 Kanunuevvel 1304 / 19 Aralık 1888.

566 Öyle ki, yapılan arşiv taramalarının sahihliğinden başka Bağdat salnamelerinin 1309 ve 1310 tarihli olanlarında Fransa Devleti Bağdat Konsolosu olarak *Mösyö Poniyon*'un adı verilmiştir. Her ne kadar aynı tarihlere ait salnamelerde yabancı diplomatlara dair bir veri bulunmuyor olsa da ilgili tarihlerin bu kişinin varlığını doğruladığı düşünülmektedir. Bkz. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat,* Ed. Cengiz Eroğlu vd., Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara 2006, s. 357-358.

edemeyeceğine dair ifadesi de yukarıdaki satırlarda verilen düşünceyi haklı çıkaracak niteliktedir. Nitekim Rusya konsolosunun halihazırda bulunduğu bir mevkide konsolosun o sırada yerinde olması durumunda böylesi bir olaya başka bir devletin diplomatının dahil olması pek de düşünülemez bir husus olacaktır. Tüm bunları bir mantık zemini dahilinde geçerli kılacak en yüksek rütbeli delil ve yegâne açıklama ise 1886-1889 yılları arasında Bağdat Rus Konsolosluğunun kapalı olması ve yerlerine siyasi konjonktürün gerekliliği olarak o yıllarda devletlerinin yakınlıkları ve müttefik olma hallerinden dolayı Fransızların bakıyor olmasıdır. Söz konusu düşünceleri haklı çıkaracak nitelikteki diğer bir yazı yukarıda yaşanan olaydan birkaç ay sonra Bağdat'tan gelen başka bir bildirim vesilesiyle anlaşılmıştır. Buna göre Bağdat'taki birçok Rus vatandaşı katledilmiştir. Olayı yukarıya yani merkeze ve Rus elçiliğine aktaran ve yazışmaları gerçekleştiren kurum Bağdat Fransa Konsolosluğu olmuştur. 21 Şubat 1889'a işaret eden bu metin o tarihlerde Rusların Bağdat'ta himayesine memur olan Bağdat Fransa Konsolosu'dur.[567]

İşin içerisinde yine Panafidin'in bulunduğu ve Fransa'yı ilgilendiren, her iki ülkenin birbirleriyle doğrudan ve dolaylı temasına işaret eden diğer bir olay 1895 yılında meydana gelmiştir. Rus konsolosunun arabasına gerçekleştirilen bir saldırı olayların temelini teşkil etmiştir.[568] Rusları ve Fransızları ortak paydada buluşturansa Fransızların da yakın bir zaman diliminde benzer bir olay yaşamış olmalarıdır. Hadiseyi anlatan vesikanın arkasına düşülen bir not durumu çok daha iyi bir biçimde ve şu şekilde açıklamıştır: Ruslara saldıranlar Suriye'ye sürgün edilmelidir[569] çünkü, eğer bu ceza verilmezse, evvelden benzeri durumları yaşamış olan Fransızlar harekete geçecektir. Ceza verilmez ve Fransızlar harekete geçerse de olayların önünün alınması mümkün

---

[567] *BOA, HR. SYS, 1951/62*; 9 Şubat 1304 / 21 Şubat 1889. Fakat aynı yılı içerisine alan Hariciye Nezareti Salnamesine göre Bağdat Fransa Konsolosu Ernest Di Sarzek adındaki bir kimsedir. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi – II,* Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003, s. 294. Buradaki farklılık olasılıkla salnamenin esasen hicri yıla göre düzenlenmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim nasıl h. 1302 yılı tamamı ile 1889'u karşılamıyorsa, aynı şekilde 1889 yılının bütünü de 1302'yi karşılamamaktadır. Bu yüzden tam da bu yıl dahilinde bir değişimin gerçekleştiği ve Bunyon'un yeni konsolos ya da Ernst gelmeden evvelki diplomat olabileceği düşünülebilir.

[568] Konsolosların ve arabalarının uluslararası bir kriz ölçüsüne vardırılması yahut bu raddeye getirilmesi 1903 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Beyrut Konsolosunun fayton içerisindeyken suikasta uğraması örneğinden anlaşılabilir bir boyut kazanmaktadır. FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1903,* Turkey: No. 752-781.

[569] Konsoloslukların kişi dokunulmazlıkları kapsamında suçluların gözaltına alınmaları yahut kabul eden devlet nezdinde güvenlik görevlilerinin işlemleri gibi birçok detay için bkz. Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 58.

olmayacaktır. Bu nedenle de olayın duyulmadan nihayete erdirilmesi istenmiştir.[570] Söz konusu durumun adı geçen devletleri yan yana getirmesinin alakası ise, aynı İngiltere ile Rusya'nın konsoloslukları için silah satın alımı yapmalarında birbirlerinden etkilenmelerine benzer bir durumu işaret etmektedir. Bu da aslında mevzu bahis devletlerin birbirlerini Osmanlılar nazarında dolaylı yoldan etkilediklerini ya da çok daha iyimser bir ifade ile etkileyebileceklerinin kanıtı olarak görülmektedir.

Bölgedeki Fransız konsolosluğunun yerine Rusların bakmasına benzer bir biçimde Rusların da zaman zaman Bağdat Fransa Konsolosluğunun işlerini yürüttükleri bilinmektedir. 1 Haziran 1896 tarihinde Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın kaleme aldığı bir evraka göre Fransız konsolos Bunyon'un Halep Fransa Konsolosluğuna atanması nedeniyle Bağdat'tan ayrılması gerekmiştir. Böylelikle Fransızların ticari ve hususi işleri doğal olarak yarım kalmıştır. O nedenle de bölgedeki vatandaşlarının işlerinin görülmesi Bağdat Rus Konsolosu Petr Panafidin'e havale edilmiştir. Bu durum Bunyon'un halefinin görevine başlamasına kadar da devam etmiş olmalıdır.[571]

Orta Doğu coğrafyasında İngiltere'nin hemen peşi sıra takiplerini sağlayabilmeleri ve kendi girişimci karakterleriyle Ruslar geç geldikleri bu topraklarda İngiltere'nin rakibi olabilmeyi ve ikinci güç olarak anılmayı başarabilmişti. Ancak sonuçta onlar bölgeye göz dikmiş olan tek siyasi teşekkül de değildi. Fransızlar kendilerinden çok daha önceki vakitlerde burada boy göstermiş olmalarına karşın Rusların yükselişlerini engelleyememişlerdi. Çare çok basitti. Rusların yaptıklarını yapmak. Konsolos Kruglov'un belirttiği üzere Gilyak'ın gelmesi hadisesinde Fransızlar da hemen onları takip etme siyasetini gütmüşlerdi. Fakat bu siyaset etkisiz kalmıştı. Benzer bir şekilde ise İngilizlerce uygulanan anti-Rus siyaseti, Rusya'yı değil, Fransa'yı etkilemişti. İngilizlerin bölgede "Ruslara göre" yalanlar söylüyor olmaları ve başta halk içinde yaratmak istedikleri Ruslar buraları işgal edecek imajı, Bağdat ve civarından başka esas olarak Fransızlara etki etmişti. Öyle ki Fransa Bağdat Konsolosu bu durumu ülkesine yazmak kadar işi ileri götürmüştü.[572] Konsoloslar genellikle bu gibi durumlarda istihbaratın ana kurallarının çizdiği çerçeveye uygun bir biçimde kanallarını kullanarak

[570] *BOA, BEO, 694/52004*; 4 Teşrinievvel 1311 / 16 Ekim 1895.
[571] *BOA, HR. TH, 175/58*; 20 Mayıs 1312 / 1 Haziran 1896.
[572] Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii*, s. 210.

bilgilerin doğruluğunu tespit edip "önemsiz" olarak görülen ya da bu gibi "yalan haberleri" süzgeçten geçirip üstlerine iletmişlerdir.[573] Fakat Fransa konsolosunun bu durumu ileri götürmesi, söz konusu bilginin doğruluğunu teyit etmeksizin üstlerine yazmasından kaynaklanmış olmalıdır. Ön görü sahibi diplomatlardan olan Kruglov'un yine de korktuğu muhtemel rakip çok daha başka bir tarafı işaret etmişti. Söz konusu siyasi teşekkül o sırada körfezde değildi fakat gelirlerse – ki geleceklerdi – işler Ruslar için kötü gidebilirdi. Mevzu bahis devlet, Almanya idi.[574]

Halihazırda, az da olsa detaylarına değinilmiş olan Maşkov'un Bağdat'a olaylı gelişi sırasında yaşananlar da Rusların ve Fransızların şehirdeki konsolosluklarının bağlantısına işaret eden örneklerden diğer biridir. Genel olarak Fransızlarla etkileşimin sağlanmasında ön plana çıkan, konsoloslukların birbirlerinin yerlerine bakmaları durumu ya da daha kapsamlı bir tabirle müttefik Avrupalı güçler olarak meslektaşlarına yardım etmeleri, bu kez Maşkov'un konsolosluğu zamanında ortaya çıkmıştır. 1904 yılının haziran ayında Maşkov'un kaprisli tavrı muhtemeldir ki valilikçe bir "arabulucu"nun işin içerisine sokulmasına neden olmuştur. Bağdatlı makamlar gerginliklerin giderilmesi noktasında Rusyalının kendisini anlayabilecek ve onlar gibi "Avrupalı" kefesine konabilecek birinin desteğini gözetmiş ve bu aşamada aynı mahallin başka bir konsolosunun yardımını aramıştı. Her ne kadar belge burada bir suskunluk gösterse de Maşkov o diplomatın *tavassutunu* kabul etmemiş olmalıydı. O nedenle farklı bir devletin aracılığı gözetilmeye başlanmıştı. XIX. yüzyılda anlatımları sergilenen klasik devlet bloklarının zıt tarafında yer alan bir devlettense bu sefer Bağdat'ın Fransa Konsolosu, vilayetin sesi olması için devreye sokulmuştu.[575]

1917 yılının Eylül ayında Adana emniyeti tarafından kaleme alınan bir yazıda Bağdat'ta halkı galeyana getirmek maksatlı olarak bir broşür dağıtıldığından

---

[573] Konsolosların istihbari rolleri ve casusların haberlerin doğruluğunu sağlayarak üstlerine iletmeleriyle ilgili hususlar için bkz. Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* Kitap Yay., İstanbul 2017, ss. 192-197. Özellikle haberlerin doğruluğunun sağlanmasıyla ilgili olarak bkz. Ahmet Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı,* Dergâh Yay., İstanbul 2014, s. 73-74.

[574] Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii,* s. 135.

[575] *BOA, HR. TH, 304/106*; 10 Haziran 1320/ 23 Haziran 1904. Hadiseler, Sadrazam'ın özel kaleminden hariciyeye gönderilen ve diğer belgelerle benzer tarihleri taşıyan *BOA, BEO, 2358/176828* kodlu belge içerisinde de aktarılmıştır; Diplomasi dahilinde arabuluculuk, Birleşmiş Milletler başta olmak üzere bazı kurumların o alan içerisine kattığı kavramlardan olmuştur. Her ne kadar burada Fransa ve Alman konsoloslarının arabuluculuğu modern manadaki tanımdan uzak olsa da diplomaside *tavassut* maddesi için bkz. İskit, *Diplomasi,* s. 333-334.

bahsedilmişti. Söz konusu broşür, hükümeti kötüleyen bir propaganda evrakı olup Bağdat Rus Konsolosluğu tarafından bastırılmıştı. Ancak belgede Rus konsolosluğundan başka Fransız konsolosluğunun da adı geçirilmişti.[576] Söz konusu evrakta her iki devletin de isimlerinin yer alıyor oluşu, klasik tarih yazımında belirtildiği üzere cihan harbinin arifesindeki bloklaşmanın en güzel örneklerinden birisidir. Nitekim söz konusu broşür savaştan önce üretilmiş olmalıdır. Çünkü savaş esnasında her ikisinin de savaşılan devletler olmasından dolayı Bağdat'ta artık bir konsoloslukları ve diplomatik faaliyetleri bulunamayacaktır. O nedenle de savaşa çok az bir zaman kala müttefik olan devletlerden Rusya ve Fransa hükümetlerinin Bağdat'taki temsilcileri ortaklaşa bir faaliyet içerisine girmişlerdir.

3.4.3. Almanya

Almanlarla ilgili olarak her ne kadar hem Rusların hem de İngilizlerin aralarına girmeye çalışan üçüncü bir güç tanımlaması onların bir Germen fobisi edinmiş olmalarına rağmen 1889 gibi çok erken bir tarihte Bismarck gibi bir lider tarafından ortaya konan bir açıklama ile hafiflemişti. Ne Karadeniz ne de Akdeniz'de siyasi bir amaç güdülmediği ekseninde dönen bu konuşmanın "*… biz Bağdat'ın geleceği için Rusya ile girişilecek bir savaşın yükünü Alman halkının omuzlarına yükleyemeyiz.*"[577] kısmı tarafları rahatlatacak nitelikteydi. Yine de Bismarck'ın *weltmacht* ve *weltpolitik* kapsamında yeni Kaiser tarafından görevinden alınması Alman halkının omuzlarına Bağdat'ın geleceğini yüklemiş olarak görünmekteydi. Buna rağmen İlber Ortaylı tarafından II. Abdülhamid'in yanılsamaya düştüğü en büyük olaylardan birisi olarak da bu durum gösterilmektedir. Devletin Kuveyt üzerinde egemenlik sağlamak istemesi elbette Bağdat'taki malların merkeze daha rahat akması, güvenlik kuvvetlerinin daha kolay gönderilmesi gibi durumları içeriyordu. Her ne kadar vilayete gelen yeni Bağdat paşası Alman konsoloslarına; *demiryolu ne oldu?* diye sorsa da[578] Sultan'ın Kuveyt'le ilgili olarak Kaiser'in açıklamalarına kulak vermesi ve Sabah ailesine karşı atılan adım çok daha farklı neticelerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdi; demiryolu etrafında ciddi bir biçimde

[576] *BOA, DH. EUM. 4. Şb, 13/48*; 20 Eylül 1333 / 20 Eylül 1917.

[577] Naci Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu – II. Abdülhamid'den I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Silah Pazarının Perde Arkası*, Kronik, İstanbul 2018, s. 95.

[578] Örneğin 1899 yılında buraya yeni atanan Namık Paşa'nın ilk ziyaretlerinden birisi Bağdat Alman Konsolosluğuna olmuştu. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 135.

yerden biten Alman tesis ve konsoloslukları, Kuveyt üzerinde İngiliz hakimiyetinin pekişmesi ve Basra'nın ardı için düşünülen demiryolunda İngilizlerin restleşmeleri. Yine de Basra vilayetinin *Basra* oluşu II. Abdülhamid yıllarına denk geldi.[579]

Almanların bu bölgeye ilgi duymaya başlamaları geç kalınmışlıktan dolayı Ruslarınkiyle benzer olarak görünmektedir. Yine de 1897-1903 yılları arasında Bağdat Konsolosluğu görevini üstlenen Kruglov'un da dediği gibi "*Son zamanlarda özellikle uluslararası ilişkiler alanında Mezopotamya'nın güney kesiminin ve Basra Körfezi kıyılarının eskisinden daha belirgin bir şekilde görülmeye başlandığı gerçeğini görmezden gelmek imkansız*"dı. Tüm Avrupa'nın dikkatini çeken bu bölge artık tanınmaz bir haldedir, dünya siyasetindeki rolü farklı bir anlam kazanmıştır, herkesin büyük miktarlarda fayda elde etmeye çalıştıkları bir kaynak haline gelmiş olan burası bir gözlem nesnesi olmaktan çıktığı gibi sanki Avrupa'dan yayılan elektriğin bütün akımı buradadır. Kruglov, Almanların nihai amacını ise şu şekilde tanımlamaktaydı: *Türklerin dostluklarının gölgesinde Mezopotamya ve komşu bölgelerini imparatorluklarının bir parçası haline getirmek ve ticari gayeler başta olmak üzere Rusya ve İngiltere'ye karşı eylemlerde temel oluştururken gelecekte de mücadele görevini kolaylaştırmak*.[580] Kruglov, Almanlar ile ilgili olaraksa en son şunları dile getirmişti: bölgede bir şeyleri elde etmek çabası ile bize ve diğerlerine karşı en zorlu rakip Almanlar olacaktır.[581] Maşkov da selefinin cümlelerine benzer bir biçimde ve Bağdat'taki Alman gemilerini gördüğü zaman onların İran'ın güneyini ele geçirmek niyetinde olduklarını belirtmiştir.[582]

Alman ve Rus konsoloslarını Bağdat'ta bir araya getiren ve arşivde kendisine rastlanılan ilk belgelerden birisi, Viktor Maşkov'un Bağdat'a gelmek üzere Basra'ya inmesi sırasında yaşanan olayları anlatmaktadır. Maşkov'un aksi ve sert tutumuna karşın Bağdat valiliği, onun dilinden anlayacaktır düşüncesi ile ilkin bölgenin Alman konsolosunun yardımını aramıştır. Valiliğin bu tarihte yani 1904 yılında Alman

---

[579] İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi – Drang Nacht Osten", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 218.

[580] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 8; benzer bir çıkarım kendi meslektaşı Maşkov tarafından da yapılmıştı: Werths Linie adındaki Alman şirketi her ne kadar Aslan ve Güneş bandırasıyla yelken açıyor olsa da asıl amaç onların güneydoğu İran'daki ekonomik mevzileri fethetmesi hatta daha ilerisini de düşledikleriydi. Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin Teşekkülü", s. 167.

[581] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 9.

[582] Oleg Aleksandrovich Nikonov, *Politika Rossiskoyi İmperii ba Srednem Vostoke vo vtoroi Polovine XIX. Veka,* Prometei, Moskova 2015, s. 122.

konsolosuna başvuruşu politik atmosferin bir sonucu olsa gerektir. Ancak aynı atmosfer Rusya ile Almanya'yı pek de yan yana getiren bir konjonktüre işaret etmemektedir. O nedenle de Bağdat'taki Rusyalı, Alman meslektaşının arabuluculuğunu kabul etmemiştir.[583]

Öyle ki 1904 yılından 1907'ye varana dek aralarında muhtemelen daha nice olay geçmiş ancak kayıtlara yansımamış olsa bile ikinci işaret edilen tarih kapsamında Maşkov ve Bağdat'taki Alman meslektaşının buzlarının erimediğini tahmin etmek pek de güç olmayacaktır. İngiltere Bağdat Konsolosu olan John Ramsay bu konu hakkında bazı güzel detaylar paylaştığı raporunu İstanbul'daki bir üst makamına 12 Mayıs 1907'de göndermişti. Olaylar silsilesinin baş kahramanı olan kimse Groethe adında Alman bir doktordu ve Bağdat valisi ile beraber Peştkuh'a gidecekti. Bunu duyan Ramsay Tahran'daki İngiliz temsilcisiyle telgraf vasıtasıyla iletişime geçmekle kalmamış aynı zamanda ona bu seyahatin engellenmesi noktasında Rus konsolosunun desteğini almasının bir zararı olup olmayacağını sormuştu.[584] Aldığı cevap, tarafsız bir şekilde davranmanın daha evla olsa da duyumlarını adı geçen konsolosla paylaşmasının faydalı olacağı yönünde olmuş ve Maşkov'a bu durumu nasıl aksettirdiği belirsiz olmakla birlikte İngiliz doğrudan onun cevabını aktarmayı tercih etmişti. Rusyalı Groethe hakkında çok az şey bildiğini öne sürmüş ancak valiyle yapılacak seyahatin akim bırakılmasının da kolay olduğunu belirtmişti. Bunun nasıl yapılacağını soran İngiliz meslektaşına Rus diplomatının cevabı ise elbette İranlı yetkililere bildirimde bulunulması olmuştu. Ramsay'nin verdiği yanıtsa söz konusu durumun buna değmeyeceğiydi. Rusyalı ise bu sefer ilginç bir şekilde Ramsay ile aynı fikirde olduğunu belirtmişti. Bu nedenle de adı geçen Alman ve doğal olarak Bağdat Alman Konsolosunun istekleri yerine gelmiş olacaktı. Bağdat'taki İngiliz diplomat öykünün devamını vermeden evvel araya küçük ama bir o kadar manidar bir dipnot düşmüştü. *Şu anda Rus başkonsolosunun Alman konsolosu ile arası pek iyi değil.*

Ramsay ile aynı düşüncede bulunduğunu beyan etmesinin ardından Maşkov sözlerine devam ederek ona şöyle bir teklif de önermişti: Almanlara zorluk çıkarmak…

---

583 *BOA, HR. TH, 304/106*; 10 Haziran 1320 / 23 Haziran 1904.

584 1909 yılının Kasım ayında İngiliz konsolosu Ramsay, Nusaybin'deki Rusların işlerinin geçici olarak İran şehbenderi tarafından üstlenilmesiyle ilgili almış olduğu durum hakkında bilgi almak için bu defa Maşkov'a bir şeyler sormanın *değmeyeceğine* kanaat getirmiştir. *TNA, FO, 424/222*; s. 123.

Rus diplomat meslektaşının kabul edip etmeyeceğini görmek için böylesi bir teşebbüste bulunmuştu ancak Ramsay'a karşı ihtiyatlı oluşu da bu sırada onun aslında Alman çıkarlarına aykırı bir şeyler yapmak noktasında gerçekten meyilli olmadığı izleniminden de anlaşılmaktaydı.[585] Rusların Almanya ile olan geneldeki uyuşmazlıklarının belki de Maşkov'un Alman yardımını kabul etmemesinden başka en önemli göstergelerinden birisi Ramsay'in anlatısıydı. Çünkü Maşkov, Bağdat'a ilk adım attığında Osmanlılardan kaynaklı olarak teklif edilen yardım bir tarafa İngiltere'nin dahliyle olsa da Alman çarklısına çomak sokabilmek için fırsat kollar bir tavır sergilemişti. Zaten İngiliz diplomatı da aynı şekilde bu izleniminin konsolosun kullandığı kelimelerden ziyade tavırlarından kaynaklandığını da eklemeyi ihmal etmemişti. Hatta, Maşkov'un tam manasıyla harekete geçmemesini Almanlara *saldırılmaması için acaba bir talimat aldı mı?* sorusuyla da pekiştirmişti.

Berlin İngiltere Elçisi Lascelles tarafından 1904 yılı dahilinde İngiltere hariciyesine yazılan bir yazıda şöyle bir tanımlamada bulunulmuştu: *bizim artık İran'ın kuzeyindeki Rus hakimiyetini zayıflatmaya çalışmamızın bir anlamı yok.*[586] Bunun kaynaklandığı en önemli noktalardan birincisi artık yerleşmiş olan Rus varlığı idi. İkincisi ise artık bölgede yeni bir aktörün varlığıydı: Fransızlar kadar pasif olmayan, İngilizlere rakip olamayacak ancak Rusları da domine edecek bir siyasi teşekkül olan Almanlar. Öyle ki bunun en büyük göstergelerinden birisi olan Bağdat demiryolunun maddeleri arasında dahi malların transferi esnasında yaşanacak herhangi bir gecikmede ya da benzer olası bir aksi durumda son karar mercii Bağdat'ta olan İngilizlerinkiyle beraber Alman konsolosluğunun olmasıydı.[587]

11 Ocak 1910 tarihinde Petersburg'da çıkan *Courrier de Russie*'de Bağdat Krallığı başlıklı bir makalede bölgedeki denge oyunlarının ortaya çıkışının Ruslar tarafından çok iyi analiz edildiği ve Rusların da atmosferin farkında olduğu görülmektedir. Burada Rusların bölgedeki Alman etkisinin sadece demiryolu münasebetiyle değil, yerel yönetimi de kapsayan parametreler sayesinde nüfuz kazandığının farkına varıldığı anlaşılmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in düşüşünün peşi sıra İttihad ve Terakki

585 *TNA, FO, 424/212*; s. 104-105.
586 *TNA, FO, 424/205*; s. 64.
587 *TNA, FO, 424/251*, s. 166.

tarafından Bağdat'a vali olarak Nazım Paşa'nın atanması, aynı zamanda kendisine VI. Ordunun da emanet edilmesi, bölgedeki Alman çıkarlarından başka yeni yönetimin isteklerinin de göz önünde bulundurulduğunu düşündürmüştür. Ruslar bu düşüncelerle uğraşmak noktasında da haksız değildirler çünkü söz konusu atamanın en büyük nedenlerinden birisi Alman çıkarlarını korumak ve kollamak noktasında atandığı fikriyatını veren Nazım Paşa'nın da en büyük Alman yanlılarından birisi olmasıydı.[588] Nitekim o, Bağdat'ın başına getirilmişti. Mahmud Şevket Paşa'nın subaylarından olan Nazım Paşa, sadece sempatikliği ile Bağdat'a gerekli olan lider değildi, burada otorite kurulması için silah da lazımdı ve o hem idarenin hem de silahın başına getirilen ve Alman duygularından ilham alan birisiydi. Esasında Almanların şehre ve bölgeye karşı alakaları bilhassa Bağdat demiryolu da işin içerisine katılırsa çok daha kapsamlı bir çalışma konusuna işaret edecektir. Ancak Almanların Bağdat'a duydukları ilgi ve burada Rus konsolosluğu ile gerçekleştirdikleri etkileşime dair örnekler yukarıda aktarıldığı üzere kısıtlı bir biçimde nakledilenlerden ibarettir. Bu durum en çok, Almanların kendi halk karakteristiklerinin temellerinden biri olan disiplinleri sayesinde önlerine bakmaları, diplomasinin içerisine sadece gerektiğinde dahil olmaları ve işlerini bu toprakların asıl sahibi olan Osmanlılar ile yürütmelerinden kaynaklanmıştır.

3.4.4. İtalya

İtalya Bağdat Konsolosluğu'nun ortaya çıktığı ve o coğrafyada Ruslarla ilişki içerisinde bulunduğu yıllar aslında Rusyalı diplomatların burada bulunmadığı bir zaman dilimini simgelemektedir. Fakat kaynaklar üzerinden öğrenilebildiği hali ile bu iki diplomatik birimin birlikteliğinin göze çarparak adlarının yan yana geldikleri tarih I. Dünya Savaşı yılları içerisindedir. Ruslar, Bağdat'ta bulunan tüccar ve vatandaşlarının işlerinin yürütülmesinin yükümlülüğünü Bağdat İtalyan Konsolosluğuna bırakmışlardır.[589] Ayrıca kuzeyden gelen bu şahıslar, İtalyanlarla birlikte kendi

---

[588] *BOA, HR. SYS, 1332/55*; 11 Ocak 1910. Söz konusu yazı birkaç gün evvelinden Petersburg elçiliğinden gönderilmişti. Bkz. *BOA, HR. SYS, 1332/57*.

[589] Hariciye Hukuk Müşavirliğinden elde edilen belgeler kapsamında, I. Dünya Savaşının başlamasıyla Fransa'nın Kudüs haricindeki (burayla İspanya Devleti ilgilenecekti) tüm temsilcilikleriyle beraber İngilizlerin misyonlarını Amerika Birleşik Devletleri (meşhur avukat ve İstanbul sefiri olan Henry Morghenthau imzası ile) üstlenmiş, Rusya ile ilgili olarak verilen takrirde ise Petrograd'ın işlerinin Roma tarafından yürütülmesi istenilmişti. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 111/7*; 30 Ekim 1914. Öyle ki, İtalyanlar tarafından iletilen başka bir yazıya göre Ruslara ait olan 19 bina yine onların himayesine dahil edilmiştir. Muhtemelen bu durum Bağdat Rus Konsolosluğu için geçerli değildir. Nitekim konsolosluk binasından

kurumlarının resmi evraklarını beraberce mühürlemişlerdir. Devredilen evrak yeni mekanına teslim edilmiş ve sonrasında İtalya Konsolosu üst satırlarda nakledildiği üzere Osmanlı makamlarıyla bu evraklar üzerinden muhatap olmuştur.[590]

3.4.5. Amerika Birleşik Devletleri

1889 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Bağdat'ta bir diplomatik birim açması ile yerel boyutta olmak üzere Amerikan-Rus ilişkileri başlamıştır.[591] Mesela o tarihten hemen bir yıl sonrasında Amerikalılar Körfezde neft aramak için gemilerini göndermiştiler. O devrin diplomatı olan Panafidin ise bu durumu anlık olarak üstlerine bildirmişti. Söz konusu gemilerin şahsi bir şirkete mi yoksa devlete mi ait olduğuysa bilinmemekteydi.[592]

Her ne kadar aralarında nasıl bir münasebet olduğu ve bunun detayları tam manasıyla bilinmiyor olsa da Amerika Birleşik Devletleri'nin Bağdat'ta bulunan konsolosunun, Rusyalı meslektaşı ile birlikte (en azından bilindiği kadarı ile) Basra'dan Bağdat'a kadar birbirlerine yol arkadaşı oldukları görülmektedir.[593] Dahası Amerika'yı da merceği altına alan gelişmeler kapsamında Rusların bir seviye daha öteye açıldıklarını belirtmek gerekiyor. Yine de bu olay evvelkinden neredeyse on beş yıl önce yaşanmış olsa bile Bağdat Rus Konsolosunun Amerika Birleşik Devletleri'nin Tahran elçisini, bizatihi konsoloshanesinde ağırladığı Osmanlı istihbaratı tarafından keşfedilmiştir.[594]

Bağdat'tan yankılanan seslerin garip bir şekilde Harput'tan [Elazığ] ve buradaki Amerika Birleşik Devletleri konsolosluğundan işitildiği de burada belirtilmelidir. Harput A.B.D. Konsolosu ilginç bir biçimde yerel yönetimle iyi ilişkiler geliştirme imkânı bulmuştu. Bu imkân, onun burada bir Rus konsolosluğu açılmasıyla ilgili olarak hem üstleri hem meslektaşları hem de yerel yönetim ile müzakereler yapmasına fırsat tanımıştı. Hasım devletin diplomatik temsilciğinin açılacağı sırada Harput A.B.D. Konsolosunun garip bir şekilde ve başka hiçbir kaynakta geçmediği haliyle Bağdat ve Basra Rus Konsolosluklarının açıldığı dönemler ve buraya atanacak olan kimseler

evrakların çıkarılarak İtalyanlarınkine taşınmış olması bu durumun aksi niteliğindeki bir delil olacaktır. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 111/8*; 16 Teşrinisani 1330 / 29 Kasım 1914.

590 Söz konusu olayların akışı için 2.5'e bakılabilir.

591 *QDL, IOR/L/PS/20/C91/2.*

592 Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii,* s. 282.

593 *BOA, Y. MTV, 307/177*; 16 Mart 1324 / 29 Mart 1908.

594 *BOA, Y. A. HUS, 258/1*; 16 Mart 1308 / 28 SMart 1892.

olduğuna dair haberler aldığı işlenmişti.[595] Rusya gibi bir etkinin ve Bağdat gibi bir merkezin sayesinde bu gibi unsurlar tam da bin kilometre öteden dahi duyulabiliyordu. Ayrıca son olarak belirtilmesi gereken her iki devlet arasındaki ilişkiler, Bağdat'taki Rusyalının buradan ayrılmasının ardından ortaya çıkmıştır. Bağdat A.B.D. Konsolosu üst satırlarda işlendiği üzere o şehrin Rus konsolosluğunun hastane yapılmasını dert etmiş olan kişi konumundadır.

3.4.6. İran

İran ve Rusya konsoloslukları Bağdat ekseninde bir araya geldikleri vakit genelde bir konsolosun oradan *kaldırılması* söz konusu oluyordu. Bu yorumu haklı çıkarır vakalardan belki de ilk olanı yahut bu satırları izleyen gözler için karşılaşılan ilk örneğine 1904 yılının Temmuz ayında rast gelinmiştir. Öyle ki mevzu bahis hadisede Rusya konsolosu Maşkov'un ziyadesiyle cüretkâr davrandığı da açıkça yazılmamasına karşın evrak içerisindeki ifadelerden anlaşılmıştır. Nitekim kendisi İran şehbenderinin baş tercümanını konsoloshaneye çağırarak açıkça revaçta olduğu görülen İngiliz politikasına ve Osmanlıların yararına hizmet edecek şekilde Rus menfaatlerine ters davrandıklarını ve şehbenderin sırf bu yüzden oradan alınması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Dahası onlarca Bağdat'taki İranlı olan ulemaya karşı da İran şehbenderliği tarafından buna yönelik olarak adımlar atılmıştır. Maşkov elbette geri durmamış ve ilgili yerlere gerekli hususları da belirterek şikâyette bulunacağını söylemiştir. İşte tüm bu nedenlerden dolayı iki devletin kesişme ve bir o kadar da çarpışma alanları olan Bağdat'taki konsolosları arasında bir gerginlik yaşanmış ve isimleri yan yana gelmiştir.[596] Nitekim bundan birkaç yıl sonra Rusya'nın İngiltere ile Reval görüşmelerini gerçekleştirmesinin hemen akabinde adı geçen iki gücün İran'ı paylaşması hatta bu paylaşımı da tüm dünyanın gözleri önünde uygulama alanına dökmeleri Maşkov'un niçin böyle davrandığının ve İranlı meslektaşlarına karşı üst perdeden bakarak konuştuğunun en anlamlı ispatı niteliğindedir.

---

[595] Sevda Özkaya, *Amerikan Konsolosluklarının Raporlarına Göre Doğu Anadolu Bölgesinin Siyasi-Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2001, ss.75-78

[596] *BOA, BEO, 2385/178821*; 15 Temmuz 1320 / 28 Temmuz 1904. Nitekim benzer faaliyetler İngilizlerce de yapılmış [bu kimselere onlar tarafından maaş bağlanmıştı] ve hatta Bağdat valiliği tarafından durum bildirilmişti. *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, s. 368. Mevzu bahis konu ve aynı belge hakkında bkz. Sonat, *Harb-i Umûmî'de Bağdat (1914-1918)*, s. 14.

Başrolünde yine Maşkov'un bulunduğu konsolosluğun 1905 yılı Eylül ayında Bağdat İran Şehbenderliği ile bir araya gelişi Antep'e gitmek isteyen ziyaretçilerin konu oldukları bir olay sayesinde görülmüştür. Burada her iki konsolos birden ziyaretçileri kendi yanlarına kabul etmemekte, işlerini yapmamakta ve hatta ortada suç olarak nitelendirilebilecek olan durumu birbirlerinin üzerine yıkma eğilimi içerisinde olmuşlardı.[597] Zaten burada yapılması zorunlu olan bir çıkarım uyarınca İran'ın, Osmanlı ile benzer bir biçimde çoğunlukta karşıt mezhepten olan Müslümanları barındırması, *sıcak denizlere* sınırları olması ve her birinin diğeri ile hudut bakımından doğrudan komşu olmaları, ekseriyetle Rus konsolosluğunun Bağdat'ta çatıştığı birimlerden biri olarak İran şehbenderliğinin ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Savaşın başlaması ve bölgedeki diplomatların tasfiye edilmesine karşın kimi etkiler sürmeye devam etmiştir. Söz konusu etkilerin sürekliliği de gayet doğaldı. Rusya hem savaşılan hem de en temel manada Avrasya bölgesindeki başlıca söz sahiplerinden birisiydi. 19 Aralık 1915 tarihinde bizzat Başkumandan Enver Paşa tarafından Bağdat'taki İran konsolosunun *Rus taraftarı* olduğundan bahsedilmişti. Nitekim kendisinin artık orada bulunması da bu durumda gayr-ı caiz olarak görülmüştü. Kati bir biçimde sefaretine durumun tebliğ edilerek onun Bağdat'tan süratli bir şekilde kaldırılması da emredilmişti.[598] Bu cümleden olarak aynı bir yıl evvelki örneğine benzer bir biçimde 27 Ekim 1916 tarihli bir şifre yazıya göre Bağdat'taki İran konsolosunun Rus taraftarı olduğu belirtilmiş ve aynı zamanda güvenilecek birisi olmadığı da teyit edilmişti. Ona hiçbir suretle itimat edilmemeliydi ve kendisine ihtiyatlı bir biçimde yaklaşılmalıydı.[599]

3.5. Bölgedeki Diğer Rus Konsoloslukları ile İlişkiler

XVIII. yüzyılda gerçekleşen savaşlar neticesindeki siyaset üzerine Rus İmparatorluğu'nun tüm Osmanlı topraklarında bulunan diplomatik misyonlarında hayli hatırı sayılır bir artış yaşandı. Söz konusu artıştan Rusların çıkarlarının temsil edildiği topraklar en büyük hisseyi alan yerler oldu. Böylelikle ele geçirilmek istenilen Balkanlardaki yerlerle Kafkaslar ve bundan dolayı Doğu Anadolu toprakları ve deniz

[597] *BOA, DH. ŞFR, 354/95*; 15 Eylül 1321 / 28 Eylül 1905.
[598] *BOA, HR. SYS, 2168/50*; 20 Kanunuevvel 1331 / 2 Ocak 1916.
[599] *BOA, DH. ŞFR, 46/86*; 14 Teşrinievvel 1332 / 27 Ekim 1916. Söz konusu tahrirat Bağdat'ın yanı sıra aynı kalıp ile Erzurum ve Musul vilayetlerine de gönderilmiştir.

kıyılarındaki örnekleriyle birlikte Orta Doğu'daki temsilcilikler açıldı. Rusların çıkarları yahut tarihi emellerinden başka söz konusu yörelerde bu denli fazla diplomatik araçların bulunmasının diğer bir nedeni de yine mevzubahis emellere bağlı bir biçimde yürütülen Rus ticareti, ticareti organize edenler ve Rus vatandaşlarıydı.

Bütün bu nedenlerle ve XVIII. yüzyıldan bir sonraki çağa geçildiği zamansa artık başta Bağdat ve civarındaki topraklarda birçok Rus konsolosluğu bulunuyordu. Orta Doğu olarak tabir edilen coğrafyayı oluşturan alt birimlere bakıldığında, yani bugünün Irak, Suriye, Mısır, İran, Arabistan ve Anadolu topraklarında büyük ölçekli şehirlerde başkonsolosluklar, orta büyüklükteki kentlerde viskonsolosluklar ve o zamanlarda neredeyse birer kasaba-köy tipinde olan yerleşim birimlerinin birçoğunda ise Rusların konsoloslukları vardı.

Bugünün Irak'ını oluşturan ancak o dönemde Osmanlı'nın toprağı olan ve doğrudan Bağdat eksenli etkileşim alanı içerisinde üç vilayet mevcuttu. Bunlar; Bağdat, Basra ve Musul vilayetleriydi.[600] Söz konusu her vilayetin merkezinde halihazırda bir Rus diplomatik misyonu vardı. Hatta Bağdat vilayetinin alt birimleri olarak konumlanmış Kerbela, Kazımiye ve Necef'te de birer Rus konsolosluğu bulunuyordu. Yelpaze açıldığı vakit diplomasi yürütücülerin sayısında da artış yaşanıyordu. Örneğin 1814 yılında bir Halep Rus Konsolosluğunun varlığı bilinmektedir.[601] Ya da Beyrut Rus Konsolosluğu veya Mısır'da bulunan diplomatik birimler de bu misaller arasındadır.[602] Velhasıl, Rusların konsolosları ve konsoloslukları bu coğrafyanın her tarafındaydı.

---

[600] Basra ve Musul kimi zaman yakınlarındaki Bağdat ve Van gibi eyaletlerin sancakları statüsünde bulunmuş, kimi zamansa eyalet olmuşlardır. Ancak her ikisi de çalışma konusunu oluşturan yılların başlarında müstakil birer vilayet haline getirilerek Osmanlı devletinin nihayet bulmasına kadar yaşamlarını devam ettirmişlerdi. İlgili vilayetlerin konumlarının serüvenini görebilmek için Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, DAGM, Ankara 2006, s. 65, 375; Musul'un Osmanlı hakimiyetindeki erken dönemleri için bkz. Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti*, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 20-31.

[601] *BOA, C. HR, 84/4199*; 25 Zilhicce 1229 / 8 Aralık 1814; 1774 ve 1783'te elde edilen konsolosluk haklarının ardından yaşanan Osmanlı-Rus savaşları ile Fransızlar tarafından bölgeye birkaç kez gelinmesinden dolayı açılan bu ilk Rus konsoloslukları uzunca bir süre faaliyete geçememişlerdi. 1815 yılındaki Viyana Kongresi'nin ardından diplomasi oyunlarının revaç bulması ve uzunca bir süre ne bir Osmanlı-Rus savaşı ne de Napoléon tehlikesi yaşanmamasından ötürü bu tarihten itibaren Rusların diplomatik birimleri birer birer yeniden can bulmuşlardı. Melikşah Arslan, *Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti 1847-1914*, TTK Yay., Ankara 2022, s. 45.

[602] *BOA, DH. MKT, 571/79*; 4 Ağustos 1318 / 17 Ağustos 1902. Mısır'daki ilk Rus diplomatik temsilciliği 1783 yılında İskenderiye'de açıldı ve ilk daimî konsolosları da Baron von Tonus'tu. Von Tonus, İsmail Bey tarafından öldürtüldüğü 1789 yılına kadar altı yıl boyunca görevini sürdürmüştü / bunun öncesinde ise 1787 yılında İsmail Bey tarafından tutuklanmış ve bu husus Sultan I. Abdülhamid tarafından da onaylanmıştı. Ayrıca İskenderiye'nin dışında Port Said gibi daha farklı ve küçük ölçekli yerleşim

Ülkedeki bu çeşitliliğe rağmen yine de Bağdat Rus Konsolosluğunun Osmanlı Devleti içerisinde bulunan – Irak'ın haricindeki – diğer Rus konsoloslukları ile iletişimi asgarî düzeydeydi.[603] Bölgede bulunan ve Bağdat Rus Konsolosluğunun en çok yakınlık kurduğu müessesenin Basra Rus Konsolosluğu olduğunu öne sürmek mümkündür. Bu hususta en çok rol alan etmenler ise; her iki coğrafyanın birbirine olan yakınlıkları, Basra'nın deniz kenarında olan bir konumda yer alarak önemli bir ticarî kapasiteye sahip oluşu, Bağdat'tan sonra bölgedeki nüfus ve benzeri birçok hususta başta gelen kentin Basra olması ve yine ticarî şartlardan ötürü diğer dünya güçlerinin Bağdat'ın yanı sıra Basra'ya önem vermiş olmaları ve dolayısıyla da burada temsilciliklerinin bulunmasıdır. Bunlardan başka Basra'nın Bağdat ile olan etkileşiminin yegâne nedenini elbette bütün dünyanın gözlerinin Orta Doğu'nun bu kısmı üzerinde olmasına bağlamak yanlış olacağı gibi, söz konusu sebepler fazlasıyla çeşitliydi.

3.5.1. Basra Rus Konsolosluğu

Bağdat konsolosluğunun XIX. yüzyılın son çeyreğinde kurulmuş olmasına karşın, Basra Rus Konsolosluğunun açılması çok daha geç bir tarihe işaret etmektedir. Her ne kadar, Bağdat'taki kurumun oluşturulmasından bir on yıl sonra Basra için de girişimler Rus tarafınca gerçekleştirilmiş[604] olsa da bu diplomatik misyonun teşkiline Osmanlı karar alıcıları tarafından onay hemen sonraki yüzyılın başında verilmiştir.[605] Ayrıca ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere Bağdat Rus konsolosluk muavini olan Gavriil Ovseenko'nun Basra'ya gidişleri de her iki konsolosluğu yan yana getiren en büyük etmenlerden birisi

birimlerinde de Rus konsoloslukları bulunuyordu. Du Quenoy, "The Russian Empire and Egypt", s. 215; Burada hemen belirtilmesi gereken hususlardan biri Rusların diplomasi ağlarının ciddi ölçüde geniş olduğudur. Petersburg'da MID tarafından ciltlerce basılmış olan *Svornik Konsulskih Donesenii*'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde açılmış (FRUS sayesinde öğrenildiği ve doğal olarak tahmin edilebileceği üzere Washington Büyükelçiliklerinden başka) Chicago Rus Konsolosluğu ya da Seattle Rus Konsolosluğu ile karşılaşmak dahi mümkündür. *The McCarthy Weekly News, 19 March 1921.*; İngiltere gibi *barışçıl çatışma rakibine* karşı elbette sadece Londra'da bir diplomasi merkezi olduğu da düşünülmemelidir. Mesela Rusların Liverpool konsoloslukları dahi bulunmaktadır. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 70.

603 Osmanlı arşivinde Bağdat Rus Konsolosluğunun örneğin bir İskenderiye - Van yahut Trabzon - Halep Rus konsoloslukları ile iletişim içerisinde olduğuna dair herhangi bir belgeye tesadüf edilememiştir. Fakat bu durumun kesin bir şekilde gerçekleşmemiş olduğu da düşünülmemelidir.

604 *BOA, HR. TH, 103/97*; 25 Teşrinievvel 1306 / 6 Kasım 1890.

605 *BOA, İ. HR, 371/41*; 21 Mayıs 1317 / 4 Haziran 1901; *BOA, DH. MKT, 2504/13*; 14 Haziran 1317 / 27 Haziran 1901.

olmuştur. Çünkü Bağdat Rus konsolosundan Basra'da açılabilecek bir Rus diplomatik birimi için keşiflerde ve ön araştırmalarda bulunması istenmiştir.[606]

Şöyle ki Ruslar, İngilizlerin hareketlerinden dolayı atmosferi ve bölgeyi sıkı tutmak istiyorlardı. O zamanlar konsolosluğun muavini olan Viktor Fedoroviç Maşkov 1896 yılının 22 Şubat tarihli raporunda *oradaki gözlem noktalarımızın çoğaltılması ve Rus konsolosluk ağının genişletilmesi* hususlarından başka *Basra Körfezi'nin Arap Denizi'nin geniş bölgelerinden tamamen mahrumuz, yakın denetime ihtiyaç var* ifadelerini Nelidov'a karşı kullanmıştı.[607] Ayrıca Bağdat Rus konsoloslarının burada doğal olarak ne denli etkin olduklarını anlamak bakımından şu örnek de pekiştirici bir rol oynayacaktır: Kruglov, o konsolosluk açılırken Adamov'a yardımcı olmak için Basra'ya gitmiştir.[608]

Bağdat ve Basra konsolosluk amirlerini özellikle Osmanlı arşivinden sağlanan bilgiler ışığında yan yana görebilmek, bu kimselerin birbirlerinin şehirlerine yapmış oldukları seyahatler sayesinde mümkün olabilmiştir.[609] Ayrıca burada hemen belirtilmesi gereken hususlardan biri de Basra konsolosluğu ile sağlanan bu görüş münasebetlerini ortaya çıkaran arşiv belgelerinde, diğer Rus konsolosluklarıyla olan ilişkilerdeki gibi sadece en üst düzey yetkili olan bu kurumun amirlerinin değil kavas ve konsolos muavini gibi kançılarya kısmından kişilerin de gün yüzüne çıkarak bir rol üstlenmiş olduklarıdır. Öyle ki, konsolos dışındaki konsoloshane personelinin de ortaya çıkışının mantıksal bir zemine oturtulması, Bağdat'ın en çok kontak kurduğu diğer kurumun Basra olmasıyla ilişkilendirilerek sağlanabilecektir.

Osmanlı arşivi aracılığı ile öğrenilebilen bu seyahatlerden ilki, 1900 yılı şubatının 25'inde Dahiliye Nezaretine Basra Valisi Muhsin tarafından çekilen şifreli telgrafa göre, ismini bilmediğimiz bir Bağdat Rus Konsolosunun Basra'ya gelmesiyle ortaya çıkmıştı. Gelişinin en dikkat çekici tarafıysa seyahatin İngilizlere ait olan *Sfenks nam harb vapuru* ile

---

606 Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin Teşekkülü", s. 166. Nitekim benzer bir görev ile buranın ilk amiri olacak olan Aleksandr Adamov'un da bölgede ciddi biçimde gezilerde bulunduğu bilinmektedir.

607 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 9.

608 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 57.

609 Söz konusu seyahatler sadece Bağdat ve Basra Rus konsoloslarının yan yana gelmesinde değil, benzer bir biçimde Karadeniz bölgesinde toplanan Erzurum-Rize-Trabzon Rus konsoloslarının bir araya gelmeleri ve toplu değerlendirme yapmaları hususunda da müşahede edilebilir. Turan, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rize Rus Viskonsolosluğu", s. 234.

gerçekleştirilmiş olmasıydı.[610] Bu ziyaretin haber verilmesinden birkaç gün sonra bir savaş gemisinin Bender-Buşehr'den hareket ederek Basra'ya geleceği yine Bağdat Rus Konsolosu tarafından Basra vilayetine bildirilmişti. Söz konusu bildirimi ilginç kılan etmen ise belgede açıkça "Basra'da bulunan" Bağdat Rus Konsolosu ifadesinin kullanılmasıydı.[611] Konsolos ve ekibinin Basra'ya gelmesine işaret eden bir tarih veya bunu haber veren bir belge olmamasına karşın onların 30 Mayıs 1900 tarihinde çekilmiş olan bir telgraf ile Bağdat'a döndükleri Basra Valisi Muhsin Paşa sayesinde öğrenilebilmiştir.[612] Ancak birçok evrakta olduğu üzere Rusların bu kente gelme nedenleri vali tarafından belirtilmemiştir.[613] Rus konsoloslarının kendi aralarında görüştüklerine dair en güzel örneklerden biri yine 1900 yılına aitti. Bağdat ve Basra konsolosları olan Kruglov ile Adamov hem kendi aralarında hem de İstanbul'daki Rus elçiliği ile aynı tarihlerde birçok yazışmalar gerçekleştirmiştiler. Yazışmaların konusu ise Kuveyt'in lideri olan Mübarekü's-Sabah ve bu coğrafya ile ilgili olmuştu.[614]

---

610 *BOA, DH. ŞFR, 245/75*; 12 Şubat 1315 / 25 Şubat 1900. Diğer örnekler için bkz. *BOA, Y. PRK. UM, 49/85*; 12 Şubat 1315 / 25 Şubat 1900; *BOA, Y. A. HUS, 403/85*; 12 Şubat 1315 / 25 Şubat 1900. Bu zaman dilimindeki konsolosun Rus kaynakları üzerinden Aleksey Kruglov olduğu öğrenilmiştir. Gidiş gayesinin ne olduğu ise konunun amacına uygun olarak bir sonraki bölüm dahilinde nakledilecektir. Sfenks adındaki savaş gemisinin bu sular dahiline girmesine benzer bir biçimde Almanların arkeolojik hareketlilikleri için de aynı yolla nehirlerde hareket etmek üzere buraya vapur sokmak için izin istedikleri görülmektedir. İngilizler de zamanında adı geçen gemileri için bu tarzda izin almış olmalıdırlar. *BOA, HR. UHM, 378/41*; 28 Haziran 1909. Sfenks'in izin almış olması bir tarafa, Bağdat İngiltere konsolosları tarafından izin alınmamış ve diplomatik kriz çıkmasına (yahut çıkarılmasının arifesine getirilerek) sebebiyet verilmiş durumlardan birisi için bkz. *BOA, Y. A. HUS, 295/89*; 21 Nisan 1310 / 3 Mayıs 1894. İngilizlerin bu dönemde Basra ve Bağdat dolaylarındaki filolarının hangi gemilerden oluştuğu ve o gemilerin hangi amaçlarla kullanıldıkları hakkında bkz. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 17; İngiliz gemilerinin Şattü'l-Arap'ta *konsolosların nakliyesi* için kullanıldığı hükümetler arası diyaloğa da yansımıştır. Burcu Kurt, *Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü'l-Arap Sorunu*, Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 156.

611 *BOA, DH. ŞFR, 245/96*; 18 Şubat 1315 / 2 Mart 1900.

612 Konsolosun aksine belgede muavinin adı "Mavrokordato" olarak verilmiştir.

613 *BOA, DH. ŞFR, 246/15*; 17 Mart 1316 / 30 Mayıs 1900; Basra ve Kuveyt dolaylarında buraya hâkim olan şeyhler, İngiliz politikasının etkilerini kırmak için yanlış haber çıkarıyor ve İngilizlerin baskılarını reddediyorlardı. Bağdat İngiltere Konsolosu Knox'un Osmanlı bayrağı yerine kırmızı bir İngiliz bayrağı astırması Kuveyt ile Hindistan arasındaki bir nakliye hattı işletmeciliğine dair tekliflerin aynı kişi tarafından reddedilmesi bunlardandı. Konuyla ilgili olarak Rus Elçisi ise Basra'daki temsilcileri olan Adamov'a "*İngilizlerin Basra ve Körfez'deki nüfuzunu zayıflatmak ve Kuveytlilere bunu göstermek vazifemizdir. Ancak yine de onların Osmanlı makamlarıyla yaşadıkları problemlerde İngiltere lehinde olacak şekilde etkilenmemeleri de Kuveytlilerin çıkarına olacaktır*." demişti. Saleh Mohammed Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", *Mecelle-i Külliye el-terbiye el-binnas*, c. 22(2), 2011, s. 346.

614 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 126; Aynı esnada Maşkov'un da MID'e gönderdiği ve politik atmosferin solunmasını mümkün kılan raporlar bulunmaktadır. Laura Sharabutdinovna Akhmedova, *Politika Anglii v Zone Persidskovo Zaliva v Poslednei Treti XIX – nachale XX. vv (1870-1914)*, Dagestanskii Gosudartsvenii Universitet, Dissertatsiya Doktora, Makhaçkala, 2004, s. 111.

Diğer bir örneğe ise 1902 yılının Ağustos ayında rastlanmıştı. Dönemin Basra konsolosu olan Mösyö Evagansi (muhtemelen Evgeny) tam olarak hangi görevde bulunduğunu bilmediğimiz Sakezed'i konsolos vekilliğine getirerek Basra'dan ayrılmıştı ve gittikleri yer de Bağdat'tı. Konsolos Evgeny'nin Bağdat'a gitmekteki amacı ise belgelerin diliyle *tebdil-i hava* idi.[615] 1903 yılı Şubat'ındaki diğer bir örnek konsolos da hatta aynı şekilde hava değişimini sebep göstererek Bağdat'a gelen Adamov'du.[616] Konsolosların hemen hemen denizin kenarında olan Basra'dan hava değişimi[617] için neden Bağdat'a gittiklerine getirilebilecek tek açıklama daha güneyde olan görev mevkilerinin su kaynaklı nem oranının da etkisi ile ciddi manada sıcak olabileceğidir. Hatta kuzeyin çok soğuk kesimlerinden gelen bu kişiler için şartlar daha da ağır gözükebilir. Fakat bu durum hariçte bırakıldığında onların halihazırda önemli bir liman şehrinde oldukları ya da farklı bir biçimde deniz kenarında olup Bağdat'a göre çok daha yakın olan Fav'a gitmemeleri de düşündürücüdür. Adamov'un 1903 yılının ziyadesiyle serin olması gereken şubat ayındaki ziyaretine burada ayrı bir parantez açmak gerekiyor. Onun Bağdat'a gelişinin, Ruslarca çok deneyimli bir diplomat olarak görülen Kruglov'un yokluğunda konsolosluk vekaletini gören Nofal ile yaşadıkları karmaşanın peşi sıra gerçekleşmesi akıllarda soru işareti bırakmıştır. Elçilikten yahut daha vahim bir biçimde anavatanlarındaki dış işleri bakanlığından gelen emirlerin, sorgulamaların yahut verilmesi gereken hesapların masaya yatırıldığı bir diplomasi oyunu planlaması için her iki Rus diplomatının kafa kafaya vermiş olmaları ihtimalden hiç de uzak olmayacaktır.[618] Ayrıca Kruglov'u odak noktası haline getiren olayların ardından Adamov'un buraya gelişi, planlamalardan başka ya da o planlamaların bir ürünü olarak onun Bağdat konsolosluğunun vekilliğini üzerine almasını ortaya koyması noktasında da düşündürücüdür.

---

615 *BOA, HR. TH, 272/77*; 6 Ağustos 1318 / 19 Ağustos 1902.

616 *BOA, DH. ŞFR, 301/108*; 27 Kanunusani 1318 / 9 Şubat 1903.

617 Aynı durumu "sebep/bahane" olarak gösteren ve yer değiştiren konsolosların varlıklarına sıklıkla tesadüf edilmektedir. Mesela Almanya Musul Konsolosunun Tahran'a bu nedenle gittiği bilinenler arasındadır. *BOA, DH. ŞFR, 378/93*; 6 Nisan 1323 / 19 Nisan 1907.

618 Hatta bir sonraki Rus konsolosunun her ikisinin de tanıdığı bir isim olması ve gayrı resmi bir biçimde onun buraya davet edilmesi – doğal olarak da üstlerine "önerilmesi" – durumlarını tartıştıkları dahi tasavvur edilebilir.

23 Haziran 1904 tarihinde Bağdat Vali Vekili Feyzi Paşa'nın kaleme aldığı belge aracılığıyla Bağdat Rus Konsolosunun Basra'ya geldiği öğrenilmektedir.[619] Söz konusu seyahat Bağdat'tan yapılmamıştır ancak Basra'ya gelen kişi Bağdat'a yeni atanmış olan Konsolos Maşkov'dur. Kendisi, Balkanlardaki önceki görev mahallinden yahut Petersburg'dan[620] hareket ederek Bombay üzerinden geçerek vazifeli olduğu şehre[621] gitmek için doğal olarak Basra'ya gelmiş ve sonrasında ise Bağdat'a gitmiştir. Fakat Basra'da ne kadar süre kaldığına dair herhangi bir veri tespit edilememiştir.[622] 1908 yılı Mart ayının 29'unda VI. Ordu-yı Hümâyûn Kumandanlığı tarafından gönderilen bir yazı, yine diğer birçok örnekte olduğu üzere sebep vermeksizin fakat mutluluk verici bir biçimde kendisinin Maşkov olduğunu belirttiği Bağdat konsolosunun hem de Bağdat Amerikan Konsolosu ile birlikte Basra'dan Bağdat'a vardıklarını haber vermiştir.[623] Amerika Birleşik Devletleri konsolosunun halihazırda yoldaşlık etmesi zaten fazlasıyla dikkat çekici bir durumken Maşkov'un burada Basra konsolosu ile iletişime geçip geçmediği, pragmatizmi kendisine misyon edinmiş Osmanlı katibinin kaleminin ucuna ne yazık ki takılamamıştır.

1910 yılının nisan ayı yine böylesi bir ziyarete şahitlik etmiştir. Belge içerisinde "*Basra'dan Cidde'ye gelen bir Rus vapuru*" tabiri konsolosun bulunduğu mevkiin neresi

---

619 *BOA, HR. TH, 304/106*; 10 Haziran 1320 / 23 Haziran 1904.

620 Maşkov'un Basra üzerinden görev yeri Bağdat'a gelişi fazlasıyla olaylı olmuştur. Kendisinin önce Basra ve Bağdat'a gelmesi zaten başlı başına farklı bir hadise olduğu gibi, yolculuğunun Basra'ya kadarki kısmı önemli ölçüde değişik bilgiler içermektedir. Maşkov'un, yapbozu tamamlayacak bir parça şeklinde düşünülen Bağdat'a ulaşmasının önceki vazife mahallinden mi yoksa başka bir yerden mi olacağı hususu *BOA, TFR. I. A, 16/1543* kodlu belge sayesinde anlaşılmıştır. Bu farklılığın oluşma nedeni onun önceki esas görev alanının Üsküp-Mitroviça Konsoloslukları olmasından kaynaklanmaktadır. Maşkov Bağdat'a Petersburg'dan gelecektir ve Basra, aslında güzergahın hiçbir tarafında bulunmamaktadır. Çünkü kodu verilmiş olan evraka göre buraya *Dersaadet* üzerinden gelecektir. Fakat sonraki dipnotta belirtilen belge dahilinde onun İstanbul rotasını ve kara yolunu kullanmadan başka tercihlerde bulunduğu görülmüştür. Olayın sonlanmasından evvel Maşkov'un muhtemel rotaları üç adet olarak gözükmektedir. Bunlar; Petersburg üzerinden İstanbul ve Bağdat, Petersburg üzerinden Hindistan ve gemi ile Bağdat, Makedonya coğrafyasından İstanbul ve Bağdat.

621 Osmanlı belgeleri içerisinde aktarılan söz konusu bu hadisede Maşkov'un (muhtemelen tren ile Hindistan'a giderek buradan da) Bombay'dan bir gemiye binerek 23 Nisan tarihinde Basra'ya geldiği sadece *BOA, DH. MKT, 846/32*; 15 Nisan 1320 / 28 Nisan 1904 kod ve tarihli dokümanda geçmektedir. Belgeyi ciddi manada ilginç kılan noktalardan diğer birisi ise, söz konusu zaman diliminde dünyayı sarmış olan salgından ötürü bu diplomatın Basra'da gemide ihtiyat nedenlerinden ötürü 15 gün bekletildiğidir. Bu tarz konularda sıkıntı çıkaran birisi olarak Maşkov, mevzu bahis evrakta da görülebileceği üzere durumu hemen elçiliğine iletmiştir.

622 Onun burada sadece o dönemde tehlike arz eden salgından dolayı 15 gün beklediği bilinmektedir. O süre kapsamında herhangi birisi ile salgın riskinden dolayı görüşüp görüşmediği veyahut bu süreyi aynı nedenler dahilinde uzatıp uzatmadığı da bilinmeyenler arasındadır.

623 *BOA, Y. MTV, 307/177*; 16 Mart 1324 / 29 Mart 1908.

olduğunu anlamak noktasında ortaya zorluklar çıkarmıştır. Ancak dokümanda belirtilmemesine rağmen söz konusu geminin *daha Basra'dan hareket etmemiş* olması ve *konsolosun da Basra'da bulunduğu* düşünülür ise evrakın anlatmak istediği bilgiler manasızlıktan kurtulacaktır. Katiplerin burada anlattıkları gelişmeler, ismini anlatmaktan çekindikleri konsolosun[624] tavırlarıyla ilgilidir. Bunun haricinde aslında konsolosun niçin Basra'da olduğunu söylemedikleri gibi Basra'da olduğu ihtimalini dahi belirtmemişlerdir.[625] Yine de olaylarla ilgili olarak Osmanlı bürokrasisinin arz ettiği yoğunluk o defa imdada koşarak konsolosun tam olarak ne yaptığı ve nerede bulunduğunu açıklayan bir belge daha üretmiştir. Buna göre adı geçen vapur Bağdat konsolosunu Basra'dan almıştır ve Cidde'ye götürmektedir. Detayların anlatıldığı kısım ise denizde yaşanmıştır.[626] Evraktan anlaşıldığı kadarı ile konsolos Cidde'ye varıldığında muhtemelen vapurdan inmediği gibi, vapura bindiği nokta olan Basra'da da diğer Rus ile görüşmüş olmalıdır.

Basra ve Bağdat'ın bir araya gelmelerinde örneği bir tane olsa da konsolos vekilliği de pay sahibi olmuştur. Detaylar bir tarafa bırakılırsa diğer devletlerde ve coğrafyalarda da görülebileceği üzere Bağdat ve Basra'daki Rus diplomatları birbirlerinin yerlerine vekillik görevini icra etmişlerdir. Burada misali verilense Aleksander Adamov'dur. Esasen Basra konsolosu olan bu kimsenin Bağdat'a gelmesiyle ilgili ilk sebep konsolos vekilliğini üzerine aldığını bildirmek adınadır. Aynı zamanda Bağdat'taki yerel makamlarla Mehdi Kulu'nun tercümanlığı meselesinden dolayı yazışmalar gerçekleştirdiği vesikalarla sabittir. Fakat buraya geldiği zaman Bağdat'taki bir önceki Rus konsolosu ile görüşüp görüşmediği de bilinmeyenler arasındadır.[627]

Konsolosların haricinde Bağdat Rus konsolatosundan diğer personelin de Basra'ya gittiklerine halihazırda temas edilmişti. Bunlardan biri takvimler 19 Şubat 1900 tarihini gösterdiği vakit, Bağdat Rus Konsolosunun kendilerine bildirdiği üzere o

---

624 Rus kaynaklarının yardımıyla oluşturulan konsoloslar listesine göre bu kimse Viktor Fedoroviç Maşkov'dur.

625 *BOA, BEO, 3743/280694*; 1 Nisan 1326 / 14 Nisan 1910.

626 *BOA, BEO, 3732/279895*; 1 Nisan 1326 / 14 Nisan 1910.

627 *BOA, HR. TH, 279/63*; 17 Şubat 1318 / 2 Mart 1903; *BOA, HR. TH, 286/58*; 18 Haziran 1319 / 1 Temmuz 1903; Benzer durumları, Bağdat'ta bulunan farklı konsoloslukların da sergilediğini görmek mümkündür. *BOA, HR. TH, 117/28*; 6 Şubat 1307 / 18 Şubat 1892; Nitekim Adamov'un bu hareketi, Vali Feyzi Paşa tarafından çok çirkin olarak tanımlanmıştı. Normalde bu onların en doğal hakkıydı ancak suçlu-zanlı olarak görülen bir kimsenin böylesi bir diplomatik iş kapsamında kullanılması da doğru olmayacaktı. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 47.

vilayetin en üst düzey amiri olan Muhsin tarafından Dahiliye Nezaretine çekilmiş telgraf sayesinde açığa çıkmıştı. Bağdat Rus Konsolosluğu konsolos yardımcısı olan ve ismi belirtilmeyen bu kişi[628] Basra'ya gelmişti. Basra'ya gelişin nedeniyse Gilyak adındaki savaş gemisini karşılamaktı.[629] Şöyle ki Rus kaynaklarında geçtiği üzere Gilyak'ın kaptanı olan Baron Indrenius, Gavriil Ovseenko'nun bir şeref kıtası ile gittikleri her yerde kendilerine eşlik ettiğini memnuniyet içerisinde belirtmişti.[630]

Aynısı olup olmadığı hatta Osmanlı katiplerinin yahut bu bildirimleri kaleme alan makamların önemsememesi üzerine ismini bilmediğimiz bir *Bağdat Rus Konsolosu Muavini* daha Basra'ya gelmişti. O defa aynı yılın Kasım ayında gelen konsolos yardımcısının[631] bu seferki geliş nedeni ise dolaylı yoldan Gilyak adındaki gemiye dair olmakla birlikte aslında bir Rus nişanını teslim etmek için olmuştu.[632]

Diğer bir Bağdat Rus Konsolosluğu muavini daha Basra'ya 17 Eylül 1901'de gelmiştir. Ancak onun gelişi bu sefer resmiyetten ziyadesiyle uzaktır. İsminin ne olduğunu bildiğimiz bu muavin yahut gerçek adı ile G. Ovseenko önce asaleten atanan konsolosun gelişine değin vekalet vazifesiyle, aslî konsolosun gelişiyle de orada konsolos

---

628 Bağdat Rus Konsolosluğunun konsolos yardımcılığı görevinde olup ismi bilinen şahıslardan her ikisi de bu olaya yakın tarihlerde görev yapmışlardır. O nedenle söz konusu muavinin Ovseenko ya da Mavrokordato veyahut da başka bir kimse olup olmadığı bilinmemektedir.

629 *BOA, DH. ŞFR, 245/54*; 7 Şubat 1315 / 19 Şubat 1900; *BOA, BEO, 1622/121607*; 7 Şubat 1316 / 20 Şubat 1900; *BOA, DH. ŞFR, 256/82*; 22 Şubat 1316 / 7 Mart 1901; Kruglov, Zinoviev'den gelen emir üzerine gemi kaptanına yardım etmek amacıyla Basra'ya gönderilmişti. Çünkü bu Gilyak'ın oraya ilk kez gelişiydi ve bölgeyi en iyi tanıyan kimse de Bağdat konsolosundan başkası değildi. Bkz. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 76; Ayrıca Osmanlı memurlarının yabancı donanmaları nasıl karşılayacaklarına dair merasim tebliği, belgenin yazımından 35 sene evvel Dahiliye Nezareti tarafından vilayetlere gönderilerek belirlenmişti. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 178/41*; 22 Receb 1309 / 21 Şubat 1892; Gilyak, Basra Körfezi'ne giren "ilk" Rus gemisidir. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 75, 83. Öyle ki onun gelişi İngiltere'nin Körfezi "kapayamadığını" sembolize edecekti ki bu durumu öğrenen İngilizler çok ciddi bir biçimde alarma geçmişlerdi. Zinoviev ise Kruglov'a gönderdiği bir raporda, "*Balıkçı gemimiz gerçekten de işe yaradı*" ibarelerini kullanmıştı. Konsolosluk hukuku kapsamında konsolosların görevleri arasında *gönderen devlete ait taşıtların karşılanması ve mürettebatına yardım edilmesi* ilkesi de bulunmaktadır. Reçber, "Konsolosluk", s. 47.

630 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 78.

631 Hadiseyi aktaran diğer bir evrakta Basra Valisi Muhsin Paşa tarafından onun "bugünkü vapur ile geleceği"nden bahsedilmiş ve tarih olarak 14-15 teşrinisani günleri not edilmişti. Muhtemelen telgrafın çekildiği vakit 14'ünü 15'ine bağlayan vakit dilimi olduğu gibi konsolos yardımcısının gelişi de tam olarak ayın 15'inde yani 28 Kasım 1900'de gerçekleşmiş olmalıydı. Bkz. *BOA, BEO, 1538/115276*; 14-15 Teşrinisani 1316 / 27-28 Kasım 1900.

632 *BOA, DH. MKT, 2434/45*; 14 Teşrinisani 1316 / 27 Kasım 1900.

muavini olmak üzere Bender-Buşehr Rus Konsolosluğunda görevlendirilmiştir. Doğal olarak Ovseenko'nun Basra'ya gelişi de Buşehr'e gitmek niyetiyle gerçekleşmiştir.[633]

Bağdat Rus Konsolosluğu bünyesinde bulunup kavaslık görevini ifa eden kimselerin de resmi görev dahilinde farklı mevkilere ve tabii Basra'ya geldikleri bilinmektedir. Bunlardan birisi Ali b. Süleyman'dır.[634] Bu kişi, konsolosluk tarafından Basra'da bulunan bir Rus için, onun yanına gönderilmiştir.[635]

3.5.2. Musul Rus Konsolosluğu

Bağdat'taki Rus diplomatının ilişki çevrelerinden diğer biri neredeyse Bağdat Rus Konsolosluğu kadar eski bir diplomatik misyon olan Musul'daki konsolosluktur.[636] Fakat Musul'da Rusların özellikle Nesturi olan halklar ile etkileşim kurma çabaları o diplomatik misyonun açılmasından biraz daha erken tarihlidir. Nitekim dönemin Musul paşası tarafından Rusların mevcudiyetleri ve gerçekleştirdikleri faaliyetler 1876 yılında deşifre edilmiştir.[637]

Musul Rus Konsolosunun aynı I. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi 1909 yılının Kasım ayı dahilinde de böylesi bir harekete kalkıştığı bu sefer İngiliz raporlarından anlaşılmaktadır. Her ne kadar her iki konsolosun aynı kişi olmaları ihtimalinin belirsizliğine karşın ilk örneğin bir yıl süre ile Bağdat'ta kaldığı bilinmektedir. Öyle ki bu kişinin, o süre kapsamında Fransa Bağdat Konsolosunu sebebi belli olmaksızın bir düelloya davet ettiği de aşikardır. Sırf bu sebepten midir elbette bilinmemekle birlikte Konsolos Maşkov, kendisine ne olumsuz hareketleri için ne de görev yerinde bulunmamasından ötürü herhangi bir uyarıda da bulunmamıştır. Bunun sebebi olaraksa İngiliz meslektaşına *onun üzerinde bir yetkisi bulunmadığını* belirtmiştir.[638]

---

633 *BOA, DH. ŞFR, 264/119*; 4 Eylül 1317 / 17 Eylül 1901. Muavinin Bağdat'tan Basra'ya tam olarak gelişi iki gün öncesidir.

634 Belge 1905 tarihli olmasına karşın başka bir evraktan anlaşıldığı üzere söz konusu kavas 1901 yılı dolaylarında Basra'ya gitmiş olmalıdır. Ancak onun tam olarak hangi tarihte seyahat ettiği bilinmemektedir. Bkz. *BOA, BEO, 2660/199444*; 24 Ağustos 1321 / 6 Eylül 1905. Öyle ki Osmanlı arşivinden elde edilen konsoloslukla ilgili perakende evrak dahilinde isminin öğrenilebildiği tek kavas bu kişidir.

635 *BOA, BEO, 2694/202026*; 10 Teşrinievvel 1321 / 23 Ekim 1905; *BOA, BEO, 2657/199206*; 1 Ağustos 1321 / 14 Ağustos 1905.

636 *BOA, İ. HR, 291/18339;* 13 Muharrem 1301 / 14 Kasım 1883.

637 İmamoğlu, "XIX. Yüzyılda Avrupalı Devletlerin Musul'daki Misyonerlik Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", s. 208; Musul, Caf Aşireti ve Nesturi ilişkileri üçgeninde bkz. Dinç, *Osmanlı-İran Sınırında Toplum ve Siyaset: Caf Aşireti ve Nasturî Cemaati (1839-1914).*

638 *TNA, FO, 424/222*; s. 126; Her ne kadar hiyerarşi içerisinde elçilerin başkonsoloslardan, başkonsolosların konsoloslardan, konsolosların viskonsüllerden ve onların da fahri konsoloslardan üst mertebede

Bağdat ve Musul konsolosları arasındaki en mümkün ilişki tiplerinden birisi elbette diğer diplomatlarla da olduğu üzere her ikisinin yüz yüze görüşüyor olmalarıdır. Her ne kadar kesin ibareler içermese de söz konusu durumun tahminlerden uzak olmaması Osmanlı arşivindeki kimi belgelerin ışığında mümkün görünmektedir. Mesela 26 Şubat 1913 tarihinde Musul vilayetinden bildirildiği üzere Rusya konsolosunun Süleymaniye'den başka Bağdat'a uğradığı da bildirilmiştir. Geziyle ilgili bilgilerden farklı olarak onun buradaki Rus konsolosu ile görüşüp görüşmediği ise bilinmemektedir.[639] Diğer bir örnekte ise her iki devletin diplomatik ilişkilerini kestikleri son tarihte, yani I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği zaman diliminde, Musul Rusya Konsolosunun Bağdat'ta oturduğu bilinmektedir.[640] Hemen belirtilmesi gerekense, diplomatların ikamet mahalleri dışındaki yerlerde görevlerini ifa etmeleri de kanunlar gereğince mümkün değildir.[641] Öyle ki, diplomatik meseleleri yürütmesi gereken şehirde olmayan bu Rus diplomatının, Bağdat konsolosu ile görüştüğü de aşikardır.[642]

---

olduklarına dair büyük bir algı bulunmaktadır. Ancak neticede büyükelçilerin altında yer alan diplomatların tümünün sadece ona bağlı olduklarını tahmin etmek de zor olmayacaktır. Yine de doğrudan elçi ile iletişime geçmek yerine hiyerarşik olarak temsilcilerin üstlerinde olanlara danıştıkları da en çok görülenler arasında yerini almıştır. O nedenle de Maşkov'un tavrı nihayetinde olması gerekene işaret etmektedir. Hem İngiliz hem de Rus kaynaklarında adı Benzenger (yüzbaşı) olarak geçen Musul viskonsolosunun Maşkov ile yıldızının barışmadığı da anlaşılmaktadır. Benzenger öncelikle kendisine Bağdat'ta oturma hakkı verilmiş bir diplomattır. Maşkov'u ise Türk yetkililere karşı çok yakın olmak hatta Bağdat valisi ile arkadaşlık kurmakla suçlamıştır. Dahası bu suçlamalarını ileri götürerek Maşkov'un karısının, Maşkov'un cariyesi ile anlaşamadığını da belirtmiştir (Halbuki Maşkov ve karısı, Batum gümrük memurlarından birinin kızı olan Ekaterine Viktorovna Konstantinova, 1895 yılında boşanmışlardır ve bu boşanmayla bağlantılı olarak Maşkov oğlu Evgeny Viktoroviç Maşkov'un Rus Harbiyesi 2. Petersburg Kolordusuna kabulü için dilekçe vermiştir). Buna rağmen Rus Dışişleri Bakanlığı Maşkov'u olağanüstü yetenekli bir diplomat olarak görmektedir. Ayrıca Maşkov'un özel dosyaları içerisinde Benzenger'in kendisine karşı bir hasetlik ve kıskançlık beslediği de belirtilmiştir. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, ss. 10-12; Bağdat İngiltere Başkonsolosluğuna atanan diplomatlara verilen beratlar ve diğer hususiyetler üzerinden anlaşıldığı üzere başkonsolosluklar belirli bir bölge ve yetki alanına sahip olup hiyerarşik olarak onun altında bulunan birimler, mesela konsolosluklar ve viskonsolosluklar ya da acenteler ona bağlı olan yerlerdir. Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu*, ss. 123-126. Ancak Maşkov'un, esasında amiri olmasına rağmen Benzenger'e neden bu şekilde davrandığı da bilinmemektedir. Interdisipliner bir inceleme için bkz. Reçber, "Konsolosluk", s. 45.

639 *BOA, DH. SYS, 8/1*; 13 Şubat 1328 / 26 Şubat 1913.

640 *BOA, DH. ŞFR, 463/88*; 12 Şubat 1330 / 4 Mart 1915.

641 *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 75/18*; 30 Temmuz 1308 / 11 Ağustos 1892; yine de burada o konsolosun Bağdat'ta oturmak için bir izin almış olduğu çalışma içerisinde belirtilmiştir.

642 Ayrıca aynı konsolosun Tebriz Rus konsolosunu ziyaret ettiği dahi bilinmektedir. Bkz. *BOA, DH. MTV, 10/23*; 13 Şevval 1329 / 7 Ekim 1911. Söz konusu konsolosluk coğrafi bakımdan Bağdat'a göre bölgenin tam ortasında bulunan bir konumda olduğu için buranın amiri Bağdat, Tebriz ve Van gibi kuzey-güney-batı ve doğusunda yer alan diplomatik misyonların birçoğunu yüz yüze ziyaret etmiş olmalıdır. BOA içerisinde bu duruma işaret eden benzeri birçok belge bulunmaktadır; Musul'daki Rus konsolosunun kimi faaliyetleri için bkz. Davut Hut, *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2006.

3.5.3. Necef Rus Konsolosluğu

Necef'te bulunan Rus diplomatik misyonu da Bağdat ve buradaki konsolosluk ile ilgisi olan yerler arasındadır. Hatta, birbirlerine 160 kilometrelik bir yakınlıkta bulunan bu diplomatik misyonların sadece coğrafî olarak değil aynı zamanda Necef konsolosunun Bağdat konsolosunun söylediği sözler ve yaptığı hareketler hakkında bilgi aktarabilecek kadar yakın oldukları dahi söylenebilir.[643] Nitekim bu konsolosluğun amirinin 8 Kasım 1914 tarihinde, yani Cihan Harbinin patlak vermesinden hemen sonra Bağdat'ta tutuklanmış olması da söz konusu yakınlığa mana katan verilerdendir.[644]

Bağdat konsoloslarının Necef konsolosu ile iletişimde olmasının nedenlerinden diğer biri bölgedeki en kuvvetli birim olan Bağdat'ın diğer alt birimindeki asayiş sorunlarını ve bundan ötürü diplomatlarının korunması talebini üstüne iletmek olmuştur. Konsolos V. Maşkov, Rus elçiliğine, Necef konsolosunun bölgedeki asayiş eksikliğinden ötürü muhafaza edilmesi gerektiğini bildirmiştir.[645] Olayların sonrasında artık hadise konsolosun ellerinden çıkarak yerel yönetim ve hatta Dersaadet'in içerisine dahil olduğu bir boyut kazanmıştır. Öyle ki bu boyutun önemli bir kısmı da konsolos vekili olarak takdim edilen Mehdi Kulu Ebulkasım ve Necef ile ilgili olmuştur.[646]

Necef'te bir Rus diplomatik biriminin bulunduğunu gözler önüne seren diğer bir doküman daha burasının Bağdat konsolosluğu ile yakınlığına ve aralarındaki sıkı iletişime işaret etmektedir. Öyle ki Bağdat Rus Konsolosu Orlov, *Necef'teki Rus Konsolos Vekili Şirvanlı Ebulkasım'a bir mektup* yazmıştır. Bunun içeriğindeyse, Rus-Japon muharebesini bahane ederek bazı Avrupalıların, Rus devletinin kuvvetini oluşturan kudretli maliyesi ve doğal servetleri gibi kaynaklarını kesmek istedikleri belirtilmiştir. Arkadi Orlov, konsolosun kendilerine yakın olan ulemanın yanına gitmesini ve aktarılanların aslında böyle olmadığının anlaşılmasını sağlamasını Ebulkasım'dan istemiştir.[647] Ebulkasım ve Orlov arasında gerçekleşen ve hatta yer yer diğer kişilerin de

---

643 Muhtemelen söz konusu bilgi aktarımı elçiliğe yapılmaktadır. Ayrıca bu konsolosun amiyane tabirle "ayak kaydırma" hareketlerini icra etmesinin, Bağdat konsolosunun Osmanlı'nın gözünden düşmesi ve Rus devleti nezdinde bir yere gelebilmek noktasında yaptığı faaliyetler olabileceği de akıllara gelenler arasındadır.

644 *BOA, DH. ŞFR, 447/33*; 26 Teşrinievvel 1330 / 8 Kasım 1914.

645 *BOA, DH. TMIK. M, 203/43*; 27 Ağustos 1321 / 9 Eylül 1905.

646 *BOA, BEO, 2661/199529*; 27 Ağustos 1321 / 9 Eylül 1905.

647 *BOA, HR. TO, 592/38*; 6 Kanunuevvel 1326 / 19 Aralık 1910. Ayrıca Orlov bu mektubunda İran'ı rencide edici bilgiler verip o tarz ifadeler kullanmaktan da çekinmemiştir. Zaten mektubun içeriğini bu tahkir

cevaplarının bulunduğu bu mektuplaşmaların asılları, tercümeleri ve Osmanlı katiplerince anımsatılmaları sırasında[648] her vakit Necef Rus Konsolosluğu ifadesine yer verilmiştir.

3.5.4. Kerbela Rus Konsolosluğu

1901 yılında Hariciye Nezareti'nin istişare odası tarafından kaleme alınan bir kurum içi yazışmada Rusların Kerbela'da konsolosluk açmalarının bir sakıncası olmadığı belirtilmişti.[649] Ancak Kerbela konsolosluğu muhtemelen tamamıyla hacıların işleri ile ilgilenen, Osmanlı'nın radarına takılacak diplomatik ve mahalli meselelerden uzak bir kariyer geçirmiş olmalıydı. Nitekim onların ve Bağdat Rus Konsolosluğunun yan yana gelişleri ancak nihayete erildiği vakit yaşanmıştı. Bağdat Rus Konsolosluğu, son denilen noktaya gelindiği zaman bu defa yanında diplomaside değil ancak yolculukta bir yaren olarak Kerbela Rus Konsolosunu görecekti. Osmanlı Devleti'nden çıkarılma sürecinde her iki konsolos yanlarında iki tercüman ve bir kavas ile birlikte Bağdat'tan Halep'e doğru gideceklerdi.[650]

3.5.5. Kazımiye Acentesi

Kazımiye aslında Bağdat şehrinin konunun incelendiği dönemlerde ziyadesiyle yakınında, bugün ise şehrin içerisinde kalmış ve merkeze sadece 10km uzaklıktaki bir kısmıdır. Bu açıklama dahi aslında Kazımiye'de herhangi bir Rus konsolosluğu olmaması için delil niteliğindedir. Çünkü Bağdat Rus Konsolosluğu, kentin metropol yapısına rağmen bir başkent temsilciliği olmayıp, böylesi diplomasi araçlarının örneklerinde görüldüğü gibi alt birimlere sahip değildir. Fakat Osmanlı arşivinde yer almış bazı belgelerde *Kazımiye Rus Konsolosluğu* ibaresine rastlanılmıştır. Osmanlılarda ve diğer dünya devletlerinde, çalışma konusunu kapsayan yıllarda incelendiği üzere elbette uluslararası hukukla ilgili olarak ya da ikili devletlerarası gerçekleştirilmiş konsolosluklarla alakalı anlaşmalar bulunduğu bilinmektedir. Ancak bu gibi anlaşmalar

amaçlı ifadeleri çerçevelemek maksadıyla biteli neredeyse 5 yılı aşkın olan bir savaşa dayandırıp temellendirmiş olması da diğer faaliyetleri örtbas etmek odaklı gerçekleştirilmiş olmalıdır.

[648] Şöyle ki, söz konusu yazışmalar, sadece Osmanlı bürokrasisinde değil, aynı zamanda kamuoyuna yansıyacak bir biçimde Osmanlı ülkesindeki basına da yansımıştır. Bu mektuplaşmalar ve onun uluslararası boyutları için bkz. *Sırat-ı Müstakim, S. 111, 16 Şevval 1328 / 21 Ekim 1910*; s. 13.

[649] *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 176/21*; 23 Mart 1317 / 5 Nisan 1901. (Belge özetinde tarih sehven 10 yıl öncesine ait olarak verilmiştir).

[650] *BOA, DH. ŞFR, 48/261*; 21 Kanunuevvel 1330 / 3 Ocak 1915.

birçok ayrıntıdan yoksundur. Özellikle II. Dünya Savaşı ve akabinde beliren Soğuk Savaş dönemi vesilesiyle dünya, içerisinde birçok detay barındıran ve neredeyse her bir kulvarda üretilmiş anlaşma ve sözleşmelere şahitlik etmiştir. 1963 yılında Viyana'da bir konsolosluk sözleşmesi imzalanmıştır. Burada, özellikle başkonsoloslar için kendi yetki bölgelerinde acente açabilmeleriyle ilgili bir hak tanınmıştır.[651] Söz konusu hakkın, önceki yıllar-yüzyıllar çerçevesinde kendisine uygulama sahası bulmuş ve adı geçen sözleşme ile de sözlü kurallardan çıkarılarak yazıya aktarılmış olduğu düşünülmektedir. Nitekim 1901 yılında bir acentenin açılmasını bundan elli yılı aşkın bir süre *sonra* uygulama sahasına dökülmüş bir sözleşme ile yorumlamak elbette mümkün değildir. Buna rağmen bahse konu sözlü gelenek ve onun aktarımının Kazımiye'de acentelik açılması hususuna anlam katmış olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Kazımiye Rus Konsolosluğu ifadesini içeren o belge, her ne kadar savaşın başladığı ve artık Osmanlı topraklarında herhangi bir hasım devlet diplomatı kalmadığı bir zaman diliminde üretilmiş olsa da Mehdi Kulu Şirvânî'nin oğullarından birisinin Kazımiye Rus Konsoloshanesinin tercümanı olduğu şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur.[652] Öyle ki diğer benzer belgeler içerisinde de doğrudan Mehdi Kulu'nun kimisinde acenteye atıfta bulunularak, diğerlerinde ise bu durum göz ardı edilerek bir Rus memuru olduğundan bahsedilmiştir.[653] Lakin bu betimlemelerin birçoğunda onun yirmi beş seneden beridir Rus memuru olduğuna yer verilmiş olsa bile Bağdat'ın neredeyse içinde ve yine onun kadar bir geçmişe sahip diplomatik misyonun bulunması zorlama bir düşüncedir. Kerbela ve Necef hem Bağdat'a hem de Basra'ya yakın ve buralara oranla çok küçük ölçekli yerler olmalarına karşın dinî manada hacıları ağırlayan bölgeler oldukları için diplomatik aracılara sahiptiler. Musul ve Basra ise Bağdat gibi metropol olmaya aday, Rus ticaret ve vatandaşlarının bulunduğu şehirlerdendiler. Ancak Kazımiye, ne büyük bir nüfusa sahip ne dinî ya da özel bir durumu barındıran ve hatta

---

651 Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 103. Çalışma kapsamında literatür ve arşiv evrakında incelenen Osmanlılar ya da diğer devletlere ait uluslararası diplomasi-konsolosluk hukukunu ya da devletlerarası ikili konsolosluk anlaşmalarını ilgilendirir metinler dahilinde söz konusu yetkiye işaret eden bir ifadeye rastlanmamıştır.

652 *BOA, DH. ŞFR, 514/56;* 19 Mart 1916. Mehdi Kulu'nun diğer oğlu ise Kerbela Rusya Konsolosluğunun tercümanlarından birisidir. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 19, vd.

653 *BOA, BEO, 2928/219580; BOA, BEO, 2965/222309.*

Bağdat'ın içerisindeki semt şeklinde yapıya sahip olan bir yer olduğundan böylesi bir kuruluşa ev sahipliği yapabilecek bir mevkii değildi.

Önceki belge örneklerinde Kazımiye'de bir konsolosluk bulunduğu imasındaki ifadelere Osmanlı katiplerince yer verilmiş olunsa da farklı bir kaynakta *konsolosun işareti üzerine* buranın bir acente olduğu anlaşılmıştır. Muhtemelen söz konusu acente bir gümrük ofisinin bulunduğu Kazımiye'de işlerin daha rahat görülebilmesi noktasında tesis edilmiş olmalıdır. Zaten o tarz bir müessesenin Rusça ile birlikte bölgenin dillerine vakıf memurlar barındırması da gayet doğaldır.[654] Öyle ki belgeye göre silah siparişi yapılan tek acente Kazımiye olmayıp, böylesi bir misyon Hanekin'de de bulunmaktadır.[655] Osmanlı arşivi dahilinde yapılan tarama ve araştırmalarda İran sınır bölgesinde yer alan ve birçok belgeye konu olmuş ana yol üzerindeki bu kentin dahilinde herhangi bir Rus konsolosluğu olduğuna tesadüf edilememiştir. O nedenle de ticarî konularla ilgilendiği aşikâr olan Hanekin'den başka tespit edilebilmiş tek örnek olan Kazımiye Rus acentesinin şu durumda bir konsolosluk olmadığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Maşkov'un bu acente, çalışanları ve faaliyetlerini savunarak o kimseleri mübalağalı ifadelerle himaye etmesi kendi kurumunun çıkarlarını göz önünde bulundurmasından ibarettir.

Elbette Rusların bölgedeki mevcudiyetinin sadece Bağdat konsolosluğu yahut onun etrafında dönen ve bölgede yer yer ondan daha etkin olan diğer Rus konsoloslukları ile açıklanabilmesi mümkün değildir. Fakat hem onların işlevleri dahilinde hem de benzer görevleri gören ya da görmeye çalışan kimselerin sayesinde yöredeki diğer önemli şehirler çok ciddi düzeyde bir Rus etkisi altında bulunmaktaydı.[656]

---

654 Bundan başka bölgedeki daha üst mertebeli amirlerce bu kurumdaki kişilerin diplomatik ve resmi yollarla himaye altına alınmış oldukları da unutulmamalıdır.

655 *BOA, İ. HR, 395/1;* 25 Kanunisani 1320 / 7 Şubat 1905. Ancak Hanekin'de bir Rus konsolosluğu bulunmadığı da belgelere yansıyanlar arasındadır. Söz konusu temsilcilik sadece pasaportları vize etmek adına bölgenin önemli güçlerinden olan İngiliz ve Rus vatandaşlarının işlerini görmek adına oluşturulmuş ve diplomatik vazifesi olmayan memurlardan müteşekkildir. Bkz. *BOA, DH. MKT, 392/30*; 20 Haziran 1311 / 2 Temmuz 1895; Bu örneğin verildiği tarih kapsamında sınırda muhtemelen İngiliz ve Rus temsilcilikleri de bulunmuyor olmalıdır.

656 Sonrasında yakalanarak kurşuna dizilmiş olsalar bile üç çavuşun Erbil'de Ruslara casusluk ettikleri bu durum çok sayıda bulunan örneklerden sadece bir tanesidir. *BOA, DH. EUM. 5. ŞB, 35/3*; 1 Cemaziyelahir 1335 / 25 Mart 1917. Öyle ki bu durumu işaret eden örneklerden diğer birine, savaş yıllarında İran karperdazının Rus yanlısı politikasını sürdürmesi gösterilebilir. *BOA, HR. SYS, 2168/50.*

IV. KONSOLOSLUK FAALİYETLERİ VE ÇALIŞMA SİSTEMİ

Bağdat Rus konsoloslarının nihai amaç ve görevleri öncelikli olarak diplomasinin sağlanması ve bunun üzerinden siyasetin yürütülmesidir. O nedenle de aslında onların tüm icraat ve faaliyetleri siyaset ve diplomasi üzerinedir. Ancak bu genel gayenin detayları kapsamlı bir şekilde ele alındığında bu kimselerin uyguladıkları eylemlerin zemindeki mantığıyla uyumlu[657] olmakla birlikte pratikte farklılaştıkları da görülmektedir.[658] Yani yaptıkları her bir icraat onların devletlerinin genelinin siyasetine hizmet edecek bir nitelikte vuku bulmakta fakat amaç için kullandıkları araçlar sadece diplomasi ile sınırlı kalmamakta bu sebepten dolayı da diplomatik hüviyetleriyle çelişkili olarak sergiledikleri hareketler ortaya çıkmaktadır. Tabii siyaset ve diplomasi temeline oturtulan bu faaliyetlerin uygulanış şekillerinin ve uygulama esnasındaki tavırların diplomasiyle olan ahengi sorgulanmaya tabi kriterler içermektedir. Konunun girişinde de ele alınan olumsuzluk platformu kavramı kapsamında bu kimseler davranışlarını ortaya koyarken himaye ögesinin ön plana çıkmasına, işlerin aksatılmasına yol açmaya veyahut en nihayetinde ise bir şekilde aldatmaya yönelik oyunlar sergilemeye meyilli olmuşlardır. Diplomasiden saparak ya da onun çerçevesinde uygulayageldikleri faaliyetlerin adı hangi başlık (askerî – istihbarî – sosyo-kültürel – dinî vs.) altında toplanırsa toplansın bu terslikleri bir şekilde içermekte olup bir organizma sarmalıymışçasına içlerinde her vakit bir aldatmacayı, Osmanlı aleyhindeki himaye unsurunu veyahut işlerin aksatılması düşüncesini de içermiş, beraberinde getirmiştir. Fakat bu başlıkların en kapsamlısının elbette yine gayesiyle benzer olması bakımından siyasi ve diplomatik konular olduğunu belirtmekte fayda vardır.

---

[657] Nitekim burada diplomasi kavramının "mantık" zeminine oturan hareketler topluluğu olduğu ile ilgili tanıma yukarıda değinilmiştir.

[658] Şöyle ki İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Sultan II. Mahmud ile yakalamaya çalıştığı *reform çağı*nın kesintiye uğramaksızın devamından yanaydı: *Lord Palmerston, Rus ve Avusturya elçilerinin İstanbul'da iş birliği içerisinde yürüttükleri çalışmaların farkındaydı. Buna rağmen reform çalışmalarına mümkün olan tüm araçları kullanarak devam edilmesini istiyordu. Tüm araçları kullanarak ibaresi, normal diplomasi uygulamalarının yanında, amaca ulaşmayı sağlayabilecek diğer yöntemlerin de kullanılması anlamında geliyordu.* Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s. 129.

4.1. Siyaset ve Diplomasi

Rusların siyasi ve diplomatik arena çerçevesindeki faaliyetlerinin kaynaklandığı noktaların kendi milletlerine, insanî yaratılış yapılarına ya da tarih boyunca elde ettikleri edinimlere nazaran yapılan eylemler olduklarını söylemek yanlıştır. Yukarıdaki satırlarda işaret edildiği üzere bu, yaşlı yeryüzü üzerindeki insanlığın ortaklaşa ürettiği ve zamanla sahip çıktığı bir olgu olarak görülmelidir. Üretimin membaı ve en çok sahipleneni Avrupa olmakla beraber Osmanlıyla benzer bir biçimde Ruslar da önlerindeki örnekleri taklit ederek belli bir vakit diliminden sonra diplomasi ağının içerisine düşmüş ve yürütülmesi noktasındaki birçok hususu da özümseyerek hareket etmişlerdir.

İşte bu özümseme, daha konsolosluğa ait ilk örneklerle kendisini hemen ön plana çıkaran bir gerçekleşme alanı bulmuştur. Yine de burada hemen belirtilmesi gerekense ilk yıllara ait örneklerin ziyadesiyle kısıtlı olduğudur. XX. yüzyıla sadece bir on yıl kalmışken, özellikle Konsolos Kruglov'un eylemleri ve davranışları ile Bağdat Rus Konsolosluğu sivrilmeye başlamıştır. Ondan önceki diplomatlar olan Eberhard ve Panafidin dönemine ait olup konsolosluğun işleyişini ve çalışma sistemini yansıtan örneklerse ardıllarına göre neredeyse yok denecek kadar kısıtlıdır.

4.1.1. Devletle Başa Çıkmak

Devletle başa çıkmak demek, Rus konsolosları için en kestirme yoldan devletin arkasından bir "iş çevrilmesi" anlamına gelmektedir. Metin boyunca konsolos fiiliyatının – devletin arkasından iş çevirmek – teriminin kullanılması ise aslında onların tek bir kelime ile "katakulli" kavramını kendilerine kılavuz edindiklerini göstermektedir. *Yalan dolan*, *oyun*, *tuzak* ve *düzen* anlamlarını da içeren bir kelime olarak "katakulli"[659] bu başlık altında nakledilecek olan Bağdat Rus Konsolosluğunun kendisine rehber edindiği bir terim haline gelmiştir. Özellikle uzun yıllar Bağdat'ta kalan ve hakkında her iki tarafın ziyadesiyle bilgi üretiminde bulunduğu konsoloslar için bu kavram neredeyse düstur edinilip ışığı izlenen bir yol hüviyeti taşımıştır. Şöyle ki, söz konusu kavramın ışığında yol tutanlar elbette sadece Bağdat'taki Ruslar, ya da en azından sadece Ruslar değildir. Kavramın kendisinden ve orijinalinden çok modern versiyonu olan diplomasinin

[659] *Türkçe Sözlük,* Haz. Şükrü Haluk Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1348.

hücresine varana kadar içine XVIII. yüzyılın sonlarında girmiş olan Osmanlılar dahi bu oyunu kurallarına göre oynamayı daha ilk andan itibaren öğrenmiş veyahut öğrenmeye çalışmışlardı. Mesela Reisülküttab Âtıf Efendi, 1798 yılı dahilinde *İstanbul'da yeni icad olunan diplomasi lisanıyla - biraz da diplomat ağızlarından satarak* teminatlar vermişti.[660] Ayrıca çalışılan dönem için Mabeyn Başkatibi olan Tahsin Paşa, belki de en güzel yorumlardan birisini dile getirmişti: "her iki devletin [Rusya ve Avusturya] bölgedeki [Balkanlar özelinde][661] konsolosları – *mesele çıkarmak ve çıbanbaşı koparmak* – için özel talimat ile göreve gönderilmekteydi.[662]

Her ne kadar işin içerisinde propaganda, dinî faaliyetler ve istihbarat gibi unsurlar bulunsa da Ruslar tarafından resmen İngilizleri hedef almış ibarelerin bulunduğu bir evrak, yine de Rusların bir "iş çevirip çevirmediklerini" düşündürür niteliktedir. Muhtemeldir ki Bağdat'taki Rusyalıdan gelişmeleri öğrenen Elçi Nelidov, İngilizlerin Bağdat'taki etnik ve dinî grupları birbirleri ile ters düşürüp fitne çıkarmalarına, Bağdat paşasına yaptıkları ithamlar ile nüfuzlarını çoğaltmak için giriştikleri faaliyetlere ifadelerinde yer vermişti.[663] Ancak Osmanlı arşivinde bu konu hakkında – karşılaşılan – yegâne belge bundan ibarettir. Bu durumda aslında Rusların İngiltere'nin arkasından ve tabii öne sürdükleri İngilizlerin Saltanat-ı Seniyye topraklarını ele geçirmek için yapmış oldukları bu faaliyetleri kendilerinin yapmış olabilecekleri veyahut devletin en azından Orta Doğu'daki gündemini değiştirebilmek için ortaya çıkarılmış ibareler olabileceği de unutulmamalıdır.

Devletin arkasından iş çevirmek başlığını en çok yansıtır faaliyetlerden birisi 1896 yılında Viktor Maşkov tarafından sergilenmiştir. Maşkov bu tarihte Bağdat'ta

---

660 Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)", s. 38.

661 Tahsin Paşa her ne kadar bu çıkarımları Balkanlar özelinde belirtmişse de söz konusu düşünce gönül rahatlığı ile geneline geneline yayılabilir.

662 Hasip Saygılı, "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", s. 70-71. Saygılı'ya göre ve gayet doğal bir şekilde bu düşünceler aslında aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in de düşünceleridir. Maksat, bu ülkelerin o bölgelere müdahalesini gerektirecek *meseleler ihdas edilmesi*dir. Yine aynı yayın kapsamında Manastır Rus Konsolosu Rostkovski'nin "*karıştırıcı ve şamatacı*" birisi olduğu çalışmanın başlığına uygun bir biçimde belirtilmiştir. (s. 75). Hatta Rus hükümetinin kendisi, Potemkin [hükümetine karşı yöneltilen suçlamalara cevap olarak] dahi konsoloslarının *mutlaka huzursuzluk çıkartan kötü bir entrikacı* olduklarından bahsetmiş ve bu kötü adetten (!) yani bir yerlere konsolos gönderilmesinden nefret ettiğini belirterek Rusya'nın hiçbir şeyi saklamadığını ve bundan dolayı da ajanlara (konsoloslara) ihtiyaç duymadığını söylemişti. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 6, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 383.

663 *BOA, Y. PRK. HR, 19/54*; 8 Ağustos 1310 / 20 Ağustos 1894.

bulunmasına karşın konsolos değil konsolos yardımcısıdır. Maşkov'un üstlerine yazmış olduğu plan neredeyse Rusların Orta Doğu politikasını değiştirebilecek türdendir. Öncelikli olarak Petersburg bu topraklarda Osmanlıyı sıkıştırmayı artık bırakmalı ve başka bir siyaset izlemelidir. Bedevileri kendi bayrağı altında toplayabilecek karizmatik bir lider gerekmektedir. Ayrıca bu kimse Rusya tarafından da desteklenecektir. Bu kişi tüm Arapların saygısını kazanmış ve ihtiyaç duyulan güçlü bir kişiliğe sahip olmalıdır. Rus merkezinin dahi Maşkov planı olarak adlandırdığı bu program için Maşkov, Dağıstanî Mehmed Paşa'yı önermiştir.[664] Kendisi ünlü akrabası İmam Şamil kadar etkili ve askeri dehaya sahip bir isimdir. Bağdat'ta sürgün olmasına karşın çok popüler, cesur ve cömert bir kimse olan bu paşa sayesinde Araplar İngilizlere karşı direneceklerdir. Ayrıca hem Osmanlı hem de Rus yönetimine karşı yakınlığı ve tarihsel bağları bu kimsenin etkin bir biçimde kontrol altında tutularak istenilenleri yapmasına da imkân verecektir.[665] Rusların, Maşkov'un politik planını – bazı farklılıklarla – uygulama imkânı buldukları da görünmektedir. 1900'lü yıllarda Ruslar artık askeri başta olmak üzere Osmanlıyı ve bölge sakinlerini sıkıştırmayı bırakmış ve bir isim üzerine yoğunlaşarak o kimseyi desteklemiş ve konsoloslukların ve tabii bu kurumlarının işlevlerini genişletmişlerdir. Ancak desteklenen isim az evvel yukarda zikredilen kişi değil Şeyh Mübarek'in kendisi olmuştur. Yine de Mübarek'in seçimi aslında pek de Ruslara ait değildir. Onlar seçilen bu kişinin doğruluğuna inanarak kendisini İngilizlerin elinden kapmaya çalışmışlardır. Yine de doğrudan Maşkov'un kendisi katılım göstermese dahi Mehmed Paşa ile görüşülmeye gidilmiş ve Ruslar, bu ismi yine de Mübarek'in karşısına çıkarmak için girişimde de bulunmuşlardır.

Devletin arkasından iş çevirmek olgusuna en çok anlam katan konsolosluk faaliyetlerinden birisi o diplomatların bölgede yaptıkları geziler olarak görülmektedir. Nitekim bu eylem türü İngilizlerin meşhur eş değer hareketlerinde de tespit edildiği üzere bu kişilerin bölgeyi tanımaları ve hatta ellerinden gelmesi durumunda propaganda yapmalarına işaret etmektedir. İşte Bağdat'ta ikamet eden Ruslar arasından böylesi bir faaliyete ilk kez 1897 yılında tesadüf edilmiştir. İsmi verilmemesine karşın Petr Egoroviç Panafidin, İngiltere Bağdat Konsolosunun haber ettiği üzere bir *geziye* çıkmıştır. Öncelikle

[664] Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii*, s. 263.
[665] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 167-168.

Musul'un alt kısmında kalan Nemrud'a giden bu diplomat, burada Yezidilerle iletişim kurmuş, sonrasında Baadra'ya geçerek Fransız din adamlarıyla görüşmüş ve İmadiye üzerinden dönüş yoluna geçmiştir. Adres yine Bağdat'ı gösterirken Rus hükümetinin verdiği talimatlar doğrultusunda *onların çektikleri acıları dindirmek ve inançlarını değiştirerek* – çünkü bu kimseler XVI. yüzyılda Papa'nın üstünlüğünü kabul ederek kendilerini Katolik mezhebi altında değerlendirmişlerdi – *Ortodoks mezhebi içerisine dahil olmaları* için konuşmaktan çekinmemiştir.[666] Bu kısa çaplı geziyi en ilginç kılan nokta ise, Panafidin'i ilgilendiren bu verinin ne Rus ne de Osmanlı kaynaklarından sağlanamamış hatta çok daha dikkat çeken bir boyutta İngiliz raporlarından yansımış olmasıdır. Şöyle ki bu durum, İngiltere'nin bölge üzerinde "eli olduğunun" en güzel kanıtlarından birisini teşkil etmektedir. Burada belirtilmesi gereken en önemli hususlardan birisi de Bağdat'taki bu diplomatın halefinin yaşadıklarını muhtemelen yaşamamış olduğudur. Orlov 1912-1913 sıralarında tüm hareketleri takip edilen hatta işin önünde ve sonunda eylemlerinin ceremesini çekmiş olarak düşünülen bir konumdadır. Nitekim onun benzer faaliyetlerinin sonrasında Osmanlı makamlarınca yahut konuyu alakadar eden diğer kaynaklarda adı anılmamıştır. Ancak Petr Panafidin'in söz konusu hareketleri Osmanlı karar alıcılarının radarına takılmamasından başka kendisinin iki yıl daha aynı koltukta kalmayı başardığı da bilinmektedir.

Erken tarihli ve nadir olan örneklerden biri olmasına karşın, Rus konsoloslarının siyaset uğruna gerçekleştirilen diplomasinin yürütülebilmesi için yine siyaseti devreye soktukları da görülebiliyordu. Her ne kadar o sırada kendisi daha bir konsolos olmasa da Aleksander Alekseyeviç Adamov, Kruglov ile birlikte hareket ederek ülkelerine 1899 tarihli şöyle bir rapor sunmuşlardı[667]; onlara göre bölgede etkili olunabilmesi için Bender Buşehr, Bender Abbas ve Basra'da konsolosluklar açılmalıydı. Bunun içinse Osmanlıların generallerinden birisiyle görüşmek faydalı olacaktı. Şeyh Şamil'in yeğenlerinden biri olan

---

666 *TNA, FO, 424/192*; s. 19.

667 Kruglov sadece üstlerine ibraz edeceği raporları kaleme almıyordu, o aynı zamanda kendi işine yaraması ihtimaline karşılık olarak bulunduğu bölgenin tarihini de öğreniyor ve notlar tutuyordu. Mesela Mısır paşalarının para vererek Vehhabileri ellerinde tuttuklarına benzer hadiselerin işaretlemeleri vardı. Katar ve Katar'ın sınırları da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Çünkü Katar'ın sınırları tam manasıyla belli değildi ve İngiltere'nin buraya karışmasından korktuğu için kendi elinde kanıtlar oluşturuyordu. Nitekim haklılık payı da mevcuttu. Suudilerin başarısız oldukları bir isyanın ardından atmosferin bozuk oluşundan bu olayların tekrarlanacağı ön görüsünde bulunmakla kalmıyor, İngilizlerin bu hadiselere müdahale edeceklerini de biliyordu. Igor Petrovich Senchenko, *Arabı Aravii – Ocherki po İstorii, etnografii i kültüre,* Aleteiya, St. Peterburg 2015, ss. 247-254.

Dağıstanlı Mehmet Paşa aynı zamanda Bağdat'ta da nüfuzu olan bir kimseydi. Hatta o, II. Aleksander'ın İmparatorluk konvoyunda dahi bulunmuştu. Bu nedenle de ondan daha iyi bir seçeneği düşünmek mümkün değildi. Adamov kendisiyle bir görüşme yapmış ve bu toplantının sonuçlarından da memnun kalmıştı.[668] Görüşmenin tarihi ve Basra konsolosluğunun açılış günü yan yana getirilirse söz konusu etkinin ve siyasetin işe yaradığını düşünmek elbette zor olmayacaktır.

Bir iktisadi ve propaganda olayı olmasına karşın, Rus konsolosunun 1900 yılının Şubat ayı çerçevesinde gerçekleştirdiği bazı faaliyetler "iş çevirmek" olarak değerlendirilebilecek olaylar kapsamı içerisine girmektedir. Buna göre o tarihlerde Rusların bölgedeki İngiliz etkisini kırmak amacı[669] ile gönderdikleri Gilyak gemisini karşılamak için adı geçen diplomat Basra'ya gitmiştir. Osmanlı mercilerinin geminin gelişinden ve konsolosun gidişinden elbette haberleri vardır. Kaldı ki Rusyalının Basra'ya en yakındaki ve en yetkili kimse olarak gidişi de anlaşılabilir bir konudur. Fakat onların gemiyi göndermekteki amaçları ve konsolosun burada boy göstermesi, Kuveyt topraklarında Osmanlı hakimiyetini zayıflatmak, İngiliz etkisinin oluşumunu da engellemektir. İşte bu gibi gayeleri güden Ruslar hem Bağdat hem de deniz üzerinden Basra'ya çıkarma harekâtında bulunmuşlardır. Yine de gemi buraya geldiği zaman ve konsolos da aynı şehirde orada olduğuna dair adını duyurduğu vakit, detaylı bir şekilde nasıl gelişmeler olduğu ve konuyla ilgili daha nasıl faaliyetlere girişildiği de en azından Osmanlı kaynaklarının sağladıkları veriler ışığında bilinmemektedir.[670] Fakat aynı konsolosun kendi ülkesine gönderdiği raporlar üzerinden Rusların anlık ve nihai faaliyetleriyle ilgili olarak şu çıkarımın önemi de ortadadır: dünya güçleri arasında olup bitenler aşikârdır, büyük bir savaş çok yakındadır, Basra Körfezi ve dolayları da tüm

---

668 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 18.

669 Aynı konuyu işleyen başka bir kaynak dahilinde bir Alman zırhlısının Basra Körfezi'ne girmesi ve bunun hem Rus makamları hem de daha çok İngiliz yetkililerce endişeyle karşılanmasının ardından Tahran Rus Elçisinin işareti ile bir Rus gemisinin gönderilmesi gündeme gelmişti. Öyle ki mahalli halk zaten o geminin, ilkin bir Rus gemisi olduğunu düşünmüştü. Nihayetinde Çar II. Nikolay'ın da onayıyla (1899) Gilyak'ın bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Nassif, "Mewkuf Britanya min el-Neşat el-Rusî fi Mintaqat el-Haliç el-Arabî", s. 142. Aynı kaynak içerisinde Gilyak'ın sonradan o yılın şubat ayı dolaylarında Bender-Buşehr'e doğru yol aldığı ve oradaki İngiltere konsolosunun da hummalı faaliyetler sergilemesine neden olduğu belirtilmiştir.

670 *BOA, Y. A. HUS, 403/75*; 7 Şubat 1315 / 19 Şubat 1900.

bunların sonuçlarından etkilenip bütünün parçalarından birisi olacaktır ve biz Ruslar, *enerjik bir şekilde hareket ederek her türlü azim ve çabayı göstermek zorunda kalacağız.*[671]

Politik bakımdan önemli hususlardan birisi de Rusların Bağdat konsolosu olarak Kruglov'u neden atadıklarına dairdir. Çünkü 1899-1902 yılları arasında Rusların bölgedeki birincil rakibi olan İngiltere, Afrika'daki siyasetine yoğunlaşmıştır. Nüfuzunu oluşturmak ve arttırmak isteyen Rusya ise bu fırsattan yararlanma yolunu tutmuştur. Bunun gerçekleştirilmesi için atılan en iyi adım ise Bağdat'ı ve çevresini halihazırda bilen ve hatta burada yetişmiş bir diplomatın o misyonun başına getirilmesi olmuştur: Kruglov. Bu nedenle de Panafidin'in görevinin sona ermesi ve Kruglov'un Rus müessesesinin başına getirilmesi de Rusların gerçekleştirdiği önemli bir diplomatik hamle olarak görülmektedir. Ayrıca tarihler mercek altına alınırsa İngilizlerin odak noktasını kapsayan tarihler ile Kruglov'un konsolosluk yıllarının (1897-1903) kesiştiği de fark edilecektir.

Basra valisi tarafından kaleme alınan metinlerden birisi daha sayesinde Rusların İngilizlerin nüfuzunu kırmak noktasında gerçekleştirdikleri faaliyetler daha iyi anlaşılabilecektir. 1900 yılından itibaren önlerindeki beş yıl boyunca bölgede boy gösteren Gilyak'ın muhtemelen ilk gelişi sırasında Bağdat Rus Konsolosu[672] ve muavininin de bu coğrafyaya adım attıkları bilinmektedir. Fakat, 29 Mart 1900 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda her ne kadar adı geçmese de Basra Valisi Muhsin, burada bulunan Bağdat Rus Konsolosluğu kançılaryasının ve ima edildiği üzere konsolosun Gilyak'a bindiklerini haber vermektedir. Öyle ki bu ekibin gemiye binmelerindeki neden başka bir toprak parçasına, Kuveyt'e doğru gidilmesidir. Daha sonradan yine valinin ve bu sefer Kuveyt kaymakamının da kaleme alacağı üzere kançılarya buraya gelmiş ve Kuveyt'in meşhur kaymakamı Mübarekü's-Sabah tarafından ağırlanmışlardır. Adı geçen kaymakam tarafından Ruslara ziyadesiyle ikramda bulunulmuş, çok güzel bir şekilde karşılanarak kabul edilmişler ve hatta onlar için bir ziyafet de düzenlenmiştir. Sonradan bu hususla ilgili olarak bir Rus nişanı alacak olan

---

671 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 9; Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii*, s. 209; İngilizler burayı kendi ülkeleri gibi görüyor ve tamamen ele geçirmek için büyük bir Avrupa savaşını bekliyorlardı.

672 Kruglov, konsolos muavinliği görevini yürütürken Kuveyt'e gelmiş ve bu coğrafyayı tanımıştır. Senchenko, *Arabı Aravii – Ocherki po İstorii, Etnografii i Kültüre*, s. 315.

Basra valisine ise Konsolos Kruglov[673] ve söz konusu vapurun süvari birliği tarafından vilayet makamında iken hassaten teşekkür edilmiştir.[674] Osmanlı mercilerinin ürettikleri evrakta[675] anlatılanlar bunlardan ibarettir. Ancak bu vesikada irdelenmeyen birçok husus bulunmaktadır. Rus ekibi niçin görev yerinden ayrılmıştır? Neden Kuveyt'e gitmiştir? Dahası ve belki de en önemlisi ise orada ne yapmıştır? Bu soruların yanıtları elbette cevapsız kalmakla birlikte tahminlerden de uzak değildir. Kruglov ve yanındaki Rusların buraya gelişleriyle ilgili gaye elbette Kuveyt'in ve etrafındaki dünyanın Rus nüfuzu altına alınmasıdır. İngilizlerin tüm entrikalarına rağmen diye yazan Kruglov, İngiltere konsolosluğunun tercümanını Muhsin Paşa'nın yanına göndermesinden ve hatta tehdit etmesinden dahi bahsetmişti. Yine de güzel bir Türk-Rus yemeği gerçekleştirildiğine, valinin nehir boyunca şehrin merkezine ilerleyip demirleyen gemiye çıkmış olduğuna ve elbette o sırada Gilyak'ın 21 pare top atışını tam da Osmanlı bayrağının göndere çekildiği esnada yaptığına da satırlarında yer vermişti.[676] Ruslara karşı dostane davranışlar elbette Muhsin Paşa'yı düşman olarak gören İngiliz raporlarında yer bulmuştu. Bu ve benzeri hareketler ortak bir amaç doğrultusunda icra edilmekte, Rus ticareti geliştirilmekte ve siyaset, diplomasi aracılığı ile işletilmekteydi. Kati suretle gerçekleşecek bir işgal sayesinde bu topraklar alınacak, Ruslar sıcak denizlere inmiş olacaklardı. Böylelikle sınırları genişleyecek, ticaretleri daha da gelişecek ve her bakımdan bir ilerleme yaşanacaktı. Belki de Kruglov'un buradayken kendisinin haleflerinden Orlov'un İran sınırında Mendeli havalisinde gerçekleştirdiğine yakın bir biçimde vaatlerde, İngilizlerin taktikleri emsali hareketlerde bulunduğu ve hiçbir tarihi delil olmamasına karşın Kuveyt'e gidildiği vakit Mübarekü's-Sabah ile bu hususlarda kesin bir biçimde görüştüğü bilinmemekle birlikte olasılıklar arasında yerini almıştı. Nitekim, söz konusu olasılıkların gösterdiği üzere 1902 yılı dahilinde İngiliz kayıtlarına göre Kruglov, Bender-Buşehr konsolosuyla birlikte Mübarek'i tekrar ziyaret etmişti. Meslektaşının aktardığında göre

---

673 Belgede adı geçmemektedir.

674 Bu teşekkür ve buna dair merasim muhtemelen ekip Basra'ya geri döndükten sonra gerçekleşmiş olmalıdır; Ovseenko'nun yanında konsolos olmaksızın sonraki bir gelişinde "böyle bir Arap kahvaltısını bekliyordum – Arapların muhteşem bir dansla yaptıkları giriş" şeklindeki ifadeleri Mübarekü's-Sabah'ın Rus diplomatlarını her defasında en iyi şekilde karşıladığının göstergesiydi. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 92.

675 *BOA, DH. MKT, 2325/80*; 16 Mart 1316 / 29 Mart 1900.

676 Gilyak Basra'dan çıktıktan sonra onu takip etmek üzere yol kenarında başka bir gemi hazırda bekliyordu: Sfenks. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 80.

Ruslar, dostluklarının sağlanması ve korunması, Kuveyt'in Rus himayesine alınması gibi avantajları şeyhe aşılamak için can atmışlardı.[677]

Kruglov döneminde Mübarekü's-Sabah ile olan ilişkiler durulmamıştı. Kruglov öncelikli olarak işin en başından yani konsolos olarak atandığı tarihten itibaren burasıyla olan ilişkileri düzenli bir kalıba sokmuş ve kontrol etmişti. Zaten Zinoviev tarafından kendisine gönderilen emirler de benzer bir şekilde Kuveyt'le olan irtibatın gözlemlenmesi üzerine olmuştu. Bundan dolayı da Bağdat'taki Rusyalı buraya sürekli tüccarlar göndermiş, onların piyasayı öğrenmelerini istemişti. Fakat Aleksey Kruglov ile şeyhin arası bir süre sonra bozulmuştu. Buna rağmen Mübarek, devamlı bir biçimde Kruglov'a mektuplar göndermiş ve Rusya ile aralarında dostluk kurulması gerektiği telkinlerinde bulunmuştu.[678] Elbette tek hareket edemeyecek olan Aleksey Fedoroviç ise durumu MID'e bildirmişti. Alınan cevap belki de Rus diplomasi tarihinin sıcak denizlere inmek politikasıyla ilk-tek ve belki de son kez çatışan bir doğrultuda ortaya çıkmıştı. Petersburg, İngiliz-Rus rekabetinin meydana geldiği Kuveyt'te artık bunun çok zor olduğunu ve buradaki işlere karışılmaması gerektiğini emretmişti.[679] Rusların Akdeniz'e ya da diğer bir deyişle sıcak denizlere inmek isteminin tamamıyla aksi doğrultusundaki hareketin nedenine dair sorunun cevabı da muhtemelen Rus çözülmesi olarak 1860'lara kadar inen ancak 1890'lardan başlatılan büyük kıtlık krizi (10 yıl sonra tekrar edecektir) veya 1905

---

[677] *QDL, MSS-EUR, F111/383*; I. Dünya Savaşı yıllarında da görülebileceği üzere Mübarek ve Hazal gibi şöhret ve güç sahibi devlet adamları, merkez tarafından, konsoloslarla niçin görüştükleri ve Osmanlı makamlarına olan bağlılıkları gibi konular üzerinden sorguya çekilmişlerdir. Kurt, *Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü'l-Arap Sorunu*, s. 136.

[678] Mübarek'in mektuplarında "yalvarmak" noktasına geldiği, hatta tehditvari bir şekilde Ruslar yardım etmezse İngiltere'den çare umacağı, İngilizleri esasen istemediği ancak Rus kozu sona ererse bağımsızlık için onların kapısına gitmekten de çekinmeyeceği şeklinde sert ifadeler kullanmıştı. Senchenko, *Arabı Aravii – Ocherki po İstorii, Etnografii i Kültüre*, s. 317.

[679] Raşed Al-Advani, *Kuveitsko-Rossiskie Otnoshenniya vı Obşem Kontekste İstoricheskogo Protsessa i Mejdunarodnoi Politiki*, Diplomaticheskaya Akademiya MID Rossii, Dissertatsiya Doktora, Moskova 2005, s. 16, 24-26; Buna rağmen Adamov, Mübarek'e Rus hükümetinin *Osmanlı'dan kurtulmak isteyen Kuveyt'*e çıkarlar doğrultusunda her şeyi yapacağını söylemiş ve cevap olarak da İngiltere'den memnun olunmadığı Bağdat ve Buşehr konsoloslarına iletilmişti; Dahası Mübarekü's-Sabah 1899 yılında İngiltere ile bir anlaşmaya varmış ve bunun uyarınca İngiltere'nin himayesine göz yumarak onların silah yardımı yapmalarına ses çıkarmamış ve hatta başka bir devletle herhangi bir şekilde anlaşmaya varılmayacağını ötesinde olaraksa benzer bir amaçla dahi görüşülmeyeceğini de kabul etmişti. Vahdettin Engin, *Pazarlık*, Yeditepe Yay., İstanbul 2018, s. 10-11. Fakat o, özellikle Bağdat başta olmak üzere bölgedeki Rus konsolosları ile devamlı olarak görüşme ve bir anlaşma çabası içerisindeydi; 1899 yılı gelişmelerini Midhat Sertoğlu, Kuveyt ve havalisinin belki resmen değil fakat fiilen İngiltere hakimiyetine dahil olduğunu ve Osmanlı yönetiminin de bunu görmek dışında bir şey yapmaksızın baktığını anlatır. Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi – Resimli-Haritalı*, c. VI, TTK Yay., Ankara 2011, s. 3398.

ayrımına dayandırılan süreçlerde aranmalıdır.[680] Bereket versin ki çalışmanın konusu çözülüşün kendisi ya da 1905 olaylarıyla ilgili değildir. Sonuçta 1905'i hazırlayan başka bir ön süreç olduğu da ortadadır. Nitekim pasif olarak nitelendirilen ve çevresinin etkisindeki Nikolay'ın gözlerinden Rus kentlerinin ekonomik-sınai manzarası hiç de başat bir konumda değildir.

Kruglov'un da içerisinde bulunduğu hadiseler elbette sadece yukarıda anlatılanlar ile sınırlı kalmamıştı. Aynı zamanda Rusların kendi içlerindeki istihbarat ağını sağlamalarına bir fayda olacak şekilde Bağdat'taki Rusyalı, kendi halkının en iyi oryantalistlerinden olarak görülen S. N. Syromyatnikov'un Basra'ya giderken Bağdat'a uğramış olduğunu da üstlerine haber etmişti. Dahası onun Mübarekü's-Sabah ile buraya buluşmaya gitmesini ancak şeyh çölde olduğundan onunla ilkin görüşemediğini daha sonrasında ise Körfez'in ticaret bakımından en iyi limanlarıyla ilgili bir raporu ona da gönderdiğini yazmıştı.[681] Ayrıca Syromyatnikov'dan başka, Kuveyt'in şeyhiyle görüşen diğer bir kişi de Bağdat'taki Rus diplomatın bizatihi kendisidir. Bu görüşmeler sırasında Mübarekü's-Sabah çocukluktan Türk yetkililerle yetişen ve diplomatik ilişkileri iyi bilen çölün kurdu olarak İngilizlerle aralarındaki bağları anlatmaktan kaçınmıştır.[682] Babıali'nin kendi gücünü zayıflatmak istemesinin farkında olan şeyh, Rusya'nın çok geniş toprağı olmasından dolayı aslında toprağa ihtiyacı yoktur, ihtiyacı olan şey ticaretinin buralarda geliştirilmesidir, Kuveyt'i almak noktasında dahi fikirleriniz vardır, bunun için de iki gemi yeterli olacaktır. Yine de Rusya buradan çok uzakta. İran taraflarında yapılan demiryolları ve körfezde Rus gemilerini görmek fikirlerimi değiştirebilir demişti. Kruglov, Mübarekü's-Sabah'ın bu ifadelerinin onun aslında çok daha bağımsız ancak bir o kadar temkinli biri olarak gördüğünü belirtmiştir.[683] Bağdat Rus Konsolosu sözlerini son olarak şu şekilde noktalamıştır: *şeyh aslında Ruslara karşı sıcak bakıyor ve bir ittifak yapma olasılığı var ancak bizi Körfez'de görmek ve niyetlerimizden emin*

---

[680] Onur İşçi, "Rus Tarih Literatüründe 1905 Krizi ve Ekim Devrimi'ne Giden Yol", *1917 – Rusya'da Devrimde Devrim,* Haz. Mehmet Ö. Alkan – Y. Doğan Çetinkaya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018, ss. 74-84; Barbara A. Engel – Janet Martin, *Rusya Tarihi,* Çev. Feyyaz Şahin, İnkılap Yay., İstanbul 2020, s. 103.

[681] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 28.

[682] Kruglov, Mübarekü's-Sabah'ın çok iyi bir diplomat olduğunu, Arabistan'da ne olup ne bittiğini bilen çok akıllı bir insan olduğunu, Türkleri sevmediğini ancak onlarla çok iyi geçindiğini belirtmiştir. Senchenko, *Arabı Aravii – Ocherki po İstorii, Etnografii i Kültüre,* s. 312, 315.

[683] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv, s*. 29.

olmak istiyor.[684] Emin olma ve bağımsızlık istemiyle ilgili ilişkilerin rotasına yön veren hususlardan biri de Bağdat demiryoluydu. Yapımı ve ihaleleri elbette sonraki zamanlara işaret etmesine karşın bu yapının varlığı, hayata geçirilmesinin çok öncelerinden itibaren konuşulmaya başlanmıştı. 1902 yılının Aralık ayında Ruslara ait olan Askold gemisi ile birlikte Ovseenko, Adamov ve Kruglov Mübarek ile görüşmeye gitmişlerdi. Konuştukları konu elbette Bağdat demiryoluydu. Kuveyt şeyhi bağımsızlıklarını tehlikeye sokması ihtimalinden ötürü bu vasıtaya tamamıyla karşıydı.[685]

Kruglov, Gilyak gemisinin gelişi sırasında da Mübarekü's-Sabah hakkında önemli çıkarımlarda bulunduğu raporlarını İstanbul ve onun aracılığı ile Petersburg'a göndermişti. Kurtuluş için ihtiyaç duyduğu aramalarını İngilizler üzerinden gerçekleştirmesine rağmen Rusya'nın kuvvet-azamet ve gücü ile şanına da atıfta bulunmuştu. Ancak çift taraflı oynuyordu. Ne İngilizlerle olan politikasını açık ediyor, ne de Rusları gücendirmemek için onlarda bir umut ışığı gördüğünü açıklamaktan çekinmiyordu. Kendisini Ruslara karşı İngilizlerin düşmanıymış gibi teşhir etme çabası Kruglov'a açıkça bir oyun gibi gelmişti. *İngilizlere göre oldukça güçlü olan Rusya* ifadelerine ise Bağdat'taki Rusyalı inanmamıştı. Bunlar onun düşüncesine göre sadece birer siyaset ve diplomasi oyunundan başka bir şey değildi.[686]

Kuveyt'e tüm konsolosluğun yığılması ya da Bağdat'ta konsoloshane içerisinde çıkan arbede Kruglov'un ne son ne de ilk eylemlerindendir. Kendisinin 6 Mayıs 1902 tarihinde bu sefer Zor mutasarrıflığından gelen bir belge uyarınca Halep'e seyahat ettiği görülmüştü. Kruglov Bağdat'tan Halep'e gitmek üzere yola çıkmış Zor'da buradaki yöneticilerle birlikteyken Deyr kasabasına dahil iki farklı mahallenin fotoğraflarını almıştı. Tabii dahiliyeye gönderilen bu evraka göre hadisenin ardından Kruglov yoluna devam etmişti.[687] Belgede işaret edildiği üzere Kruglov'un vazife mahallinden ayrılarak Halep'e gidişi, sebep-sonuç ilişkileri kapsamında çok da değerlendirilemeyecek olan bir bilgidir. Evrak neticede bu hususta akim kalmıştır. Fakat, Kruglov'un her ne kadar tam olarak ne yaptığı ve amacı bilinmiyor olunsa da bölgeyi karış karış gezmesi, fotoğraflaması, fotoğraflarını çektirtmesi veyahut en nihayetinde yerel yönetimden

---

684 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 30.
685 Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii,* s. 188.
686 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 81.
687 *BOA, DH, MKT, 514/87*; 11 Mayıs 1318 / 24 Mayıs 1902.

buranın resimlerini alması Rusların Kafkasya'da yaptıklarına benzer bir biçimde yörenin en küçük parçalarının dahi öğrenilmesine yönelik hareketlerden görülmektedir. Elbette bu durum yukarıdakine benzer bir biçimde Rusların en temel amacına hizmet eden ve o temelin kesiştiği doğrultuda Osmanlı karar alıcılarının arkalarından bir şeyler çevirdikleri olgusuna da işaret etmektedir.

Aleksey Kruglov ismi, Rus ve Osmanlı kaynaklarının her ikisi de göz önünde bulundurulduğunda diplomatlık dönemi ziyadesiyle olaylı geçmiş kimselerden "ilk" olanını simgeler. Ruslar bu konsoloslarının döneminde uluslararası siyasî arenada *sahneledikleri bir gösteri* ile neredeyse bir ilke imza atılmışlardır. Söz konusu gösterinin başlangıcını gösteren evrakların ilk örneklerinden birinde olayların elçilikten öğrenildiği anlaşılmıştır. Buna göre elçiliğe çekilen yazıda "Bağdat'ta ahval fenadır" ibaresi yer almıştır. Gayet muallak bir cümlenin esrarından olsa gerek Yıldız Sarayı tarafından üretilen belgede sadrazamın da konuya vakıf olduğu görülmüştür. Bağdat vilayetine de elbette konunun anlaşılabilmesi için bir yazı gönderilmiştir. *Mezkur telgrafnamede ahval fenadır tabiri münderiç olduğundan bundan maksat hükümet-i mahalliye midir veyahut ecnebilerin orada bir entrikasından mı bahsolunmak isteniliyor* tümcesi bu yazının nüvesini oluşturmuştur.[688] Babıali çok doğal bir şekilde evvela Bağdat'ın yahut buranın yönetiminin zor bir durumda olup olmadığının derdine düşmüştür. Ancak yüzyıllardır uğraştığı Avrupa ve Avrupa kültürünün öğrettiği üzere ve tabii diplomasinin bir gerekliliği olarak olayın bir entrika ürünü olabileceği ihtimalini de unutmamıştır.

Sergiledikleri performans, konsoloshanenin içerisinde bir konsolos vekiline ateş edilmesiydi. Hatta ona ateş edense bizatihi Konsolos Kruglov'un kendisiydi. Öyle ki olayları temel alan arşiv evrakı dahilinde *Bağdat'ta durumun fena olması* ile ilgili olarak başka bir yazıda bulunan ibarede telgrafı çeken kişi Nikol adında bir kimseydi.[689] Belgeyi daha ilginç kılan nokta ise gönderimde bulunan kişinin "Kruglov – intihar – etti" demesinden kaynaklanmıştı.[690] Telgrafı çeken kişi gibi Osmanlı karar alıcıları da

---

688 *BOA, İ. HUS, 102/23*; 22-25 Kanunisani 1318 / 4-7 Şubat 1903.

689 Aslında telgrafı çeken kimsenin adı burada yanlış verilmiş olmalıdır. Nitekim alt satırlarda da yer aldığı üzere esasında gönderimi yapan kişi bir başkasıdır. İlk olarak telgrafı çeken şahıs burada mağduriyete uğrayan ve söz konusu gönderimi yapan ismin benzerliğinden ötürü Nofal olarak düşünülmüştür (Nofal/Nikol).

690 Bir sonraki gün Osmanlı mercileri tarafından üretilen başka bir belgede "Kruglov aslında intihar etmeyip" bütün kargaşa Rus memurlarının kendi arasında yaşanan çirkin bir olaydan ibarettir notu düşülmüştü. Bkz. *BOA, BEO, 1994/149480*; 22 Kanunusani 1318 / 4 Şubat 1903.

durumun tarif edilemez (fakat Rusların şanı için olumsuz bir hal alır fikrinden farklı olarak) bir noktada olduğunu düşündüklerinden dolayı üzerine eğilme gereksinimi hissetmişlerdi.[691] Ancak konuyla ilgili olarak farklı tarihlerde çeşitli makamlara sunulmuş birçok resmî evrak bulunuyordu. Ortak bir anlatıya göreyse; olaylar, Rusya'da izinde bulunan Başkonsolos Kruglov'un Bağdat'a gelmesinin üstünden birkaç gün geçtikten sonra meydana gelmişti.[692] Kruglov'un yokluğu sırasında işlerin yürütülmesi içinse yerine konsolatonun kâtibi olan Nofal bakmıştı. Öyle ki konsolosun dönüşüyle burada, ikisinin arasında evrakın devir tesliminin yapılması gerekiyordu.[693] Lakin o esnada Kruglov ve Nofal arasında bir *şamata* ve *münazaa* çıkmıştı. Hem de bazı belgelerde bu durumun ziyadesiyle şiddetli olduğundan bahsedilmişti. Bunun üzerineyse Kruglov, Nofal'a konsolosluğun içerisinde tüfekle bir el ateş etmişti.[694] Hadisenin meydana gelmesiyle, silah sesinden midir yoksa birilerinin haber etmesinden mi bilinmez ama

---

691 *BOA, BEO, 1991/149305*; 21 Kanunusani 1318 / 3 Şubat 1903; Hadiseleri konu edinen diğer bir arşiv evrakı: *BOA, DH. MKT, 649/24*.

692 *BOA, HR. TH, 278/6*; 21 Kanunusani 1318 / 3 Şubat 1903, kodlu belgede Kruglov'un bundan on gün evvel Bağdat'a geldiği belirtilmektedir. Ancak işin doğrusu muhtemelen Kruglov'un bundan tam üç gün önce Bağdat'a geldiğidir. Bkz. *BOA, HR. TH, 278/35*; 21 Kanunusani 1318 / 3 Şubat 1903. Başka bir belgede ise Kruglov'un izinden dönüşü dört gün öncesine yani 19 Kanunusani 1318'e tarihlendirilmiştir. Bunun sebebi ise belgenin 4 Şubatta üretilmiş olmasından kaynaklanmıştır. Bkz. *BOA, Y. A. HUS, 441/40*; 22 Kanunusani 1318 / 4 Şubat 1903. Görüldüğü üzere her iki belgenin de yazıldığı tarih aslında farksız olmakla birlikte vesikanın esas kaynağı, yani üreticisi aynıdır: Bağdat Valisi ve VI. Ordu Müşiri Feyzi Paşa. Birinci belge, Babıali'nin *Umur-ı Dâhiliye* dairesince alınmış ve ilgili makama kurum içi yazışmalarda sunulmak suretiyle hazırlanmış olan, gönderildiği mercii belirsiz olup "*Bağdad Vilâyetinden Alınan Şifre Telgrafnâmenin Sureti:*" başlığını taşımaktadır. Evrakın üzerindeki tek tarih, yukarıda verilmiş olandır. İkinci belgede ise ertesi gün kitabete ve ardından daha ileri bir tarihle Rus elçiliğine yazıldığına dair başka ibareler de yer almaktadır. Fakat ana metin, esasında Babıali – Sadrazam dairesi Şifre Kalemi tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilmek üzere tanzim edilmiştir.

693 Farklı bir Osmanlı kaynağına göre burada olayın gidişatına ayrı bir parantez açılması gerekiyor. O belge, her ikisinin arasındaki olayın çıkış sebebi olarak aslında evrakın devir tesliminden ziyade bir kişinin varlığına işaret etmektedir. Adı geçen şahıs, Konsolato'nun meşhur tercümanlarından Malcolm'dır. Malcolm bu evrak kapsamında Kruglov'un taraftarı olarak addedilmiştir. Onunla beraber Kirmanşah'a birlikte gidip gelmiştir. Kendisinin yokluğu sırasında Malcolm'ın mahkemede yalan beyanat vermesi ve yalancı şahitlik yapmış olmasından dolayı Kazımiye mahkemesi tarafından hem altı ay evvel konsoloshane tercümanlığından atılması hem de altı aylığına hapsedilmesine karar verilmişti. Belge her ne kadar sessiz kalsa da burada Kruglov'un Nofal'a muhtemelen Malcolm'ı niçin koruyamadın tarzındaki tavrı, aralarında bir tartışma çıkmış olmasına sebebiyet vermiştir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki iki Rus'un arasında çıkan bu tartışmanın nedeni olarak Malcolm'ın gösterildiği ve Vali Vekili Feyzi tarafından kaleme alınmış olan tek evrak da budur. Bkz. *BOA, BEO, 1994/149480*; 26 Kanunisani 1318 / 8 Şubat 1903. Nitekim Malcolm'ın Nofal'ın şahsi saldırısı üzerine konsolosluk tercümanları arasına adının yazılmadığı, Maşkov'un sayesinde onun tekrardan bu vazifeye dahil edildiği hatta baş tercüman olarak kaydedildiği bilinmektedir. *BOA, DH. MKT, 966/21*; 16 Haziran 1321 / 29 Haziran 1905. On yıl sonra bile bir belge geri dönebilmektedir. Nitekim Malcolm'ın olayı da bu şekilde gerçekleşmiştir. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 11.

694 *BOA, HR. TH, 278/35* içerisinde Kruglov'un revolver ile ateş ettiği belirtilmiştir. Ancak *BOA, HR. TH, 278/6*'da ise *tüfekle bir el revolver atıldığı* ifadesi yer almaktadır. Bu durumda, altı patlar özelliğine sahip bir tabancadan çok, revolver marka olan bir tüfekle ateş edilmiş olunduğuna dair nihai çıkarım bünyesinde en az yanlışı barındıran bilgi olarak düşünülmelidir.

mekâna polisler gelmişti. Komiserliğin tuttuğu *jurnal* – zabıt ile de kurşunun Nofal'ın vücuduna isabet etmeyerek elbisesine denk geldiği, tüm bu olayları aktaran Vali Feyzi Paşa'ya iletilmişti. Paşa ise durumu evvela Babıali'ye, onlar da aynı yılın Şubat başlarında Rus elçiliğini haberdar kılmaları için hariciyeye yazmıştı.[695] Başka bir taraftan bakıldığı zamansa olaylar elbette Rusların gözünden fena olarak görülmüştü. O sırada konsoloslukta ne amaçla bulunduğu bir bilinmez olarak durmaya devam etse de katiplerin yazımı ile Rus vatandaşlarından biri olup o sırada konsolatoda ikamet eden *Şelkev Fenikov*'un Bağdat'ta ahval fenadır telgrafını elçiliğe çekmiş ve ortalığı velveleye vermişti. Bu kişi hadiseyi haber ederken Kruglov'un Nofal'un canına bilinçli bir biçimde kastettiği de söylenenler arasındaydı. Hatta onların gözünde bu durum en nihayetinde Petersburg'daki hariciyeye de sıçramış ve tüm evraklar arasından o kuruma aktarım yapıldığının belirtildiği yegâne örnek olmuştu. Ancak belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri de gerçekleşen bu olayın aslında Bağdat şehri ya da Bağdat valiliği bakımından bir ehemmiyet arz etmeyişinden ötürü merkez tarafından arka plana itilmiş olduğudur. Nitekim Babıali olayların iç yüzünün öğrenilmesinin ardından sadece aktarımlarda bulunarak yazışma trafiğinde aracılık rolünü üstlenmekten başka herhangi bir müdahil role bürünmemişti. Ayrıca bu olay, her acayip gelişmenin sonrasında *Bağdat'tan kaldırılan Rus konsolosu* örneğinin de ilkinin görülmesine neden olmuştu. Nofal ile yaşanan hadiseyle bağlantılı olarak Kazımiye'de bulunan "Rus ahalisi" *Kruglov Petersburg'a döneceği için* ... ve Nofal'ın gaddarlığını da tatmak istemediklerinden onların işlerine kimin bakacağı sorunsalını ortaya çıkarmışlardı.[696] Şöyle ki sonradan açığa çıkan bilgiler uyarınca aslında Nofal ve Kruglov arasındaki esas hasımlığın nedeni aslında konsolosluk tercümanlarından birisi olmuştu. Bu kişi Ermeni etnisitesine sahip Osmanlı vatandaşı olan Malcolm Balthazar olup kendisi Kruglov ile çok samimi ve konsolosunun işlerini yapan birisiydi. Buna karşın Nofal'ın onu resmen bu diplomatik temsilcilikten sürmek istemesi olayları tetiklemiş olarak görünmektedir. Nofal'ın böylesi bir kimseye karşı neden öyle davrandığı bir soru işareti olmakla birlikte Kruglov'un ona karşı olan bu tavrı sonuçta kendisini yerinden etmişti. Kazımiye'deki birkaç on kişiden ibaret oldukları

[695] *BOA, HR. TH, 278/6*; 21 Kanunusani 1318 / 3 Şubat 1903; *BOA, HR. TH, 278/35*; 8 Şubat 1903.
[696] *BOA, Y. A. HUS, 441/60*; 22 Kanunusani 1318 / 4 Şubat 1903.

belirsiz olan ahali şöyle tarafa dursun, Kruglov'un Petersburg'a dönmesi demek[697], yeni bir Rus'un Bağdat'taki varlığına işaret edecekti.

Uzunca bir müddet Bağdat'ta kalmış ve Osmanlı katiplerince, taraflar arasında gelişen ilişkilerden dolayı en çok kayıt altına alınmış konsoloslardan olan Maşkov'un Bağdat'a gelişi de ziyadesiyle olaylı geçmiştir. Söz konusu hadiseye dair kendi içinde birçok tekrar ile işlenen belgeler üretilmesi ise olayların zamanla "dallanıp budaklanmasından" kaynaklanmıştır. İşte meşhur diplomat Maşkov'un Osmanlı topraklarına ayak basışı böylesi bir duruma işaret etmektedir.[698] 23 Haziran 1904 tarihinde Bağdat Vali Vekili Feyzi'nin Babıali'ye çekmiş olduğu şifreli telgraf, söz konusu devlet adamlarının arasındaki gerginliğin ne olduğunun güzel bir özetini geçmekteydi. Yine de konuyu ele alan diğer bir evrakta da belirtildiği üzere, onların arasında gerçekleşen ihtilafın gösterge niteliğindeki sebebi 6 Haziran 1904 tarihli olup sadaretten hariciyeye gönderilen bir yazıda şu şekilde işlenmişti: Maşkov konsolos olarak atanmasını takiben vilayete ilk kez yazdığı tahriratta sadece, oranın diplomatik temsilcisi olarak tayin edildiğini belirtmişti. Fakat bu yazıya bir ek şeklinde padişah tarafından onaylanmış olup elindeki *Berat-ı Ali'*sini iliştirmemişti.[699] Dahası vilayetin de bu durumların neredeyse hiçbirinden resmî anlamda haberi yoktu. Öyle ki bu, Dahiliye Nezareti tarafından Posta ve Telgraf Nezareti'ne de sorulmuştu. Çünkü Maşkov elçilik

---

[697] Elbette, yine Osmanlı kaynakları üzerinden öğrenildiği üzere Kruglov, her ne kadar artık Bağdat'taki en evvel statülü olan Rusyalı olmasa da Petersburg'a da dönmemiştir. Onun yeni görev yeri yine Osmanlı toprakları üzerindedir. Yeni rotanın nihai noktası ise Halep'tir. Bkz. *BOA, BEO, 2193/164440*; 1 Teşrinievvel 1319 / 14 Ekim 1903; Kruglov'un hem Devlet-i Aliyye'de kalması hem de artık Halep Rus Konsolosu olmasının anlaşılması, kendisine Bağdat'tan yeni mevkie gideceği zaman koruma sağlanması talebiyle ilgilidir.

[698] Zaten gerginlikler daha Basra'ya varışın hemen ardından kendisinin on beş gün boyunca gemide karantinada bekletilmesiyle fitillenmiştir. Bkz. *BOA, DH. MKT, 846/32*; Onun "Mil" vapuru ile buraya varması Vali ve Kumandan Mustafa Nuri Paşa tarafından ve karantina süresi ise on gün olarak başka bir belgenin daha konusu olmuştur. Bkz. *BOA, DH. ŞFR, 326/71*; 11 Nisan 1320 / 24 Nisan 1904; Ayrıca bu dönemde genel olarak konsolosların, farklı bir seyahat mevkiinden gelmeleri üzerine tamamıyla sağlık unsurları bakımından karantinaya aldıkları görülmektedir. Örneğin İngiltere Bağdat Konsolosunun hem de tamı tamına Maşkov ile benzer tarihlerde Hindistan'dan Basra'ya geldiği vakit bu süreyi tamamlayarak karaya çıktığı bilinmektedir. *BOA, DH. MKT, 456/2*; 9 Mart 1318 / 22 Mart 1902; 1899 yılında patlak veren ve bu zamana kadar süren kolera hastalığının Bağdat'ta zuhuru için bkz. Paul Dummont, "Yahudiler, Araplar ve Kolera: 19. Yüzyıl Sonunda Bağdat'ta Cemaatler Arası İlişkiler", Çev. Ali Berktay, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri,* Ed. Paul Dummont – François Georgeon, Tarih Vakıf Yurt Yay., İstanbul 1996, ss. 141-144.

[699] Hariciye nezareti tarafından Rus elçiliğine konuyla ilgili resmi bir evrak iletilmişti. Ancak Bağdat, tercüme ve evrak odalarını dahi tekrardan kolaçan etmiş fakat bu duruma işaret eder bir belgeyle karşılaşmamıştı. Konsolosun, böyle bir dokümanı vermeksizin sadece Çar tarafından tayin olunduğunu belirtmesiyle de Vilayet durumu aktararak nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini Babıali'den sormuştu. Bkz. *BOA, BEO, 2341/175520*; 14 Mayıs 1320 / 27 Mayıs 1904.

tercümanına ilettiğini bildirmişti. Ancak Posta ve Telgraf Nezareti de dahiliyeye verdiği cevapta konuyla ilgili tereddütleri bulunduğunu iletmişti.[700]

Tam da bu noktada olayları daha da karmaşık bir hale getirecek şekilde Babıali'den muamelelere başlanması adına izin istenmesi için bir yazı yazılmış ve Maşkov'a verilen cevapta da bu durumdan bahsedilmişti.[701] Konsolosun işaret ettiği ve tekrar tekrar elçiliğine gönderdiği şikayetlerin aslında hakikati yansıtmadığı ve konsolosa da etraflıca anlatıldığının elçiliğe de münasip bir dille izah edilmesi arzu edilmişti.[702] Ayrıca önem arz etmeyen bu meselenin olgunlukla çözülmesi istenmişti.[703] Olayların başlangıcını simgeleyen ve Maşkov'un resmî belgesini vilayete vermemesiyle ortaya çıkan tüm bu hadiselerin geldiği noktada adı geçen diplomat sonuçta gereken evrakı (hem de tüm üst düzey Osmanlı devlet erkânının adına yer vermiş bir halde) Bağdat'ın en üst yönetim birimine getirmişti. Fakat çoktan Babıali'ye yazılmış olunmasından dolayı bu sefer de dahiliyeye yazılarak, Maşkov'un belgelerini getirdiği lakin Babıali'den bir yanıt gelmediği bildirilmişti.[704]

Tarih verilmeksizin Maşkov, Bağdat'a gelmek üzere Basra'ya vardığı vakit, kendisi alışılageldiği üzere vali tarafından değil, valilik özel kalemince karşılanmıştı.[705]

---

700 *BOA, DH. MKT, 854/83*; 13 Mayıs 1320 / 26 Mayıs 1904.

701 *BOA, BEO, 2346/175912*; 24 Mayıs 1320 / 6 Haziran 1904. Ayrıca Maşkov'un izlemesi gereken yol, bu satırlarda verilen kaynağın içerisinde resmî ve kurumsal şekli ile şöyle anlatılmıştır: "*Beyan-ı hacet olmadığı üzere memalik-i şahane dahilinde bir mahalle konsolos tayin olunan zatın memuriyetine vusulünde hükümet-i mahalliye ile tesis-i münasebat için evvel be evvel memuriyetini musaddak yedinde bulunmak lazım gelir berat-ı aliyi hükümet-i mahalliyeye yazacağı takrirde leffen ve irsal ile sıfat-ı memuriyetini bu suretle tanıtması ve tevdi ideceği emr ü alinin devair-i aidesince muamele-i kaydıyyesi icra olunduktan sonra kendüsine yazılacak tezkire cevabiyyeye leffen iade olunması usul-i ve kaide-i miriyye icabından bulunduğı halde…".* Söz konusu bu ifadeler, Osmanlı Devleti'nin kurumsal bir biçimde konsolosluk müessesesine dair belirlediği kural ve kaideleri en kuramsal hali ile gösterip ifade ettiği metinlerden birisidir.

702 Farklı bir kaynak dahilinde Maşkov'un elçiliğine yazmış olduğu en evvel yazılardan birisine atıfta bulunularak Maşkov'un atamasıyla ilgili başkaca verilere de yer verilmiştir. Buna göre Maşkov'un atanmasında çıkarılan bu sorun Rus İmparatorluğu'na yapılmış olan düşmanca bir hakaretten ibarettir. Ancak yine de bu hadisenin gerçekleştirilmesinden Osmanlıların ya da Vali Ahmed Feyzi Paşa'nın bir kabahati bulunmamaktadır. Buradaki en büyük sıkıntının kaynağı vilayet tercümanı olan İlyas Efendi'nin İngiliz yanlısı olması ve valiliği bu bakımdan etkilemesidir. Her şey onun ortaya çıkarmış olduğu kötü atmosferden kaynaklanmaktadır. Bkz. *BOA, BEO, 2341/175520*; 14 Mayıs 1320 / 27 Mayıs 1904.

703 *BOA, BEO, 2346/175912*; 24 Mayıs 1320 / 6 Haziran 1904; Nitekim diplomasinin en etken maddelerinden birisi taraflar arasındaki karşılıklı diyalogdur. Salih Münir Paşa, *Diplomasi: Malumat-ı Esasiye,* s. 24.

704 Babıali'nin durumu Vilayete bildirmediği hakkında ve konuyu ilgilendiren diğer bir evrak için bkz. *BOA, İ. HUS, 117/35*; 14 Mayıs 1320 / 27 Mayıs 1904.

705 Maşkov, kendisinin karşılanması esnasında muhtemelen arkadan plilerinin ayrıldığı bir *Jaquette a taille* (Jaketatay) giymiş olmalıdır. Nitekim elçilik katiplerinin giydikleri elbiseler anlatılırken bir diplomatın vardığı memlekette karşılaması yapılırken o kimsenin böyle giyinmesi gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu katipler olmasına karşın genel geçer uluslararası giyim tarzının diplomasiye de sirayet etmiş olduğu ve olasılıkla konsolosların bu giyim tarz ve modasına uymuş oldukları akıllara gelmektedir. Örnekler her ne

Fakat Maşkov daha üst düzey bir karşılama beklentisi içerisine girmişti.[706] O, özellikle selamlama sırasında asakîr-i şahânenin de burada yer almasını istemekle kalmamış, ilgililerle bu konuda mülakat etmek talebinde dahi bulunmuştu.[707] Kalıplara uymayarak aykırılık içeren tüm bu arzular Maşkov'da, kendisine hürmette "hususî" olarak kusur edildiği intibaının uyanmasına neden olmuştu.[708] Yine de onun mülakat istemi hükümetinin haysiyetine pek de zeval vermeksizin ve tabii bir o kadar da sezdirmek

kadar 1929 yılında basılmış bir eser kapsamında verilmiş olsa da Maşkov'un konsolosluk yaptığı son tarih olan 1910 ile arasında fazlaca bir fark olmamasından ötürü aktarılan stilin pek de değişmemiş olabileceği düşünülmektedir. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, ss. 28-30. Yine Rus, Osmanlı ve Avrupa'nın diplomatik alandaki memur kılık kıyafetlerinin [literatür ve fotoğraflar aracılığı ile kanaat getirilen] muhtemel benzerlikleri üzerinden giydikleri askerî alana yakınlığı ile görülebilecek üniformaları ile ilgili olarak şu değerlendirmeler önemli görülmektedir; Çakmak, *Hariciye Nezareti*, ss. 362-366; Almanya'nın Bağdat Konsolosu Reinhardts'a Osmanlı arşivlerinde görev mahalline varana kadar kendisine süvari jandarma birlikleri tarafından eşlik edildiği görülmüştür. Ancak bu durum bir karşılama merasimine işaret etmemekle birlikte, konsoloslara böylesi durumlarda askeri birliklerin eşlik etmiş olabileceklerini göstermektedir. *BOA, DH. MKT, 2111/59*; 16 Eylül 1314 / 28 Eylül 1898; Başka bir örnekte ise Cidde Rus Konsolosu beyaz bir üniforma giymiştir. Bir önceki kaynak dahilinde üniforma tarzında giysiler konsoloslarca bu yıllarda sıklıkla tercih edilmektedir. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 237; Aynı konsolos, vali ile yapacağı ilk görüşmede nasıl bir kıyafet tercihinde bulunması gerektiğini vilayet mektubuna sorduğu zamansa özel şartlar ve havanın sıcaklığından dolayı seçimin kendisine bırakıldığını rapor etmişti. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 239. Cidde Rus Konsoloslarının Türk makamlarıyla görüşmeye gittiği zaman kendisine iki kavasın eşlik ettiği, kavasların Rus bayrağının renklerini içeren kumaşlardan yapılmış üniformalar giydiklerini ve kendilerinin de fraklı üniforma giydikleri belirtilmiştir. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 287; Ayrıca 1830'lu yıllarda İngiltere hükümetinin konsoloslarından standart bir üniforma giymelerini istedikleri de bilinmektedir. Bayraktutan, *Erzurum İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri*, s. 82

706 Osmanlı karar alıcıları tarafından aynı yılın birkaç ay evvelinde üretilmiş başka bir evrakta Maşkov ile ilgili olarak; "*Muma-ileyh hadidü'l-mizaç ise de hüsn-i muameleden pek ziyade hoşlanır ve iltifat ve riayetin* (saygın tutulmak ve ağırlanmak anlamı ile) *kadrini bilür ademdir.*" İfadelerine yer verilmiştir. Söz konusu cümle Maşkov'un beklentisini ve hemen ardından yaşananlar noktasındaki tavırlarını özetle açıklar niteliktedir. Bkz. *BOA, TFR. I. A, 16/1543*; 28 Kanunusani 1319 / 10 Şubat 1904.

707 Konuyu işleyen diğer bir evrak dizisi dahilindeki şu Osmanlı diplomasisine dair kurumsal ibareler mevzuya daha çok açıklık getirecektir: "*Meclis-i Hass-ı Vükela kararıyla kaleme alınıp miriyyet ahkamına bil-istizan irade-i seniyye cenab-ı Padişahi şerefmüteallik buyurulan 306 [1306 – 1890/1891] tarihli talimatın birinci fıkrasında eser-i nezaket olmak üzere vilayetten ceneral konsolosluğun istikbaline yalnız vilayet tercümanlarının izamı muharrer ve cihet-i askeriyeden istikbal kazıyyesinde memnu' olmağla…*". Bkz. *BOA, BEO, 2346/175912*; 22 Mayıs 1320 / 4 Haziran 1904. Bundan bir on yıl öncesinde ise Cidde Rus Konsolosuna askerî selamlama yapıldığı da bilinmektedir. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 238; Nitekim Heyking'in eserinden faydalanarak önemli bilgiler veren Saygılı, aslında Rus konsolosluk teamülleri arasında onların askerler tarafından selamlanmaları gerekliliğine dair bir kanıt bulamamıştır. Fakat Rostkovski'nin çıkardığı marazlara karşın ciddi bir süre direnen Osmanlı makamları nihayetinde, o diplomatların üniformalı olmaları şartıyla selamlanabileceklerini kabul etmek durumunda kalmışlardır. Sadece o coğrafyadan olan örnekler dahi çok fazlacadır. Saygılı, "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", s. 78.

708 Genel olarak diplomaside katı bir biçimde protokole uyulması, o diplomatın liyakatsizliğine işaret eden bir gösterge olarak yorumlanır. İskit, *Diplomasi*, s. 245; yine de Rus diplomatlarının protokolün eğlence yanında gözleri olmadığı, bu bakımdan da aslında kraldan çok kralcı olmaya benzer bir biçimde protokolden çok protokolcü olmaları yani protokolün sert ve kati yönlerinde ısrarcılıkları onların millî doğası gereği açığa çıkan bir husus olarak görülmelidir. Nitekim protokole düşkünlükleri farklı bir sebepten kaynaklanmakta ve çıkardıkları sorunlar başarısız bir diplomatlıktan çok olumsuzluk platformuna hizmet eder bir tavır ortaya çıkarmaktadır.

istemeksizin bir anlaşmazlık zemini oluşturma maksadını gütmüştü. Her ne kadar vilayet mektupçusu ile gerçekleştirilmek istenilen bu görüşme[709], daha olayların suhuletle çözülememesinden kaynaklı ve tabii diplomasi satrancının gerekliliklerinden birisi olarak kabul de edilmemişti çünkü daha sefaretlerinden herhangi bir cevap alınmamıştı.[710] Konsolosun resmi dilden çıkarak işleri şahsıyane bir hale dökmek istediğini yansıtan tasavvuru, gerekli olan anlayış ile yetinmediğini göstermişti. Hatta, konunun sonradan çözüme kavuşturulması aşamasında hem asker hem de saygı unsurunu içeren bir dilekle Erkân-ı Hârb Mirlivâsı Fahri Paşa'nın kendisinin yanına gelerek görüşmesine dair talebi olduğunu sözlü olarak haber etmişti. Hem de bunu 20 Haziran 1904'te valiliğin diğer mahallî konsolosları arabulucu olarak devreye sokmasını kabul ettikten sonra gerçekleştirmişti.[711] Dahası bu olayla ilgili olarak İstanbul'daki Rus elçiliğinin de baskısı açığa çıkmıştı. Aynı gün, yani 20 Haziran'da o defa, sadaret makamından Bağdat vilayetine bir yazı gönderilmişti. Hükümet nezdinde hadiselerin sürdürülmesinin bir anlamı olmamasına karşın elçilik bu mevzudan bahsetmeye, başka ve daha basit bir deyişle de uzatmaya devam etmişti. Osmanlı makamlarının yapıcı tavrı, söz konusu yazının içeriğinden de anlaşılıyordu nitekim, gerekirse askeriyeden münasip olan bir kişinin gönderilmesi istenmişti. O şahıs, Maşkov'un yanına giderek hürmet etmekte aykırı bir davranışta bulunulmayacağının, kendisine iyi muamele edilmesi gerektiğinin ve hususî bir saygı gösterileceğinin anlaşıldığını hatta resmen kabul edildiğini bildirerek işe nihayet vermeliydi.[712]

---

709 Görüşmenin esası, olayların başlangıç noktasına dayanmakta ve o noktanın çözümü olarak Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından en son tarihli belge şeklinde sadrazama yazılırken, vilayet vali yardımcısının konsoloshaneye giderek işleri çözmesi için emir verildiğini bildirmesine dayanmaktadır. Bkz. *BOA, BEO, 2346/175912*. Söz konusu olaylar esasında iş aksatma tabirini de içerisinde barındıran hadiselerdir. Çünkü, her ne kadar birkaç vilayet için yazılıp içlerinde Bağdat olmamasına karşın, işlerin aksatılmadan yürütülebilmesi noktasında Osmanlılar, Rus Devletine konsoloslarının padişah beratı çıkana kadar görevlerini yürütmeye başlayabileceklerinin güvencesini vermiştir. Bununla ilgili olarak bir örnek için bkz. *BOA, HR. MKT, 150/60*.

710 *BOA, BEO, 2346/175912*; 22 Mayıs 1320 / 4 Haziran 1904.

711 *BOA, HR. TH, 304/106*; 10 Haziran 1320 / 23 Haziran 1904.

712 *BOA, BEO, 2353/176434*; 7 Haziran 1320 / 20 Haziran 1904. Sadaretten Bağdat vilayetine gönderilen bir şifrede, kanunlar gereği askeriyeden bir kimsenin (Fahri Paşa) gitmesinin doğru olmayacağının hatırlatması yapılmıştı. Bu durumda ona uzun uzadıya nasihatler vererek tavsiyelerde bulunmak ve gerekenin ne olduğunun konsolos tarafından kesinlikle anlaşılmasının sağlanarak işe nihayet verilmesi bakımından vilayet mektupçusunun gönderilmesinin daha uygun olacağı belirtilmişti. Bkz. *BOA, BEO, 2357/176756*; 13 Haziran 1320 / 26 Haziran 1904.

Gerçi kaidelerin ön gördüğü üzere yine de yanına asker olan bir kimse değil, vilayet kalemi gönderilmişti[713] ama Maşkov, kısacası bir şeyleri sorun ediyor, yerel yönetim durumu çözmek için gayret edip yapıcı teklifler öne sürdüğü vakit bir nevi oyunbozanlık ederek tekrar problem çıkarıyordu. Gergin tarafların yan yana getirilerek barıştırılmaları noktasında valilik tarafından, sadece diğer devlet diplomatlarının desteğini almakla kalınmamış aynı zamanda vilayet kalemi Rusyalının yanına gittiğinde *vilayetçe hakkında bir guna hürmetsizlik edilmediği ve edilmeyeceğine söz verilmesi*nden başka bir de resmî ziyaretlerini gerçekleştirmesi esnasında yanına bu defalık subay olan altı jandarma süvarisi katılmasına karar verilmişti.[714] Ancak Maşkov ister devlete karşı iş çevirmek ister iş aksatmak bağlamında olsun ikircikli tavrından bilinçli bir şekilde vazgeçmiyordu. Bu sefer istemiş olduğu jandarma subaylarının kendisine refakat etmesinden vazgeçmiş ve kumandanla (Erkan-ı Harb Mirlivası saadetli Fahri Paşa) görüşmek niyetinde olduğunu bildirmişti. Maşkov, önce Almanların vasıta olmasını reddetmiş, ardındansa Rusya'nın o sırada müttefiki[715] konumundaki Fransa Bağdat Konsolosunun aracılığını kabul etmişti. Hatta onun verdiği tavsiyeler ışığında jandarma süvarileri ile birlikte vilayete gelmeyi kabul edip sonrasında tüm bunlardan vazgeçerek ısrarcı tutumundan vazgeçmediği gibi valiliğin görüşlerine karşı duruşunu da bozmamıştı. Maşkov'un bu yaklaşımı[716] ihtimal ki Bağdat vali vekilinin çektiği telgrafa şu ibareyi eklemesine neden olmuş olabilir; "evvel emirde münasip olacağı için – Rus –

---

[713] Konsolosluk personelini, o idari birimin kalem-i mahsusu ve kendi misyonundan mesai arkadaşlarıyla (mesela genellikle serkatip) olası zorlukları aşmak için kavaslar karşılarlardı. Vilayete ilk kez giderek takdim edilmesindeyse ona yine konsolosluğun baş kâtibi eşlik ederdi. Aynı statüde bulunanların birbirlerine gerçekleştirdikleri şekilde yapılan itimatnameler, konsolosların görev yerlerine geldikten sonra vermeleri gereken bir nutuk merasimine işaret etmekteydi. Onlar, örneğin kendi unvan derecelerine göre karşılanma usulleri mahalli idarelerce değişiklik göstermesine rağmen, o ilk tanışmayı simgeleyen merasim sırasında [Fransızca olarak – I. Dünya Savaşından sonra her diplomat, artık Fransızcanın diplomasi dili hüviyetini kaybetmesinden dolayı kendi dillerini kullanarak] saygılarını sunarlardı. Tabii cevapları da aynı şekilde Fransızca olarak benzer bir üslup ile alınırdı. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. II, ss. 10-15.

[714] *BOA, HR. TH, 304/106*; 10 Haziran 1320 / 23 Haziran 1904.

[715] Avrupa'da denge politikasını sağlamak sadece Osmanlı Devleti için değil, aynı zamanda diğer kuvvetlerin de gözettikleri bir hususdu. Ayrıca Napoléon Bonaparte'ın ardından çeşitli müttefik arayışları herkes için geçerliydi. Rusların Fransızlarla bu dönemde uzaklaşmaları ve yakınlaşmalarının arka planına dair açıklamalardan birisi için bkz. Kenneth Bourne, "İngiltere ve Girit İsyanı, 1866-69", Çev. Yuluğ Tekin Kurat, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 1, 1963, s. 257. Ayrıca tam da XX. yüzyılın başlarında bölgedeki İngiliz konsolosları, Rusya ile Fransa arasındaki yakınlaşmanın en azından kendi gözlerince görülür kılındığını raporlarına işlemişlerdi. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 346.

[716] *BOA, BEO, 2358/176828*; 11 Haziran 1320 / 24 Haziran 1904.

elçiliğine bildirilmesi adına Hariciye Nezareti'ne hatırlatma yazısıdır".[717] Feyzi'nin Maşkov'un tavır ve kendi düşünceleriyle konu hakkındaki yapıcı davranışlarını aktardığı bu ayrıntılı rapordaki tüm hikâye hemen bir gün sonra 24 Haziran 1904'te Sadrazam Avlonyalı Ferit'in bizatihi kendisi tarafından diplomatik içeriğinin önemine binaen hariciyeye aktarılmıştı.[718] Muhtemelen valinin yapıcı tavrı, gerginliğin bu davranış şekli üzerinden azaltılması gibi tutumlar hariciyenin evrakı herhangi bir yere göndermeyip yani işleme koymayarak o tarz bir tabiata sahip Maşkov'un sonraki bir olası hamlesi için şu not ile sadece kitabete iletilmesine neden olmuştu: *şimdilik elde tutulsun*.[719] Vali Feyzi'nin yazıyı İstanbul Rus Elçiliğine aktarması adına Hariciye için kaleme alışı ama nezaretin bunu adı geçen müesseseye iletmeyişi ise yine bir üst cümleden olarak Maşkov'un şikâyet edilebilmesi bakımından el güçlendirmek için olmalıdır.

Bu vazifeye yeni atanmış olan Maşkov'un Bağdat'a adımını atar atmaz içerisine çekildiği ve diplomatlığını gösteren resmi evrakın konu olduğu olayların hemen ardından neredeyse uluslararası kriz olması muhtemel bir olay yaşanmıştır. Maşkov, Bağdat İran Konsolosunun bölgedeki İran vatandaşı olan din adamlarına karşı İngiliz ve Osmanlı politikasını makul gösteren çalışmalar içerisinde olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine de iki ayrımı olan bir rota çizmiştir. Buna göre öncelikli olarak İran şehbenderinin baş tercümanını yanına çağırmak gibi cüretkâr bir eylemde bulunmuştur. Ona tüm hadiselerden haberdar olduğunu hatta şikayetlerini ilgili mercilere ileterek (İstanbul'daki elçiliğe ve Osmanlı karar alıcılarına) İran konsolosunun oradan kaldırılması gerektiğiyle ilgili çalışmalarda bulunacağını iletmiştir. Detaylı ve kapsamlı bir istihbarat ağının işletilmesinin neticesi olan bu durumun söz konusu rotanın ikinci sapağını izleyen eylemlerinde ise meşhur Mehdi Kulu'nu İranlı ulemanın yanına göndermiştir.[720] Amaç elbette Rus devletinin imajının düzeltilmesine dairdir. İngiltere'nin adı en revaçta olan isim olmasına karşın Rusya'nın da burada varlığının gösterilmesi, hem de kendi emellerine dair çalışmalar yapılması gerekmektedir. Tabii diğer yandan Rus elçiliğine

---

717 *BOA, HR. TH, 304/106*; 10 Haziran 1320 / 23 Haziran 1904.

718 *BOA, HR. TH, 304/106*; 11 Haziran 1320 / 24 Haziran 1904.

719 *BOA, HR. TH, 304/106*; 11 Haziran 1320 / 24 Haziran 1904. Farklı bir ifadeye yer verilmeksizin aynı olaylar, Sadrazam'ın özel kaleminden Hariciyeye gönderilen ve diğer belgelerle benzer tarihleri taşıyan *BOA, BEO, 2358/176828* kodlu belge içerisinde de aktarılmıştır. Evvelkilere göre tek farkı münasip bir şekilde elçiliğe iletilmesiyle ilgili ibaredir.

720 Çalışma içerisinde belirtildiği üzere Mehdi bu göreve giderken çevresine hacca gittiği yalanını yaymıştı.

aktarım yapıldığı gibi valilik kanalıyla da görüşmeler başlatılmıştır. Zaten Rusların ve İranlıların faaliyetlerinden haberdar olan Vali Feyzi Paşa da çoktan gerekli tahkikatı başlatmıştır. Gerçekten de Rusların işaret ettiği üzere İranlıların bölgede o tarz faaliyetleri bulunmaktadır. Ayrıca o devrin nasihatçisi şimdininse avukatı-ara bulucusu olan bir mahiyete bürünmüş Mehdi burada fesatlık içeren bir hal içerisine de girmemiştir. Rusların sözlerinin doğruluğunun ispatı niteliğini taşıyan Feyzi'nin demeci İstanbul'a olduğu gibi gönderilmiş ve merkez İran şehbenderi hakkında işin uyarılar verilerek çözülmesi gerektiğini gösterir bir yazı kaleme almıştı.[721] Peki İstanbul'un gözlerinden bunu devletin arkasından iş çevirmek biçiminde yorumlamaya mahal verecek olan durum nedir sorusunun cevabıysa Rusların aslında bölgede aleni olarak propaganda yapmış olmalarıdır. Bunun için nüfuz kurulması beklenen grubun üzerine onlara sözünü dinletecek en etkin Rus ajanlarından birisi gönderilmiş hatta diplomasi oyununun en kabiliyetli oyuncularından birisi olan Maşkov tarafından da durum Osmanlı mercilerinin gözlerinin önüne açıkça serilmişti: bir şikâyet şeklinde. Ruslar, uluorta bir biçimde ne oldu ise yerel yönetime olayları anlatmış ve elindeki kartları açıktan oynamıştı. Diğer taraftansa gösterdiği şeffaflığa karşın aslında bölgedeki Rus prestij ve imajını düzeltmek adına faaliyetlere girişmiş hatta İranlılarca gerçekleştirilen karalamaları aynen iade ederek revaçta görülen İngiliz ve Osmanlı nüfuzunu kırmaya uğraşmıştı. Bunda yani amacı gerçekleştirmek noktasında bölgeyi çözmüş gibi görünen İngilizlerin en büyük silahını kullanmıştı: din üzerinden gitmek ve onun halka olan tesirindeki en önemli elemanlarından olan ulemayı etkilemek. Nitekim Ruslar açık olmalarına rağmen ve hatta Osmanlı kanalları ile isteklerini almaya çalışırken diğer taraftan daha üst düzey olan isteklerini alabilmek için yine devletin arkasından iş çevirme yolunu tutmuşlardı.

Devletin arkasından iş çevirmek başlığını belki de Bağdat'a gelişinin hemen ardından doldurabilecek denli faaliyette bulunmuş olan Maşkov, Bağdat'a dahil olmasından sonra geçen kısa zaman diliminde neredeyse her ay bir hadise yaşatmak suretiyle suyu bulandırmaktan geri kalmamıştı. 1904 yılı Eylülünde yine valilikle bir tartışma içerisine girmişti. Belge içerisindeki pek de kesinlik arz etmeyen ifadelerden anlaşıldığı üzere bu tartışmaya İngiltere devleti de karışmış olacak ki merkez tarafından valiliğe Rusların hem yerel yönetimle olan ilişkilerinin düzene sokulması hem de

[721] *BOA, BEO, 2385/178821*; 15 Temmuz 1320 / 28 Temmuz 1904.

İngilizlerle olan münasebetlerinin düzenlenip bu ikisi arasında bir orta yol bulunması tembih edilmişti. Bu denli anlaşmaya varılamayan durum aslında çok ciddi ve bir o kadar hassas bir konuydu. Maşkov, devletin Bağdat vilayetindeki Şiiler üzerinde uyguladığı siyasetten memnun değildi. Öyle ki sürekli muhalefet ederek olumsuz tavrına devam ediyordu. İngilizlerle de geçinemeyen bu diplomat, resmen Bağdat'a geldiğinden beri her konuda bir maraz çıkarmayı kendisine görev edinmiş olarak görünüyordu. Bağdat'ta bulunduğu süre zarfında ayda en az bir kez de olsa mesele üretmekten imtina etmeyen bu diplomat, el attığı olay ile devletin en hassas noktalarından birisini karıştırmayı başarmıştı ki, merkez, vilayete onları uyarmak ve tembihler vasıtasıyla orta yolu bularak suyuna gidilmesini öğütlemişti.[722] Maşkov iş çevrilmesi ve bu sayede arka planda amaca hizmet edecek tüm araçları işletmesi noktasında ne yapılması gerektiğini bilen bir diplomat portresi çizmeye devam etmişti.

1905 yılının Ocak ayında gerçekleşen başka bir hadisede yine Maşkov imzası bulunmaktadır. Burada o, elçiliğine valiliği bilgilendirmeksizin bir yazı göndermiştir çünkü şikâyet mekanizmasının işletildiği doğrultu zaten bizatihi valiliğin kendisidir. Valilik, Rusya devleti vatandaşlarını ya da Rusları bir şekilde ilgilendiren mahkemenin işletilmesi durumlarında Maşkov'un ifadelerine göre konsolosluğu ya bilgilendirmemekte veyahut da işlemleri ayak sürüyerek gerçekleştirmektedir. Örneğin gelmesi gereken ilamlar ve celpler 5-10 günü bulan gecikmelere konu olmaktadır. Hatta Maşkov, kendi dinleri uyarınca tatile denk gelen bayram günlerinde dahi söz konusu gecikmeler bir ihtimal de olsa nihayete erer ve ilgili yazılar konsolosluğa iletilir gibi bir ince düşünce ürünü olarak işinin başında bulunduğunu şaşaalı ifadelerle elçiliğine gururla bildirmiştir. Öyle ki Ruslara ait seyr ü sefain şirketi acentelerinden biri olan 45 yaşındaki İstefan Ovanisan[723] adına ikinci kez gönderilen bir celpte dahi yine yanlışlık gerçekleştirilmiştir.[724] Valilik makamında bulunan memurların bu tavırlarını acilen değiştirmeleri gerekmektedir. Nitekim elçilik durumu hariciye üzerinden Babıali'ye iletmiş veya daha masumane bir biçimde Babıali söz konusu evrakın istihbaratını gerçekleştirmiş olmalıdır ki Bağdat valiliğine durum hemen bildirilmiş ve dikkat edilerek

[722] *BOA, BEO, 2404/180245*; 21 Ağustos 1320 / 3 Eylül 1904.

[723] Söz konusu kişi ileriki satırlarda adından söz edilecek olan Bağdat'taki meşhur kuzu derisi tacirlerinden olan Ovanesyant olmalıdır. Nitekim bu belge vesilesiyle onun adının Stephan olduğu da böylelikle öğrenilebilmiştir.

[724] *BOA, BEO, 2980/223483*; 15 Ocak 1905.

düzeltilsin, şikâyete de meydan verilmesin demişti. Burada bir ihtimal de olsa Bağdat valiliğinin açığa çıkmış yanlışlarının gerçekten olabileceği ve uyarıların hakikate uyduğu düşünülebilir. Ancak Maşkov'un neden böyle bir tavır takındığı, valiliğe durumu suhuletle çözülmesi bakımından iletmeksizin niçin doğrudan elçiliğe yazdığı konusu da bir o kadar düşündürücüdür. Nitekim o, işlerin aksatılması ve olumsuzluk platformuna bir tane ve az da olsa katkıda bulunarak Osmanlı mercilerine sorun çıkarmak adına üzerinde hissettiği yükümlülüğü bir kez daha gözler önüne sermiş ve kâğıda dökmüştür.[725]

Konsolosluk mahalline gelmesinden sonra Maşkov'un özellikle Mehdi Kulu Şirvani adı üzerinden Necef'te dönen hadiselerle devleti oyalama ve iş çevirme taktiklerini en etkin şekilde kullandığı görülmüştür. 1905 yılının son çeyreğinde meydana gelen olayların içerisinde elbette konsolosluğun kendi personelini yahut himayesi altına aldığı kimseleri koruma politikası güdüyor olması bir tarafa söz konusu hadiselerin arz ettiği bürokratik-diplomatik yoğunluk tarafların kuvvet ihtimal ki karışıklık yaşamasına neden olmuştur: en azından bunu bilinçli bir biçimde yaparak arzulayan konsolosluğun karşısındaki Osmanlı makamları için. Maşkov özellikle bu kafa karışıklığını sağlamak adına birçok olayı öne sürerek vilayeti sıkıştırmak istemiştir. Necef'teki konsoloslarının yaşadığı olaylar, o kimsenin korunmasına ihtiyaç duyulduğu, aynı yerde kabilelerin birbirleriyle olan meselelerinden dolayı bölgenin asayişsizliği, Mehdi Kulu'nun çalınan paraları, oradaki Rusların ticaretlerinin sekteye uğraması, cinayete ismi karışmış ancak uyruğu Rusya olan Abbas adındaki birinin mahkeme süreci ve daha nicesi. Özellikle Mehdi Kulu'ndan başka Maşkov'un hem korumak istediği hem de meselesi üzerinden vilayetin üzerine gittiği konulardan diğer biri Abbas hakkındaki gelişmeler olmuştur. Maşkov, tam tabiri ile burada valiliğin üzerine oynayabileceği her kozu kullanmış ve birçok olayı peş peşe sıralayarak himaye, iş aksatma ve katakulli başlıklarını toptan yan yana getirmeyi başarmıştır.[726] Burada üzerinde durulması gereken ve olayları aydınlatması bakımından önem arz eden diğer bir bilgi ise, tüm bunların Necef

[725] *BOA, BEO, 2980/223483*; 15 Ocak 1905.

[726] *BOA, BEO, 2661/199592*; 27 Ağustos 1321 / 9 Eylül 1905; Maşkov'un söz konusu olayları elçiliğine de iletmiş olduğuna dair Osmanlı bürokratik yazışmalarından diğer biri için bkz. *BOA, BEO, 2687/201501*; 1 Eylül 1321 / 14 Eylül 1905.

kaymakamlığı tarafından valiliğe bildirilen ve orada hadiseler olduğunu belirten bir yazı ile değil, Mehdi Kulu'nun hazırlamış olduğu bir rapor ile ortaya çıkmış olduğudur.[727]

Devletin arkasından iş çevirmek ve bunu çeşitli yollarla yapmak yolunu tutmak noktasında seviye atlayan Konsolos Maşkov'un izlediği yollardan birisi de gerçekleşen olayları Bağdat'taki en üst mercie iletmeksizin elçiliği ile iletişime geçmesi olmuştur. Artık kendisinin soyguna uğramasını bir adet haline getirmiş olan Mehdi Kulu Şirvanî'nin[728] Samarra'ya giden yol üzerinde iki kez soyulması Maşkov'un sergilediği tavrın en güzel örneklerinden birisidir.[729] Ayrıca Mehdi'nin soyguna ve taarruz ile tecavüze uğradığı olayların en başına dönüldüğü zaman, sadece Rus değil, o şehirdeki birkaç konsolosluğun birden valiliğe yüklendiğini gösteren bir rapor Abdulvahap Paşa tarafından kaleme alınmıştı.[730] Diplomatlar kimi zaman belki de birbirlerinin arkalarına

---

727 *BOA, BEO, 2661/199529*; 23 Ağustos 1321 / 5 Eylül 1905. Hatta Mehdi Kulu bu halin uzun süredir devam ettiğini, Kaymakamın iş yapmaktan aciz olup onun da Araplar tarafından taciz edildiğini, silahlı kimselerin gündüz vakti dolaştıkları gibi ayrıntılı bir rapor vermiştir. Bkz. *BOA, BEO, 2661/199529*; 13 Temmuz 1321 / 26 Temmuz 1905. Öyle ki elçiliğe Maşkov tarafından çekilen Fransızca telgrafta olayların artık tarif edilemez bir boyut kazanmış olmasından ötürü Mehdi Kulu ve Ebulkasım'ın Necef'ten kaçtıkları, Pazar yerini iki bin Arap'ın silahlı bir şekilde çevrelemiş olduğuna dair ifadeler için bkz. *BOA, BEO, 2657/199201*; 8 Ağustos 1905; Olayların Mehdi Kulu'nun zaviyesinden çok daha detaylı anlatımı için bkz. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 64.

728 Burada Maşkov kadar Mehdi'nin de Necef Rus Konsolosluğu çalışanı olarak olumsuzluk platformuna ziyadesiyle katkıda bulunan bir memur oluşu göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca kendilerine jandarma neferlerinin eşlik etmelerine rağmen bu ecnebilerin vakitli vakitsiz araba hareket ettirdikleri, hatta genellikle ana yoldan saptıkları da valilik tarafından bilinmektedir. Nitekim bu tarz olayların başa gelebileceği de özellikle Rus ve İran konsolosluklarına bildirilip tembih edilmiş ve bu olayda üç atını kaybeden Mehdi de başta olmak üzere birçok kişi aslında söz dinlememişlerdir. Bağdat Valisi Mecid'den 150 lira talep eden konsolosluğun, Beyoğlu'nda olduğuna dikkat çekilen böylesi bir evrakı elçiliğine gönderen Maşkov'un yazısına karşı sunmuş olduğu belge için bkz. *BOA, BEO, 2942/220600*; 12 Teşrinisani 1322 / 25 Kasım 1906; Nitekim benzer tarihli başka bir yazıda da daha önce işaret olunduğu üzere Bağdat vilayetinin yapıcı tavırlarına rağmen Mehdi Kulu'nun bu soygun hadiselerini ilgilendirir davada Bağdat Rus konsoloshanesi tercümanlarından Malcolm'ın serbest davranışları, iş aksatması, kanuna aykırı davranışlarından hakimlerin bıkmış oldukları gibi hususlar göz önünde bulundurularak durumun elçiliğe bildirildiği görülmüştür. *BOA, BEO, 2970/222738*; 16 Kanunuevvel 1322 / 29 Aralık 1906; *BOA, BEO, 2340/175434*.

729 Burada hemen, benzer hadiselerin Bağdat taraflarındaki diğer konsoloslar tarafından da sergilendiğini belirtmek faydalı olacaktır. Örneğin Şemmer Arapları tarafından eşyaları gasp edilen bir İngiliz tüccarı için de eşyalarının tazmin edilmesi Bağdat İngiltere Konsolosu tarafından talep edilmiştir. Bkz. *BOA, HR. TO, 628/31*; 30 Eylül 1848.

730 Yakın tarihlerden ve coğrafyalardan olan bir başka örnekte daha (Şam – 1871) İngiltere'nin bölgedeki konsolosu Richard Burton tarafından benzer bir rapor kaleme alınmıştı. İngilizlerin söz konusu diplomatik misyonu bölgede barışı gözeten yegâne kurum olarak tanıtılmasından başka Mehdi Kulu'nun hadiselerini andıran nice olaya üstlerine göndermiş olduğu raporda işaret etmişti. Hevace Yakup'un çalınan 7.000 kuruşu, Bağdat postasının soyulması ve Bağdat İngiltere Konsolosunun (Albay Herbert) ödediği tazminatlar, bir İngiliz karavanının yağmalanması bu örneklerdendi. Hatta bu gibi olayların gerçekleşmesinde Şam Valisinin de toplumu etkilemesinde büyük bir rolü olduğu da düşünülmekteydi. Özetle valiler konsoloslardan, konsoloslar da onlar başta olmak üzere yerel memurlardan memnun değillerdi. Bkz. *TNA, FO, 424/27b*; s. 30.

destek atarak yerel yönetimi "bunaltmak" noktasında sözleşmişçesine bir tavır içerisine giriyorlardı. Bağdat'taki paşa, Babıali'ye gönderdiği şifreli raporunda İran Bağdat Karperdazının tüm işlerinin bir dakika dahi öldürülmeksizin hemen işleme alındığını, İngiltere konsolosunun bir bina inşası işine kalkması bir tarafa başka bir koldan zanlı statüsündeki bir Hintliyi koruduğunu ve Rusyalı olanınsa adı Mehdi olan beşerin işini sürekli eştiğini bildirmişti. Aynı anda gerçekleşen veyahut o esnada devam etmekte olup üst üste gelen tüm bu olayların[731] yanı sıra Maşkov tekrar ortaya çıkarak etrafındakilerle birlikte kentteki birçok kesimi kendisine karşı tahrik etmekte olduğunu da kaleme almıştı.[732] Şöyle ki, Maşkov hem Mehdi'nin davasını güdüyor hem diğer konsoloslukların valiye karşı olan tutumunu gözlemliyor, hem de tüm bu birikimin üzerine oyalama ve sıkıntı çıkarma işlemlerini de kesinlikle kesintiye uğratmıyordu.

1905 yılının Ekim ayında Konsolos Maşkov artık, zirve olarak görülebilecek bir biçimde iş çevirmenin en büyük örneklerinden birisini gerçekleştirmişti. Buna göre Bağdat valiliğinin gönderdiği şifre yazı uyarınca bir tarafta konsolosluk bir tarafta ise kumandanlık yer almıştı. Öyle ki kumandan Fahri Paşa bazı fesat ehliyle ittifak etmiş ve hükümet aleyhinde olmak üzere halkı galeyana getirme fikrine kapılmıştı. Ancak buna cüret edilmesi noktasında bir ortam olmadığı, hatta asılsız olarak görülen bu bildirimle ilgili eylem gerçekleştirmeyi planlayan kişiler hakkında gerekenlerin yapılması merkezden istenmişti.[733] Nedendir bilinmez Maşkov'un bu şikayetleri üzerine kendisi hakkında hiçbir tahkikat açılmamıştı. Nitekim o, en nihayetinde devletin nezdinde askeriyeye dahi dil uzatmış bir kimse olarak da yansıtılmıştı.

İsimlerinin artık yan yana gelmesine alışmış görünen Bağdat valiliği için diğer bir problem yine Maşkov tarafından Mehdi Kulu hakkında öne çıkarılmış ve bu sefer 1906 yılından seslenen bir metin içerisinde yer almıştır. Buna göre Maşkov elçiliğine hitaben bir yazı kaleme almıştı. Elçilikten hariciyeye iletilen bu metnin uzayıp giden trafikteki nihai durak noktası ise Bağdat valiliği olmuştu. Vali Mecid Bey de elbette bildikleri üzerinden bir savunu metni inşa etmişti. Her ne kadar Mehdi'yle ilgili tam manasıyla bir

---

[731] Elbette aynı rapor dahilinde Bağdat Valisi kendi bir takım şahsi görevleri ve hatta Bağdat'ın askerî işlerinden de dem vurmuştur; Ayrıca daha önce belirtildiği üzere tüm konsoloslar Abdulvahap Paşa'ya karşı onu burada istemediklerinden dolayı birleşmişlerdi.

[732] *BOA, BEO, 2587/193961*; 13 Mayıs 1321 / 26 Mayıs 1905.

[733] *BOA, DH. ŞFR, 355/62*; 26 Eylül 1321 / 9 Ekim 1905.

problem olmasa bile öncelikli olarak yazında adı geçen diğer karakterlerin vatandaşlıkları ve hatta pasaport ibraz edememeleri noktasında sıkıntı vardı. Ayrıca Maşkov'un yine bir soygun ve saldırı hadisesinden haber verdiği olaylar silsilesi göz önünde bulundurulduğunda Bağdat'tan yola çıkan Hintli, Osmanlı ve İranlı yolculara karşı ortada işlenen bir suç olduğu görülmüştü. Fakat valilik bu şikâyete dair ne bir resmi şikâyet ne de gayrı resmi bir biçimde herhangi bir müracaat almamıştı. Buna rağmen elçilik Maşkov'un arkasında durduğu gibi olayların gerçekleştiğinde de ısrarcı olmuştu.[734] Netice itibariye işlenen bir suç olması dahilinde Maşkov direttiği noktada tekrar bir arkadan iş çevirme harekâtını işletmeyi başarmıştı.

Olayların temeli iş aksatma başlığı altında olmasına karşın bu vesile ile Maşkov ve ekibinin Bağdat valiliğini zora soktuğu, diğer birimlerle uğraştığı ve nihayetinde iş çevirdiği başka bir husus yine aslında Mehdi Kulu'nun[735] karıştığı soygun hadiselerinin yer aldığı davalarla ilgiliydi. Burada Malcolm özellikle amiri olan konsolosun muhtemel isteklerini harfiyen yerine getirerek olduğu gibi Bağdat'ın gündemini meşgul etmişti. Davanın yapılacağı sırada bu tarz sözleri söyleme yetkisinden mahrum olmasına karşın zaptiyelerin de suçlu olduklarını haykırmak, aynı hususu sıklıkla dile getirerek mahkeme içerisinde ikide bir oturduğu yerden kalkarak hem de mahkeme esnasında savcının ikazlarına rağmen yerinde oturmayıp el kol hareketleri yapmak ve en önemlisi de mahkemeye gelişlerinde Maşkov'un bilgisi olmadığını öne sürmesi örneğinde olduğu gibi mahkemeye defalarca gelmemek. Nitekim bu hareket Maşkov'dan alınan cesaret ile gerçekleştiriliyordu. O, zanlı konumunda olan eşkıyaların berat ettirileceğine olan inancından dolayı böyle bir tavır içerisindeydi. Bu durum mahkemenin de fazlasıyla tepkisini çekmiş olmasından ötürü oturumlarının tercümansız olarak tamamlanmasına karar vermiş olup konsolosluk hakkında da bir takım haklı sorular üretilecekti. Nitekim Malcolm ve Maşkov'un ne haklı olduklarını gösterir ne de dayandıkları noktayı işaret eder bir kanıt da bulunmuyordu. Olayların akışına dair kaleme aldığı yazı ile önemli bir

[734] *BOA, BEO, 2965/222309*; 6 Teşrinisani 1322 / 19 Kasım 1906. Olayları kelimesi kelimesine haber veren ve Bağdat Valisi Feyzi Paşa tarafından gönderilmiş diğer bir yazı için bkz. *BOA, HR. TH, 304/10*.

[735] Öyle ki ceza reisi, öldürülen Ruslar var, mesela Sara adındaki kadın, Maşkov neden işin bu yönüne vurgu yapmaksızın Mehdi Kulu'nu ve tercümanını kollamaktadır? Şeklinde bir soru daha yöneltmişti. Ayrıca Malcolm'ın belirttiği şekilde ve kafasına estiği haliyle söylediği üzere kendisi zabıta vasıtasıyla çağrılmamış ona defalarca takrirler yazılmıştı. Bkz. *BOA, HR. TH, 340/120*; 15 Teşrinievvel 1322 / 28 Ekim 1906.

konumda bulunan mahkeme reisi de en nihayetinde *Osmanlı mahkemesi ne yapmıştır ki bu şekilde bizi kötü göstermek istiyorlar?* Sualini yanıtıyla birlikte raporuna işlemişti.

> *Rus konsolosu ve tercümanı gerçekle uzaktan yakından alakası olmayan işler icat etmekten hiç geri durmazlar. Mahkemede görülmekte olan basit meseleleri sürekli büyük ve önemli göstermeye çalışırlar. Tek gayeleri Rus vatandaşlarına zulmediliyormuşçasına bir hava yaratmak ve gelişmelere siyasî bir renk vermektir. Bu gayelerini bir kat daha kuvvetlendirip koyulaştırmak için mensubu oldukları İstanbul'daki Rus elçiliği tarafına hep o yönde telgraflar çekerek hükümetler arasındaki mevcut düzen ve işleyişi aksatma gayesi güderler.*[736]

Bağdat Valisi Mecid Bey, Maşkov'un şikayetleriyle ilgili olarak istinaf mahkemesi ceza riyasetinden alınan yazıda mütalaa edilen kanaate katılan bir tavır ile şikâyet edilen hususların gerçekle herhangi bir bağlantısı olmadığını da belirtmişti. "*O güne değin görev yaptığı tüm Osmanlı şehirlerinde her sınıf memur aleyhinde valiliklere yahut ilgili mercilere şikâyette bulunmayı kendisine bir meslek ve alışkanlık edinmişti*".[737] Teyit etmeden söylenenleri olduğu gibi kabul etmekte, ciddi bir biçimde araştırmaya tabi tutulması gereken meselelerde ise idareten çözümler aranmasını öngörmekteydi.[738] Artık onun ortaya çıkardığı meseleler ve davranış şekli ise Bağdat valiliğinin nazarında tahammül edilemez bir boyuta ulaşmıştı.

Maşkov'un sadece "sıkıntı" çıkarmak amacı ile ortaya çıkardığı bu silsile elbette bir defaya mahsus değildi. Temeli iş aksatma olarak addedilebilecek olan bu hadisede o, Arapların saldırısına uğrayan vatandaşlarıyla ilgili olarak Bağdat'ın müspet bir biçimde nihayete erdirdiği 1907 yılı Ocak ayı tarihli davanın[739] sonucunda belki de bir ihtimal de olsa düşüncesi ile ya da en azından devlete verilebilecek en küçük bir zarar dahi kârdır gözüyle bakmasından dolayı Osmanlı memurlarına dil uzatmakla kalmamış aynı

---

[736] Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 84.

[737] Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 85; Maşkov'un Bağdat'a gitmek üzere Mitroviça'dan ayırılıp Üsküp'e geldiği bir sırada Avusturya konsolosu ile yaptığı mülakat esnasında gelen elçilik tercümanını (hangi elçiliğin tercümanı olduğuna dair bir ibare bulunmamaktadır) dahi, Bulgarlarla ilgili her konuda yaptığı şikayetler noktasında gördüğü yanlış bakımından ayırt etmeksizin Müfettişliğe ve kendi hükümetinin sefaretine ihbar etmişti. Bkz. *BOA, TFR. I. A, 10/925*; 19 Temmuz 1319 / 1 Ağustos 1903. Hemen yeri gelmişken, doğrudan Maşkov ile ilgili hasletler olmasa da konsolosların bazen hükümetler nezdinde yanlış anlaşılabilecekleri ve kendilerini güç duruma düşürebilecekleri belirtilmeli. Nitekim Talleyrand daha fazlasını yapmaya çalışan diplomatları için, *aman! Fazla acelecilik ve heves göstermeyin* önerisinde bulunmuştu. Ayrıca diplomaside çabuk sinirlenen erken kaybeder sözü de burada anılmalıdır. İskit, *Diplomasi*, s. 198.

[738] *BOA, BEO, 2965/222309*; 6 Teşrinisani 1322 / 19 Kasım 1906.

[739] *BOA, BEO, 2982/223636*; 6 Zilhicce 1324 / 21 Ocak 1907.

zamanda konsolosların çoğunlukla kendilerine düstur edindikleri bir faaliyet tipinden olarak elçiliğini yanlış bilgilendirerek yalan ifadelerde bulunmuştu. Öyle ki bu durum aynı zamanda 1905 yılından beri süregelen hadiselerin son noktası olmakla beraber, konuların konsolosluk tarafından hala uzatılmaya çalışıldığının en net göstergelerinden birisiydi. Ayrıca belgedeki en can alıcı ifadelerden birisi de Osmanlı katiplerince şu şekilde işlenmişti:

> *... Rusya konsolosu tarafından bildirilmesi üzerine beş altı saat zarfında der dest olunarak haklarında lazım gelen muamele icrasına tevessül edildiği halde memurin-i zabıta ve adliye hakkında lisan-ı tecavüz ve şiddet istimaline isnad eden Konsolos Mösyö Maşkof'un icraat-ı vakıa-yı seriden dolayı beyan-ı memnuniyet edeceği yerde Sefaretine külliyen hilaf-ı hakikat işaratında bulunduğu…*[740]

Devletin arkasından iş çevirmek şeklinde yer alan ve olumsuzluk platformu kavramının oluşturulmasındaki belki de en önemli verilerden birisi, diplomasinin uygulanması yolunda atılan ve bu alanla çok da ilgisi olmayan diğer faaliyetlerin, verilen misal kapsamında Maşkov tarafından çok iyi bir biçimde gerçekleştiriliyor oluşuydu. Öyle ki uzaktan yakından Bağdat'la alakası olmayan bir evrakın içerisinde dahi Maşkov'un adı ile karşılaşmak, bu olgunun en güzel kanıtlarından birisidir. Bilindiği üzere Maşkov, Osmanlı topraklarında ciddi anlamda mesai yapmış olan bir diplomattı. Bağdat'a gelmesinin öncesinde de özellikle Balkan topraklarında önemli ölçüde vakit geçirmişti. Fakat buradaki en çarpıcı olgu, onun elini hala Balkanlardan çekmemesi olmuştu. 1907 yılı Nisan-Mayıs aylarında Kosova'daki adlî ve idarî birimler arasında geçen yazışmalarda üzerinde memuriyet vazifesi de olan Trifon adlı bir kişinin gizli bir şekilde mahkemeye silahlı olarak girip çıktığı tespit edilmişti. Olayları daha da garip kılan nokta, artık Bağdat'ta olmasına rağmen eski Mitroviça Rus Konsolosu ile bu şahıs birden çok kez olmak üzere mektuplaşmıştılar.[741] Yazışmaların içeriği bilinmiyorsa da Maşkov'un hala memleketin o noktalarına varana kadar kolunun uzanması ve hatta iletişimde bulunduğu kişilerin de devletin nazarında pek de tekin olmayıp görevinden el çektirilen kişiler olması şüphe uyandırır hareketleri arasından sadece bir tanesiydi. Öyle ki esasında iki yıl öncesine ait olmak üzere başka bir örnek daha Maşkov'u bu bakımdan şüpheli durumuna düşürür diğer bir hadisenin varlığına daha işaret etmektedir. 25 Mayıs

[740] *BOA, BEO, 2982/223636*; 6 Kanunusani 1322 / 19 Ocak 1907.
[741] *BOA, TFR. I. KV, 162/16109*; 2 Mayıs 1323 / 16 Mayıs 1907.

1905 tarihli olup Bağdat Valisi Abdulvahap Paşa tarafından çekilen şifreli telgrafnamede vilayet mektupçularından Halil bey konu edilmiştir. Görece üst düzey bir yetkili olan bu kimse şüpheli hareketlerinden dolayı takip altına alınmıştır. Onun zarar verici teşebbüslerde bulunabileceğinin haber edildiği bu yazıda suçlu görülmesinin en büyük nedenlerinden biri de sıklıkla Bağdat Rus konsoloshanesine girip çıkmasından kaynaklanmıştır. Nitekim kendisi sadece buraya sıklıkla girip çıkmakla kalmamakta aynı zamanda gittiği zamanlarda da o kurumda saatlerce kalmaktadır. Hatta bunun için Bağdat Valisi Abdulvahap tarafından onun bir bahane üreterek savuştuğu da yansıtılanlar arasındadır.[742] Ancak yine de onun bu davranışının sebebi hala bilinmediğinden araştırmalara devam edileceği de evraka eklenenlerden olmuştur.[743]

Aslında bir propaganda hadisesi olmasına ve din unsurunu da içerisinde bulundurmasına rağmen tarafların istihbarat faaliyetlerinin çarpıştığı ve günümüze 1910 yılından seslenen bir olayda Konsolos Orlov'un devletin arkasından iş çevirme başlığına uygun bir biçimde içinde yer aldığı bir hadiseden dem vurulması gerekiyor. Orlov, Necef'te bulunan Rus konsolosu ile mektuplaşmış ve bu durum Osmanlıların Tahran elçiliği aracılığıyla öğrenilmişti. Mektuplaşmaların içeriğinde Bağdat'taki Rusyalı, Necef'teki meslektaşına bölgesinde bulunan ulemadan birisinin yanına giderek Rusya'nın lehinde propaganda yapmasını salık vermişti.[744] Ayrıntıların verdiği alt metinden okunabilen en önemli fikir Rusya'nın aynı İngiltere gibi bölgedeki güçlü ve halkı tesiri altına alabilecek dinî liderleri kullanarak olası bir işgal hareketini haklı çıkarmak düşüncesidir. Ruslar hem kendileri tarafından seçilmiş bu kişileri etkilemeyi hem de sıcak denizlere inme politikaları kapsamında bölgeye gelmeleri dahilinde halkın kendisini yadırgamamasını arzu etmektedir. Zaten Orlov, bu gibi düşüncelerle hareket etmiş ya da eylemlerini Osmanlı'nın gözlerinin önüne en çok sermiş olan konsoloslardan birisi olmuştu.

---

742 *BOA, DH. ŞFR, 347/64*, 6-7 Eylül 1321 / 19-20 Eylül 1905.

743 *BOA, Y. PRK. UM, 75/95*; 12 Mayıs 1321 / 25 Mayıs 1905; Benzer durumlar Midhat Paşa'nın İzmir Fransa Konsolosluğuna gitmesi ve İngiltere İzmir Konsolosluğunun da olaylara dahil olmasının ardından yabancı temsilcilikler ve yerel yöneticiler arasında da gerçekleşmiştir. Funda Adıtatar, *İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetleri – İngiliz Konsolosluk Raporlarında,* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İzmir 2011, s. 213.

744 *BOA, HR. TO, 592/38*; 6 Kanunuevvel 1326 / 19 Aralık 1910.

Esası yine bir propaganda hadisesine ait olmakla birlikte buradan hemen Bağdat Rus konsoloslarından Orlov'un da aldatmaca unsurunu temelinde barındıran olayları kendisi için birer politik hamle haline getirdiği belirtilmelidir. Nitekim o da Balkan Savaşı yıllarında Bağdat'taki bazı yerel gazetelerde çıkan makalelerden hareketle yalan haberler yaymak yoluna gitmiştir.[745] Tabii önemli bir olayı gösteriyor olması bakımından yukarıya iletilen bu hadise aynı biçimde Rus elçiliğine de aktarılan hususlardan olmuştur.

Kruglov'un Nofal ile olan hadisesi, Maşkov'un ilk geldiğinde Bağdat paşası ile tartışması gibi şahısları kendi dönemleri için sivrilten bazı olaylar yaşanmıştır. Orlov için mevzubahis sivriltici hadise ise onun tüm Bağdat ve yöresini gezmesidir. Söz konusu olay casusluk, propaganda, devletin arkasından çevrilen siyasi odaklı diplomatik hareketleri içermektedir. Tüm bunların temelinde ise Orlov'un daha ilk atandığı zamanlarda amiri olan Çarikov tarafından kendisine verilen talimatname[746] dahilindeki en can alıcı maddelerden birinin büyük etkisinde olduğu savunulabilir. *Türkiye-İran sınırında olup biten her şeyi dikkatle takip etmek gerekiyor*. İşte bu Orlov'un seyahatinin ana fikrini savunma noktasında muhtemelen arkasına sığınacağı resmi olan bahanesidir. Ayrıca Çarikov tarafından kendisine verilen iki talimat daha bu konu başlığı için hayati değer taşımaktadır. Söz konusu araştırmalar kapsamında bölge tahıl ihracatı bakımından ne gibi sonuçlara gebedir ve çöllerin sulanmasıyla bataklıkların kurutulması mümkün

---

[745] *BOA, BEO, 4099/307415*; 3 Teşrinievvel 1328 / 16 Ekim 1912; *BOA, DH. SYS, 112/7A*; 1 Teşrinievvel 1328 / 14 Ekim 1912; belgelerde konsolosun adına yer verilmemiştir. Ancak onun, tüm kaynaklar göz önünde bulundurularak hazırlanan tablolar uyarınca Arkadi Orlov olduğu su götürmez bir gerçek olarak görülmektedir. Benzer bir gelişme Fransa cephesinden de yaşanmıştır. Öyle ki bu gelişme Fransa Bağdat Konsolosunun görevinden alınmasına dahi neden olmuştur. *BOA, DH. ŞFR, 414/67*; 21 Nisan 1323 / 4 Mayıs 1907.

[746] Çarikov tarafından Orlov'a gönderilen talimatnamenin yine de pek özel olmadığı Akdes Nimet Kurat tarafından anlaşılmaktadır. Çünkü Çarikov, sadece Orlov'a değil, Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün Rus konsoloslarına genel bir tamim yayınlamıştır. Elbette Orlov'a gönderilen içerisinde bazı hususi ögeler yer almakla birlikte Çarikov'un bu tavrı yani 1909 yılının sonlarına doğru rastlayan gelişme [Maşkov'un bayrağı Orlov'a 1910 yılında teslim ettiği bilinmekle birlikte her ne kadar detaylarına haiz olunmasa da ilkinin bu tarihten çok daha öncesinde Bağdat'tan ayrıldığı ve ikincisinin de o tarihten daha evvel o coğrafyaya geldiği tahmin edildiği için] tüm Avrupa'da Rusların Türklere yakınlaştığına veyahut böylesi bir istemleri olduğuna dair yorumlamalar yapılmasına sebebiyet vermişti. Bunun nedeniyse Çarikov'un konsolosluklarına göndermiş olduğu talimatnamede *Türkiye'de vazifeli olan Rus memurlarının Türklere karşı iyi muamelede bulunmaları, bilhassa mali meselelerde Türk makamlarınca uygun esaslara riayet etmeleri gerektiğini* hatırlatmıştı. Kurat, *Türkiye ve Rusya,* s. 157-158, Böylesi talimatnamelerin Osmanlı makamlarınca da gönderildikleri bilinmektedir [bunların ilk örneklerinden biri için bkz. Gökbilgin, "Konsolos", s. 840.]. Fakat doğal olarak devlet çıkarlarında farklılıklar mevcuttur. Örneğin o makama beş kez getirilmiş olan Ali Paşa büyükelçiliklere gönderdiği talimatnamelerde, "İmparatorluğun güvenliği her şeyden önemlidir" uyarısında bulunmuştur. Ruslar ticari ve genişleme çıkarlarını gözetirken, Osmanlılar topraklarımızı korumaya gayret edin sloganlarıyla hareket etmişlerdir. Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", s. 292.

müdür soruları söz konusu hayati değere sahip soru işaretleridir. Öyle ki alt metin okuması burada Rusların yerleşmek istediklerini göstermektedir. Ayrıca kendi topraklarını ve ticaretlerini nasıl geliştirilebileceklerini de aslında bu şekilde sormuşlardır. O nedenle de Orlov'un seyahatinin barındırdığı unsurların devletin arkasından iş çevirmek ve siyaseten Osmanlı Devleti'nden alınacak topraklarla geliştirilecek-gelişecek olan Rusya'nın çıkarları işte bu sorularla düşlenenlerin zirvesini simgelemiştir. Nitekim aynı talimatnamede yer alan şu unsurlar da söz konusu söylemleri destekler niteliktedirler. *Yerel halk arasında "ulusal Arap fikri" ne kadar güçlüdür? – Tartışmalı olan Türk-İran sınırlarında neler olmaktadır?*[747] İşte Ruslar tarafından cevap aranan bu sorular, onların İngilizlerinkine benzer bir araştırma ve faaliyet içerisinde olduklarını göstermekte olup Arapların ulusal fikirlerinin yer etmesi durumunda rakiplerinin yaptığı gibi onlara özgürlüklerini vadetmek veyahut aksi seçenekte ise Rus varlığı bilincini aşılamak üzere ortaya çıkmıştır. Kaldı ki Arapların bu hususlarının öğrenilmesi sırasında ise Türk-İran sınırının kontrolüyle de bölge halkının bağlılıklarının kime karşı olduğu ve cevaba göre de o devletin bölgedeki gücünün ne olduğu da öğrenilmek istenmiştir. Ayrıca bu sorular zaten Orlov'un seyahatini aktaran Osmanlı belgelerinde de kendisine yer bulma imkanını elde etmiştir.

Caf Aşiretinin reisi olan Mahmud Paşa, Orlov'un seyahatinin kronolojik olarak en kapsamlı ve hakikati yansıtır özetini geçmiştir. Yine de karşılaştırmalı olarak birinci el kaynakların sağlamadığı verilerden en önemlisi, 1911 yılının Aralık ayında Orlov'un bazı Kürt liderlerinden mektuplar almış olduğudur. Orlov'a yazılan bu mektuplarda Kürt liderler, Rus vatandaşı olmak istediklerini dile getirmişlerdi. Fakat öne sürdükleri koşulları da vardı. Rus vatandaşı olacaklardı ancak bulundukları topraklarda hakimiyetlerini sürdürmeye devam edeceklerdi. Konsül Orlov, muhtemelen uzun süredir planlamış olduğu "iş çevirme" odaklı gezisinin programına kelimesi kelimesine

[747] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 23; Kruglov, 1899 tarihli olan raporunda Türklerin aslında Şeyhler üzerinde, vergileri gelip toplamak dışında çok da bir hakimiyeti bulunmadığını söylemişti. Bu gibi bilgilerin farklı olmakla birlikte birden çok konsolosun kaleminden çıkmasının nedeniyse aslında Orlov'a verilen talimatnamenin aynılarının ya da benzerlerinin muhtemelen tüm Bağdat konsoloslarından talep edilmiş olmasıydı. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 121; Nitekim İngiltere konsoloslarına gönderilen bir talimatname örneği, yine onların kurumlarının yıllar boyu kendi içlerindeki uyumluluğa işaret etmekle birlikte Rus meslektaşlarınınkiyle de benzeşmektedir. İngiliz konsoloslarına verilen talimatname (görev tanımları) için bkz. Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 77.

uyuyor olmasına rağmen herhangi bir cevap göndermemişti.[748] Konsolosun bu hareketinin eylemleriyle çatıştığını görmek fazlasıyla mümkündür. Çünkü Caf Aşireti reisi olan Mahmud Paşa'nın Orlov'un neler yaptığına dair vermiş olduğu ve Bağdat'taki Rus'un faaliyetlerini en detaylı biçimde anlatan birkaç yazıdan birisi olan bu raporunun temel düşüncesi Kürtler ve aşiretlerle yapılan görüşmeler zeminine oturtulmuştu.[749] Her ne kadar İstanbul üzerinden memleketine gitmek isteyişine değinmese bile, onun Bağdat'tan çıktıktan sonra İran içlerine Kirmanşah'a ve buradan da doğrudan Kafkaslar üzerinden yurduna gideceğini belirten paşa cümlesini bunun aksinin zuhur ettiğine işaret ederek tamamlamıştır. Paşa, bugünün Genelkurmaylık makamı olan Umur-ı Erkan Harb Dairesi için kaleme aldığı bu metne, onun önce Mendeli havalisine[750], ardından İran sınırında bulunan Gilan'a gittiğini haber vererek devam etmiştir. O topraklardan Kelhor aşiretinin içerisine giden olayın kahramanı burada birkaç gün kaldıktan sonra gerisin geri dönmüş ve iki aşiretin daha yanına uğramıştır. Sencab ve Güran (?) aşiretlerinin reisleriyle burada yine birkaç gün kalarak mülakatlar yapan Orlov, Kasr-ı Şirin'e gitmiş ve yine o mahalden geriye dönerek Neft Madenine gelmiştir. Buradan *kalkarak* iki mahalle daha uğradıktan sonra Zehab kıtasına gelen konsolos, oranın dağlarından başka bütün vadi ve sahralarını da tamamıyla gezmiştir. Söz konusu yerlerde kaçar gün kaldığı, hangi aşiretler ve reisleri ile görüştüğü ve sohbetlerinin içeriklerinin neler olduğu da kendisi Caf Aşiretine geldiği zaman bizatihi ondan öğrenilmiştir. Bu buluşmalar sırasında yerel halkla yaptığı mülakatlarda maksadının ne olduğu, nasıl taahhütler ve zararlı kelimeler sarf ettiği de Paşa'nın sözlerinden anlaşılmıştır. Paşa, ihtimaldir ki bu durumu mahalli ağ sayesinde diğer yetkilerden sağlanan bilgiler ışığında öğrenmiştir. O faaliyetlerinin ardından bulunduğu yerden karşıya geçerek Caf aşiretinin olduğu yere gelmiştir. Burası, Şehr-i Zor'a üç dört saat mesafelik uzaklıkta olan bir mahaldir. Öyle ki adı geçen bölgeye geldiği zaman Orlov yine *pek de yerinde durmamış* ve üç gündür içlerinde bulunduğu o

---

[748] Vadim Viktoroviç Mihailov, *Vostoçniy Vopros i Pozitsii Velikobritannii i Rossii v Pervoi Mirovoi Voine*, Dissertatsiya Doktora, Sankt Peterburg Gosudarsvenii Universitet, St. Petersburg 2009, s. 330.

[749] Şöyle ki, tarih boyunca bölgedeki aşiretler, özellikle aşiret menfaatlerini ön planda tutmuş olup, bağlı bulundukları siyasi teşekkülün aleyhinde birçok faaliyet içerisine girme eğilimi içerisinde olmuşlardı. Bkz. Erdinç Gülcü, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Bağdat Vilayeti'nde Meydana Gelen İsyanlar ve Eşkiyalık Hareketleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 57, Erzurum 2016, s. 1834.

[750] Bağdat İngiltere Konsolosunun tanımlamalarına göre Orlov'un seyahat şartları ziyadesiyle ağırdır. Çünkü yılın bu zamanlarında yetersiz coğrafya bilgileriyle [Konsolos aslında burada Rusların aynı zamanda bölgedeki genel yetersizliklerine de vurgu yapmaktadır] sert geçen hava şartlarının meslektaşını zorlamış olabileceğinden bahsetmiştir. *QDL, IOR/L/PS/10/212*.

aşiretten de bazı kişilerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu defa yine bazı zararlı sözlerle vaatlerden başka teşvik edici bir gayreti de kendisine rehber edinerek Arapların Necd ve Basra'yı nasıl ele geçirebileceklerinden dem vurmuştur. Bundan başka Bağdat'a bile zorla sahip olup şüphesiz bir şekilde özerklik kazanabilecekleri onun ağzından çıkanlar arasında yer almıştır. *Bunların tamamı İngiltere'nin vasıtası ve kuvveti sayesinde maksat edinilerek muvaffakiyetin sağlanabileceği bir yol* olarak görülmüş olmakla birlikte Rusya İmparatorluğu, daha net ve sade bir biçimde; *İngiltere Devleti'ne göre iktidara çok daha malik* olan bir siyasi teşekkül konumunda bulunmuştur. Söz konusu diplomatın dilinin keskinliği elbette bu seviyedeki bir sivrilikle de yetinmemiştir. Ayrıca Araplar hakkında anlattıklarının aynılarını Kürtler için de bir senaryo şeklinde kurgulayarak onlar da imtiyaz sahibi olur ve hükümet teşkil ederlerse diye başlayan cümlelerle rekabet ortamı da oluşturmaya çalışmıştır. Tüm bu faaliyetlerinden başka Orlov'un gerçekleştirdiği ve ziyadesiyle önemli olarak görülen diğer bir mesele, onun gezdiği yerlerdeki aşiretler hakkında sürekli yanında bulundurduğu bir deftere notlar tutuyor oluşudur. Caf aşiretini bile tayfa tayfa kethüda isimleri ve miktarlarıyla birlikte kaydettiği görülmüştür. Caf reisinin yazdığı raporun kaleme alınışı aynı zamanda Orlov'un oradan hareket edişini de simgelemiştir. Bu kalkış elbette oradakilerin kendisine birtakım sorular yöneltmesine neden olmuştur ki, Rusyalının tam olarak ne yapacağı ya da yapmak istediği de böylelikle öğrenilebilmiştir. Caf aşiretinin yanından El-Bice'ye doğru yola çıkmış olmasından başka sonrasına dair fikirleri de aslında "kendisi tarafından" bu rapor dahilinde yansıtılmasına neden olmuştur. El-Bice'nin ardından Urmiye / Rumiye, buradan Cevaz'a, orada yine Caf aşiretlerinin bulunduğu yerlere ve birkaç gün konaklamanın gerçekleştirilmesiyle geri Urmiye'ye ve sonrasında Merivan'a gelinmesi düşüncesi açığa çıkmıştı. Rota, Merivan'ın ardından Şenev güzergahıyla devam etmişti. Burada hem yine Caf hem de Kara Ulus aşiretlerinin bulundukları mahalleri gördükten sonra bu seferki adres Bane ve oradan Savuçbulak bölgesine doğruydu. Seyahatin nihai noktası Savuçbulak'ta kendi memurlarına varmış olmaktı.[751]

[751] *BOA, HR. SYS, 91/9*. Mahmud Paşa yazısının sonunda ayrıca şifrelenme mevzusuna dikkat edilmediği, bunun için yazının evvela Hanekin'e gönderildiği, liyakatsiz valilerin hem telgraf meselesi hem de konsolosun harekatında olduğu gibi nispeten malumat elde ettikleri ve esas uğraştıkları işin siyaset olmasından dolayı buna benzer durumlarda gaflete düştüklerine dair gerekli uzunlukta ancak ders çıkarılması için de öz bir sonuç kaleme almıştır; Amerika Birleşik Devletleri'nin 1896 yılında Tahran Elçisi Alex McDonald'ın İran-Osmanlı sınırında koruma talep eden bir misyonere yazmış olduğu mektuba

Meşhur Mendeli havalisi gezisi, Orlov için "bir iş çevirmek" noktasında gerçekleştirilen zirve faaliyetlerin başında gelmektedir. Ancak Orlov'un konsolosluğu ile ilgili olarak burada bir ara söz verilmesi icap ediyor. 28 Eylül 1912 tarihli olup sadaretten Hariciye Nezareti müsteşarına yazılmış olan bir evrakta Orlov'un kimi hareketleri neticesinde görevinden alınması istemi açığa çıkmıştı. Muhtemeldir ki yazışmanın başlangıç adresi Bağdat valiliği olsa da burada onun yerinden kaldırılmasını esas olarak isteyen de Harbiye Nezareti olmuştu. Bağdat'ın VI. Ordu Kumandanlığının merkezi olmasından dolayı zaten konsoloslara diş geçirebilen esas makam askeri kurumlardı. Onun valilikte bulunduğu sırada ünvanına yakışmayacak tavırlar sergilemesi ve hatta ortalığı ayağa kaldırması ihtimaldir ki bardağı taşıran son damla yahut damlalardan biri olmuştu. Bunun üzerine ilgili istem doğrudan hariciyeye iletilmişti.[752] Yine de seyahatiyle

burada ayrıca temas etmek gerekiyor. Her ne kadar Orlov'un seyahatinden bir on yıl evvel gerçekleşiyor olsa da adı geçen diplomat, koruma talep eden misyonere 20 Ocak 1896 tarihli yazısında İran hükümetinin sınır ve ötesinde hiçbir koruma işlemini üstlenemeyeceğini belirtmiştir. Bkz. FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1896,* Persia: No. 370; Nitekim Osmanlı Devleti'nde ecnebi vergileri kendi vatandaşlarınınkinden yüksek olmasına karşın bunu sağlayamamış ve her birini eş tutmuş olan İran'ın böylesi bir duruma düşmesi normal olarak görülmelidir. Ayrıca aradan on yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen elbette propaganda ve istihbarat faaliyetleri kapsamında çok daha gerekli bir hareket olmasına rağmen Orlov'un neden İran hükümeti ile iletişime geçmediğinin (geçtiyse bile bunun Osmanlılar tarafından alınan haberlerde açığa çıkmadığı) ve herhangi bir talepte bulunamayacağının nedeni de anlaşılmış olmaktadır; Ayrıca 1903 tarihli bir deklarasyon olmasına karşın Orlov'un bu faaliyetlerinin Osmanlı tarafından en ince ayrıntısına varana kadar gözlemlenmesine benzer bir biçimde İranlılar da söz konusu tarihte yabancıların fotoğraflama krokiler çıkarma gibi sebeplerle ülkelerine girişi yasaklama yolunu tutmuşlardı. FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1903,* Persia: No. 657; Orlov'a karşı birebir bu durumun gerçekleştirildiğine dair belgelerde herhangi bir ibare bulunmamakla birlikte mesela Almanya Devletinin Musul viskonsolosunun Van'a gerçekleştireceği seyahat kapsamında kendisine muhafaza temin edildiği de bilinmektedir. *BOA, DH. ŞFR, 366/67*; 18 Haziran 1322 / 1 Temmuz 1906. Konsolosların bu seyahatlerine arşivlerde fazlasıyla rastlamak mümkündür. Kerkük yolu ile Musul'a giden Bağdat İngiltere Konsolosu için bkz. *BOA, DH. ŞFR, 304/110*; 28 Mart 1319 / 10 Nisan 1903. Bir başka örnekte ise Musul ve Süleymaniye taraflarında dolaşan Bağdat İngiltere Konsolosunun takip edilmesi istenmiştir. *BOA, DH. ŞFR, 662/135*; 22 Nisan 1326 / 5 Mayıs 1910; Av bahanesiyle gezen ve Osmanlı Devleti'nin durumu ile kendileri hakkında Arap kabilelerinden bilgi toplayan diğer bir İngiltere Bağdat Konsolosu için bkz. *BOA, HR. SYS, 93/13*; 30 Mart 1913. Ayrıca bu tarih, Orlov'un seyahatine de denk geldiğinden düşündürücü bir faaliyet olarak da görülmektedir.

[752] *BOA, BEO, 4088/306597*; 15 Eylül 1328 / 28 Eylül 1912; Şöyle ki içerisinde Bağdat Fransa Konsolosu, Fransız diplomatları ve Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'un İngiltere'ye gezide bulunmasını anlatan bir hariciye siyasiye belgesi dahilinde konsolosların görevlerinden azledilmesiyle ilgili önemli bilgiler aktarılmıştır. Öncelikli olarak Tahiti adasının Fransızlar tarafından ele geçirilmesi hususuyla ilgili olarak buradaki İngiltere Konsolosu Prichar'ın yaptığına benzer bir biçimde o devletin burada alakası kalmamasının ve tehlikeye girmiş olmasının verdiği sebeple söz konusu diplomatın istifa edebileceği hatırlanmalıdır (Bkz. s. 1). İkinci olarak konsolosların sağlıkları mevzubahis edilmiştir. Osmanlı topraklarında bulunan Kudüs Fransa Konsolosunun Fransa devletinden gelecek bazı üst düzey yetkililerin ziyareti vesilesiyle görevinin başında bulunması sağlığından dolayı pek de mümkün görülmemiştir. Daha sarih bir örnek olarak bu durum aynı zamanda adı geçen konsolosun vazifesini eda edemeyeceği düşüncesini de doğurduğundan onun buradan kaldırılması gündeme gelmiştir. Hariciye nezaretine verilen ve genel olarak Fransızları ilgilendiren bu raporun son adımında ise bahse konu edilen kişi Fransa Bağdat Konsolosu olmuştur. Yazıya göre Fransızların diplomatı Bağdat valisinin işaretine göre her şeye karışmaktadır. Öyle ki onun bu coğrafyadan kaldırılması Bağdat valisinden başka aslında Hariciye Nezaretinin de isteğidir. Onun

ilgili Osmanlılarca üretilmiş olan evrakların birinden anlaşıldığı üzere Orlov görevinden alınmamıştı. Çünkü belge içerisinde Bağdat Valisi Halil, tüm bu hadiselerden sonra eğer ki Bağdat'a dönerse garazkâr tavırları da göz önünde bulundurularak başka bir mahalle tahvil edilmesi için izin istemişti.[753] Diğer bir verilmesi gereken ara söz ise Orlov'un bu sırada İngiliz arşiv belgelerine de konu olmasıdır. Her ne kadar söz konusu materyal içerisinde onun, "Orlov" oluşundan söz edilmese de Rus hükümetinden İngiltere'ye onunla ilgili bir muhtıra *aide-memoire* gönderilmiştir. Burada Kasr-ı Şirin'de bulunan viskonsolos ile beraber Orlov'un Bağdat'taki *meseleye* dair bir çözüm bulmaları gerektiği bulamasalar bile başarıya ulaşacakları belirtilmiştir. Tatmin edici bir şekilde o çözüme ulaşılamasa da bu diplomatların *söz konusu bölgelere ortak bir sefer yapmaları* gerektiğinden de bahsedilmiştir. Her ne kadar Osmanlı makamları belgelerinde Orlov'un yanında değil bir diplomat herhangi bir İngiliz varlığından söz etmemiş olsa bile ilgili İngiliz evrakının tarihinin 26 Eylül 1912 olduğu da burada belirtilmelidir.[754] Nitekim o tarih, Orlov'un daha henüz seyahate çıkmadığı bir zaman dilimine işaret etmektedir.

Orlov, memleketine gitmek üzere yola çıkacağını bunu da yukarıya Doğu Anadolu coğrafyasına geldikten sonra Dersaadet'e ulaşmak suretiyle tamamlayacağını

azledilmesi isteğine dair bir belge aslında posta ile de gönderilmiştir. Fakat *Umur-ı Ecnebiye Nazırı* olan Gizot'nun şu sıralarda görülebilmesi imkânsız gibidir. Hatta sadrazam tarafından iletilen azil meselesi Gizot'ya daha önce de sunulmuştur. Fakat sert bir dille, *şu konsolos filan tarihinde şunu etti ve falan vakitte böyle dedi ve falanca adamları gördü yollu* olup resmen meydana koyulup kabul görecek böylesi ithamları içerir şikayetlerin artık gelmemesi gerektiğini ve azil ile değişikliğin şiddetli bir söylemle yapılamayacağını artık biliniz şeklindeki bildirimlerden dolayı bu durumun Fransızların önüne koyulmasına cesaret edilemeyeceği belirtilmişti. Ayrıca burada elçi tarafından Bağdat konsolosunun üst tabaka Fransızların gözünde güvenilir ve kuvvetli bir kişi olmasından ötürü bu gibi şeylerden ziyade Bağdat paşasına adı geçen diplomatın usullere aykırı neler yaptığı kendi memuriyetine ve milli menfaatlere hukukî çerçevede yanlış nasıl hareketlerinin bulunduğunun iletilmesi söylenmişti. Bağdat'taki Osmanlı makamları ve Avrupalı devlet mensupları ile temsilcilerinin onun hakkında ne düşündükleri adı geçen kişilerin söz konusu Fransız'a şahit olup olmadıkları araştırılmalıydı. Bu yüzden de Bağdat paşası ve diğer mercilerce onun sadece tembihlenmesi gerekiyordu. Bkz. *BOA, HR. SFR. (1), 8/128*; 22 Receb 1260 / 7 Ağustos 1844; İlgili belgede anlatılanlar aslında Rusya Devleti temsilcilerinin de hareketlerini kapsayan ve bu konuda fikir veren – açan bilgilerdendir. Öyle ki konsolosların aslında ciddi manada gerçekleştirdikleri bir hareket olmaması durumunda yaptıkları ve olumsuzluk platformu dahilindeki iş aksatma – oyalama – adam kollama ve iş çevirme faaliyetlerinde tembihlenmeleri gerektiğini göstermektedir. Konuya dair bir kanun ya da resmi yazı olmamakla birlikte bir nevi şihafi olarak izlenmesi gereken yolun bu olduğu belirtilmiştir. Resmi ve benzeri bir yazı olmamakla birlikte söz konusu belge Osmanlıların konsolosluk ve diplomasi hukukuna dair bilgiler içermesi bakımından önemli olarak görülmüştür.

753 Nitekim Orlov, aslında zaten seyahatine çıktığı vakit, yeni görev yeri olan Tahran'a gitmektedir.

754 *QDL, L/PS/10/291/2*; Zaten Konsolosluğun kuruluşunda da İran'dan ve Bender-Buşehr'den gelecek olan haberler, Basra Körfezi ve Fırat vadisinde gelişecek durumlardan haber alınması misyonun en evvel amaçlarından birisiydi. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 13.

beyan etmişti. Ancak o Hanekin tarafına geldikten sonra anayoldan ayrılmıştı[755] Ayrıca konuyu ilgilendiren bütün belgeler arasından sadece bir tanesi, Orlov'un tüm bu faaliyetlerini ve seyahatini yayan olarak gerçekleştirdiğini haber vermişti.[756] Böylece devletin arkasından birtakım planlar yapıldığının en açık ibarelerinden birisi daha işin başında ortaya çıkmıştı. Nitekim halkın kendisine dışarı çıktığı zaman iyi bir gözle bakmadığı hatta konsolosluk personelinin darp edildiği gibi haberleri veren Orlov'un[757] kendisi aslında yoldan bilerek ayrılmış ve anlattığı üzere kılavuzunu kaybettiğinden ötürü yolu tek başına da gitmemişti. Bu noktada yine yalan ifade ve ibarelerde bulunan Rusyalının yanında kendisine bölge aşiretlerinin reislerinin adamları eşlik etmişlerdi.[758] Hemen belirtilmesi gerekenlerden biri de Osmanlı karar alıcılarının aslında onu adım adım takip ettirdikleridir.[759] Bu hususta aşiret reislerinden ve devletin kaymakamlarından kendisine dair raporlar gelmektedir. Fakat konsolos devlete ait topraklardaki önemli yerler – mesela Neft madeni – taraflarında burası hakkında sorular sormaya ve aşiretlerle iletişim kurmaya çoktan başlamıştır.[760] Onun bu gezisi sırasında sınırın hem İran hem de Osmanlı taraflarında bilgiler toplamaya çalıştığı, mukataa-ormanlık araziler ve madenlerin bulunduğu yerlere ziyaretlerde bulunduğu da görülmüştü. Nitekim, hudut bölüğünden alınan haberleri ileten Musul Ordu Kumandanlığına bu konuyla ilgili olarak onun gözlemlenmeye devam edilmesi ve fakat müdahale edilmemesi istense de öncelik gösteren durumlarda önemli sahalara yaklaştırılmaması da belirtilmişti.[761] Ayrıca bölgedeki ordu kumandanlıklarına

---

[755] *BOA, BEO, 4187/313972*; 18 Mayıs 1329 / 31 Mayıs 1913; İstanbul'a ya da *Dersaadet yoluyla memleketlerine gitmek* yalanı (!) Ruslara tembihlenen bir ana bahane olmalıydı. Nitekim Rize'deki meslektaşı da aynı bahane adı altında Sivas ve havalisinde ciddi gezilerde, haritalandırma ve bilgi aktarımı için raporlar tutmak gibi bir takım Rus heveslerini uygulamaya dökebilmişti. Turan, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rize Rus Viskonsolosluğu", s. 232.

[756] *BOA, HR. SYS, 91/9*; 26 Haziran 1329 / 9 Temmuz 1913.

[757] Sonat, *Harb-i Umûmî'de Bağdat (1914-1918)*, s. 17-18.

[758] *BOA, DH. MTV, 10/70*; 29 Ağustos 1329 / 11 Eylül 1913.

[759] Örneğin Kufe'ye gitmek isteyen Bağdat Amerika Konsolosunun da attığı her adım takip edilmiştir. Söz konusu hadiselerde baş aktörün bu diplomatlar olması ve olayın ana nüvesini "seyahat" kavramının oluşturması her vakit bir takip unsurunu Osmanlıların gözlerinde gerekli kılmıştır. *BOA, DH. ŞFR, 343/43*; 7 Nisan 1321 / 20 Nisan 1905; Erzurum Rus Başkonsolosluğu katibinin masumane görünen ve dini vecibesi olarak adlandırılabilecek Kudüs gezisi dahi bu duruma bir örnek olup kayıt altına alınanlardan olmuştur. *BOA, DH. MTV, 24/46*; 4 Teşrinievvel 1317 / 17 Ekim 1901.

[760] Orlov'un gerçekleştirdiği faaliyetlerinin benzerlerini genelde bölgedeki ve özelde Bağdat'ta bulunan diğer devletlerin konsolosların gerçekleştirdikleri görmek ziyadesiyle mümkündür. Bağdat'ta bulunan İngiltere konsolosunun elinde buradaki aşiretlerin isimlerinin yazılı olduğu bir liste olması bunun en iyi kanıtlarından birisidir. *TNA, FO, 424/132*; s. 145.

[761] *BOA, HR. SFR. (1), 170/9*; 28 Mayıs 1329 / 10 Haziran 1913; Her ne kadar çok daha geç tarihli bir belge olmasına karşın hariciye hukuk müşavirliği tarafından konsolosların bilgi toplama faaliyetlerinin casusluk

belirtildiği üzere İran aşiretlerinin hareketleriyle ilgili olarak *bir kat daha* dikkatli olunması ve onlara gerekenin yapılması noktasında nasihatlerde bulunulmasına dair sadrazam tarafından bir hatırlatma notu daha gönderilmişti.[762]

Osmanlıların kendi arasında işleyen bürokrasi kapsamında Orlov'un şahsi söylemleri ile İran'dan geri Osmanlı topraklarına dönemeyeceği ve bu nedenle de istikametini değiştirmek suretiyle ve bahanesiyle farklı aşiretleri ziyaret etmek istediği haber alınmıştı. Bu nedenle merkezden geri gönderilen şifre telgrafname ile bölük kumandanlığına yanına bir subay verilerek başka aşiretlerin reisleriyle görüştürülmesine meydan verilmemek üzere ona refakat edilmesi bildirilmişti.[763] Tabii buna rağmen Orlov, aynı kumandanlıktan belirtilen işarete göre faaliyetlerinden geri durmamıştı. Bundan üç gün sonrasında hududu gezerken buraların krokisini edinmek istemiş hatta devletler arası hukuku öne sürerek dolaşmaya devam edip çeşitli aşiretlerle temas etmeye devam etmişti.[764] Burada belgede açığa çıkan ve olaya netlik kazandıran en önemli ifadelerden biri de onun halkın zihnine de etki etmek istemesiydi.[765]

Aşiretlerle iletişim kurulmasıyla ilgili olarak Orlov'un açık bir biçimde İran sınırı üzerinde bulunan Zehab kıtasına gittiği[766] ve burada *doğrudan doğruya malumat istihsalinde* bulunduğu Osmanlı karar alıcılarının ortaya koydukları belgelere dahi yansımıştı. Öyle ki Osmanlılar bu *görevin* ona Rus hükümeti tarafından verilmiş olduğunu da açıkça işlemişlerdi. Bu yansıyışın içerisinde edinilen bilgilere göre bölgedeki mahalli Osmanlı memurları kendisine karşı değişik tavırlar sergilemişti. Ayrıca hemen belirtilmesi gereken de söz konusu yansımaların yani olayların anlatımının bizzat Orlov'un

kapsamına girip girmediği de I. Dünya Savaşı'nın bir getirisi şeklinde İstanbul'da gündem olmuştu. Buna göre onların her bilgi toplama faaliyetlerinin casusluk sayılamayacağı ancak istihbarat toplayanların cezalandırılacakları ön görülmüştü. Öyle ki Orlov'la ilgili olarak birkaç yıl öncesinden takip edilen bu durum Cihan Harbi zamanında alınan kararın da bir öncülü niteliğinde olup benzeşmektedir. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 112/13*; 12 Kanunuevvel 1331 / 25 Aralık 1915.

762 *BOA, HR. SYS, 91/9*; 18 Temmuz 1329 / 21 Temmuz 1913.

763 *BOA, HR. SFR. (1), 170/9*; 1 Haziran 1329 / 14 Haziran 1913.

764 *BOA, HR. SFR. (1), 170/9*; 4 Haziran 1329 / 17 Haziran 1913. Kroki edinmek isteyişi Van'daki ordu kumandanlığı tarafından da bildirilmişti. Bkz. *BOA, HR. SFR. (1), 170/20*; 26 Ağustos 1913; resmi yahut gayrıresmi bir şekilde böylesi hadiselerin örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Mesela, Almanya Bağdat Konsolosu da bölgede bir gezintiye çıkmış ve Ninova harabelerinin civarındaki bazı yerlerin üzerinde haritalama faaliyetlerinde bulunmuştu. *BOA, DH. ŞFR, 221/19*; 5 Şubat 1313 / 17 Şubat 1898.

765 *BOA, HR. SYS, 91/9*; 4 Haziran 1329 / 17 Haziran 1913.

766 Söz konusu seyahatin detayları yer yer İngiliz belgelerine de yansımıştır. *QDL, IOR/L/PS/10/212.*

kaleminden çıktığıdır.[767] Onun yazmış olduğu bir rapor üzerinden söz konusu hadiseler öğrenilmişti. Bunda elbette onun görevinin anlaşılamamış olduğu da temel etkenlerden olmuştu. El-Rabiya Araplarının bulunduğu Deşt mevkiine gelindikten sonra jandarma mülazımı Zeki efendinin müfrezesinde bulunan Onbaşı Abbas, Orlov'un kılavuzunu da elinden alarak tutuklamak cesaretini göstermişti.[768] Hatta Abbas her ikisine karşı kötü muamelede bulunmuştu. Fakat sonrasında hiçbir asker onu gideceği yere götürmek noktasında bir cesaret sergilememişti. Bu nedenle de Orlov, kendi deyimiyle bin bir müşkül çekerek yolunu kendisi bulmak zorunda kalmıştı.[769] Vardığı yer, önemli görüşmelerde bulunacağı ve misafir edileceği Hasan ağanın evi olacaktı.[770] Onun Hasan ağanın evinde konuk olma nedeniyse tek başına yola düşmesinin ardından o yoldaki önemli duraklardan birinin adı geçen ağanın evinin olmasıydı.[771]

Orlov'un bu hareketlerinin neticesinde artık Hariciye Nezareti durumun tam olarak ne olduğunu anlamak ve tabiriyle bu hususa bir nihayet vererek el atmak inancına kapılmış olmalıydı. Nitekim hadiseyi ele alan bir evraktan da anlaşıldığı üzere durumu soruşturmak adına Petersburg Osmanlı Elçiliğine konuyla ilgili bir yazı kaleme alınmıştı. Elçi Turhan Paşa neredeyse bir ay evvel Hariciye Nazırı Said Halim Paşa tarafından kendisine sorulmuş olan problemlerin cevabını alarak Osmanlı tarafına durumu iletebilmişti. Burada açıkça Said Halim Paşa, Orlov'un toprakları dahilindeki aşiretler arasında fesatlık çıkardığını ve bu tarz eylemleri Osmanlı hudutları üzerinde gezerken icra ettiğini İran'la ilgili işler müdüriyetinden aldığını belirtmişti. İstanbul yolu ile Petersburg'a dönmek isteyen bu konsolos niçin buralarda dolaşıyordu? Elçi Turhan Paşa Rus yetkililerden aldığı cevapta işte bu sorunun karşılığı olarak şunları kaleme almıştı. Zehab havalisinin sınır işleri daha devletler arasında herhangi bir biçimde sonuca

---

[767] Orlov'un raporunda, İstanbul Rus Elçiliği tarafından hariciyeye gönderilen Fransızca takririn 21 Mayıs tarihli olduğuna işaret edilmişti. Bkz. *BOA, HR. SYS, 91/9*; 24 Haziran / 7 Temmuz 1913.

[768] Öyle ki başka bir belgeden adının Abidin olduğu anlaşılan bu kişinin Orlov'u özellikle askerlerin devriye gezmedikleri yerlerden götürmeye çalıştığı (kaldı ki bu gayet tabii bir biçimde müşterisinin de isteği olarak görülebilir) ve fesatlık yapılabilmesi için yollardan sapılarak diğer taraflarda oturan-bulunan aşiretlere gidilmesi için gerçekleştirilen bir hareket olduğu 18. hudut bölüğü müfrezesi tarafından Van'daki Ordu komutanlığına iletilmişti. Bkz. *BOA, HR. SFR. (1), 170/20*; 25 Haziran 1329 / 8 Temmuz 1913.

[769] Zaten kendi raporları üzerinden İstanbul Rus Elçiliği bölgedeki Osmanlı memurlarının Orlov'a kötü davrandıklarını belirterek yine konsolosun istemleri üzerinden devlet makamlarına şikâyette bulunmuşlardı.

[770] *BOA, DH. MTV, 10/70*; 3 Ağustos 1329 / 16 Ağustos 1913.

[771] *BOA, DH. MTV, 10/70*; 21 Temmuz 1329 / 3 Ağustos 1913.

erdirilmemişti ve bu nedenle de Rus hükümeti onu bölge hakkında malumat toplayarak bir raporla iletmesi için bizzat göndermişti.[772]

Ana caddeden sapan Orlov, belgelere göre Hasan ağanın evinde bir gece konaklamıştı. O gece, Hasan ağa ile konsolos arasında şöyle bir mülakat gerçekleşmişti. Eğer ki onlar, bölgedeki söz konusu aşiret tekkelerinin şeyhiyle beraber Rus himayesine geçerlerse verimli toprakları olan Sombar arazisine yerleştirileceklerdi. Dahası bunu gerçekleştiren her nefere de dört lira verilecekti. Verilen liranın yani para cinsinin ruble mi yoksa başka bir birim olup olmadığı belgelere açıkça yansıtılmamıştı. Ayrıca bu paraların nasıl karşılanacağı, Rusya devletinin doğrudan dahil olup olmadığı da belirtilmemişti. Bu görüşmenin ardından Hasan ağa oğlunu konsolosun yanına katmış ve Rabiye aşiretinin tekke şeyhinin yanına göndermişti. Ancak şeyh, Hanekin'de bulunuyordu ve yerinde kardeşi vardı.[773] Öyle ki belki de Osmanlı Devleti'ne karşı bir Rus diplomatı tarafından gerçekleştirilen en büyük iş çevirme hareketlerinden birisi bu olmalıydı. Çünkü en ileri gidilen bir nokta olarak, İngilizlerin yüzyıllardır bölgede yürüttükleri ayrılıkçı faaliyetlerin bir benzeri bu sefer Ruslarca icra edilmişti.

Orlov, şeyhin kardeşiyle de görüştükten sonra tekrar Hasan ağanın yanına dönerek bilgilendirmede bulunmuş ve tekrar yola çıkmak için müsaade almıştı. Nitekim İran aşiret reislerinden Aziz Han'ın oğlu Mecid Han 60 atlı ile beraber Neft deresine gelmiş ve konsolosu da alarak Sombar mevkii üzerinden İran'a doğru gitmişlerdi. Söz konusu hadiselerin nasıl bir gelişim gösterdiğiyse oradaki seyyar jandarma müfrezesi tarafından üstlerine verilen raporlardan anlaşılmıştı. Elbette Hasan için gereken tahkikatın açılmasına da gayret gösterilmesi istenmişti.[774]

Bu olayların ardından Orlov, Neft madeninde bulunduğu sırada bu sınırdaki toprakların hangi devlete bağlı olduğunu[775] yanındaki Kara Ulus aşireti üzerinden öğrenmeye çalışmıştı. Bunu hudutlar üzerinde ve aşiretler arasında gerçekleştirmişti. Ayrıca merkez kazaya geldiği zamansa Basra'nın İngilizler tarafından alınacağı ve İngiltere hakkında ve aleyhinde dilini tutmaksızın usturuplu olmayan bir biçimde

[772] *BOA, HR. SFR. (1), 170/9*; 26 Ağustos 1913.
[773] *BOA, DH. MTV, 10/70*; 29 Ağustos 1329 / 11 Eylül 1913.
[774] *BOA, DH. MTV, 10/70*; 29 Ağustos 1329 / 11 Eylül 1913.
[775] Kastedilen bağlılık toprakların yer aldığı sınırlardan çok, insanların hangi tarafa kendilerini ait hissettiklerine dair olan bağlılıktır.

konuştuğu kayıtlara geçilmişti. Nitekim Osmanlıların idareyi ele almazlarsa Arnavutluk'ta[776] yaşadıklarının aynısını burada da göreceklerini söylemişti. Sonuçlarının iyi olmayacağını beyan etmesinin ardından Orlov tekrar yollara düşmüştü. Kelhor reisi Davud Han kendisiyle beraber İran'a gidecek olan kafilenin muhafazasına yirmi atlı ayırmıştı. Bu atlılar, Kirmanşah'a gitmeleri için Orlov'a da refakat hizmetinde bulunmuşlardı.[777]

Harbiye nezaretinden gelen başka bir yazının kopyasında Orlov'un sınırın ötesine geçmesinin ardından da durulmadığı görülmüştür. Orlov, Mendeli havalisinde gerçekleştirdiği faaliyetlerin ardından Geylan'a ve yine yukarıda belirtildiği üzere sonrasında Kelhor aşireti reisi olan Davud Han'ın yanına gitmişti. Kasr-ı Şirin'e gitmesinin ardından Neft madenine gelmiş ve ardından Şehr-i Zor'un 3-4 saat mesafe uzağındaki bir yerde konaklayarak yine Osmanlı makamlarının misafiri olmuştu. Tabii aşiretlerle görüştüğü sırada hangi reisin yanında ne kadar kaldığı ve onlara ne vaat ettiğini halihazırda bilen ordu, onun anlık olarak bu son durağındaki yerde de rahat durmadığını ve aşiret reisleriyle görüşmeye devam ettiğini bildirmişti. Caf beyzadeleriyle de bu sırada görüşen Orlov, aynı İngilizlerin uygulayageldikleri şekilde onlara Arapların kalkışacakları hareketlerinde başarılı ve Necd ve Basra'yı ele geçirmeye muvaffak olabileceklerini fısıldamıştı. Hatta onlar Bağdat'a kadar geleceklerdi. Arapların bu hususta mümtaz olacakları Orlov'a göre şüphesizdi.[778] Ayrıca söz konusu raporda, nasıl İngilizlerin bu gibi maksatlarında başarılı oldukları belirtilmişse, Rusların da bir devlet geleneğine sahip oldukları ve hatta İngilizlerden daha fazla iktidara malik oldukları da söylenmişti. Burada bütün Arap ve Kürt aşiretlerinin isimleri, kahyalarının kimler olduğu ve hatta içlerinde yaşayan kişilerin sayıları ve yine adları Orlov tarafından gizliden gizliye kaydedilmişti.

Öyle ki buradan kalkarak yine ormanlık olup farklı aşiretlerin bulunduğu yerlere gitmişti. Caf aşiretinin olduğu yerde bir gece kalan Rusyalı bölgeden ayrılırken de

---

[776] Dem vurulan mevzu aslında Arnavutluk'tan ziyade Makedonya toprakları ve Makedon meselesi olmalıdır.

[777] Söz konusu anlatı Bağdat vilayetinden gelen 18 Mayıs 1329 / 31 Mayıs 1913 tarihli belgeden sağlanmıştır. Bkz. *BOA, DH. MTV, 10/70*; 29 Ağustos 1329 / 11 Eylül 1913; ayrıca belge kapsamında Orlov'un tavır, söylem ve *Devlet-i Osmaniyye aleyhtarlığı* onun vilayet ve polis gibi birçok devlet yapılanmasından durmaksızın şikayetçi olduğu için gayet normal bir biçimde karşılanmıştı.

[778] *BOA, HR. SFR. (1), 170/9*.

memurlara zorluk çıkarmaktan ve kesinlikle gitmesi gerektiğini belirtmekten de geri durmamış ve yine yola koyulmuştu.[779] Orlov birçok yeri daha gezmek niyetinde olduğunu belirtmekten başka sonunda İran'daki Savuçbulak'a gidecek ve orada kendi meslektaşı olan memurların yanına iltihak edecekti.[780] Bütün bunların yanında sorguya çekildiği zamanlarda ise bu yolla Rusya'ya gideceğini söylüyor olması da Orlov'un meydana getirdiği diğer bir zihin bulanıklığına işaret etmiştir. Kendisi Süleymaniye yolunu kullanacağını belirtmiş olmasına rağmen Osmanlı makamlarının onun görüldüğünü söyledikleri yerler daha çok doğruluk payına sahiptir. Nitekim Hurmal ve Pençven[781] taraflarında bu Rus'un boy göstermesinden bahsedilen malumatların iletilmesi de o doğruluğun delillerinden olmuştur.[782]

Elbette Orlov'un faaliyetleri ve onu gözlemleyen Osmanlı mercilerinin ürettikleri evraklar nihayete ermemişti. Onun Musul'daki Ordu Kumandanlığından bildirildiği üzere Şenev (?) üzerinden Urumiye / Rumiye'ye gitmek üzere seyahatine devam ederken Şenev yolu üzerinde bir dikilitaşın fotoğrafını aldığı da bildirilmişti.[783] Tabii Orlov'un söz konusu fiiliyatı devam ederken aynı zamanda Osmanlı makamları da devlet kurumu olup kendisine muhbirlik eden bu mercilere onun aşiret reisleriyle görüştürülmesine meydan verilmemesine dikkat edilmesini bununla birlikte kendisine layık olan hürmetin de gösterilmeye devam edilmesini sıklıkla tembih etmişti.[784] Tabii hemen belirtilmesi

---

779 *BOA, HR. SYS, 91/9*; 20 Mayıs 1329 / 2 Haziran 1913.

780 *BOA, HR. SFR. (1), 170/9*. Muhtemelen raporu kaleme alan kişi olan Caf Aşiretinin reisi Mahmud Paşa kendisine ailesinin ve atalarının öteden beri bu gibi ecnebilerin kalben samimi olmadıkları, sürekli olarak bir işler çevirdikleri ve maksatları uyarınca tam da o vakit diliminde fesatlıklar ortaya çıkardıkları fikir ve besledikleri duygular olduğu tembihlenmişti. O nedenle Orlov'un meydana getirdiği tüm bunlar onun gözünde *mahlukatın ahvalinin* [zaten] *malum* olduğu doğrultusundaydı. Ayrıca o, bugüne kadar yöneticilerin liyakatsizlik göstererek hem hudut meselesine gereken önemi vermediklerini hem de adı geçen konsolos gibi memurlara karşı dikkatsiz davrandıklarını söylemekten başka, yerleşim yerleri arasındaki uzaklığı işaret ederek telgrafhanelerden gönderilen yazıların dahi şifrelenmediğini ve bunun bile konsolosların ele geçirebilecekleri bilgilerden olduğunu göstererek birtakım şikayetlerde bulunmuştu. Bkz. *BOA, HR. SFR. (1), 170/9*. Nitekim Rusya'daki Osmanlı elçiliğine bilgisi dahilinde olması bakımından Mahmud Paşa'ca yazılıp IV. Ordu Kumandanlığına iletilmiş bu rapor da iliştirilmişti. Bkz. *BOA, HR. SFR. (1), 170/9*; 6 Ağustos 1913.

781 Hurmal, Süleymaniye'nin 70km güneydoğusunda, Pençven ise yine aynı yerin 70km doğusunda ve Hurmal'ın üst kısımlarındadır. Söz konusu yerler bugünün Irak ve İran haritalarında da isimleri değişmeksizin görülebilecek olan mahallerdendir.

782 *BOA, HR. SYS, 91/9*; 4 Haziran 1329 / 17 Haziran 1913.

783 *BOA, HR. SYS, 91/9*; 26 Haziran 1329 / 9 Temmuz 1913.

784 *BOA, HR. SYS, 91/9*; 1 Haziran 1329 / 14 Haziran 1913.

gereken bir nokta olarak Orlov'un hareketleri sınırın diğer tarafını ilgilendirmesi bakımından İran'da olan Tahran Sefaret-i Seniyyesi'ne de bir yazı ile gönderilmişti.[785]

XX. yüzyılın ortalarında gerçekleştirilen ve uluslararası mecrada diplomasinin modern anlamdaki birçok kuralına temas eden Viyana Konvansiyonu'na göre, *kabul eden devlet*, elbette kimi hakları saklı olmak kaidesiyle ülkesinde bulunan diplomatik temsilciliklere seyahat serbestisi tanıyacaktır.[786] Bu bakımdan Osmanlıların aslında Orlov'a çok da sıkıntı çıkarmadıklarına şahitlik edilmektedir. Nitekim işin nihayetinde, her ne kadar Osmanlı arşivi bu hususta suskun kalsa da kendisi bir sonraki görev mahalline doğru hareket etmiştir. Ancak bu serbestliğe rağmen Orlov'un daimî olarak gözetim altında tutulduğu da görülmektedir.

Tam olarak haziran ayının hangi gününde olduğu belirsiz olmasına karşın Pençven hudut bölüğünden Orlov'un hareketleriyle ilgili bir yazı daha gönderilmişti. Umum-ı Erkan-ı Harbiyye Dairesine gönderilen metnin içeriğine göre Orlov, bu sefer Bane adında bir yerleşim birimine gelmişti ki burası Merivan'ın 120km kuzeyinde olup İran hududu üzerinde ve oraya bağlı bir mahaldi. Adı geçen Rus diplomatı, buradaki aşiretin reisiyle de görüşmüştü. Öyle ki onlara da kendilerini gönülden kime bağlı hissettiklerini sormuştu. Aşiret reisi ona, İran'a bağlı olduklarını ancak olası bir olağanüstü hâl durumunda da bu tabiiyetin Osmanlılardan başkasına ait olamayacağını belirtmişti. Nitekim bu cevap üzerine Orlov, buradan memnun kalmayarak ayrılmıştı.[787] İşin nihayetinde Orlov'un bölgenin haritasını en ince ayrıntısına kadar çıkardığı ve devletine teslim ettiği anlaşılmaktadır. Birçok noktada hikâyenin tamamlayıcısı konumunda görünen İngiliz belgeleri yine imdada koşmuş ve Orlov'un akıbeti hakkında bilgi vermişti. Bağdat Rus Konsolosluğu personelinden olan Popov, Merivan'dan itibaren ondan haber alamadığı için endişelenmişti ancak Kasr-ı Şirin'deki İngiliz temsilcisi Orlov'la buluşabilmişti. Ayrıca Orlov sonuçta Bağdat İngiltere Konsolosunun 8 Ağustos 1913 tarihli raporunda vermiş olduğu haber üzerine Tebriz'e ulaşmayı da başarmıştı.[788] Zaten Orlov'un Bağdat'tan çıktıktan sonra buraya gelme nedeni de artık yeni görev

[785] *BOA, HR. SYS, 91/9*; 20 Haziran 1913.
[786] Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 37.
[787] *BOA, HR. SYS, 91/9*; Haziran 1329 / Haziarn-Temmuz 1913.
[788] *QDL, IOR/L/PS/10/212*.

mahallinin Tebriz olmasıydı.[789] Yine de o ve Ruslar, bu gibi konularda İngilizlere göre bir geç kalmışlık içerisindeydiler.[790] Şöyle ki Bağdat şehrindeki görevinin bitmesinin üzerinden iki yıl geçmiş olmasına karşın Orlov, hükümetine gerektiğinde artık her türlü bilgiyi verebilecek bir donanım sahibiydi. Elbette bu donanım Orlov'un ya da Rusların başarı sahibi olmaları noktasında işlerine yaramamıştı. Söz konusu yılda, yani 1915'te Bağdat civarında olan Hanekin ve Kasr-ı Şirin arasındaki yolun bölgedeki Kürtler için çok önemli bir gelir kaynağı olmasından dem vurmuştu. Toprak, koyunlar ve vergiler (özellikle de bu güzergahı tercih edenlerden) o yolun burada yaşayan halka sağladığı faydalar olduğunu belirtmişti.[791] Devletine karşı Orlov'un bu bilgileri vermesi[792] de ihtimal ki Rusların bu tarihte neredeyse söz konusu coğrafyaya savaş dolayısıyla askerlerini fazlasıyla yaklaştırmış olmasından kaynaklanmıştı.

"Topraklarında bulundukları devletin arkasından iş çevirmek" tümcesine ayrı bir mana katan diğer bir olayda bu defa Bağdat valisi – Bağdat Rus Konsolosu ve Necef Rus Konsolosunun adı yan yana gelmiştir. Bütüne eklenen şaşırtıcı gelişme ise İttihad ve Terakki Cemiyetidir. Yine de hemen belirtilmesinde fayda olansa temel odak noktasının bu sefer Bağdat değil, Necef Rus Konsolosu olduğudur. Olaylar silsilesi en özet haliyle; Cemiyet para ile adam tutarak konsolosu kavasa dövdürtecek, Rusya ve bölgenin Rus konsoloslarına karşı zararlı faaliyet planlamaları ve programlamaları gerçekleştirilecek (Necef ve Necd'de) ve tüm bunların yer aldığı bir mazbata hazırlanması şeklinde gerçekleşecekti. Gelişmelerden haberdar olması üzerine konsolos bölgesinin yöneticisi olan kaymakama gitmiş, kaymakam polisleri çağırarak ismi geçen kimselerin getirilmesini istemiş ve bu durum üzerine konsolosu hedef alan kimselerin sadece Necef'teki Rusyalıyı dövdürtmek istedikleri kavasla değil, aynı zamanda konsolosu karşılarına alırken destek talebinde bulundukları bölgedeki diğer üst düzey Cemiyet üyeleri ve dinî liderler ile de araları açılmıştı. Hatta bazı şeyhler kaymakam dairesine

---

789 Anton Vladimirovich Vinokur, *ot Konfrontatsi Coglacovannomu Kurs. Politika Velikobritannii i Rossii v İrane: 1900-1914,* Sankt Peterburg Gosudartsvenii Universitet, Dissertatsiya Doktora St. Petersburg, 2004, s. 133.

790 İngilizlerin söz konusu faaliyetleri için bkz. Cengiz Kartın, "İngiltere'nin Musul Politikası (1800'lerden Lozan'a)", *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu,* Ed. Tolga Akay – Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, s. 309.

791 Olga Ivanovna Zhigalina, *Kurdı Iranskoi Provintsii Kermanşax,* İzdatelskaya Firma Vostotsnaya Interatura Ran, Moskova 2008, s. 20.

792 Elbette bu gibi seyahatlere çıkarak rapor tutan tek konsolos ne Orlov ne de Ruslardır. İngilizlere ait bir örnek için bkz. Osman Ersoy, "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* c. 2, S. 2, 1964, ss. 237-249.

çıkarak müzakerelerde bulunmuşlardı. Arka plandaki resmin şeffaflığını gizleyen bu olay bir kenara bırakılırsa, valinin Rusya taraftarı olduğu, hatta Rus konsolosu ile isminin yan yana geldiği, bu güçten doğan cüretle Rusyalının İttihad ve Terakki üyelerini memleketin bambaşka köşelerine göndermek üzere layihalar hazırlattığına dair keskin ifadeler gün yüzüne çıkmıştı. Mevzu bahis bu ibareleri dile getirenin Necef Rus Konsolosu olması ise hem dikkate hem de daha çok hayret şayan olarak görülmektedir. Elbette Osmanlı istihbaratının ele geçirmiş olduğu bu mektuplaşmalar neticesinde yerel yönetim boş durmamıştı. Konu çerçevesinde bir tahkikat başlatılması istenmiş hatta olayların bizzat Vali Ferik Şevket tarafından Rus elçiliğine bildirilmemesi gerektiği tembih edilmişti.[793] Tüm bu olaylardan Bağdat konsolosunun haberi olmadığını savunmak bir anlamda iyimser düşünmek olacaktır. O nedenle bu defa burada masumiyet giysisine bürünmüş olan ve hikâyenin kahramanlığını işgal etmeyen Bağdat'taki Rus diplomatının çevresindeki diğer meslektaşlarını dahi *iş çevirmek* noktasında olumsuzluk platformuna dahil edebileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bağdat Konsolosunu ya da Bağdat'ı ilgilendiren bir hadise olmasa da Rusların meydana getirdikleri iş çevirme harekâtına başka bir örnek 24 Ocak 1905'e aittir. İranlılar, Hanekin sınırında bulunan Belçikalı memurları işten atmışlardır. Dahası İngilizler de yine yakın bir coğrafya olan Kasr-ı Şirin'de petrol aramaktadırlar. Tüm bu haberler Hanekin kaymakamı vasıtasıyla Bağdat valisine ulaştırılmıştır. Konunun Rusları ilgilendiren bölümü ise, tüm bu yaşanan gelişmelerdeki tahrik ederek tetikleyici öge konumunda bulunanın onlar olmasıdır.[794]

Savaşın başladığı ve konsolosluğun kapatıldığı yıllardan olmasına karşın 1917 yılının eylül ayında Osmanlı mercilerince üretilmiş olan başka bir belge daha Rusların bölgede iş çevirdiklerine işaret etmektedir. Ruslar bu sefer bloklaşma sürecinde yanlarına katıldıkları Fransa ile savaştan biraz evvel olmak üzere bir broşür üretmişlerdir. Halkın büyük bir çoğunluğunun o dili anlayarak konuşmasından olsa gerek bu belge Arapça kaleme alınmıştır. Hem merkezî hem de yerel olan hükümete yazılı tecavüzde bulunan

[793] *BOA, DH. MUİ, 27/6*; 3 Teşrinievvel 1327 / 27 Ekim 1909.

[794] *BOA, DH. ŞFR, 338/90*; 11 Kanunusani 1320 / 24 Ocak 1905; Aynı hususta bahseden diğer bir evrak için bkz. *BOA, DH. MKT, 930/60*; 11 Kanunusani 1320 / 24 Ocak 1905.

bu belge herkesin İttihad ve Terakki'ci olmaya çalıştığını, olmayanlarınsa eski pozisyonlarını koruyarak yine de iktidarla iyi geçinmek istediğini, Bağdat'ta yönetim pozisyonlarını elinde tutan kimselerin rüşvet yediklerini ve dahasını içermekteydi. Esası propaganda faaliyetine dayanan ve üretim tarihine rağmen broşürün ne zaman basıldığı ve dağıtıldığı bilgisini paylaşmayan belgede[795] elbette yine ne üstüne ne de resmiyette vazifesi olmayan işlere kalkışan ve gerçekleştiren bir konsolosluk göze çarpmıştır. Savaş arifesinde kendi yararlarına olup bulundukları topraklardaki rejime karşı savaşa girileceği için askerlerini buraya getirme planları yapan Rusların bu şekilde eylemler sergilemeleri ve devletin arkasından iş çevirmeleri anlam bakımından yolundan sapmış fakat hedefinden sapmamış olan konsoloslar için şaşırtıcı görülmemelidir.

4.1.2. İşlerin Aksatılması

Konsolosluğun uyguladığı diğer bir çalışma sistemi ise işlerin aksatılmasıydı. İş aksatmak elbette olumsuz bir yargı içeriyorsa da belirtilmek istenen, konsolosluğun kendisinden çok aslında dışarıya karşı kullandığı bir unsur olduğudur. Kurumun burada kendi iç dinamiklerinin nasıl bir yöntem takip edilerek uygulamaya alındığı da belirsizdi. Moskova'dan yahut yine ona bağlı İstanbul'daki elçilikten mi bir talimat bekleniyordu? Hareket tarzı alt birimlerdeki ilgililere şifahen mi yoksa resmî iş akışına uygun bir yazı neticesinde mi bildiriliyordu? Yoksa Bağdat Rus konsolosu diplomasi oyunundaki bu hamleleri doğaçlama eylemlerle mi gerçekleştiriyordu?[796] Belirsizlik bir kenarda dursun, o tarz hamleler konsolosluğun neredeyse ilk açılışından itibaren örneklerine rastlananlar arasındaydı. Nitekim Osmanlı cihetinde dahi III. Selim tarafından, *kafirler bizi altı yıldır oyalıyorlar, biz de en azından onları altı ay geciktirebilirsek işlerimizi görebiliriz* tarzında ifadeler sarf edildiğine rastlanmıştır.[797] Sözün özü, sadece Bağdat Rus Konsolosluğu ya da Osmanoğullarının Sultanı tarafından değil, diplomasi denizinin içerisine düşmüş herkesçe bu tür tavırlar sergilendiğiydi. Mesela konsolosluğun kurulmasının hemen ardından Osmanlı arşivlerine yansıyan ilk örnek bir iş aksatma hadisesine işaret

---

[795] *BOA, DH. EUM. 4. Şb, 13/48*; 20 Eylül 1333 / 20 Eylül 1917.

[796] Birçok iş ve meslekte olduğu üzere aslında diplomatların da gerekli noktalarda yukardan emirleri beklemeksizin atmosfer neyi gerektiriyorsa onu, diğer durumlarda ise Petersburg-Moskova yahut daha muhtemel olarak İstanbul'dan gelen komutları uyguladıkları açıktır. Öyle ki, daha çiçeği burnunda Konsolos Orlov'a o dönemde İstanbul'da oturan amiri Çarikov tarafından, uygulanmaları adına bazı özel talimatlar geldiği de bilinmektedir. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 23.

[797] Beydilli, "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)", s. 39.

etmektedir. Burada ilk Rus konsolosu tarafından kendisine bir saldırı düzenlendiği iddiasında bulunularak devlet makamlarının oyalanmak istenmiş olması aşikardır. Çünkü 1881 yılında meydana gelen bu hadisede konsolos kendisine ve yanındakilere saldırılmasıyla ilgili olayı itina ile uzatmış ve hücum ettiği öne sürülen kişi hakkında soruşturma açılarak kendisinin sorguya çekilmesine varana kadar iş büyütülmüştü.[798] Nitekim iş aksatma ve bunun bir yolu olarak olayları büyütme veyahut farklı bir tabirle *sürüncemede bırakma* diplomasi alanında sadece küçük ve yerel çaplı biçimde konsolosların değil, siyasi arenanın baş karakterleri tarafından da uygulanabilecek bir politikadır. Örneğin İngiltere, Doğu Akdeniz kıyılarını da içine alacak şekilde Suriye, Mısır, Filistin, Arabistan ve İran'a kadar uzanan topraklarda Fransa'nın ve hemen onun komşusu olacak biçimde Orta Asya, Afganistan, İran, Hindistan ve Basra Körfezi'nde ise Rusya'nın hakimiyet kurarak kıskaca alma taktiklerini engelleyebilmek adına daha XIX. yüzyılın başlarında önemli diplomatik hamlelerde bulunmuştu.[799]

İşlerin aksatılmasıyla ilgili Bağdat Rus Konsolosluğu tarafından tesadüf edilen ilk örnek Bağdat vilayetine 1895 yılının ağustos ayında gönderilen bir şifre aracılığıyla öğrenilmiştir. Ancak bu misal aynı zamanda sağlama yapılmasının zor olduğu ve akışın tersten gerçekleştiği bir duruma da işaret etmiştir. Hadise, Nusret Paşa'nın evrakta adı geçmeyen o dönemin Rus konsolosunu tehdit etmesiyle ilgilidir. Bağdat'ta VI. Ordu Kumandanlığının müfettişlerinden birisi olan Nusret Paşa, böylelikle konsolos tarafından İstanbul'daki elçiliğine telgraf çekilerek şikâyet edilmiştir. Bu suçlamanın nedeni ise konsolosun sözleriyle, Nusret'in bölge halkının arazisine ve hatta konsolosun arazisine ettiği tecavüzden kaynaklanmıştır. Öyle ki bu durumun ortaya çıkmasıyla da müfettiş paşa Rusyalıyı canına kastetmekle tehdit etmiştir.[800] Müşir Nusret Paşa'nın sadece konsolosa ya da Ruslara değil, tüm bölge ahalisine karşı zulüm, tehdit ve hatta işkencede bulunduğu, bundan dolayı da hakkında birçok kez dava açılarak mahkemeye verildiği ve ilkin Halep'e nakledilmek istendiği ancak sonrasında muhtemelen elinden görevlerinin alınarak Bağdat'ta ikamet ettirildiği anlaşılmaktadır.[801] Bu naklin iş aksatma

---

798 *BOA, HR. TH, 37/20*; 21 Ağustos 1297 / 2 Eylül 1881.

799 Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 28-29.

800 *BOA, BEO, 674/50506*; 10 Ağustos 1311 / 22 Ağustos 1895.

801 Rusyalı bir kimsenin arazisine tecavüz ettiği (BOA, *BEO, 680/50935*) telgrafhane memurlarına hakarette bulunduğu (BOA, *Y. MTV, 129/83*), bu durumda kanunlara ve usullere aykırı olarak telgraf çekmek istediği zaman telgrafhaneyi kullanamayacağı (BOA, *DH .MKT, 158/19*); Defter-i Hakani müdürünü tehdit etmesi

hususunu ilgilendiren kısmı ise konsolosların oyalama taktiklerini uygulayabilmeleri adına bu gibi durumları sahip oldukları önemden çok daha fazlasına işaret eder bir şekilde göstermeleri olmuştur.

İşlerin aksatılması noktasında Rusların yaşattıkları hadiselerden diğer biri, çalışma kapsamında sıklıkla işlenen Kruglov ve Nofal arasındaki olaya işaret eden gelişmedir. Söz konusu iş aksatma yukarıda ayrıntıları verilen durum içerisinde de görülmektedir. Nitekim diplomatik misyonun kendi içerisinde yaşadığı hadiseler zinciri, sonuçta Bağdat valiliği ya da Osmanlı merkezini en temel manada ilgilendirmemektedir. Fakat aynı zamanda sosyo-kültürel bir gelişme de olan bu olayın valilik ve alaka göstermesi gerekli diğer yerel birimleri oyalamasından başka, sonrasında gerçekleşen artçı hadiseleri dahi devlet işleyişine ket vuran cinstendi. Acil adındaki bir kimseyi sokak ortasında yaralayıp dövmesinden başka, Vali Feyzi Paşa'nın bildirdiği üzere Nofal, bir olumsuzluğun daha yaşanmasına neden olmuştu. Gece saat iki sularında hizmetçisi Patri (Peter?) ile münakaşa yaşadığı sırada özellikle Müslüman olduğu belirtilen Ali de buna dahil olmuştu. Aralarındaki meselenin tam olarak ne olduğu evrak içerisinde belirtilmemekle birlikte daha sonra *kançılar-ı mumaileyh* Nofal, Ali'yi, yanına gelerek baş kısmı demirli olan bir topuzla döverek kafasına vurup yaralamıştı. Elbette bu durum önce Bağdat polis serkomiserliğinden vilayete ve ardındansa Zaptiye Nezaretine aktarılmıştı.[802] Nofal'ın Kruglov ile arasında yaşanan olayın bu gibi devam eden akisleri de konsolosluk tarafından bir "sorun" arz edercesine iş yavaşlatma hadiseleri arasında kullanılmıştır.

1 Temmuz 1903 tarihinde Bağdat Valisi Feyzi Paşa hariciyeye yine konu başlığını ilgilendiren bir yazı kaleme almıştır. Rusların, içeriği vesikada belirtilmeksizin bir mahkemede tercümana ihtiyaçları olmuştu. Konsolosluğa vekalet edip asli görevi Basra'da olan Adamov ise tercümanlık talebiyle ilgili olarak Mehdi Kulu ismini öne sürmüştü. Şöyle ki, başka bir belge uyarınca onun cinayet zanlısı olması ve mahkeme tercümanlığında bulunulmasına dair istem İstinaf Mahkemesi Savcısı olan Nazif

(BOA, *Y. A. HUS, 306/101*) gibi vukuatlarının dışında özellikle insanların arazilerini gasp etmeye çalışması ve amiyane tabirle önüne geleni tehdit etmesiyle ve mahkeme kayıtlarıyla ilgili birçok belge bulunmaktadır; Nusret Paşa esasen Bağdat valisi değildir. Kendisi Mustafa Asım Paşa'nın valiliği döneminde VI. Orduya müfettiş olarak tayin edilmiştir. Kendisi sadece Osmanlı merkezinde değil, aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid tarafından da "*sıkıntılı*" birisi olarak addedilmiştir.

802 *BOA, DH. MKT, 650/8*; 27 Kanunusani 1318 / 9 Şubat 1903.

tarafından kaleme alınan ve daha aynı yılın Mayıs ayından itibaren defalarca (hatta erken tarihli olan evrak içerisinde de) tekrar edilen bir duruma işaret etmişti.[803] Fakat o, Kazımiye'deki muhalefe maddesinden dolayı adı bir cinayete karışmış ve sorgu hâkimliğince hakkında tutuklama kararı alınmış bir kimseydi. Konsolato işlerini vekaleten yürütmekle yükümlü olan Adamov'un onun kabulünü istemesindeki nedense bir bakımdan gayet makul şekilde Mehdi'nin Rus olmasıydı. Vali, bu ismin onaylanmasıyla alakalı olarak ilgili nazırlıkla resmî yazışma trafiğine girilmesine dahi gerek görmemiş ve cinayet zanlısı sıfatını taşıyan bir kimseye cevaz verilemeyeceğinden bahisle Adamov'a bir cevap yazmıştı. Adamov onun günahsız olduğuna inanıyordu. Fakat hâkimin icrasına muhalefet edilerek onun tercümanlığının kabul edilmesi zararlı olmaktan başka çirkin bir durum arz edecekti. Bu nedenle de elçiliği konsolosluğa söz konusu tercümanlık talebinden ve bu hususta ısrarlardan vazgeçilmesi gerektiğini emretmeliydi.[804] Konsolosluk açıkça Mehdi Kulunu kollamaya uğraşıyor, hatta onun yararına olacak şekilde onun bir iş alabilmesi, sorumluluğun kendisine yüklenilmesi noktasında çalışıyordu. Ancak daha önemli olanı aslında konsolosluğun ısrarcı tavrının altında yatmaktaydı. Osmanlılarca yürütülmesi gereken bir iş, mesele edilerek Rusların diplomatik makamlarınca sekteye uğratılmaya çalışılıyor gibi görünüyordu. Burada hemen şu soru belirecektir; kendi vatandaşlarının davasının görüldüğü bir mahkeme Ruslarca niçin aksatılmak istensin? Fakat ülkelerin elçilik misyonlarının, bulundukları topraklardaki kendi hemşerilerini birçok farklı yolla nice uğraş için kurban ettikleri de vakidir. Dahası burada kimi zaman iç içe geçen bir şekilde aslında Mehdi Kulu'nun kollanması da ayan beyan ortadadır. Mehdi Kulu'nun, illaki yararına gelişim gösterecek bir ısrar, diğer taraftan da sırf işlerin aksatılması uğruna kullanılan bir araca dönüşmüştür. Hem işin aksatıldığı hem de konsolosluğun koruması altına aldığı ve tek bir olay dahilinde görülen örnekler de bulunmaktadır. Bunlardan biri yine Mehdi Kulu'na ait olup, ilgili diplomatik birim burada da Mehdi Kulu ve oğullarının tutuklanmalarına dair müzekkereye onay vermediklerinden onları koruduğu kadar işin uzamasına da sebep olmuştu.[805]

---

[803] *BOA, HR. TH, 284/101*; 15 Mayıs 1319 / 28 Mayıs 1903; Ayrıca belge içerisinde kendisinin tercüman olarak gönderilmesinde ısrar eden konsolosun Adamov olduğuna yer verilmemiştir.

[804] *BOA, HR. TH, 286/58*; 18 Haziran 1319 / 1 Temmuz 1903.

[805] Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 47 vd.; *BOA, HR. TH, 298/74*; 4 Şubat 1319 / 17 Şubat 1904.

İş aksatmak olarak tabir edilen bu diplomatik eylemlerin boyutu oldukça genişti ve tabii çeşitli yolları vardı. Bu kanallardan birisi de örneğin konsolosun tercümanını Rus vatandaşlarının yer aldığı bir davanın bakıldığı mahkemeye göndermemesiydi.[806] Böylelikle de kurum içi olmasa bile zaman zaman bir şekilde işlerin aksatılmasına yönelik bir siyaset takip ediliyordu. Mesela 24 Ocak 1904 tarihli olan ve Bağdat'ın adliyeye gönderdiği bir evrak üzere Rusya vatandaşlarından olup cinayete kurban giden Şirin bey davası da iş aksatılmasına yönelik örnekler arasında yerini almıştı. Valilik, zanlıların mahkemeye alındıklarını ve ilgili konsolosluğa durumun bildirildiğini iletmişti. Ancak Ruslar mahkemeye bir tercüman göndermiyorlardı. Öne sürdükleri sebepse neredeyse katil olduğuna emin olunan zanlılardan Reşid'in tutuklanmasının istemiydi. Lakin bu tavır aynı biçimde sorgu hakimliği ya da istinaf mahkemesinin belirttiği üzere mahkemenin sürdürülememesine neden oluyor ve işler aksıyordu. Dahası zanlıların tutukluluk süreleri de bu vesileyle uzamış oluyor, en özet hali ile adalet yerini bulamıyordu. İşte bu gibi sebeplerle vilayet durumu adliyeye ve Adliye Nezareti de 17 Şubat 1904'te hariciyeye aktarmıştı. Üzerinden bir hayli zaman geçmiş olmasına karşın adı geçen nezaretse görevini yerine getirerek aynı yılın Nisan ayında bütün bunları Rus elçiliğine havale etmişti.[807]

İşlerin aksatılması en temelde bir olumsuzluk iken bu durum aslında politikalarının zeminine yayılmış olan bir siyasetti. Yani özelde Bağdat Rus Konsolosunun genelde ise Osmanlı coğrafyasındaki diplomatik misyonlarca sorun çıkarılması, neredeyse bir gereklilikti. Misal Maşkov, 1904 haziranında bu topraklara attığı adımı dahi bir sorun olarak[808] problem teşkil eden icraatlarının bulunduğu portföyünün ilk örnekleri arasına dahil etmişti. Hatta bu durum yer yer kâtiplerce de belgelere açıkça yansıtılmıştı.[809] Maşkov tarafından icra edilen diğer bir iş aksatmaya yönelik ve tabii olumsuzluk platformunda yer alan olay o defa 1905 yılında ortaya çıkmıştır. Bağdat konsolosluğunda daha sadece o sırada bir yılı yeni devirmiş olsa da

---

806 *BOA, HR. TH, 298*/76; 28 Nisan 1904; *BOA, HR. TH, 375/86*; 8 Mart 1325 / 21 Mart 1909.

807 *BOA, HR. TH, 298/76*; 28 Nisan 1904.

808 *BOA, HR. TH, 304/106*; 11 Haziran 1320 / 24 Haziran 1904.

809 Örneğin Kerbela Muhalefe maddesinden dolayı birtakım Rus vatandaşlarının göz altına alınması sürecinde bu kimselerin tutukluluk sürelerinin uzamasına aslında bizatihi kendi konsolosları olan Maşkov'un *çıkardığı müşkilat*ın neden olduğu görülmektedir. Bkz. *BOA, HR. TH, 299/7*; 10 Şubat 1319 /23 Şubat 1904.

Maşkov, önceki defterlerin kapağını tekrar açmış ve bunların bir sorun olup çözülmediğiyle ilgili olarak elçiliğine "mufassal" bir rapor vermiştir. Öncelikle Necef'te bulunan iki fırkanın birbirleriyle olan kavgasını büyütmüş, bu kavgadan Necef Rus Konsolosunun etkilenebileceğini belirtmiş (hem de koruma talep etmeksizin – ancak bu da sonradan sorun olacaktır) ve o kişilerden hem kendi hem de valilik üzerinden para almak suretiyle olayın kapanmasını sanki hatırlamıyormuş gibi davranmıştır. Savcılık uyarılarına karşın konsolos vekili olan Nofal'ın konsoloshanenin tercümanlarından birinin mesleğinin kesintiye uğratılmasını engellemesine yönelik dosyanın Maşkov tarafından tekrar açılmasına ihtiyaç duyulmuştur.[810] Öyle ki katiplerin ve bürokratların da evrakın sonuna ekledikleri şekilde Maşkov resmen atmosfer öyle bir halde olmamasına rağmen yoktan yere sıkıntı üretmiştir. Ayrıca o, Rumeli'de belirtildiğinden farklı olarak aslında hükümete karşı garazkar bir tavır sergilemekte ve açık açık buna dair fikirlerini yansıtmaktan da çekinmemektedir.[811]

Maşkov'un dahil olduğu ve işlerin aksatılmasına yönelik hadiseler kısa ve az olan örneklerle sınırlı kalmamıştır. Osmanlı arşiv kaynaklarının işaret ettiği ve iş aksatma hadiseleri noktasında zirveyi gösteren belgelerden biri, Maşkov'un kendi insanlarını dahi mağdur ettiği üzeredir. Evrak serisi açıkça bu durumu gösteren ibarelerle doludur. Bir kurumdan ötekine yazılan ve tarihleri farklı olan bu sayfaların tümünde aleni bir biçimde, Kerbela ve Kazımiye muhalefe maddelerinden dolayı suçlu olan Rus vatandaşlarının davalarının uzamasının tek nedeni, onların kendi konsoloslarının yani Maşkov'un çıkardığı müşkül durumdan dolayıdır.[812] Yani Maşkov açıkça, kendi hemşerilerinin dahi davalarının uzamasına bizzat neden olarak iş aksatma faaliyetlerini gerçekleştirecek denli acımasızlık göstermektedir.

İşlerin aksatılmasıyla ilgili diğer bir örnek 1905 yılının eylül ayında yaşanmıştı. Bağdat Valisi Abdulvahap Paşa, durumu merkeze bildirdiği zaman aralarında çoktan bir ihtilaf doğmuş olan Rus ve İran konsoloslukları çekişme içerisine girmişlerdi. Buradaki ana konu ise Antep'e gitmek üzere sınırdan geçmek isteyen ziyaretçilerin ellerindeki

[810] Söz konusu tercüman Malcolm'dır. Nofal'ın konsolos vekilliği zamanında bu kişinin adını valiliğe kaydettirdiği Maşkov tarafından ısrarla belirtilenlerden olmuştur.

[811] *BOA, DH. TMIK. M, 203/43*; 27 Ağustos 1321 / 9 Eylül 1905; benzeri ifadeler için bkz. *BOA, BEO, 2661/199529*; 28 Temmuz 1321 / 10 Ağustos 1905.

[812] *BOA, BEO, 2280/170975*; 9 Ağustos 1320 / 22 Ağustos 1904.

pasaportların sahte oluşuydu.[813] İşin uzadığı ve gerginlik çıkarılarak iş aksatılan nokta ise her iki konsolosluğun da ellerindeki pasaportların sahte olmasından dolayı ziyaretçileri kabul ederek kimlik tespitlerini yapmamasından kaynaklanmıştı. Böylece iş aksatılmaya dair Rus kavramını içerisinde barındıran diğer bir örnekte Maşkov'un bu defa sebepsiz ya da hiç yoktan yere olayı süründürmesi değil, başka bir konsolosun yardımı ya da onun tavrını kendisi için bir yardım unsuru haline getirerek olayları aksatması olmuştu.

Takvimler 1906 yılını işaret ettikleri sırada Rus konsolosu Maşkov tarafından yine elçiliği ile alaka sahibi olan mercilere iş aksatıcı birtakım hadiselerin yer aldığı yazılar gönderilmiştir. Olayların kahramanının ise adı yine Mehdi Kulu'dur. Burada aynı zamanda devletin arkasından iş çevirme harekâtı içerisine de giren Rusyalının esas olarak iş aksatmaya yönelik tavrı ve hakkında kalem oynattığı mesele adli konular olmuştur. Ancak konunun taraflarından biri olan Bağdat Valisi Mecid, bu adli konuların asılsız olduğundan dem vurduktan sonra esas problemin aslında konsolosluk tercümanı Malcolm olduğuna işaret etmiştir.[814] Söz konusu olayları işleyen diğer bir çalışmada bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

> *… Çünkü kendisi kanun, usul ve nizamla belirlenmiş olan mahkemelerin serbestliği ilkelerini sürekli ihlal etmektedir. Yetkisinin dışına çıkarak mahkemelerin işleyişini zorla yönlendirmek gibi kanun tanımaz tavır, hareket ve müdahalelere kalkışmaktadır. Mahkemeler bu durumdan bıkmış usanmışlardır.*[815]

Elbette unutulmaması gereken Malcolm'ın kendi kafa ve havasına göre hareket etmesinden çok onun amiri olan Maşkov'un istek ve taleplerini yerine getiriyor olmasıdır. Sonuçta onu koruyan ve kollayan kişi bu diplomattır. Mahkemelerdeki bu cüretkâr tavrın arkasında duran kişi elbette Bağdat'taki Rusyalıdır.

Evvelden de bahsedilen 1907 yılı ocak ayında gerçekleşen ve Arap eşkıyası tarafından soyulan Rus vatandaşlarıyla ilgili olarak olayın başlangıcı ve evraklara yansıyış şekli yine konsolos ve valilik arasında meydana gelen çekişme üzerine ortaya çıkmıştır. Hangi gaye uğruna bu topraklara geldikleri belli olmayan ve kimlikleri karanlıkta kalmış birtakım Rus ziyaretçiler, Hanekin yolu üzerinden yayan olarak şehre

---

813 *BOA, DH. ŞFR, 354/95*; 15 Eylül 1321 / 28 Eylül 1905.

814 *BOA, BEO, 2965/222309*; 2 Teşrinievvel 1322 / 15 Ekim 1906; *BOA, HR. TH, 340/120*; 13 Teşrinisani 1322 / 26 Kasım 1906.

815 Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 79-80.

gelirken, Bağdat'a birkaç saatlik bir mesafede üç Arap tarafından saldırıya uğramışlardı. Aralarından iki kişi ayaklarından yaralanmışlardı ve yanlarındaki akçeleri ile eşyaları da gasp edilmişti. Söz konusu durum yine elbette Maşkov tarafından ilgililere haber edilmişti. Bunun üzerine ise jandarmalar derhâl yola çıkarılmışlar hatta suçluları da 5-6 saatlik bir süre zarfında ele geçirerek merkeze getirmişlerdi. Fakat konu hakkında memnuniyetini dile getirmesi gereken Rus diplomatı bunun yerine adet edindiği üzere Osmanlı memurlarını, zabitlerini ve adliyesini tecavüzkâr bir lisan ve şiddetli sözlere maruz bırakmıştı. Öyle ki bununla da kalmamış konu hakkında elçiliğine tamamıyla gerçek dışı bildirimlerde bulunmuştu. Valilikte pek tabii olarak 16 Ocak'ta bu şahsın ihlalde bulunduğu tavırlarının makamına layık olmadığı ve ıslah edilmesi gerektiğini Babıali'ye belirtmiş, birkaç gün geçtikten sonra aynı hususlara dair bir hatırlatmayı hariciyeye de göndermişti.[816] Valiliğin yazısının üzerinden 4 gün geçtikten sonra bu defa bizzat Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa, hariciyeye hitaben bir yazı kaleme almıştı. Burada valiyle hem fikir olsa gerek ki, icap edenin yapılması noktasında valiye de emir buyurulmuştu. Ayrıca olayları tastamam aynen özetleyen veziriazam bütün bu yaşananları "bakın konsolosunuz neler yapıyor?" mantığı zemininde elçiliğe nakledilebilmesi bakımından hariciyeye aktarmıştı.[817] Olayların detayları bir tarafa, Bağdat valiliği 1907 yılının başlarında, Maşkov'un elçiliğine bilgilendirmede bulunurken olayları çarpıtarak hakiki olmayan yanlış veriler aksettirdiğini veya daha resmî bir ifade ile yalan beyanatta bulunduğunu belirtmişti.[818] Fakat bu ayrıntıyı veren arşiv vesikasının diğerlerine göre farkı, konsolosun haberleri direkt olarak elçiliğine gönderiyor oluşuna Osmanlı makamlarınca işaret edilmiş olmasıdır. Yabancı bir müessesenin bilinmez kuruluş yapısına karşın, konsolosluğun bu topraklardaki üst birimi olan İstanbul elçiliğiyle görüştüğünü düşünmek, tahmin edilmesi zor bir olgu olmayacaktır. Ancak mevzu bahis evrakın bir kanıt niteliğinde oluşu onun önemini açığa çıkarır bir keyfiyette

816 *BOA, HR. TH, 342/71*; 3 Kanunusani 1322 / 16 Ocak 1907.

817 *BOA, HR. TH, 342/71*; 7 Kanunusani 1322 / 20 Ocak 1907; Rus elçiliğinin bilgilendirilmesi, sebebi belirtilmeksizin 1907 yılının Mart ayının 20'sinde yani 2 ay sonra gerçekleştirilmişti.

818 *BOA, HR. TH, 342/71*; 3 Kanunusani 1322 / 16 Ocak 1907; Maşkov'un atama süreci esnasında gerçekleşen bu hadiselerden başka, neredeyse ifa ettiği görevi kapsayan bu zaman dilimi boyunca benzer bir tavır takınmış olduğu sonucuna varmak da zor olmayacaktır. Öyle ki Mehdi Kulu'nu ilgilendiren pek çok husus dahilinde aynı davranışın sergilediğini görmek de mümkündür. Bkz. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 61.

olup bu yabancı kurumun yapısına, çalışma yöntemine katkı sağlar bir veri özelliği taşımıştır.

1909 yılı, yine Bağdat İstinaf Mahkemesi, Adliye ve Mezahib Nezareti, Hariciye Nezareti ve İstanbul Rus Elçiliğinin dahil olduğu birtakım olaylara şahitlik etmişti. 21 Mart tarihinde istinaf mahkemesi, Adliye Nezaretine olayların ilk defa cereyan edişinin anlatıldığı bir yazı göndermişti. Burada ana eksen isimlerinin ve muhakeme içeriklerinin açıklanmadığı bir takım Rus vatandaşının davasının görülecek olmasından ötürü zanlılarla alakalı bir biçimde valilik aracılığıyla o devlet konsolatosuna bir celp ulaştırılmıştı. Fakat bu makam celplerin icrasını gerçekleştirmediği gibi iadelerde bulunmuş hatta mahkeme günü orada hazır bulunması gereken bir tercüman da göndermemişti. Sadece vilayet vasıtasıyla tekrar tekrar yapılan uyarılar da sonuçsuz kalmış aynı zamanda ilişik olarak bilgilerin yer aldığı defterlerin gönderilmesi, bölge bidayet mahkemesinin ceza dairesi başkanlığınca yapılan hatırlatmalar ve nicesi, Rusların işleri askıya aldıklarına işaret etmişti. Olayın meydana gelişinin ardından klasik Osmanlı bürokratik işleyişi sahneye çıkmış ve vakanın kendisine havale edildiği Adliye Nezareti anlatılanlara aydınlatıcı bir katkı sağlamaksızın dosyayı muhtemel gerekli uyarıları yaparak çözüme kavuşturması noktasında Rus elçiliğine iletmesi için hariciyeye 18 Mayıs 1909'da göndermişti. Hariciye ise ifade olunduğu üzere çok geçmeden iki gün sonra Rus elçiliğine gerekli aktarımda bulunmuştu. Bütün bu naklin en evvel düşündürdüğü, daha önce belirtildiği üzere Rusların işleri aksatması ile ne Bağdat valiliğini ne de yerel adlî birimleri kale almadan yürüttüğüydü. Aynı yıl yine bir mahkeme ve tekrar bir tercümanın yer edindiği vaka, vesikalara yansıyanlar arasında idi. 19 Şubat 1909 tarihinde Bağdat Valisi Necmettin, gerek adliye gerekse de konsolato ile anlaşılarak meselenin halledildiğini hariciyeye bildirmiş olmasına karşın yine bir sıkıntı baş göstermişti. Bağdat Rus konsoloshanesinin Artin Megerdiç adındaki tercümanı mahkemeye kabul edilmemişti. Tercümanın mahkemeye neden kabul edilmediği, konsolosluğun neyi temsil edeceği ve vazifesi yani neden mahkemede bulunması gerektiği gibi noktalar da belirsiz kalmıştı. Buna rağmen hariciye hemen ertesi gün tüm detayları yine Rus elçiliğine aktarmıştı.[819]

[819] *BOA, HR. TH, 372/85*; 11 Şubat 1324 / 24 Şubat 1909.

Osmanlı katiplerinin nokta atışı bir biçimde ifade ettikleri üzere konsolosluğun *müşkülat* çıkardığı ve diğer bir bakış açısı ile kendileriyle *uğraşan* alt kurumlardan veya konu başlığı olarak tabir edilebilecek kavramlardan birisi evvelce belirtildiği üzere adliyeydi. Bunun iyi örneklerinden birisi Mehdi Kulu'nun da içlerinde yer aldığı Kerbela muhalefesi ile ilgiliydi.[820] Konsolos, *ortalığın karışması* için dahi iş aksatma ya da himaye etme gibi politikalarını bu örnekte olduğu üzere arka plana atabiliyordu. İşte tam da bu nedenden olmak üzere sadrazam tarafından ihtiyaç ne ise konsolosluğun onu yapmasını ve bu hususun acilen çözülmesi gerekliliğini hariciyeye iletmişti.[821] Böylelikle açığa çıkan en önemli vurgu, konsolosluğa kimi zaman iş aksatma faaliyetlerine nihayet verilecek bir şekilde ve tabii yukarıdaki örnekte de olduğu üzere ket vurulabildiğiydi. Tabii burada, konsolosluğu ilgilendiren, başka bir deyişle de yerel kurumları ve diplomatik misyonu karşı karşıya getiren durum muhalif olan kimselerin Rus vatandaşlığına hatta Rus memurluğuna sahip olan kişiler oluşuydu. İstinaf mahkemesinin[822] bir yerde sözünü dinletememiş olması, konunun en yetkili mercii olan sadaret tarafından ele alınarak nihayetinde 1904 Şubat'ında hariciyeye iletilmesine sebebiyet vermişti. Sonuçta konsolosluk yapması gereken ne ise onu gerçekleştirmek durumundaydı.[823] Ayrıca yine aynı mahkemenin işaret ettiği üzere Adliye Nezareti, sadrazama bir tebligatta daha bulunmuştu. Konsolosun çıkardığı *müşkülattan* dolayı bu kimselerin göz altında bulunma

---

820 *BOA, BEO, 2274/170547*; 29 Kanunisani 1319 / 11 Şubat 1904. Kerbela muhalefesi ve Mehdi Kulu'nun davasının detayları için bkz. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, ss. 45-55

821 *BOA, BEO, 2274/170547*; 29 Kanunisani 1319 / 11 Şubat 1904; *BOA, HR. TH, 299/7*; 10 Şubat 1319 / 23 Şubat 1904.

822 Belgede adı geçen istinaf mahkemesinin Basra'ya ait bir kurum olduğu yazılıdır. Muhalefet eden cemiyyetin üyelerinin İranlı ve Rus tebaalarından olmaları ve söz konusu devletlerin faaliyetlerinin burada yoğunlaşmış olması nedeniyle o kimselerin ikametlerinin Basra'ya kayıtlı olduğu düşünülebilir. O halde işin içerisine neden Basra istinaf mahkemesinin karıştığı anlaşılırlık kazanmaktadır. Ancak diğer yandan Yüksel'in de çalışmasında işaret ettiği üzere tüm bu hadiselerin meydana geldiği coğrafyanın ve vilayetin Bağdat olması nedeniyle araya giren kurum Bağdat istinaf mahkemesi de olabilir. Nitekim Osmanlı katiplerinin belgelere yansıdığı surette özel isimleri veyahut kendilerine 2000km'yi aşkın uzaklıktaki bir coğrafyada gerçekleşen olayları belki günün yorgunluğundan belki de dikkatsizliklerinden yanlış olarak yazmış olabilecekleri de unutulmamalıdır. Bkz. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 52. Ayrıca aynı konuyla ilgili üretilmiş başka bir belgede önce 16 Şubat 1904 tarihinde Basra istinaf mahkemesi, 9 Şubat 1904 tarihli diğer bir evraksa Bağdat istinaf mahkemesi ifadelerini kullanmışlardır. Söz konusu belgelerde kullanılan ifadeler neredeyse kalıplaşmış bir şekilde aynıdır. Sadece Basra ve Bağdat ifadeleri farklılığı oluşturmaktadır. Burada eğer Basra önceki tarihli belgeye ait olsa idi sonradan Bağdat yazılarak düzeltilmiş olduğu düşüncesi zihinlerde yer alabilirdi. Ancak tarih fark etmeksizin başkalık, önceki tarihli belgenin sadaret kitabeti tarafından, sonrakininse doğrudan adliye nazırınca üretilmiş olduğundaydı. Bu nedenle de sadaret kitabetindeki herhangi bir kâtibin hata yapmış olması adliye nazırından ya da en azından onun başında bulunduğu kâtipten daha fazla olarak görülmektedir. Bu nedenle istinaf mahkemesini Basra'da konuşlandıran belgede niçin hata yapıldığı anlaşılabilir bir boyut kazanmıştır.

823 *BOA, BEO, 2274/170547*; 29 Kanunisani 1319 / 11 Şubat 1904.

süreleri uzamıştı ki onlar da bundan dolayı sızlanmaya başlamışlardı. Bu nedenle de Sadrazam Ferit Paşa, gereken ne ise bunun acilen yapılmasını hariciyeye yazdığı işbu yazı ile istemişti.[824]

Konsolosluk tarafından, bu satırlar arasında yer alan çok daha ciddi olaylara nazaran işlerin aksamasına / aksattırılmasına yol açacak hadiseler de meydana getirilmiştir. Bunlardan birisi 1912 yılının eylül ayına ait olup Konsolos Orlov'un karıştığı bir kavgaya işaret etmektedir. İşin sonucunda Orlov hem valiye hem de elçiliğine yazmış görünmektedir. Burada valiliğe yazarken elbette kavganın gidişatıyla ilgili olarak neden jandarma ve zabıtaların görevlerini yapmadıklarını sormuştur.[825] Farklı bir bakış açısı ile aslında Orlov'un doğru olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim kendisi olmasa da çıkabilecek en küçük çaptaki bir arbedenin, kavganın ya da hadisenin yaşanması istenmezken güvenlik güçlerinin vazifelerini yerlerine getirmeleri bu coğrafyanın her bir yaşayanı için arzu edilendir. Yani aslında Orlov bir bakıma haklıdır. Ancak onun durumu bu denli büyüterek diplomasi arenasına taşımış olması ve hadiseyi bir şikâyet niteliğine büründürmesi yanlış olup yapıcı bir yol olarak görülmemektedir. Hem de bu hikâyede insanları döven kişi kendisiyken. Böylece onun devlet işleyişini meşgul etmesi ve muhtemelen çok daha mühim bir gündemin arasında böyle bir olayı derç etmesi, aksamalara yol açmış olmalıdır.

Aynı yıl yine Orlov'un konsolosluğu esnasında bir iş aksatma hadisesi daha yaşandığı görülmüştür. Nitekim bir koruma-kollama hadisesi olan olay 1912 yılında yaşanmıştır. *Rusya devleti fehimiyesi tebaasından olan* Muhsin b. Mehdi adındaki kimse bu sefer yerel yönetim yetkililerince değil, ilginçtir konsolosluk tarafından yakalanmış olup kendisi konsolatoya yerleştirilmiştir. Söz konusu durum Rusya elçiliği tarafından gönderilen yazıdan anlaşılmıştır. Öyle ki Dersaadet'e kadar yazılan ve uzayan bu meseleden dolayı konsolosluk, adı geçen kimsenin buralarda bulunmamasını ve zabıtalara teslim edilmesini arzulamıştır. Hatta sonrasında *Mösyö Orlof,* valilik makamına kadar gelerek bu işin halledilmesini istediğini belirtmiş ve sonrasında birkaç gün

[824] *BOA, HR. TH, 299/7*; 10 Şubat 1319 / 23 Şubat 1904; söz konusu olayların akışı, Mehdi Kulu'nun hikayesini de içermesinden dolayı Yüksel'in eseri içerisinde de işlenmiştir. Bkz. Yüksel, *Sınırdaki Casus,* ss. 81-85.

[825] *BOA, HR. SYS, 91/7*; 30 Ağustos 1328 / 12 Eylül 1912.

müsaade talep etmiştir. Neticede perşembe günü[826] için taraflarca karar verilmiş ve hatta jandarma komutanına da işlemi o tarih ve doğrultuda gerçekleştirilmesi için emir verilmiştir. Ancak o isim o günde başkonsoloslukta bulunamamıştır. Böylece kendisinin İstanbul'da alıkonulması için elçiliğe sevk edilmesi de gecikmiştir. Bundan dolayı da vali polis memurlarını durumla ilgili olarak bilgilendirmiştir. Polis memurları o kişiyi bulmuş, ancak İstanbul'a gitmek istemediğini belirten o şahıs bir avukat tuttuğunu belirtmiştir. Bu nedenle de aradaki iyi münasebetlerin bozulmaması noktasında Orlov'a bu durum bildirilmiş ancak, konu hariciyeye de yazılmıştır. Hemen cevap istenilmemiş ve hariciyeden yanıt geldiği zaman konu üzerinde mütalaa edilmesi kararlaştırılmıştı. Hatta Orlov tarafından konu ikinci kez açıldığı zaman valilikçe kendisine, bu zamana kadar hiçbir işiniz geciktirilmemiştir, gereken hemen yapılacaktır, sizin hatırlatmanız üzere nezarete tekrar bir yazı gönderdim şeklinde cevap verilmiştir. Öyle ki, vali niyetimin iyi olduğu konusunda şüphe edilmesin diyerek cevabını sonlandırmıştır.[827] Orlov, burada muhtemelen ya Mehdi'yi saklamıştır veyahut Simon Mihailoviç hadisesinde olduğu üzere bir kişiyi istedikleri gibi yok edebilme kabiliyetleri olmasına rağmen Bağdat valiliğini bir adamın üzerine göndererek iş aksatma faaliyeti gerçekleştirmiş olmalıdır.

Aynı yılın, aynı ayında hatta aynı gününde kaleme alınan diğer bir evraka göre iş aksatma faaliyetleri Orlov ve ekibi tarafından yeniden icra edilmiştir. Esası sosyokültürel bir olay olarak değerlendirilebilecek kazan hadisesinde Rus konsolosluğu bir kez daha önemli bir örneği ortaya çıkarmışlardır. Olay, Orlov'a cevap yazan valinin kaleminden öğrenilmiştir. Vali evvela vilayetteki polis teşkilatının Osmanlının resmi memurları olarak en muhterem misafirlerinden konsolosların da aralarında bulunduğu halkın hem tavır hem de harekât bakımından beldenin asayişini sağlamak arzusunda olduklarını belirtmişti. Onlar kendilerine yapılan her türlü müracaat kapsamında hem hissiyat hem de görevlerinin hizmet anlayışı çerçevesinde yerine getirmiş ve getirmektedir. Olayın başlangıcında başkonsolosluk tercümana sıradan ahaliden birisiymiş gibi ismini ve unvanını belirtmeksizin polis karakoluna gelerek şikâyette bulunmuştur. Buradaki

[826] Ruslarca yazılan yazının tarihi 15 Ağustos 1912 olup perşembe gününe denk gelmektedir. Olayın yaşandığı zaman dilimi ve tarafların hareketleri dikkate alınırsa bu bir sonraki perşembe yani, 22 Ağustos 1912 tarihi olmalıdır.

[827] *BOA, HR. SYS, 2951/62*; 1 Eylül 1328 / 14 Eylül 1912.

mesele yapılan açık tetkikat ve tahkikat neticesinde anlaşıldığı üzere bir küreğin ve kazanın kırılmasıdır. Kazanın sahibi, konsoloshane ile uzaktan yakından ilişkisi olmayan ve bir Osmanlı kimliğini taşıyan, Bağdat'ın karşıyakasında yaşayan Hasan'ındır. Hadisenin tahkiki sırasında gönderilen polis memuru vesilesiyle de yine halktan olan Abid b. Halef'in küreği kazayla kırılmıştır. Kırılan mal olan küreğin karşılığında istifade olunması için iki kuruşun verilmesinden başka olayların tamamı konsolosluğu ilgilendirmeyen ve Osmanlılar arasında yaşanan gelişmelerdir. Ancak işin neticesinde durum *Konsolosluğa taarruz edilmesi* şeklinde noktalanmıştır. Çünkü Osmanlı güvenlik kuvvetleri onlara karşı tahrik edici tavırlar takınmışlardır. Vali, olayların yanlış anlaşıldığını, polislerin tavırlarının da yanlışlıkla gerçekleştiğini ilk kısımlarda kaleme aldığı bölüme bağlamıştır. Onlar hiçbir zaman nezaket ve terbiye haricinde hareket etmeyecek olan ve hem emniyet hem de güven duyulması gereken vazifelilerden olmuşlardır diyen vali, haklarındaki şiddetli lisanın gereksiz olduğunu belirterek sözlerine son vermiştir.[828] Özetle, konsolosluk dahil olmadığı ve katiyetle kendisini ilgilendirmeyen bir olayı bile üzerine almış, bundan vilayet nezdinde şikayetçi olmuş ve iş aksatmak noktasında çıkartılabilecek sorunları dahi neredeyse *arar* hale gelmiştir. Öyle ki Orlov'un memurların işlerini yapamadıklarına dair kaleme aldığı pusulasına cevaben sırf [halbuki olmayan] taarruzların neden ibaret olduğuna dair soru ile cevap verebilmiş olmak için nafile bir hareketle resmen mesele icat eylemiş olduğu belirtilerek kısaca bu durumun konsolosluğu alakadar etmediği söylenmişti.[829]

İş aksatma noktasında Orlov ve konsolosluk personelinin aynı tarihlerde vilayetin önüne çıkardığı bir mesele daha bulunmaktadır. Bu durum yine konsolosluğa *taarruz* edilmesini konu edinmiştir. Zaten olayların tamamı belli bir süreç içerisinde gerçekleşmiş ve hepsi birden "bu hadiselerle ilgili gelişme var mıdır?" şeklinde hep birden Orlov tarafından vilayete sorulmuş[830] izlenimini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu hadise, Orlov ve vilayet arasında gidip gelen yazıların içeriğinde yer aldığı haliyle özet olarak şu şekildedir: konsolosluk 11 Eylül 1912'den itibaren bu gelişmelerden dolayı müteessir olmuştur. Konsoloshaneye girdikleri iddia edilen iki kişi hakkında polis dairesi şüphesiz

828 *BOA, HR. SYS, 2951/62*; 5 Eylül 1328 / 18 Eylül 1912.

829 *BOA, HR. SYS, 2951/62*; 6 Eylül 1328 / 19 Eylül 1912.

830 1905 yılında Mehdi Kulu hadisesi, Malcolm'ın tercümanlığa geri döndürülmesi gibi birçok konunun Maşkov tarafından Vali Abdülmecid Paşa'nın önüne sürülerek yaşatılan kriz harekatının buradaki gelişmelerle olan benzerliğine dikkat çekilmelidir.

ki vilayete bildirimde bulunmuştur ancak emniyetin sağlanamamasından ötürü bu kötü tesir devam etmiştir. Adliye tarafından güvenliğin temin edilmesi için icap eden kişilere emirler gönderilmelidir. Vilayete dahi işaret edilen bu durumdan elbette elçilik de haberdar edilmiştir.[831] Konsoloshane hizmetlilerinden birisinin Bağdat *Şimendifer Mühendislerinden olan Mösyö Şröyder* (Schröder?) ve onun yanında olup 16-17 yaşlarındaki hizmetkarları ile tartışmalarının ardından adı geçen kimseler kendisini konsolosluğa kadar takip etmişlerdir. İşte sıklıkla ima edilen saldırı hareketinin dayanak noktası da bu olmuştur. Polis idaresinden verilen ilama göre bu kişiler konsolosluk bahçesine kadar o kimseyi takip etmelerinin ardından burada olan kavaslardan birisiyle yine lakin bu sefer belgenin diliyle adi olan bir tartışma içerisine girmişlerdir. Polislerin vermiş oldukları ifadeye göre söz konusu olay aslında tamı tamına bundan ibarettir. Öyle ki, kavasla da başlayan tartışmadan birkaç dakika sonra güvenlik güçleri de zaten olay mahalline gelmişlerdir. Tecavüzde bulunan bu kimseleri tutuklayarak konsolosluk bahçesine girmeleri şiddetli bir sebep sayılmış, göz altına alındıkları andan itibaren bayram sonrasında[832] Adliye tarafına teslim edilmek üzere ve an itibariyle mahkûm edildikleri belirtilmiştir. Yine de münazaanın konsolosluk bahçesine sıçramasının diplomasinin ana kurallarınca ciddi bir sıkıntısı bulunmaktadır. Sadece konsolos ya da konsolosluk personeli veya onların evraklarını taşıyan diplomatik kuryeler değil, konsolosluk çalışma mekânı olan diplomatik misyon binaları dahi koruma altında olup bu mahallerin de dokunulmazlıkları bulunmaktadır.[833] Nitekim, polislerin hemen olay mahalline gelmiş olmaları da muhtemelen bu sebepten kaynaklanmış olmalıdır. Bu çirkin olaydan başka konsolosluğa *"taarruz"* adı altında gerçekleştirilen başkaca herhangi bir olayın ortaya çıkmadığı da tespit edilmiştir. Buna rağmen vilayet yapılması gereken noktasında konsolosluğa, "eğer ki bu diplomatik temsilciliğin hem de asker vasıtasıyla muhafaza altına alınmasını gerektirir bir hal mevcut ise lütfen bize bildirin ve hemen bunu gerçekleştirelim" şeklinde bir cevap da vermiştir.[834]

Schröder'in ve hizmetkarlarının konsolosluk personeliyle aralarında gerçekleşen olayların anlatıldığı bu noktaya kadar herhangi bir problem bulunmamaktadır. İş

---

831 *BOA, HR. SYS, 2951/62*; 29 Ağustos 1328 / 11 Eylül 1912.

832 Hadiselerin gerçekleştiği tarih hicri olarak 29 ramazana denk gelmektedir. Bu durumda belirtilen tutukluluk süresi birkaç günden ibaret olarak tespit edilebilmiştir.

833 İskit, *Diplomasi*, s. 232; Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 50.

834 *BOA, HR. SYS, 2951/62*; 29 Ağustos 1328 / 11 Eylül 1912.

aksatmak mantığı ile gerçekleştirilen başka herhangi bir durum da açığa çıkmamıştır. Ancak Orlov, aynı gün vilayete başka bir mektup daha yazarak şunları söylemiştir: İhbar anından itibaren olaydan haberdar olan emniyet güçlerinin aslında yabancıların korunmaları esasına dikkat etmediklerini o gün dahi söylemiştim ve bu bakış açımda ısrarcıyım. Hem mahallimize gerçekleştirilen bu galeyan hem de ertesi sabah kendi gözlerimle şahit olduğum üzere jandarma ve polisin tahrik edici tavırları bulunmaktadır. Son olarak koruma kollama hareketlerinin usullerine de uyulmadığı belirtilmiştir.[835] Ama vilayetten gayet kısa bir biçimde verilen cevapta "memurların memuriyet-i acizliklerine taallik görülmemiş olduğundan" bahsedilerek hadise nihayete erdirilmiştir.

4.1.3. Konsolosluğun Himayesindekiler

Rus siyasetinin bölgede hem politik hem de diplomatik araçlarla uygulanması, temel ve nihai hedeflere ulaşılabilmesi için bir gereklilikti. Rus konsolosluğunun kendisine hemen hemen görev edindiği konuların başında *bir kimseyi* korumak ve kollamak geliyordu. Bu durum yukarıdaki cümleden olarak amaca hizmet eden bir araçtı. Kollanıp korunacak kimseler olmaz ise, gerçekleştirilecek yahut sonucuna varılacak siyasi bir hareketlilik de olmayacaktı. O nedenle konsoloshane, amacına hizmet eden veya bizatihi o amacın uygulayıcılarını politik ve diplomatik hamleleri aracılığı ile koruma altına alıyordu. Bir diplomatın kaleminden olmak üzere *Sefir baba, Sefaret ise ev*di.[836] Bu tanımlama dahi, sadece Bağdat Rus Konsolosluğu ve onların personelinin değil, diplomasi oyununu oynayan herkesin bu tümceyi kendilerine ışık edindiğini ve devletlerinin çıkarları uğruna ve doğrultusunda başta halk olmak üzere o siyasi teşekküle hizmet edenlerin korunması düsturunu izlemeleri gerektiğini anlatan, sebebiyet veren en güzel örneklerden biridir.[837] Öyle ki sadece bölgede faaliyet gösteren, ticari amaçlar

---

[835] *BOA, HR. SYS, 2951/62*; 1 Eylül 1328 / 14 Eylül 1912.

[836] A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 56.

[837] Nitekim İngilizler durumu daha da abartarak protegé olan bu kesimi – *protected subject / himaye altındaki uyruk* – adı altında yeni bir statü ihdas ederek neredeyse resmî bir hale getirmiştir. Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 69; Aslında benzer bir durum Ruslarda da görülmektedir. 1892 yılında burada Konsolos Muavini Viktor Maşkov, İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kıyı bölgelerinde İngiliz kuklası haline gelmiş yetkililerin tecavüzleri ile doğrudan İngiltere menşeli sabotajların önlenmesine yönelik adı altındaki bahane ile Dışişleri Bakanlığına direkt olarak konsolosluk için faaliyetlerde bulunan tüccarların ya da o tarzda serbest çalışanların kendilerini "yasal korumadan yararlanan Rus tebaası" olarak takdim etmelerine imkan tanıyacak tavsiye mektupları ve belgeleri çıkarılmasını önermişti. Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin Teşekkülü", s. 167; Protegé sistemi ve Osmanlıların bu kurama karşı aldıkları tavır için bkz. Belkıs Konan, "Osmanlı Devleti'nde Protégé (Koruma) Sistemi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* c. 58, S. 1, 2009, ss. 169-188.

güden, yerleşiklerden olan ya da en iyi ihtimalle yukarıdan gelen bir emir üzerine hamilik sergileyen konsolosları bu duruma onların etkileri dışında iten sebepler olduğu da görülmektedir. Nitekim o bölgede yaşayan ve intisap ettiği ve temasta olduğu bir konsolosluk bulunan yerleşik kimseler tarafından – o kişi bulunduğu şehrin hele ki meclis üyesi ise – da himaye unsuru ortaya çıkarılabiliyordu. Haklarının yeterli görülmemesi üzerine bu kişiler, o diplomatik birimleri yeri geldiğinde işin içerisine katabiliyordu.[838] Konsoloslukların himaye unsurunu etrafında döndürdükleri en önemli grup ise dragoman (tercüman) ve gayrımüslim unsurlardı. Çünkü onlar yukarıda da benzer bir şekilde belirtildiği üzere aslında faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için istifade edilen en önemli insan kaynağıydılar.[839] Ayrıca farklı milletlere mensup olan kimselere konsolosluk berat-patent belgeleri üzerinden en etkin protégéyi sağlayanlar da Ruslardı.[840]

Bazen kişilerden ziyade ve yine yukarıda anlatıldığı hali ile konsoloslar birçok kimseleri koruyup kollamak isteyebiliyorlardı. Nitekim Albay Nixon, koruyup kollanacak bu kişiler ve kendileri sayesinde Türklerin zenginliklerinin arttırıldığını öne sürüyordu. Dahası valiliğe vermesi gereken – ki bu talep de zaten valilik tarafından himaye mevzularını önlenmesi adınaydı – personel listelerinin kabarık oluşunu üstlerine bildirerek kontenjanın arttırılması istemi dahi "gönül rahatlığı" ile altı çizilen hususlardan olabiliyordu.[841] Nitekim o kabarıklıklar *Konsolosluk piyasasında karaborsanın oluşumuna* da yol açabiliyordu. Mesela 1808 yılında Halep'te 1500 kişinin böylesi beratlara sahip olduğu fakat o kimselerden gerçekte sadece altı tanesinin tercüman olduğu kaydedilmişti. Bu durumu ortaya çıkaranlarda aslında bizatihi konsoloslukların

---

838 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 257.

839 Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 61; 1961 Viyana Konvansiyonu'nda bu durumun "*kabul eden devlet nezdinde kendi devletinin ve vatandaşlarının çıkarlarını, uluslararası hukukun müsaadesi ölçüsünde korumak*" şeklinde bir tanımı yapılmıştır. İskit, *Diplomasi*, s. 214; Ancak ne o dönem ne de konvansiyonun vücuda geldiği daha yakın zamanlarda söz konusu maddenin ihlali, yanlış yorumlanması veyahut suistimal edilmesiyle ilgili olarak sadece Bağdat Rus Konsolosluğunun dahi çokça faaliyeti bulunmaktadır.

840 Kınlı, *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, s. 57; Ayrıca Kırım Savaşı'ndan sonra A.B.D. İzmir Konsolosu, aslında konsoloslukta daha çok kişinin istihdam edilmesi [korunması] gerektiğini ancak bunların maaşlarını kendi cebinden karşıladığı ve şehrin savaş sonrasında pahalılığının arttığından yakındığı için pek de mümkünatı olmadığını belirtmişti. Kınlı, *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, s. 160.

841 Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu*, s. 120.

kendileriydi çünkü söz konusu beratları sağlamaları durumunda belgelerin ticaretini yaparak kurumları için ciddi gelirler elde etmekteydiler.[842]

Ruslar için 1893 yılının kasım ayına ait olaylardan bahseden bir belge içerisinde Aleksander adındaki bir kişinin Basra'dan Bağdat'a geldiği belirtilmişti. Kendisi pasaportu olmadığı için alıkonulmuştu. Ancak onun fotoğrafları ilgili yerlere dağıtılmış ve eşinin Erzurum'da olduğu öğrenilerek sınır dışı edilmesi istenmiş hatta Hindistan'da Abdülmecid adı ile faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmişti. Ayrıca bu şahsın fotoğrafları ilgili vilayetlere de gönderilerek onun İran'a gidecek olması durumunda sürülerek niyetinin engellenmemesi tembih edilmişti.[843] Fakat Osmanlı katiplerince üretilmiş olan bu evrakta yapbozun eksik bir parçası anında zihinlerde belirecektir: Bağdat Rus Konsolosluğu. Mevzu bahis diplomatik temsilciliğin belgenin tamamında adı kesinlikle zikredilmemişti. Onların bu durumun tam olarak neresinde yer aldıkları belirsiz kalmıştı. Fakat devletin arkasından iş çevirmeğe bu denli meyilli olan bir kurumun Aleksander'ı tanımıyor oluşu, onu kanatlarının altına almaması pek de düşünülemeyecek bir durum değildi. Yine de söz konusu evrak haricinde başka bir belge üretilmemişti ama o Rus'un kendi diplomatik temsilciliğine iade edilmesi istemi ve bölgedeki demirbaşlardan olan Bağdat'taki bu misyonun işin içerisine girmediğini düşünmek herhangi bir delil olmamasına karşın yanlış olarak addedilmelidir. Tabii başlangıç olmasına karşın burada hemen Rusların ana politikalarının devreye girdiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Richelieu ya da Harold Nicolson gibi diplomasi duayenlerinin tabiriyle müzakere, yapılması gerekiyor ise ortaya çıkan bir kavramdır.[844] Bağdat'taki temsilci, genele uygun bir biçimde burada, Rusya'nın özellikle 93 Harbinin verdiği üstünlükle egemen bir devlet olmasına karşın yürüttüğü dengeli Osmanlı politikasına benzer bir biçimde muallak davranmıştır. Üstün durarak o kimseyi kollamayı çıkarlarının doğası gereği uygun görmemiş, hatta yerel yönetimle bir müzakereye ya da pazarlığa oturacak kadar değer addetmemiş olmalıdır.

---

842 Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu,* s. 117-118.

843 *BOA, BEO, 311/23295*; 4 Teşrinisani 1309 / 16 Kasım 1893.

844 İskit, *Diplomasi,* ss. 297-300.

Öyle ki bu kollayış, elbette ne Bağdat'a ne de Rusların buradaki diplomatik misyonuna mahsus olan bir hareketti.[845] İngiltere Bağdat konsoloshanesi bir Hintliyi koruması altına aldığı gibi söz konusu zanlı sürekli olarak mahkeme tarafından çağrılmıştı. Ancak adı geçen konsolosluk kati surette bu kişiyi teslim etmekten kaçınmıştı.[846] Benzer bir örnek bu defa Ruslar tarafından birkaç yıl öncesinde (1903) ortaya çıkarılmıştı. Kendisinin Delhi ve Haydarabad taraflarında öğrenim gördüğü ve oralı olduğu, Basra'da öğretmenlik mesleğini icra etmekte bulunduğu ve hatta konsolosların valilerin işlerini dahi gören Abdullah Dehlevî'nin[847] kayıtlara göre aslında Bağdatlı olduğu ve hatta babasıyla beraber buraya kaydolundukları anlaşılmıştı. Fakat belge içerisinde sezdirilmediği üzere Bağdat Rus Konsolosu ile birlikte Dehlevî'nin bulunduğu coğrafyalardan olan Mersin'in Rus konsolosu da onu korumak için ellerinden geleni yapmışlardı. Ancak bağlı bulunduğu vatandaşlığının sıkıntı arz ettiği bu kişi için yararlı bir faaliyet sergileyememişlerdi.[848] Tam da bu olayın gerçekleştiği tarihlerde İngilizlerin kaydettikleri üzere bazı müntefik Araplar, onlara pasaport verilmesi için başvurmuş ancak bunun imkânsız olduğuna dair cevap almışlardı. Aynı grup bu defa Rus konsolosluğuna başvurmak yolunu tutmuştu. Bunun nedeniyse konsolosun yerli Şiilerin bu gibi taleplerini geri çevirmemesinden kaynaklanmıştı. Kruglov'un izinde olmasından dolayı yine bir cevap verilmemiş fakat o döndükten sonra istekleriyle ilgilenileceği belirtilmişti. İngilizlerin ifade ettiklerine göre Rusyalı meslektaş döndükten sonra ise bu başvurular yine akim bırakılmış ve İstanbul'daki elçiye havale edilmişti. Böylece o Arapların himaye istekleri yine yarım kalmıştı.[849]

---

[845] Sadece Ruslar için ya da Bağdat'ta değil, o dönemde Osmanlı topraklarının birçoğunda bu ve benzeri bir görüntü hakimdi. Mesela Trabzon Rus Konsolosu korumak istediği Aleksander adındaki bir kişi için onun yanına kavasını göndermişti. *The Missonary Herald,* vol. LXXXV, Boston 1889, p. 111-112

[846] *BOA, BEO, 2587/193961*; 13 Mayıs 1321 / 26 Mayıs 1905.

[847] Osmanlılar Delhi değil, Dehli diyorlardı ve Dehlevî'de Delhili anlamındaydı.

[848] *BOA, HR. TH, 293/78*; 28 Teşrinievvel 1319 / 10 Kasım 1903; Ruslarla ilgili bir örneği olmamasına karşın Amerika Birleşik Devletleri ile ilgili yaşanan benzer bir problemde Osmanlı Devleti, bu gibi kimselerin farklı devlet tabiiyetlerini tanımamakta ve onların vatandaşları olduğuyla ilgili olarak geri iadelerini talep etmekteydi. Bkz. FRUS, *Papers Relating to the Foerign Relations of the United States, 1900,* Turkey: No. 1063. Yerel yönetimler bu gibi durumları temelde önlemek için aslında konsolosluklardan tebaalarının kimler olduğuna dair listeler istemekteydi. Bunun farklı bir örneği olarak, Suriye'deki Rus ve Fransız konsoloslarından listeler istenmişti. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 219/17*; 14 Şubat 1886; *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 51/35*; Nitekim yabancı devlet konsolosluklarının özellikle en çok çaba içerisinde oldukları hususlardan birisi birilerini korumak ve kollamaktı. Mesela Bağdat Almanya Konsolosu, Musul idare meclisi tarafından cinayetle suçlanan Sincar kazası tapu katiplerinden Ahmed'in dahi affedilmesi için araya girecek denli cesurdu. *BOA, DH. MKT, 2353/9*; 3 Ağustos 1317 / 16 Ağustos 1901.

[849] *QDL, IOR/R/15/1/726.*

Rus konsolosluğunun yanlarındaki kişileri sadece işledikleri suça veya olumsuz herhangi bir duruma karşı değil, aynı zamanda olumluluk arz eden kimi sosyo-kültürel ve ekonomik meselelerde de koruma altına aldıkları görülmektedir. Örneğin alt satırlarda da adına yer verilecek olan Abbas Ulyof[850] Bağdat'ta bir arazi satın almak istemiştir. Öyle ki adının geçtiği kısımda konsolosluk, Abbas'ın burayı satın alabilmesi için sadece gerekli yazışmaları yürütmek değil, aynı zamanda o arazinin elde edilebilmesi noktasında resmî bir tesir oluşturmak bakımından da devreye girmiştir.[851]

1905 yılının Eylül ayı civarında Bağdat valiliği ve konsolosluk arasında gerçekleşen yazışmalar dizisi özellikle de Mehdi Kulu Şirvanî karakteri olayların temeline oturtulacak olunursa tam bir karmaşaya işaret etmiştir. Necef'te bazı kabileler birbirlerine girmişler Mehdi Kulu'nun manevi ve tabii yine maddi mağduriyeti her zamanki gibi açığa çıkmış ve elbette sığındığı yer doğal olarak Bağdat Rus Konsolosluğu olmuştur. Olayların ziyadesiyle karmaşık olan detayları bir tarafa bırakılırsa, Mehdi o esnada Bağdat Valisi olan Abdulvahap tarafından ne ortamın atmosferinden ne de başka hususlardan ötürü korunmasına ihtiyaç duyulan bir kimse değildir ve Necef'te de asayişin berkemal olduğu belirtilmiştir.[852] Ancak Konsolos Maşkov, özellikle onların başlarına gelen hadiselerden dolayı Mehdi Kulu başta olmak üzere bu evrak dizisinin içerisinde hem onu hem de konsolosluğun gedikli tercümanlarından Malcolm'ı korumak için ısrarcı bir tutum sergilemiş[853], Bağdat vilayetini yazışmalar trafiğine boğmuş, elçiliğine de sürekli olarak gelişmeleri bildirerek İstanbul kanadından da baskıda bulunulmasına neden olmuştur.[854] Onun bu yazışmalardaki tavrı konsolosluk

---

850 Bu kişinin soyadı ne Rusça ne de Osmanlı'yı ilgilendiren kaynaklarda tespit edilememiş olup Osmanlı arşivlerindeki belgelerde yapılan okumalarda Alyof – Ulyof – Ulyanof gibi çeşitli telaffuzların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

851 *BOA, BEO, 2627/196978*; 13 Temmuz 1321 / 26 Temmuz 1905.

852 *BOA, BEO, 2661/199529*; 23 Ağustos 1321 / 5 Eylül 1905.

853 Malcolm'ın vilayette konsolosluk personeli arasına kaydedilmemiş olması. Gerçekten de onun adı bazı vilayet salnamelerinde bulunmamaktadır. Bkz. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 79. Öyle ki Maşkov, bu hususta valiyi, konsolosluk personelinin kaydedildiği bir defter bulunmadığından onun bu hayali defterlerle ilgili verdiği menfi cevaplar… gibi tabirlerle elçiliğine resmen şikâyet etme cüretini göstermiştir. Bkz. *BOA, BEO, 2661/199529*; 8 Ağustos 1905.

854 Yazdıklarının ve yaşanan tüm gelişmelerin vilayet tarafından semeresiz bırakıldığını Maşkov ısrarla sefaretine bildirmiş hatta *bildirmek zorunda kaldığını* da belirtmiştir. Bkz. *BOA, BEO, 2661/199529*; 8 Ağustos 1905.

personelinin korunması noktasındaki en gayretkâr örneklerden birisi olarak görülmüştür.[855]

Az önceki verilen örnek dahilinde Maşkov'un korumak istediği karakterlerden diğer biri de Abbas Ulyof (Aliyef?) olmuştur. Çok daha evvelki bir tarihte Abbas'ın adı cinayete karışmıştır. Evraklardan anlaşıldığı ve tahkikatta bulunulduğu üzere bu cinayet bir arazi (bahçe) meselesinden ötürü gerçekleşmiştir. Maşkov'un onun dosyasını tekrardan valinin masasının önüne götürmesi elbette konsolosluğun olumsuzluk platformunu işletme gayretinden müteşekkildir. Ancak valilik o kimsenin Rus vatandaşlığına sahip olduğuna inanmaması, kendisinin bir Osmanlı olabileceği ve bu durumun tahkik edilmesi sürecinden ötürü, Bağdat'taki Rus'a cevap vermiştir.[856]

Konsolos Maşkov'un görev dönemine ait olup Bağdat Valisi Abdulvahap Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na gönderilen bir şifrede valilik görevlilerinden Halil beyin bazı zararlı faaliyetlerinden bahsedilmişti. 1905 yılının mayıs ayına ait olan bu evrak kapsamında o kişi sıklıkla Rus konsoloshanesine girip çıkmaktaydı.[857] O kişinin amacının ne olduğunun bilinmemesine karşın[858] Rusların aslında bu gibi kişileri dahi etkilediği, yanlarında tuttuğu ve muhtemelen onları himayeleri altına almak istedikleri düşüncesi bu örnekle ortaya konabilmiş ve delili sunulmuş olan hususlardan olmuştur.

Konsolosluğun icra ettiği bu himaye faaliyetlerini doğrudan onun personeli olan kimseler ve diğer kişiler başlıkları altında toplamak mümkündür. Kurum, sadece kendisi için hizmet verenleri değil, yerel halktan olup Rus taraftarlığı yapanları veya direkt olarak

---

855 Söz konusu gelişmeler özellikle Mehdi Kulu çerçevesinde ve vilayetle olan yazışmalar bakımından detaylı bir şekilde Yüksel'in eserinde incelenmiştir. Bkz. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, ss. 67-80.

856 *BOA, BEO, 2661/199529*. Osmanlı makamları ise Abbas'ın Rus vatandaşlığında olduğunu gösterir herhangi bir evrak taşımadığı hatta pasaportu olmadığını savunmuş ve onu Adliye Nezareti ve bölge savcılığının işareti üzerine 15 sene müddetle küreğe koymuşlardır. Bkz. *BOA, BEO, 2661/199529*; 14 Ağustos 1321 / 27 Ağustos 1905. Öyle ki aynı evrak dahilinde hanesine başka kimseler tarafından tecavüz edildiği de vakidir. Konsolosluk kavaslarından olup "bir Rus"un vatandaşlığının tahkik edilmesi adına gönderilen ve maalesef tahkir ve darba maruz kalan Kavas Ali'nin tahkik etmesi gereken kimsenin Abbas olduğu Maşkov'un işlettiği olumsuzluk platformu kapsamında onun tarafından üretilmiş ve benzeri cevaplar alınmış belgelerden anlaşılmaktadır. Bkz. *BOA, BEO, 2694/202026*; 10 Teşrinievvel 1321 / 23 Ekim 1905. Şöyle ki Maşkov'un elçiliğine çekmiş olduğu telgraflardan birinin kopyasının acilen Bağdat valiliği tarafından tekrar gönderilmesi istenmişti. Bkz. *BOA, BEO, 2709/203174*; 6 Teşrinisani 1321 / 19 Kasım 1905.

857 Nitekim bu tarz diplomatik temsilciliklere ne diğer bir devlet misyonu ne de bulundukları toprakların hakimleri tarafından randevusuz olarak girilmemekteydi. Bu diplomasi satrancını oynayan herkes için genel geçer bir kuraldı. Şöyle ki buraya haber vermeksizin gelip giden birisinden devlet valiliğinin kendisinden şüphelenmesi gayet olağan bir duruma işaret etmektedir. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 101.

858 *BOA, Y. PRK. UM, 75/95*; 12 Mayıs 1321 / 25 Mayıs 1905.

burada hatta bölgede bulunan Rusyalıları da görevinin gerekliliği olarak ve gayet doğal bir biçimde savunmaktaydı. Bunlar arasından belki de en çarpıcı örneklerden birisi ise 1905 yılının eylül ayı 16'sında ve hemen ertesi günde hariciyeye iletilmek üzere Zaptiye Nezareti tarafından sadarete gönderilen bir belgede ortaya konmuştu. Simon Mihailoviç Şevrar ismindeki kişi İstanbul limanından oradan gelen bir kavasça alınarak Rus elçiliğine götürülmüştü. Sonrasında ise tekrar limana getirilip Rusya'nın Odessa kentine gitmesi için bir gemiye bindirilmişti. Konunun Bağdat'la alakası ise esasen o kimsenin ilk olarak bizatihi Bağdat konsolosunca Sezaroviç adlı bir vapurun kaptanına teslim edilmiş olmasıydı. Ruslar, Osmanlı ülkesindeki diplomatları aracılığı ile resmen organize biçimde bir adamın kaçırılması işine bulaşmışlardı. Bütün bu hadiseler zaptiye tarafından haber alınmıştı ancak anlaşıldığı üzere engellenememişti. Nitekim o nezaret aynı yazıda bu gibi durumlara bir set çekilip nihayet verilmesini de istemişti. Vesikada zararlı bir kimse olduğu aşikâr olan Simon Mihailoviç bir Rus ve onu memleketlerine gönderenlerde hemşerileri olduğu için ilgili en üst mercie iletilmesi bakımından yazı sonuçta hariciyeye de gönderilmişti.[859] Mehdi Kulu, Ebulkasım ve Malcolm'ın içerisinde bulunduğu ve Maşkov tarafından onların himaye edilmesi durumunun Sezaroviç vapuru vakasının tarihleriyle kesişiyor olmasının düşündürücü tarafları olduğu da burada hemen belirtilmelidir. Rusların Mehdi Kulu üzerinden Necef hadiselerine yoğunlaşmış olmaları, Simon Mihailoviç'in kaçırılarak korunmasının üzerini kapatmak için bir taktik olarak kullanıldığı fikrini de ortaya çıkarmaktadır.

Bu defa 1906 yılının işaret ettiği ve yine Konsolos Maşkov ile Mehdi Kulu'nu yan yana getiren olaylar silsilesi o kurumun amiri tarafından bizatihi kendi emri altında çalışmasa da bir Rus diplomatının korunmasını içermektedir. Mehdi Kulu bir kez daha soyulmuştur! Hem de bu soygun iki gün ara ile bir kez daha gerçekleşmiştir. Maşkov detaylarını kaleme aldığı ve elçiliğe gönderdiği yazısından onun bölge insanları tarafından böyle bir mağduriyete maruz bırakıldığını belirttiği gibi, Mehdi Kulu'nun parasını ve soyulan eşyalarının kıymetinin tazminatını alabilmesi noktasında (çok)

[859] *BOA, HR. TH, 324/34*; 4 Eylül 1321 / 17 Eylül 1905; Elçiliğe yazılış tarihi ise 20 Eylül'dür; Ayrıca Amerikalı meslektaşının yaşadığı bir örnekten anlaşıldığı üzere kimi zaman Osmanlı yetkilileri olayları tam vaktinde haber almakta ve bu koruma kollama örneği olan *adam kaçırma* mevzularını engelleyebilmekteydi. [Olay esasında resmi izin almış olan bir Ermeni'nin durumunu anlatmakla birlikte İskenderun Amerikan Konsolosunun bu tarz bir faaliyet içerisine girmiş olduğuna da işaret etmektedir]. FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1904*, Turkey: No. 884-888.

uğraşmıştır.[860] Diplomatların kendi elemanlarını korudukları şahit olunan bir durumdur. Ancak Maşkov, yazın kapsamında sunulan olumsuzluk platformuna kati bir biçimde uymak istercesine bizatihi kendi altında çalışan bir memuru değil, bölgedeki başka bir Rus diplomatını savunmuştur. Dahası onun özel işlerini resmen kendisine dert edinerek onun şahsi eşyalarının parasının peşine bile düşmüştür.[861] Maşkov belki de sadece Mehdi'nin hadisesini konu alırken satır aralarını değil, aynı zamanda konunun kendisi dahilinde işlere müdahil olunmasını da bir seviye kabartmış görünmektedir.

Bu müdafaayı gerçekleştirenler, hatta çoğu zaman üstlenen kimseler aradaki iletişimi kurup aslında ilişkinin doğrudan oluşumunu sağlayan tercümanlardı. Fakat bazı durumlarda elbette tercümanların da korunmaya ihtiyaçları olabilmekteydi. Rus konsoloslarının koruma altına aldıkları isimlerden belki de en şöhretli olanı Mehdi Kulu Şirvanî'ydi. Onun başına gelen soygun olayları taraflar arasında birçok vakit problem teşkil etmişti. Ancak 23 Nisan 1907 tarihli Avlonyalı Ferit Paşa'nın kaleme almış olduğu yazıya göre, onun hayvanlarının bedeli olarak tespit edilen 39 Osmanlı lirası, kendisi adına konsolosluğuna teslim edilmişti.[862] Öyle ki sergilenen korumanın burada sadece manevi olarak değil, aynı zamanda maddi semereleri de toplanabilmişti. Başka bir örnekte ise aynı yıl konsoloshanenin demirbaş tercümanı olan Malcolm'ın jandarma mülazımı Ahmed İzzet efendiye hakaret etme meselesinde Bağdat vilayetinin istinaf mahkemesi savcılığı davayı ele almıştı. Üst seviyede bir mahkeme olan istinafın davayı üstlenmesi muhtemelen daha önceki adlî işlemlerin başarısızlığa uğramasından kaynaklanmıştı. İlk olarak mahkemeye başvurulması ile tahmini çok da zor olmayan bir şekilde konsolosluk araya girmiş ve bu adlî hamleyi savuşturmuştu. Bunun üzerine istinaf mahkemesi aracılığıyla Malcolm efendi tekrar dava edilmişti. 9 Ocak 1907 tarihli yazıya göre Malcolm için bir celp düzenlenmişti. Ancak konsolosluk önemli bir diplomatik hamle ile tekrar araya girmişti. Malcolm'ın olayın gerçekleştiği an itibariyle vazifesinin başında bulunan bir görevli olduğunu belirterek söz konusu durumun konsolosluğun kendi iç meselesi olduğunu öne sürmüştü. Savcılıksa gayet doğal bir

860 *BOA, BEO, 2928/219580*; 3 Teşrinisani 1322 / 16 Kasım 1906.

861 Yüksel, *Sınırdaki Casus,* ss. 75-80.

862 Yüksel, *Sınırdaki Casus,* ss. 81-86. Ayrıca neredeyse bir yıl sonra olmasına karşın hadisenin elçiliğe de intikal ettirilerek çözüme kavuşturulduğu haber edilmiştir. Nitekim bu paranın konsolosluğa teslim edildiği benzeri birçok evrakta işlenmiştir. Bkz. *BOA, BEO, 3039/227879*; 12 Mart 1323 / 25 Mart 1907; *BOA, HR. TH, 346/28*; 10 Nisan 1323 / 23 Nisan 1907.

biçimde mevzuyu konsolosluğun Osmanlı toprakları içerisinde sorumlu bulunduğu makama iletmişti: Hariciye Nezareti. Gereğinin yapılması isteminin dışında konu kaleme alınışından 1 ay sonra başka bir makama daha yazılmıştı. O defa tahriratın gönderildiği makam meydana gelen hadiseler hakkında bilgilendirme amacı ile yazılan İstanbul'daki Rus elçiliği olmuştu.[863] Elbette bölgedeki Rus tacirler, konsolosluğun koruma isteğinin en fazla olduğu kimselerdi. Müslüman ya da bu geçmişe sahip kimlikli kimseler hatta Osmanlı vatandaşı olan kendi adamları koruma altındaydılar ancak tüm bu tiplerden hariçte olmak üzere örneklerle karşılaşmak da mümkündü. Mesela aynı yılın mayıs ayında Bağdat İngiltere Konsolosu John Ramsay, İrlanda kökenli olsa da Büyük Britanya'nın Osmanlı elçisi Sir Nicholas Roderich O'Conor'a gönderdiği rapor dahilinde konsoloslukta yaşayan bir kadın olduğundan bahsetmişti. Bu kişi hakkında, muhtemelen soyadının İngilizce telaffuzun getirisi olan bir yazım ile "Dejasky" olmasından başkaca ayrıntı içeren bir bilgi paylaşımında da bulunulmamıştı.[864] O kadın neden konsoloslukta yaşıyordu? Rus pasaportuna mı sahipti? Bağdat'ta bulunma amacı neydi? gibi ve birçoğu da bu sebeple cevaplanamayanlardan olmuştu.

1907 yılının ocak ayında bu sefer sade vatandaş örnekleriyle de karşılaşılacaktı. Rusya vatandaşı olup bölgeye ziyarete gelen kimselerin başlarından geçen saldırı olayının ardından yaşananlar yine ülkenin baş şehrindeki Babıali ve hariciyeye aktarılanlar arasındaydı.[865] Her ne kadar belgede aksettirilmemiş olmasına karşın Konsolos Maşkov'un hareketleri aynı biçimde vatandaşları olup saldırıya uğrayan o kimselerin bu defa haklı bir biçimde himayesini içeriyordu. 1907 yılının ocak ayında kaleme alınan yazıya atıfla aradan geçen 2 yıldan sonra konuyu bulunduğu raftan geri çıkaran Adliye Nazırı Hasan Fehmi Bey (1836-1910)[866] devletin eliyle üretilen çoğu belgede olduğu üzere, öncelikli olarak konunun bir özetini geçmişti. Tekrar adliyeden hariciye makamına gönderilen bu tahriratta vilayet savcılığının pekiştirme maksatlı fiiliyatına karşın geçen bu kadar zamanda bir cevap alınamadığı belirtilmişti. Bu sefer

---

863 *BOA, HR. TH, 342/33*; 2 Şubat 1907.

864 *TNA, FO, 424/212*; s. 104-105.

865 *BOA, HR. TH, 342/71*; 20 Mart 1907.

866 Söz konusu kimse, 1836 yılında Batum'da doğan, devletin birçok kademesinde görevde bulunan, Ceride-i Havadis gazetesine yazılar yazıp avukatlık da icra ederek bir dönem Hukuk Mektebi'nde devletler hukuku alanında dersler veren meşhur Adliye Nazırlarından Hasan Fehmi Paşa'dır (1836-1910). Bkz. Cevdet Küçük, "Hasan Fehmi Paşa", *DİA*, c. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, ss. 322-323.

gerekenin yapılmasının süratle icra edilmesinden bahsediliyordu. En can alıcı nokta ise, Konsolato'nun Malcolm *namına tanzim olunan bu celp müzekkeresini ne suretle kabul etmediği* idi. Nazır hazretlerinin gayret göstermesi hususunda talepkâr davranan belgenin üç gün sonrasında Dersaadet Rusya Elçiliğine gönderilmek üzere bir nüshası daha çıkarılmıştı.[867]

Bazı belgelerde ise Rus konsolosluğunun varlığı hayalet işlevi görmekteydi. Evraklarda isimleri geçmemesine rağmen hadiselerde onların da yer aldıkları düşünülmelidir. Nitekim bir Rus ve Bağdat yan yana geldikleri vakit olaylar kapsamında konsolosluğun orada bulunmaması pek de mümkün değildi. Konuya dair güzel olan örneklerden bir tanesi Bağdat'ta, karakteristik olarak bir Rus ismine sahip olmayan Nasrullah'ın sebebi bilinmez bir biçimde ve kazara havaya silah atmasına dairdi. Uyruğu, kollanmak istenmesi ve elçilik gibi taşların yerine oturduğu her bir öge evrakta yer almasına karşın ne konsolosluğa ne de konsolatoya yer verilmemişti. Bu kimse belgede *cünha kabilinden maznun* olarak görülmekle birlikte elçiliğe göre on beş gündür boş yere hapis yatmıştı.[868] Elbette sessizlik gösteren dokümanın çıkış noktası durumu elçiliğe bildiren konsolosluk ya da diğer bir deyişle Orlov'du.

4.2. Askerî

Ruslar, yüzyılın ilk Osmanlı savaşından (1806-1812), Bağdat konsolosluğunun açıldığı 1880 yılına kadar Doğu Anadolu ve Bağdat havalisindeki Kürt toplulukları desteklemişti. 1806-1812'den itibaren giriştikleri faaliyetler kendilerine Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında fayda sağlamıştı. Şöyle ki, Çarlık rejimi özellikle Kırım Savaşı'nın arifesinde çok ciddi bir biçimde bu topraklarda çıkan isyanları her yönden sübvanse etmişti. Bunun elbette iki nedeni bulunuyordu. İlk neden açtıkları konsolosluklarının işini kolaylaştırarak bölgeyi onlar için tanınır kılmak, ikinci ve daha önemli olan sebepse Kırım'da olduğu gibi 1877-1878 savaşında da askerî manada yardım görmekti. Nitekim periyodik aralıklarla isyanların alttan alta harlanması ve başta Kürtler ile Ermenilere destek verilmesi durumu 1914 yılına kadar da devam etti.[869]

---

867 *BOA, HR. TH, 369/5*; 2 Teşrinisani 1324 / 15 Kasım 1908.

868 *BOA, DH. H, 19/3*; 8 Eylül 1326 / 21 Eylül 1910.

869 İsrafil Kurtcephe – Suat Akgül, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", *OTAM*, S. 6, Ankara 1995, ss. 249-256.

Bağdat'ta bulunan diğer devletlere ait konsolosluklar arasından bir tanesi, türdeşlerinden askerî manada ciddi bir farklılık göstermektedir. Söz konusu diplomatik temsilcilik İngilizlere ait olandır. Birçok farklı vakit diliminde görülebileceği üzere İngiltere, buradaki misyonunda tam anlamı ile *asker* barındırmaktadır. Öyle ki, 9 Temmuz 1883 tarihli bir belgeye göre orada kırka yakın asker bulunduğu ve bunların periyodik bir şekilde talim ettikleri hatta mevcutlarının artabileceği belirtilmiştir.[870] Söz konusu durum, yani İngiltere Bağdat Konsolosluğunda asker bulunduruluyor olunması farklı tarihlerde tekrar tekrar Osmanlı karar alıcılarının kalemlerinin ucuna takılmıştır. Fakat Bağdat'ta bulunan diğer devletlere ait diplomatik temsilciliklerin hiç birisinde böylesi bir duruma tesadüf edilmemiştir. Nitekim yine İngiliz kaynakları ışığında kaleme alınmış olan bir çalışma kapsamında ve Bağdat'taki diplomatın ifadelerine göre 1898 yılında Rus meslektaşının da bu hususları barındıran faaliyetler içerisine girmesi hükümeti tarafından talep edilmiş ve konuyla alakalı haberler İngiltere istihbaratının radarına takılmıştır. İşaret edilen zaman diliminde Rusyalının bölgedeki temsilcisi olan Kruglov'a başka görevlerin yanı sıra burada bir liman ve askeri üs tesis etmesi görevi verilmiştir.[871] Zaman zaman halefleri tarafından yukarıda verilen İngiliz örneğine benzer bir biçimde Rus konsoloshanesinde asker ve müfreze ihtiyaçlarını andırır bir biçimde silah ve cephane temini sözü edilen askeri üs için bir hazırlık zemini gibi görünse de Rus ve Osmanlı kaynaklarında Bağdat Rus Konsolosluğunun böylesi bir unsuru bünyesinde barındırdığına rastlanılamamıştır. Dahası, onların nehir kenarında aktif olmaları bir tarafa liman kurmak ve İngilizler gibi Dicle'de işletmeler açarak Basra-Fav tarafından Bağdat'a kadar gelecek vapurlar ve zırhlı deniz araçları için çaba göstermeleri veyahut İngiliz konsolosunun ifade ettiği şekilde bir liman açma girişimi içerisinde olduklarına da şahit olunmamıştır.

Diplomasi dairesinden olarak Bağdat Rus konsoloslarının ilişki içerisinde oldukları alanlardan birisi de askeriyedir. Bu ilişkiler kapsamında 1905 yılının Ekim

---

870 *BOA, MB. İ, 123/150*; 27 Haziran 1299 / 9 Temmuz 1883.

871 Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 349; Bağdat'ın nehir kenarı olmasından dolayı ve o sırada Basra'da bir konsolosluk bulunmamasından söz konusu görev bu makama Basra Körfezi'nde gerçekleştirilmek üzere verilmiş olmalıdır. Ayrıca düşüncenin çıkış noktası da Rusların bir kara kuvveti olup İngiltere ile bu bölgede rekabet etmek istiyorsa deniz gücü olarak da söz sahibi olmasının isteminden kaynaklanmış olduğu düşünülmelidir. Bkz. İbrahim, "Al-Teneffus al-Britanya el-Rusya fi-halic el-Arabi hatti ilm 1899 m.", ss. 209-221.

ayının dokuzuncu günü Bağdat Paşası Abdulvahap tarafından yazılan bir metin içerisinde yine Maşkov'un faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Kendisi daha önce de Abdulvahap Paşa'nın belirttiği üzere şikâyet mekanizmasını olumsuzluk platformu dahilinde gayet iyi bir şekilde işletmekte ve hatta askere dahi dil uzatmaktadır. Lakin bu durum devletin nazarında asılsız olarak görüldüğünden dolayı meselenin çözülmesi de gayet rahat bir şekilde halledilmiş ve olaylara gelişim imkânı verilmeksizin üstesinden gelinmiştir.[872]

Tam manasıyla askerî alanı ilgilendirmemekle birlikte, dolaylı yoldan konsolosluk ve onunla alakalı diğer hususları ön plana çıkaran diğer bir durum onların sipariş ettikleri silah mevzusudur.[873] Mahalli veya genel manada çıkan olaylardan dolayı konsoloslukların korunması gerekmektedir. Konsoloslukların yanı sıra elbette buradaki personel arasından hiyerarşideki en önemli pozisyonu teşkil etmesinden dolayı bizatihi konsolosların da korunmaları gereklidir. İşte bu gibi nedenlerden dolayı konsoloslar ve çalışanları kendilerine silah tedarik etmekteydiler. Öyle ki bu durum sadece kendilerinin kollanması değil, aynı zamanda onların temel görevleri olan halklarının ticari ve hususi işlerinin yürütülmesi noktasında birebir insanlara da, mesela kavasları aracılığıyla koruma sağlamaları durumunun ortaya çıkarılmasını alakadar ediyordu.[874]

Mesela, 1904 yılının eylül 20'sinde Vali Vekili Kumandan Feyzi tarafından yazılmış olan bir belgede Konsolos Maşkov'un kendisi ve kavasları için istemiş olduğu ve her örnekte olduğu üzere Avrupa'dan sipariş edilmiş olan altı tüfek ve altı tabanca için herhangi bir engel çıkarılmaması belirtilmişti. Söz konusu yazıda sonraki yıllara ait diğer örneklerde olduğu gibi *Konsolosun bu duruma özellikle temas* etmiş olduğunun da elbette üzerinde durulmuştu. Yine de miktar fazla görülmüş olmalıydı ki daha sonraki evrak trafiğinde Osmanlı bürokrasisi bir sebep belirtmeksizin bu silahlardan konsolos için bir ve kavası için bir revolver şeklinde bir tabire yer vermişti. Ayrıca Kumandan Feyzi Paşa tarafından iletilen yazı dahilinde fişenk / mermilerin niceliğinden söz edilmeyerek sadece bu cephane türünden de edinileceğine değinilmişti. Ancak tabancaların sayılarının bire

---

872 *BOA, DH. ŞFR, 355/62*; 26 Eylül 1321 / 9 Ekim 1905.

873 Bu hususta detaylı bir istişare odası mütalaanamesi bulunmaktadır. Burada revolverlerin dahi men edilmesi hatta tercümanların silah taşımalarının yasak olması gibi pek çok durumdan bahsedilmiştir. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 184/74*; 10 Nisan 1313 / 22 Nisan 1897.

874 Mesela örneği verilen şu durum bu düşüncenin sağlamasının yapılmasına olanak verecektir. Bkz. *BOA, HR. TH, 342/71*; 20 Mart 1907.

düşürülmesine benzer bir biçimde Osmanlı makamları artçı dokümanların içerisine *aslında harp silahı olmalarına rağmen tüfekler için de münasip miktarda hartuç*[875] ithal edilmesine müsaade vermişti.[876]

Ancak bazı durumlarda söz konusu silahların ve mühimmatın nicel varlıkları bir konsolosluktan çok küçük bir müfrezenin ihtiyacına[877] yönelik olduğu izlenimini uyandırmaktaydı. İçlerinden belki de en şöhretlisi olarak tanımlanabilecek Maşkov'un 1905 yılının başında kimisi av için olmakla birlikte toplamda 10'a yakın tüfek, 5 revolver ve bunların cinslerine uygun olmak suretiyle küçük bir cephaneliği andıracak tarzda 5300 mermi tek bir seferde bir Avrupa ülkesinden[878] getirtilmiş olup Bağdat Rüsumat İdaresi'nde bekleyenler arasında yerini almıştı. Bekleme nedeni başka bir evrakta işaret edildiği üzere Osmanlı memurlarının kontrolörlük görevini gerçekleştirmelerinden kaynaklanmıştı. 14 Ocak 1905 tarihinde önce Dahiliye Nazırı tarafından Babıali'ye gönderilmek üzere kaleme alınan yazıda bu gemiyle gelenler arasında sayılanlar şunlardı: tüm bu malzemenin faturası, beşi büyük, biri küçük, bir adedi kırma çifte ve iki tane mauser marka av tüfeği ile beş adet mauser marka revolver tipinde altıpatlar tabanca ve 217 deste mermi.[879] Toplamda gelen üç sandıktan halihazırda ikisi kontrol edilmiş ve

---

875 Hartuç kelimesi, Fransızca *kartuş* kelimesinin bozulmuş halidir. *Merminin arkasından namluya sürülen bezden veya kartondan barut kesesi. Türkçe Sözlük*, s. 1340.

876 *BOA, DH. TMIK. M, 184/4*; 4 Teşrinisani 1320 / 17 Kasım 1904.

877 Aynı silah teslimatını konu edinmiş olan başka bir belge içerisinde silahlar ile cephanenin yüklü bir niceliğe sahip oluşu, cinsleri ve miktarları ile ilgili olarak bkz. *BOA, BEO, 2488/186534*; 7 Kanunusani 1320 / 20 Ocak 1905; Ayrıca tarihlerin zamanla gerçekleştirilen Osmanlı bürokrasisi kapsamında git gide ilerlemesinden ötürü yine bu evrak içerisinde işaret edildiği üzere Maşkov'un tepkisini çekmiş olmalıdır ki şiddetle silahların nerede olduğu ve hala neden teslim edilmediği imasını yaratan bir şekilde temas ettiğine değinilmiştir. Nitekim bundan yaklaşık 10 gün sonra sadaretten Bağdat rüsumatına, bu diplomatik misyondan ve aynı durumla ilgili olarak gelen telgraflardan dolayı yapılan muamelenin hangi aşamada olduğuna dair de bir yazı gönderilmiştir. *BOA, BEO, 2494/187049*; 16 Kanunusani 1320 / 29 Ocak 1905; Bağdat rüsumat idaresinin kaleme aldığı ve sadaretten onay istediği (muhtemelen sayımın ve kontrollerin sonlandırıldığını gösteren) diğer bir belgede mermilerin toplamda 6790 adet olduğu belirtilmiş ve cevabî yazılarda sadaretin, padişahın onaylarının alındığı da eklenmişti. Bkz. *BOA, BEO, 2525/189321*; 28 Şubat 1320 / 13 Mart 1905; Cidde Rus Konsolosu oradaki Fransız meslektaşının 12 revolver ve 12 tüfekle donandığını yazmış Belçika ve Hollanda ile diğer ülke diplomatik temsilciliklerinin de silahları olduğunu söyleyerek Odessa'daki cephanelikten konsolosluk için dipçikli 4 revolver, Kazak modeline benzer 3 tüfek ve kendiliğinden kurmalı 4 revolver ile bir tabanca için 200 hartuç istemişti. Şöyle ki bu silah ve cephaneler Bağdat Rus Konsolosu örneğinde olduğu üzere kavaslar için istenmişti. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 287; konsolosluklara 1867 yılında verilen mülk edinme hakkı neticesinde İngilizler özellikle savaş malzemeleri depolamak için bu kanunu suistimal etmişlerdir. Ancak bunun görünür hale gelmesi her ne kadar o diplomatik misyon tarafından bir bahane ile üstü örtülse de, Midhat Paşa'nın valiliğinden sonra buradaki ülkelerin çıkarlarının açıklık kazanması neticesinde ortaya çıkmıştır. Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 74.

878 Söz konusu Avrupa ülkesinin adı belgede geçmemekle birlikte, sipariş edilen silah markaları üzerinden bunların Almanya ve İngiltere'den getirtildikleri düşünülmektedir (Mauser & Revolver).

879 *BOA, DH. MKT, 924/33*; 1 Kanunusani 1320 / 14 Ocak 1905.

içlerinden bunlar çıkmıştı. Üçüncüsünün de kontrolü bittikten sonra neticesi iletilecekti. Ayrıca tüm bu cephane ve silahları Bağdat'a iletilmesi için Basra'ya getiren gemi Duvark adında olup İngiliz uyrukluydu.[880] Acaba, aynı yıla ait olmakla birlikte bu her iki örnekte de işaret edilen silahlar ilgili kurum için gerekli midir sorusu da böylelikle ön plana çıkmıştı. Elbette Osmanlı makamları zihinleri meşgul eden bu soruyu düşünmeme gafletine düşmemiş ve yapılan tahkikat neticesinde Rus mercileri tarafından bunlardan bazılarının da aslında Hanekin ve Kazımiye'deki Rus temsilciliklerinin başında bulunan zevatlar için olduğu cevabı verilmişti.[881]

Sadece bir sipariş dahi küçük bir müfrezenin ihtiyaçlarını anımsatmaya yeterliyken özellikle Maşkov zamanında Bağdat Rus Konsolosluğuna neredeyse her geçen yılda silah ve cephane talebinde bulunulmuştu. Başkonsolos Maşkov'un kendi adına yine hangi devlet-ülke olduğu belirtilmeksizin Avrupa'dan bu defa üç adet ufak cep revolveri ve bunun için 800 mermisi getirtilmek istenmişti. Usullere uygun bir biçimde gümrük tarafından karşı çıkılmayarak bunların Bağdat'a sokulması valiliğe konsolosluk tarafından temas edilenlerden olmuştu. Sadaretin de onayladığı bu durum Bağdat rüsumatına iletildiği vakit, kavasların usullere aykırı bir şekilde silah kaçırmaları durumu olmadıkça belirtilen malların buradan alınabileceği bildirilmişti.[882] Nitekim iktisadi bir boyutu olmasına karşın silah ihracat ve ithalatı yapan diğer bir kesim bu durumu raporlayan ve o yıllarda Bağdat konsolosluğuna vekalet eden Adamov'un belirttiği üzere Şii hacılardı. Onun ifadelerine göre Osmanlı topraklarının bu kısmına yılda en az 600 silah giriyordu.[883]

Silahlar hususunda arşivlerde adı ile karşılaşılan diğer bir Rus Diplomat Arkadi Orlov'du. Bağdat'ın gümrüğüne takılan ve Nasrullah b. Abdülhamid adındaki bir kimse tarafından getirilen silahlar; bir mauser, bir revolver ve bunlara yetecek kadar tanımlı

---

[880] *BOA, BEO, 2484/186274*; 1 Kanunusani 1320 / 14 Ocak 1905; başka bir evrak dahilinde yine aynı bilgiler verilmekle beraber Bağdat vilayetinden alınan bilgiye göre tamamı ile Bağdat Rus Konsolosunun kendi kullanımı için olan bu silah ve cephanelerin, kontrolünün bitimiyle bunları, o vapurla getiren şirketten alarak Basra'daki bir memurun söz konusu emtia ile yola çıkıp konsolosluğa teslim edilmesi adına Bağdat rüsumatına bu malların verilmesinin gerektiği anlatılmaktadır. Bkz. *BOA, BEO, 2487/186481*; 4 Kanunusani 1320 / 17 Ocak 1905; *BOA, DH. ŞFR, 338/27*; 20 Kanunuevvel 1320 / 2 Ocak 1905; *BOA, DH. MKT, 924/33*; 4 Kanunusani 1320 / 17 Ocak 1905.

[881] *BOA, İ. HR, 395/1*; 25 Kanunusani 1320 / 7 Şubat 1905.

[882] *BOA, DH. TMIK. M, 226/37*; 1 Ağustos 1322 / 14 Ağustos 1906.

[883] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 252: Hacıların bu ticareti yapma nedeni olarak da hac parasını çıkarmak istemeleri gösterilmiştir.

mermiden müteşekkildi. Fakat el konulan bu silahların Beyoğlu'ndaki Rus elçiliğinden gönderilen bir yazı uyarınca aslında Başkonsolos Orlov'a ait olduğu meydana çıkmıştı. O nedenle de elçilik mevzu bahis malların ona geri verilmesini talep etmişti.[884] Tabii bu hususların Orlov'u yakalaması diğer konsoloslara göre evraklara daha az yansıyanlardan olmuştu. Ayrıca hemen belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, bu silah ve cephanelerin gerçekten gerekli olup olmadığının sorusuydu. Buna göre sürekli satın alım o silahların ya sürekli kullanıldığını ya da kara borsada ticaretinin yapıldığını göstermekteydi ki her iki çıkarım da acı bir sonucu işaret ediyordu.

Bu gibi durumlarda Rusya konsolosları genellikle meslektaşları olan bölgelerindeki İngiltere konsoloshanesini örnek göstererek ve "… onlarda var!" propagandasını yaparak sipariş etmiş oldukları silahları almayı başarabiliyorlardı.[885] Böylelikle Avlonyalı Mehmed Ferit Paşa tarafından da bunların ilgilisine teslim edilmesine müsaade edildiği de hariciyeye bildirilmişti.[886]

1900 yılının şubat ayında Gilyak gemisinin Basra Körfezi'ne geldiği ve Orta Doğu Rus diplomasi ricalinin bölgedeki birçok kimseyle görüştüğü sıralarda askeri hususları ilgilendiren şöylesi bir gelişme dahi yaşanmıştı. Mübarekü's-Sabah tarafından Gilyak mürettebatı ile Bağdat Rus Konsolosu ve kançılaryası onuruna verilen ziyafette Aleksey Kruglov, bölgede Moskovi adındaki silahın Araplar tarafından sevildiği ve revaçta olduğunu belirtmişti. Ancak Rus ismi taşıyan ve halkın beğenisini toplayıp rağbet gören bu silah aslında Ruslar tarafından üretilmiyordu. Konsolos bu bilgileri Kuveyt'in şeyhine aktardıktan sonra bir propaganda faaliyeti olacak şekilde açıkça: neden gerçek Rus silahlarını Rusya'dan satın almıyorsunuz?[887] demişti. Maşkov'un da ifade ettiği üzere, İngilizler İran'da kaçakçılık yaparak silah satıyorlarsa, Ruslar bunu neden yapmasındı?[888]

---

884 *BOA, HR .İD, 178/23*; 26 Temmuz 1328 / 8 Ağustos 1912.

885 Zaten konu ile ilgili evraklardan da anlaşıldığı üzere Osmanlı makamlarının bu durumu kabullenerek izin vermelerindeki en büyük etken aynı ya da benzer bir duruma İngiltere Konsolosluğu'nun da sahip olmasıdır. Bkz. *BOA, İ. HR, 395/1*; 21 Kanunusani 1320 / 3 Şubat 1905.

886 *BOA, HR. TH, 316/28*; 28 Şubat 1320 / 13 Mart 1905; Sadaret makamından kaleme alınan evrakın ön yüzünde bu malzemelerin tedarikini yapan konsolosun kim olduğuna dair herhangi bir ibare bulunmamakla birlikte arka yüzde de bir tarih belirtilmeksizin, "*Mösyö Maşkof'a takdîm idilmişdir. Hıfzı.*" şeklindeki ifadeler vesilesiyle bu şahsın Maşkov olduğu anlaşılmaktadır. Konsolosun Maşkov olduğu hatta silahların teslimine tasdik verdiği için bir teşekkür yazısı bile yazdığı ve hangi silahın cephanesinden ne kadar ve hangi tip silahların tedarik edildiği ile ilgili olarak bkz. *BOA, İ. HR, 395/1*; 27 Şubat 1320 / 12 Mart 1905.

887 Senchenko, Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv, s. 81.

888 Nikonov, *Politika Rossiskoyi İmperii ba Srednem Vostoke vo vtoroi Polovine XIX. Veka*, s. 124.

İstihbarî olmakla beraber Konsolosluğun askerî hususlara gözlerini açtığı gelişmelerden birisi de Konsolos Orlov'un ilk atandığı yıllarda ortaya çıkmıştı. Kendisine İstanbul'daki amiri tarafından verilen talimatnamede Orlov'un gözlerinin bölgeyi tamamen görmesi istenmişti. Bu nedenle de o görevine tayininden iki yıl kadar sonra Osmanlı makamlarının bakış açısıyla şöhret bulan bir seyahate çıkmıştı. Ayrıca bu seyahatinde kendisine elçiliği tarafından verilen talimatları da uygulama alanı bulmuştu. Mezopotamya ve Arabistan'da Türklerin ve Arapların askerî tüm hareketleri ve seferlerini gözlemlemesi istenmişti. Bundan daha önemli diğer bir başkası ise özellikle Türk askerî birliklerinin konuşlandırıldıkları yerlerin nereler olduğu da Orlov'dan talep edilenler arasındaydı.[889] Her ne kadar Orlov bu bilgilerin Musul'da bulunan ve Rus Genelkurmaylığı mensuplarından bir subay olan Musul Viskonsolosu Benzenger[890] vasıtasıyla daha iyi bir biçimde öğrenilebileceğini vurgulamışsa da onun bu talimatlara hizmet eder nitelikte faaliyetlerde bulunmadığını düşünmek yanlış olacaktır. Bu bakımdan merkezdeki Rusların istekleri diğer Avrupalı güçlerin örnekleriyle bir uyum içerisindeydi. Örneğin İngiltere İzmir Konsolosluğuna İzmir limanında bulunan donanma ve askerlerin durumu hakkında bir rapor vermesine yönelik olarak talimat gönderilmişti. İzmir İngiltere Konsolosu ile Orlov arasındaki en büyük ve tam da bu noktada ortaya çıkan fark ise, İngiliz diplomatın bu soruya dair ciddi cevapların olduğu 1880 tarihli bir rapor hazırlamış olmasıydı.[891]

---

[889] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 23; Evvelden belirtildiği üzere bu taleple sadece Orlov'dan değil diğer Bağdat konsoloslarından da istendiği ziyadesiyle mümkün görülen bir talimat olarak karşılaşılmaktadır. Öyle ki Kruglov 1901 yılına ait bir raporunda bu istemi karşılayan yanıtlara yer vermişti. VI. Ordu kumandanı olan Recep Paşa, sadece askerlerin konum ve diğer hususlarını güçlendirmekle kalmıyor bölgedeki jandarma-zaptiye birlikleriyle dahi ilgileniyordu. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 133.

[890] İngiliz, Osmanlı ve Rus kaynaklarında adı geçen ve bir asker olduğu anlaşılan Musul Rus Viskonsolosunun askerî kimliğe sahip oluşuyla ilgili olarak Kafkasya Askerî Bölgesi kurumunun payı bulunmaktadır. Daha önce de boyutlarına dair bilgiler paylaşılan bu istihbari kurum özellikle haritalandırılması yapılamamış olan Karadeniz gibi bazı bölgelere Rus konsoloslukları açılmasını ve buraların başına da asker kökenli kimselerin getirilmesini talep etmiştir. Ayrıca aynı kurum tarafından o diplomatlar için çok ciddi bir bütçe de ayrılmıştır. Turan, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rize Rus Viskonsolosluğu", s. 226-227.

[891] Funda Adıtatar, "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* c. XXVI, S. 1, 2011, s. 5; Ayrıca bu çalışma kapsamında benzer türevdeki raporlar değerlendirilerek paylaşılmıştır; benzer bir gelişme Rize Rus Viskonsolosluğu kapsamında da gerçekleşmiştir. Turan, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rize Rus Viskonsolosluğu", s. 239.

4.3. İstihbarat ve Propaganda

Belgeler içerisinde kimi zaman açıkça evrakın bir istihbarat raporu olduğu yahut metin içerisinde istihbarî faaliyetler gerçekleştirilerek bilgi alındığına dair söylemler bulunmaktadır. Fakat bazen de vesika net bir biçimde istihbarî bir eylem gerçekleştirildiğini veya buna dair bir bilgi edinimi sağlandığını söylemez ama kendisine bakan gözler için birtakım ögeler bulunduğunu sezdirir. Bir bakıma bu tarihçinin sorgu sandalyesine dokümanı oturtmasıyla da dolaylı yoldan ilgilidir. Ayrıyeten, belgelerde istihbarat kavramıyla ilgili önemli bir ayrım daha bulunmaktadır. Bu iki başlılık bir örneklem üzerinden anlatılacak olunursa, ilki Osmanlıların Rus konsolosları hakkında edindikleri haberler ve o diplomatların gözler önüne serilmese bile giriştikleri bir takım istihbarî faaliyetlerin Babıalice farkına varılmış yahut diğer bir deyişle istihbar edilmiş olmasıdır. Tahmin edilebileceği üzere ikinci tipteki başlıksa Rusların doğrudan gerçekleştirdikleri haber alma eylemlerini içermektedir. İşte tam da bu nedenle, konu başlığının Osmanlı istihbaratı ve Rus istihbaratı şeklinde bölünmesi faydadan uzak olmayacaktır. Ayrıca bu başlık altında incelenmesi gereken ilgili diğer bir içeriğin propaganda olduğu da belirtilmelidir. Aslında istihbarat ile derinlemesine ilişkisinin temelde bulunmuyor oluşu yine de propaganda faaliyetlerinin bu başlığın altında incelenmemesi anlamını taşımamaktadır. Nitekim Rus konsoloslarının yapmış oldukları propaganda faaliyetlerinin istihbarat ile ciddi anlamda ilişkili oldukları rahatlıkla fark edilebilecek bir durumdur.

4.3.1. Osmanlı İstihbaratı

Arşivlerde görülen hali ile Osmanlı istihbaratının tekelinde topladığı haberler Yıldız Sarayının Bağdat Rus Konsolosluğu hakkında verimli bilgiler sağlamasına neden olmuştur. Her ne kadar zaman zaman Rus konsolosluğu tarafından gerçekleştirilen eylemlere erişilemese de Osmanlı istihbaratınca gözler önüne serilen durumlara da şahitlik edilebilmiştir. Burada aslında bu diplomatik birimin amirleri ile gerçekleştirdikleri yazışmaların bir kopyesini de Osmanlı karar alıcılarına sundukları da unutulmamalıdır.[892] Nitekim Osmanlı istihbaratının diplomatik bakımdan arz ettiği önem, II. Mahmud devri özelinde şu şekilde örneklendirilebilir;

[892] Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 15.

Yabancı elçilikler ve tercümanlar üzerinden istihbarat edinimi çoğu zaman böyle dış politik gelişmelere göre kıvrımlar çizebilecek, çok mecbur kalınırsa da göz ardı edilebilecek kadar esnek bir yapıdaydı. Kimi yabancı elçiler kanalıyla istihbarat sağlama aşamasında ise öyle kısıtlamalar söz konusu olmuyordu. Mesela İstanbul'daki Sardunya Elçisi, Osmanlıların Hristiyan dünyaya karşı beslediği güvensizliğin tavan yaptığı o yıllarda hala güvenilir bir bilgi kaynağıydı.[893]

Esasında burada anlatılmak istenilen husus en basit anlamı ile şuydu: elçiler ya da çalışma örneğine uygun olacak biçimde, konsoloslar istihbarat kaynağının en önemli elemanlarından biriydiler. Ancak Osmanlılar için bir evvelki dönemde ve yurt dışındaki ögeleri arasında istihbaratın *kötü olduğu* ile ilgili işaretler de bulunmaktaydı.[894] Dahası, bahse konu istihbaratın sağlandığı ve aktarım cereyanının gerçekleştiği mecra da yine kendi meslektaşlarından oluşan dairedir. Anlatılanların Rus istihbaratına uyarlanması da pek tabii mümkündür. Nitekim bir sonraki başlık altında verileceği üzere Rus konsoloslarının hemen hepsinin casusluk rolleri olduğu görülmektedir.

Her ne kadar I. Dünya Savaşı'nın getirilerinin ardından ve o yıllarda üretilmiş olmasına karşın içerisinde bulunan bilgiler bakımından bir belge içerisinde Osmanlı istihbaratını ilgilendiren ve konsolosluk hukukunu yansıtan veriler bulunmaktadır. Buna göre cihan harbi Osmanlıların istihbarat noktasında çok daha üzerine eğilmeleri gereken bir dönemi simgelemiştir. Ancak anlatısı sunulacak olan belgenin tam da savaş yıllarına denk gelmemesinden ötürü Osmanlıların da aslında savaşın kapılarının eşiğinde bulunduğunu ve hazırlıklar yaptıklarını yansıtması bakımından önemlidir.

Yabancı devlet konsolosluklarının gözlemlenmesi de hariciyenin gündeminde bulunmaktadır. Şöyle ki, konsoloslukların hem kendi aralarında hem de elçilikleri başta olmak suretiyle dışarıyla haberleşmeleri konunun özelinde tartışılan ve en önemli olarak görülen hususlardan biridir. Konsolosların dışarıyla ya da aralarında gerçekleşecek bilgi aktarımına izin verilip verilmeyeceği ilk aşamada Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti tarafından hariciyeye iletilmiştir. Bunun üzerine konuya eğilmiş olan hariciye, 1908 yılında Petersburg'da akdedilen bir anlaşmanın sekizinci maddesi uyarınca ilgili nezarete cevap verebilme olanağını bulmuştur. Söz konusu madde içerisinde haberleşmenin

[893] Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* s. 472-473.

[894] Berkes'ten aktaran; Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* s. 434; Nitekim amaç, aynı II. Abdülhamid dönemine benzer bir biçimde parçalanmanın önüne geçilmesi bakımından diplomasinin istihbari sahada Avrupalı güçlerin iknasına yönelik bir savunma silahı olmasıydı. Aynı eser s. 432.

herkese açık olduğu ancak hususi durumlarda ve özellikle diplomasi alanında o devletin haberleşme noktasında izleyeceği politikaya dair haklarını muhafaza edebileceğinden dem vurulmuştur.[895] Böylelikle Osmanlı istihbaratının hukuki manada yasal olarak konsoloslukları gözlemleyebilmelerinin sebebine ulaşılabilmiştir. Ayrıca 1908 yılından itibaren geçerli olup böyle bir uluslararası metnin varlığı önceki dönemlerden itibaren de konsolosların devlet sırlarını başkalarıyla paylaşmaları, siyasetle ilgilenmemeleri ve diplomasiyi yürütmekle yükümlü olduklarının en büyük kanıtlarından birisi olmuştur. Ayrıca söz konusu gelişme hem cihan harbi zamanında hem de daha öncesinde Osmanlıların kanunlara aykırı olmaksızın ecnebi konsolosları gözlemlemelerinin de hukukî zeminini teşkil etmiştir.[896]

Öyle ki hukuki zemin olup olmaksızın konsolosların Osmanlı istihbaratına sıklıkla konu olmuş ögelerden bulunmaları konuya uzak olan sade bir birey için dahi zihinlerden uzak olan bir husus değildir. Nitekim konsolosların aynı zamanda konsoloshane olarak kullandıkları evlerinde müstahdemlikte bulunmaları bakımından temizlik ve yemek pişirme görevleriyle işe aldıkları kimselerin dahi casus olabilecekleri unutulmaması gerekenlerdendir. En sade görevlilerden olan katiplerin dahi örneğin alkol kullanmamaları, kumar oynamamaları gerekmektedir. Çünkü bu ortamlar özellikle istihbari bilgilerin edinilebileceği *yuvalar* olarak görülmektedir.[897] Şöyle ki bu tarz yerler hususunda Bağdat'ta kaynaşma mekanları olarak devletin üretmiş olduğu resmî belgelerin ışığında buradaki Rusyalıların ava çıktıkları satın aldıkları av tüfeklerinden anlaşılmıştır. Hatta onların diğer devletlerin diplomatlarıyla burada etkileşime

---

[895] *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 104/11*; 24 Temmuz 1330 / 6 Ağustos 1914.

[896] Konsolosluklar özellikle elçilikleri başta olmak üzere iletişimlerini posta vesilesiyle sağlamaktaydılar. Fakat Osmanlı istihbaratının bir karşı faaliyet olarak farkında olmalarından dolayı önem arz etmeyen belgelerini bu yolla göndermekteydiler. Mühim olarak görülen dokümanlar özellikle kuryelerle iletiliyorlardı. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. II, s. 109-110; Örneğin Bayezid'de bulunan Rus vis-konsolosluğu, posta çantalarının iletimi sırasında Osmanlı jandarmalarının yardımını talep etmişti. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 62/44*; 3 Haziran 1325 / 15 Haziran 1909; Öyle ki bu hakkın yansımalarına arşivlerde fazlasıyla tesadüf etmek mümkündür. Mesela İstanbul'daki Avusturya elçisinin Bağdat'taki konsolosuna gönderdiği bir mektubun Osmanlılarca ele geçirilmesi hakkında bkz. *BOA, DH.ŞFR.46/260*; 27 Teşrinievvel 1330 / 9 Kasım 1914; bugün diplomatik çantalar hakkında sıkı kurallar içeren uluslararası metinler bulunmaktadır. İskit, *Diplomasi*, s. 237.

[897] A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, ss. 84-86, 127-140.

geçtikleri[898] ve av partilerinin dahi birer istihbarat edinim sahası oldukları dikkat çekici bilgilerden olmuştur.

İstihbari eylemlerin genişliği ve yayıldığı zaman dilimi önemli ölçüde büyüktür. Konuyu ilgilendirir bir şekilde Osmanlı Devleti'nin gözleri çok uzakları görmek için her zaman uyanık bir şekilde beklemekteydi. Örneğin memalik-i şahanede bulunan yabancı devlet konsolosları veya sadece Rusların konsolosları ya da Rusya'nın diğer ülkelerdeki diplomatları değil, İngiltere'nin Tahran Elçisi Mösyö Alison'un başarılı çalışmaları hakkında bilgi sahibiydi. Bu sebeple de zaten kendisine Devlet-i Aliyye tarafından bir madalya verilmişti.[899] Hal böyle iken, Osmanlıların kendi topraklarında bulunan yabancı devlet temsilcilerine bakışları bugüne çok daha sık ve yoğun bir şekilde yansımıştır.

28 Mart 1892 tarihinde önce Bağdat Valisi Hasan tarafından İstanbul'a, sadrazam tarafından da padişaha sunulmuş bir yazı bazı Ruslar ile Amerikalıların Bağdat'a geldiklerinden dem vurmuştur. Rusya hassa ordusu süvari subaylarından Kont Kruçovyaniç (?) ve yol arkadaşı Baron Eduar Tahran'dan Basra'ya ve buradan da Bağdat'a ayak basmışlardır. İki gün boyunca Bağdat'ta kalan bu kimseler Tahran'da elçiliğin baş kâtibi olup Tahran konsolosluğu görevini de bünyesinde barındıran William Sufukis ve Tahran Amerika Birleşik Devletleri Elçisi Neil ile birlikte gelmişlerdir. Amerikalılarla ilgili kısmı şüpheli görülmekle beraber Rusların, Bağdat Rus Konsolosunun misafiri olarak konsolatoda kaldıkları bilinmektedir.[900] Rusya'dan muhtemelen haber aldığı ve oraya ya da gidilen yere haber gönderdiği aşikâr olan Bağdat Rus Konsolosunun misafir ettiği Ruslardan başka Amerikalılar ile görüşmüş olduğu da

---

[898] Bir sosyalleşme alanı olarak bu gibi etkinliklerin aslında birer istihbarat savaş alanı olmaları hatta bunlar arasından ön plana çıkanlardan çay davetleri, tenis oynamak / spor yapmak ve tabii suare ve balolar (XIX. yüzyıl sonları ve mekân olarak Bağdat için pek geçerli olmasa bile) gibi etkileşim vasıtaları dikkat çekmektedir. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 123; Özellikle çay partileri konsolosların istihbarat toplama alanları olarak vazgeçilmezlerindendir. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. II, s. 40; Dahası, büyükelçi olabilmek ve bu gibi faaliyetlere devam edebilmek için özellikle de toplum içerisinde güçlü ve ciddi bir hitabet yeteneği gerekmektedir. Mesela Rusya Washington Büyükelçisi yine benzer bir etkinlik olarak çalışanları ile her sabah beraber kahvaltı ederek deneyimlerini onlara aktarır ve istihbarat mekanizmasını da hem iç hem de dış dinamikleriyle bu şekilde işletmiş olurdu. Bkz. Kuznechov, *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* s. 103, 111.

[899] *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 159/30*; 26 Nisan 1282 / 8 Mayıs 1866; Sadece farklı devlet diplomatları ile değil, yerel karakterle de bu tarz aktiviteler icra ediliyordu. Örneğin Gilyak'ın gelişi sırasında Konsolos Kruglov, Mübarekü's-Sabah ile birlikte ava çıkmıştı. Bu sırada Mübarekü's-Sabah'ın oğlu ise Gilyak'ı ziyaret etmiş, toplarını ve en ince ayrıntısına varana kadar gemiyi incelemiş ve geminin kaptanını da o gün içerisinde yapılacak olan ziyafete davet etmişti. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 81;

[900] *BOA, Y. A. HUS, 258/1*; 16 Mart 1308 / 28 Mart 1892.

tahmin edilebilir olan hususlardan olmuştur. Tabii diğer yandan bu kişilerin hal ve hareketleri üzerinde hâkim bir tavırla hem teftiş hem de tetkik edildikleri, valiliğin gözlerinin bu kişiler üzerinde olduğu da açıkça evrakta belirtilmiştir.

Osmanlıların aldıkları haberlerin arşivlerdeki en güzel yansımaları, özellikle iç işlerden ve dahilî istihbarat elemanlarından olması dolayısıyla Dahiliye Nezareti bünyesinde toplanmış ve devletin son zamanlarına tekabül eden yıllarda görülen bürokratik formatı şifre şekline bürünmüş olan yazı tipleridir. Bunlardan birisi, Basra Valisi Muhsin Paşa tarafından Şubat 1900 tarihinde dahiliyeye gönderilen bir metinde ayan beyan görülmektedir. Bağdat Rus Konsolosu o tarihte *Sfenks* adındaki bir savaş gemisiyle Basra'ya gelmiştir.[901] Dahası, istihbaratın önemine binaen söz konusu yazı İstanbul'daki devlet kurumlarının arasında dolaşmaya hemen ertesi günden itibaren başlamıştı.[902] Söz konusu gelişme elbette önemli bir hareketliliğe de neden olmuştu. Tabii hareketliliğin esas nedeni olan Gilyak yine iki gün evvelinden Basra Valisi Muhsin'in haber ettiği üzere Bender-Buşehr'den yola çıkmış olup Sfenks'in de o sırada Fav'dan içeri girmiş ve Basra'ya doğru ilerler bir vaziyette olduğu bildirilmişti. Bağdat'taki birimin muavini olan kişi ise Muhammere'ye geçerek oraya doğru gelmekteydi.[903]

Öyle ki, Muhsin Paşa'nın mı yoksa daireler arası bürokrasinin ulaştığı son nokta olup olmadığı bilinmeksizin ve gayet doğal bir biçimde devrin atmosferinin gerekli kıldığı üzere evrakın gittiği nihai yer elbette *Yıldız Sarayı* olmuştu.[904] Belgelerin sezdirmediği husus, o yıllarda Bağdat konsolosu olan Rus'un seyahatini resmî bir şekilde ya da Osmanlı makamlarına belirterek yasal bir biçimde gerçekleştirip gerçekleştirmediğidir. Eğer ki ilk husus geçerliyse bu durumda Basra valisi sadece periyodik ve bir o kadar kronik bir şekilde Rusyalının malumun ilanı olan gelişini duyurmuştur. İkinci seçenekse, konsolosun gizliden gerçekleştirdiği bu seyahatle ilgili

---

901 *BOA, DH. ŞFR, 245/75*; 12 Şubat 1315 / 24 Şubat 1900; Sfenks, Mübarekü's-Sabah'ın Osmanlı ile arasının bozulması ve İngiltere ile ilişkilerini ilerletmek istemesinden kaynaklı olarak bölgedeki İngiliz konsolosunun direktifi doğrultusunda bir gövde gösterisi yapılması bakımından gönderilen bir savaş gemisidir. Bkz. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 347; Bu bakımlardan Sfenks ve Gilyak'ın kendi ülkelerine hizmette aynı kaderi paylaştıkları savunulabilir. Benzer bir biçimde ve coğrafi olarak tam aksi doğrultuda ancak kendi devletlerinin gemileriyle Trabzon ve Rize konsoloslarının da sıklıkla Batum'a gidip geldikleri devletin kayıtlarına yansımıştır. Turan, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rize Rus Viskonsolosluğu", s. 236.

902 *BOA, Y. A. HUS, 403/85*; 13 Şubat 1315 / 25 Şubat 1900.

903 *BOA, DH. ŞFR, 245/72*; 10 Şubat 1315 / 22 Şubat 1900.

904 *BOA, Y. PRK. UM, 49/85*; 12 Şubat 1315 / 24 Şubat 1900.

olarak Osmanlı haber alıcılarının açık olduğunu ve iyi çalıştığını göstermektedir. Yine benzer bir örnek kapsamında Basra'ya belki de haddinden fazla derecede geliş ve gidişleri olan, ayrıca harp zırhlısı olmasına karşın kimi zaman ticari bir gemi olarak da adlandırılan Gilyak'la ilgili olarak hem Bağdat'taki merciler hem de Basra valiliği geminin ve Bağdat'tan gelecek-gelmiş olan diplomatik temsilcinin varış ve ayrılışlarını ziyadesiyle titizlikle merkeze haber etmişlerdir.[905]

Osmanlı istihbaratının Rusların aynı doğrultudaki faaliyetlerine karşılık olarak gerçekleştirdikleri karşı istihbarat eylemlerinin en geniş olanı, diplomatların izlenmeleridir. Nitekim bu gözlemler özellikle onların seyahat zamanlarında ortaya çıkmıştır. Çünkü söz konusu gezilerin en büyük ve tabii bir o kadar bu toprakların sahiplerine karşı gizlilikle yürütülen gayesi en nihayetinde istihbarat toplanmasıdır. Ancak Rusların çekimserlik sergilemeden bu faaliyetlerine açıklık kattıkları noktalar da bulunmaktadır. Bununla ilgili en iyi örneklerden biri 1902 yılında başrolünde Kruglov'un olduğu bir sırada yaşanmıştır. Amacı belirsiz olarak Halep'e doğru giden bu Rus, Deyr-i Zor'da iken iki mahallenin fotoğrafını almıştır. Elbette Zor mutasarrıflığı, Bağdat vilayeti ve neticede merkez birimler Kruglov'un bu davranışından haberdar olmuşlardır.[906] Fakat arşivde yer almaması dolayısıyla onun sergilediği bu tavırdan dolayı herhangi bir yaptırıma konu olup olunmadığı bilinmemektedir. 1903'te Kruglov'un muhtemeldir ki, Nofal'la yaşamış olduğu atışmanın evvelinde tercümanı Malcolm ile beraber Kirmanşah'a gittikleri de İstanbul tarafından bilinenler arasında yerini almıştır.[907] Her ne kadar bu gidişin tam nokta atışı tarihi ve nedeni evraklarda sessizlik örtüsüne bürünmüş olsa bile devlet topraklarındaki diplomatların hareketlerini adım adım izlemektedir. Ayrıca Osmanlı istihbaratının hakikatleri ortaya çıkarmak noktasında çok fonksiyonlu olduğu da görülenler arasındadır. Bu sadece karşı teşekkülün bilinenlerini ifşa etmek değil, Osmanlıların kendilerine ait yanlışların görülebilmesini de sağlamıştır. 1905 yılının ocak ayındaki örnek de zaten tam da bununla ilgilidir. Burada Maşkov'un elçiliğine çektiği bir telgrafta anlatılanların üzerine Osmanlı makamları Bağdat'ı uyarmış ve şikâyet açığa çıkmadan mevzunun halledilmesini ve bundan sonrasında dikkat edilmesini salık

905 *BOA, Y. A. HUS, 414/8*; 3 Mart 1317 /16 Mart 1901.
906 *BOA, DH. MKT, 514/87*.
907 *BOA, BEO, 1994/149480*; 26 Kanunusani 1318 / 8 Şubat 1903.

vermişti.[908] Çok daha ileri bir tarihten olmak suretiyle aynı şekilde benzer diğer bir örnek dahilinde bu sefer, Bağdat konsolosunun yine Basra'dan döndüğüne şahit olunmaktadır. 1908 yılının mart ayından seslenen bu evrakı oluşturan kimse VI. Ordu Kumandanı Serasker Rıza Paşa olmakla birlikte Osmanlı istihbaratını gösterir belgeyi en ilginç kılan nokta ise, yine ismi verilmemiş olan Rus konsolosunun[909] yanında Bağdat Amerika Konsolosu ile birlikte seyahat etmiş olmasıdır.[910]

Benzer bir ilginçlik yine takvimler 1900 yılını işaret ettiği sırada meydana gelmiştir. Meşhur Gilyak gemisinin karşılanması hususuyla ilgili olarak Kruglov, o sırada Basra'da bulunmaktadır. Kruglov, kendi elleri ve söylemleri ile Gilyak'ın takip edeceği rotaya varana kadar tüm bilgileri Osmanlı hükümeti ile bilinçli bir şekilde paylaşmıştır.[911] Tabii bunda o vapurun gelişinin resmi kanallar üzerinden bir mesnede dayanması en büyük etkenlerden birisidir. 1900 yılının mayıs ayının son günlerine işaret eden diğer bir evraka göreyse Bağdat'taki Ruslardan hem konsolos hem de muavini Basra'daydılar ve Bağdat'a geri dönüş yolculuğundaydılar.[912] Zaten 1900 yılı dahili kapsamında Kruglov ve kimi zamanda onunla beraber ekibi sıklıkla seyahat etmiş ve özellikle de Basra'ya gelmişlerdi. Yukarıda verilen örnekte de olduğu üzere *her bir hareketleri* imtina ile izlenmekteydi.

Nitekim Muhsin Paşa, Ovseenko ile adı geçen şeyh arasındaki bağlantının sıkı olmasının farkında olduğu için "bizim hakkımızda bilgiler aktarıyor demişti".[913] Belirtilen farkındalıksa elbette yine Osmanlı istihbaratının çalışırlığını gösterir en iyi ibarelerden olmuştu. Tabii durumla ilgili olarak okuyucu ve araştırıcının zihninde belirense Rusların *istihbaratının* Osmanlılarca ve yine *istihbarat* vasıtasıyla biliniyor olunmasıydı.

---

908 *BOA, BEO, 2980/223483*; 15 Ocak 1905.

909 Viktor Maşkov.

910 *BOA, Y. MTV, 307/177*, 16 Mart 1324 / 29 Mart 1908.

911 *BOA, DH. ŞFR, 245/96*; 21 Şubat 1315 / 5 Mart 1900; Nitekim tüm konsolosluk personeli amirlerine her bir eylemleri için telgraf çekmek, kartvizit göndermek ve mektup yazmak gibi yolları izleyerek haber vermektedir. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 39; O nedenle konsolosun görevini icra ettiği topraklardaki yetkililere karşı böylesi bir harekât tarzında bulunması da normal olarak görülmelidir. Bu hem Gilyak'ın gelişi ve geminin karşılanması noktasında yapılanlar ve hem de yine benzer bir biçimde Basra'ya geliş gidişlerde uygulanan teşrifat için geçerlidir.

912 *BOA, DH. ŞFR, 246/15*; 17 Mart 1316 / 30 Mayıs 1900.

913 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 144.

Osmanlıların Ruslar hakkında aldıkları istihbaratlardan birisi de Basra Konsolosu Adamov hakkındadır. Belgelerin diliyle *Mösyö Adamof* Bender-Buşehr'de yapılacak olan bir "konsoloslar toplantısı"na katılacaktır. Söz konusu bilgiler, Basra Valisi Mustafa'nın aktardığı üzere hep işitilen ya da öğrenilenlerden ibarettir. Rusların ya da uluslararası olacak bir biçimde organize edilen (ki uluslararası olması durumunda Osmanlı diplomatlarının da katılmaları yahut bu bilgileri transfer edenlerin onlar olması gerekir) bu toplantıya Bağdat Rus Konsolosunun katılıp katılmadığıyla alakalı veriler, ilgili evrakta sunulmamıştır.[914] Fakat Adamov'un yer aldığı bu faaliyetin 1903 yılının ocak ayı dahilinde gerçekleşiyor olması, bizlere o vakit diliminde Bağdat Rus Konsolosu olan Kruglov'un izin almış olup Petersburg'da – ya da en azından dönüş yolunda – olduğuna işaret etmektedir. Tabii ihtimaller dahilinde Kruglov'un iznini kullanırken yol üzerinde Buşehr'e uğramış olabileceği[915], yerine bıraktığı Nofal'ın Bağdat gibi bir merkezin konsolosluğunu boş bırakamayacağıyla ilgili seçenekler akıllara gelmekle birlikte konuya dair ne Osmanlı ne de Rus arşivinde herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

Osmanlı istihbaratının iş başında bulunduğu ve devletin her daim genç olduğunu hissettirir diğer bir olay 1904 yılına aittir. Rus konsolosluğu bir kenara bırakılırsa Osmanlı istihbarat elemanlarının altından kalkması gereken en önemli yüklerden birisi de dış güvenliği ilgilendiren ancak içte yaşanan gelişmelerdir. Şu durumda konsolosların doğrudan casusluk faaliyetleri önem göstermekle birlikte, Bağdat'ta bulunan ve konsolosların ilişki içerisinde olduğu diğer unsurlarla ilgili eylemler de burada işlenmesi gereken hadiseler arasındadır. O yılın temmuz ayında gerçekleşen ve İran konsolosunun İngiliz ve Osmanlı yanlısı politikasını ulema üzerinde işlemesinden ötürü Bağdat'taki Rusyalı açık ve cüretkâr bir biçimde konuşmak üzere şehbenderlikten baş tercümanı yanına çağırmıştır. Bununla da yetinmemiş kendi tercümanlarından olan Mehdi Kulu'nu söz konusu ulemaya göndermiştir. Tüm bu olaylar, Maşkov'un gelişmeleri sadece elçiliğe yazmasından değil, aynı zamanda olayın yerel istihbarat unsurlarınca da haber alınarak valiliğe iletilmesinin ardından yine adı geçen Rus tarafından Feyzi Paşa'ya da aktarılmış

[914] *BOA, DH. MKT, 623/5*; 17 Teşrinisani 1318 / 30 Kasım 1902.

[915] Öyle ki bu ihtimalin gerçekliği, onun tercümanı Malcolm ile beraber benzer tarihlerde Kirmanşah'ta olduğundan bahseden bir Osmanlı evrakının varlığından ötürü çok daha kuvvetli bir hale işaret etmektedir.

olmalıdır.[916] Hem yerelde hem de genelde Osmanlılar bu konsolosu ve konsolosları izlemiş ve her hal ü kâr da eylemlerinden haberdar olmuşlardı.

Osmanlı istihbaratının yetki alanı bazen üst düzey devlet görevlilerinin de takip altına alınmaları durumunu ortaya çıkarmıştır. Öyle ki Bağdat Valisi Abdulvahap Paşa tarafından kaleme alınan bir evrak dahilinde vilayet mektupçularından Halil Bey'in Bağdat Rus konsoloshanesine girip çıktığı tespit edilmiştir.[917] Bu durum Osmanlı istihbaratının hem kendi iç dinamiğini yürüttüğünü yani vilayet mektupçusunun dahi şüpheli olması durumunda izlendiğini hem de aslında Bağdat valiliğinin gözlerini Bağdat Rus Konsolosluğu üzerinden asla çekmediğine şahitlik edilmesine neden olmuştur. Nitekim tam da yazının gönderildiği tarihte yani Mayıs 1905'te bu kurumun başında Maşkov gibi Osmanlı ülkesini tanıyan ve tecrübelerinden ötürü buraya gönderilmiş bir konsolos bulunmaktayken mevzu bahis valiliğin böylesi bir durumu göz ardı etmemesi durumun önemine işaret etmektedir.

1906 yılında belgenin gezi amaçlarını aydınlatmadığı Rusyalı ziyaretçiler Arap eşkıyasının saldırısına uğramıştı. Doğal olarak konsoloslukları, yani Bağdat Rus Konsolosluğu da olaylara müdahil olmuştu. Ve tabii o diplomatik misyonun yöneticisi olan kimse kesin bir biçimde başkentte bulunan elçiliklerini bilgilendirmişti. Bununla ilgili olaraksa Bağdat valiliği, ellerine nasıl geçtiğini, bunu nasıl bildiklerini belirtmeksizin Maşkov'un elçiliğine ulaştırdığı mektubun içeriğine haiz bir biçimde hadiseleri aktarışının hakikate aykırı olduğunu Babıali'ye çektiği telgrafla gözler önüne sermişti.[918] Maşkov'un üstündeki amirine haber mahiyetli bir telgraf çekmesi ve elçiliğin bunu Babıali'ye ilettiği için valiliğe merkezden hesap sorulmasından çok bu, Bağdatlı makamların gelişmeleri ilk elden haber etmiş olması bakımından da aslında bir istihbarat sağlandığının göstergelerinden birisi konumundadır.

Öyle ki, Maşkov'un elçiliğine ilettiği birçok şey aslında Osmanlıların elinin altından geçiyordu. 1907 yılının temmuz ayı içerisinde onun üst makama yazmış olduğu ve Rusların da İngilizler hakkında istihbarat aldıkları durumu gösteren bir yazı muhtemelen bölgedeki namlı komutanlardan VI. Ordunun kumandanı Serasker Rıza

[916] *BOA, BEO, 2385/178821*; 15 Temmuz 1320 / 28 Temmuz 1904.
[917] *BOA, Y. PRK. UM, 75/95*; 12 Mayıs 1321 / 25 Mayıs 1905.
[918] *BOA, HR. TH, 342/71*; 3 Kanunusani 1322 / 16 Ocak 1907.

Paşa tarafından ele geçirilmiş ve Yıldız Sarayı'na iletilmişti. Maşkov'un verdiği en çarpıcı siyasi bilgiler, İngilizlerin Hindistan'dan gelen bazı ordu subaylarının gizli görevleri olduğu İran ve hatta Irak'ta faaliyetlerde bulunmak istediklerine dair olanlardı.[919]

Tarihler 1910 yılının aralık ayını gösterirken Hariciye Nezareti'ne Osmanlı Devleti'nin Tahran elçiliğinden bir yazı gelmiştir. Bu yazıya göre, orada çıkan gazetelerden birisinde Bağdat Rus Konsolosunu ilgilendiren bir makale bulunmaktadır.[920] Makalenin içeriğinde Konsolos Orlov'un Necef Rus Konsolosu ile arasındaki münasebetleri ele alınmıştır. Burada üzerinde durulması gereken bilgi ise, Osmanlıların, kendi konsoloslarına ait istihbaratı farklı devletler bünyesindeki diplomatlardan da almış olduğunun göz ardı edilmemesidir. Aynı yılın yine aynı ayında bu defa Bağdat Vali ve Kumandanı olan birinci Ferik Nazım Paşa tarafından Dahiliye Nezaretine bir şifre çekilmiş ve bunun içeriğini de alınan bir istihbarat oluşturmuştu. İran'daki sabık Kirmanşah İngiliz Konsolosu olan Nox, Bağdat'a gelmişti. Buradan da Kerbela'yı ziyaret etmek niyetinde iken son anda bundan vazgeçmişti. İngilizlerin bu hareketliliğinden başka aynı evrakta Bağdat Rus Konsolosu Orlov'un da Hanekin'e doğru seyahat ettiği haberi verilmişti.[921] Daha önceki yıllar ve bundan sonraki gelişmelerde de görülebileceği üzere Bağdat'a gelenler kadar gidenler ve bölgede ciddi bir hareketlilik gösteren İngilizler kadar Ruslar da takibat altındaydılar.

Osmanlı istihbaratının yıldızının parladığını simgeleyen en önemli hadiselerden birisi de Orlov'un yeni konsolos olduğu dönemlerde kendisine verilen talimatlardan muhtemelen yönetimin haberi olmasıdır. Şöyle ki, Çarikov tarafından Bağdat'taki Rus'a verilen talimatlar arasından dinî propaganda konusunu içeren ve Necef-Kerbela bölgelerindeki Şii liderleriyle hacıların etki altında bırakılmasına işaret eden madde muhtemelen Osmanlı karar alıcıları tarafından bilinmektedir. Şu durumda bu haberin alınması Konsolosluk üzerinden Valiliğin mi yoksa Büyükelçilik üzerinden merkezin mi

---

919 *BOA, Y. PRK. ASK, 249/1*; 27 Temmuz 1907.

920 Söz konusu makalenin içeriğinde Necef Rus Konsolosu ve Bağdat Rus Konsolosu arasındaki ilişkiler işlendiği için detaylar ilgili kısımda ele alınmıştır. Bkz. başlık 3.1.3; *BOA, HR. TO, 592/38*; 6 Kanunuevvel 1326 / 19 Aralık 1910.

921 *BOA, DH. MTV, 10/8*; 8 Eylül 1326; 21 Eylül 1910; Orlov'un başlangıç rotasının Hanekin olması bakımından iki yıl sonra gerçekleşen seyahati ile bu gezisinin farklı eylemler olduğu belirtilmelidir. Ayrıca İngilizlere dair verilmiş örnek kapsamında Osmanlıların bundan bir on yıl evvelki misali gösterilmek üzere gemi kaptanları ve bölgede görevli olmayan farklı konsolosların hareketlerini, buluşmaları haber aldıkları ve gözlemledikleri de bilinmektedir. Bkz. *BOA, DH. ŞFR, 165/34*; 17 Mart 1310 / 29 Mart 1894.

ele geçirdiği bir istihbarattır sorusunun cevabı akim kalmakla birlikte Osmanlı istihbaratının adım adım Orlov'dan ya da diğer bir deyişle Bağdat Rus Konsolosluğundan haberi vardır.[922]

Orlov'un meşhur seyahatinin kimi yasal tarafları bulunduğu da burada hemen belirtilmelidir. Onun gerçekleştirdiği "seyahat" birçok unsuru ile ve birçok bakımdan Osmanlı istihbaratı tarafından haber alınan gelişmelerle donanmıştır. Ancak bir üst cümleden olduğu üzere onun bizzat kendisinin ya da bilgisi dahilinde Osmanlı tarafına iletilmiş olan bildirimlerle yasal yollardan da seyahatini ilerlettiği görülmektedir. Örneğin daha işin hemen başında XIII. Kolordu Kumandanlığına bir telgraf çekilerek Mendeli havalisinde seyahat edeceği belirtilmiştir. Dahası sadaret tarafından 26 Mayıs 1913 tarihinde bu duruma müsaade verilmesi de buyurulmuştur.[923] Burada hemen belirtilmesi gereken hususlardan birisi, zaten Bağdat konsoloslarının fiiliyatını adım adım izleyen Osmanlı mercilerinin Orlov'un hareketleri kapsamında çok daha büyük bir dikkat kesilmiş olmalarıdır. Nitekim onun hareketleri birçok kişi / kurum tarafından Osmanlı merkezlerine haber edilmiştir. Örneğin bunlardan biri de Musul'da bulunan XII. Ordu kumandanlığıdır. Kendileri Orlov'la ilgili müşahede ettiklerini Harbiye Nezareti'ne hemen iletmişlerdir.[924] Petersburg elçiliğine gönderilen başka bir yazıda aynı hususun XI. Kolordu Kumandanlığı tarafından gönderildiğine de işaret edilmiştir.[925]

Orlov'un müthiş olarak addedilebilecek istihbari seyahati aynı zamanda bir kontra-istihbarat hikayesidir. Çünkü onun yapmış olduğu her bir hareket aynı zamanda Devlet-i Aliyye'nin gözlerini üzerine diktiği ayrı ayrı istihbari gelişmeleri simgelemiştir. Örneğin Babıali tarafından Bağdat vilayetine 26 Mayıs 1913 tarihinde şifreli olarak gönderilmiş yazıda, klasik olarak onun Hanekin tarafında ana yoldan ayrıldığı[926] ve Kirmanşah'a doğru gitmek üzere hareket ettiği sırada hali durmaksızın gözlem altında bulundurulmuş ve bölge kaymakamlıklarınca şüpheli bir hali görülmediği de

---

922 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 23; *BOA, HR. TO, 592/38*; 6 Kanunuevvel 1326 / 19 Aralık 1910.

923 *BOA, BEO, 4177/313214*; 13 Mayıs 1329 / 26 Mayıs 1913.

924 *BOA, HR. SFR. (1), 170/9*; 25 Temmuz 1913.

925 *BOA, HR. SFR. (1), 170/20*; 26 Temmuz 1913.

926 Benzer bir biçimde Rize Rus Viskonsolosu olan Mayevskiy'de ana yoldan saparak Bayburt tarafındaki dağlar üzerinden seyahatlerine devam etmişti. Nasıl Orlov için Osmanlı memurlarına talimatlar verildi ise benzer bir biçimde ona da haritalandırma yaparsa ya da bölge halkından kroki, fotoğraf gibi veriler elde ederse kendisinin engellenmesi istenmişti. Turan, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rize Rus Viskonsolosluğu", s. 237.

bildirilmiştir. Nitekim onun Neft madenindeyken burası hakkında civardaki hiç kimseye herhangi bir soru sormadığı veya bir teşebbüs içerisine girmediği dahi Devlet tarafından bilinenler arasındadır.[927] Fakat yine de Bağdat valiliğince birkaç gün sonra gönderilen başka bir belge içerisinde onun bu tavrını bozduğu da gözlemlenenlerden olmuştur.[928] Kaldı ki, bu devletin bürokratlarınca onun bu seyahatinde aslında açıkça bilgi topladığı da bilinenler arasındadır.[929] Nitekim kendisi Musul Ordu Kumandanlığının hudut bölüğünden aldığı bilgileri tekrarlayarak belirttiği üzere Caf aşiretinden alınan bilgiler kapsamında sürekli olarak sınırın bir öte bir beri tarafına geçerek çeşitli yerleri ziyarette bulunmuştur.[930] Tabii ilgili belgenin sonunda bununla alakalı olarak bir önlem şeklinde, uzaktan izlenmeye devam edilip müdahale edilmemesi ancak önemli olan bölgelere de çok da yaklaştırılmaması emredilmiştir.

Orlov'un çizdiği portrenin, çöldeki tek bir canlı gibi Osmanlıların gözlerinin önünde olduğu halde bir ormanda saklanmaya çalışan ağaç gibi davranmaya çalıştığı metaforuna benzetilmesi yerinde olacaktır. Nitekim onun memleketine gönderdiği raporlar dahi İstanbul'daki karar alıcıları tarafından ele geçirilmekte ve gittiği her yerden onun seyahati hakkında yazılar gelmektedir. 11 Eylül 1913 tarihli olup Bağdat Valisi Halil tarafından dahiliyeye *mahremane* kodu ile gönderilen yazıda bu seyahatinde ona karşı hükümetin teyakkuzda olması gerektiği bir tarafa daha önceden sadaretçe de belirtildiği üzere altı kalın bir biçimde çizilerek ordu kumandanlığı ile valilik mesailerinin bir kılınması dahi istenmişti.[931]

Takvim yaprakları 9 Mart 1915 tarihini işaret ederken, Vali Süleyman Nafiz tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen şifreli yazı, istihbaratın Osmanlı boyutunu çerçeveleyen diğer bir örneği teşkil etmiştir. Buna göre Bağdat'ın Rus Konsolosu olarak takdim edilen *Gersanof* Kirmanşah – Kerkük – Süleymaniye ve Bağdat hattı üzerinde uzanan bölgede bir casus heyeti / casusluk ağı kurmuştur. Öyle ki Osmanlıların çökertmek noktasında nasıl bir başarı elde edip etmediklerini bilmediğimiz bu karşı-

927 *BOA, BEO, 4187/313972*; 13 Mayıs 1329 / 26 Mayıs 1913.
928 *BOA, BEO, 4187/313972*; 18 Mayıs 1329 / 31 Mayıs 1913.
929 *BOA, DH. MTV, 10/70*; 3 Ağustos 1913 / 16 Ağustos 1913.
930 Buralarda birçok aşiretleri ziyaret etmiş, ormanlık arazileri, mukataaları ve cevahirlerin (madenlerin) olduğu diğer önemli yerleri gezmiş, sürekli olarak sınırın öte tarafında İran'a ve geri Osmanlı bölgesine geçmiştir. Bkz. *BOA, HR. SFR. (1), 170/9*; 28 Mayıs 1329 / 10 Haziran 1913.
931 *BOA, DH. MTV, 10/70;* 29 Ağustos 1329 / 11 Eylül 1913.

istihbarat faaliyetiyle ilgili olarak ağa dahil olan kimselerden çıkarılan kişilerin tutuklanıp Divan-ı Hârb-i Örfîyye'ye gönderilmeleri istenmiştir. Alakası olan diğer şahıslar içinse lazım gelen muamele ne ise o gerçekleştirilmelidir.[932]

Osmanlı istihbaratının işleyişi elbette az evvelki örnekte de olduğu üzere I. Dünya Savaşı yıllarında ciddi bir şekilde devam etmişti. Örneğin daha evvel bahsedilmiş olan ve Bağdat'ta bulunan İran konsolosunun (ya da diğer tabiri ile şehbenderinin) Rus yanlısı olduğu tespit edilmişti. Her ne kadar detayına girilmemesine karşın bu kimsenin belki daha ileri boyutta olan faaliyetlerinden dem vurulmamış olunsa da o kimsenin alınan bu istihbarat uyarınca acilen *Bağdat'tan kaldırılması* istenmişti.[933] Elbette Osmanlı istihbaratı genel olarak boş durmuyordu; ki çok daha sıkı bir şekilde çalışmanın gerekliliği savaş yıllarında kendisini daha elzem bir biçimde gösteriyordu. Aynı zamanda hemen bir sonraki başlığın içerisinde de sarmal bir konu olmasından dolayı detayları verildiği üzere meşhur Mehdi Kulu'nun yine konsolosluk çalışanı olan oğulları da casusluk şüphesinin delile dönüşmesi sonucunda yani diğer bir deyişle Osmanlıların istihbaratı işletmeleri ile yakalanmışlardı.[934] Ancak yine de konsolosluk çalışanı bu *saygıdeğer casusları*n[935] istihbari faaliyetler kapsamında konsolosluğu veyahut diplomasiyi nasıl bir araç şeklinde kullandıkları belgeye yansımayanlardandı.

---

[932] *BOA, DH. ŞFR, 464/61*; 24 Şubat 1330 / 9 Mart 1915; Bağdat Valisi Süleyman Nazif tarafından bu vesika dahilinde Gersanof'un Rusya'nın Bağdat Konsolosu olduğundan dem vurulmuşsa da o aslında Musul Rus Konsolosu'dur. Hatta önceki kısımlarda İngiliz arşivlerinden sağlanan veriler ışığında işaret edildiği şekliyle bu görevini bilindiği kadarı ile 1911 yılından itibaren ifa etmişti. Ayrıca Paşa'nın yazısına rağmen başka bir evrakta ve yine bu yöneticinin imzasının bulunduğu bilgiler doğru bir biçimde bu sefer kendisinin Musul Rus Viskonsolosu olduğu da gösterilenler arasında yerini almıştı. Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 97.

[933] *BOA, DH. ŞFR, 46/86*; 14 Teşrinievvel 1332 / 27 Ekim 1916.

[934] *BOA, DH. ŞFR, 514/56*; 6 Mart 1332 / 19 Mart 1916.

[935] Konsolosluk çalışanlarının birer ajan-casus ya da en nihayetinde istihbari eleman olmalarıyla ilgili olarak bkz. İskit, *Diplomasi*, s. 219-220.

4.3.2. Rus İstihbaratı

Rusların nice bilinmez kıyafette casusları olup, dürlü zeminler ile sade dilleri inandırub ifsada sa'y itdikleri gün gibi aşikâredir.[936]

II. Mahmud

Evgeni Maksimovich Primakov, hem SSCB hem de Rusya Federasyonu zamanında Rus hariciyesine hayatını adamış ve önemli görevlerde bulunmuş bir kimseydi. Özel ilgi alanlarının başında gelen coğrafya ise Orta Doğu'ydu. *Rusların Gözüyle Ortadoğu* başlığını taşıyan kitabının[937] ikinci fotoğraf bölümünde yer alan on beşinci fotoğrafa şöyle bir başlık atmıştı: *Sovyet dış istihbaratının dört yöneticisi.* Kaldı ki kendisi diplomatlık, Rus dış işleri istihbarat bürosunun amirliği ve dış işleri bakanlığı yapmış hatta Putin'in başbakanı dahi olmuştu. Her ne kadar açıkça belirtmemesine rağmen Primakov, paylaştığı fotoğraf ve bunun açıklamasına düşmüş olduğu not, kitabının konusu ve içeriği, kariyeri boyunca yer aldığı görevler gibi kavramlar yan yana getirildiği zaman açıkça Rusya için istihbari eleman olmuş bir diplomat olduğunu su götürmez bir biçimde ilan etmiştir. Çok daha yakın bir dönemden olan bu örnek, köklü bir devlet olan Rusların diplomatları hakkında da önemli bir fikir vermektedir. Hele ki Osmanlı Devleti topraklarında birbirine ciddi bir biçimde yakın ve fazla sayıda olan konsolosluklar da göz önünde bulundurulduğu zaman, Rusların bu dönemdeki temsilcilerinin birer istihbarî eleman olmaları da Primakov gerçeği kadar ortadadır. Burada daha önemli bir şekilde açığa çıkan soru, Bağdat Rus konsoloslarının birer istihbarat unsuru olarak diplomasi adı altında yörede nasıl faaliyetler sergilemiş olduklarıdır.[938] Bölgede ciddi haritalandırma gibi faaliyetlerde bulunan ve istihbari rol üstlenmiş olan konsolosların bu faaliyetleri Rus-Japon savaşı zamanında dahi kesintiye

---

[936] Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* s. 425; Mesela meşhur Drina Köprüsü romanının yazarı Ivo Andriç, aynı zamanda kültürel bir dimağ olmasının yanı sıra hariciyecilik mesleğini seçerek konsolosluk vb. görevlerde bulunmuştur. [bkz. Ivo Andriç, *Drina Köprüsü,* Çev. Hasan Âli Ediz – Nuriye Müstakimoğlu, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 8] Yukarıda verilen sözde belirtildiği gibi konsoloslar ve onların potalarında erittikleri casusluk özellikleri görüldüğü üzere çok farklı kimliklerde meydana çıkabilmektedir.

[937] Yevgeni Maksimoviç Primakov, *Rusların Gözüyle Ortadoğu*, Çev. Olga Tezcan, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 384.

[938] Devletin çeşitli coğrafyalarında bulunan Rus konsoloslarının casusluk faaliyetleri için bkz. Mithat Aydın, "19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkan'larında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* c. 32, S. 53, Ankara 2013, ss. 17-54.

uğramadığı gibi Çarlık istihbaratının bu denli profesyonel ve iyi bir aşamada oluşunda askerî personel eğitimi belirleyici bir rol oynamıştı.[939]

1892 gibi erken bir tarihte dahi Ruslar ferdi olacak biçimde ya da en basit haliyle "bir şekilde" istihbaratlarını yürütüyorlardı. Bir İngiliz ajanının elde ettiği verileri Konsolos Panafidin'le paylaşması neticesinde Ruslar Fransızların bölgede köle ticareti yaptıklarını öğrenmişlerdi. Panafidin elbette geciktirmeden durumu Nelidov'a iletmişti. Elbette İngiltere de Fransızlardan aşağı kalır bir konumda değildi. Onlar da köle bulabilmek için her gemiyi kontrol etmek yolunu tutmuşlardı.[940]

Rusların Bağdat'ta konsolosları üzerinden istihbarat namına sağladıkları verilerden arşivde tespit edilebilen en erken tarihli örneği 1894 yılının ağustos ayına aitti. Burada her ne kadar Bağdat'taki Rusyalıya atıfta bulunulmamışsa da İstanbul'daki Elçi Nelidov, muhakkak bilgileri ondan (Panafidin) almıştı. Özellikle İngilizlerin harekât tarzları üzerinde durulmuş ve tabii Ruslar, kendi politikaları uyarınca İngilizleri Bağdat'taki pek çok şeyin müsebbibi olarak ilan etmişlerdi. Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın safdil yani düşüncesiz ve bir nevi iş bilmez saf birisi olarak tanımlanması ve hatta Bağdat İngiltere konsolosunun onu etkisi altında bırakarak İngiliz politikasına çekilmesini sağlamaları da bu evrakın çarpıcı ifadelerinden olmuştu. Yine de buradaki ordu komutanı olan Nusret Paşa'nın arada İngiltere konsolosuna bağırıp çağırması onları genellikle rahatsız etmiş ve açık açık fesatlık yapmalarına ket vurmuştu. Ayrıca Ruslar Tahran'daki elçileri aracılığıyla İran şahını da etkilemeye çalıştıklarını şüphe götürmez bir biçimde gözler önüne sermişlerdi. Bunun nedeniyse Bağdat'taki İran şehbenderinin de İngiltere yanlısı olmasından kaynaklanmıştı. Böylelikle şah nezdinde yaratılacak olan etki ile Bağdat'taki fesada son verilmesi niyeti hâkim düşünce olarak kılınmıştı. Nelidov, elbette onun buradan kaldırılması taraftarıydı. Özetle İngilizler bu gibi siyasi oyunlar çerçevesinde o coğrafyadaki nüfuzlarının etkisini arttırmak istiyor ve fesatlık oyunları

[939] Turan, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rize Rus Viskonsolosluğu", s. 227; yine de Bağdat'taki konsolosluğun Kafkas Askeri Bölgesi birimiyle belki de bu denli içli dışlı olmaması ve Basra Körfezi'nden ötürü misyonlarının farklı olması dolayısıyla bölgedeki Rus diplomatların ilerleyen satırlarda verilen Rus istihbaratı hakkındaki görüşleri daha farklı olarak ortaya çıkmıştır.

[940] Senchenko, *Arabı Aravii – Ocherki po İstorii, Etnografii i Kültüre,* s. 265; Panafidin bu kölelerden üç tanesinin kurtuluşunda rol almıştı.

için resmen bahane arıyorlardı. Ruslarsa bu gibi durumları olduğu haliyle kendi içlerinde istihbarat mekanizmasını çalıştırarak kullanmak istedikleri yerlere aktarıyorlardı.[941]

Konsolosların yönettikleri casuslar, casusluk ağları bir tarafa kendilerinin de zaman zaman bizatihi istihbarî elemanlar olarak görüldükleri belirtilmelidir. Her ne kadar burada misali verilen kimse Bağdat'ın konsolos vekillerinden Aleksander Adamov olsa da o, bir iş gezisi altında Rusların en evvel rakipleri olan bu şehirdeki İngilizlerin konsoloslukların gezmiş olmalıydı ki, onlar hakkında önemli bilgiler edinebilmişti. Onların on iki kavasları, binalarının içinin zeki bir biçimde döşenmiş olduğu, 25 kişilik bir Hintli müfrezesi (Sepoy) bulunduğu gibi haberler vermişti.[942] Birkaç yıl öncesinde yaşanan benzer bir gelişme de sonradan buranın başına geçecek olan Maşkov tarafından Nelidov'a raporlanmıştı. Bağdat'taki bu Rus, hem İngilizce hem de Almanca olmak üzere *açık olarak gördüğü pek çok haritada* İngilizler için Kuveyt'in ne kadar önemli olduğunu ve özel olarak işaretlendiğini belirtmişti.[943] Zaten konsolosluğunun son dönemlerinde Maşkov'un Ramsay ile bu denli yakın olması da her iki konsolosun aslında birbirlerinden haber almaları ve bir nevi istihbari eleman olarak da çalıştıklarının en büyük göstergelerinden birisiydi. Burada konsolosların istihbari elemanlar olarak çalışmalarıyla ilgili olarak ayrı bir parantez açılması gerekmektedir. 1850'li yıllara gelindiği zaman Rusların haritacılık faaliyetleri ciddi bir aşama kaydetmişti. Ancak,

> *...haber almadaki bilgi akışı henüz istenilen seviyeye ulaşamamıştı. İstihbari bilgiler Doğu'ya gönderilen konsoloslar ve diplomatlarca sağlanmaktaydı. Bu bilgilerin elde edilişi tamamen görevli olan kişinin bireysel yeteneklerine bağlıydı. Bu nedenle de istenilen nitelikteki bilgiye ulaşmak daima mümkün olmuyordu. Rus ordu ve filosunun bir eksikliği olarak düzenli bir istihbarat ağı kurulması gerekiyordu. Buna binaen profesyonel sayılabilecek ajanlar yetiştirilmeye başlandı.*

İstihbarat bu vesilelerle gelişirken, elemanların daha da nitelikli bir hale getirilmesi için dil kursları dahi açıldı.[944]

Rusların en deneyimli diplomatlarından birisi olarak kabul edilen Kruglov'un döneminde Hindistan'dan iki doktor Bağdat'a gelmişti. Esas amaçları Basra taraflarının

---

941 *BOA, Y. PRK. HR, 19/54*; 8 Ağustos 1310 / 20 Ağustos 1894.
942 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 22.
943 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 130.
944 Turan, "Sultanın Topraklarında Çarın Adamları: Rize Rus Viskonsolosluğu", ss. 227-230.

araştırılması ve burada bir Rus üssünün kurulmasıydı. Ancak gelişlerindeki vebanın bu tarafa sıçramış olduğuna dair bahane ve temelde Hindistan'a ulaşma niyeti bu konuda her zaman farkındalığı olan İngilizlerce göz ardı edilmemişti. Nitekim Rusların bölgedeki faaliyetleri, çok olmasına rağmen İngilizlerinkiyle eş anlamlıydı, zira onlar da aslında İngiltere'den daha farklı bir şey vadetmiyordu.[945] Bu nedenle de aslında onların bu ve benzeri çalışmaları etkin olarak görülmüyordu.

Öyle ki Ruslar bu fazladan vadetmeyişleri kendileri bakımından çok daha yetersiz görüyorlardı. Aleksey Kruglov 1899 yılında yazmış olduğu bir raporda İngilizlerle kendi istihbarat elemanlarını karşılaştırırken onların bütün bir coğrafyayı kıskacı altında tuttuklarını ancak kendilerinin sadece İran'ın ve Arabistan'ın güney kısımlarından gelen tek tük bilgilerle mahrum bir durumda olduklarını bildiriyordu.[946] Nitekim İngilizlerin konsoloslarının olmadığı yerlerde bile en azından telgraf memuru gibi rütbesi görece daha salahiyetsiz kimseler dahi o ağın birer parçasıydılar. Ruslarınsa bu kadar çok önemli ülkelerde bu kadar çok *ajanı* [temsilci] yoktu.[947] Yine de Rusların *en azından çabaladıkları*, yine kendi ağızları ve kalemlerinden çıkan raporlar sayesinde anlaşılmaktaydı. 1899 yılının ilk aylarında Kruglov, Kuveyt'e bir kuzu postu tüccarı göndermişti.[948] Rus olmasına karşın Bağdat'ta yaşayan ve Arapçadan başka Arapların kültür ve geleneklerini de bilen bu kimse aslında sadece ticaretle meşgul olmamıştı. Kruglov'un sonrasında verdiği bilgiler ışığında bu kişi o bölgeyi koy koy, dağ dağ ve diğer birçok coğrafi şekli göz önünde bulundurarak karış karış gezmiş ve haritalarını çıkarmıştı.[949] Bu faaliyetler, her ne kadar ilgili başlık altında yer verilmemiş olunsa bile en nihayetinde devletin, yani Osmanlının arkasından bir *iş çevirmek* Rus çıkarlarına hizmet etmek noktasında gerçekleştiriliyordu. Kruglov, yine de İngilizlerin bu hususta ki azametine karşın korkuyor olmalarını da garipsemiş ve üstlerine bu durumu rapor

---

945 İbrahim, "Al-Teneffus al-Britanya el-Rusya fi-halic el-Arabi hatti ilm 1899 m.", s. 217-218.

946 Mesela Aliev adında bir casus vardı. Kruglov'un emrindeki bu kişi posta kargosu gibi Mübarekü's-Sabah ve patronu arasında mekik dokuyordu. Senchenko, *Arabı Aravii – Ocherki po İstorii, Etnografii i Kültüre,* s. 317.

947 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 17-18.

948 Kuzu derisi, Rusya'nın daha öncesinde de Bağdat'ta ticaretini yaptığı emtialardan birisiydi. Görür, *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu,* s. 171-172.

949 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 120; benzer bilgiler Basra Rus Konsolosu Adamov'un yazmış olduğu Arap Irak'ı isimli eserinde de bulunmaktadır. Nitekim bölgenin tarihi, etnik ve diğer ilişki dinamiklerinin yanı sıra coğrafya gibi nice hususu bu çalışma kapsamında anlatılmaktadır. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 122; Aleksandr Adamov, *Iraki Arabskii – Bassorskii Vilayet v Ego Proshlom i Nastoyashem,* Sankt Peterburg 1912.

etmişti. Öncelikle İngilizler Kruglov'u sevmiyorlardı. Çünkü o, inisiyatifi eline almasını ve bunu göstermesini çok iyi biliyordu. İşini çok iyi yapıyordu ve *düşmanlarınca* "yorulmaz entrikacı" olarak adlandırılıyordu. Bunu özellikle sürekli olarak İstanbul'daki amirine ticareti geliştirmek için öneriler sunması ve Kuveyt'te iyi ilişkiler kurmasından dolayı dile getirmişlerdi. Ancak daha vahim olanı, 1902 yılında Kruglov Karaçi'deyken hatta burada kimliğini ve ünvanını gizlememiş her yere açıktan ve resmi olarak gitmesine rağmen peşine dört *adalı* takılmıştı. Sadece onu değil, Körfeze gelen ve giden herkesi çok sıkı bir şekilde kontrol etmekteydiler. Özellikle İngiltere'den gelen memurlar Rusya'dan korkar bir haldeydiler.[950]

Aynı amaca hizmet eder ve İngilizlerle yapılan kıyaslamaya işaret eden diğer bir gelişme yine Kruglov'un başından 1902 yılında geçmişti. Kruglov Mübarekü's-Sabah ile tekrar görüşmek için yanına geldiği zaman ikili arasındaki toplantı sarayın üstü tenteli olan avlusunun balkonunda yapılmıştı. O sırada limanda bir İngiliz zırhlısı bulunuyordu ve bu geminin personeli ellerindeki dürbünlerle bu görüşmeyi gözlemliyorlardı. Ama buradaki hadiseyi çok daha manidar kılansa Kruglov'un da kendisinin İngilizlerce izlendiğini biliyor olmasıydı.[951]

Rusların edindikleri bilgilerin çok ciddi bir şekilde işe yaradığı da oluyordu. 1899 temmuzunda İstanbul elçisi olan Zinoviev, Rus hariciyesinin başında bulunan Muravyev'e, mayıs ayı da dahil olmak üzere Kruglov tarafından derlenerek gönderilen bazı bilgileri özetlediği bir rapor iletmişti. Kruglov burada uygun bir bölünme anı geldiğinde çözülmüş bir sorun fırsatı olarak addederek sadece Körfezin Arap ve İran kıyılarını değil, aynı zamanda Yemen, kutsal topraklar, Mekke ve Medine'yi de ele geçirmek için kapsamlı bir planları olduğunu belirtmişti. Bunlar elbette bilinmeyen yahut çok özel bilgiler değillerdi. Ancak İran ve İngiltere bu konuları içeren gizli bir anlaşma imzalamış ve oklarını Türklerin İmparatorluğuna doğrultmuşlardı. Hatta Bağdat valisi, bölgedeki Arap kabilelerinin isyankâr ruh halleri ışığında gerçekleştirdikleri entrikalar ayrıca askerî kuvvetlerin bölgede tatmin edici bir hal içerisinde olmamasından dem vurmuştu. Tüm bunların doğruluğu Kruglov tarafından teyit edilerek Zinoviev'e

[950] Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii*, s. 211-212, 231.
[951] Senchenko, *Arabı Aravii – Ocherki po İstorii, Etnografii i Kültüre*, s. 315.

raporlanmıştı.[952] Burada değinilmesi gereken diğer bir önemli mevzu konsolosların kendi aralarında gerçekleştirdikleri görüşmelerin de istihbari değer taşıdıklarıdır. Mesela 1900 yılı çerçevesinde Bağdat ve Basra'daki Rusyalılar olan Kruglov ile Adamov birbirlerine Kuveyt ve Mübarekü's-Sabah hakkında gelişen siyasi haberleri iletmekteydiler. Ayrıca Bağdat'ın bir *ceneral konsolosluk* olması nedeniyle de Adamov, bir nevi amiri konumundaki Kruglov'a gelişmeleri bildirmek ve dahası onunla istişare etmek noktasında bir casusmuşçasına çalışmıştır. Yine benzer bir biçimde, Kruglov'un vilayetten ve diğer meslektaşları üzerinden de öğrendiği ve amirleri ile paylaştığı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin Osmanlı yönetiminin Mübarekü's-Sabah'la görüştüğü ve onun da Alman başkonsolosu aracılığı ile demiryolunun onlar tarafından yapılmasına kabul verdiği haberi edinilmişti. Konsolosların aralarındaki bu iletişimin ana sağlayıcılarından birisinin de üstleri olan merkezleri ve İstanbul'daki amirlerinin olduğu burada hemen belirtilmelidir. Örneğin Adamov'a gönderilen bir ileti için kendisine, o yazının Kruglov'a da gönderilmesi talimatı verilebiliyordu. Ancak ileri tarihli başka bir misaldeyse Toholka'ya, o yazının Orlov'a da aktarılması isteniliyordu. Böylelikle "yukarısı" aslında emrindekilerin de arasındaki bağlantıyı sağlamış oluyordu.[953]

Rus istihbaratı kimi zaman göz alıcı nitelikler arz edebiliyordu. 1900 yılının kasım ayına ait olan bir misal, burada özellikle ayrı bir parantez açılması gereken örneklerden olmuştu. Adı hakkında bilgi sahibi olunamayan bir konsolosluk muavini Ruslar için artık hizmetleri göz doldurmaya başlamış olan Basra Valisi Muhsin Paşa için bir nişan getirmişti.[954] Söz konusu nişan Rusların üst düzey madalyalarından birisi olan St. Anna nişanıydı.[955] Öyle ki söz konusu nişan kendisine teslim edildiği zaman haber veren

---

[952] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 19-20; Osmanlı Devleti'nin 1878 sonrasında artık bütünlüğünü korumayı bırakmasını bilen-tahmin eden yahut çok daha iyimser bir şekilde hisseden Rusyalının memurlarından olan Maşkov bunu, *siviller, resmîyete sahip olanlar ve subaylar hükümetlerinin niyetlerinin er ya da geç hakikate ereceğine dair inançlarını saklamıyorlar, İngiltere'nin tutkuyla hazırladığı planla ilgili olarak Londra yalnızca ilk uygun fırsatı bekliyor: büyük bir Avrupa savaşı* ya da bugünün terminolojisiyle ilk geniş yayılım alanını burada bulmuş olan I. Dünya Savaşı.

[953] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 126, 134, 152.

[954] *BOA, DH. ŞFR, 254/19*; 15 Teşrinisani 1316 / 28 Kasım 1900.

[955] Rusların, San Catherine, Aleksander Nevsky, Beyaz Kartal, Vladimir, Anna, Nikola, Anastasia, Stanislav, Michael ve Olga gibi çok çeşitte nişanları bulunuyordu. Mesela Anna nişanının 4 rütbesi vardı. İkincisinde Haçın önünde kılıçlar vardı ve bu nişan savaşta cesaret gösterenlere veriliyordu. 4. Rütbenin ise iki versiyonu mevcuttu. Bunun nedeni, Hristiyan olmayanlara verilebilecek nişanın ona uygun olmayabileceğinin farz edilmesinden kaynaklanarak Emperyal Rus kartalının bulunduğu tipteydi. Mesela 1. Dereceden bir nişan sol omuzdan asılan bir çaprazlama kuşağın üzerine (kemer altında sağdan sarkacak şekilde) takılıyordu. 2. Derece boyna, 3. Derece kalbin üzerine ve 4. Derecesi ise kılıcın yanına. Bkz. *Order of Saint Anna, https://en.wikipedia.org/wiki/Order_of_Saint_Anna*

Muhsin Paşa için Ruslar daha da düşünceli davranmış ve ona bu madalyayı birinci rütbeden takdim etmişlerdi. Yine de onun Ruslara karşı yakınlığı İngiliz çıkarlarına uymadığından yine aynı devletin entrikaları sayesinde kendisinin görevinden azledildiği de görülecekti.[956]

St. Anna nişanının valiye takdim edilmesi ise aslında o nişanın görünen yüzünü temsil etmişti. Esasında adını bilmediğimiz muavin, Rusların Gilyak adındaki şöhret sahibi zırhlısını karşılamak için buraya gelmişti. Osmanlı Devleti her ne kadar bu iki bilgiyi de içeren evraklar üretmiş olmasına karşın, muavinin gelme sebebinin bir istihbarat faaliyetine bağlı olup olmadığını gösteren herhangi bir yazın sunmamıştı. Yine de Rus ve Osmanlı kaynaklarında yer almıyor oluşuna rağmen muavinin buraya gelmesinin Rus istihbari faaliyetleriyle bir ilgisi var görünmektedir. Ayrıca paşaya büyük kordonunun takdim edildiğini de öğrendiğimiz söz konusu nişanın kendisine verilme nedeni de adı geçen Gilyak'ın, nişanın kendisine getirilmesinden tam da bir yıl evvel yine Basra'ya geldiği zaman Vali Muhsin tarafından çok iyi bir şekilde ağırlanmış olmasından kaynaklanmıştı.[957] Nitekim bu gibi durumları bir fırsat olarak addeden ve müthiş bir şova dönüştürme azmi içerisinde olan Ruslar, böylesi vakitlerde daha da dikkat kesilerek atmosferi koklamayı öğrenmişlerdi. Örneğin Muhsin Paşa'nın İngiltere Basra Konsolosunun tercümanıyla olan görüşmesi, tercümanın Gilyak'ın peşine İngiliz gemilerinin gönderileceği, siz yapmazsanız biz yaparız şeklindeki tehditvari söylemlerinden dahi Kruglov'un haberi vardı.[958] Aynı geminin şimdi tekrar gelişi ile ilgili olaraksa Bahriye Nezaretine durum bildirilmiş ve onu karşılamak için Rusya konsolosluğu muavininin gideceği haber edilmişti.[959]

Elbette evrak dahilinde herhangi bir bildirimde bulunulmasa da Rusyalı Gilyak'ın bu coğrafyaya intikali, başka düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Açık bir şekilde içinde istihbari ögeler barındırmamasına karşın az evvelki satırlarda anlatılan durumun bir benzeri olarak yine 1900 yılının, fakat bu defa başında mart ayında ve daha

---

956 Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin Teşekkülü", s. 168.

957 *BOA, İ. TAL, 221/67*; 4 Ağustos 1316 / 17 Ağustos 1900; *BOA, BEO, 1538/115276*; 20 Teşrinisani 1316 / 3 Aralık 1900; Syromyatnikov tarafından Gilyak'ın komutanının hem Osmanlı tarafından hem de Mübarekü's-Sabah tarafından iyi karşılandığı ve çok memnun kalındığı raporlarda bildirilmişti. Bkz. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 29.

958 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 80.

959 *BOA, BEO, 1622/121607*; 21 Kanunusani 1316 / 3 Şubat 1901; *BOA, DH. MKT, 2434/45*; 14 Teşrinisani 1316 / 27 Kasım 1900.

yetkili bir kimse olarak Bağdat Rus Konsolosunun Basra'da bulunduğu hayret-şayan bir biçimde belgede belirtilmiştir. Tabii bu geliş belki onlar için ilk, bu gözler içinse ikinci kez olmak üzere Gilyak'ın gelişiyle ilgilidir.[960] Kruglov, geminin Bender-Buşehr'den hareket edeceği, Basra veya Muammere'ye geleceği hatta Fav'a kadar ilerleyeceğini haber etmiştir. Öyle ki onun bu topraklara ayak basışının sadece harp gemisinin karşılanması için değil, bir takım istihbari faaliyetlerin gerçekleştirilmesi kapsamında da gerçekleştirilmiş olabileceği unutulmaması gerekenlerdendir.[961]

Bağdat'taki Rus, 1901 yılı ağustos ayında yazmış olduğu başka bir raporda bu defa askerî bir istihbarat vermişti. Söz konusu askerî hadisenin esasında Ruslarla bir ilgisi yoktu. Fakat o durum Rusya'nın bölgeye "olası gelişi"nde işine yarayacak bir haber olmuştu. İngilizler Bahreyn'i Türklerin elinde olan topraklardaki Araplara ulaşmak noktasında çok aktif bir şekilde kullanmıştı. İngiltere buradaki aşiretlere silah vermişti. Basra Körfezi kıyılarındaki Arap kabilelerine *hızlı ateş eden silahlar* sağlanmıştı. Kruglov, hayatın bu biçimde devam ettiğini bildirmişti.[962]

1902 yılında Kruglov'un Hindistan üzerinde yaşadığı deneyimlemeler belki doğrudan Bağdat Rus Konsolosluğunu değil ancak Osmanlı-Rus ve İngiliz üçgeni arasındaki siyasete dair bazı bilgileri de açığa çıkarmıştı. Muhtemelen kendisi Nofal ile yaşadığı olayların öncesinde ülkesine gitmiş olması ya da dönüşü sırasında Hindistan'a gelmişti. *Karaçi'de kaldığı süre boyunca kendisi kimliğini gizlememişti. Ama buna rağmen İngiliz yetkililer her bir belgesinden sayfalarca fotokopi almışlardı. Hindistan'da bir "Rus'un" oraya çıkışı dahi hemen basına yansımıştı. Anglo-Hint gazeteleri bu durumu İngiltere'ye karşı örülen entrikaların bir işareti olarak sunmuştu.* Rusların Bombay'da bulunan konsolosları Oskarovçi von Klemm (1861-1938) Hint gazetelerinde (*Times of India* gibi) çıkan haberleri dış işlerine göndererek böylesi bir atmosferin yankılarının büyük olduğunun pekiştirilmesine katkı sağlamıştı. Hintliler, hakimiyeti altında bulundukları İngilizlerden dolayı "Rusya'ya karşı *küskün* bir ton vardı. Rusya Basra Körfezi'ne yerleşir yerleşmez

[960] İhtimal ki Muhsin Paşa'nın Gilyak'ı çok iyi ağırlaması hem bu durumu tekrarladığı hem de aynı geminin gene gönderilmesine etki etmiş olarak görülebilir. Nitekim Grandük Aleksander Alekseyeviç'te geminin buraya her yıl gönderilmesinin Rus çıkarlarına uyan bir durum olduğundan bahsetmiştir. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 83.

[961] *BOA, DH. ŞFR, 245/96*; 21 Şubat 1315 / 5 Mart 1900.

[962] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 183.

yahut burada her iki güç karşı karşıya gelir gelmez Hindistan'daki güvensizlik duygularının hemen artacağını" söylüyorlardı.[963]

Kruglov'un üst satırlardaki başlıklar altında bahsedilen ve Kuveyt'e gidiş maksadı yine devletin arkasından bir iş çevirmenin ve olumsuzluk platformuna katkıda bulunulmasının yanı sıra istihbari faaliyetleri de bünyesinde barındırıyordu.[964] O buraya konsolosluğunun personeliyle beraber gelmiş hem yörede yaptığı görüşmeler hem de personeli ve daha nicesi sayesinde istihbari veriler toplamış olmalıdır. Nitekim istihbari faaliyetlerden vazgeçmeyen bu konsolos 1902 yılının ilk çeyreğinde Halep'e gitmiştir. Dahası bu güzergâh üzerindeyken Zor mutasarrıflığından Deyr kasabasına ait iki mahallenin de fotoğrafını isteyecek ve alacak kadar da cüretkârdır.[965]

Kruglov döneminden bir örnek olmak üzere bölgedeki Rus istihbaratının sadece Osmanlılara karşı değil İngilizlere yönelik bir biçimde işlediğine dair bilgilere ulaşmak da mümkündü. Buna göre Kruglov, detayları ticari başlık altında anlatılacak olan hadiseler zinciri içerisinde İngilizlerin Rus mallarını sabotaj ettiğini üstlerine duyurmuştu.[966] Sabotajın gerçekleştirildiği alanın iktisadi olması ve Rusların bölgedeki ticaretlerini geliştirmek istemeleri elbette bu coğrafyada egemen konumunda görünen İngilizlere karşı rekabet kapsamında bir istihbarat ağının oluşturulmasını doğal olarak zorunlu kılmıştı.

Tarihi tam olarak tespit edilememekle birlikte Konsolos Kruglov'un Osmanlı kaynaklarına yansımış olan bazı istihbari faaliyetleri olduğu anlaşılmaktadır. Çok daha farklı bir hadise üzerine üretilmiş olan söz konusu belgenin ifade ettiği üzere o, konsolosluğunda kendisiyle çalışan tercümanlardan Malcolm ile beraber Kirmanşah'a gidip gelmiştir.[967] Öyle ki, bu gidiş-geliş aynı zamanda konsolosun, o sırada vekalet eden Nofal ile konsoloshane içerisindeki hadiselerden hemen evvel gerçekleşmiş olması olasılığı da yine belgenin sezdirdiklerindendir. Bu durumda aslında Kruglov'un, izin için

963 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 20.
964 *BOA, DH. MKT, 2325/80.*
965 *BOA, DH. MKT, 514/87.*
966 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 69.
967 *BOA, BEO, 1994/149480*; 26 Kanunusani 1318 / 8 Şubat 1903.

memleketi olan Petersburg'a değil çok daha farklı bir amaç uğruna aynı bölge içerisinde bulunan başka bir coğrafyaya da gitmiş olabileceği düşünülmektedir.[968]

1903 yılında Şelkovnikov adındaki bir mensup Rusya Şarkiyat Araştırmaları Cemiyeti tarafından Bağdat havalisine gönderilmişti. Bu kimse 200 sayfalık bir rapor hazırlamış, Kerbela ve Necef dahil olmak üzere tüm bölgeyi gezmiş nehir yataklarını ve hatta Kasr-ı Şirin'de keşfedilen bir petrol bölgesine dair ayrıntıları da vermişti. Başka bir deyişle ve tam manası ile istihbarat toplamıştı. Öyle ki bu şahsiyet zaten Dışişleri Bakanlığı'nın Asya departmanının istihbarat görevlilerindendi ve Bağdat'ta bulunan Kafkas askeri karargahına sekiz aylık bir süre ile vazifelendirilmişti. Her ne kadar 1903 yılının mayıs ayında yurduna dönmüş olsa da[969] ve raporlarda Bağdat Rus Konsolosu ile iletişiminin üzerinde durulmamışsa da her ikisinin de birbirleriyle görüşmediklerini düşünmek yanıltıcıdır. O nedenle de Rusların sadece konsolosları ya da bölgedeki elemanlarından başka anavatanlarından gelen istihbarî elemanları olduğu da görülmüştür.

Rus konsoloslarının Kuveyt ya da bulundukları havalide yaşanan gelişmeleri doğrudan üstlerine ileterek bölgenin siyasetine etki etmek ya da ettirilmesi gibi bir imkânları mevcuttu. Bu aynı zamanda yerel yönetim kanalı ya da bölgede edinilen istihbarat sayesinde oluyordu. Her ne kadar rapor dahilinde kimden ve nasıl öğrenildiği bir bilinmez olarak görülse bile Kruglov, Feyzi Paşa'nın Kuveyt'teki olaylardan ötürü Basra'daki askerlerin dahi hazırda tutulmasını ve Mübarekü's-Sabah üzerine bir sefere çıkacağının haberini almış ve İstanbul'a göndermişti.[970] Bu nedenle küçük bir istihbarat kırıntısı dahi doğruluğunun sağlaması yapıldığı müddetçe Bağdat'ın diplomatik havasını veyahut daha ileri bir düşünce olarak Osmanlı-Rus siyasetinde farklı kulvarların açılmasına sebebiyet verebiliyordu. Ayrıca Feyzi Paşa'nın bu hareketi diğer Rus diplomatlar ile Mübarek'in arasının açılmasına yol açmış ve İstanbul'dan ilişkilerin gerekli olduğu talimatı tekrar düzeltilerek kurulması istenmişti. Tabii bu sırada sadece

---

968 Yine de kendisinin o tarihler çerçevesinde Petersburg'da çekilmiş bir fotoğrafı bulunmaktadır. Bkz. Ekler. Ayrıca benzer tarihlerde yurt dışında görev yapan Osmanlı diplomatik memurlarının izin vakitleri yol süreleri de dahil olmak üzere otuz gün ile sınırlıdır. Kruglov başta olmak üzere Rus memurlarının böylesi bir yasal kapsam içerisinde [dişe dokunur bir bilgiye tesadüf edilemediğinden] bulunmadıkları tahmin edilmektedir. Çakmak, *Hariciye Nezareti,* ss. 425-432; sonraki yıllarda farklı koşullar altında bu sürelerin uzatıldığı da görülmektedir.

969 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 99.

970 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 141.

Basra valisi ya da buradaki Rus diplomatının Bağdat ve Bağdat'taki Rusyalı hakkında haber vermesi bir tarafa Bağdat kanalı üzerinden de Basra ve havalisine dair haberler akabiliyordu. Örneğin Kruglov 19 Haziran 1901 tarihli raporunda Muhsin Paşa'nın Bağdat'tan çıktığını söylemişti.[971]

Rus istihbaratının bu coğrafyada kurdukları yerel ağı gösterir en iyi yansımalarından birisi 1904 yılında gerçekleşmiş olup Maşkov – Mehdi Kulu ve İran şehbenderini sarmalının içerisine katmış olan hadiselerdir. Burada sonrasındaki gelişmeler konu başlığı bakımından önemsiz olmakla birlikte Maşkov, İran şehbenderinin Bağdat'taki İranlı ulemaya İngiliz ve Osmanlı yanlısı bir politika uyarınca telkinlerde bulunduğunu öğrenmiştir.[972] Nasıl olduğu elbette bir muamma olmakla birlikte söz konusu durum yani konsolosun İranlıların faaliyetlerinden haberdar olması konu bakımından önem arz etmektedir. Hatta hadiselere daha da değer katan bilgilerden birisi de Maşkov'un bunu Bağdat'a gelmesinin üzerinden neredeyse bir ay bile geçmeden yaşamış olmasıdır. Böylelikle aslında onun bu gibi istihbari faaliyetlerde artı bir maharete sahip olmadığı fakat burada çok daha evvelinden kurulmuş olan bir yerel ağın başına geçtiği anlaşılabilecektir.[973] Aynı konu bu sefer İngilizlerin kalemlerinin ucuna takılmıştı. Tabii ki onlarda bölgede olayların o sırada müdahalesini gerektirmeyen ve göbeğinde yer almadıkları bir esnada olsa da gözlemlemekten uzak kalmamışlardı. Ruslar Bağdat tarafında, Osmanlı ise Kafkasya'ya karşı ulemayı kullanarak birtakım hareketlenmeler yaşıyorlardı. Maşkov, üstlerini, Bağdat paşasının Rusların Japonlarla savaşmasından yararlanarak Kafkasya'da ulemayı kullanması istemini istihbar etmişti. Hatta çok daha ileri giderek Mehdi Kulu kozunu ileri sürmüş ve onu Bağdat civarındaki ulemayı etkilemesi için yönlendirmişti. Hatta Mehdi Kulu bu konuyla alakalı olarak görevini, hacca gidiyorum söylemiyle gizlemeye çalışmıştı. Fakat, nasıl Ruslar Osmanlıların hareketlerinden haberdarlarsa, aynı biçim de Ruslar da Bağdat paşası tarafından fark edilmiş ve istihbari elemanlarının peşine hemen bir adam takılmıştı.[974] Maşkov'un

[971] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 146.

[972] *BOA, BEO, 2385/178821*; 15 Temmuz 1320 / 28 Temmuz 1904.

[973] Nitekim kendisinin Petr Panafidin döneminde de bu coğrafyadaki diplomatik misyonda konsolos muavini olarak hizmet verdiği düşünülürse, aslında yerel ağı sarmalamış Rus istihbaratının mimarlarından birisinin de o olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca Ramsay gibi diğer meslektaşları tarafından da onun çok ciddi bir "tanış" ağına sahip olduğu belirtilmiştir.

[974] Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, s. 258.

istihbari zekâsı hakkında İngiliz kaynakları tarafından verilen bazı önemli bilgilere değinmek faydadan uzak olmayacaktır. Buradaki İngiliz konsolosuna göre o, *Bağdat ofisinden geçen tüm telgrafları görmekle* itham edilmiştir.[975] Kastedilen elbette bir şekilde valilik kanalıyla her şeyden haberdar olduğudur. Tabii söz konusu kayıtlarda onun *gizli servisten para aldığı* ve bu gibi işler için özel bir fon sahibi olduğu da belirtilmiştir. Bu durum elbette üst mercilerle arasında olan ilişkiler kapsamında pek de mümkün görünmemektedir çünkü kendisinin valilikle yıldızı en azından Osmanlı makamlarına göre hiçbir zaman barışmamıştır. Ancak vilayet mektupçularından olan Halil beyin konsoloshaneye sıklıkla gelip gitmesi gibi bazı hadiseler göz önünde bulundurulursa Maşkov'un İngiliz meslektaşının söylediklerinin doğruluk payı da böylelikle gözler önüne serilmiş olacaktır.

Esasen sadece Maşkov'a ait bir özellik olmamakla birlikte onun adı işaret edilerek vurgulanmış ve çağdaşı olan İngiliz meslektaşınca altı çizilmiş bazı hususiyetlere istihbarî manada yer verilmesi faydadan uzak olmayacaktır. Maşkov hakkında John Ramsay'in raporunda bulunan ve üst satırlarda bu düşüncelerin paylaşıldığı ifadeler içerisinde Maşkov'un nasıl bir istihbarat elemanı olduğu da karakteristiği ve görevleri bağlamında anlaşılanlar arasındadır. Kendisinin Bağdat'taki aşiret liderlerinden Hümeydi ile tanışıyor olması ve hatta hediyeleşmesi, *konsoloslukta yaşayan kadın* ve diğer ibareleri içeren paylaşımlar önemli göstergelerdendir. Nitekim Ramsay, *onun* geniş bir tanıdık çevresi olduğunu söylemekten başka *çok fazla bilgi aldığını* da belirtmekten geri durmamıştır.[976] Nitekim konsolosluk içerisinde bulunan Dejasky adındaki kadının girdiği ortamlardan ona *dil getirdiği* fazlasıyla anlaşılabilir bir durumdur. Sonuç olarak Maşkov ya da ardıl ve öncül meslektaşlarının kurdukları ilişki ve bağlar sayesinde aldıkları istihbaratı diplomasinin bir alt başlığı haline getirip kullandıkları gözlerden çok da uzak değildir. Şöyle ki bu bilginin geldiği makam [İngiltere başkonsolosunun bu duyumları paylaşıyor oluşu] arka plana itilmez ise anlatılmak istenilen husus daha da açıklık kazanacaktır. Aynı konsolos tarafından iki yıl sonra verilen başka bir raporda

[975] *QDL, MSS-EUR, F111/358.*
[976] *TNA, FO, 424/212*; s. 104.

Maşkov'un Müslüman tanıdıklarının çok fazla olduğunun vurgulanmış olmasının da burada altı çizilmelidir.[977]

Ramsay'in dediklerinden başka Rus yazınında özellikle 1906 yılından itibaren bölgedeki Rus istihbaratının geliştiğine dikkat çekilmiştir. Rusya, bu tarihten itibaren çalışmalarını arttırdığı gibi konsoloslarını dahi bizatihi özellikle askerî istihbarat alanında kullanmak durumunda kalmıştı. Mesela Erzurum ve Şam'da bu sıklıkla uygulanmıştı. Bundan yola çıkılarak Rusya'da bulunan istihbarat generali Bağdat'a da bir adamını göndermek istemiş ancak Zinoviev buna karşı çıkmıştı. Gönderilecek kimsenin bir konsolos muavini olması istemi tekrar açığa çıktığı zaman bu sefer İstanbul'daki Rusyalı tehlike ve zorluğundan başka daha da detaya inerek; "konsolosluklardaki personel sayımız az. Böyle bir kişi dikkat çeker. Kaldı ki bu coğrafyada konsolosluk personeli bir tarafa konsolosluklarımızın sayıları bile az" şeklinde bir reddetme eylemi gerçekleştirmişti. Yine de Petersburg Zinoviev'i pek dinlememiş ve 1907 yılında Bağdat'ta yaşayabileceğine dair kendisine izin verilen bir konsolos Musul'a gönderilmişti.[978]

1907 yılının temmuz ayında Konsolos Maşkov kendi devletinin Osmanlı topraklarında bulunan en üst mercisine bir bildirimde bulunmuştu. Buna göre, İngiltere'nin Hindistan'daki ordusunda bulunan subaylardan biri olan William, Bağdat'a gelmişti. Maşkov'un iletişime geçmesinden takriben bir ay evvel gerçekleşen bu olayda William, yanında bir baytar, dört asker ve on iki hizmetliyle birlikte bu şehre geldiği vakit[979] temasta bulunduğu kimselerden biri de Maşkov olmuştu. Maşkov'un anlattığına göre bu kişi İran'a gitmek ve orada elindeki esirleri satmak niyetindeydi. Tabii belli bir

---

977 *TNA, FO, 424/220*; s. 60.

978 Mikhail Alekseev, *Voennaya Razvedka Rossii – Ot Riyurika Do Nikolaya II*, Kniga II, Russkaya Razvedka, Moskova 1998, s. 203.

979 Her ne kadar Osmanlı Devleti'yle ilgili çok daha önceki devirlere işaret edilse de misyonerler başta olmak üzere Osmanlı topraklarına giren yabancılar hakkında altı çizilmesi gereken bazı bilgiler mevcuttur. Pasaport kullanımının zorunlulukları [bilindiği anlamda Osmanlı Devleti'ndeki ilk modern görünümlü pasaport uygulamaları 1867 tarihli Pasaport odası nizamnamesi ile görülmüştür. Bkz. Belkıs Konan, "Yabancıların Osmanlı Devletinde Seyahat Özgürlükleri", *CIEOPO 6. Ara Dönem Bildirileri*, c. II, Ed. Adnan Şişman – Tuncer Baykara – Mehmet Karayaman, İzmir 2011, s. 853] ve modernleşen dünyaya ayak uydurma girişimleri dahi bu gibi kimselerin memleket topraklarında *geziyor olmalarına* pek de engel teşkil etmemişti. "Üstelik, bildiğim kadarıyla Osmanlı seçkinleri ülkenin giriş noktalarında, erken modern Rusya'da alışılageldiği tarzda, daha sıkı bir denetim kurmayı hiçbir zaman ciddi olarak düşünmedi. Savaş resmen ilan edilmediği sürece, "memalik-i mahruse"den pek çok yabancı – geldi geçti". Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, s. 298.

süre burada kalan İngiliz zabiti farklı yerleri ziyaret ederken Maşkov muhtemelen bu kişi için şehirde iki de at satmıştı.[980] William ve beraberindekiler neredeyse bir ay boyunca Bağdat'ta kalmışlardı ve Maşkov'a göre, zaten ellerinde İran'ın mufassal haritaları olduğu için, bu kişiler mahrem bir memuriyetle buraya hatta belki de Irak içerisinde faaliyetlerde bulunacaklardı. Maşkov bu düşüncelerinin ardından sözlerine William'ın şehirden dün ayrıldığını bildirerek son vermişti.[981]

Muhtemelen Bağdat'a adım atar atmaz kendisini belanın çekmeye başladığı konsoloslardan olan Orlov, merkeziyle bir ihtilaf içerisine düşmüştü. Üst satırlarda yer verilen Kafkas askeri istihbarat bölgesi müdürlüğü Bağdat'ta Aziz adında bir casus bulundurmaktaydı. Orlov'un ise bölgedeki yetkili kişi olarak bu kimseye ödeme yapması gerekiyordu. Ancak Rusyalı bu kişiye para vermek istemiyordu. Olayları halihazırda kendi ağzından anlatan Orlov Aziz'in çok içen ve verilen paraları içkiye yatıran bir kimse olduğunu belirtmişti. Dini-mezhebi ve milleti ne olursa olsun böylesi bir şahsiyetin istihbari faaliyetler kapsamında ülkesine yarar sağlayamayacağı da elbette amiri olan Rus konsolosunca kanaat getirilenlerden olmuştu.[982] Yine de Bağdat'a geldiği ilk sıralarda kendisine elçisi tarafından gönderilen talimatnamede iki maddeden bahsedilerek Willcocks'ın çalışmalarından bahsedilmişti. Willcocks, adından da anlaşıldığı üzere bir İngiliz'di ve Ruslar için çalışıyor olma ihtimali de düşüktü. O nedenle de devleti tarafından Orlov'a muhtemelen Bağdat'ın zirai ve arazi koşulları hakkında çalışan bu kimsenin çalışmalarından haberdar olması da emredilmiştir.

Elbette Orlov'un en büyüğü 1912-1913 yıllarında gerçekleşen casusluğunun yegâne misal olmadığı ve daha nice istihbarat faaliyetinde bulunmuş olduğu söylenebilir. 1910 yılı Aralık'ında Osmanlıların Tahran elçisi tarafından öğrenilen diğer bir eylemi, Necef Rus Konsolosu ile aralarındaki mektuplaşmalardır.[983] Her ne kadar mektuplaşmaların içeriğinde kendilerinin edinebilecekleri istihbarattan çok

---

[980] Söz konusu faaliyeti Konsolos Maşkov'un uygulaması, onun bir diplomat olmasından dolayı salahiyeti bulunmasından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Irak sınırları içerisinden yabancı memleketlere at satmak yasaktır. Bkz. *BOA, HR .HMŞ. İŞO, 162/17*; 26 Teşrinievvel 1294 / 7 Kasım 1878.

[981] *BOA, Y. PRK. ASK, 249/1*; 27 Temmuz 1907; Bağdat İngiltere Konsolosu ise valinin yanına bir göz doktoru [aynı zamanda gözlükçü] göndermiş ve takdirini kazanmıştı. O nedenle de Bağdat'a katır almak için gelen iki İngiliz adına bu alım satım işlerinde validen bir iyilik talep etmiş ve isteğini de elde etmişti. *TNA, FO, 424/212*; s. 105.

[982] Alekseev, *Voennaya Razvedka Rossii – Ot Riyurika Do Nikolaya II,* s. 229.

[983] *BOA, HR. TO, 592/38*; 6 Kanunuevvel 1326 / 19 Aralık 1910.

propagandaları yer edinmiş olsa da, onların kendileri arasında bu yolla bilgi paylaşıyor olmaları durumu unutulmamalıdır. Nitekim Orlov, yukarıdaki cümlelerde yer verildiği üzere Osmanlı istihbaratı için en iyi malzemeyi sağlamış olan Rus konsoloslarından birisidir. Osmanlı karar alıcılarının gözlerini, Rusyalıların gerçekleştirdikleri istihbarat faaliyetleri arasından zirvede kendine yer edinmiş ve evraklarda Gersanof olarak tanımlanan konsolosun geniş bir sahaya yayarak kurduğu casusluk ağı teşkilatının durduğu köşeden başka bir tarafa çevirmeleri dahilinde farkına varacakları en evvel faaliyet dizisi Arkadi Orlov'a aittir. Kruglov ve Maşkov'dan sonra gelen, onlarla beraber bu müessesenin üçlü sac ayağının sonuncusunu oluşturduğu varsayılabilecek bu konsolosun yapmış olduğu bir seyahat en ilgi çekici örnekler arasında yer almaktadır. Konsoloslukla ilgili olarak "sadece bir faaliyetin" hikayesinin işlenmesine verilen niceliksel ağırlığın üretimiyle içeriklerinin ciddi bir şekilde kalabalık olmasına sebebiyet veren ve bu hususta ilk sırayı işgal eden vaka da budur.

26 Mayıs 1913 tarihli olup Bağdat vilayetine çekilen telgraflarda, Rusya konsolosunun Mendeli havalisine seyahate çıktığı yahut çıkmak üzere olduğu bildirilmişti. Onun bu gezisi Osmanlı yetkililerine iletilmiş olmasından dolayı aslında resmi bir nitelik de taşıyordu. Çünkü XIII. Kolordu Kumandanlığına gönderilmiş bir metin mevcuttu. Zaten vilayete yazılmış olmasına karşın ilgili telgrafta *konsolosa müsaade edilmesi*yle ilgili kısmın adı geçen komutanlığa yönlendirilmesi isteniyordu.[984]

O yılın temmuz ayında sadaretten hariciyeye gelen konuyla ilgili diğer bir yazı Caf Aşiretinin Reisi olan Mahmud Paşa tarafından IV. Ordu Müfettişliğine gönderilmişti. İçeriği oldukça dikkat çekici bir raporun varlığından bahsedilmiş ve işlemleri bittiği vakit o evrakın geri teslim edilmesi istenmişti.[985]

Orlov'un gerçekleştirdiği propaganda ve istihbarat faaliyetleri yolculuğunun her bir adımında artarak kendisiyle beraber ilerliyordu. Öyle ki, devletin karar alıcıları tarafından üretilmiş evraklarda birebir takip edilen konsolosun Neft madeninde iken herhangi bir soru sormadığı tespit edilmiş olmasına rağmen daha sonra Kara Ulus'un yanında bulunduğu sırada Maden hakkında sorular sorduğu da açığa çıkmıştı. Kısacası

[984] *BOA, BEO, 4177/313214*; 13 Mayıs 1329 / 26 Mayıs 1913.
[985] *BOA, BEO, 4198/314808*; 17 Şaban 1331 / 22 Temmuz 1913.

Orlov dur durak bilmeden bölgenin resmen bir ön araştırmasını yapıyordu.[986] Nitekim belgedeki ifadelerden birisinde onun resmen İran sınırı üzerindeki Zehab kıtasında tamı tamına bilgi topladığı da açıkça altı çizilenlerden olmuştu.[987] Kendisi Osmanlıların bildiği üzere elçiliğine ve ülkesine gezisiyle alakalı sık sık raporlar yazmıştı. Bu yazılar doğrultusunda anlık olarak seyahatinin semerelerini kaleme alıyor ve ilgili mercilere iletiyordu.[988] Hatta bu kaleme alışlar bazı cesur yorumlar da içeriyordu: Osmanlı-İran sınırının değiştirilmesinin ve Zehab bölgesine göre uyarlanmasının gerekliliği gibi.[989] Ayrıca onun yine en büyük görevi Petersburg elçiliğinden de iletildiği üzere Zehab kıtası üzerindeki hudut meselelerine dair malumat toplamaktı. Nitekim Van'da bulunan XI. Kolordu Kumandanlığı tarafından Rusların memurlarından birisi olduğu zannedilen bu zatın hudut üzerinde dolaşarak harita ele geçirmeye çalıştığı yine belirtilenler arasındaydı.[990] Fakat Osmanlılardan daha farklı olarak Orlov hakkında İngiliz arşivi Rus diplomatının o haritayı ele geçirmekten çok kendisinin oluşturmaya çalıştığını da anlatmıştı. Öyle ki kendisine bu görev dahilinde Osmanlı vesikalarının kendisinden hiç bahsetmediği Kasr-ı Şirin'deki İngiliz meslektaşı da yardım etmişti.[991]

Neft madeninde Kara Ulus ile görüştükten sonra Orlov, Kelhor Reisi olan Davud Han tarafından kendisine, buraya ardından da Kirmanşah'a giderken eşlik edilmesi için gönderilen yirmi atlı ile beraber hareket etmişti.[992]

26 Haziran 1913 tarihinde yine aynı konu ile ilgili olarak sadaretten hem dahiliye hem de hariciyeye gönderilen bir belge daha üretilmişti. Burada da konsolosun ilkin İran yolu üzerinden Dersaadet'e geleceği ancak Hanekin üzerinden ana yolu terk ederek Mendeli havalisine geçtiği ve buradan da Kara Ulus aşiretleriyle görüşmesinin ardından Kirmanşah'a geçtiği bildirilmişti. Kirmanşah'a doğru giderken yine aşiretlerle yapmış olduğu ziyaretler sırasında Zengine aşiretine mensup olup binbaşılık vazifesinden emekli olmuş Hasan ağa ile yaptığı görüşmeler, halka para verilmesi ve Sombar arazisi ile ilgili

---

986 *BOA, BEO, 4187/ 313972*; 18 Mayıs 1329 / 31 Mayıs 1913.
987 *BOA, DH. MTV, 10/70*; 3 Ağustos 1329 / 16 Ağustos 1913.
988 *BOA, DH. MTV, 10/70*.
989 *QDL, IOR/L/PS/10/212*.
990 *BOA, HR. SFR. (1), 170/20*; 26 Haziran 1329 / 9 Temmuz 1913.
991 *QDL, IOR/L/PS/10/267*; benzer eylemleri devletin dört köşesine yayılmış pek çok Rus konsolosunun faaliyet ajandasında görmek mümkündür. Mesela Trabzon Rus Konsolosu da bu gibi hareketlere kalkışmıştır. Eyyub Şimşek, "On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesi'nden Rusya'ya Yapılan Göçler Üzerine Bazı Gözlemler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 36, S. 62, Ankara 2017, s. 254.
992 *BOA, BEO, 4187/313972*; 18 Mayıs 1329 / 31 Mayıs 1913.

mevzular tekrar edilmişti. Belgenin bu defa üretilme nedeniyse, Hasan ağanın ve buradaki tekke şeyhinin konsolos ile görüştürülmesi (/mek istenmesi) Hasan ağanın oğlunun konsolosa mihmandarlık etmesi gibi hususlar yüzünden adı geçen kişiler devletçe evvela adliyeye sevk edilmişlerdi. Ayrıca haklarında da takip kararı çıkartılmıştı ki bu kimseler artık siyasi suçlular olarak görülmüştüler. Fakat tüm bu olanlar ispatlanamamış ve hiçbir şekilde ortaya delil çıkarılamamıştı. O nedenle de adı geçen kimseler boş yere takip ve suçlamalar yapılmış olmasından ötürü yakınmışlardı. Öyle ki vilayete de suhulet ile izahatta bulunulması yolu tavsiye edilmişti.[993]

Osmanlıların ürettikleri belgeler içerisinde göze çarpmamakla birlikte Orlov'un elbette bu seyahatinin farklı amaçları da bulunuyordu. Bu amaçlar alınacak istihbarat sayesinde Rusların ezeli çıkarlarının gerçekleştirilebilmesi için birer araçtı. İstanbul'daki Rusyalı Orlov'dan bölgenin Rusya'nın tahıl ihracatı için cevap verip vermeyeceğinin bilgilerini istemekten başka aynı zamanda toprağın kurutulması ve sulanması ile ilgili teknik bilgi gerektiren hususlarda da casusluk yapmasını istemişti.[994] Her ne kadar bu konuya dair Orlov tarafından İstanbul'a ya da Petersburg'a nasıl bir cevap verilip verilmediği bilinmiyor olunsa da Rus istihbaratı belli bir noktadan sonra bu denli gelişim göstermiş olmalıydı ki konsolosunu bu gibi işlerin üzerine sürecek denli cesaret kazanmıştı. Konunun önemli olması elbette bir başkonsolosca böylesi bir işe kalkışılmasını gerekli kılmakla birlikte diğer bir bakış açısıyla da Rusların aslında o coğrafyada istihbaratının zayıf, gönderecek adamlarının olmadığı gibi çıkarımların da yapılmasına sebebiyet vermektedir. Ancak ne Osmanlı veya diğer güçlerin araştırmaları ne de Rus kaynaklarında bu sorunun cevabı verilmemiştir.

Orlov'un almış olduğu talimatlar doğrultusunda istihbari faaliyetlerde bulunmuş olması muhtemel konulardan diğer birisi de askerî gelişmeleri ilgilendirmektedir. Amirleri tarafından onun Arapların ve Osmanlıların hem o bölgede hem de Arabistan topraklarında ne gibi askerî harekatlarda bulunduklarına dair ve Türklerin nerelere askerlerini konuşlandırdıklarıyla ilgili bilgilerin verilmesi istenmiştir. Orlov her ne kadar işin başında bu istemlerin Musul'da bulunan ve askerî bir kökeni olan viskonsolostan talep edilmesi gerektiğini belirtmiş olsa bile onun bu gibi istekleri yer yer karşılamış

[993] *BOA, BEO, 4187/313972*; 13 Haziran 1329 / 26 Haziran 1913.
[994] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 23.

olduğunun tahmini zor olmayacaktır.[995] Nitekim Orlov, seleflerinden ve haleflerinden geri kalmayan bir istihbari parıltıya sahipti. Kendisi Almanca biliyor olmasından dolayı Bağdat demiryolu ve bağlantılarıyla ilgili olarak Almanlar aleyhine ve hatta İngilizleri ilgilendirecek denli bir casusluk rolü üstlenmeyi başarmıştı.[996]

Üretim tarihi Cihan Harbi yıllarında olan bir belge Rus istihbaratının Bağdat ve havalisinde bir şekilde yeşerdiğinin kanıtlarından diğer birisidir. Burada meşhur Mehdi Kulu'nun oğullarından bahsedilmektedir. Her iki oğlunun da civardaki Rus temsilciliklerinde çalışıyor olmaları ve "öteden beri" Osmanlı askeriyesine dair istihbarat topladıkları belirtilmiştir. Tabii bu durum karşı istihbarat olgusu çerçevesinde Osmanlıların bu kimseleri yakaladıklarını da göstermektedir. Ancak onların tam olarak nasıl bir bildirimde bulundukları, detaylı bir şekilde neleri aktardıkları ve bunları nasıl yaptıkları, bu süreçte konsoloslukları ve tabii diplomasiyi bir aracı olarak kullanıp kullanmadıkları bilinmeyenler arasındadır. Fakat Bağdat'tan taşan bilgi aktarımına dair Osmanlılar farkındalık göstererek neticede buna dair bir belge daha oluşturmuşlardır.[997]

Bağdat Rus Konsolosluğunun kendi elemanları ya da hizmetlilerinden başka kullanmış olduğu istihbari elemanlarından birisi de hacılardı. Cidde, Meşhed, Kerbela ve Bağdat dahil olmak üzere yol üzerindeki Rus Konsoloslukları o kimseleri kendi mekanlarında ağırlıyorlardı. Onları konsoloshanenin içerisine alarak rahatlık sağlamalarının en öncelikli hedefi bilgi almaktı. Dahası en önemli veriler bu coğrafyanın haritasını çıkarabilmek için yolların öğrenilmesi noktasında ortaya çıkıyordu.[998]

4.3.3. Propaganda

Diplomasi sahasında gerçekleştirilen faaliyetlerin çoğunlukla toplandığı olumsuzluk platformunun en mühim ögelerinden birisi de propagandadır. Hatta her iki kavramın birbirinden kimi zaman ayrı oldukları dahi düşünülemez. Bu sebepten olarak Bağdat'taki Rus diplomatlarının da propaganda yapmaktan geri kalmadıkları ve bunu istihbari çerçevede gerçekleştirdikleri arşiv belgelerinin ışığında tespit edilenler arasında

---

995 Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 23.

996 *QDL, IOR/L/PS/10/624.*

997 *BOA, DH. ŞFR, 514/56*; 6 Mart 1332 / 19 Mart 1916.

998 İldar Anviyaroviç Nurimanov, "Stanovlenie Palomnicheskıkh Marshrutov Musulman Rossiskoi İmperii v Araviyu vo vtoroi polovine XIX – Nachale XX v.", *Vostokovedenie*, vol (seriya) 13, no: 2, Vestnik Moskovkogo Universitata, s. 77.

yerini almıştır. Ayrıyeten propagandanın burada yine olumsuzluğa hizmet etmekle birlikte olumlu bir anlamı daha olduğu belirtilmelidir. İyi niyet üzerine kurulu diplomatik sistem kapsamında propaganda faaliyetleri aslında o *ülkenin tanıtılması* manasını da taşımaktadır.[999] Fakat bu doğrultuda yapılacak olan / yapılan propaganda dahi karşı tarafın faaliyetlerinin (mesela bu durumda çalışma kapsamında İngiltere'nin) *kötülenmesi – olduğundan farklı gösterilmesi* yolunun tutulması anlamına da gelebilmektedir.

Rusya'nın hem lehinde hem de aleyhinde ya da doğrudan onlar tarafından gerçekleştirilmiş olan her türlü propaganda hadisesine rastlamak mümkündür. Rus İmparatorluğu'nun bölgedeki tüm faaliyetleri İngiltere tarafından tamamen kendilerine yönelik olarak düşünülüp ve yorumlanmıştı. Kruglov'un 1898 yılında gönderdiği raporda olduğu üzere İngilizler Rusların bu coğrafyayı "basmaya" niyetli olduklarını söylemişti. Hatta buna yönelik olarak da gezginlerin, kaşiflerin, bilim adamlarının, tüccarların ve girişimcilerin gelişlerini kendi bakış açılarından göstermek üzere çalıştılar. Hiçbir eylemi küçümsemedikleri gibi *kasıtlı olarak yanlış bilgi verme* yolunu tuttular. Öyle ki Rus hükümetinin buraya koca bir filo gönderdiği, Rus casuslarının Basra Körfezi'nde sürekli olarak dolaştıkları Maskat'ta bir konsolosluk açtıkları Bender Abbas ve Kuveyt'i ele geçirmeye çalıştıkları ve dahası ne pahasına olursa olsun halka empoze edilmeye çalışıldı.[1000] En nihayetinde objektif bir bakış açısı ile Rusların ya da Almanların bu yarışta ilerlemeye çalıştıkları ve İngilizlerinkine benzer bu amaçları gütmediklerini söylemek elbette yanlış olacaktı. Fakat İngilizler bir şekilde hem halk hem de Osmanlı yetkilileri nezdinde bir kamuoyu oluşturma çabası içerisindeydiler. Tabii bu durum yine en temel

---

[999] İskit, *Diplomasi*, ss. 217-219.

[1000] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 21; Nitekim aynı kaynak içerisinde Konsolos Kruglov'un aslında Rusların bu faaliyetlerde bulunduğunu kabul ettiğini gösteren ancak yukarıdaki satırlar dahilinde belirtildiği üzere İngilizlerin bu durumdan faydalandıklarına işaret eden ifadelere sonraki raporlarda da yer verilmiştir. *"Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri söz konusu olduğunda İngiltere mümkün olan her şekilde abartıyordu*". Bölgede ortaya çıkan isyanları Rusların çıkarttığına varana kadar ortaya konan bu abartma harekâtı Rusların politikasına karşı güvensizlik uyandırmayı hedefliyordu; Benzer bir ilişki şekli o defa Ruslar tarafından Erzurum'da da kullanılmıştır. *Rus konsolosunun yerel makamlarla ilişkilerinde, öteki konsoloslarda hoşgörüyle karşılanmayan abartmalı iddiaları, aşırı tavırları ve alaylı davranışları, cahil halk arasında kendisinin veya daha ziyade temsil ettiği devletin önemi hakkında yanlış bir değer yargısı uyandırmıştır. Böylece durum, onlardaki, kendilerine yardım edebilecek güçlü ve istekli devletin ancak Ruslar olabileceği inancını daha da pekiştirmiştir.* Bu durum yöre halkını, himaye konularında Rus konsolosluğuna başvurmak ve hatta Rus pasaportu almak noktasında da cesaretlendirmişti. Bayraktutan, *Erzurum İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri*, s. 93.

noktada onların yararına olan bir gelişimdi ve Rusları konu alan bir propaganda harekatıydı.

Bağdat Rus konsoloslarının yaptıkları propagandanın kendi merkezleri ile ortak bir zeminde hareket ettiklerine dair örnekler olduğu da burada hemen belirtilmelidir. Mesela 1900 yılının ilk çeyreğinde bölgede varlığını gösteren Gilyak adlı harp vapurunun gelişi bunlardan bir tanesidir. Burada Bağdat'taki Rusyalıların birebir bir propaganda yaptıklarından bahsedilemez. Fakat onların burada daha teşkil edilmemiş olan ancak bunun için zemin hazırladıkları Basra konsoloslukları için ve bölgedeki bazı amaçları uğruna Gilyak gemisini getirdikleri ve Bağdat konsoloslarının (ya da konsolosluk personelinin) o vapuru karşılamak üzere buraya geldiklerini gösteren faaliyet dizisi ciddi düzeyde ve alttan altta bir propaganda içermektedir. Öncelikle konsolosların buraya gelişleri, Basra taraflarında ya da yakınlarında bir Rus diplomatının olmaması ve en yakında kendilerinin olmasından dolayıdır. Doğal olarak bu geminin karşılanması noktasında orada bir Rus temsilcisinin olması gerekmektedir. Gemiyi karşılamak adına Bağdat'taki Rus'un buraya gelişi dahi bir propaganda ögesi olarak kabul edilebilir. Gilyak'ın 1900 yılının Şubat ortalarında gelmesiyle ilgili olarak Rusların propagandalarına dair açık bir belge Osmanlı makamlarınca üretilebilmiştir. Burada Basra Valisi Muhsin'in Gilyak'ın peş peşe iki kez mi yoksa o vasıtanın gelişiyle ilgili sürecin kendisinden mi bahsettiği bilinmemektedir.[1001] Ayrıca belge üretiminin yapılma nedeni de aslında İngilizlerdir. Fakat İngilizler bir kenara bırakılırsa Muhsin sözlerine ilk olarak şu şekilde başlamıştır. İngilizlerin geminin gelmesiyle ilgili olarak durumu dert edinmeleri noktasında Ruslarla iletişime geçilmesine rağmen bu zırhlının hangi maksat – neden yahut bahane kapsamında geldiği öğrenilememiştir. Yine de Muhsin'in bununla ilgili olarak, aslında gerçekleri de bildiğini sezdiren tahminleri bulunmaktadır. İşte bu tahminler ağır biçimde propaganda içermektedir. Ruslar Fars Haliçinde (Pers Körfezi – Basra Körfezi) İngilizlerin ekonomik nüfuzunu zayıflatmak düşüncesi içerisine düşmüşlerdir. Ayrıca Ruslar, özellikle Kuveyt tarafında İngilizlerin önemli ölçüde bir etkisi olduğuna inanmaktadırlar. Öyle ki tam da burada yüksek rütbeli bir Osmanlı memuru olan Muhsin tarafından Rusların böyle bir kanaate sahip olmamaları gerektiği,

[1001] Nitekim bu belge ile Osmanlı makamlarınca Gilyak'ın geldiğine ve Bağdat Konsolosluk personelinin de Basra'ya gittiğine dair önemli ölçüde evrak üretimi yapılmıştır. Ancak bu geliş ve gidişlerin tekrarlamak ya da geminin varmasıyla ilgili tek bir süreçten mi dem vurulmak istendiği belgelerden anlaşılamamıştır.

İngilizlerinse kesinlikle böyle bir etkileri bulunmadığı ve bulunamayacağına işaret edilmiştir, çünkü bahsedilen yerler sultanın topraklarıdır. Rusların amaçlarından ikincisi ise bahse konu etkinin ihlal edilmesine yöneliktir.[1002]

Nitekim aynı olay dahilinde propagandaların yer yer Rusya aleyhine ve özellikle de İngilizler tarafından yapıldığına da şahit olunabiliyordu. Gilyak'ın Basra'ya uğramaması ihtimali üzerine Kruglov bu durumu kritik bir manevra ile engellediği gibi geminin karantina süresinin azaltılmasını da sağlamıştı. Vali Muhsin Gilyak'ın gelişine çok memnun olmuş hatta mürettebat için gıda fiyatlarının abartılmamasını da emretmişti. Kruglov'un Basra'ya vardığı sırada İngilizlerin derhal propaganda harekâtına girişmiş olduklarının farkına varmıştı. Nitekim Rusların ve İngilizlerin burada denizlerde çoktan bir çarpışma yaşadıkları, İngiliz gemilerinin güvertelerindeki topçularının ateşleriyle Rus gemisini batırdıkları ve o geminin bir kömür istasyonu kurulması için buraya geldiği gibi söylentiler sürekli bir biçimde yayılmıştı. Kruglov'a göre bu bilgilerin üretildiği adres doğrudan İngiltere konsolosluğuydu.[1003] Fakat Bağdat'taki Rusyalı, milletinin kendisini bundan birkaç on yıl sonra "efsane diplomat" şeklinde yapacakları tanımlamaları boşa çıkarmaksızın diplomatik manevralarla ülkesinin çıkarları doğrultusunda isteklerini gerçekleştirebilme imkanını elde etmişti.

Ruslar tarafından birebir olarak propaganda yapıldığı açıkça belirtilmese de[1004] konsolosluk elemanlarınca bölgede o tarz faaliyetler yapıldığına dair önemli arşiv vesikaları bulunmaktadır. 28 Temmuz 1904 tarihli olup önce Bağdat valiliğince kaleme alınan bir yazıda Konsolos Maşkov'un İran konsolosunun baş tercümanı ile aralarında geçen bir olayın ardından meşhur Mehdi Kulu'yu Bağdat'taki İran uyruklu ulema ile görüşmeye gönderdiği bilinmektedir. Amaç, İran şehbenderliğinin bölgedeki bu İranlı olan ulemaya karşı Osmanlı ve İngiliz yanlısı bir propaganda yaptığı ve bu uygulanırken Rusların karalanarak menfaatleriyle çakışan bilgiler verildiği bilindiğinden ötürü tam aksi doğrultuda bir propagandanın icra edilmek istenmesiydi. Elbette bunun içinde

---

[1002] *BOA, Y. A. HUS, 403/75*; 7 Şubat 1315 / 19 Şubat 1900.

[1003] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 79.

[1004] Nitekim bu belirsizliği korumakla birlikte gayet açık bir şekilde kullanılan araçlardan birisi de ilanlardır. Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayetinden gelen ve aslında ekonomik zeminde kaleme alınmış olan bir yazıda konsoloslukların pazarlara ve sokaklara ilan yapıştırdıklarından bahsedilmiştir. Burada vilayetin derdi, o ilanlardan damga vergisi alınıp alınmayacağına dairdir. Fakat bu ilanların içeriği bilinmemesine karşın afişlerinin propaganda unsurunu barındırdığı tahminlerden uzak olmayacaktır. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 173/40*; 9 Teşrinievvel 1305 / 21 Ekim 1889.

ulema ile konuşacak, onların dilinden anlayacak hatta fiziki kusurlarıyla soygunlara uğramış benliğini ön plana çıkaracak, kısacası ulemayı en derin manevi bölgesinden vurması gereken bir ismin gönderilmesi düşünülmüş olmalıdır: Mehdi Kulu Şirvanî. Onun buradaki misyonu zikredilen ulema ile konuşarak aslında Rus siyasetinin anlatıldığı gibi olmadığını göstermeye çalışmaktı. İngilizlere revaçta olarak bakılmasından ötürü bölgede bir prestij düzeltme çalışması yapmak en öncelikli işlerden biriydi. Hatta bu aşamada Osmanlılara da hadiseleri aktarılması – ki aslında yerel yönetim ve merkezin tüm bunlardan haberi de vardır – faaliyetlere dair olan madalyonun diğer yüzüne işaret etmiştir.[1005] Elbette Maşkov'un diplomasi satrancında bir piyon olarak öne sürdüğü tek isim Mehdi değildi. Örneğin Melkon Balthazar da [hem de bir Osmanlı vatandaşı olmasına karşın] bu kişiler arasında yer alıyordu. Şöyle ki onun isminin karıştığı hadisede gerçekleştirilen propaganda faaliyeti kapsamında konsolosluk yalan haber yayma yolunu tutmuştu. Bu hususta özellikle Bağdat İngiltere Konsolosluğundan yakınmalarına rağmen Ruslar da benzer gelişmeleri kullanır hale gelmişlerdi. Konsolosluk tercümanı olan bu kişi, bir Türk yetkilisine [ki bu kimse haberi hemen valiye yetiştirmişti] İngiltere konsolosunun Bağdat'taki ulema ile propaganda faaliyetleri kapsamında iletişime geçtiği haberini vermişti. Ancak vali ve adı geçen konsolos bir araya geldikleri vakit [her ne kadar olayın tersinin gerçekleşmiş ihtimali olmasına karşın] hadisenin aslında bir düzmece olduğu da anlaşılmıştı.[1006]

1910 yılında mercek altına alınan diplomatın Orlov olduğu bir hadisede yine de belgede belirtilmemiş olunsa da bir propaganda faaliyetinin izlerini sürmek mümkün olabilmiştir. Aynı tarihlerde Osmanlıların Tahran elçiliğinden gelen bir yazı uyarınca Orlov'un Necef Rus Konsolosu ile mektuplaştığı tespit edilmiştir.[1007] Bu tespit ayrıca Orlov'un Necef konsolosuna bölgesinde bulunan ulemadan olup erbab-ı fazıl ve kemalden birisi olan Kazım adında bir zatın yanına gitmesini istemiştir. Açık bir biçimde Necef diplomatının o kişiyi anlamasını sağlayarak şu bilgileri de vermesini istemiştir: Avrupalı bazı garazkarlar Rus-Japon muharebesinden dolayı Rusya İmparatorluğu'nun servetinin kesintiye uğradığını yaymaya çalışmaktadırlar.[1008] Nitekim bunun dışında

[1005] *BOA, BEO, 2385/178821*; 15 Temmuz 1320 / 28 Temmuz 1904.
[1006] Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi,* s. 259.
[1007] Hariciye Nezaretince tercümesi yapılıp Orlov tarafından Necef konsolosuna gönderilen mektubun tam tarihi 26 Ramazan 1328 / 1 Ekim 1910'dur.
[1008] *BOA, HR. TO, 592/38*; 6 Kanunuevvel 1326 / 19 Aralık 1910.

Orlov, İran'ın tüm iktisadi mallarının Rusya ile bağlantılı olduğunun bilgisini verirken, yine İran tarafından Avrupalı devletlerin desteği ve etkisi ile Rus mallarına karşı iktisadi bir harp açıldığını / açılmaya çalışıldığını böylelikle onların İran'ı ön ayak etmek istediklerini hatta işgalin İran'ın ekonomik ögelerinin yerli yerine oturmasına kadar devam etmesi[1009] gibi kimi can alıcı bilgiler paylaşmıştı.[1010] Bunlardan başka İran'dan da alınan haberler olduğundan, İran'da aleyhte gerçekleştirilen garazkârane laflara itibar edilmemesi gerektiği de Orlov tarafından tembihlenmişti. Tabii bu bilgilerin karşılığında İran tarafından da cevap gelmişti.

Burada Orlov'un istediği aslında çok açık bir şekilde görülmektedir. Bölgede bulunan ve halkı tesiri altına alabilen yerel güçlere karşı Rusya'nın hala güçlü olduğu ve ayakta durduğu imajının verilmesi. Osmanlı Devleti'ne dair (en azından belgede görülebildiği kadarıyla) herhangi bir karalama propagandası yapmaması bakımından daha masumane görünmekle birlikte bu faaliyet yine de içerik anlamında yapılanların aslında Rusya'nın bölgeyi ele geçirmesi halinde yerel kuvvetlerin Rusya'yı yadırgamaması noktasında gerçekleştirilen bir propaganda hareketidir.

Bu konuyla ilgili en önemli örneklerden birisi 1912 yılında yaşanmıştır. Propaganda faaliyetlerini gerçekleştiren konsolos, Orlov olup sosyo-kültürel bir olaydan yararlanmasını bilmiş ve *devletin arkasından iş çevirmek* noktasında kimi hadiselerin arkasına sığınarak bazı eylemler sergilemişti. Konuyla ilgili evrakların tarihi 1912 yılının Ekim ayı ortalarını gösteriyor olmasına karşın tam olarak ne zaman yayınlandığını bilmediğimiz ve Bağdat'ta çıkan bazı gazetelerdeki makalelerde Balkan harbinden bahsedilmişti. Memleketlerine karşı duyarlılık içerisinde bulunan bu makale ve gazete sahiplerince, burada Bağdat'ın her ne kadar savaştan ziyadesiyle uzak bir mesafede bulunmasına rağmen Müslüman olan ve olmayan tüm Osmanlı vatandaşlarının hem mali hem de manevi olarak teşvik edilmeleriyle birlikte muavenet göstermeleri arzulanmıştı. Fakat bu yazıların varlığı Osmanlı katiplerinin ifade tarzı ile Bağdat'ta

[1009] 1908 yılındaki Reval görüşmelerinden [ki bu görüşmeler en nihayetinde İngiltere'nin özellikle Hindistan açısından Rusya'ya karşı *kalbinin ferahladığı* bir anlaşma olarak kabul edilmektedir. Bkz. Karaçam, *20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası,* s. 3-4.] sonra Rus askerleri İran'da görülmeye başladılar. Ayrıca 1909 yılından sonra Rusya fiili olarak İran'a yavaş yavaş girmeye başladı. 1911 yılında ise Rusya İran'a ültimatom verdi ancak İran'ın Rus şartlarını kabul etmesine karşın işgale devam edildi. Bkz. Kamuran Karabalık, "Birinci Dünya Savaşı'nda İran'da Rus Destekli Nasturi Olayları ve Osmanlı Devleti (1914-1917)", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c. 15, S. 2, 2020, s. 453.

[1010] *BOA, HR. TO, 592/38*; tarihsiz.

bulunan ecnebiler arasından Rus konsolosunu rahatsız etmişti. Rahatsızlığın nedeni, konsolosun Bağdatlıların galeyana gelerek buradaki ecnebi ve Hristiyanları katliam etmek fikrine kapılmış olmalarından kaynaklanmıştı. Durumu daha da fenalaştıransa Orlov'un bu fikrini dile getirmeye başlaması olmuştu. Konuyu içerik edinmiş olan belgelerden birinde, iyimser bir tavırla, şüphe götürmez bir şekilde onun, taraflı kimselerin vesvesesi ile bu garazkârane düşüncelere kapılıp doğru zannettiği hakikate aykırı bir biçimde davrandığı ifade edilmişti.[1011] O nedenle de konsolosun kendisine nasihatlerde bulunulması öngörülmüştü.[1012] Fakat aynı mevzuyu işleyen diğer bir evraka göre de konsolos, bizatihi olarak Bağdat'ta yaşanılan bu gelişmeleri fırsata çevirmişti. Bu yüzden de onun konuyu çok muhtemel bir şekilde elçiliğine taşımasına mahal verilmeksizin resmi bir dille karşılık verilerek tekzibnâmeler yazdırılması kararlaştırılmıştı.[1013] Özetle bu örnekte de görülebileceği üzere konsoloslar, herhangi ve küçük nitelikteki sosyo-kültürel olayı farklı bir okumayla fırsata çevirmesini biliyor ve ifadelerini buna göre şekillendirerek hem etrafındakilere sözlü olarak hem de yazılı bir biçimde – elçiliğini böylece ve yanlışlıklarla dolu olarak – yaymak arzusu ile propagandasını gerçekleştirebiliyorlardı. Nitekim bir konsolosun hem karakterinde hem de eğitim ile şahsi potasında eritmesi gereken en önemli hususlardan birisi de hitabet sanatında mahir olması gerektiğiydi. Zaten Orlov, ilk göreve geldiği zaman Elçi Çarikov tarafından kendisine bir talimat listesi gönderilmiş ve onun özellikle dinî konular başta olmak üzere propaganda yapması da istenmişti.[1014]

Söz konusu propaganda ile ilgili olarak aslında mevzuu Rusyalı diplomatın gerçekleştirdiğinden biraz daha büyük bir yöresel kapsamla cereyan etmişti. Öncelikli olarak Balkanlardaki bu savaşın karşıtlığı karşısında hem Kerbela ve hem de Necef'te hem Sünni hem de Şii uleması İslam aleminin bedenen ve mali olarak birleşmesini ön görmüşlerdi. Vilayet matbaasında bastırdıkları fetva-yı şerifede bulunan bazı ifadelerden dolayı da aslında sadece Rusya'nınki değil, aynı zamanda İngiliz ve Fransız konsolosları da harekete geçmişlerdi. Bütün Hristiyan alemine karşı düşmanlığın ifade edildiğini düşünmelerinden dolayı hadisenin aciliyeti eylemlerine de yansımış ve tercümanlarını

[1011] *BOA, BEO, 4099/307415*; 3 Teşrinievvel 1328 / 16 Ekim 1912.
[1012] *BOA, HR. SYS, 91/8*; 3 Teşrinievvel 1328 / 16 Ekim 1912.
[1013] *BOA, DH. SYS, 112/7A*, 3 Teşrinievvel 1328 / 16 Ekim 1912.
[1014] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv*, s. 23.

vilayete gecenin saat üçünde göndermişlerdi. Vilayet tarafından kendilerine, bu nüshaların toplatılacağı, müteşebbislerinin uyarılması gerekliliğinin tebliğ edileceği, ilk kertede sözlü olarak kendilerine bildirilmişti. Ayrıca o fetvaları harfi harfine yayınlamak niyetinde olan El-Zuhur gazetesinin de bu işten kaçınmaları tembihlenecekti.[1015] Orlov söz konusu Arap gazetelerinin iki adet olduğundan bahsetmişti. Diğerinin adı *Necef* olan ve adı ilk verilen her iki gazete de haftada iki kez çıkıyordu. Ayrıyeten Arapların bu hareketlerine karşı Türklerin hiçbir şey yapmadıklarının bilgisini de vermişti.[1016] Görülebileceği üzere ortak hareketleri noktasında aslında Hristiyan olan bu temsilciliklerin endişe etmeleri ifadelerden dolayı belki nesnel bir biçimde haklılık arz ediyordu. Ancak yukarıda işlenen aynı örnekte Konsolos Orlov'un olayı sonrasında büyütmesi, Rusyalının buradaki diplomatının adı ister Maşkov ister Orlov olsun kendisine yol edindiği tutum şeklinin sürekli olarak aynı olduğunun en büyük kanıtlarından birisiydi.

Propagandanın vazgeçilmez isimlerinden olan Orlov'un meşhur Mendeli ziyaretleri sırasında yapmış olduğu faaliyetlere bu başlık altında yer vermek faydadan uzak olmayacaktır. Orlov, gerçekleştirdiği gezisi sırasında Kara Ulus aşiretinin yanında Neft madeninde iken, belgenin diliyle *densiz densiz* konuşma cüretini göstermiştir. Burada İngilizlerin açık açık Basra'yı kendi hakimiyetlerine almak istediklerinden dem vurmuştur.[1017] İngilizler hakkında olumsuz bir biçimde devam eden konuşmasını sürdüren Orlov sonrasında, Osmanlıların ne yazık ki Arnavutluk topraklarındaki durumunun[1018] aynısının Bağdat ve havalisi içinde geçerli olacağını söylemiştir. Öyle ki cümlelerini sonrasında eğer ki böyle olursa bu hiç iyi olmaz şeklinde beyan ederek sonlandırmıştır.[1019] Devletin istihbaratla almış olduğu bu bilgiler hakkında yaptığı yorum ise Orlov'un daha önceden de valiliğe polis ve zaptiye hakkında boş yere şikâyette bulunduğu, şehirde katliamın başlayacağı[1020] gibi söylemler ile zaten Osmanlı ve Osmanlı

[1015] *BOA, HR. SYS, 2081/16*; 28 Nisan 1329 / 11 Mayıs 1913.
[1016] Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii*, s. 249.
[1017] Halbuki Rusya tarafından gerçekleştirilen bu eylemler, aksine konuştukları faaliyetlerin kendileri tarafından gerçekleştirilmesi anlamını taşımakta ve gayesini gütmektedir.
[1018] Esasen kastedilen sonradan akademik tarihçilikte Makedonya sorunu olarak bilinen ve bu yıllarda Balkan savaşları ile zirve yapmış olan problem olmalıdır.
[1019] *BOA, BEO, 4187/313972*; 18 Mayıs 1329 / 31 Mayıs 1913.
[1020] Evrak kapsamında tam da burada ifade edilmek istenilen aslında Orlov'un Balkan Savaşları sırasında Bağdat'taki yerel gazetelerin yayınladıkları makalelere karşı, Müslümanların Hristiyanları katletmek

memuruna karşı bir aleyhtarlığı olduğundan ötürü bunu aşiretler arasında da gerçekleştirmiş olduğundan ibaretti.[1021]

Propaganda olgusunun bittabi en yaygın araçlarından birisi kâğıt ve kalemdir. Sözlü olan kadar etki sahibi bu ikili elbette Bağdat Rus konsolosları tarafından da kullanılmışlardır. Her ne kadar Çarlık dönemi Rus İmparatorluğu'nun yıkılmasına bir ay kala üretilmiş olsa bile konsolosların bunu cihan harbinden evvel yazmış-yazdırmış olmaları çok daha olası bir duruma işaret eder bir evrak üretilmişti. İlginçtir ki o defa metni gönderen Adana Polis Müdüriyeti, alan adres ise Emniyet Genel Müdürlüğü'ydü. Burada Adana Polis Müdürü, Bağdat'ta bulunduğum sırada şeklindeki cümlelerle başlayan yazısında Şebi Levgarof (?) adında bir kişiden bahsetmişti. Bu isim Cemiyyetü'l-Asabeti'l-Hamra adındaki bir kuruluş adına broşür dağıtımı yapmıştı. Adından da anlaşılacağı üzere bu kişi Rus uyruklu ya da Rusya ile bağlantısı olan bir kimseydi. Öyle ki mektubun devamında, Bağdat ahalisini galeyana getirmek adına ortaya çıkarılmış bu kağıtların doğrudan Rus konsolosluğu ile ilgilisi de açığa çıkmıştı. Söz konusu broşürler bu diplomatik temsilciliğin gayretleriyle basılmışlardı.[1022] Ayrıca Ruslarla birlikte Bağdat Fransa Konsolosluğu'nun da burada rolü vardı. Söz konusu evrakın basılmasında Ruslar kadar Fransızların da parmağı bulunuyordu.

4.4. Sosyo-Kültürel

Bağdat Rus Konsolosluğunun Osmanlı Devleti'ndeki geçirdiği süre içerisinde kurumun ve amirlerinin başlarından sosyo-kültürel içerikli pek çok hadise geçmiştir. Bu hadiseleri, dönemi etkisi altına almış olan kolera salgınlarından dolayı sağlık, özellikle asabiyet marazına takılıp kalmış konsoloslardan ötürü şiddet ve farklı içeriğe sahip olmalarından dolayı diğer başlıkları altında gruplandırmak mümkündür.

4.4.1. Bağdat Rus Konsolosluğu ve Şiddet / Asayiş

Konsolosların kendi bölgelerinde ortaya çıkardıkları maddi ve nakit yardımların dahi sosyo-kültürel konular arasına girdiği savunulabilir. Nitekim bu eylemler bile tescil altına alınmaktadır. Ayrıca o faaliyet kayıtları merkez tarafından önemli olarak

fikrinde olduklarına dair geliştirdiği ve yaydığı düşünceler üzerinden yaptığı şikayetlere atıfta bulunulduğudur. Bkz. *BOA, HR. SYS, 91/9*; 18 Mayıs 1329 / 31 Mayıs 1913.

[1021] *BOA, BEO, 3187/313972*; 18 Mayıs 1329 / 31 Mayıs 1913.

[1022] *BOA, DH. EUM. 4. Şb, 13/48*; 20 Eylül 1333 / 22 Eylül 1917.

görüldüğü için de muhasebe tarafından hazırlanan raporlar mevcuttur.[1023] Bu cümleden olarak konsolosların ve konsoloslukların sosyo-kültürel kapsam altına alınabilecek faaliyetlerinin bu nedenle çok çeşitli olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Şöyle ki *birilerini dövmeleri* – birileri tarafından dövülmeleri ya da tehlike altında kalmaları, parasal hususlar, adlî hususlar, sosyal yardımlar ve daha nicesi onların bu başlık altında toplanması mümkün yaşadıkları hadiselere işaret etmektedir.

Diğer pek çok alanda olduğu gibi sosyo-kültürel olayların kaynağı, bu sahanın hem oluşturucusu hem de maruz kalanı olarak insandır. Bu vesileyle örneğin tercümanların mahkemelere gelmeleri dahi insan kavramını merkezine yerleştirmiş olan hadiseler bakımından en basit misallerden birisidir. Çünkü insanların yaşadıkları sosyal ya da kültürel gelişmelere tercümanlar vasıtasıyla konsolosluklar da dahil olmuş, hatta olayların gelişim evresinin ardından yaşananlar bir döngü çerçevesinde yine sosyo-kültürel vakaların ortaya çıkışına neden olmuştur. Bu en basit örnek tarzı bir tarafa sosyo-kültürel başlığının altında öbeklenmiş konuların en yoğununu dövüş-tartışma-hakaret ve benzeri davalar oluşturmaktadır. Bunlardan ilki iş aksatma hususunu da barındıran ve konsolosluğun kurulmasının üzerinden ortalama bir yıl geçtikten sonra ortaya çıkmış olan hadisedir. Vilayetten Bağdat Rus Konsolosluğuna, hariciye nezaretine iletilmesi için başvurulduğuna dair giden en erken tarihli yazı 2 Eylül 1881 olmakla birlikte yakın zamanda gerçekleşen hadisenin tam tarihi hiçbir belge kapsamında verilmemiştir.[1024] Olay dahilinde suçlu olarak görülen Bekir'in sorgusu gerçekleştirilmiş ve bundan başka birkaç kişinin daha ifadesine başvurulmuştur. Konunun ana teması ise Bağdat Belediyesi önünde konsolos ve konsolosun karısına saldırılmasıdır. Saldırı ifadesi esasında konsolos ve ekibinin seçtiği kelimedir. Suçlu olarak addedilen Bekir'den evvel ilk olarak ifadesi alınan kişi muhtemelen şahit tutulanlardan olup Bağdat İdadisi'nin vahid muallimi (baş öğretmeni) olan Mustafa'dır. Mustafa'nın verdiği ifadeye göre Bağdat Belediyesinin önünde tam kapıdan içeri girecekken[1025] konsolos, konsolosun hanımı ve kavası, Bekir'le

[1023] *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 228/27*; 22 Mayıs 1907.

[1024] İfade verenlerden Bağdat İdadisinin baş muallimi olan Mustafa, olayın Ramazan ayının son günlerinde (evahir) gerçekleştiğini bildirmiştir. Bu durumda olayın gerçekleştiği en erken tarih muhtemelen 1881 Ağustos ortalarıdır.

[1025] Bekir'in verdiği ifadeye göre olay esasında yolda gerçekleştiğinden belki de arabası ile Konsolos Eberhard bahçesi olan ve bahçe girişi bulunan belediyeden geçmek istemişti; Benzer bir saygısızlık hadisesinde İngiltere Musul Konsolosu başrolü oynamaktadır. *BOA, HR. TH, 363/4*; 9 Mayıs 1908.

karşılaşmışlardır. Söylenene göre Bekir bu kişilerle tartışmaya başlamıştır. Bu sırada kavas Bekir'e saldırmıştır. Kavas Bekir'e tokat atarak başındaki fesini yere düşürmüştür. Hatta bu sırada Bekir ben size ne yaptım? Ben size bir şey söylemedim neden beni darp ettiniz gibi ifadelerde bulunmuştur. Tabii olayın bu esnada sonlanmasıyla birlikte konsolos ve eşi olay mahallinden ayrılmışlardır. İşte ilk şahitlerden olan Mustafa'nın vermiş olduğu ifade bu şekildedir.[1026]

Hadiseye dair Mustafa'nın verdiği şahadetnameden iki gün sonra zanlı olan Bekir'in sorgusu gerçekleştirilmiştir. 30 yaşında olup babasının adı Mehmed olan Bekir, Bağdat'ın yerlilerindendir ve Osmanlı vatandaşıdır.[1027] Kendisine her ne sorulursa doğruyu söyleyeceğine yemin eden Bekir, belediye binasının önünde otururken iki kavası ve yanında *madaması* olduğu halde konsolosun geldiğini görmüştü. Yolun bir tarafında sakalar diğer tarafında ise iki adet Arap atlısı olduğu için onları yoldan çekerek aslında Ruslara yardım etmek istemişti. Çünkü kavaslardan birisi şiddetli bir lisanla o kimselerin yoldan çekilmeleri için uyarıda bulunmuştu. Bekir ise bu sırada, beyim onlar sizin lisanınızdan anlamazlar durun ben size yardımcı olayım onların çekilmesini sağlayayım demiştir. Fakat muhtemeldir ki konsolosun ve kavasların bunu yanlış anlamaları üzerine donandığı bir kılıcı olduğu halde kavas Bekir'i tokatlamıştır. Hem de şiddetli bir şekilde darp eylemiştir ki Bekir'in başındaki fesi de yere düşmüştür. Öyle ki bu tokat bir kez de değil, birkaç kez onun başına inmiştir. Yardım istemek için belediyeye gitmek istediği zamansa daha sonra yine onların da ifadelerine başvurulacağı üç çavuş kendisini tutmuşlardı. Tüm bu olanların üzerine Bekir de ilgili mercilere başvurmuş ve ecnebilere de başkaca hiçbir şey söylememişti. Sonrasında kendisine gelen ikinci soru, darp edildiğini söylüyorsun, seni bunların ellerinden kim kurtardı şeklinde olmuştu. Bunun üzerine Bekir, yine belediye çavuşlarının isimlerini vermiş, Muallim Mustafa'dan bahsetmiş, aynı şekilde sokaktan geçen sakaları ve Arap atlılarına işaret etmişti. Sakaların isimlerini bilmediğini ve gerekirse onların da ifadelerine başvurulabileceğini belirtmişti. Doğal olarak ardından gelen soru da bu kimselerin kendisine şehadette bulunup

[1026] *BOA, HR. TH, 37/20*; 8 Eylül 1297 / 20 Eylül 1881.

[1027] Zaten aynı belgenin sonlarında bulunan istintakın aslı Arapça olup, Bağdat sakinlerinden olan Bekir'de Arap asıllı ve Arapça bilip konuşan bir kimse olmalıdır.

bulunmayacakları olmuştu. Böylelikle Bekir, şehadet ederlerse ederler, etmezlerse de ben onlara ne yaptım ki? Ben bir garibim şeklinde yanıt vermişti.[1028]

Sorgunun en can alıcı sorusu doğal olarak en son sırada gelmişti. Kavaslar ile beraber yürüyen Madam'a herhangi bir hakaret ettin mi?[1029] Bekir önde yürüyen biri ve arkasında yürüyen diğeri ile ne o kadına ne de kavaslara *vallahi* herhangi bir hakarette bulunmamıştı. Ancak tüm bu olanlardan dolayı fiske yemiş ve hemen gelip hükümet dairesine başından geçenleri anlatmıştı. Eğer başka bir durum oluştu ise hükümet hakkımı alır demişti. Davada bulunuyorlar, artık daha ne yapayım? Allah hak üzeredir diyerek sözlerine son vermiş ve sorgusunu Abdullah Bekir şeklinde imza etmişti. Aynı gün Bağdat'ın söz konusu ikinci belediye reisliğinden olayın anlatıldığı bir tezkere kaleme alınmıştı. Olay tamı tamına Bekir'in anlattığı ve şahitlerden edinilen bilgiler doğrultusunda aktarılmıştı. Bekir gerçekten de azizim ben sana yol verdirteyim diyerek kavasa yardımcı olmak istemiş ancak kavas bu dostane tavra karşı olumsuz bir biçimde yaklaşmakla kalmamış, elindeki kılıcının sapıyla (belgede geçtiği haliyle dipçiğiyle) göğsüne iki üç darbenin ardından bir de onu tokatlamıştı. Bekir sonrasında belediye binasına hem sığınmak hem de karşılık vermek noktasında bir de sopa almak için buraya gelmiş ancak oradaki memurlardan üçü ve Rıdvan kendisini tutarak yanlış bir harekette bulunmasını engellemişlerdi. Akabinde belediyenin baş katibinin yanına gelen Bekir başından geçenleri beyan ve ifade eylemişti. Sonrasında Bekir ağlayarak belediyenin önünde tekrar otururken Konsolosun kavası gelerek belediye reisine senin adamın bana dil uzattı demişti. Reisin kendisine sana nasıl bir laf söyledi? Sorusuna karşılık kavas onun kendisine cehennem ol dediğini iletmişti. Ayrıca bunun peşi sıra valilikten de buraya adı geçen konsolosun hizmetlilerine nasıl hakaret edilmiştir sorusunun gelmesiyle belediye reisi böylelikle işin uzamaması noktasında hemen soruşturmaya başlamıştı. Bu yolda sözlü ve yazılı ifadelerin toplanmasının ardından ve tabii Bekir'in *madama denilen kadına tahrik ve kızdırma maksatlı herhangi bir kötü söz veya hakarette*

[1028] *BOA, HR. TH, 37/20*; 10 Eylül 1297 / 22 Eylül 1881.

[1029] Böylesi bir sualin Osmanlı makamlarınca sorulması sadece herhangi bir yabancının hem de bir diplomatik temsilcinin eşinin hakarete uğraması bir tarafa diplomasi oyununda bu kimselerin de rol almaları ve bir statüsü bulunmasından da kaynaklanıyordu. Belirtildiği üzere, halihazırda değeri çok üst düzey olan bir eşin kıymetinden başka, bir diplomatın eşinin uğrayacağı hakaret diplomatik kriz anlamına gelebilirdi. Şöyle ki, temsilciliğine yeni atanan personel, amirlerinin eşlerini de ziyaret ediyor, hatta buraya atanıp geldiklerine dair ibraz ettikleri kartvizitlerini, madamlar için de bırakıyorlardı. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 63, 73.

bulunmadığının anlaşılması üzerine dosya kapatılmıştı.[1030] Aynı belgede bulunan başka bir ifade, aslında olayın iç yüzünü veren en ayrıntılı açıklamaya işaret etmektedir. Bu, oradaki belediye memurları olan Reşid Halil, Abdullah Mustafa ve İbrahim Çelebi'nin ifadelerini içermektedir. Bekir'in kavasa, dur azizim ben sana yardım edip yolu açayım demesi üzerine kavas kendisine hadi oradan sende, cehennem ol demiştir. Bunun üzerine Bekir ise, ben sana insaniyet etmek istedim, öyle laf mı söylenir, sözün sana aittir, sen cehennem ol şeklinde bir cevap vermiştir. Bunun üzerine söz konusu kavas Bekir'e saldırmıştır.[1031] Elbette şahitlerin verdikleri ifadelerin de doğruluğu, sorgunun gidişatını etkileyerek hakikatin açığa çıkmasına ve hadisenin kapanmasına neden olmuştur.[1032]

1883 yılında Eberhard'ın konsolosluğu döneminde gerçekleşen başka bir sosyal içerikli olaya bu defa İngiliz kaynakları tarafından temas edilmiştir. Dicle nehri üzerinde gerçekleştirilen bazı taşımacılık faaliyetleri üzerine İngiltere konsolosu valiye halkın o anki atmosferden memnun olmadığını ve her an bir olay çıkabileceğine dair bir uyarıda bulunmuştur. Şehirdeki Avrupalıların hayatlarının ve mallarının tehlikede olduğunu belirtmiştir. Hatta bundan dolayı validen başka Bağdat'taki Fransız ve Rus konsoloslarına da uyarılar yapmıştır. Söz konusu uyarıların neticesi ya da diğer bir deyişle önlemi ise Bağdat'ı terk etmektir. Fransa Konsolosu bu uyarılara kulak vermiş ve o da vali ile iletişime geçmiştir. Ancak Bağdat Rus konsolosu herhangi bir tehdit olmadığını düşündüğünü belirterek yer değiştirmeyi reddetmiştir.[1033]

Kavga ve dövüş hadiselerini en çok içerisinde barındıran başlıklardan biri olan sosyal ve kültürel olaylar kapsamında en erken tarihli örneklerden birisi Konsolos Panafidin döneminde gerçekleşen olaya aittir. Bağdat Rus Konsolosluğu'nun yine benzer bir hadise çerçevesinde bir olay bir konsolos ve bir kavası yan yana getirerek arbede yaşanmasıyla ilgili zincirinin belki de ilk halkalarından biri bu durumdur.

[1030] *BOA, HR. TH, 37/20*; 10 Eylül 1297 / 22 Eylül 1881. Konsolosların aile mensupları eğer kabul eden devletin tebaasına mensup değillerse, aynı şekilde diplomatik haklardan yararlanabilmektedirler. Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 63; böylece konsolosun madamasına hakaret davasından dolayı Bekir'in hukuki bağlamda niçin sorguya alındığı da anlaşılabilirlik kazanmıştır.

[1031] *BOA, HR. TH, 37/20*.

[1032] Olayın aktarıldığı belge grubu dahilinde Bağdat Rus Konsolosu işaret edilerek kendisi için *Moskof Sefiri* unvanı tabir edilmiş olup başka hiçbir kaynakta söz konusu unvanın kullanımına tesadüf edilmemiştir. Bunun için konsolosluk hitaplarının kullanımıyla ilgili olarak ilgili bölümdeki grafiğe bakılabilir.

[1033] *QDL, IOR/L/PS/18/B195*.

Olayın başlangıç noktası, Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın durumu Dahiliye Nezaretine anlatımı ile şu şekildedir: valinin bu yazıyı yazmasından bir gün evvel Rusya Konsolosu Petr Panafidin[1034] bir tercümanı ile beraber paşanın yanına gelmiş ve hadiseyi nakletmiştir. Şehirdeki Hristiyanlardan birinin vefatı üzerine konsolos taziye amaçlı olarak arabasına[1035] binerek kentin iç noktalarından birisine gitmiştir. Diplomatın kendisi o sırada adı geçen Hristiyan'ın evine taziye ziyareti için arabadan indikten ve haneye girdikten hemen sonra bir arbede patlak vermiştir. Konsolos geri döndüğü zaman arabasına[1036] rahatlıkla binip gitmesi için arabanın dar olarak tabir edilen o sokakta çevrilmesi gerekmiştir.[1037] Bu nedenle de konsoloshane kavaslarından birisiyle oradaki bir hamal[1038] arasında tartışma kopmuştur. Durumun bu şekilde alev almasının akabinde sokakta bir takım "haşerat" toplanarak kavası dövmeye başlamışlardır. Kendisine haber edilmesiyle Konsolos acilen evden çıkmış ve olay mahalline gelmiştir. Tabii o sırada zaptiyeler ve kanun çavuşu da yetişerek kavası kurtarmışlardır. Elbette kanun namına

---

1034 Esasında belge dahilinde kendisinin adı geçmemektedir.

1035 Belgenin içinde bahsedilen vasıta fayton olmalıdır. Her ne kadar ilk içten yanmalı motora sahip olan taşıt Almanlar tarafından olaydan dokuz yıl evvel üretilmiş olsa da, Rusların birinci derece önem arz eden bu coğrafyadaki ikinci derecede bulunan bölgelerden birindeki diplomatı için böylesi bir araba tahsis etmiş olmaları düşündürücü olacaktır. Öyle ki aynı biçimde bir tahsisatın Osmanlılarca yapılmış olması da bir o kadar düşündürücü sayılmalıdır. Nitekim böyle bir aracın varlığı, velev ki uzak olması durumunda, işi sıklıkla başta valilikle olan bir yabancı kurum için elzem olarak görülmektedir. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 94-95. Ayrıca konsoloslar, eski bir gelenek üzerine İngilizlerde olduğu gibi itimatname verilirken de iki veya dört at tarafından çekilip *Carosse* [Carriage – Fayton] adı verilen bir araba ile de seyahat etmişlerdir. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. II, s. 16. Nitekim konsolosların kendilerine özel arabalarının olduğu hususuyla ilgili olarak, muhtemelen İstanbul'daki İran konsoloshanesinin şoföründen bahseden bir evrak ile karşı karşıya kalınmıştır. Burada adı Ali b. Mustafa olan kişinin evvelde bir çocuğun hayatına son verdiğinden dolayı açığa alındığı anlaşılmakta ve o kimsenin mesleğine tekrar geri dönüp dönmeyeceği tartışılmaktadır. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 19/12*; 23 Mayıs 1330 / 10 Haziran 1914.

1036 Fahri konsolosların bulundukları devlet – Osmanlı tebaasından olmaları veyahut üçüncü başka bir ecnebi devlete tabiiyetleri olmaları durumunda kendilerine verilebilecek olan bir nakil vasıtası – arabası olması konusu hariciyede tartışılan mevzulardan olmuştur. Onlara ata binebileceklerine dair izin verilmiştir fakat Osmanlı bürokrasisi kapsamında konsolosların nasıl araçlar kullanabileceklerine dair herhangi bir tartışma metnine tesadüf edilememiştir. Fahri konsoloslara ait bu tartışma ayrıca konsolos – viskonsolos veya başkonsolosların istedikleri şekilde nakil vasıtaları olabileceğinin de önemli göstergelerinden birisidir. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 209/8*; 1 Ağustos 1330 / 14 Ağustos 1914.

1037 Her ne kadar bir konsolosun yaşamı sıradan halk ile uyumluluk göstermese de *diplomatın bu imtiyazlarını yerel makamları ve halkı rahatsız etmeyecek biçimde kullanması beklenir.* İskit, *Diplomasi,* s. 253. Nitekim burada bahse konu araba modern manada bugünün arabasının ilkel versiyonu değil, atların çektiği bir fayton ve buna rağmen Bağdat gibi metropol bir kent için bile söz konusu tarihlerde o vasıta bir ayrıcalık göstergesi olmalıdır. Bu tarz arabaların İstanbul için yaygınlaşması 1860'lı yıllarda gerçekleşmişti. İlhan Tekeli – Selim İlkin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ondokuzuncu Yüzyılda Araba Teknolojisinde ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler", *Çağını Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri,* Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu – Mustafa Kaçar, IRCICA Yay., İstanbul 1995, s. 419; hemen belirtilmesinde fayda olan diğer bir unsur da diplomatik temsilciliklerin araç-vasıtalarının da dokunulmazlık kapsamında olduklarıdır. Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, s. 50.

1038 / amele.

tutuklanan darpçılar götürülürken bir kalabalık daha toplanarak o kimseleri kolluk kuvvetlerinin elinden almaya çalışmışlar ve hatta başarılı da olmuşlardır. Elbette diplomatik bir krize doğru evrildiğini düşünen Rusyalı durumu, bu muamelenin konsolosluğa yapılmış bir hakaret olarak görüleceğini bildirmiştir. Emirlerle beraber salınan zaptiyeler işin sonunda doğal olarak bu kişilerin tamamını ele geçirmişlerdir. Ortada dördü birinci dereceden yedi tanesi de ikinci dereceden suçlu bulunan kimseler göz altına alınmışlardır. Olaya müdahaleleri noktasında ikinci dereceden suçlu görülen yedi kişi bir müddet Bağdat'ta alıkonulduktan sonra salıverilmişlerdir. Ancak birinci dereceden suçlu olan dört kişinin cezalandırılmalarına karar verilmiştir. Öyle ki bu dört kişiden birisi de sonrasında tekrar kaçmıştır. Neticede onun da yakalanmasının ardından bu dört kişi yargılanmaları için öncelikle Halep'e doğru yola çıkarılmışlardır.[1039] Bu sırada adı geçen konsolos da hadisenin aynı gün içerisinde çözülmesinden ötürü ciddi ölçüde memnun kalarak olay yerinden ayrılmıştı. Elbette sonrasında hükümet konağına *külliyen memnun bir şekilde* daha sonradan gelerek teşekkür dahi etmişti. Tabi bu durum aynı memnun ifadelerle Hariciye ve Dahiliye Nezaretlerine de aktarılmıştı.[1040]

Netice itibariyle bu kişilerden dördünün cezalandırılması ve bu kapsamda ikisinin Suriye'ye diğer ikisinin de Halep'e gönderilmesi kararlaştırılmıştı.[1041] Bu suçluların aslında ilk kertede Bağdat'ta cezalarının kesilmesi öngörülmüşken olayın vahametinden ötürü bulundukları yerlerde mahkemelerinin yapılması karara bağlanmıştı. Nitekim bu vahametin kaynaklandığı noktada suçluların olay esnasında artık konsolosun önünde birtakım rahatsız edici ve boş laflar söyleyerek halkı galeyana getirmelerinden dolayı iş siyasi bir renk kazanmıştı. Öyle ki konuyu işleyen belge grubunun içerisindeki diğer bir evrak dahilinde burada konsolos ve konsolosluk personeli işaret edilerek *vurunuz, öldürünüz* gibi bir takım layık olmayan boş laflar sarf edilmişti. Bundan dolayı da olayın adli boyutta bırakılarak sürüncemede kalması

[1039] Olayları tastamam aynı şekilde aksettiren diğer bir belge için bkz. *BOA, DH. MKT, 440/33*; 28 Eylül 1311 / 10 Ekim 1895; *BOA, HR. TH, 163/22*; 14 Eylül 1311 / 26 Eylül 1895.

[1040] *BOA, BEO, 694/52004*; 14 Eylül 1311 / 26 Eylül 1895; Aynı biçimde ve daha özet şekilde anlatan ve Bağdat Valisi Hasan tarafından kaleme alınmış olan başka bir belge için bkz. *BOA, DH. ŞFR, 180/83*, 14 Eylül 1311 / 26 Eylül 1895; Çok daha kısa bir biçimde suçluların Halep'e gönderildikleri, konsolosunsa bu durumdan memnun olduğu yine Bağdat Valisi Hasan imzasıyla şifre şeklinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Bkz. *BOA, DH. ŞFR, 182/88*; 12 Teşrinisani 1311 / 24 Kasım 1895.

[1041] Bahse konu bu dört şahsın kim olduklarının belli olması ve isimleri dahi evrak dahilinde yer verilenlerden olmuştur.

durumu Panafidin tarafından katiyetle kabul edilmemişti. Nitekim belgelerde *beti benzi sap sarı olan konsolos* soruşturmanın ilk evresinde valiliğe gelerek işin neticesi belli olana dek oradan gitmemişti. Onun teskin edilebilmesi noktasında da Bağdat valisi dahi orada bulunup yanından ayrılmamıştı. Neticede varılan yol hepsinin Halep'e gönderilerek orada yargılanmaları ve ibretlik bir durum şeklinde esarete mahkûm edilmeleri olmuştu.[1042] Bu vesileyle yine belgelerde işaret edildiği üzere, ayrıca mahalli asayişin sağlanması noktasında birçok olayın da önü alınmıştı. Öyle ki olaydan ortalama 20 gün sonra 5 Kasım 1895 tarihinde artık cezalarına katiyetle karar verildiğine ve bunun da oraya gitme süreleri de dahil edilerek üç aylığına Suriye'ye sürgün edilmiş oldukları, ki hadisenin baş kahramanı olan konsolosun da bu süre ve cezaya rıza gösterdiği belirtilmişti.[1043]

1903 yılı dâhilinde Nofal'ın, birinde kâtip diğerindeyse konsolosluğun vekiliyken iki kişiyi dövmesiyle ilgili başından geçenler pekâlâ burada sayılabilecek olaylardandır. Osmanlı Devleti, birisi konsolosluk görevlisi olmasına rağmen her iki olayın mağdurunun Osmanlı kimliğine sahip bireyler olmasından dolayı Nofal'ın durumunu sadece elçiliğe bildirmekle yetinmemiş, halkını korumak bağlamında müdahalede bulunarak bu Rus'u mahkemesinin içerisine de çekmişti.[1044] Söz konusu ve detayları yukarıda verilmiş olan olayların kahramanları da bir bakkal ve konsolosluk çalışanlarından Acil adındaki kişilerdi.

4 Şubat 1903, Kruglov ile aralarında cereyan eden şiddetli münazaanın hemen ardından Nofal'un konsolosluk hademelerinden Acil'i darp ederek yaraladığı tarihti. Olayları aktaran vesika, polislerin müdahalesi ile valiliğin bundan haberi olarak Babıali'nin bunu elçiliğe göndermesi adına hariciyeye iletmesi için İstanbul'a aktarımda bulunması ve tüm işlemlerin hemen o gün içerisinde gerçekleştirildiğini anlatması

1042 *BOA, BEO, 694/52004*; 4 Teşrinievvel 1311 / 16 Ekim 1895.

1043 *BOA, BEO, 701/52518*; 24 Teşrinievvel 1311 / 5 Kasım 1895; *BOA, BEO, 702/52602*; 24 Teşrinievvel 1311 / 5 Kasım 1895. Söz konusu olay kapsamında da anlatıldığı üzere konsoloslar, tam tabiriyle yerel yönetimlerce memnun edilmek durumundalardı. Örneğin Sinop Rus Konsolosunun başına gelenlerden dolayı Sinop muhafızı resmen *konsolosun peşinden koşmuş*tu. Küçük Kaynarca antlaşmasının şartlarına göre Ruslar bu duruma atıfta bulunurken, *Konsolos ve tüccarımızın Osmanlı sınır ve denizlerinde korunması Osmanlı Devleti'nin yapmağa mecbur olduğu adalet borcudur* demekten çekinmemişti. Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması,* s. 193, 195.

1044 *BOA, HR. TH, 290/101*; 8 Teşrinievvel 1903 / 21 Ekim 1903; *BOA, HR. TH, 278/43*; 22 Kanunusani 1318 / 4 Şubat 1903.

bakımından kıt değildi.[1045] Ancak belgenin akıbeti, sayıları bir denizin damlalarını andıran arşivdeki diğer pek çok vesikayla aynıydı. Durumun bir insanın zihninde canlandırdığı sorular silsilesi de öyle: *Nofal'a ne oldu? Olayın sonucu neydi? Suçlu cezasız mı bırakıldı?* gibileri ve daha birçoğu. Tam da bu noktada aynı hadiseye ait olmamakla birlikte benzer bir belge, bulmacanın parçalarının bir araya getirilmesini sağlamaktadır. Talih bu ki, olayın içerisinde yer alan karakterlerden birisi az evvelkiyle aynı olduğu gibi büründüğü rol de yine suçu işleyen kimse olduğunu göstermektedir. Nofal'ın karşısında ise o defa, şehrin bakkallarından biri olan Hasan oğlu Ali vardır. Nasıl olduğu muamma olmakla beraber Nofal, Ali'yi yaralamıştır ve dahası bunu, konsolosluğun mesela kâtip gibi herhangi bir çalışanı olarak değil, yine konsolos vekilliği vazifesini icra etmiş olduğu bir vakit diliminde gerçekleştirmiştir. Polisin, elbette nasıl bir aşamada olayların içerisine dâhil olduğu bilinmez iken onlar tarafından hadiseye dair yine bir zabıt tutulmuştu. Polis evrakı ile birlikte zanlının avukatının ve şahitlerin ifadeleri yapılan tüm tetkikler yürütülen işlem dosyasında birleştirilerek Bağdat istinaf savcılığından Adliye Nezaretine gönderilmişti. Konu hemen, önce hariciyeye aynı yılın 15 Eylül'ünde ve ortalama bir ay sonra da Rus elçiliğine yazılmıştı.[1046] Mevzu, iki nokta bakımından önem arz etmektedir. Öncelikli olarak Nofal'ın yaptığı bir bakıma cezasız kalmamış ve kendisi hem şahitlerin dinlendiği hem de kendisini savunma imkânı bulduğu bir mahkemeye sevk edilmiştir. Dahası dosyası incelemeye tabi tutularak Bağdat istinaf mahkemesindeki savcı aracılığı ile Adliye Nezaretine de gönderilmiştir. Savcının olay hakkında bir karara varamayarak (veya kasıtlı bir biçimde varmadan) konuyu bir üst mevkie yani nazırına aktarmış olması, Nofal'ın o esnada bir diplomatik misyonun hem de bir başkonsolosluğun idare koltuğunda oturan bir kimse oluşundan kaynaklanmış olabilirdi. Fakat yaşanan hiçbir gelişme sonucu değiştirmemişti. Nofal'a nasıl bir ceza verildiği yahut uygulamada ne yapıldığı bilinmemektedir. İkinci nokta ise işleyişe dair başka bir ipucunu daha sağlamaktadır. Nofal Ali'yi darp etmiş, polis valiliğe durumu bildirmiş, valilik muhtemelen önce merkezi haberdar ederek bu kimsenin mahkemeye çıkarılmasını sağlamış ve neticede olaya dair uzmanlık alanı ile ilgili olarak yan bir kulvardan zincire dahil olan adliye işlemlerini tamamlamasıyla beraber (veya aşamalardan herhangi birini)

[1045] *BOA, HR. TH, 278/43*; 22 Kanunusani 1318 / 4 Şubat 1903.
[1046] *BOA, HR. TH, 290/101*; 8 Teşrinievvel 1903 / 21 Ekim 1903

tekrar hariciyeye iletilmesi noktasında (yahut sevkiyatı doğrudan kendisi yaparak) Babıali'ye bildirimde bulunmuştu. Diğer bir bakış açısıyla da konsoloslukta yaşanılan siyasi ya da şahsi gerginliklerin, yine o kurumu etkileyecek bir biçimde sosyal mecraya da sıçramış olduğuydu.

Bu defa 1905 yılından seslenen ve sosyo-kültürel içerikli olaylar dizisinde kavga portföyüne bir yenisini ekleyen konsoloshanenin kavası Ali b. Süleyman'dır. Konsolosluğun belki de ismi bilinen tek örneği olan bu kavas, adı geçmiyor oluşuna karşın konsolos[1047] tarafından Basra'ya gönderilmiştir. Basra'ya gönderilme nedeni Rusyalı birinin[1048] gerçekten bu ülkenin vatandaşı olup olmadığını kontrol etmek olan Ali, o kimseyi bulduğu yer olan bir han içerisinde oranın sahibinin teşviki ile buradaki hizmetkarlar tarafından darp ve tahkir edilmiştir. Azmedilenlerin akıbetinin ne olduğu bir bilinmez iken azmettirici olan hancı kısa süreli bir hapis cezası ile az olarak addedilebilecek bir para cezasına çarptırılmıştır. Hatta kendisinin bir aralık hapishanede iken öldüğü şayiası ortaya çıkmış ancak polis verilerine göre bu haber yalanlanmıştır. Bu durumda her vakit görüldüğü üzere elçilik tarafından Babıali'nin, hancının yeterli bir hapis ya da para cezası almadığı hatta onun hakkında neredeyse hiçbir şey yapılmadığı noktasında baskılanmasına neden olmuştur.[1049]

Hem yukarıda işaret edilen kavas ve hancının davası hem de diğer birçok olayla birlikte bu yılın sonlarına doğru Konsolos Viktor Maşkov tarafından birtakım sosyo-kültürel olaylar vesilesiyle Osmanlı yönetimi bir kriz içerisine çekilmeye çalışılmıştır. Bu *birtakım* hadiseler; Mehdi Kulu Şirvanî'nin soyulması ve soygun tazminatının karşılanması, kavasın darp edilmesi, Abbas adındaki bir kimsenin cinayet suçuna karışmış olmasından dolayı mahkemesinin ve tabiiyetinin tespit edilmesi sorununun sürmesi, aynı kişinin bazı zararlara uğrayarak bölgedeki Rus ticaretine *zeval* gelmesi ve yine Abbas'ın evine tecavüz edilmesi, konsoloshane tercümanlarından birinin görevinin

---

[1047] Muhtemelen o dönemde müessesesinin başında bulunan Kruglov'ca elçiliğin baskıları ve eski defterlerin tekrar açılması 1905 yılında Konsolos Maşkov tarafından ortaya çıkarılmıştır. Halbuki olayın gerçekleşmesiyle ilgili zaman diliminin konuyu anlatan başka bir evrak kapsamında 1901-1902 tarihlerinden evvel olduğunu meydana çıkarmıştır. Bkz. *BOA, BEO, 2660/199444*; 24 Ağustos 1321 / 6 Eylül 1905.

[1048] Bu şahıs evvelki bölümlerde de işaret edildiği üzere Abbas Ulyof (Ulyanof/Aliyef?) olmalıdır.

[1049] *BOA, BEO, 2657/199206*; 1 Ağustos 1321 / 14 Ağustos 1905; aynı konuda üretilmiş diğer bir belge için bkz. *BOA, BEO, 2694/202026*; 10 Teşrinievvel 1321 / 23 Ekim 1905; *BOA, BEO, 2652/198873*; 14 Ağustos 1321 / 27 Ağustos 1905.

tasdik edilmemesinden ibarettir. Bunlardan bazıları aslında eski tarihli olaylar olup sonrasında Maşkov tarafından gün yüzüne çıkarılarak *mesele haline getirilmiş*tir. Maşkov burada adeta daha sadece görevinin başına yeni gelmiş olmasına karşın konsolosluğa ve işlerine bir çeki düzen vermek ve çalışma sistemini oturtmak istercesine işe başlamıştır. Ancak hallolmasına yönelik attığı adımlar[1050] olumsuzluk platformuna katkı yapmaktan başka bir işe yaramadığı gibi bahse konu meselelerin hiç birisi valilik ya da başka kurumlarla yapılan yazışmalar sarmalından ibaret kalarak çözüme kavuşturulamamıştır.[1051] Olayların uzaması ise tarafların sergiledikleri dik duruş ve ısrardan kaynaklanmıştır. Lakin yeni olup en önemlilerinden biri de Necef'te yaşanan hadiselerdir. Burada Rus konsolosluğu asayişin olmadığı, konsoloslarının tehdit edildiği, kaymakamın hiçbir şey yapamadığı, bölgede çekişme içerisinde bulunan Arap unsurların silahlı olarak gezdikleri gibi birtakım bilgiler paylaşmıştır. Paylaşılan bilgilerin gittiği doğrultu elçilik, valilik ve Babıali olmuştur. Fakat o veriler Necef Rus Konsolosluğunda çalışan tercüman tarafından açığa çıkarılmıştır. Bağdat Rus Konsolosluğu kendi çalışanının verilerinin doğruluğuna inanırken valilik ise, söz konusu mahallin kaymakamınca asayişin berkemal olduğu noktasında diretmiştir. Olaylar elbette akim kalmış ve az evvel mevzu bahis olan hadiselerde olduğu gibi yine herhangi bir neticeye varılamamıştır.[1052]

1910 yılında Bağdat'ta olmasa bile Bağdat'ı ciddi derecede ilgilendirecek birtakım olaylar serisi Babıali'nin gündemini meşgul etmişti. Kendisinden genellikle olumsuzluk platformu dahilinde söz edilen ve anlatılarına o başlıklar altında yer verilen Konsolos Viktor Fedoroviç Maşkov, sosyo-kültürel bir hadise kapsamında elindeki unvanını yitirmişti. O yılın Nisan ayının 14'ünde sadaret makamından hariciyeye yazılan bir evraka göre Basra'dan Cidde'ye yolculuk maksadı bilinmeyen bir Rus vapuru yola çıkmıştı. Bu taşıtın içerisindeki yolculardan biri de Maşkov'du. Fakat Maşkov'un neden bu vapurda yer aldığı bilinmeyenler arasındaydı. İngiliz meslektaşı Ramsay'in haber

[1050] Söz konusu adımlar, sadece Bağdat yahut Rusya'ya özgü değildir. Kuveyt'te bulunan İngiliz meslektaşın oradaki şeyh ile arasında geçen karantina hususu ile alakalı olaylar da çok benzer nitelikler taşımış olmakla birlikte şeyhin nazarında konsolosun alay konusu olmasına da yol açmıştır. Öyle ki en özet ve nihai değerlendirme ise, konsolosların en basit ve kolay işlere dahi karışma eğiliminde olduklarını göstermiştir. Bkz. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 347.

[1051] Detaylar için bkz. *BOA, BEO, 2661/199529*.

[1052] *BOA, BEO, 2661/199529*.

ettiği üzere kendisi bir yıllık bir izin almıştı. O vapurdaydı çünkü bahsi geçen yıllık izni kullanmak adına yola çıkmış ve vapur ile Cidde'ye gitmişti. Yıllık izin ve memleketine gitmek isteyen biri niçin Cidde'ye giderdi? Aksine İran üzerinden Hindistan ve sonrasında Rusya, ya da Doğu Anadolu ve Kafkaslar üzerinden Rusya veyahut en kısa yolla Trabzon-İstanbul limanları üzerinden Karadeniz yahut Karpatlar üzerinden Rusya'ya gidebilirdi. Memleketine gitmek isteyen bir Rus'un Cidde limanını kullanması pek de akıllarda yer edinmeyecektir. Habeşistan ile ilgili bir konsolos olması ise onun Cidde üzerinden belki de buraya ya da İngilizlerin elinde olan Mısır'a gidebileceği ihtimalini daha yakın bir biçimde sunmaktadır.

Her ne kadar sert mizacından her yerde dem vurulmasına karşın Orlov kadar kavga-dövüş hadiselerinde yer almasa bile [en azından Bağdat için – Balkanlarda iken Üsküp ve Mitroviça taraflarında Maşkov'un da içerisine karıştığı bu bakımdan önem arz eden olaylar bulunmaktadır.] nedeni bilinmez bir biçimde kavasını dövmeye başlayan Maşkov, geminin çarkçı teğmeni Ahmed efendi tarafından uyarılmıştı. Çünkü ona göre kavas kabahatsizdi. Bu tembihin üzerine Maşkov, teğmen Ahmed'i de defalarca tokatlamıştı.[1053] Yine sebebi bilinmeyen bir biçimde artık Cidde'ye varıldığı zaman adı geçen teğmen ile yoldaşı burada bırakılarak yola devam edilmişti. Öyle ki söz konusu durum ve atılma hususu sadece İngiltere'nin konsolosluk raporlarında değil, yerel gazetelerde dahi yankı bulmuştu.[1054] Tabii hadisenin gerçekleşmesi ile Cidde'ye varılması arasında ne kadar zaman geçtiği ve bu müddet zarfında neler yaşandığı karanlıkta kalmıştı. Ancak Rus diplomatın olaya tamamıyla kendisinin sebep olduğunu kabul etmesi de bilinenler arasındaydı.[1055]

Tüm bunlar ve vapurun tekrar hareket ettiği Hicaz kumandanı Abdullah Paşa tarafından haber edilmişti. Yabancı bir devletin siyasi memurunun bir subayı defalarca dövmeye kalkışması şerefe dokunur bir hadise olduğundan işi müsamaha etmek yahut geçiştirmek gayet doğal bir şekilde münasip görülmemişti. Tecavüzün en üst seviyelerinden sayılan bu durum ve tabii o konsolos hakkında lazım gelen ne ise Rusya sefaretine karşı hemen teşebbüste bulunulması istenmişti. Öyle ki bu istemin mercii de

[1053] Bu hareket diplomatik manada şu örnekteki ile aynı anlamı taşımaktaydı: *Bir barda kavga çıkaran diplomatın meslek hayatı eğer bitmemişse, en azından büyük yara almış demektir.* İskit, *Diplomasi,* s. 253.

[1054] *QDL, IOR/L/PS/10/188.*

[1055] *BOA, BEO, 3732/27895*; 1 Nisan 1326 / 14 Nisan 1910.

bu satırlara kadar adı pek de geçmemiş bir kurum olan Harbiye Nezaretiydi. Evrakın anlattıkları burada sonlanmıştı. Nakil esnasında adından dem vurulan Maşkov'un aslında belgede adı geçmemektedir. Fakat bu konsolosun, hem halefi olan Orlov'un buraya 1910 yılında atandığının bilinmesi hem de ondan açık bir biçimde en son 1909 yılının sonlarına doğru haber alınmasından ötürü Maşkov olduğu düşünülmüştür. Öyle ki bu olayın Osmanlı Devleti'nin en üst makamlarının zihinlerinde ve gözlerindeki dayanılmaz ağırlığı muhtemelen onun unvanını ve tabii vazifesini yitirmesine neden olmuştur. Onun, kendi konsoloshanesi memurlarından olan bir kavastan başka kendisini tutamayarak öfkesini bir Osmanlı vatandaşına, hem de ordu mensubu bir subaya daha göstermesi, sonunu getirmiştir. Nitekim olayların aktarılmasının hemen ardından sadaret tarafından 1 Mayıs 1910 tarihinde hariciyeye durum iletilmiş ve orası da bu durumu elçiliğe bildirmişti. Bağdat Rus General Konsolosunun artık Bağdat'a gitmekten menedilmesi hatta layık görülmeyen bu hareketlerinden ötürü mahkemeye çıkarılması hatta görevinden azledildiği açıkça dile getirilmişti. Nitekim pek çok kurumda yapılageldiği üzere diplomatik misyonlarda da *buraya veda eden* temsilciler için düzenlenen hatta farklı ülkelerin konsoloslarının da katılması gayet muhtemel olan veda yemeğinin[1056] Maşkov için düzenlenmiş olduğuna dair bir delile tesadüf edilmemiştir. Çünkü o muhtemelen Cidde'den sonra Bağdat'a bir daha dönmemiş olmalıdır. Sefaretin olay hakkında bilgilendirildiği ve cevap geldiği de Hariciyece yine yazıyı kaleme alan makama aynen nakledilmişti.[1057]

1912 yılının Bağdat'ta gerçekleşen ve içerisine Rus Konsolosunun karıştığı diğer bir olayda bu sefer ana tema kavgadır. Konsolos, işin sonunda yerel yönetimi yani Bağdat Valiliğini eleştirmiş ve kendi elçiliğine de yazarak küçük bir olayı büyüterek yapıcı eleştirilerini "yine" olumsuzluk kalıbının içerisine sokarak iş aksatılmasına neden olmuştur. Ancak bunlardan farklı olarak sosyal içerikli şeklinde görülen olayın detayları şu şekildedir: Bağdat vilayeti tarafında yabancılara karşı gittikçe artan bir düşmanlık

---

[1056] A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 183-185; Şöyle ki konsolosların haberleşme türlerinden birisi de birçok bakımdan kullanılan kartvizit iletişimidir. Onlar başta isim ardındansa görevlerinin yazılı olduğu kartvizitler bastırmışlardır. O kartvizitlere, cümleleri oluşturan Fransızca kelimelerin baş harflerini yazarak kullandıkları kısaltma işaretleriyle kimi haberleşmelerde bulunmuşlardır. Diplomatik misyonlar yine bu irtibat tarzıyla görevlerinin bittiğini bulundukları mahaldeki diğer ecnebi temsilciliklere bildirmektedirler. Fakat yukarıda belirtildiği üzere Maşkov bunu da yapamamış olmalıdır. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri*, c. I, s. 59.

[1057] *BOA, BEO, 3743/280694*; 18 Nisan 1326 / 1 Mayıs 1910.

atmosferi oluşmuştu.[1058] İşte tam da bu atmosferde Rus Konsolosu Orlov konsoloshaneden gayet doğal sayılabilecek bir biçimde (nedendir bilinmez belki gezmek için) dışarıya çıkmıştı. Ancak kendisine fena bir gözle bakılmaktaydı. Hal ve hava böyle olunca yine nedendir bilinmez Orlov (kendi konsoloshanesi mensubu olması çok muhtemel olan) bir uşağı darp etmişti. Olay elbette bu boyutta kalmamış, o sırada müdahalede bulunmaya çalışan ve ihtimal ki araya giren (yine kendi konsoloshanesi mensubu olması çok muhtemel) bir kavası dövmüştü. Üstelik yukarıdaki satırlarda belirtildiği üzere Orlov, dövüşen ve muhtemelen kendisine pek de ses çıkarmayan kimseleri "döven" bu kimse olayları büyüterek elçiliğe ve valiliğe de aksettirmişti.[1059]

Konsolos Orlov, konsoloshane kavasları ve 1912 yılını ortak paydasında buluşturan diğer bir hadise yine kavgadır. Öyle ki hemen üst satırlarda anlatılan olaydan tamı tamına iki hafta sonra gerçekleşmiştir. Konsolosluğun aynı İngilizlerinki gibi nehir kıyısında olduğunu gösteren bu hadisede bir odun kayık Rusların konsolosluk motorunun *yakınından* geçmiştir. Elbette o sırada olay mahallinde bulunduğu aşikâr olan Orlov, "motoru kıracaksın!" iddia ve söylemiyle kayığın sahibini nehirden karaya çektirmiştir. *Osmanlı tebaasından* olan bu kişinin başındaki bağı boynuna geçirtip kavaslarına onu yerde sürümeleri emrini vermiştir. Konsoloshanenin içerisine kadar bu şekilde götürülen o şahıs netice itibariyle burada belgenin diliyle *pek ağır bir surette dövdürtülmüştür*. Sonrasında kayık sahibi gayet doğal bir biçimde şikâyette bulunmuştur. Ancak nedendir bilinmez bu suçlamalar sadece kavaslara karşı yapılmıştır. Olayın yazım tarihinden birkaç gün evvel belirtildiği telgraf 23 Eylül 1912 tarihinde Bağdat Vali Vekili Lütfi tarafından evvela dahiliyeye ardındansa burası tarafından hariciyeye bildirilmiştir. Belki de belgenin en çarpıcı kısmı ise sonunda valinin yapmış olduğu değerlendirmedir. Lütfi bey, adı verilen bu konsolosun tehditlerinin ve şiddet olaylarının bu aralık artık sıklıkla gerçekleştiğini ve her geçen gün arttığını *bir maraz-ı asabi tesirinden* geldiğinin anlaşıldığını ilave etmişti.[1060] Elbette bu durum sadece Orlov'a özel olan bir hadise

[1058] Bu durum yine Orlov tarafından Balkan savaşları sırasında yayınlanan makaleleri bölge halkının Hristiyanları katletmek fikrine bağlamasıyla ilgili hadiseleri akla getirmektedir.

[1059] *BOA, HR. SYS, 91/7*; 30 Ağustos 1328 / 12 Eylül 1910.

[1060] *BOA, DH. H, 19/43*; 10 Eylül 1328 / 23 Eylül 1912; Konsoloslukların sahip oldukları bu vasıta sadece Bağdat yahut Ruslar için önem arz eden bir meta değildir. Benzer bir durumu içeren ve Basra'daki Felemenk konsolosunun dahil olduğu hadise için bkz. *BOA, Y. A. HUS, 234/21*; 19 Şubat 1305 / 3 Mart 1890; Bağdat İngiltere Konsolosluğu tarafından zuhur eden başka bir benzer durum için bkz. *BOA, HR. MKT, 18/40*; 24 Recep 1263 / 8 Temmuz 1847.

değildir. Asabiyet marazına kapılmış pek çok [ya da hemen hepsi] Rus konsolosunun yaşadığı-yaşattığı hadise mevcuttur. Mesela Manastır Rus Konsolosu Rostkovski, arabasına asılan küçük bir çocuğu, şahitlerin ifadesiyle *vahşice* dövmüştü.[1061] Ya da çok daha tanıdık ancak o dönemlerde Balkanlarda vazifeli olan Maşkov'un tren istasyonunda yanında başka bir konsolosluk memuru ile beklerken o memurun rayların üzerinde durmasından dolayı kendisini uyarmaya kalkışan bir polis memurunu kırbacıyla dövmesi. Kaldı ki Maşkov'un tek vukuatı bu da değildir. O, görev bölgesinde Arnavutları birkaç kez daha dövmeye niyetlenmiştir.[1062] Rus konsoloslarının bu sinirli halleri elbette Petersburg'da da ses getirmişti. Hariciye Nazırları Lambsdorf onların sürekli olarak tekrar eden bu hareketleri karşısında sinirlenmekle kalmamış, söz konusu fiiliyatı "budalaca" bulduğunu da belirtmişti.[1063] Hem de ülkelerine zarar verme pahasına...

4.4.2. Sağlık

Konsolosluğun varlık bulduğu o yıllar yer yer dünyanın, sıklıkla Osmanlı Devleti'nin ve bir hudut boyunda yer almasından dolayı daha çok Bağdat'ın salgınlardan ve hastalıklardan başını kaldıramadığı tarihlere işaret etmektedir.[1064] Bağdat'a dinî

[1061] Saygılı, "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", s. 75.

[1062] Saygılı, "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", s. 77.

[1063] Saygılı, "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", s. 76; Her ne kadar Lambsdorf böylesi bir *diplomatik açıklama*da bulunsa da Profesör Mehmed Ali Ayni'nin Ali Kemali Aksüt tarafından yayınlanan hatıralarında bu durumun aslında bir devlet politikası emri gereğince gerçekleştiği de anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Ali Ayni onunla ilk karşılaşmasının ardından yansıttığı izlenimlerinde ondan için "*uygunsuzlukları ayyuka çıkan bir herif*" ifadesinde bulunmuştu. Sadece Bulgar komitacılarını koruması değil, aynı zamanda Üsküp'te iken atını pazar yerinde dört nala sürerek halkı rahatsız etmesi hatta insanların evlerinin duvarının kenarına gelip atının üzengileri üzerinde yükselerek bakmak gibi tecavüzkâr hareketlerde bulunması da bu örneklerdendi. Bir gün Ali Ayni Bağdat'ta iken, Maşkov'un burada başkonsolos olduğunu öğrendiğinde yine de dostluğunu tazelemek adına yanına gitmiştir. Maşkov ise sonrasında iade-i ziyaretine atı ve arkasında kavasları olmaksızın sade bir biçimde gelmiştir. Ayni kendisine, "bu sadelik nedir? kuzu gibi bir adam olmuşsunuz" dediği vakit ona şu şekilde manidar bir cevap vermiştir; *Ben aslında her vakit böyle sakin bir insanım, Üsküp'te iken yaptığım taşkınlıklar arzu eseri, ihtiyari değil, hükümetimin verdiği talimata mübteni idi.* Ayni, hatıratında bu itirafın koca devletin ve memurlarının bu gibi konsoloslar yüzünden nasıl zahmetlere düştüğü ve fedakarlıklar yapmaya mecbur kaldıklarının delili olduğunu söylemiştir. Ali Kemali Aksüt, *Profesör Mehmed Ali Aynî – Hayatı ve Eserleri,* Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944, ss. 74-76; Bu durum Maşkov'un hem Üsküp hem de Bağdat'a geldiği ilk vakitlerle Mehdi Kulu'nu koruduğu dönemdeki hareketlerinin en sabit delili olup aynı zamanda aslında Lambsdorf'un diplomasiyi içeren politika oyunun önemli bir oyuncusu oluşunun da göstergesidir.

[1064] Söz konusu hastalıklar arasından özellikle geçilen son çağın popüler, sâri ve ölümcül hastalığı koleradır. Modern çalışmalar bir tarafa söz konusu durum, mesela 1862 yılında ve kendi hariciyesine seslenen İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin raporlarında da görülmüştür. Koleranın artık Bağdat'ta kalmadığı, Kerbela ve Necef taraflarına doğru ilerlemekte olduğuna dair haber verilmiştir. Bkz. *TNA, FO, 424/26*; s. 314. Başka bir raporda ise 1871 yılında Şam İngiltere Konsolosu tarafından Bağdat'ta koleranın

konularda bir konum sağlayan potansiyeli devletin sınır vilayeti olması pozisyonuyla birleştiği vakit, şehri sağlık unsurunda en çok tehlike arz eden hususların yer aldığı listenin başına getirmiştir. Zaten kolera hastalığının yayılma hatlarından birisi olduğu gibi Bağdat'tan geçmektedir ve altı kez pandemi boyutu arz eden bu durumun en uzun sürdüğü yıl aralıklarından biri de konsolosluğun Bağdat'ta vücut bulduğu 1899-1910 sürecini kapsamaktadır.[1065] 1903 yılının Aralık ayı, Osmanlı karar alıcılarının gündemini tam da yukarıda işaret edilene benzer bir sağlık problemiyle meşgul tutmuştu. Sorun en evvel, ortaya çıktığı mekân olan Bağdat'ın valiliğinden memleketin iç meselesine ait bir sıkıntı olması nedeniyle ilgili nezaret olan dahiliye ile paylaşılmıştı. Söz konusu nezaret ise durumu en üst mercii olan sadarete taşırken, sadrazam da emirlerini ecnebiler meselesini ilgilendirmesinden ötürü Hariciye Nezareti'ne aktarmıştı. Hem VI. Ordunun hem de valilik makamının başında bulunan Feyzi Paşa, 12 Aralık 1903 tarihinde çektiği telgrafta *uzak beldelerdeki yabancılar* arasında yer alan ziyaretçilerin Kerbela'ya gitmek için ısrar ettiklerini ve onların gelişi ile artan nüfusun da o nispette hastalığı arttırdığını bildirmişti. Dahası tüm nezaretlere de o kimselerin gelişlerinin menedilmesi hususu ile durum karantina enspektörlüğüne[1066] iletilmişti. Çeşit çeşit olan bu ziyaretçilerin toplanmalarının yasaklanmasına dair tebligatlar bir tarafa özellikle İranlıların defnedecekleri cenazelerini dahi buraya getirmelerinin engellenmesi lüzumu da İran karperdazlığına belirtilmişti. Hastalığın artmasından dolayı mağdur olanların sayısı fazlaydı. Ancak İranlılardan başka ziyaretçilerin bir kısmı özellikle Rusyalıyla İngiltereliydi ve Kerbela'ya gitmekten feragat etmeyerek ısrarlarını devam ettirmişlerdi. Anlatıyı sunan belgenin suskun kaldığı nokta, muhtemelen söz konusu devletlerin vatandaşlarından olan bu ziyaretçilerin zapt edilememiş olduklarıydı. Çünkü Feyzi Paşa telgrafında o kimselerin Bağdat'taki konsolosluklar aracılığı ile uyarılmaları gerektiğine

çıkmasından dolayı şehrin doğu tarafında bir sıhhi kordon (*cordon sanitaire*) oluşturulduğu belirtilmiştir. Bkz. *TNA, FO, 424/27b*; s. 63; Yahudilerin bir *defin* hadisesi üzerine Müslümanlar ile [hem de sonrasında Orlov'un belirttiğine benzer bir biçimde toplu-tüfekli bir biçimde] tartışmaları sırasında şehrin konsoloslarından yardım istenmesi olayı için bkz. Dummont, "Yahudiler, Araplar ve Kolera: 19. Yüzyıl Sonunda Bağdat'ta Cemaatler Arası İlişkiler", ss. 141-152.

[1065] Mesut Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera – İstanbul Örneği (1892-1895),* Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 7, 21; Bağdat ve havalisinde görünen bu pandemi hakkında daha erken olan tarihi bir temel için bkz. Özgür Yılmaz, "1829-1851 Kolera Pandemisi ve Osmanlı-İran Sınırında Yeni Karantina Sistemi", *İmparatorluğun Son Asrında Osmanlılar,* Ed. Fatih Bozkurt – Burhan Çağlar, Kronik, İstanbul 2021, ss. 296-320.

[1066] Enspektör, *inspecteur* kelimesinin Fransızca telaffuzu ile belgelere yansımış bir suretidir. Müfettişlik anlamına gelmektedir. Bkz. *Française-Turc Dictionnaire,* Milliyet Yay., İstanbul 1990, s. 336; Yine de günümüz Türkçe sözlüğünde bu kelime bulunmamaktadır.

işaret etmişti. Bunun içinse gerekli mercii elbette İstanbul'da bulunan ilgili elçiliklerdi.[1067] Durumun bu denli vahamet arz etmesinden ötürü o defa II. Abdülhamid devrinin şöhret sahibi Dahiliye Nazırlarından olan Mehmed Memduh Paşa (1839-1925) mevzuyu sadaret makamına nakletmişti. Kerbela'nın bugünkü tabir ile dezenfekte edilmesi mümkün değildi. O nedenle de ziyaretçilerin menedilmeleri zemininde konsolosluklara hükmünü geçirecek olan tebligatın elçilikler tarafından acilen iletilmesi gerekmişti.[1068] İşlemleri konunun önemli olmasından dolayı diğer evraka göre gerçekten hızlı bir şekilde gerçekleştirilen bu olay, Sadrazam Avlonyalı Mehmed Ferit Paşa'nın, Dahiliye Nazırının yazısını elçiliklere ek olarak 19 Aralık 1903 tarihinde ilettiği bir tahrirat ile noktalanmıştı.[1069]

Ziyaretçiler kenara bırakılacak olunursa salgın hastalıkların var olduğu dönemlerde diplomatlardan başka Rusların farklı bir mecrada daha bölgede varlık gösterdiklerini de belirtmek gerekiyor. Sahneye çıkışın adresi yine hastalıklarla ilgili olarak bazı Rus doktorlarının bölgeye gelmiş olmalarıdır. Esas çıkış noktası Hindistan olmasına ve İran'da da müşahede edilmesine karşın bunların hangisinden geldikleri bilinmeyen bazı Rus doktorlar ücretsiz bir biçimde bu sefer adı "veba" olarak meydana çıkan salgında görev almışlardı. Fakat İngilizler bu kimselerin yegâne mesleklerinin tıp sahasında olduğuna hatta doğrudan onların sağlık personeli olduklarına da inanmamış olmalılardı ki, casusluk şüphelerini raporlarında dile getirmişlerdi.[1070]

4.4.3. Diğer Olaylar

Bu başlık altında görülen olaylar arasında konsolosluğun gümrük ile hemhal olması neticesinde ceza ödenmesi ve Rus vatandaşlarının silahlarının alıkonulması, dini amaçlarla gelen kimselerin pasaportlarının onaylanması için bölgeye tayin edilen memurlar ve pasaport vize işlemlerini gerektiren işlemlerle ziyaretçilerin Bağdat'a

---

[1067] *BOA, HR. TH, 295/48*; 29 Teşrinisani 1319 / 12 Aralık 1903; Evrak bu tarihte yazılmasına karşın Dahiliye'ye iki gün sonra 14 Aralık 1903'te takdim edilmiştir; Ayrıca tarih boyunca bu tarz örneklerle Kufe ve Bağdat ilişkisinden dolayı karşılaşmak fazlasıyla mümkün olmuştur. *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, s. 58, 308.

[1068] *BOA, HR. TH, 295/48*; 2 Kanunuevvel 1319 / 15 Aralık 1903.

[1069] *BOA, HR. TH, 295/48*; 6 Kanunuevvel 1319 / 19 Aralık 1903. Sadrazamın yazısı esasen kitabete bir gün sonra ayın 20'sinde verilmişti. Ancak neden bu şekilde gerçekleştiği bir bilinmez olarak İngiliz ve Rus elçiliklerine yazı 3 Ocak 1904'te gönderilmişti. Bkz. *BOA, HR. TH, 295/48*; 21 Kanunuevvel 1319 / 3 Ocak 1904.

[1070] Nassif, "Mewkuf Britanya min el-Neşat el-Rusî fi Mintaqat el-Haliç el-Arabî", s. 140.

gelmeleri gibi konular işlenmiştir. Konsolosluk çalışanlarına göstermiş oldukları üstün hizmetlerden dolayı ödüller verilmesi ve yine onların onuruna ziyafetler düzenlenmesi, konsolosların satın aldıkları atlar – ki Bağdat atları ve haraları ile Osmanlı toprakları içerisinde meşhur merkezlerden birisiydi. Bunların haricinde Almanlar ve İngilizler kadar olmamakla birlikte ayrıca değinilen hususlardan sonuncusu ise Rusların da arkeolojiye karşı duydukları ilgi olmuştur.

Kazımiye'de bulunan Mehmed Hüseyin adında ve İran vatandaşlığına sahip bir kişi ve yanındaki diğer ziyaretçilerin beş adet acem stilindeki tabancaları ile 13 adet tüfekleri, 1895 yılı dahilinde yazılan bir yazıda işaret edildiği üzere ellerinden alınmıştır. Bağdat'tan çıkan yazışmanın merkezde konu olduğu yazı trafiğine göre bu kişi aslında İranlı birisi değildi. Durumun anlaşılması, Bağdat Rus Konsolosluğu tercümanı olan Malcolm'ın valiliğe gitmesi üzerine anlaşılmıştı. Normal şartlar altında o kişilerin silahlarına el konulmasının ve bir ceza ödemelerinin ardından silahların Tophaneye gönderilmeleri gerekmekteydi. Fakat Malcolm'ın sahneye çıkışı durumu değiştirmişti.[1071] Her ne kadar bu örnek dahilinde bir kavga dövüş olmasa hatta fiili durum göz önüne alınmaksızın[1072] resmiyette konsolosluğun gerçekten hakkıyla vatandaşına karşı onun hakkını savunması gerçekleştirilmiş olunmasına rağmen konu yine askerî mecradan seslenen bir silah olayı olmuştu.

Tarihlerin 1895 yılının son kısımlarına işaret ettiği esnada Bağdat Rus Konsolosluğunun gerçekten de siyaset ve diplomasi adına hizmet ettiği nadir belgelerden birisiyle karşılaşılmıştı. Bu yıllarda Rusya'dan hem dinî hem de turistik maksatlı olarak Anadolu'dan İstanbul'a varmak ve kutsal yerleri ziyaret etmek maksatlı olarak Hristiyan – Müslüman birçok kişi Osmanlı topraklarına gelmiştir. Ayrıca bu kimselerin sayıları da her geçen gün artmıştır. Ancak bir sorun olarak o şahısların ilgili nizamnamenin on yedinci maddesi uyarınca pasaport kontrollerinin yapılması gerekirken, söz konusu ziyaretçiler o belge kendilerinde olmadığı halde Memalik-i Şahane'ye gelmeye devam etmişlerdir. Tam da bu noktada gerekenin yapılabilmesi için Bağdat Rus Konsolosluğu ile Hanekin'de bir memur bulundurulmasının[1073] lazım olduğuna dair görüşmeler

[1071] *BOA, DH. MKT, 420/48*; 19 Ağustos 1311 / 31 Ağustos 1895.

[1072] Çünkü başta Acem zannedilen bu kişinin gerçekten de Rus olmaması durumu kastedilmektedir.

[1073] Aynı evrak, burada aynı maksatla İranlıların da bir şehbender bulundurduklarını bildirmektedir. Fakat burada akılları karıştıran nokta, Bağdat ve Basra'daki İran şehbenderlerinin, oradaki farklı kasaba ve

başlamış ve taraflardan biri izin isterken diğeri de bunu vermiştir.[1074] Dahası gönderilecek olan bu memurun ziyaretçilerin gelme vakitlerinde iş görmesi de yazışmalarda kendine yer bulmuş ve nihayetinde padişah tarafından bu duruma onay da verilmiştir.[1075]

İçerisinde, belgede adı geçmemesine karşın Maşkov'un başında bulunduğu konsolosluğu sosyo-kültürel bakımdan işleyen diğer bir belge 1905 yılının Eylül ayına aittir. Antep'e gitmek üzere Bağdat vilayetine bu tarihte birtakım ziyaretçiler gelmiştir. Ancak o ziyaretçilerin ellerindeki pasaportlar sahte çıkmıştır. Büyük bir çoğunluğunun İran uyruklu olduğu bu kişiler valilikçe haklı bir biçimde şehbenderliklerine gönderilmek istenmişlerdir. Ayrıca içlerinde Rusların da olduğu bu ziyaretçiler şehbenderlik tarafından kabul edilmedikleri gibi, söz konusu kimseler Bağdat Rus Konsolosluğuna da kimlik tespiti için gitmekten kaçınmışlardı. Böylece İran ve Rus konsoloslukları arasında bir ihtilaf doğduğu gibi uzamaya da başlamıştı. Her iki taraf da bu ziyaretçilerin ellerindeki pasaportların sahte olması hasebiyle onların işlemlerini yapmamak noktasında diretmişler ve suçu birbirlerine atmak ve işi uzatmak eğilimi içerisine girmişlerdi. Öyle ki diğer tipteki türdeşlerine nazaran konsoloslukların bazen pasaport vizesi verilmesi için kuyruk oluşturan kalabalıklara maruz kaldıkları bilindiğinden,[1076] burası memurlarının çekincelerinin sebeplerinden birisini daha görmek mümkün olmuştu. Konuyu ele alan ilgili yazıda Bağdat Valisi Abdulvahap Paşa tarafından söz konusu durumun aralarında herhangi başka bir meseleye mahal bırakılmayacak ve rızaları alınacak şekilde çözülmesinin gerektiği de merkeze bildirilmişti.[1077]

Konsoloslukla ilgili olaylardan diğer biri bu sefer sadece Osmanlı ve Rusya'yı değil, Hive ve Buhara'yı da işin içerisine katmıştı. Bağdat'taki Rus diplomatları artık elçilikleri üzerinden buradan gelen kimselerin işlerini görmek üzere vazifelendirilmişlerdi. Fakat bu defa da Bağdat valiliği, Babıali tarafından kendilerine bir emir gönderilmediğinden dolayı işi yokuşa süren taraf olmuştu. Bunun üzerine de elçilikten kaleme alınan bir yazı üzerine valilik uyarılmıştı.[1078]

---

karyelerde aynı yolla tekrar birer memur tayin etme fikrini doğurup doğurmayacağı ve dahası bunun önünün alınıp alınamayacağı olmuştur. Bkz. *BOA, İ. HR, 349/57*; 26 Teşrinisani 1311 / 8 Aralık 1895.

[1074] *BOA, İ. HR, 349/57*; 9 Teşrinisani 1311 / 21 Kasım 1895.

[1075] *BOA, İ. HR, 349/57*; 10 Kanunuevvel 1311 / 22 Aralık 1895.

[1076] A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 119.

[1077] *BOA, DH. ŞFR, 354/95*; 15 Eylül 1321 / 28 Eylül 1905.

[1078] *BOA, HR. İD, 2106/50*; 21 Nisan 1314 / 3 Mayıs 1898.

1906 yılının Ekim ayında Bağdat Rus konsolosunun adının geçtiği fakat etkisiz eleman olarak yer aldığı bazı hadiseler gerçekleşmiştir. 11 Ekim tarihinde İngiliz meslektaşının üstlerine yazdığı üzere Kerbela'da birçok dükkanlar kapanmış ve dışardan gelen sığınmacıların da (bu kişilerin tam olarak kim oldukları ya da kimliklerine dair detaylar yazıda verilmemiştir) sayılarında artışlar olmuştur. Öyle ki Şer'î vergilerin artması dahi bu gelişmelerde söz sahibidir. Mevzu bahis sığınmacılar İranlı ve hatta hacı olmaları ihtimalden uzak olmamalı ki diplomasinin Bağdat'taki İranlı yöneticileri tarafından kendilerine ilgi gösterilmesi gerekirken bu yaşanmamıştır. Hatta konuyla ilgili olarak yardım istendiği vakit İngiltere konsolosu dahi gelişmelerden uzak durmuştur. Memleketin konjonktürü olan Türkçülüğü şehirde en evvel benimsemiş kişilerden birisi olan Bağdat valisi dahi Türk karşıtı olmayan bu gösterilere karşı kayıtsız kalmıştır. En özet hali ile *bir şeylerden memnun olmayan* kimseler tüm olumsuzlukları etraflarında toplamış ve onlara karşı *bir şeyleri düzeltmesi gereken* herkes, herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Tüm bu olayların anlatımının sonuna gelindiğinde İngiliz konsülü şu kelimeleri raporunun sonuna eklemeyi de uygun bulmuştur: *Rus Konsolosu tarafından harekete büyük ilgi gösteriliyor.*[1079] Anlatılanların tamamı Türk kaynaklarında yer almadığı gibi İngiliz'in raporunda Rusyalı hakkında belki de söylenmesi gerekenlerin devamı da getirilmemiştir. O nedenle de, Maşkov'un bu olayda parmağı var mıdır? Var ise kendisi hakkında Osmanlı makamları niçin harekete geçmemiştir? İlgiyle takip etmesine karşın Maşkov niçin kendi üstleri ile iletişim kurmamıştır şeklindeki daha birçok soru askıda beklemektedir.

1896 yılında Bağdat Rus Konsolosluğu konsolos muavini olan Viktor Maşkov'a üçüncü rütbeden bir Mecidî nişan tevdii edilmiştir. Bu nişanın kendisine verilmesi belgede de geçtiği üzere kimi sosyal içerikli olaylar neticesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu madalyanın ona verilişi, Bağdat'a gelip giden kimselerin işlerini en iyi şekilde halletmesi ve Osmanlı Devleti'nin yararına işler yapmasından kaynaklanmıştır.[1080]

Konsolosların karıştıkları sosyo-kültürel olaylar veyahut gerçekleştirdikleri eylemlerin elbette her zaman olumsuzluk platformu içerisinde yer almadığı da aşikardır. Örneğin bölgeye çok farklı amaçlarla gelen Gilyak gemisinin karşılanması sırasında,

[1079] *TNA, FO, 424/210*; s. 122.
[1080] *BOA, İ. TAL, 88/75*; 21 Temmuz 1311 / 2 Ağustos 1895.

buraya Zinoviev tarafından gönderilen Kruglov, Gilyak'ın Muhammere'ye gelişinden hemen önce Şeyh Hazal ile bir görüşmede bulunmuştu. Bu görüşmenin sonlanması sırasında Gilyak şeyhi birkaç pare top atışı ile selamlamıştı. Her ne kadar halk bu durumdan memnun olmayarak ciddi bir korku içerisine kapılmışsa da şeyh ve tepeden tırnağa teçhizatlı adamları bu durumdan hoşnut kalmışlardı. Onurlarına verilen yemek ve ziyafetlerden başka orada bulunan Şeyh Hazal, Gilyak'a özel bir ihtimam göstermekle kalmamış aynı zamanda Gilyak'ın kaptanına da hediyeler sunmuştu.[1081]

Konsolosların sosyo-kültürel olayların bazılarında toplumu ya da siyaseti ilgilendirmeyen bazı şahsi olayların devreye girişine de ayrı bir parantez açılması gerekiyor. Örneğin 1901 yılında Kruglov'un, ticaretini mi yapmak istediği yoksa bir idman olarak mı icra ettiği ya da özel bir zevki dahilinde ihtiyaç mı duyduğu niçindir bilinmez padişahın kendisinden Ebu Şir'e götürmek üzere bir adet at satın almak istediğinin haberi gelmiştir.[1082] Evrakın çıkış noktasının valilik mi yoksa merkezdeki sefaret mi olduğu yine bir bilinmezken, Yıldız Sarayı baş kitabetinin durumu Sultan II. Abdülhamid'e aktarmış olması da muhtemelen onay verildiğinin göstergelerinden birini teşkil etmiştir.[1083] Benzer bir olay bu defa 1907 yılında gerçekleşmiştir. Kruglov'un halefi olan Maşkov da kendisi ya da evrakta adı geçen William için mi ve tabii maksadının ticaret olup olmadığı belli olmayan bir biçimde iki adet at sattığını belirtmişti.[1084]

Bağdat Rus konsoloslarının isimlerinin geçtiği hadiseleri içeren anahtar kelimelerden biri de arkeolojik kazılardır. Diğer Rus Konsolosları arasından tek örnek olmak üzere Maşkov'u farklı kılan ve sosyo-kültürel konuları ilgilendiren bir hadise ile daha karşılaşılmıştır. Maşkov, 1906 yılı başlarında İngiltere Konsolosunun Necef ve Kerbela taraflarına gitmek girişimi neticesinde valizlerini hazırlamıştı. Konuyu zaten ilginç kılan ve sosyo-kültürel kapsama alan kısmı da burasıydı. Bağdat'taki Rusyalı, ilk kez bir arkeolojik gezintiye çıkacaktı. Bağdat harabeleri ve Babil'i görmek istemişti. Ancak İngiliz'in peşi sıra böylesi bir harekete kalkışması da elbette düşündürücüydü.[1085]

[1081] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 78.

[1082] *BOA, İ. HUS, 90/55*; 30 Ağustos 1317 / 12 Eylül 1901; Çünkü Irak sınırlarından at çıkarmak yasaktır. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 162/17*; 26 Teşrinievvel 1294 / 7 Kasım 1878.

[1083] Durum rüsumata da nakledilmiş ve elbette kabul edilmiştir. Bkz. *BOA, BEO, 1719/128891*; 30 Ağustos 1317 / 12 Eylül 1901.

[1084] *BOA, Y. PRK. ASK, 249/1*; 27 Temmuz 1907.

[1085] Osmanlı arşivlerinden çıkarılan bu veri şu kaynak dahilinde aktarılmıştır: Sonat, *Harb-i Umûmî'de Bağdat (1914-1918)*, s. 15.

Nitekim arkeolojik kazı faaliyetlerinin temelinde, o faaliyet içerisine giren devletlerin özellikle bölgenin önemli metalarından olan petrol arıyor olmaları yatmaktaydı. Fakat II. Abdülhamid'in bu durumun fazlasıyla farkında olduğu ve yer yer bu gibi eylemlere izin vermediği de bilinmekteydi.[1086] Ancak petrol ve İngiltere'yi kendisine zaman zaman dert edinmiş olan Maşkov'un tam manası ile hangi amaç uğruna bu geziye çıktığı da tahminlerden öteye gitmemiştir. Maşkov'dan başka Rus konsolosu olup Bağdat'ın arkeolojik hususiyetleriyle ilgilenen veyahut ilgilenmiş gibi görünmesi gereken ve bu hususlarla hemhal olan diğer bir isim Orlov'dur. Her ne kadar Rusların adı bu kavramla pek de yan yana gelmemiş olsa bile Orlov'un dikkatini celp etmesi gereken nokta bizatihi Rusların kendisi değil, Almanlar olmuştur. Kendisinin Almanca dilini bilme yetisi fayda sağlamış olsa gerek ki, İstanbul'daki Arkeoloji Enstitüsü müdürü olan Uspenskii'ye, onların Osmanlıların belirledikleri kurallara uymadıklarının haberini göndermiştir. Her ne kadar Bağdat'taki Rus'un bu bilgiyi nerden edindiği akim kalanlardan olsa bile Almanların mahallî yönetimle sırf bu nedenle çatışma içerisine girdikleri ve hatta eski eserlerin artık onlara verilmesi olasılıklarının çok düşük olduğu da Rus diplomatı tarafından belirtilenlerden olmuştu.[1087]

Bağdat Konsolosluğu ve onlardan çok Rusya için sosyo-kültürel olaylar kapsamındaki en önemli örneklerden birisi de göç üzerinedir. Ruslar kendilerine ait *çeşitli* sebeplerden dolayı kendi ülkelerinde bulunan Yahudileri sınır dışı etmişlerdir. Sahip olduklarının genişliği ile de o kimselerin göç ettirilecekleri en iyi seçeneklerden birisi Rusya için, hemen yanı başındaki diğer imparatorluk olmuştur. Bu durumun Bağdat'taki Rusyalı ile olan ilgisi ise Osmanlı topraklarındaki genişliği en güzel haliyle simgeleyen coğrafyalardan birinin de Arap yarımadası ve girişinde orayı koruyan kısımlar yani göç ettirilecek bir numune olmasından kaynaklanmıştı. O nedenle de 1910 yılında Bağdat'taki Rusyalıya verilen talimatname içerisinde şöyle bir soruya da yer verilmişti: "*Yahudilerin*

[1086] Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, s. 254; Rus elçisi, Sultan'ın İngilizler hakkında anlattığı "arkeolojik" faaliyetleri tebessüm ederek dinlemişti. Yani aslında İngiltere'nin amiyane tabir ile "neler çevirdiğinin" gayet tabii farkındaydı. İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri,* Pınar Yay., İstanbul 1986, s. 77.

[1087] Pınar Üre, *Byzantine Heritage, Archeology, And Politics Between Russia and Ottoman Empire: Russian Archeological Institute in Constantinople 1894-1914*, , The London School of Economics and Political Science, Phd Dissertation, London 2014, p. 203.

Mezopotamya'ya geniş bir göçü ve toplu yerleşimleri mümkün müdür?".[1088] Fakat Orlov tarafından söz konusu suale nasıl bir cevap verildiği de bilinmemektedir.

İçerisinde kavga barındırmayan ve sosyo-kültürel içerikli olaylardan birisi Konsolos Arkadi Orlov zamanında yaşanmıştır. Fakat belge içerisinde sadece kendisinin ismine değil, Bağdat Rus Konsolosluğuna herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Belgede işaret edildiği üzere Bağdat'ta yayınlanan yerel gazetelerden *Necef,* Rus Çarı hakkında bir neşriyatta bulunmuştur. Evrakta bu metnin içeriğinden bahsedilmemiş olunmakla birlikte söz konusu gazetede yazanlar *olumsuz* olmalı ki, tahkikat açılması istenmiştir.[1089] 1910 yılının Kasım ayında üretilmiş olan bu içerik, Osmanlı karar alıcılarının haber ettiği şekliyle Bağdat Rus Konsolosluğuna atıfta bulunmazken, İngilterelilerin işaret ettikleri arasında yerini almıştır.[1090] Gayet doğal bir gelişme şeklinde, Balkan savaşları yaşanırken Bağdat'ta yazılan ve halkı etkilemesi düşünülen makalelerin Rus Konsolosu Orlov tarafından kullanılması da diğer bir sosyal içerikli olaydır. İnsanların uzakta olsa bile devletlerinin girdiği savaşa dair fikirleri olması ziyadesiyle önemli bir konuya işaret ederken, Rus diplomatlarının bu sosyo-kültürel içerikli olayı bile bir fırsata çevirmiş oldukları görülmektedir.[1091]

4.5. Din ve Misyonerlik

Rusların din ve misyonerlik faaliyetlerinin Orta Doğu'da yoğun olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise burada yaşayan Ortodoksların ve bu mezhebe geçişi mümkün olabilecek Hristiyan ve Müslümanların olmasından kaynaklanmıştır. Bu da coğrafî ve fikrî yayılışlarını haklı çıkarabilecek en kuvvetli sebeplerden birisidir. Nitekim onlar, temsil ettikleri mezhebin en güçlü sembolüdür. Kendine Sezar'dan bozulan Kaiser'in ve Kaiser'den de evrimleşen Tsar (Çar) sıfatını yakıştıran IV. Ivan'ı Ortodoksluğu kabul ettiren de zaten kendinden evvel orada – yani Çar sıfatının orijinali ve Ortodoksluğun zirvesinde – olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun prenseslerinden birisiyle evlenmiş olmasıydı. Bu bağlamda, çalışma konusunun işlendiği bölgede Rusya'nın faaliyetlerde bulunması hem de bunları orada kendisini hissettirip bayrağını

[1088] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 23.
[1089] *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 194/43*; 16 Teşrinisani 1326 / 29 Kasım 1910.
[1090] *QDL, IOR/L/PS/10/212*.
[1091] *BOA, BEO, 4099/307415*; 3 Teşrinievvel 1328 / 16 Ekim 1912.

dalgalandıran yegâne unsurlardan biri olan konsoloslukları aracılığıyla gerçekleştirmesi hiç de anormal değildi.[1092]

Örneğin Bağdat'ın öte tarafındaki İran'da bu asırda etkin olmayan bir yönetim vardı. Rus seyyahlara göre bunun en büyük nedenlerinden birisi dini fanatizmdi. Bu ve benzeri durumlar İran'ı, Rusya için kolay bir av haline getirmekteydi. Rusların özellikle Kazak menşeli olan İran'daki konsolosları ve misyonlarıyla verdiği *emperyal hizmet* muhtemelen Osmanlı topraklarındaki etnik kardeşlerinde olduğuna benzer bir biçimde İran'da da Rusya'ya kurtarıcı rolü yüklemişti. Kaldı ki, Rusya, İran ve Osmanlı'ya göre kötünün iyisi konumundaydı.[1093]

Din ve misyonerlik hususunda esasında Orta Doğu'daki çok daha farklı bölgelerde etkin olan Ruslar, yine de istihbaratları aracılığı ile bazı olaylarda farkındalık geliştirmişlerdi. Bunlardan bir tanesi 1894 yılında meydana gelen Nelidov'un açıklamalarındaki satırların arasına sızmıştı. Esasında İngilizlere odaklanmış olan ilgili evrakta İngilizlerin bölgede açıkça nüfuz oranlarını arttırmak için alenen Bağdat dahilinde Şii ve Sünniler arasında mesele çıkartılması ve arbede yaşanması için uğraştıkları rapor edilmişti. Ruslar elbette olayların içerisine tam manasıyla karışmamış olmakla birlikte gerekli mercilere İngilizler hakkındaki bu durumu yaymaya çalışmışlardı.[1094] Aynı zamanda bir propaganda hadisesi olarak değerlendirilebilecek olan bu duruma yakın başka bir örnek de yabancı güçlerin Sultan II. Abdülhamid'i, hilafeti iç emniyetini sağlamak adına kullandığını fark ettikleri andan itibaren bir Arap halife alternatifi kozunu kullanmış olmalarıydı.[1095] Fakat bu düşünceye dair Bağdat Rus konsoloslarının herhangi bir çabasına tesadüf edilememekle birlikte Maşkov planı

[1092] Abraham Ascher, *Kısa Rusya Tarihi,* Çev. Yavuz Alogan, Say Yay., İstanbul 2020, s. 49-50; Arslan, *Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti 1847-1914.*

[1093] Arzu Çetinkaya, *Rusya'nın Ortadoğuya Yönelik Dini Politikalarında Misyoner Kurumları (1840-1917),* hiperyayın, İstanbul 2018, s. 270-271.

[1094] *BOA, Y. PRK. HR, 19/54*; 8 Ağustos 1310 / 20 Ağustos 1894; Rusların olaylara karışmamış olmakla birlikte Orta Doğu'da [yahut daha spesifik terimlere göre komşu coğrafya olan Yakın Doğu'daki] yaydıkları etki için şu örnek yerinde olacaktır: *… "Rus sömürgesine" karşı Rus hacıları himaye etmek için Kudüs'e Rus konsolosunun gönderilmesi yerinde bir düşünceydi. Hatta bu konsolos sıradan bir diplomat olmamalı, varlığı ile Rus hacılara güç vermeliydi. Bilhassa Filistin'in siyasi ve kilisevi meselelerinin Osmanlı yetkililerine iletilmesi gibi konularda Beyrut'taki Rus Başkonsolosuna karşı sorumlu olmalıydı.* Arslan, *Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti 1847-1914,* s. 91; konsolosluğun açılışıyla ilgili olarak bkz. aynı eser s. 93.

[1095] Yasamee, *Abdülhamit'in Dış Politikası,* s. 76.

şeklinde değinilen durum yani Mübarek ya da Dağıstanlı Mehmed Paşa gibi karizmatik bir liderin varlığına ihtiyaç duyulduğu mevzusu da unutulmamalıdır.

1897 senesinde ikinci Bağdat Rus Konsolosu olan Petr Egoroviç Panafidin hakkında oradaki İngiltereli diplomat üstlerine bir rapor göndermişti. Rus meslektaş, zamanı geldiğinde halefinin çok daha büyüğünü icra edeceği propaganda hareketlerinin ilk örneğini kuzeydeki komşu olan Musul civarında ortaya koymuştu. Ancak tüm parametreler bir tarafa bu seyahatin en önemli unsurunu dinî propaganda faaliyetleri oluşturmuştu. Her ne kadar dünya üzerindeki tüm toplumlarda olduğu üzere dinlerine ziyadesiyle bağlı kimseler olmalarına karşın Rus diplomatlarının faaliyetlerinin inançkâr eylemler etrafında öbeklenmediği aşikardır. Daha çok olumsuzluk platformu üzerinden siyasi manevralar sergileyen ve ticareti bu amaç uğruna araç ve yine ters doğrultuda bir amaç haline getiren konsoloslar arasından Panafidin'in yolculuğu muhtemelen tek olmasa bile önemli görülebilecek örnekler arasında yerini almıştır. Elbette söz konusu faaliyetlerinin gayelerinin zeminine uygun olarak sıcak denizlere inmek başta olmak suretiyle siyasi ve diğer amaçları taşıdığı da unutulmamalıdır.

Panafidin'in gezdiği bölgelerde dini kullanma yolu, oradaki aşiret ve diğer unsurlarla iletişime geçerek onların Ortodoks mezhebini kabul etmeleri üzerine olmuştur.[1096] Burada onun görüştüğü çeşitli topluluklar raporda açıkça belirtildiği şekliyle Nesturi Hristiyanlardır.[1097] Bu kimselerin XVI. yüzyıl dahilinde Papa'nın üstünlüğünü kabul ederek Katolik grupta yer aldıkları da bilinmektedir. Bağdat'taki Rusyalının amacının adı geçen grupları sadece Rusların inandıkları sistem içerisine almak değil, aynı zamanda bunun gerçekleşmesinin ardından toprak ve siyasi bütünlüğün sağlanmasının hedeflendiği de arka planda yatmakla birlikte İngilizler dahil herkesçe

---

[1096] *TNA, FO, 424/192*; s. 19.

[1097] "*Rusya, Çar Petro'nun işaret ettiği "sıcak ve açık denizlere inme" hedefine yönelik olarak 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı devletinin Slav ve Ortodoks halklarıyla yakından ilgilenmiş ve himaye siyaseti gütmüştür. Rus siyasetinin 19. yüzyıl başlarından itibaren Balkanlarda Sırp, Yunan, Bulgar ve Karadağlıların bağımsızlık çabalarına kuvvet verdiği bilinmektedir. Bununla beraber, Osmanlı devletinin Asya topraklarındaki Ortodoks (Rum) unsura Rus ilgisinin Balkan uluslarından geri kaldığı söylenemez. Nitekim Rusya Kırım Savaşı'na (1853-1855) Kudüs'teki Ortodoksların savunucusu sıfatıyla girmiştir. Bununla beraber Rus emperyalizmi, 19. yüzyılda Slav ve Ortodoks Rum unsurların dışında; Ermeni, Süryani ve Nesturi gibi etnik ve mezhebi farklılık gösteren Gayrimüslim unsurlara büyük önem atfetmiştir. Bu unsurları kendi tarafına çekmek için onların siyasi meselelerine müdahil olmuş ve "kendileştirme"nin aracı olarak Ortodoks misyoner çalışmalarını desteklemiştir.*" Bkz. Mithat Aydın, "Misyonerlik Kıskacında Nesturiler: Katolik, Ortodoks ve Protestan Misyonerlerin Nesturiler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Siyasi Sonuçları", *Erdem*, S. 60/1, 2011, s. 7; Aynı eser dahilinde Nesturilerin özellikle Van Rusya Konsolosu ile de sıkı münasebetler içerisinde olduğu belirtilmiştir. Bkz. s. 8.

fark edilebilir bir husus olmuştur. Nitekim daha sonraki dönemlerde Giers'in açıkladığı üzere, Nesturiler, Rusya tarafından Orta Doğu politikası kapsamında kullanılması düşünülen bir topluluktur.[1098] Şöyle ki Konsolos Orlov'un gezisinin Rus-İngiliz ya da Osmanlı kaynaklarında belirtilmemesine karşın bu duruma yönelik faaliyetler içerdiği de şüphesizdir.

1903 yılında Vali Feyzi Paşa ve Bağdat konsoloslukları ile bunların elçilikleri arasında yaşanan yazışmalar bir hastalığın salgın boyutuna ulaşmasıyla ilgiliydi. Vali konsoloslukları elçiliklerine yazarak onların aracılığı ile uyarmıştı. Kısaca bir salgın enspektörlüğü kurulmasından birçok bürokratik yazışmanın yürütülmesine varana kadar bir dizi gelişmeler yaşanmıştı. Burada din kavramını ilgilendiren ve konsoloslukla bağlantı kurulmasına sebebiyet veren nokta, hastalığın salgın oluşunun arz ettiği tehlikenin Bağdat'a gelen ve gelmekte olan birçok hacıyı alakadar etmesiydi. Özellikle de İngiltere'den başka Necef ve Kerbela'nın arz ettiği önem ile Mekke ve Medine'ye giden yolun Kafkaslardan gelindiği vakit buradan geçmesi hem de Hristiyanlar bakımından yine yukarıdan yolculuk edildiğinde Kudüs'e giden güzergahın da buradan geçmesi bağlamında en çok hacı Rus Devleti tarafından gelmekteydi. Tam da bu nedenle İngiltere'yle birlikte özellikle uyarılan devlet ve onun konsolosluğu Rusya'nınkiydi.[1099] Ayrıca hadisenin aktarımını sağlayan evrakı anlatım bakımından en ilginç kılan nokta ise hacıların hastalığı önemsemeksizin yapacakları yolculuklarına başlamaları adına ısrarcı olmalarıydı.

Viktor Maşkov'un, Bağdat'a konsolos olarak tayin edildiği sırada Rumeli müfettişliği ile arasında bir mektuplaşma cereyan etmiştir. İçeriğine sahip olamadığımız bu bağlantı, özetlenerek müfettiş tarafından baş kitabete aktarılmıştır. Burada Maşkov ile ilgili olarak müfettişçe bazı önemli bilgiler de aktarılmıştır. Maşkov, gerektiği zaman Devlet-i Aliyye'nin memurundan daha titiz davranarak ve olayları araştırarak aydınlatmakta ve İstanbul'un menfaati için çalışma gayretini gösterebilecek birisidir.[1100]

[1098] Çetinkaya, *Rusya'nın Ortadoğu'ya Yönelik Dini Politikalarında Misyoner Kurumları,* s. 272-273; Nitekim çok daha erken tarihlerde XIX. yüzyılın başında yapılan ilk iki Osmanlı savaşının ardından bölgedeki Nesturiler Rus kilisesiyle iletişime geçmekle kalmamış, aynı zamanda Rusların ele geçirdikleri Erivan gibi lokasyonlara göç ederek yerleşmişlerdi.

[1099] *BOA, HR. TH, 295/48*; 21 Kanunuevvel 1319 / 3 Ocak 1904.

[1100] *İyi bir "ekol" görmüş* Diplomasi oyuncularının, Litvanya da Litvanyalı, Çin'de Çinli olmaları ve bulundukları ülkenin *muhibbisi* olması halihazırda beklenen ve olması gereken bir hususdur. Bkz. A. Lütfullah, *Sefaret Katipleri,* c. I, s. 103.

Nitekim daha önceki görev yerinde Bulgarların kimi propaganda hareketlerini meydana çıkararak Petersburg'a bu konu hakkında şiddetli raporlar yazmış ve Osmanlı lehinde olacak şekilde hizmet etmiştir. Bağdat'ta eğer ki bir hasetlik ortaya çıkar ise kendisinden zorla olsa bile istifade edilebilecektir. Hatta bu konularla ilgili olarak hem haberi olması hem de gerektiği gibi davranması noktasında Bağdat valisine de bir kıta emir yazılmalıdır.[1101] Bu satırlara kadar kendisinden pek de olumlu bir biçimde bahsedilmemiş olan Maşkov'un yukarıda ifade edildiği üzere çalışma gayretini sergilediği[1102] konulardan birisi din hakkındadır. Ayrıca burada hemen belirtilmesi gereken olaylardan diğer birisi yine Maşkov'un gayrete şayan hareketlerinin daha eski tarihlerde de Osmanlı Devleti tarafından bilindiğidir. Kendisi memleketin tam ters köşesinde bulunduğu müessesenin baş amiri olma tadına varmadan evvel yine Bağdat Rus Konsolosluğu'nda diplomattır. Burada konsolos muavini iken üçüncü rütbeden bir Mecidî nişan alan Maşkov'un Bağdat'ta bir nevi huzuru sağlayarak gayretle çalıştığı ve yaptığı işlerin güzel bir şekilde karşılandığı bu nedenle de kendisinin taltif edilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. O, Rusya'dan Bağdat'a gelen giden kişilerin işlerini hızlıca ve en iyi şekilde halletmektedir. Bağdat'a gelip giden bu kimseler Rus'tur ve evrakta ziyaretçiler olarak adlandırılmışlardır. Yüksek bir ihtimalle bu kimseler Müslüman ya da Hristiyan olup Rus vatandaşı kimselerdir. Ziyaretgâhları ise Hristiyanlar için yine Rusya'dan gelirken Bağdat'a uğrama ihtimali ile Kudüs, Müslüman olan Ruslar içinse yine üst seviye bir oranla Şii ve benzeri itikadı benimsemiş kimselerin Necef'teki Hz. Ali türbesidir. İşte bu nedenlerden dolayı Rusya'dan Bağdat'a birçok ziyaretçi gelmekte ve Maşkov ise bu şahısların işlerini olabildiğince en iyi şekilde görmektedir. Bu nedenle de kendisine bir nişan tevdi edilmiştir.[1103]

Maşkov adı ile din ve misyonerlik olgusunu yan yana getiren diğer bir yazı bu defa 1904 yılının temmuz ayındandır. Aktarılacak olan olgu elbette içerisinde kimi

---

[1101] *BOA, TFR. I. A, 16/1543*; 28 Kanunusani 1319 / 10 Şubat 1904.

[1102] Kendisi esasında olumsuzluk platformu kapsamına alınabilecek hususlarda da aslında yerel yönetim ve merkezi yormuş ve amiyane tabirle kılı kırk yararak çalışma gayretini "olumsuzluk" doğrultusunda işletmiştir. Bu bakımdan müfettişin sözleri yine de doğru kabul edilebilir.

[1103] *BOA, İ. TAL, 88/75*; 25 Kanunuevvel 1311 / 6 Ocak 1896; Bağdat üzerinden Kazımiye-Kerbela ve Necef'e gelen hacıların yıllık olarak sayılarının Afganistan-Hindistan rotası üzerinden ortalama 1200, İstanbul üzerindense 800 olmak suretiyle 2000 kişi civarında olduğu belirtilmiştir. Bağdat ve civarına gelen Şii hacıların sayısı ise bu sayıları çok ciddi oranlarla katlıyordu. Basra Rus Konsolosu Adamov da 1900'lerin başı için benzer sayılar vermiş olup yine o yıllarda Rus bir hacının haccını gerçekleştirmesi için 300 rubleye ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 247, 251-252.

unsurları ile devletin arkasından iş çevirmeyi, propagandayı ve diğer devletlerin Bağdat'taki diplomatik temsilcilikleri olan ilişkileri de barındırmaktadır. Ancak en ön plana çıkan unsur Bağdat'taki ulemadır. Bu ulema İran tabiiyetine mensup olan kişilerden müteşekkildir. Onlara devletlerinin şehbenderi tarafından Osmanlı ve İngiltere yanlısı olan bir politikanın araçları olarak telkin verilmektedir. Tembihlemeler İngiltere ve Osmanlı doğrultusunda olmalarından dolayı doğal olarak Rus karşıtlığını içermiştir. Bundan dolayı da Maşkov onlara en yakın olduğu vurgulanabilecek olan Mehdi Kulu'yu yanlarına göndermiştir.[1104] Burada Mehdi Kulu tarafından Rus İmparatorluğu'nun prestijinin yenilenmesi ve ulemanın Petersburg'a bakan bir tarafa çekilmeleri gerekmiştir. Ruslar, İngilizlerin yarattığı etki alanına sahip olup onların tesir raddesine ulaşamasalar da o coğrafyanın en önemli unsurunun ulemanın da yer aldığı dinî hususlar üzerinden yürüdüğünün çokça farkındadırlar. Bu da aldıkları istihbaratın kendi yorumlamaları uyarınca aynı yolun izlenmesini ve propaganda yapılmasını gerektirir bir durumdur onların gözünde. Bu nedenle de din, bölgede Ruslar tarafından da amaca ulaşmak doğrultusunda bir araç şeklinde kullanılmıştır. Aynı konu dahilinde sadrazamın bölgedeki ulemayı uyardığı da bilinmektedir. Söz konusu telgraf Rusların eline geçmiş olmakla beraber İngiltere elçisi tarafından Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya sorulmuştu. Paşa telgraftan haberi yokmuş gibi davranmakla birlikte Rus elçisinin ikazları olduğunun da gayet tabii farkındaydı. Nitekim onun beslendiği yerse elbette Bağdat'tan seslenen Maşkov'du ve Maşkov, ulemadan başka Bağdat valisinin de bu gibi olaylardan ve *Rusların Uzak Doğu da meşgul* olmalarından dolayı adı geçen ulema ile Kafkasya'ya müdahil olmak istediğini yazmıştı.[1105] Nitekim Maşkov, Bağdat valisinin ulemayı kullanarak ve hem Bağdat-hem İstanbul hem de Rusların Japonya taraflarındaki meşguliyetlerinin ortaya çıkardığı hengameden faydalanarak Kafkas işlerine karışma siyaseti gütmüştü. Amaç elbette Rusların sıcak denizlere inme istemlerine benzer bir biçimde Osmanlıların Kafkasya üzerinde tekrardan kurmak istedikleri hegemonyayı simgeliyordu. Tabii o sırada Ruslar da aynı propaganda ve dinî misyonerlik işlemlerinden geri durmayarak hemen yukarıdaki satırlarda belirtildiği üzere ellerindeki kartları açmak yolunu tutmuşlardı. Maşkov Mehdi Kulu'nu bölgeye göndermiş, Mehdi

[1104] *BOA, BEO, 2385/178821*; 15 Temmuz 1320 / 28 Temmuz 1904.
[1105] Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, s. 258.

Kulu'ysa *hacca gidiyorum* kisvesine bürünerek görevini icra etmek üzere hazırlanmıştı. Bağdat valisi de bu hamleden geri kalmayarak onun peşine bir adam taktığı gibi üstlerini de bilgilendirmişti.[1106]

Maşkov'un Bağdat'a ayak basmasından sonra çok kısa bir süre içerisinde çıkardığı karmaşa faaliyetlerinden diğer biri yine dinî konuları içeren bir durumdu. Burada o, Bağdat'taki Şiilere karşı sergilenen valilik politikasına da karışmıştı. Nitekim onun raporlarında bu konu başlığını ilgilendiren ve Şii hacıların buraya en çok Bakü'den geldikleri ya da İran üzerinden sınırın hangi noktasından geçtikleri gibi detay bilgilere yer verilmişti.[1107] Öyle ki valilikle aralarındaki bu konuya dair ihtilaflar çözülemediği gibi işin içerisine bir de aralarındaki rekabetten ötürü İngilizler girmişti. Bağdat'taki Rus, kısaca her iki tarafa da muhalefet etmişti. Çözüm elbette her zaman olduğu üzere İstanbul'dan çıkmış ve Rus'un ciddi boyutta rekabet içerisinde olduğu diğer devletin diplomatı ve yerel idare ile anlaşmaya varılmasının sağlanması istenmişti.[1108] Nitekim söz konusu dinî-etnik grup ile ilgili bu durum hassas bir konu olduğundan ötürü aslında Osmanlılarca Rusların bu yaraya parmak basarak bir nüfuz alanı oluşturmak noktasında başarı göstermelerinden kaçınılmıştı. Böylelikle devlet tarafından izlenen siyaset, tarafların yumuşatılması ve bir o kadar da olayların içerisine karıştırılmaması olmuştu.

Ancak Maşkov'un bu konuda ortaya çıkan durumlara karşın faaliyetleri ya da en azından sergilenen bir eylem olmasa bile açıklamaları bitmek bilmemişti. Yine de bu noktada onun tarafından meydana getirilen açıklamalarda olumsuzluk platformuna herhangi bir katkı yapılmadığı gibi aksi doğrultuda bazı gelişmeler de kaydedilebilmişti. Ona göre Bağdat'a her yıl 6 ila 9 bin arasında *Rus evlatları* [Şii hacılar] geliyordu. Bunların büyük bir çoğunluğunun pasaportu olmadığından da o kimseler ellerinden geldiğince aslında konsolosluktan kaçmaktaydılar. Yine de engellenmesi gereken ve istenilen bu durum karşısında yerel otoritelerle yaşanacak küçük bir anlaşmazlık kapsamında o hacıların kapısını çaldıkları kurum burası oluyordu. Literatür ya da arşiv içerisinde Maşkov tarafından bu duruma bir çare bulunup bulunmadığı, bulunduysa da nasıl bir

[1106] Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, s. 258.
[1107] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 253.
[1108] *BOA, BEO, 2404/180245*; 21 Ağustos 1320 / 3 Eylül 1904.

yol izlendiği belirtilmemiştir. Ancak o, sözlerine şu şekilde son vermiştir, Bağdat'ta bu gibi kimselerin de içlerinde olduğu 300 Rus ailesi yaşamaktaydı…[1109]

Rusya'nın dinî politikalarının Bağdat üzerindeki tezahürüyle ilgili olarak Çarikov tarafından Orlov'a gönderilen bir talimatname içerisinde kendisi birincil suretteki vazifesiyle orada oturan Ruslar ve Şii hacıların çıkarlarının korunması ile yükümlü tutulmuştu. Rusların belki de İngiltere kadar kendi amaçları uğruna ve tabii propagandayı bir araç olarak kullanmak üzere bu topraklarda din unsuru ile hemhal oldukları aşikardı. 1910 yılında Konsolos Orlov, mektuplaştığı Necef konsolosuna propaganda yapması için birtakım nasihatlerde bulunmuştu. Bu nasihatlerin ayrıca iletileceği kişi muhtemelen dinî özellikleri ön plana çıkan birisi olmalıydı. Nitekim Necef'teki diplomata Orlov, *erbab-ı fazıl ve kemalden – ulema ünvanlı* birine gitmesini söylemişti.[1110] Bu durum Rusya'nın İngilizler gibi bölgedeki dini saikleri kullandığını gösteren delillerden birisi olarak görülmektedir. Dahası Osmanlı belgelerine yansıyan aynı ve istihbaratı alınmış olan bu durum Çarikov'un Orlov'a gönderdiği talimatname içerisinde de altı çizilerek vurgulanmış olan bir madde kapsamında işlenmişti. *Bağdat bölgesinde olan Kerbela ve Necef taraflarında bulunan en yüksek mertebede bulunan Şii liderler ile ilişki kurulması ve bu duruma ciddi bir şekilde dikkat edilmesi,* yine bu husus kapsamında Şii hacılar arasında propaganda yapılarak hem onların liderlerine hem de liderlerin onlara etki edebileceğinin düşünülmesi [*özellikle zihinleri ve ruh halleri üzerinde*], *ayrıca tüm bunların sağlanması noktasında Kafkasya'daki en ünlü ve önemli yetkili Müslüman hukukçuları olan müçtehitlerden yardım alınması,* tabii bu durumda yöredekilerinde Kafkasya'ya propaganda yapılması noktasında kullanılması *Rus yönetiminin karşılaşabileceği olası sorunların üstünü kapatabileceği gibi kuracağı hakimiyeti de perçinleyecektir.*[1111] Anlatılanlar pek çok konuda olduğu üzere elbette İngilizlerin de dikkatini çekmişti. Bu nedenledir ki, Rusyalının İngiliz meslektaşı kartvizitine sadece *Consul* ibaresini koyarak *General* ifadesini unutmuş olmasına pek de takılmaksızın kendisine Bağdat'lı Şiilerin başvurduklarını bu yüzden de Necef'te bir Rus diplomatik misyonunun açılıp

[1109] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 12.
[1110] *BOA, HR. TO, 592/38*; 6 Kanunuevvel 1326 / 19 Aralık 1910.
[1111] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 23.

açılmayacağını sormuştu. Ancak Orlov, kartvizitinde unvanını unutmuş olmasına benzer bir biçimde herhangi bir bilgisi olmadığını belirtmişti.[1112]

Ruslar, XIX. yüzyılın sonlarında Musul başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının Doğu'sundaki Nesturîleri kendi kiliselerine bağlamayı başarmışlardı. Elbette bu durum burayı kendi bölgeleri olarak düşünen ve tehdit altına girmesinden dolayı İngilizlerin telaşa kapılmalarına neden olmuştu. Ruslar bu konuda İngilizlere göre daha başarılı olmuşlardı ve fakat bundaki en büyük etken tarafların Ortodoks inancına sahip olmalarıydı.[1113] Zaten Rusların birçok benzeri bulunmasına karşın Panslavist politikalarından sonra gelen en yaygın ve güçlü sloganları Panortodoks adı altında olandı. Nitekim bu etki alanı İngilizlerinkine benzer bir biçimde din eksenli olarak bölgedeki benzer dinî yapıya sahip kimselerin isyanını ön plana çıkaran bir oluşumdu.[1114] Ayrıca Ruslar, İngilizlere göre daha hızlı hareket ediyorlardı. Nitekim halk evvela İngilizlere başvurmasına rağmen, onların ilgisizliğini düşündüren nedenlerden dolayı hareketsiz kalan bu teşekküldense, mezhepsel olarak da yakın oldukları Rusları tercih ediyorlardı. Hatta Musul'da kurulan okul ve benzeri yapılarla Ruslar bu hususta daha etkinlerdi. İngilizlerin varlığından dolayı Rusya İmparatorluğu'nun esas etki alanını da İran oluşturuyordu. Ancak buna karşın onlar bu gibi konularda Osmanlı sınırları içerisinde daha az nüfuz sahibi olan kişiler konumundaydılar.

Rus konsolosluğunun en hassas noktalarından birisi de hacılardı. Buraya gelen kimseleri, o diplomatik birime gelmek istesin ya da istemesin memnuniyetle karşılamaya ve ağırlamaya hazırlardı.[1115] MID'e yani kendi hariciyelerine sürekli olarak hacıların durumlarının ne olduğuna, mücadele ettikleri şeylerin neler olduğuyla ya da yolla ilgili olsun olmasın zorluk yaşayıp yaşamadıklarıyla ilgileniyor ve onlara yardım edebilmek

---

[1112] *QDL, IOR/L/PS/10/188.*

[1113] İmamoğlu, "XIX. Yüzyılda Avrupalı Devletlerin Musul'daki Misyonerlik Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", s. 197, 201; Burada hemen belirtilmesi gereken hususlardan birisi de İngilizlerin bu gibi faaliyetler bakımından "Doğu Hint Kumpanyası / Company of Merchants of London Trading into the Eas Indies" şirketini Ruslara karşı set çekmek ve özellikle çok kıymet verdikleri *Hindistan*'larını korumak amacıyla kurdukları bilinmektedir. Öyle ki Bağdat'ta dahi bu ticari oluşuma ait bir ofis bulunmaktadır.

[1114] İmamoğlu, "XIX. Yüzyılda Avrupalı Devletlerin Musul'daki Misyonerlik Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", s. 207.

[1115] Önceki başlıklarda işlendiği üzere bunun en önemli nedenlerinden birisi istihbaridir; Kendi toprakları ve dindaşları olmalarından dolayı Osmanlı Devleti'nin de aynı özeni gösterdiğini belirtmek elbette yanlış değildir. Örneğin Bağdat valisi tarafından, Bağdat'a gelen İranlı hacıların geçişlerinin kolaylaştırılması için Babıali'ye yazdıkları bir metinde sağlamlaştırılması gereken köprünün tamir nedeni olarak salt bu neden öne sürülmüştür. Bkz. *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri,* s. 66.

için ellerinden geleni yapıyorlardı.[1116] 1910 yılı için Konsolos Orlov, Nisan ayında üstlerine yazmış olduğu mektupta onların Müslüman kılavuzlarla ilerlediklerini belirtmişti. Ayrıyeten ödemeleri gereken vize vergisi de bir ruble 20 kopekti.[1117] Konsoloslar onların ne kadar para ödediklerini, yolları nasıl aştıklarını ve özetle her bir detaylarını dert edinecek biçimde ilgilenmek yolunu tutmuşlardı. Hem Kruglov ve hem de Maşkov örneğinde olduğu üzere bazen söz konusu hacıların durumlarının "gönüllülük" esasına dayanılarak iyileştirilmesine dair yardım örnekleri de görülebiliyordu. Kruglov, 8 Şubat 1903 tarihli yasaya göre hacılardan hac yapmaları ve pasaport işlemlerinin gerçekleştirilmesi için 15 ruble tahsil etmek durumundaydı. Fakat söz konusu hüküm dahilinde dini farklılıklardan dolayı eşitsizlik vardı. Konsolosluğun hassas noktalarından birinin bu olmasından ötürü Kruglov Hristiyan ve Müslüman hacıların ödemesi gereken bu meblağın dengeli ve eşit olacağını duyurmuştu.[1118] Adı geçen konsolos normal şartlar altında kendisine verilen bir hacı için 75 kopeklik bağışı İstanbul'daki Nikolayevski hastanesine göndermekteydi. Fakat Viktor Fedoroviç bu usulü değiştirerek toplanan meblağın durumu olmayan Müslüman hacılara verilmesini kararlaştırmıştı. Dahası kendisi de bu tutara yıllık olarak 100 rublelik bir katkıda bulunacaktı.[1119]

Rusların din ve misyonerlik faaliyetleri hakkında Bağdat ve Rus konsolosları bakımından ortalama on beş yıllık bir veri elde edilebilmiştir (1894-1912). Hristiyanlık dininin Ortodoks mezhebine mensup olan Rusların kendi iç işlerinde yaşadıkları dinî olaylar ile Bağdat ve havalisinde diplomatları aracılığı ile şahit olunan olaylar arasında zıtlık bulunduğu da hemen burada belirtilmelidir. Zıtlıkların olduğu bu esas vakit dilimini ise 1905 öncesi ve sonrası olacak şekilde ikiye ayırmak mümkündür. 1905 öncesinde Rusların özellikle üç defa olmak suretiyle gerçekleştirdikleri Rusya Misyonerler Kongresi, devletin portresini çizmiş olduğu *devlet dini* ve Ortodoksluk noktasında radikal ve sert kararları meydana çıkarmıştır. Zaten Çarlık tarafından

[1116] Nurimanov, "Stanovlenie Palomnicheskıkh Marshrutov Musulman Rossiskoi İmperii v Araviyu vo vtoroi polovine XIX – Nachale XX v.", s. 77.
[1117] Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii*, s. 217-222.
[1118] Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii*, s. 220.
[1119] Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii*, s. 223; Rus konsoloslarının aldıkları aylık maaş göz önünde bulundurulduğunda 100 rublelik bağışın gayet uygun bir meblağ olduğu fark edilecektir.

güdülen politikaların (Panortodoks politika III. Aleksander döneminde canlanmıştı)[1120] çok daha sert bir yansıması olan bu kongreler uyarınca aslında Bağdat Rus konsoloslarının yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri merkez ve kendi anavatanlarındaki kamu görüşü ile uyumluluk içerisindedir. Ancak tezatlığın esas oluştuğu dönem 1905 sonrası için göze çarpmaktadır. Çünkü bu tarihte Rusya'da Çar II. Nikolay'ın imzası ile dinî hoş görü politikası devreye sokulmuştur. Buna göre Ortodoksluktan çıkanlar takibe dahi alınmayacaklardır.[1121] Orlov başta olmak üzere bu nedenle aslında aşiretler arasında yürütülen misyonerlik faaliyetleri İmparatorluğun politikasının aksi niteliğinde olmuştur.[1122] Tüm bunların arasından sadece Konsolos Maşkov'un hacılara yönelik politikası, Hristiyan ya da diğer dinler fark etmeksizin yapmış olduğu yardımlar 1905 kararnamesiyle ciddi bir uyum içerisindedir. Bu durumu da konsolosun zaten görevde başlangıç yılının o yasanın çıkışı ile aynı döneme denk gelmesinden dolayı hoş görülü bir şekilde uygulamış olduğuna dair yorumlamada bulunulması yanlış olmayacaktır. Nitekim Maşkov'un şahsi karakteristik özellikleri ön planda tutulduğunda hacılara karşı olan tutumunun şaşkınlık yaratan bir gelişme olması ötekileştirilmemelidir.

Rusların her ne kadar bizatihi kendileri tarafından uygulanan bir eylem olmasa bile din ve misyonerlik faaliyetlerinin bölgede ne denli göz doldurur bir şekilde işlendiğinin en güzel örneklerinden birisi yine işin sonunda ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde, Bağdat Rus konsolosu tutuklandıktan sonra kendi diplomatik elemanlarından olan Mehdi Kulu Şirvani'ye konuyla ilgili olarak bizatihi bilgiler aktarmıştı. Buna göre Bağdat'taki İngiltere konsolosu, Rus meslektaşına 4 bin Türk lirası teslim etmişti. Söz konusu para, birinin adını hayal meyal hatırladığı diğerini ise unuttuğu iki şeyhe verilecekti. Bunun nedeni, o şeyhlerin elleri altında olan aşiretlerle beraber savaş başladığında ve İngilizler kente geldiğinde önce ilk kuşatmada devamında ise süregelen seferlerinde yanlarında yer almaları içindi. Ancak o paraya ne olduğu, yerine ulaşıp ulaşmadığı, paranın konsolos mu yoksa bu istihbaratı veren kimse tarafından mı verilip verilmeyeceği gibi detaylar akim kalmıştı.[1123] Zaten verilen paranın

[1120] Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 359-360.
[1121] Şir Muhammed Dualı, *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri,* İz Yay., İstanbul 2014, ss. 61-73.
[1122] Özellikle kültürel bakımdan ciddi tartışmaları da içerisine alan ve Figes'in *Rusya ruhu* olarak tanımladığı milliyetçilik-din çerçevesinde gelişen tartışmalar hakkında bkz. Orlando Figes, *Nataşa'nın Dansı – Rusya'nın Kültürel Tarihi,* Çev. Figen Dereli, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2018, ss. 275-328.
[1123] Yüksel, *Sınırdaki Casus*, s. 93-94.

İngilizlerin cebinden çıkması ve Ruslarca bölgedeki yerlilere teslim edilerek ayaklanma çıkarılması zemini için dağıtılması hususu da siyasi konjonktür ile uyumluluk göstermektedir. Bağdat buluşma noktasıdır ve Ruslar İran üzerinden İngilizlerse aşağıda Basra'dan geleceklerdir ve geldikleri zaman da halkın kendilerine yardım etmelerini istemektedirler. Böylece halkta parayı veren İngiliz ve teslim eden Rusların yararına çalışmış olacaklardır. Ancak Rusların bölgeye hiç ulaşamaması ve paranın da teslim edilememesi yukarıda işaret edilen eksik kalışın diğer bir boyutunu göstermektedir.

4.6. İktisadi

Bağdat Rus Konsolosluğu'nun açılma amaçlarından birisi elbette ki ticarettir. Elbette bu görünürlüğünün temelindeki sebeptir. Osmanlı belgelerinin büyük bir çoğunluğunda konsolosların atamaları ile ilgili olarak o kimsenin tayini için *devlet tebaasının ticaret ve ruiyyeti* genellikle amacı yansıtmaktadır. Zaten İngilizlerde başta olmak üzere birçok Avrupalı devletinin konsoloslarının aynı zamanda ticarî temsilci (*agent*) oldukları da görülmektedir. Nitekim Rus araştırıcılar tarafından da *Rus İmparatorluğu'nun – Rus malları için yeni pazarlar bulmaya – ve Rus tüccarlarının ve girişimcilerinin çıkarlarının korunması* unsuru konsoloslukların iktisadi boyutuna işaret eden en önemli olgulardan birisidir.[1124] Nitekim Rus araştırıcılar tarafından Bağdat Rus konsoloslarının ticari misyonlarıyla ilgili olarak şöylesi bir tanımda da bulunulmuştu: "*Bu yeni topraklarda Rus varlığının genişlemesine destek olanlarsa geleneksel bir şekilde İmparatorluk konsoloslukları olacaktı. Yerli girişimcilerin ticari ve sair çıkarlarının korunmasını bunlar sağlayacaktı. Arap topraklarına nüfuz edebilmek için ilk adım Bağdat konsolosluğunun açılması oldu. Oluşturulan bu yeni yapının görevi piyasaya dair sistematik bir çalışma yapmak ve kumaş, gaz yağı (kerosen), şeker gibi yerli malların buradaki satışını gerçekleştirmek için gerekli koşulları meydana getirmekti.*"[1125] 1910 yılında Odessa'da icra edilen Güney Rusya Sanayi ve Ticaret Kongresi'nde İstanbul ve Erzurum Rus konsolosları gibi diplomat hüviyetine sahip olan kişiler de söz almışlardı. Bu bilimsel toplantının sonunda varılan neticeler harmanlandığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktaydı: Rus mallarının nerdeyse %90'ı yabancı gemilerle taşınıyordu ve başka yabancı devletler ticari temsilcilikler açarken konsolosların böylesi faaliyetleri yürütmeleri için zamanları olmayabiliyordu, dahası

[1124] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 8.
[1125] Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin Teşekkülü", s. 165.

bununla ilgili olarak Rusların raporları hamken diğer devletler bölgeyi ticari bakımdan ciddi bir şekilde incelemişlerdi ve en önemlisi de Rus malları kaliteli olmasına karşın pahalıyken diğer devletler sürümden kazanarak ucuz olan mallarını bölgede çok daha efektif bir biçimde satabiliyorlardı.[1126]

Bağdat Rus Konsolosluğunun bazı türdeşlerinde olduğu gibi gelirleri olmadığı düşünülmektedir. Nitekim yine Rus İmparatorluğu'nun Trabzon ve Samsun konsoloslukları tarafından, evrak dahilinde Dersaadet'te bulunan Rusya konsolatosu (muhtemelen elçiliğe bağlı olup şehirle ilgilenen birim kastedilmektedir) olarak tabir edilen birime yüklü miktarda bir para göndermişlerdir. Bu para, onlara ait olan mağazalardan sağlanan kira bedeli olarak gösterilmiştir. Öyle ki bu gelir, belgenin bildirdiği üzere İstanbul'a nakledilmiştir.[1127] Ancak hacılardan alınanlar varsayılmaz ise Bağdat Rus Konsolosluğunun böylesi bir geliri bulunmamaktadır.

Körfez başta olmak üzere bölgedeki Rus çıkarlarının gerçeklik zeminine dökülerek hayata ve uygulama sahasına geçirilmesindeki en önemli temel buradaki Rus konsolosları tarafından atılıyordu. Örneğin Rusların o coğrafyadaki temsilinin Fransız konsolosları tarafından gözetiliyor olmasından sonraki ilk konsoloslardan olan Panafidin tarafından verilen bilgiler, İran kıyıları başta olmak üzere girişimciler için neredeyse rehber niteliğinde olmuştu. Bunlardan sadece tüccarlar değil, deniz subaylarına varana kadar herkes yararlanmaktaydı. Şehirler, gelenek ve görenekler, ticari veriler ve mallar ile daha nicesi bu yazınlarda yer alıyordu.[1128] Panafidin'in özellikle belirttiği en önemli hususlardan birisi de Rus ticaretinin bölgede gelişememesinin en büyük nedeninin burada bir "Rus bankası" olmamasıydı.[1129]

[1126] Almaz İsmailova, "19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın Başlarında Rusya İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu ile Ticari İlişkilerinin İncelenmesinde Arşivlerin Rolü", *Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü,* Ed. Duygu Türker Çelik vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2017, s. 185.

[1127] *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 172/65*; Belgenin üzerinde herhangi bir tarihe işaret edilmemiştir. Fakat arşivlerdeki fon özetlerinde bu evrakın tarihi 9 Zilkade 1304 [30 Temmuz 1887] olarak geçmektedir; Din ve Misyonerlik başlığı altında Konsolos Maşkov'un benzer bir şekilde kendi gelirleri olan hacıların ödedikleri paraların toplu bir biçimde İstanbul'daki bir hastaneye nakledildiği de bilinmektedir.

[1128] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 32.

[1129] Kryuchkov, "Irak i Araviya Vneshney Torgovle Rossii i Konche XIX – Nachale XX vv. vı Donesenniyakh Rossiyskikh Diplomatov", s. 57; Rus sanayisi özellikle XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde çok ciddi atılımlar yaparak büyümüş olmasına rağmen hala ithalat ve dış sermayeye bağımlı bir haldeydi. Bu nedenle de tarihi emellerin gerçekleştirilmek istendiği ve kendi anavatanlarından çok daha uzak bir coğrafyaya böylesi bir banka açılması pek de düşünülemez bir olgu olarak görülmektedir. Riasanovksy – Steinberg, *Rusya Tarihi,* s. 445; Yine de İran politikasına bağlı olarak ve benzer durumlara

Konsolosluğun ekonomik faaliyetlerine işaret eden diğer bir veriye, İngiltere kaynakları kullanılarak o tarihlerde adı geçen devletin konsolosluğunu icra eden diplomatın ifadelerinde rastlanılmıştır.[1130] Buna göre 1898 yılında Rus hükümeti, Bağdat'taki temsilcisi olan Kruglov'a bir kömür ikmal istasyonu kurmaya çalışmasının emrini vermiştir.[1131] Ancak ne yerel ne de Rus kaynaklarında bu bilginin sağlamasının yapılabileceği başkaca bir kanıta tesadüf edilememiştir.

Rus konsolosluğunun içerisinde bulunması ihtimalinin çok yüksek olmasına karşın belge içerisinde kendisine temas edilmemiş olduğu bazı olaylar dizisinden de burada dem vurulması gerekmektedir.[1132] Mesela Revanlı Cevad ağa, İran'dan sandık sandık zamk satın almıştır. Bu malların evraktan anlaşıldığı üzere Avrupa'ya ithal edilmesi düşünülmüştür. O nedenle de adı geçen ağa Osmanlı topraklarından transit geçiş sağlamak istemiştir. Konuyla ilgili olarak Hariciye Nezaretine gönderilen bir yazı Rus elçiliği tarafından kaleme alınmıştır. Vilayetin rüsumatının değerlendirmesi sonucunda bu konuda başlangıçta aslında müşkülat gösterilmiştir. Ancak sonrasında ve tabii muhtemelen elçiliğin araya girmesi üzerine ona yardımcı olunması da istenmiştir.[1133] Tüm bu süreç kapsamında işaret edilmemiş olmasına karşın Bağdat Rus Konsolosluğunun konuya temas etmediğini düşünmekse yanlış olacaktır.

1899 yılında Kruglov, Arabistan'da olduğu gibi Kuveyt'in de aslında büyük bir kısmının halen keşfedilmemiş olduğunu belirtmişti. Bu nedenle de oraya kuzu postu ticareti yapan bir Rus göndermişti. Elbette bu kimselerin casus olabilecekleri de

---

hizmet amaçlı bir şekilde bir "Rus-İran" bankası kurulduğu da bilinmektedir. George Vernadsky, *Rusya Tarihi,* Çev. Doğukan Mızrak – Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yay., İstanbul 2011, s. 295.

[1130] Nitekim İngilizlerin, Osmanlı Devleti etkilenmek istenilerek Rusya'nın ticaretine balta vurulması adına ticaret rotasının değiştirilmesi ve Gürcistan üzerinden yapılmamasına dair manipülasyonlarda bulundukları bilinmektedir. Erken dönem olmasına karşın Rusyalıların da bu durumu haber aldıkları ve Gürcistan üzerinden gelen ticaret rotasının değiştirilmesi halinde memnun olmayacaklarını ibraz etmişlerdir. Bkz. *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri,* s. 70; Nitekim Ruslar daha XX. yüzyıla girilmeden Bağdat'taki artan kerosen satışları ve nerdeyse 3 ruble olan fiyatları 1.5 rubleye çekmek ve rotanın Batum üzerinden geçirilmesi için teklif planları hazırlığı içerisindeydiler. Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin Teşekkülü", s. 165.

[1131] Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 349; Bu isteğin en önemli nedenlerinden birisi, kıtlıktan çıkılmış ve kötü ekonomiye karşın Rusya'nın kömür, demir ve çelik (özellikle de demiryolları için) üretimini üç katına çıkararak kâr etmeye başlaması olmuştur. Bunlarla beraber petrol satışları çok iyi gitmekte ve aynı şekilde tekstil ürünlerinde de başarılar elde edilmekteydi. Montefiore, *Romanovlar,* s. 489.

[1132] Öyle ki bu duruma işaret eden Türkiye Cumhuriyeti'ne ait arşivlerdeki misaller burada zikredilemeyecek kadar çoktur.

[1133] *BOA, HR. TH, 76/49*; 20 Teşrinievvel 1303 / 1 Kasım 1887.

unutulmamalıdır.[1134] Tabii Kruglov Kuveyt'e sadece konsolosluğu zamanında değil, Bağdat'a geldiğinden beri tüccarlar göndermiştir. Çünkü Kuveyt, Bağdat konsolosunun ilgisini en çok çeken yer olmuştur. Burada ihracat yapılabileceğine inanmış ve farklı kumaşlar, kerosen ve şeker satmak istemiştir. Zaten 1901 yılında bölgeye en çok kerosen ihracatı için ticari gemiler geliyordu. Nitekim Rusya'ya Katar'ı tanıtan ve ilk bilgileri sağlayan kimse de Bağdat Rus Konsolosudur.[1135]

Rus konsolosluğunun içerisinde bulunduğu ve Osmanlı makamlarınca üretilmiş olan nadir belgelerden birisi, aynı zamanda yukarı satırlarda sıklıkla işlenmiş olan Gilyak harp vapurunun gelişiyle de yakından ilgilidir. Bu belge dahilinde adı geçen vapurun aslında bir boy gösteriş için Basra limanına uğrayacağı ve tabii onun için Bağdat Rus Konsolosluğundan bazı memurların da onu karşılamak için orada bulunacakları belirtilmiştir.[1136] Geminin İran'ın güneydeki körfezlerinden dolanarak gelmesinin en önemli nedeni ise aslında bölgede etkin bir güç olarak kabul edilen İngiltere'ye karşı ticari rekabetin olduğunun gösterilmesi düşüncesi olmuştu.[1137] Burada hemen, zihinlerde yer

---

[1134] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 120.

[1135] Senchenko, Senchenko, *Araviya – Freskı İstorii*, s. 232-233, 282.

[1136] Söz konusu muavin o sırada Basra'ya gelmiş olup, adı geçen ticari vapurun mart ayının başlarında geleceğini doğrudan kendisi belirtmişti. Bkz. *BOA, DH. ŞFR, 256/82*; 22 Şubat 1316 / 7 Mart 1901.

[1137] *BOA, BEO, 1622/121607*; 21 Kanunusani 1316 / 3 Şubat 1901. Aynı belge Muhsin tarafından şifreli bir şekilde Dahiliyeye de gönderilmiştir. Bkz. *BOA, DH. ŞFR, 255/91*; 21 Kanunusani 1316 / 3 Şubat 1901; Ayrıca söz konusu gemiden bu ve diğer belgelerde çeşitli bir şekilde ticaret vapuru ya da harp sefinesi şeklinde bahsedilmiştir. Ancak gelen gemi ekseriyetle bir zırhlı olarak tanımlanan Gilyak'tır. Aynı şekilde adı verilmemesine karşın bu yılın şubat ortalarında gelecek olan bir ticaret gemisi vardır. Bu geminin karşılanması için yine Bağdat Rus Konsolosu muavini görevlendirilmiştir. Söz konusu geminin Gilyak olması ve ondan yine bir ticaret vapuru olarak söz edilmesinden başka hem Bağdat'taki makamlar hem de Basra Valisi Muhsin titiz bir biçimde çalışarak gemiyle muavinin geliş ve gidişlerini merkeze istihbar etmişlerdir. Bkz. *BOA, Y. A. HUS, 414/8*; 3 Mart 1317 / 16 Mart 1901. Ayrıca Rusların neticede Bağdat dolaylarına göndermiş olduğu tek gemi bu değildir. Tarihler 1893 yılını gösterdiği zaman, Petro dönemine dayanan tarihsel sıcak denizlere inmeye dair emellerin gerçekleştirilmesi adına Nijhny Novgorod (Rusya'da Moskova ve Petersburg'dan sonraki en büyük ve önem arz eden şehirlerden biri) ismini taşıyan bir geminin daha buraya geldiği bilinmektedir. Ticari gemi hüviyetinde olan Korniloff ya da yine bir savaş gemisi olan Varyag da bunlardan birisidir. Bkz. Nassif, "Mewkuf Britanya min el-Neşat el-Rusî fi Mintaqat el-Haliç el-Arabî", s. 140, 143-144. Varyag da dahil olmak üzere Gilyak ile başlayan bu süreç ve peşi sıra gelen diğer tüm gemiler Rusların gözünde Basra Körfezi'nde hem Osmanlı hem de İngiltere'ye karşı bir askeri diplomasi uygulandığının göstergesiydi. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 86. Ayrıyeten Varyag'ın gelişi halk tarafından en çok ilgiye mazhar olunan durumlardan birisini işaret etmektedir. Çünkü Dubai'den Abudabi'ye kadar bütün halk onun gece ışıklandırması yapıldığı zamanki azamet ve ihtişamından bahsetmektedir. Söylentiler Şiraz ve İsfahan'a kadar ulaşmıştır. Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin Teşekkülü", s. 169; İlginç bir bilgi olarak ayrıca, Varyag Japon-Rus savaşı sırasında Uzak Doğu'daki Rus konsoloslarının emrindeydi. N. N. Beklemishev, "O Russko-Yaponskoy Voyne Na More", *Istoriya Rossiykogo Flota v Illiyuctratsiyakh – Obmundirovanie i Voorujenie*, Izdatelstvo ACT, Moskova 2019, s. 476; Maşkov'un muhtemel görevden alınışı sırasındaki ve Prens Lobanov'un 1895 yılının 5 Haziran'ında Petersburg İngiltere büyükelçisi tarafından belirttiği üzere gönderdiği gemiler veyahut Trabzon'a varan *Teretz* de diğer Rus gemilerinden biridir. Bkz. *TNA, FO,*

edinen başka bir hususdan daha söz edilmelidir. Gilyak'ın gelişinden tam bir yıl evvel Basra Valisi Muhsin tarafından benzeri bir telgraf daha çekilmiştir. Burada Bağdat Rus Konsolosunun Basra'da bulunduğu ve "Gilak" nam harp gemisini karşılayacağı belirtilmiştir. Öyle ki belgelerde adına yer verilmeyen Kruglov, Gilyak'ın nereden kalkacağı, hangi güzergahtan geleceği, Fav'a kadar uğrayacağı gibi bilgileri de yerel yönetime haber etmiştir.[1138] Her ne kadar Muhsin'in çekmiş olduğu telgrafta iktisadi sebeplerden bahsedilmiyor olunsa bile Gilyak'ın dönem dönem bölgede varlık göstermesinin elbette bu nedenlerden dolayı gerçekleştiği de tahmin edilebilir bir durumdur.[1139] Nitekim Ruslar kendi raporlarında söz konusu durumun açıktan siyasi ve ticari sebepler uğruna gerçekleştirdiklerini de belirtmişlerdir. Hatta bu doğrultuda Kruglov tarafından bir program belirlenmiş ve programın adımları içerisinde Rus Deniz Bakanlığı, konsolosluk ağının genişletilmesi havzadaki prestij ve otoritenin

424/182; s. 393, *TNA, FO, 424/184*; s. 163; Ayrıca geminin gönderilmesindeki en büyük etken, Rus yazarlar tarafından da Basra Rus Konsolosluğunun açılışının şerefi ve bu olayın hemen arifesinde "*Körfezin sadece Britanya savaş gemileri için erişilebilir olduğuna dair bölge halkı arasında kökleri derinleşmiş olan inançları, bayrağımızı göstererek sarssın"* ifadeleri ve tavsiyesi ile Basra'ya gönderilmişti. Yerel fabrikalardan numuneler taşıyan Kornilov da aynı amacı taşıyordu. Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin Teşekkülü", s. 166; Bayrak gösterilerek halkın ve İngilizlerin inançlarına dair gerçekleştirilmek istenilen manipülasyonun fikri temeli 1897 yılında Adamov tarafından verilmiştir: *Rus Bayrağı hakkında halkın hiçbir fikri yok. İngiltere birçok yerel yönetici ile anlaşırken ve onları sübvanse ederken onlara şu maddeyi şart koşmuştur: Başka kimseyle iletişime geçmeyin.* Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 16; [Benzer olguların İngilizler tarafından da uygulanması hakkında bkz. Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, s. 136.] O fikrin gelişimi ve Rus hükümetine aşılanması ise aynı zamanda konuyu dile getiren diplomatın parlayarak sivrilmesine de yol açmıştır: Bağdat Rus Konsolosluğu Konsolos Muavini Viktor F. Maşkov. *Bağdat'ta olsalardı belki onları savuşturabilirdik* [ancak bölgenin diğer kısımlarında onlar kadar güçlü değiliz] *Uzak Doğu'ya giden ya da oradan dönen Rus donanmaları buraya uğrayabilirler, hem böylece nispeten basit ve ucuz bir şekilde bu meselenin altından kalkmış oluruz, hem de kıyı nüfusunun İngiltere'ye karşı aşırı hayranlığı baltalanır*. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 18; Maşkov sözlerini daha da ileri götürerek: "Körfezde her bir İngiliz'e karşı on adam çıkarmalıyız ki değil gemileri, adamlarını koyacak yerleri kalmasın" demişti. Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 70.

[1138] *BOA, DH. ŞFR, 245/96*; 21 Şubat 1315 / 5 Mart 1900; benzer bir hareket tarzı Maşkov'da da görülmektedir. Ancak bu sefer Maşkov, muhtemelen sadece yerel yönetime değil, İngiltere'nin Bağdat konsolosuna da Rus hükümetinin Bender-Buşehr'e bir gemi gönderdiğini, bu geminin konsolosun özel kullanımı için olduğunu ve nihayetinde de söz konusu aracın en son Perim'de (Yemen ile Cibuti arasında Kızıldeniz'in Hint Okyanusuna açılan kapısındaki ada) olduğunu haber aldığını bildirmiştir. *TNA, FO, 424/212*; s. 106.

[1139] Nitekim Gilyak'ın bölgeye gelerek boy göstermesinin ilk tarihleri düşünüldüğünde Rusların geç kalmış olduklarını düşünmek yanlış olmayacaktır. Öyle ki Basra Körfezi'ne çok daha erken bir vakit diliminde gelen ve Ruslara göre "orada işleri olmadığına" dair daha büyük ölçekte bir izlenim veren Amerika Birleşik Devletleri'ne ait *korvetlerin* varlığına rastlamak dahi mümkündür. *BOA, Y. A. HUS, 162/149*; 10 Aralık 1879; adı verilmemekle ve Gilyak olup olmadığı bilinmemekle birlikte Rusların 1904 yılında da bölgeye bir zırhlı gönderdikleri bilinmektedir. Bkz. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 349.

güçlendirilmesi, düzenli iletişim kurulması noktasında Rus gemilerinin periyodik ziyaretlerde bulunması görevini mutlulukla üzerine almıştı.[1140]

Genel olarak Kruglov'un eylemleri İngilizleri alarma geçirmişti. Rusların bölgede bir demiryolu yapabilme olasılıkları, bu gibi konularda Kruglov'un Fransa Konsolosları ile (ve muhtemelen Bağdat) yaptığı görüşmelerde hatta onların İngiliz lisanını biliyor olmaları, "*daha sert davranmaya başlayacakları ve deniz ticareti üzerinden Ruslara hiçbir parsa bırakmayacakları*" ifadelerinin açığa çıkmasına neden olmuştu. Tam olarak iki konsolosun değişim dönemine denk gelen bir tarih olmasına karşın yine Kruglov tarafından yazılmış olması muhtemel olan Ağustos 1903 tarihli bir rapor içerisinde İngilizlerin Lynch kumpanyasına benzer bir biçimde Rusların ROPIT firmasının İstanbul'dan Suriye ve Bağdat'a kadar olan kısmının nehir gemi taşımacılığı işletmelerine dikkat çekilerek ele geçirilmesinin Rus ticaretinin yararına olacağı belirtilmişti. Nitekim Bağdat ile Basra arası İngilizlere aitti ancak diğer kısım ticari açıdan çok daha büyük bir hinterlanda ve ticarî kapasiteye işaret etmekteydi.[1141] Öyle ki bizatihi ROPIT tarafından değil ancak, hükümetin ona *Basra* güzergahını teklif etmesi neticesinde bu bölgede onların muhtemelen Lynch Kumpanyası ile olan rekabet alanına eklenmişti. Ayrıca Basra'ya deneme seferleri de ismine sıklıkla yer verilen Kornilov gemisiyle yapılmıştı.[1142] 1908 yılına gelindiğinde Dicle üzerinde işleyen beş Rus gemisi vardı. Bu tarihten sonra sadece gemilerde değil, Rus şirketlerinin sayısında da artış yaşanacak ve Lynch kumpanyasının tekeli de sona erecekti.[1143]

[1140] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 9.

[1141] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 43, 47.

[1142] Mesut Karakulak, *Osmanlı Sularında Rus Vapurları – Buharlı Çağında Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914)*, TTK Yay., Ankara 2020, s. 178-179.

[1143] Zafer Yıldırım, "XIX. Yüzyılda Dicle-Fırat Üzerinde Siyaset: Osmanlı-İngiltere Nüfuz Mücadelesi", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 20, S. 4, 2020, s. 920. Yine de İngilizleri bu hususta tetikleyenlerin Ruslar olduğu burada belirtilmelidir. Bağdat'taki seyr-i sefaini aktif hale getirmek isteyen İngilizler bundan önce Süveyş Kanalını açmak istemiş ancak yine Rusya üzerinden ikinci bir Boğazlar krizi yaşatmaktan çekinmiştir. Fakat Rusların Don ve Volga'da uyguladıkları metodoloji ve teknoloji İngilizlerin Fırat ve Dicle üzerindeki düşüncelerini gerçekleştirme fırsatı vermiştir. Ancak bu durum dahilinde bölgedeki İngiliz nüfuzunu perçinleyeceği için Bağdat valileri tarafından ciddi bir tepkiyle karşılaşılmıştır. Tüm bunlara karşın Ruslar da Fırat ve Dicle'ye ROPIT'le girmiş ve belli bir zaman sonra da Lynch'in buradaki tekeli sarsılmıştır. Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s. 45; Öyle ki Lynch'in muhtemelen İngiltere hükümetinin özel destek fonu ile Mezopotamya'nın ikiz nehirleri olan Dicle ve Fırat'ta giriş ve tutunmaları Rusya vesilesiyle olmuştu. İngilizler, Rus tehdidine yönelik olan İran ve Osmanlı'nın bu şekilde güçlenebileceğini savunmuştu. Ceylan, *Ottoman Centralization and Modernization in the Province of Baghdad – 1831-1872*, s. 296.

Rus konsoloslarının bölgedeki varlığının uzun bir zamana dayanıyor olmasından ötürü, Şattül-Arab'ı ilgilendiren bir anlaşma dahilinde kendilerine yer verilmiştir. Bunun en büyük nedenleri, yukardaki cümleden başka ROPIT'in 1903'den beri bölgede olmasıdır. 6 Mayıs 1913 tarihinde, o görevi on bir yıl yürütmüş olan İngiliz hariciyesinin başındaki Edward Grey[1144] ile Hakkı Paşa arasında Şattül-Arap'taki *seyr-i sefain*e dair bir anlaşma imza edilmişti. Anlaşmanın en önemli kısımlarını oluşturan hususlardan birisi de adı verilmemesine karşın Rus ticareti, ticari gemileri ve konsoloslarıydı. Seyr-i sefainin düzenlenmesi için anlaşma kapsamında bir komisyonun kurulmasına karar verilmişti. ROPIT'in etkisinden olsa gerek ki Rusların hakları da konsolosları üzerinden ziyadesiyle kısıtlanmıştı. Her ne kadar doğrudan Bağdat konsolosuna bir atıfta bulunulmasa da Şattül-Arap üzerindeki tüm Rus konsoloslarına işaret edilerek onların kendilerini ilgilendirmeyen bir dava olmadığı müddetçe hiçbir hakları bulunmadığı sadece kendileri için değil, konsoloslukta çalışan tercümanları adına dahi tanımlanmıştı.[1145] İngiltere'nin Ruslara söz konusu durumu kabul ettirme süreci – bildirmesi yahut maddelerde bu denli kesin ifadelere yer verilmesi de elbette boşuna değildi. 1908 görüşmelerinde Rusya, İngiltere'nin mevzu bahis üstünlüğünü zaten tanımıştı.[1146]

Kruglov, yine de böylesi ya da benzeri durumların yerel yetkililer tarafından riskli olarak addedildiğini de başka bir raporuna eklemişti. Bu raporlarda Kruglov'un Rusların hem Basra hem de merkez yönünden Bağdat'ta bir ticari nakliye şirketi kurmak istediklerini ve girişimleri tek tek haber verdiği de burada hemen belirtilmelidir.[1147] Ayrıca Ruslar tarafından Rusya'nın Orta Doğu'daki ticari başarısının temellerini atan kişi olarak da Kruglov görülüyordu. Nitekim kendisi, meşhur Kornilov gemisi ve gerçekleştirdiği ziyaret hakkında da görüşler bildirmiş, mürettebatının Ruslardan

---

[1144] Almanların İngiliz Mezopotamya ticaretini Bağdat demiryolu neticesinde engelleyecekleri ve aynı sebeple de Osmanlıların Doğu Anadolu'daki Rus sınırlarına rahatlıkla asker yığacağı, bu nedenle de Almanların alt edilmesinin tek yolunun bir Rus-İngiliz yakınlaşması olacağı fikri de Edward Grey'den çıkmıştı. Velhasıl 1908'in (Reval) yahut Orta Doğu'daki İngiliz çıkarlarının koruyuculuğunun fikir babası oydu. Petr V. Multatuli, *Rossiya v Epokhu Tsartsvovanniya Imperatore Nikolaya II Blagochestivogo,* c. I, Russkii Izdatelskii Tsentr, Moskova 2017, s. 579.

[1145] Zekeriya Kurşun – Ali Akyıldız (Haz.), *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi,* İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, *169-197.*

[1146] Burcu Kurt, *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914,* Küre Yay., İstanbul 2015, s. 442.

[1147] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 58-59; Belirtilen şirketin kurulması için başlangıç sermayesinin 20 bin lira olmasına varana kadar görüşmelerin yapıldığı ve Rusların bu hususta ciddi bir beklentileri olduğu da burada hemen belirtilmelidir.

oluşmadığı ve milli bilinç ile temellerin gerekli gayrette olmadığından dolayı da böylesi şirketlerin Bağdat-Basra havalisine gönderilmemesi gerektiğini de belirtmişti.[1148]

Rusların Orta Doğu olarak adlandırılan geniş coğrafyaya dair emellerinin I. Petro zamanına ve ticari temellere dayanıyor olması Bağdat Rus Konsolosluğunun ana görevlerinden birisini ticaret etrafında yoğunlaştırmıştır. Bu hususta konsoloslar yeri geldiğinde fahri ve şahsi birer casus gibi davranmaktan imtina etmemişlerdir. Bu nedenle de her Rus diplomatının yaptığı gibi bulundukları bölgeye dair ciddi ayrıntılar içeren ticari raporlar tutmuşlardır. Bu ve benzeri ihbar yazınları ise Rusya'ya kendisini saran dört bir yanından gelen bu ve benzeri ihbar yazınları ise genellikle *Svornik Konsulskih Donesenii* adı altında ve yıl yıl düzenlenmiş olarak MID tarafından basılmıştır. Bunların sayılarının çok fazla olması ve en nihai noktada aslında Bağdat'ı ve çevresini anlatıyor olmalarından dolayı bir örnek dışında anlatımı devam ettirilmeyecektir. Söz konusu örnek 1904 yılına ait olan koleksiyondan Adamov'a aittir. Adamov Bağdat'ta hayvancılığın çok önemli olduğunun altını çizmiştir. Sürülerini bir yıl boyunca otlatmak isteyen bir Arap içinse en kayda değer durumun, ilkbahar sellerinin sular altında bıraktığı bir bölge ve kışın ise yağmur nedeniyle yaşanan yağışların getirisi olan bol miktarlarda otların bulunduğu mekânlar olduğunu belirtmiştir. Hayvanlar arasından Mezopotamya'da ilk sırayı şüphesiz sığır cinslerinin aldığını belirten Adamov, ikinci sırada boğa ve ineklerin sonrasındaysa nispeten daha az yetiştirilen koç ve keçilerin bulunduğunu söylemiştir.[1149] Körfeze gelen Rus gemilerinin içerikleriyle sayılarına varana kadar tek tek notlar tutan Rus konsoloslarının görüldüğü üzere görev ve alaka gösterdikleri konuların böyle bir yönü bulunduğu da unutulmamalıdır.

Adından üst satırlarda bahsedilmiş olup Bağdat'ta ticaretle uğraşmakta olan Rus vatandaşlarından biri Abbas Ulyof'tu. Ulyof'la arşivde karşılaşılmasından önce adının belgelerde geçtiği ilk hadise de aslında bir arazi alım satımına dairdi.[1150] O burada aslında Bağdat'ın karşı yakasında topçu kışlası yakınlarında bir yer almak ve faydalı bitkilerle birlikte hurma yetiştirmek istemişti. Ancak 1905 yılında gerçekleşen hadise kapsamında hurmalık ve padişahın arazisinden olan bu gibi yerlerin başta Bağdat sınırının öte

[1148] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 56.
[1149] Ministerstvo Inostrannikh Del. *Svornik Konsulskih Donesenii.* 7, St. Petersburg, 1904, s. 4.
[1150] *BOA, DH. MKT, 996/42*; 9 Temmuz 1321 / 22 Temmuz 1905.

tarafındaki İranlılar olmak üzere ecnebilere satılması çok daha evvelinden yasaklanmıştı.[1151] O nedenle valilikten karar verilmesi noktasında İstanbul'a durum arz edilmiş sadaret dahiliyeye, dahiliye ise Şura-yı Devletle birtakım yazışmalar gerçekleştirilmişti. Neticede Defter-i Hakanî ve Dahiliye Nezaretlerine vilayet meclisinden gelen yazıya cevaben mülkiyeden çıkan son kararla daimî surette bu gibi arazilerin satımının yasaklandığı bildirilmişti.[1152] Tüm bu olaylar çerçevesinde Rus vatandaşı olması münasebetiyle Abbas'ı korumak ve kefil olmak konumunda bulunansa elbette konsolosluk olmuştu. Bundan başka ayrıca sadaretten çıkan ve ilgili nazırlıklara bildirilen yazıda bu diplomatik birimin yazışmalara dahil olduğu ve hatta onlarla bile bazı evrak trafiği yaşandığı da belirtilmişti. Öyle ki Şura-yı Devlet'in üretmiş olduğu mazbata uyarınca aslında tamamı bin metrekareden oluşup her biri 10 paradan müteşekkil arazinin satımı için o trafiği vatandaşı adına bizatihi başlatan da başkonsolosluk olmuştu.[1153] Sonuç olaraksa Bağdat Rus Konsolosluğunun, ticaretin Bağdat'ta ilerletilerek burada bir Rus varlığı oluşturulması ve tabii geliştirilmesi noktasında kapsamlı faaliyetler içerisine girdiği de anlaşılmaktaydı.

Bu durumun anlaşılma noktasından ilerleyerek daha açık bir boyut kazanmasıysa Rusların bu yıllara kadar etkisi olan planlama ve programlamalar neticesinde hareket etmiş olmalarıydı. 1899-1903 tarihleri arasında konsolosluk görevini yürüten Aleksey Fedoroviç Kruglov, ileriki aşamanın *İmparatorluk hükümetinin yeni bir siyasete başlamasına da ihtiyaç* olduğunu ve bunun da *tapu siyaseti* olması gerektiğini bildirmiştir. Hemen belirtilmesi gereken hususlardan biri de Rusların ithalat sektöründe sağlamak istedikleri gelişim noktasında Bağdat'tan kendilerine ihracat yapan Rusları da ticari propagandalarında kullanıyor olmalarıydı. Şöyle ki, Kruglov Rusya'ya Bağdat'tan kuzu derisi gönderen ve buradaki sendikanın başkanı olan A. Aliyev'in hizmet grubu içerisine alınması gerektiğini vurgulamıştı. Çünkü Ruslar, pek tabii yabancı ticari kuruluşların

---

[1151] Bu bilgi tam olarak, *sonrasında örneği verilen uyruktaki kimselere satışı yapılmamak* şeklindedir; aynı bilgi, 1869'dan beri devletin bu hususla ilgili bir padişah iradesi olduğu şeklinde Amerika Birleşik Devletleri İstanbul Elçisi tarafından da hükümetine bildirilmiştir. FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1905,* Turkey: No. 983; Öyle ki Afgan kökenlilerin dahi bu durumdan faydalanabilmeleri için Osmanlı vatandaşı olmaları gerektiği belirtilmiştir. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 169/37*; 8 Mart 1303 / 20 Mart 1887.

[1152] Tam aksi doğrultuda arazisini satmak isteyen yabancıların (İranlı olsalar bile) bu alışverişlerine karışılmaması, diğer bir deyişle arazilerin yabancıların elinden çıkmasına müsaade edilmesi vurgulanmıştır. *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri,* s. 82.

[1153] *BOA, BEO, 2627/196978*; 13 Temmuz 1321 / 26 Temmuz 1905.

hizmetlerinden de kaçınmayı arzuluyorlardı. Konsoloslar başta diplomasi sonrasında ise onun etki edeceği bir biçimde siyaset ayağına hizmet vermesi bakımından yörelerindeki ticari bağlantıları ile de sağlam bir ağ kurmuşlardı. Kruglov, ROPIT'in Basra'da bulunan temsilcisi bay Pavlov ile yaptığı ve aktardığı bir görüşmesinde teşkilatın Bağdat'ta bir temsilci bulmak istemelerinden dolayı kendilerine ulaştıklarını belirtmişti. *Konsolos ona Ovanesyant adından yerel bir Rus tüccarını önerdi,* tavsiye edilen kimse Bağdat'taki diğer Rusları iyi tanıyor hatta liderlik ediyordu. Bunlardan başka şehirde önemli ölçüde gayrimenkul sahibiydi. Konsolosların ticaretin içine bu denli girmelerinin elbette Rusya'nın kadim ve ezeli emellerinin etkisinden başka bir faktörü düşünmek bu noktada yersiz olacaktır. Ayrıca burada hemen belirtilmesinde fayda olan diğer bir unsur da *Rus diplomatlarının Körfez'de iç ticaretin gelişimini dikkatle gözlemledikleri, ona mümkün olan her şekilde yardım ettikleri ve büyümesini engelleyen nedenleri de derhal dışişleri bakanlığı'na bildirdikleridir.*[1154]

Mesela Kruglov, İngilizlerin burada ticaret merkezleri olmasından, onların buradaki temsilcilerine o coğrafyanın himayesini emanet etmelerinden dolayı Rus ticaretinin yavaşlatıldığı ve zarar ettirildiğinden bahsetmişti. Onlar halkın sık sık yeni şeylere aç gözlülük göstermeleri ve zevklerinin bu vasıtayla oldukça kolay bir şekilde tatmin edildiği düşüncesinden kaynaklı olarak Ruslarınkine göre daha ucuz ve kalitesiz malları piyasaya sürmüş olmaları Rusların çıkarlarını baltalamıştı. Dahası Rusların burada ticari acenteleri olmadığı gibi İngiltere'den farklı olaraksa Osmanlı bankasının Batum, Tiflis, Nijhniy Novgorod, Odessa ve Petersburg ile Moskova'da şubelerinin olmaması da yaşanılan durumu perçinlemişti. Bağdat'taki Rus anlattığı bu bütünü şu şekilde özetliyordu: İngiltere'nin müdahalesi.[1155]

İngiliz müdahalesinin *Rus Konsolosunun anlattığına göre* çok ileri ve akıllara gelmeyecek tarzda oyunlarla zuhur ettiği de olabiliyordu. Buna göre İngilizler, bölgedeki ticari acente ve gümrük kontrollerini ellerinde tuttukları için gelen Rus mallarının ambalajlarından bozuk olanlarını [veya kendilerinin bozdukları paketler içerisindeki ürünleri] kendi tüccarlarına maliyet üzerinden %25 daha ucuza satıyorlardı. Bu nedenle Ruslar hem malların niceliği üzerinden zarara uğruyor hem de piyasada rekabet

[1154] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 9, 68-69.
[1155] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 69.

edemeyecekleri bir ortamla karşı karşıya kalıyorlardı.[1156] Böylece de kasıtlı olarak Rus ticareti kısıtlanmış oluyordu.

Rusların, Bağdat'ta özellikle ilgilendikleri alanlardan diğer biri de doğal olarak petrol ve gaz yağıdır. Bugün dahi mevzu bahis ticari mallarda dünyada söz sahibi ülkelerden olan Rusların o gün petrolle ilgilendiklerine dair göstergeleri sadece Maşkov döneminin örnekleriyle donatılmıştır. Maşkov, seleflerinden Kruglov'un kömür ikmal istasyonlarının kurulması ve İran'daki meslektaşlarının bir gaz-petrol boru hattı döşenmesi için uğraşmalarına benzer bir biçimde bu malların Rus tekeline geçmesi için uğraşan kimselerden olmuştur.[1157] Nitekim görevinden ayrılmadan önce İngiliz Konsolosu Ramsay ile karşılaştığında Arabistan haritalarını inceliyor olması dahi bu durumla alakalı çalışmalar yaptığını göstermektedir. Onun bildirdiğine göre gazyağı ve petrolün ana deposu olan *gazhane*nin yönetimi tam da o sırada yapılan bir müzayede ile Yahudi olan Ebu Davud'a verilmiştir. Ebu Davud'un tabiiyetinin tam olarak bilinmemesine karşın konsolosun bu bildirimde bulunması sadece haber etmek maksatlı bilgiler de taşımamaktadır. Odessa'daki bir ticarethanenin sahibi olan ve muhtemelen Lynch Kumpanyası tarzında bir şirketin sahibi olan Zenzinov Kardeşler de bu kasayı kiralamak istemişlerdi.[1158] Nitekim o dönem içerisinde Ruslar gaz ve bu emtiayla ilgili durumları alakadar eden bir girişim hareketi olarak 18.000 pound değerinde[1159] yatırım yapmışlardı. Bölgede zaten İngilizlerin Standard Oil[1160] firması karşısında Ruslar bulunuyor ve bu yöreye ithal ettikleri ilk mal olan gaz yağı da 1888 yılından beri sevk ediliyordu.

Evvelki yılın son çeyreği ile 1909 yılının Ocak ayı belki de son günlerini yaşıyor oluşundan habersiz Bağdat'taki Rusyalı için bu sefer olumsuzluktan çok olumluluk

---

[1156] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 9, 68, 69.

[1157] Onun iktisadi hamlelerle uğraştığına dair deliller Mitroviça Rus Konsolosluğu zamanına kadar dayanmaktadır. Nitekim Üsküp Rus Konsolosu iken sonradan başına geçeceği o diplomatik temsilciliğin ticari dürtüler neticesinde açılmasını en çok destekleyen kişi kendisi olmuştu. Saygılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", s. 165.

[1158] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskiy Zaliv*, s. 66.

[1159] 1905 yılı dolaylarındaki 18.000 pound, bugün ortalam 1 milyar 400 bin pound yapmaktadır. https://www.nationalarchives.gov.uk/currency-converter/#currency-result; söz konusu miktar ise bugünün 34 milyar Türk lirasına eş değer bir sayıyı ortaya çıkarmaktadır.

[1160] Bugün Moil, BP gibi şirketlerin atası olarak konumlandırılabilecek ve David Rockefeller tarafından kurulmuş olan petrol şirketi.

temeline katkıda bulunduğu bir olayın gerçekleştiğine şahit olmuştur. Maşkov, belge kapsamında Bağdat'taki Rus halkı için mi yoksa konsoloshane bakımından mı yazdığı bilinmeyen bir şikayetname kaleme almış olup elçiliğine iletmiştir. Zaten hadise çerçevesinde olumsuzluk içeren yegâne hareketi de bundan ibarettir. Burada ister konsolosluk isterse de millet adına olsun, o defa hak savunuculuğu rolü üstlenmiştir. En özet haliyle şikayeti: belediye tarafından bir sandık başına petrolden vergi olarak bir kuruş alınmaktadır. Fakat padişahın resmi fermanı ile bu kalem 15 pareye indirilmiştir. Adı geçen belediye, eski tarifeyi sultanın iradesine aykırı olarak haziran ayına kadar değil, o yılın ekim ayına kadar işletmek istemektedir. Konsolos da elbette söz konusu hususu nizama aykırı bulmuş ve incelenmesi için üstlerine aktarmıştır. Öyle ki bu aktarış ziyadesiyle karmaşık ancak bir o kadar da hakkaniyetli ve ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. Bağdat'ın üç belediye dairesine sahip olmasından, o kısımların ne kadar indirim yapıp hangi ay ne kadar aldıklarından ve alacaklarından, ilgili irade gelene kadar petrol sandıklarıyla ilgili yapılmış vergi çalışmalarından tek tek bahsedilmiştir.[1161] Zaten

[1161] *BOA, BEO, 2957/221725*; 26 Teşrinisani 1324 / 9 Aralık 1908; Kançılarya ibarelerinin bulunmasından dolayı memleket dahilindeki diğer konsoloslukları da kapsadığı düşünülen ve hariciye tarafından (elbette öncesinde sadaret) ecnebilerin pasaport vergilerinin ve konsolosluk kançılaryalarının ödeyecekleri vergilerde yüzde yüzlük bir artış yapıldığı duyurulmuştu. Ancak imparatorluk elçilikleri ortak bir protesto ile, bunların ödenmeyeceğini maddeler halinde bildirmişti. Buradan sadece Osmanlılar tarafından ödenmesi istenen ya da artış yapılan hususlara büyükelçilikler ya da konsolosluklar tarafından şikayetlerde bulunulması değil, aynı zamanda onların Osmanlı topraklarında, her ne kadar yabancı devlet temsilcilikleri olmalarına rağmen ödemeleri gereken vergiler olduğu öğrenilmektedir. Fakat bu vergilerin tam manasıyla hangi kalemlerden oluştuğuna işaret edilen belge tarafından yer verilmemiştir. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 173/80*; 28 Şubat 1914; Ayrıca söz konusu belge savaşın başlamasıyla yürürlükten kaldırılmış olup muhasım devletler konsolosluklarının (zaten savaş dolayısıyla yerlerinden gitmiş olmalarından başka) bu ücretleri ödemedikleri ve ödemeyecekleri de aşikardır. Benzer bir duruma çok daha erken tarihlerde de işaret edilmiştir. 31 Aralık 1886 tarihli ve tamamı Fransızca olan başka bir yazıda, konsoloslar evlerini tadil etmeleri için yurtdışından ithal edecekleri malzemelerden de vergi alınıp alınmayacağını bilmek istemişlerdir. Muhtemelen bu durumun çıkış noktası onların bulundukları yerlerin yani konsoloshanelerin de Osmanlılara ödeme yaptıkları evlerin kiralık olmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 218/11*; Ayrıca tüm bu gelişmelerin Rusya İmparatorluğu'nun Osmanlılara satmış oldukları petrolle ilgisi olması da göz önünde bulundurulması gerekenlerdendir. Nitekim Amerikalıların belirttikleri üzere dünyadaki petrol sektörünün en kaliteli ürünü ve en üst düzey tekniklere sahip olan petrol üretiminin sonucu olan sandıklar kendilerine aittir. Ruslar bunları bir şekilde taklit etmekte ve coğrafyasının yakınındaki Osmanlılara satmak eğilimindedirler. Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul elçisi onların ürünlerinde ve piyasaya sürerek bir pazar elde etmelerinde büyük ölçüde fiyat tavizi verdiklerini ve aldatmacalar uyguladıklarını belirtmiştir. Bkz. FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1886,* Turkey: No. 446. Bu nedenle de fiyat tarifesinin yüksekten tutulması yeni tarife uyarınca memlekete girecek olan yeni bir kaynağın varlığına işaret ihtimalini ortaya çıkaracaktır. Bağdat Rus Konsolosluğu ise bu yeni tarife kaynağının Rus petrolleri olmasından dolayı yüksek tarifenin devam ettirilmesini protesto etmiş olarak görülebilir. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri İstanbul Büyükelçisi'nin bildirdiği üzere Ruslar özellikle Kahire ve diğer Mısır limanlarını petrollerini indirmek için seçmiştir. Bkz. FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1888,* II, Turkey: No. 1056.

her bir maddenin üzerinde bu denli detay arz eder bir şekilde durulmasının en evvel nedeni, örneğin Çarikov tarafından Orlov'a gönderilen talimatnamenin maddelerinden birisi içerisinde en güzel örneğiyle verilmiştir. *Tüccarların ve girişimcilerin hak ve çıkarlarını korumakla yükümlüsünüz, genel olarak yönetiminize emanet edilen konsolosluk bölgesinde Rus ticaretinin teşvik edilmesi size özel bir ilginin konusu olmalıdır.* Bu ve benzeri daha birçok cümle sadece Orlov değil, hem halef hem de seleflerinin Rus varlığını, ticaret unsuruyla birlikte harmanlayarak üzerine eğilmelerinin en önemli aşamalarından birisini oluşturmuştur. Söz konusu talimatname ayrıca ticari değerleri en üst seviyeye taşıyan iki madde daha içermekteydi. Bunlar mühendis Willcocks'ın çalışmalarının sonuç vermesi bakımından bölgedeki çöllerin sulanmaya ve bataklık arazilerin kurutulmaya müsait olup olmadığı ile tahıl ihracatı için bölgeden nasıl faydalanılabileceğine dairdi. Ruslar hem bölgede tahıl tarımı yapabilmek hem bunun ithalat ve ihracatını gerçekleştirebilmek hatta sanki kendi topraklarıymışçasına toprağın sulanması veya kurutulması işlerine varana kadar bölgeye ilgi duymaktaydılar. Ayrıca bu ilginin ortaya çıkardığı soru işaretlerini cevaplaması veyahut bir nebze de olsa gidermesi gereken kişi de Bağdat Rus Konsolosu olan Arkadi Orlov'du.[1162]

Ayrıca aynı talimatname içerisinde Orlov'a; "Rus ticari ve sınai çıkar alanlarının Mezopotamya, Güney İran ve kıyı Arabistan'da geliştirilmesini amaçlayan çabaların şimdiden taçlandırıldığını aklınızda bulundurmalısınız kerosen[1163], şeker ve cam gibi bazı münferit ürünler yerel pazarda güçlü bir konum kazanmıştır. Fazlası için en önemli

[1162] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 23.

[1163] Halk dilinde gaz yağı olarak bilinen ancak bunun daha kimyevi bir haline bürünmüş ve petrol sanayiinin yan ürünü olan kerosen Rusların en çok ihraç ettikleri mallardan birisidir. Maşkov konsolos muavinliği döneminde Rusların sattıkları kerosenin beş bin sterlini bulduğunu söylemesine rağmen bu emtianın ticareti yine de az olarak görülmüştür. Nikonov, *Politika Rossiskoyi İmperii ba Srednem Vostoke vo vtoroi Polovine XIX. Veka,* s. 118. Basra Konsolosu Adamov'un verdiği bilgilere göre kerosenin kutu olarak bölgedeki satış verileri onun eserinde detaylı bir şekilde paylaşılmıştır. Burada o 1906 yılından 1910 yılına kadar Rusların sattıkları kutu kerosenlerin diğer ülkelerin satıştaki pazar paylarıyla beraber tüm bilgilere yer vermiştir. Buna göre Amerika ve Avusturya Rusya'nın karşısındaki ciddi rakiplerken, Hindistan (İngiltere) üzerinden de kerosen satışları Bağdat-Basra havalisinde kendine yer edinmiştir. Genellikle yıllık olarak 100 bin kutu satılırken, Ruslar ortalama 50 bin kutu ile bu pazarın yarısını elinde tutabilmiştir. Bkz. Aleksandr Adamov, *Iraki Arabskii – Bassorskii Vilayet v Ego Proshlom i Nastoyashem,* s. 518-519; yine de gerilemesine karşın Bağdat'taki ithalat ve ihracat şampiyonu değişmeksizin İngiltere'dedir. Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi,* s. 49. Maşkov'un konsolosluk muavini iken ticaretin ulaştığına dair verdiği beş bin sterlinlik veri kerosen satışlarına aittir. O zaman bu veri başarısız gibi görünse de 1900 yılına gelindiğinde Rusların Bağdat'taki ticaret hacmi ciddi bir oranda artmıştır. Adamov'un verdiği bilgilere benzer bir biçimde Maşkov da 1898'de 40 bin sandık kerosenin 1903 yılına gelindiğinde 80 bin sandığa yükseldiğini belirtmiştir. Adamov ile krş. Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi'nin Teşekkülü", s. 165.

noktalarda sık sık dolanarak gelişimin devamı için bölgeyi kişisel olarak tanımalısınız" vurgusu yapılmıştı.[1164] Tabii Orlov bu kişisel tanımayı göreve gelişinden birkaç yıl sonra en layık olacak şekilde yerine getirecekti.

1913 yılında İngiltere Avam Kamarasında bu görevde en uzun ve kesintisiz şekilde kalan (1905-1916) İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in bir açıklaması Bağdat'ı, İngiltere'yi ve bunların yanında elbette Rusya'yı da ilgilendirir niteliktedir. Grey'in Kamara açıklamasının sonlarına doğru yer verdiği en önemli husus Bağdat demiryoludur. Burada öncelikli olarak anlaşmaların daha tam manası ile tamamlanmadığı ve Osmanlıların cezai yaptırımlarından anlaşmalara atfedilen önemden ötürü abartılmayarak çok da korkulmaması gerektiğini açıklamıştı. Ayrıca hattın Basra'ya kadar uzanacağı ama bunun ötesine geçmeyeceğini[1165] söyleyen Sir Grey, dahası iki yönetici olması, tarifeleri onların belirlemesi gerektiğine değinirken İngiltere'nin burada rol almayacağını çünkü neticede işin kendi üzerlerinde değil, Almanlarda olduğunu da belirtmişti.[1166] Ayrıca işin içerisine doğrudan Bağdat'ı dahil eden İngiliz, Kuveyt şeyhinin gücünün ve daha evvel İngiltere ile yaptıkları anlaşmaları Osmanlının tanımasından başka Bağdat'taki İngiliz ticaretinin genişletilerek sağlamlaştırılması ve bu bakımdan da buranın konsolide edilerek toparlanıp düzenlenmesi gerektiğini belirtmişti.[1167]

Rusya'yı bir aslan olarak tanımlayan Sir Dışişleri Bakanı, onların, çıkarlarından tatmin olmadıklarında İngiltere'den şikayetçi olduklarını söylemişti. Ayrıca kamara da bu hususta şikayetçiydi çünkü hükümet İran'ı Ruslara bırakmış olarak görülüyordu. Yine de herhangi bir düzenleme olmaksızın İran Rusların olamazdı. Tabii İngilizler bunun için

---

[1164] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 23.

[1165] Osmanlı makamları hattın bu parçasının inşa edilmemesi karşılığında İngilizlerden Kuveyt'e karışılmayacağı taahhüdünü almakla avunuyorlardı. Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923,* s. 278

[1166] Demiryolunun İngiliz ticaretini etkilemesi durumunda (kaldı ki o hattın Basra ötesine geçmesinin istenmemesi de İngiliz ticaretinin sekteye uğramasının arzu edilmemesinden kaynaklanmaktadır) konuyu işin içerisine dahil olmaktan uzak bir biçimde diplomasi ile gündeme getirilebileceğini belirten Edward Grey aslında siyaset ve diplomasi arasındaki ayrım ve hassasiyetin ziyadesiyle farkında olduğunu da sergilemiştir. Böylelikle diplomasinin siyasetin bir aracı olduğu, siyasetinse diplomasiyle aslında eş anlamlı olmadığı Grey tarafından da ifade edilmiştir. Bkz. *BOA, HR. SFR. (3), 689/49*; 29 Mayıs 1913; İngilizlerin esas olarak 1898 yılında yaptıkları açıklamaya göre de Basra'dan Kuveyt'e uzanacak bir demiryolu yapımının Ruslar ve Almanlar başta olmak üzere Osmanlı'ya dahi verilemeyeceği açıklanmıştı. Hatta sırf bu yüzden Basra konsolosluklarını Hindistan genel valiliğinden alarak Londra'daki merkeze de bağlamışlardı. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* Timaş Yay., İstanbul 2018, s. 145.

[1167] *BOA, HR. SFR. (3), 689/49*; 29 Mayıs 1913.

İran ve Rusya'nın güneyine düşecek, söz konusu bölgeninse kuzeyinde kalan bir Muhammere-Hürremabad demiryolunun kendileri tarafından yapılmasının derdine düşmüşlerdi. Elbette her iki taraftan gelen eleştiriler hükümetlerce değerlendiriliyor ve göğüsleniyordu. Ancak bölgede İngiltere ve Rusya arasında görülen konvansiyonun devam ettirileceği yani onların müttefik olmaya devam edecekleri görülüyordu.[1168] Zaten Bağdat demiryolu üzerindeki gölgenin sahibinin Almanya oluşu bir tarafa, İngilizlerin demiryolu hususunda bölgeden çekildiklerini ilan etmelerinin ardından aslında ilk öne atılan kimse Ruslar olmuşlardı. Demiryolu katiyetle Almanlara bırakılmamalıydı. Korkulan gerçekleşirse eğer Rus mallarının fiyatları düşecek, Avrupa pazarına giremeyecek ve ticarette düşüş yaşanacaktı. Ayrıca Orta Doğu'da İngiltere'nin yanında bir de Almanlarla uğraşmak durumunda kalacaklardı. Daha kötüsü ise Boğazlar Almanların önüne serilecek, hattın geçirilmesi düşünülen Doğu Anadolu'da Osmanlılar güç kazanacaktı. Ne olursa olsun hat, Doğu Anadolu'dan hatta Diyarbakır üzerinden dahi geçirilmemeli, Ankara'dan sonra Konya üzerinden güneye inmeliydi.[1169] İşte bu gibi nedenler Rusların almak istedikleri fakat başarı gösteremedikleri bu demiryolunun yapılmasının veyahut Almanlara verilmesinin engellenmesi durumunu ön plana çıkarmıştı. Hatta görüşleri eğer ki Doğu'da bir demiryolu yapılacaksa bunun kendileri tarafından icra edilmesi olacaktı.[1170] Fakat devletlerinin onayladığı müteşebbislerin Osmanlı makamlarınca kabul görmemesi nedeniyle söz konusu vasıtaya ait yol, Ruslarca inşa edilmemişti.[1171] Viyana'da bulunan Rus elçisinin kardeşinin dahi vermiş olduğu bu

---

[1168] *BOA, HR. SFR. (3), 689/49*; 29 Mayıs 1913.

[1169] Nitekim Rusya'nın tehditleri işe yaramış ve Ankara-Diyarbakır-Musul yerine, Konya-Adana-Halep hattı izlenmişti. Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *OTAM*, S. 6, Ankara 1995, s. 31.

[1170] Ufuk Gülsoy, *Kutsal Proje – Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 242; Ruslar gerçekten de bu durumu engellemek için şart koşarcasına Erzurum'a giden demiryolu hattının da kendilerine verilmesi istemini dile getirmişlerdi. Bununla da kalmamış, demiryoluna akıtılan paranın kendilerine verilmesi gereken savaş (1877-1878) tazminatına da bir engel oluşturduğu savını öne sürmüşlerdi. Öyle ki demiryolu Ankara'ya ulaştığı zaman gerçekten de Rus-Osmanlı ticareti baltalanmış bir konumdaydı. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 129, 137.

[1171] Devlet arşivlerinde söz konusu durumla ilgili olarak Şura-yı Devlet görüşlerinin de bulunduğu hariciye siyasi fonları başta olmak üzere bir belge kitlesi de bulunmaktadır. Ayrıca Amerika Birleşik Devletlerinin St. Petersburg elçiliğinin bildirdiği üzere Rusya İmparatorluğu'nda bulunan 17.400 mil demiryolunun bazı kısımları devlet tarafından yapılmış olmakla birlikte büyük bir porsiyonu özel kooperatifler tarafından gerçekleştirilmişti ve Petersburg'taki Amerikalı 1887 yılı içerisinde Rusya'nın kendi memleketinde dahi (İmparator III. Aleksander'ın tahta çıkış yıldönümü anısına Orta Asya topraklarında açılıp Semerkand'a kadar gideni haricinde) herhangi bir ray döşenmesini beklemiyordu. Bkz. FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1887*, Russia: No. 950. Buna rağmen Rusların demiryollarıyla ilgili alakaları, pek de kendi memleketleri içerisinde olmamasına karşın çıkarları doğrultusunda etrafında gelişim göstermeye devam ediyordu. Yine de Rusya, Fransa'dan gelen para akışını kullanarak 1891 yılında

tekliflere Sultan II. Abdülhamid tarafından Rus yayılmacılığının artmasının engellenmesi yolunda ket vurulduğu da Rusların başarısızlıklarının sebepleri arasında görülmektedir.[1172] Yine de II. Wilhelm ve II. Nikolay Potsdam'da görüşmüş ve konuyu kendi aralarında Osmanlının dahi haberi olmaksızın *tatlıya bağlamanın* yolunu da bulmuşlardı. Demiryolunun kuzey hattı olarak tanımlanabilecek ve sınırda Hanekin'e kadar gelen kısmı Rusların ciddi şekilde nüfuzu altında olan İran tarafından Çarlık

büyük Sibirya demiryolu ağını örmeye başladı. Hatta Osmanlılardan dolayı Kafkaslar ve Vladivostok bölgesindeki demiryollarının yapılması dahi gündeme geldi. V. M. Khvostov, "Nachalo Anglo-Germanskogo Antagonizma Obostreniye Dal'nevostochnoy Problemu", *Istoriya Diplomatii,* c. 2, Ed. V. P. Potemkina, Gosudarstvennoye Izdatelstvo Politicheskoy Literaturu, Moskova 1945, s. 112. Nitekim Ortaylı tarafından bu demiryolunun İran içlerinden gelerek Hanekin'e ulaşan varyantına göre çok daha karlı bir iş olduğunun Rus akıllı maliyeci başbakanı Witte tarafından fark edildiği ve Rus kabinesinin de Transsibirya'nın döşenmesi noktasında onayladıkları belirtilmektedir. Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi – Drang Nach Osten", s. 217. Bu dönemde Rus demiryollarının güçlenmesi ve ekonomiye katkısıyla ilgili önemli değerlendirmeler için bkz. Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar – Erken Dönemden 21. Yüzyıla,* Çev. Kezban Acar, İletişim Yay., İstanbul 2015, ss. 486-488. Bu sefer İstanbul'da bulunan Amerikalının belirttiği üzere onlar Sadrazam'dan Rusların tren yolları hususunda İran ile bir anlaşma yaptığını öğrenmişti. Buna göre İran'da 10 yıl boyunca Ruslardan ya da Rus İmparatorluğu'ndan başkalarının demiryolu inşa etmeleri yasaklanmıştı (1899). Fakat söz konusu gelişme, Amerika İstanbul Elçisi tarafından anlaşmanın yapılmasından üç yıl sonra haber alınmıştı. FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1902,* Turkey: No. 818. Rusların Bağdat demiryoluyla ilgili projeler sunmaları ve ilgi göstermeleriyle alakalı bilgiler İngiliz arşivlerindeki raporlara da yansımıştır. Mevzubahis durumdan 1879 Ocak'ında Layard tarafından Salisbury markizine gönderilen evrakta bahsedilmiştir. Bkz. *TNA, FO, 424/51*; s. 317; Rusların Suriye'de bulunan Trablus (Trablusşam) üzerinden Kuveyt'e varana kadar bölgeye bir hat çekmek istemeleri, Rus tüccarlarının faydalanabileceği ve bölgedeki kömür rezervlerinin taşınarak Rusya içerisine kadar gitmesinin düşünüldüğü demiryolu imtiyazları için Ruslar tarafından Osmanlı'ya projeler sunulduğu bölgedeki İngiliz konsoloslarının raporlarına da yansımıştır. Ancak bilginin sağlandığı kaynak tarafından şöyle bir yorum da dikkatleri çekmektedir: Rusların ortaya çıkarmak istedikleri nüfuz Basra'yı gözeten İngilizlerin refakatiyle çakışarak aynı döneme denk gelmiştir. Bkz. Khaddar, "Neşhat el-konsoliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", s. 349. Farklı kaynaklara göre Ruslar demiryolu yapımında ciddi başarılar elde etmişlerdir. 1891-1903 arasında Rusya'daki demiryollarının uzunluğu iki katına çıkmıştır. Riasanovsky – Steinberg, *Rusya Tarihi,* s. 413. Ayrıca burada hemen belirtilmesi gereken hususlardan birisi de Rusların Bağdat demiryolu ile ilgili her bir girişimlerinin İstanbul'daki Alman diplomatlarını sinirlendirdiğidir. *TNA, FO, 424/200*; s. 20; Elbette aynı "sinirlenme" Rus tarafında da gözlemlenebilmektedir. Nitekim Kaiser II. Wilhelm'in Orta Doğu gezisinin ardından onların Bağdat demiryolu imtiyazını "alacakları" söylentileri dahi Petersburg'da düşmanca karşılanmıştır. Almanya'da bulunan Rus elçisine, bu projenin gerçekleşmesinin ya da diğer bir söylemle Almanya'nın ekonomik başarımlarının Türkiye'deki siyasi hegemonyasına yol açabileceği düşünülmüştür. Almanya'nın yeni pazarlara ihtiyacı olduğu aşikâr olmakla birlikte Rusya'nın buna izin vermemesi gerekmektedir. Bkz. Khvostov, "Nachalo Anglo-Germanskogo Antagonizma Obostreniye Dal'nevostochnoy Problemu", s. 137. Demiryolu ve petrol kavramlarının el ele yürüyor olmalarıyla ilgili olarak bkz. Davut Hut, "Bağdat Demiryolu ve Petrol Mücadelesi", *Die Bagdadbahn – Ein Umriss deutshc-türkischer Beziehungen Gesammelte Beitrage,* Herausgegeben: M. Florian Hertsch – Mutlu Er, Verlag, Hamburg 2016, ss. 73-102; Arzu Tozduman Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası – Petrol ve Arazi,* Timaş Yay., İstanbul 2014, s. 108.

[1172] Nassif, "Mewkuf Britanya min el-Neşat el-Rusî fi Mintaqat el-Haliç el-Arabî", s. 141. Ayrıca Ruslar sağlam adım ve planlarla Osmanlı tarafındaki işlerin yolunda gitmesi ihtimaline karşılık olarak İran'dan da imtiyazlar elde etmişti.

hükümetince yapılacaktı.[1173] Bu, Almanların, Bağdat demiryolunu Ruslara kabul ettirme biçimleri olmuştu.

Dönemine rastlamasından dolayı Bağdat demiryolu ile bir Bağdat Rus Konsolosunun adının yan yana gelişi de Orlov zamanında gerçekleşmiştir. Rusların Bağdat'ta kalan demiryolu hayallerinden ziyade bu tarz ticari amaçlarını gerçekleştirebildikleri coğrafyalardan olan İran'ın kendi diplomatik misyonunun bulunduğu bölgeyle bağlanması tüm dünyanın dikkatini çeken bir gelişmeydi. Bağdat ve civarı bu bakımdan ellerinden kaçsa da İran'da sahip olduklarından ve her ikisinin birbirlerine bağlanmasında etken olacağından ötürü de Orlov söz konusu transferle ilgili bir açıklamada bulunmuştu. Bu ifadeler aslında bir bakımdan malumun da ilanıydı. Eğer ki söz konusu gelişme hayat bulma olanağına sahip olursa *Ruslar da Körfezde İngilizler kadar söz sahibi olabilirlerdi*. Hatta öyle ki Orlov'un bu açıklaması, İngilizlerin uzunca bir süredir korktuğu Rus tehdidinin vücut bulması ve Hindistan'ı artık reel bir tehlike içerisine alması da demek oluyordu. Orlov'un bu durumdan haberdar olması ve bu açıklamaları yapabilme cüretini kendinden görmesi ise tek bir özelliğinden dolayı kaynaklanmıştı. Almanca biliyor olması. Bu sebepten dolayı da kendisi Almanların özellikle Azerbaycan üzerindeki çıkarları başta olmak üzere muhbirlerini iyi kullanmıştı.[1174]

Bağdat ve havalisinde aslında İngiltere'nin ardından gelen güç konumunda görülen Fransa, bölge halkı tarafından da İngiltere'nin arkasından gelen güç olarak görülüyordu. Bu nedenle de toplum onları, İngiltere tarafından bir mağduriyete ya da hayal kırıklığına maruz kaldıklarında bir başvuru mercii şeklinde konumlandırmıştı. Ancak Ruslar gösterdikleri gayret ve çabalar neticesinde Fransızların yerini almayı başarmışlardı. Yine de genel bir çerçeve çizilmeye kalkışılırsa İngiltere'nin özellikle XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren kabuğunu ve sınırlarını kırdığı da rahatlıkla görülebiliyordu. Bu nedenle de Ruslar ve Fransızlar o coğrafyanın ikinci ve üçüncüleri olarak İngiltere'ye karşı bir ittifak içerisine girmişlerdi. [Zaten Rusya, 1881 yılında Bismarck ile anlaşarak girdiği gizli yapılanmalarda da Doğu'da İngiltere'ye karşı olan

[1173] Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 142.
[1174] *QDL, IOR/L/PS/10/624.*

konumunu garanti altına almak için hareket etmişti][1175] Böylece kendi içlerinde Rusların ikincil amacı olan Paris'i devre dışı bırakmak[1176] aynı zamanda birinci amaca yani o coğrafyanın ileri geleni olan İngilizlerin dışarıda tutulmasıyla ilgili getirisini de ortaya çıkaracaktı. Fakat bu *barışçıl çatışmanın* kazananı aynı zamanda müteakiben gelen savaşında galibi olmuştu.

[1175] Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimine Rusya,* s. 314.
[1176] Senchenko, *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* s. 70.

V. SONUÇ

Bağdat Rus Konsolosluğu, aslında metin içerisinde de verildiği üzere 1880 yılında resmî olarak vücuda getirilmiş, konsoloslukların birçoğunda yaşandığı üzere küçük bir gecikme ile ilk konsolosunun görev mahalline geldiği, ilkinden itibaren neredeyse kapanışına kadar olacak şekilde temelde beş konsolosun yer aldığı ve çalışma içerisinde incelendiği, 1886-1889 yılları arasında kapalı olan ancak Fransızların yerlerine baktığı ve 1901 yılında yakınlarındaki diğer temsilciliklerin kurulmasıyla birlikte başkonsolosluk mesabesine yükseltilmiş nihayetinde ise I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapatılmış olan ve Osmanlı topraklarında Rusların en ön plana çıkardıkları müesseselerinden birisi olmuştur. Ayrıca araştırma içerisinde temas edilen son konsolos olarak Arkadi Orlov ön plana çıkarılmıştır ancak aslında kendisinin ardından o topraklara bir Rus daha geldiği de aşikardır. Nitekim bu Rus'un kim olduğu tam manası ile ne Rus ne de Osmanlı kaynakları üzerinden tespit edilebilmiştir. Onun gidişinin ardından E. K. Popov belli bir süre vekaletle bu birimi yönetmiştir. Fakat onun aynı zamanda cihan harbinin başladığı geceye iki dakika kala Van'a görevlendirildiği bilinmektedir. Nitekim Osmanlı katiplerinin ürettikleri sayfalara bakılması o kişinin kim olduğuyla ilgili kafa karışıklığını arttırmaktan başkaca da bir hizmette bulunmayacaktır.

Bağdat Rus Konsolosluğunun aslında yine çalışma içerisinde belirtildiği üzere kuruluş serüveninde açıklanan sebepler dahilinde bir geç kalınmışlık yaşandığı doğrudur. Hatta casusluk ağlarını oluşturmak, ticaretlerini geliştirmek gibi bazı detay sahibi noktalar dahilinde de yer yer metin içerisinde onların geç kalmışlıklarına da temas edilmiştir. Ancak onlar, sonradan açılan diğer diplomatik birimlerle bölgede Rus mevcudiyetini oluşturmak ve ardından yerleştirmek için önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim o eylemlerin ortaya çıkarılmasında kendileri kadar rol oynayan aktörler de bizatihi topraklarında bulundukları Osmanlıların merkezi ve yerel kurumları ile Bağdat'ta bulunan diğer Avrupalı ve bölgesel güçlerin konsoloslukları olmuştur. Bunlar arasından özellikle İngilizlerinki ile beraber Fransa ve Alman birimleri de önemli görevler edinmişlerdir. Baş rakip İngilizler, sonradan alt edilmek üzere o sırada yancılık eden denge unsuru Fransızlar ve engellenmeye çalışılan Almanlar.

Rusya ve Fransa'nın yakınlaşmaları öncelikle Fransa'nın ekonomik açmazda olmasına rağmen yüzyılın hamlesini yaparak sanayisini geliştirmek isteyen Rusya'yı sübvanse etmesiyle başladı. İngiltere'ye karşı Alman kartının Bismarck'ın 1888'de ekarte edilmesiyle birlikte ortadan kaybolması İngilizlere karşı özellikle Doğu'da yanında durmayıp hatta Bağdat Demiryolu gibi hususlarla karşısına geçen bir Almanya'yla yer değiştirmesinden dolayı Rusya 1890'larda Fransa ile olan ekonomik yakınlığını siyasi olarak da arttırma yolunu tuttu.[1177] İngilizler zorunlu olarak Sudan'la ilgilenmeleri gereken yerde 1880'lerde Hindistan'ın güvenliği için gözlerini daha çok buranın bir nevi doğal tamponu haline gelen Afganistan ve Basra Körfezi'ne diktiler. Zaten Orta Doğu'nun anahtarı olan bu sularda sağladıkları hakimiyetin kesinliği de belirtilen o on yılın sonlarına doğru sağlanabildi. Rusya ise 1890'lara kadar Almanların sağladığı ferahlıktan dolayı Bağdat'taki konsoloslarını pek de yormadılar. Ancak İngilizlerin fenerdeki ışığı bu tarafa doğru çevirmeleriyle Konsolosluk yeniden aktif hale getirildiği gibi en yoğun dönemlerini de bu zaman diliminde yaşadı. Bu nedenle de Kruglov, Maşkov ve Orlov gibi isimler daha ön plana çıkan bir konumda bulundular. Yine de 1890'larda Fransa kozu ortaya çıkmış olsa da Rusların hazır kıta beklemesinin sebebi de buydu. Esas rahatlama ise İran üzerinden olsa da 1907 Reval görüşmelerinin gerçekleştirilmesiyle sağlandı ve İngiltere'den yana bir şüphe kalmamış oldu. Tabii burada belirtilen genel görüşe rağmen Rus savaş bakanlığı tarafından; *bu anlaşma ile İngiltere, Orta Doğu'da bizim yardımımızla bizi öldürecek!* yorumunda bulunmuştu.[1178] Zaten yoğunluk arz etmesine karşın konsolosluğun yavaş yavaş sönmesi ve ardından parlaklığını Orlov döneminde yitirmesi de – ancak Reval görüşmelerine rağmen hız kesmeden hem Orlov hem de Petersburg tarafından Orta Doğu'ya yönelik sık adımların atılmaya devam edildiği de unutulmamalıdır – politikadaki genelin buradaki özele yansımasındandı. Nitekim savaş, sadece Osmanlı'da değil, tüm dünyanın diplomatik atmosferinde olduğu üzere Bağdat Rus Konsolosluğu'na son darbenin indirilmesinin en büyük nedeniydi.

Rusya, birçok çalışmanın ve onların yazarlarının belirttiğinin aksine aslında gelişimini son ana kadar sürdürmüştü / ya da en azından bunun için çalışmıştı. Yine de

[1177] Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimine Rusya,* s. 317.
[1178] Multatuli, *Rossiya v Epokhu Tsartsvovanniya Imperatore Nikolaya II,* s. 580.

sermaye yetersizliği veyahut bunun ithalatı neticesinde ekonomi kötüleşmekle kalmamış aynı zamanda emperyal Rusya'nın yayılmasını ve dış politikasını da engellemiştir. Bu durum belki de Bağdat Rus Konsoloslarının zamanında ya da o esnada İngiliz meslektaşlarının yaptıkları gibi harekete geçememelerinin de en büyük nedeni olmalıydı. Bir şekilde buna cesaret edemiyor ya da konumlarını ileri götüremiyor hatta merkezden bu gibi durumlarla ilgili olarak herhangi bir emir almıyorlardı. Daha fenası, aksi doğrultuda talimatlar almış olmalarıydı.

Talimat aldıkları zamansa Ruslar, İngilizlerin aksine çok daha spontane davranıyorlardı. Örneğin en büyük rakipleri İngilizler, konsoloslarının istihbari ve diğer platformlar çerçevesinde uyguladıkları faaliyetlerini en başta ve özellikle arkeolojik çalışmalar ışığında gölgeliyorlardı. Rusların en büyük imkânı ise bu gölgeleme taktiklerini ya anlık gelişmelere odaklamaları ya da İngilizlerin faaliyetlerine *çamur atmak* olarak tabir edilebilecek bir şekilde aslında hasımlarının arkasına sığınarak onlar üzerinden gerçekleştirmeleriydi.

Osmanlı elçi ve konsoloslarının II. Abdülhamid döneminde farklı fonksiyonlar kazanarak Tanzimat tipindeki memurlardan başkalaştıkları görülmektedir. Aynı durum esasında Bağdat Rus Konsolosları için de mevcuttur. Diplomasiyi ve diplomatlığını siyasete yön vermek uğruna kullanan Kruglov'un karşısında çok daha pasif olan ve siyaseti yorumlamak uğruna diplomasiyi kullanan bir Maşkov ve Orlov gözlemlemek mümkündür. Hatta Hans J. Morgenthau'nun ileri sürdüğü diplomasinin dört temel görevi olduğuna dair olan görüşü *Rus kaynaklarında melâke, Osmanlı dokümanlarında ise melâne olarak* gösterilen ve en iyi uygulayan Bağdat Rus Konsolosunun da Kruglov olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur.

Konsolosların Balkanlarda görev icra eden meslektaşlarıyla aynı hatta daha fazlasını simgeleyen faaliyetler içerisine girmelerine rağmen aynı kaderi paylaşmadıklarıdır: birileri tarafından öldürülmek. Yine de metin içerisindeki fragmanlar yapbozu tamamlamak adına birleştirildikleri vakit görülen senaryo, bu konsolosların genellikle Rus Çarlığının yıkılmış olmasının ardından ülkelerine dönmeksizin farklı yerlerde sürgünde iken hayata gözlerini kapamış olmalarıdır. Bu durum fazlasıyla, onların Rusya'ya değil, Çar'a olan bağlılıklarından kaynaklanmıştır. Ayrıca önem

sıralamasında üstte bulunan konsolosların Bağdat'tan yaşadıkları bazı önemli problemler ve olumsuz hadiseler neticesinde *kaldırıldıkları* da dikkatleri çeken bir konumdadır.

Her şey bir tarafa çalışmanın başlangıcında belirtilen "bir sorunsal" aslında üzerine gidilen bir paradigma olarak gösterilmiştir. Bu araştırmanın "tezini" ya da diğer bir alışılageldik söylemle tezin "hipotezini" oluşturmaktadır. Bağdat Rus Konsolosları Rusların sıcak denizlere ya da daha özel bir tabirle Akdeniz'e inmeleri politikasında nasıl bir rol oynamıştır ve sergilediği performansta başarı gösterebilmiş midir? Onların nasıl bir rol oynadıkları zaten konunun seçilmesinde önemli olarak görülmesinden dolayı tercih edildiği gibi detayları bütün bir çalışma boyunca anlatıldığından ötürü burada temas edilmesine gerek olmayan bir duruma işaret etmektedir. Ancak başarıya ulaşıp ulaşmadıkları üzerinde ihtiyatla durulması gereken bir etmendir. Bunun aslında yanıtı iki seçenekli bir yolu göstermektedir ve o cevap zıtlıklar içermektedir. Bağdat Rus Konsolosluğu, Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı güttüğü tarihi emellerinde hem başarılı hem de başarısız olmuştur. Başarısız olmuştur çünkü nihayetinde Çarlık yıkılmış, yerine bu topraklara A.B.D. ile olan mücadelesinden dolayı göz dikmemiş başka bir rejim gelmiş ve tabii göz dikse bile artık buralar Osmanlıların da ellerinden kayıp gitmiştir. Başarılı olmuştur çünkü; bölgede kalitesi düşük ve daha pahalı olmasına karşın petrol başta ticari mallarını satarak o toprakların ihracat ve ithalatta ikinci sıradaki koltuğa oturmayı becerebilmişlerdir, sadece fiili olarak Kafkasya ve Orta Asya üzerinden değil, somut ancak soyut bir tarafı da bulunan bir müessese aracılığı ile İngilizleri Hindistan tarafından da korkutmayı ve endişelendirmeyi başarabilmişlerdir. Ortaya koydukları casusluk faaliyetleri başta olmak üzere dinî, propaganda ve siyasi meseleler üzerinden gerçekleştirdikleri iş aksatma, himaye unsurları ve arkadan iş çevirmek gibi kavramları en iyi haliyle hem o bölgenin sahibi olan önce Osmanlılar (hem merkezi hem yerel yönetime karşı) ardındansa Kuveyt Şeyhi Mübarekü's-Sabah ya da Şeyh Hazal'a karşı değil, aynı zamanda aktif olarak rol alan İngiltere ve almak isteyen Fransa ile Almanya'ya karşı işletmeyi başarabilmişlerdir. Tarih, içerisinde ihtimalleri barındıran bir bilim dalı değildir. Ancak Cihan harbi yaşanmasaydı veyahut o savaştan İngiltere, Çarlık ve Osmanlı Devleti bir bütün şeklinde sağ çıkabilseydi, belki de Ruslar oluşturdukları ve yer yer oturttukları bu sistem üzerinden emellerine ulaşacak ya da ulaşmak noktasında daha da yol katetmiş bir konuma erişebileceklerdi.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kayıtları

I.I. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri*

Ali Emiri Sultan Abdülhamid I (AE.SABH.I.)

53/3796.

Ali Emiri Sultan Selim III (AE.SSLM.III.)

399/23018.

Babıali Evrak Odası (BEO.)

311/23295; 674/50506; 680/50935; 694/52004; 701/52518; 702/52602; 1538/115276; 1622/121607; 1719/128891; 1968/147553; 1991/149305; 1994/149480; 2193/164440; 2274/170547; 2340/175434; 2341/175520; 2344/175733; 2346/175912; 2353/176434; 2357/176756; 2358/176828; 2370/177735; 2385/178821; 2404/180245; 2484/186274; 2487/186481; 2488/186534; 2494/187049; 2495/187079; 2511/188287; 2525/189321; 2587/193961; 2627/196978; 2652/198873; 2657/199201; 2657/199206; 2660/199444; 2661/199529; 2664/199779; 2687/201501; 2694/202026; 2709/203174; 2928/219580; 2942/220600; 2957/221725; 2965/222309; 2970/222738; 2980/223483; 2982/223636; 3039/227879; 3732/279895; 3743/280694; 4088/306597; 4099/307415; 4177/313214; 4187/313972; 4198/314808; 4255/319056.

Bab-ı Asafî Name-i Hümayun Defterleri (A.{DVNS.NMH.)

11/450.

Cevdet Hariciye (C.HR.)

84/4199.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye 4. Şube (DH.EUM.4.ŞB.)

13/48.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye 5. Şube (DH.EUM.5.ŞB.)

18/40; 35/3.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye 6. Şube (DH.EUM.6.ŞB.)

51/69.

Dahiliye Hukuk (DH.H.)

19/3; 19/43.

Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS.)

31/17.

* Belgelerin tam künyeleri metin içerisinde verilmiştir.

Dahiliye Mektubi (DH.MKT.)

158/19; 392/30; 420/48; 440/33; 456/2; 514/87; 571/79; 623/5; 649/24; 650/8; 846/32; 854/83; 924/33; 930/60; 966/21; 996/42; 2111/59; 2310/18; 2325/80; 2353/9; 2434/45; 2504/13.

Dahiliye Mütenevvia (DH.MTV.)

10/8; 10/19; 10/23; 10/70; 24/46.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.)

27/6.

Dahiliye Siyasi Kısım (DH.SYS.)

8/1; 112/7A.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)

46/68; 46/86; 46/260; 47/31; 47/417; 48/58; 48/261; 180/83; 182/88; 165/34; 221/19; 245/54; 245/72; 245/75; 245/96; 246/15; 254/19; 255/91; 256/82; 264/119; 301/108; 304/110; 322/46; 326/71; 338/27; 338/90; 347/64; 352/29; 354/95; 355/62; 366/67; 378/93; 414/67; 446/25; 447/33; 447/132; 448/42; 452/92; 454/27; 454/85; 460/28; 463/88; 464/61; 508/18; 514/56; 561/43; 566/3; 585/93.

Dahiliye Muamelat (DH.TMIK.M.)

184/4; 203/43; 226/37.

Hatt-ı Hümayun (HAT.)

806/37167; 807/37188.

Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.)

19/12; 23/11; 50/13; 51/35; 59/9; 60/13; 62/44; 73/27; 75/13; 75/15; 75/17; 75/18; 75/20; 76/4; 76/9; 77/19; 78/2; 78/17; 81/6; 104/11; 111/7; 111/8; 112/13; 119/29; 159/30; 162/17; 167/24; 168/22; 169/11; 169/18; 169/37; 170/34; 172/13; 172/65; 173/13; 173/31; 173/40; 173/80; 176/21; 177/40; 178/41; 184/74; 189/58; 189/66; 193/77; 194/43; 209/8; 218/11; 218/37; 219/17; 228/27; 228/62.

Hariciye İdare (HR.İD.)

178/23; 2106/50.

Hariciye Mektubi (HR.MKT.)

18/40; 19/53; 150/60; 2118/67.

Hariciye Petersburg Sefareti (HR.SFR.(1).)

170/9; 170/20.

Hariciye Londra Sefareti (HR.SFR.(3).)

8/128; 689/49.

Hariciye Siyasî (HR.SYS.)

91/2; 91/7, 91/8; 91/9; 93/13; 1332/55; 1332/57; 1345/80; 1364/10; 1375/22; 1951/62; 2081/16; 2168/50; 2416/31; 2951/62; 2955/51.

Hariciye Tahrirat (HR.TH.)

37/20; 76/49; 103/97; 117/28; 163/22; 175/58; 197/20; 272/77; 278/6; 278/35; 278/43; 278/60; 279/63; 283/87; 284/101; 286/58; 290/101; 293/78; 295/48; 298/74; 298/76; 299/7; 304/10; 304/106; 316/28; 324/34; 340/120; 342/33; 342/71; 346/28; 363/4; 369/5; 372/85; 375/86; 379/76.

Hariciye Tercüme Odası (HR.TO.)

228/48; 592/38; 628/31.

Hariciye Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM.)

378/41.

İrade Hariciye (İ.HR.)

282/17451; 291/18339; 349/57; 371/41; 395/1.

İrade Hususi (İ.HUS.)

90/55; 102/23; 117/35.

İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM.)

56/1628.

İrade Taltifat (İ.TAL.)

88/75; 221/67.

Mabeyn-i Hümayun İradeleri Evrakı (MB.İ.)

123/150.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

12/52; 102/61.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) – Sadaret Evrakı (TFR.I.A.)

10/925; 16/1543.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) – Kosova Evrakı (TFR.I.KV.)

162/16109.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) – Makamat Evrakı (TFR.I.MKM.)

4/370.

Yıldız Hususî Maruzat (Y.A.HUS.)

162/149; 234/21; 258/1; 295/89; 306/101; 403/75; 403/85; 414/8; 441/60.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)

129/83; 307/177.

Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)

60/34; 249/1.

Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.)

37/93.

Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.)

8/77.

Yıldız Hariciye Maruzatı (Y.PRK.HR.)

19/54.

Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.)

19/11.

Yıldız Umumî (Y.PRK.UM.)

49/85; 75/95.

I.II. Türkiye Diyanet Vakfı – İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi

Vilayet-i Bağdad Salnamesi (h. 1292) Def'a 1

Vilayet-i Bağdad Salnamesi (h. 1299) Def'a 3

Salname (h. 1300) Def'a 4

Salname (h. 1301) Def'a 5

Bin Üç Yüz İki Sene-i Hayriyyesine Mahsus Bağdad Vilayeti Salnamesi (h. 1302) Def'a 6

Salname-i Vilayet-i Bağdad (h. 1303) Def'a 7

Bağdad Eyaletine Mahsus Salname (h. 1309) Def'a 8

Bağdad Salnamesi (h. 1310) Def'a 9

Bağdad Eyaletine Mahsus Salname (h. 1311) Def'a 10

Bağdad Eyaletine Mahsus Salname (h. 1312) Def'a 11

Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h. 1313) Def'a 12

Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h. 1316) Def'a 14

Salname (h. 1317) Def'a 15

Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h. 1318) Def'a 16

Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h. 1319) Def'a 17

Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h. 1321) Def'a 18

Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h. 1323) Def'a 19

Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h. 1324) Def'a 20

Bağdad Vilayet-i Celilesine Mahsus Salname (h. 1325) Def'a 21

I.III. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

Bağdad Vilayet Salnamesi (h. 1328) Def'a (?).

I.IV. Foreign Relations of the United States (FRUS)

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, (*1886,* Turkey: No. 446); (*1887,* Russia: No. 950); (*1888,* II, Turkey: No. 1056); (*1889,* Turkey: No. 347); (*1896,* Persia: No. 370); (*1898,* Russia: No. 456); (*1900,* Turkey: No. 1063); (*1902,* Turkey: No. 818); (*1903,* Turkey: No. 752-781); (*1904,* Turkey: No. 884-888); (*1904,* Turkey: No. 900-905); (*1905,* Turkey: No. 983).

I.V. İngiltere Milli Arşivi / The National Archives (TNA), Foreign Office (FO)

424: 4; 10; 19; 24; 26; 27b; 42; 48; 51; 132; 137; 142; 182; 184; 192; 200; 205; 210; 212; 213; 220; 222; 223; 229; 248; 250; 251.

I.VI. Qatar Digital Library (QDL) – Katar Milli Kütüphanesi Dijital Platformu

IOR* (Indian Office Records)*: *L/MIL/17/5/3229*; *IOR/L/MIL/17/15/41/3 [A Handbook of Mesopotamia, vol. II, Intelligence Department – Naval Staff, London 1917].*

L/PS/9/76/102; *L/PS/10/188*; *L/PS/10/212*; *L/PS/10/267*; *L/PS/10/291/2*; *L/PS/10/624*; *L/PS/18/B24*; *L/PS/18/B195*; *L/PS/18/C97*; *L/PS/20/C91/1*; *L/PS/20/C91/2*; *L/PS/20/C91/4*; *L/PS/20/C260*;

MSS-EUR, F111/352; *MSS-EUR, F111/358*; *MSS-EUR, F111/383*

R/15/1/471; *R/15/1/726*;

I. VIII. Library of Congress (Kongre Kütüphanesi) – Amerika Birleşik Devletleri Gazeteleri

Americus Times-Recorder, 20 November 1914

New-York Tribune, 8 February 1915.

South Bend News-Times, 7 November 1914.

The Lakeland Evening Telegram, 20 November 1914.

The McCarthy Weekly News, 19 March 1921.

The Washington Herald, 4 November 1914.

I.IX. İngiliz Gazeteleri

The Missionary Herald, vol. LXXVI, Cambridge 1880.

The Missonary Herald, vol. LXXXV, Boston 1889.

The Missionary Herald, vol. XCVIII, Boston 1902.

I.X. Osmanlı Gazeteleri

İkdam, S. 3099, 30 Ocak 1903.

Malumat, S. 140, 20 Ekim 1897.

Servet, S. 19, 1 Temmuz 1898.

Sırat-ı Müstakim, S. 111, 16 Şevval 1328 / 21 Ekim 1910.

Tanin, S. 1965, 12 Haziran 1914

II. Basılmış Kaynaklar

Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri, DAGM Yay., Ankara 2010.

Ahmed Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Devlet Yönetimi*, c. 4, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yay., İstanbul 2019.

_____, *Tezâkir – 40 Tetimme*, Yay., Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara 1986.

Binbaşı M. Nasrullah - Kolağası M. Rüşdü - Mülazım M. Eşref, *Osmanlı Atlası – XX. Yüzyıl Başları*, Haz. Rahmi Tekin – Yaşar Baş, OSAV Yay., İstanbul 2003.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi – II, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003.

Gaius Suetonius Tranquillus, *On İki Ceasar'ın Yaşamı*, Çev. Fafo Telatar – Gül Özaktürk, TTK Yayınları, Ankara 2008.

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakîkat – Tarihi Hakikatların Aynası*, Haz. İsmet Miroğlu, Berekât Yayınevi, İstanbul 1983.

"Nizamat-ı Daire-i Hariciye – Memalik-i Mahruse-i Şahane'de Bulunan Düvel-i Ecnebiyye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname'nin Tercümesi Suretidir", *Düstur*, Tertib 1 – c. 1, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1329 [1911] – [erişim: TBMM Kütüphanesi], ss. 772-775.

Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat, Ed. Cengiz Eroğlu vd., Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara 2006.

Salih Münir Paşa, *Diplomasi: Malumat-ı Esasiye*, Yay. Haz., Ahmet Dönmez – Refika Kart, Palet Yay., Konya 2018.

Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye - I, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003.

Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye – III, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003.

Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye – IV, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yay., İstanbul 2003.

III. Literatür

III.I. Araştırma İnceleme Eserleri

ACAR, Kezban. *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimine Rusya*, İletişim Yay., İstanbul 2014.

ADAMOV, Aleksandr. *Iraki Arabskii – Bassorskii Vilayet v Ego Proshlom i Nastoyashem*, Sankt Peterburg 1912.

ADITATAR, Funda. "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* c. XXVI, S. 1, 2011, ss. 1-34.

AKHMEDOVA, Laura Sharabutdinovna. *Politika Anglii v Zone Persidskovo Zaliva v Poslednei Treti XIX – nachale XX. vv (1870-1914),* Dagestanskii Gosudartsvenii Universitet, Dissertatsiya Doktora, Maaçkale 2004.

AKSÜT, Ali Kemali. *Profesör Mehmed Ali Aynî – Hayatı ve Eserleri,* Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944.

AKŞİN, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İmge Yay., Ankara 2011.

AL-ADYANI, Raşed. *Kuveitsko-Rossiskie Otnoshenniya vı Obşem Kontekste İstoricheskogo Protsessa i Mejdunarodnoi Politiki,* Diplomaticheskaya Akademiya MID Rossii, Dissertatsiya Doktora, Moskova 2005.

ALBAYRAK, Mustafa. "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *OTAM,* S. 6, Ankara 1995, ss. 1-38.

ALEKSANDRENKO, V. N. *Sobranie Vajneyshikh Traktatov i Konventsii – Zakluchennıkh Rossiey cı Inostrannımi Derjavami (1774-1906),* Tipografiya Varshavskago Uchebnago Okruga, Varşova 1906.

ALEKSEEV, Mikhail. *Voennaya Razvedka Rossii – Ot Riyurika Do Nikolaya II,* Kniga II, Russkaya Razvedka, Moskova 1998.

ANDERSON, Matthew Smith. *Doğu Sorunu 1774-1923 – Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme,* Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.

ANDRIÇ, Ivo. *Drina Köprüsü,* Çev. Hasan Âli Ediz – Nuriye Müstakimoğlu, İletişim Yay., İstanbul 2015.

ARI, Bülent. "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy – Convential or Unconvential?,* Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave Macmillan, Hampshire-New York, 2004, pp. 36-59.

ARMAOĞLU, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi,* Alkım Yay., İstanbul 2010.

_____. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi,* Alkım Yay., İstanbul 2012.

ARSENIEV, Aleksei Borisovich. *Russkie v Serbii,* Belgrad 2009.

ARSLAN, Melikşah. *Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti 1847-1914,* TTK Yay., Ankara 2022.

ARTUÇ, Nevzat. "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909 – 15 Mart 1911)", *Belleten,* c. LXXIV, S. 271, Ankara 2010, ss. 833-870.

ASCHER, Abraham. *Kısa Rusya Tarihi,* Çev. Yavuz Alogan, Say Yay., İstanbul 2020.

ATALAR, Münir. "Osmanlı Yönetiminde Ortadoğu Arap Eyaletleri (Osmanlı Arap İlişkileri)", *Yeni Türkiye – Osmanlı Özel Sayısı*, S. 31, Ankara 2000, ss. 165-172.

AYAR, Mesut. *Osmanlı Devletinde Kolera – İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.

AYDIN, Mithat. "19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkan'larında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 32, S. 53, Ankara 2013, ss. 17-54.

_____. "Misyonerlik Kıskacında Nesturiler: Katolik, Ortodoks ve Protestan Misyonerlerin Nesturiler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Siyasi Sonuçları", *Erdem*, S. 60/1, 2011, ss. 1-30.

BABINGER, Franz. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982.

BAYATLI, Nilüfer. *XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti*, TTK Yay., Ankara 1999.

BAYSUN, Cavid. "Bağdad – Osmanlılar Devrinde Bağdat'ın Tarihi", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. 2, Eskişehir 1997, ss. 205-211.

BEKLEMISHEV, N. N. "O Russko-Yaponskoy Voyne Na More", *Istoriya Rossiykogo Flota v Illiyuctratsiyakh – Obmundirovanie i Voorujenie*, Izdatelstvo ACT, Moskova 2019, cc. 461-557.

BELAVENETS, P. I. "Nujen li Nam Flot i Znachenie Ego v Istorii Rossii", *Istoriya Rossiykogo Flota v Illiyuctratsiyakh – Obmundirovanie i Voorujenie*, Izdatelstvo ACT, Moskova 2019, cc. 417-460.

BELOKUROV, Sergey Alekseevich. *O Posolskom Prikaze*, Moskova 1906.

BERBER, Oktay. "Göktürk Dönemi Türk Diplomasisinin Hususiyetleri Üzerine", *Kerkük Çok Irak Değil, Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan – Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Ed. Alpaslan Demir vd., Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017, ss. 33-46.

BERKES, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2013.

BERRIDGE, R. Geoff. "Dragomans and Oriental Secretaries in the British Embassy in İstanbul", *Ottoman Diplomacy – Convential or Unconvential?*, Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave Macmillan, Hampshire-New York, 2004, pp. 151-160.

BEYDİLLİ, Kemal. "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifâklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 35-43.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı. "The Construction of the Bagdad Railway and Its Impact on Anglo-Turkish Relations 1902-1913", *OTAM*, S. 16, Ankara 2004, pp. 109-129.

BOSTAN, İdris. *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yay., İstanbul 2015.

BOSTAN, Zeynep. *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri – II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi,* Kitap Yay., İstanbul 2021.

BOSTANCI, Mustafa. *Irak'ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali),* Berikan Yay., Ankara 2020.

BOUQUET, Olivier. *Sultanın Paşaları (1839-1909),* Çev. Devrim Çetinkasap, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.

BOURNE, Kenneth. "İngiltere ve Girit İsyanı, 1866-69", Çev. Yuluğ Tekin Kurat, *Tarih Araştırmaları Dergisi,* c. 1, S. 1, 1963, ss. 249-274.

BOZDAĞ, İsmet. *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri,* Pınar Yay., İstanbul 1986.

CANATAR, Mehmet. "Kavas", *DİA,* c. 25, TDV Yay., Ankara 2022, ss. 66-68.

_____. "Osmanlı Devleti'nde Kavaslar ve Kavas Teşkilatı", *İlmi Araştırmalar,* S. 4, İstanbul 1997, ss. 67-88.

_____. "Osmanlı Devleti'nde Yasakçılar", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı,* c. 1, Ed. Feridun M. Emecen vd., Timaş Yay., İstanbul 2013, ss. 359-404.

CEYLAN, Ebubekir. *Modern Irak'ın Osmanlı Kökenleri,* Çev. Kenan Koçak, Vakıfbank Kültür Yay., İstanbul 2022.

_____. *The Ottoman Origins of Modern Iraq,* New York 2011.

CHERNOV, Oleg Aleksandroviç. *Diplomaticheskii Korpus Rossiyskoy İmperii Koncha XIX – Nachala XX vv. Opit Analiticheskoy Biografii (Po Materialam N. V. Charikova),* Avtoreferat Dissertatsii Na Conskanie Uchenoy Stepeni Doktora İstoricheskih Nauk, Saratov 2019.

ÇADIRCI, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* TTK Yay., Ankara 2013.

ÇAKMAK, Aydın. *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti,* Ötüken Yay., İstanbul 2020.

ÇETİNKAYA, Arzu. *Rusya'nın Ortadoğuya Yönelik Dini Politikalarında Misyoner Kurumları (1840-1917),* Hiperyayın, İstanbul 2018.

ÇETİNSAYA, Gökhan. *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi,* Çev. Zehra Savan, Küre Yay., İstanbul 2020.

ÇİÇEK, Kemal. "Baltacı Mehmet Paşa ve Prut Savaşı", *Baltacı Mehmet Paşa Sempozyumu Bildirileri,* Der. Kemal Çiçek, Karam Yay., Ankara 2007, ss. 3-18.

_____. "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum,* S. 146, 1996.

DAVIES, Norman. *Avrupa Tarihi,* Çev. Burcu Çığman vd., İmge Yay., Ankara 2011.

DAVISON, Roderic. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, Çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı Yay., İstanbul 2005.

_____. "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", Çev. Hayrettin Pınar, *Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Ed. Halil İnalcık – Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2012.

DEMİRYÜREK, Mehmet. "The Spain Consulate in Smyrna (1786-1806)", *Musa Çadırcı'ya Armağan Yazılar,* Ed. Selda Kılıç – Bekir Koç – Tülay Ercoşkun, Bilgin Kültür Sanat Yay., Ankara 2012, ss. 101-105.

DİNGEÇ, Emine. "16. ve 17. Yüzyıllarda Taşra'da Yasakçılar", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 7, Konya 2009, ss. 129-143.

DOĞAN, Güner. *Venediklü ile Dahi Sulh Oluna – 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Venedik İlişkileri,* İletişim Yay., İstanbul 2017.

DOĞANTEKİN, Ersin. "Osmanlı İdaresinde Musul Eyaleti (XVI-XVIII. Yüzyıllar)", *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu,* Ed. Tolga Akay – Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, ss. 137-150.

DÖNMEZ, Ahmet. *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi – Diplomasi ve Reform (1833-1841),* Kitap Yay., İstanbul 2014.

DUALI, Şir Muhammed. *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din-Devlet İlişkileri,* İz Yay., İstanbul 2014.

DUMMONT, Paul. "Yahudiler, Araplar ve Kolera: 19. Yüzyıl Sonunda Bağdat'ta Cemaatler Arası İlişkiler", Çev. Ali Berktay, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri,* Ed. Paul Dummont – François Georgeon, Tarih Vakıf Yurt Yay., İstanbul 1996.

DURAN, Mehmet Önder. *Türkistan Sınırında Volga Almanları,* Timaş Akademi Yay., İstanbul 2023.

DU QUENOY, Paul. "The Russian Empire and Egypt 1900-1915: A Case of Public Diplomacy", *Journal of World History,* Vol. 19, No. 2, June 2008, pp. 213-233.

ed-DÜRÎ, Abdülaziz. "Bağdat – Genel Bakış", *DİA,* c. 4, TDV Yay., İstanbul 1991, ss. 425-433.

EMECEN, Feridun. "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", *İslam Araştırmaları Dergisi,* S. 3, 1999, ss. 83-90.

ENGEL, A. Barbara. MARTIN, Janet. *Rusya Tarihi,* Çev. Feyyaz Şahin, İnkılap Yay., İstanbul 2010.

ENGİN, Vahdettin. *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid,* Yeditepe Yay., İstanbul 2018.

_____. *Pazarlık,* Yeditepe Yay., İstanbul 2018.

EPPEL, Michael. "The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan During the First Half of the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies,* vol. 44, Issue: 2, 2008.

ERASLAN, Cezmi. "Irak'ta Türk İngiliz Rekabeti (1876-1915)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi – Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı,* S. 35, İstanbul 1994, ss. 223-251.

ERBAŞ, Fatih. *Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi – 19. Yüzyıl Donanmaları,* İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019.

ERDOĞDU, Teyfur. "1856 Paris Kongresi – 1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası", "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 149-172.

ERSOY, Osman. "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* c. 2, S. 2, 1964, ss. 237-249.

FIGES, Orlando. *Nataşa'nın Dansı – Rusya'nın Kültürel Tarihi,* Çev. Figen Dereli, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2018.

FINDLEY, Carter Vaughn. "Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Kuruluşu: III. Selim ve II. Mahmud Döneminde Bürokratik Reformun Başlangıcı", Çev. Sezai Balcı, *History Studies,* c. 5, S. 4, 2013, ss. 311-332.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform – Babıali 1789-1922,* Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakıf Yurt Yay., İstanbul 2014.

FORTNA, C. Benjamin. "II. Abdülhamid'in Saltanatı", Çev. Zuhal Bilgin, *Türkiye Tarihi 1839-2010 – Modern Dünyada Türkiye,* Ed. Reşat Kasaba, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, ss. 71-97.

GOLDEN, B. Peter. "Güney Rusya Bozkırlarının Halkları", Çev. Ayda Arel, *Erken İç Asya Tarihi,* Ed. Denis Sinor, İletişim Yay., İstanbul 2009, ss. 345-382.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip. "Konsolos", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* c. 6, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1997, ss. 836-840.

GÖRÜR, Halil İbrahim. *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Başkonsolosluğu (1875-1879),* Gazi Kitabevi, Ankara 2023.

GÜLCÜ, Erdinç. "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Bağdat Vilayeti'nde Meydana Gelen İsyanlar ve Eşkiyalık Hareketleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 57, Erzurum 2016, ss. 1809-1837.

GÜLSOY, Ufuk. *Kutsal Proje – Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları,* Timaş Yay., İstanbul 2010.

GÜMÜŞ, Musa. *Güç ve Diplomasi – Mısır Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid,* Kitabevi Yay., İstanbul 2018.

GÜVEN, Okan. ŞENTÜRK, Oğuz. "Selanik Romanya Konsolosluğu ve Faaliyetleri (1879-1912)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 5, S. 3, 2021, ss. 555-575.

HALAÇOĞLU, Yusuf. "Bağdat – Osmanlı Dönemi", *DİA*, c. 4, TDV Yay., İstanbul 1991, s. 433-437.

HAMILTON, Angus. *Afghanistan*, Heinemann, London 1906.

HATHAWAY, Jane. *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018.

HAYTA, Necdet. ÜNAL, Uğur. "Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazıcılığı (1789-1908)", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin – Ahmet Şimşek, Yeditepe Yay., İstanbul 2017, ss. 137-154.

HEYD, Uriel. *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975.

HOSKING, Geoffrey. *Rusya ve Ruslar – Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, Çev. Kezban Acar, İletişim Yay., İstanbul 2015.

HOURANI, Albert. *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yay., İstanbul 2020.

HUT, Davut. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, İstanbul 2000, ss. 115-140.

_____. "Bağdat Demiryolu ve Petrol Mücadelesi", *Die Bagdadbahn – Ein Umriss deutshc-türkischer Beziehungen Gesammelte Beitrage*, Herausgegeben: M. Florian Hertsch – Mutlu Er, Verlag, Hamburg 2016, ss. 73-102.

_____. "Gertrude L. Bell'in Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Irak Krallığı'nın Kurulmasındaki Rolü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 35, İstanbul 2016, ss. 117-166.

_____. "İttihad ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesinin Teşekkülü ve II. Meşrutiyet'in İlânının Bağdat'taki Yansımaları", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu, 7-8-9 Kasım 2008*, c. II, Ed. İsmail Safa Üstün, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2011, ss. 517-532.

IM HOF, Ulrich. *Avrupa'da Aydınlanma*, Çev. Şebnem Sunar, Literatür Yay., İstanbul 2004.

IŞIK, Zekeriya. "Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde İngiltere'nin Rolü (1789-1876)", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, S. 20, 2011, ss. 221-239.

IVANOV, I. C. (predsedatel'), *Ocherki Istorii Ministerstva Inostrannıkh Del Rossii*, t. 3, Olma-Press, Moskova 2002.

İLGÜREL, Mücteba. "Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-1829 İlk Rus İstilası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi – Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı*, S. 35, İstanbul 1994, ss. 167-176.

İNALCIK, Halil. "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi,* Eren Yay., İstanbul 2009, ss. 259-317.

_____. "Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. XV-XVIII.

İNANIR, Emine. *Rusların Gözüyle Istanbul,* Kitabevi, İstanbul 2013.

İPŞİRLİ, Mehmet. "Osmanlı Devletinde 'Eman' Sistemi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 3-11.

İSKİT, Temel. *Diplomasi – Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2020.

İSMAİLOVA, Almaz. "19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın Başlarında Rusya İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu ile Ticari İlişkilerinin İncelenmesinde Arşivlerin Rolü", *Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü,* Ed. Duygu Türker Çelik vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2017, ss. 180-193.

İŞÇİ, Onur. "Rus Tarih Literatüründe 1905 Krizi ve Ekim Devrimi'ne Giden Yol", *1917 – Rusya'da Devrimde Devrim,* Haz. Mehmet Ö. Alkan – Y. Doğan Çetinkaya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018, ss. 71-84.

İŞÇİ, Onur. ÖNOL, Onur. *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü 1881-1917,* Kronik, İstanbul 2019.

IVANOV, Vladimir Alekseevich. *Payatdesayat Let na Vostoke*, Nauka Vostoçnaya Literatura, Moskova 2019.

JADIE, Mounir Abboud. "Siyasat el-Lord Salizbuyri al-misal al-Sharqiat 1895-1896", *Mejalat el-Ustad,* c. 2, S. 206, 2013, pp. 79-106.

KAMALOV, Ablet. "Russkiye Konsulstva v Sintsiane (Konets XIX-Nachalo XX vv.) – Russian Consulates in Xinjiang (late XIX-early XX centuries) by Vladimir Galiyev, Almaty, Atamura 2011, 464 pp", *Central Asian Survey,* pp. 180-183.

KAMALOV, İlyas. (Haz.).*Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi,* TTK Yay., Ankara 2011.

_____. (Haz.). *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu,* Yeditepe Yay., İstanbul 2009.

KAPICI, Özhan. "18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Rus Hariciyesinde Turkologiya, Osmanistika ve Oryantalistika", *Toplumsal Tarih,* S. 247, 2014, ss. 74-85.

KARABALIK, Kamuran. "Birinci Dünya Savaşı'nda İran'da Rusya Destekli Nasturi Olayları ve Osmanlı Devleti (1914-1917)", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* c. 15, S. 2, 2020, ss. 450-463.

KARADENİZ, Yılmaz. *İran Tarihi (1700-1925),* Selenge Yay., İstanbul 2012.

KARAKULAK, Mesut. *Osmanlı Sularında Rus Vapurları – Buharlı Çağında Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914),* TTK Yay., Ankara 2020.

KARTIN, Cengiz. *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1843-1852),* İdeal Kültür Yay., İstanbul 2020.

_____. "İngiliz Konsolosluk Sistemi ve Osmanlı Devleti (1825-1850)", *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi – Makaleler I,* Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya – Uğur Kurtaran, Altınordu Yay., Ankara 2020, ss. 287-318.

_____. "İngiltere'nin Musul Politikası (1800'lerden Lozan'a)", *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu,* Ed. Tolga Akay – Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, ss. 301-356.

KHADDAR, Saleh Mohammed. "Neşhat el-Konsuliyet el-Britanya fi el-Kuveyt 1886-1945", *Mecelle-i Külliye el-Terbiye el-Binnas,* c. 22(2), 2011, ss. 344-355.

KHEVROLINA, Viktoriya Maksimovna. *Rossiiskii Diplomat Graf Nikolay Pavloviç Ignatiev,* Kvadriga, Moskova 2004.

KHVOSTOV, V. N. "Nachalo Anglo-Germanskogo Antagonizma Obostreniye Dal'nevostochnoy Problemu", *Istoriya Diplomatii,* c. 2, Ed. V. P. Potemkina, Gosudarstvennoye Izdatelstvo Politicheskoy Literaturu, Moskova 1945, ss. 107-139.

_____. "Obrazovanie Antantı (1904-1907 gg.)", *Istoriya Diplomatii,* c. 2, Ed. V. P. Potemkina, Gosudarstvennoye Izdatelstvo Politicheskoy Literaturu, Moskova 1945, ss. 160-180.

KILIÇ, Remzi. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Musul Vilayeti", *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu,* Ed. Tolga Akay – Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, ss. 169-182.

KINLI, Onur. *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi,* İmge Yay., Ankara 2006.

KIRIŞMAN, Mustafa. "Fransız Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Musul", *Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu,* Ed. Tolga Akay – Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2019, ss. 281-300.

KOCABAŞOĞLU, Uygur. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 179-187.

_____. *Majestelerinin Konsolosları,* İletişim Yay., İstanbul 2004.

KOLOĞLU, Orhan. "Fransız Devriminin Osmanlı Diplomasisinde Yarattığı Hareketlilik", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 13-19.

_____. "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 127-135.

KONAN, Belkıs. "Osmanlı Devleti'nde Protégé (Koruma) Sistemi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* c. 58, S. 1, 2009, ss. 169-188.

_____. "Yabancıların Osmanlı Devletinde Seyahat Özgürlükleri", *CIEOPO 6. Ara Dönem Bildirileri,* c. II, Ed. Adnan Şişman – Tuncer Baykara – Mehmet Karayaman, İzmir 2011, ss. 849-856.

KOUDRYAVTSEVA, E. P. "Pervie Rossisyskie Konsulstva v Kitae", *Vestnik MGIMO-Universiteta,* 3(60), 2018, cc. 59-71.

KÖSE, Osman. *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması,* TTK Yay., Ankara 2006.

_____. "19. Yüzyılda Samsun'da İran Misyonu: Tüccarlar, Konsolosluk ve Hüseyniyye (Acem) Tekkesi", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik/Samsun,* c. I, Ed. Osman Köse, Samsun 2013, ss. 165-177.

_____. "Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Turkish Studies,* S. 2, 2006, ss. 141-155.

KRYUCHKOV, Igor Vladimirovich. "Irak i Araviya Vneshney Torgovle Rossii i Konche XIX – Nachale XX vv. vı Donesenniyakh Rossiyskikh Diplomatov", *Gumanitarnie i Yuridicheskie Issledovaniya,* 2017, cc. 54-61.

KUNERALP, Sinan. ELDEM, Edhem. "Etkinlikler – Diplomasi ve Batı ile İlişkiler", *https://archives.saltresearch.org*, 2004.

KUNERALP, Sinan. "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 113-126.

KURAN, Ercüment. "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 55-59.

_____. "Osmanlı Devletinin Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıdkı Efendi, 1803-1811", *Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,* TTK Yay., Ankara 1988, ss. 39-43.

KURAT, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi – Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* TTK Yay., Ankara 2010.

_____. *Türkiye ve Rusya – XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919),* TTK Yay., Ankara 2011.

KURŞUN, Zekeriya. AKYILDIZ, Ali. *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi,* İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

KURT, Burcu. "Discovery of Oil and Oil Based Environmental Pollution in Ottoman Iraq: The Incident of Mohammarah (1913-1914)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi,* c. IV, S. 2, 2015, ss. 162-177.

_____. *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914*, Küre Yay., İstanbul 2015.

_____. "Osmanlı Irak'ında Gündelik Hayatı Modernleştirme Çabalarına Bir Örnek: Bağdad Şehri Tramvay Projeleri", *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat,* Ed. Kerim İlker Bulunur – Fatih Bozkurt – Mahmut Cihat İzgi, Sakarya Üniversitesi Osmanlı Merkezi Araştırmaları (OSAMER), İstanbul 2017, ss. 49-81.

KURTCEPHE, İsrafil. AKGÜL, Suat. "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", *OTAM,* S. 6, Ankara 1995, ss. 249-256.

KUZNECHOV, Aleksandr Igorevich. *Podgotovka i Vospitanie Diplomata v Rossiskoi Imperii,* Moskovskii Gosudartsvenii İnstitut Mejdunarodnıkh Otnoshenniy Universitet MID Rossii, Dissertatsiya Doktora, Moskova 2015.

KUZNECHOVA, Anna Vasilievna. *M. N. Veniyukov: Mezhdunarodniye Otnosheniyyai Vneşniya Politika Rossii (Vtoraya Polovina XIX – Naçalo XXV.),* Irkutskiy Gosudarstvenii Pedagogicheskiy Universitet, Dissertatsiya Doktora, Irkutsk 2002.

KUZUCU, Serhat. "Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* c. 35, S. 59, Ankara 2016.

KÜÇÜK, Cevdet. "Hasan Fehmi Paşa", *DİA,* c. 16, TDV Yay., İstanbul 1997, ss. 322-323.

KÜÇÜK, Evren. *Türkiye-İsveç İlişkileri (1914-1938),* TTK Yay., Ankara 2017.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer. "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy", *Ottoman Diplomacy – Convential or Unconvential?,* Ed. A. Nuri Yurdusev, Palgrave Macmillan, Hampshire-New York, 2004, pp. 131-147.

LEE, J. Stephen. *Avrupa Tarihinden Kesitler*, c. II, Çev. Savaş Aktur, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2010.

LEWIS, Bernard. *Modern Ortadoğu Nasıl Kuruldu?*, Çev. Doğan Terzi, Kronik, İstanbul 2022.

LÜTFULLAH A. *Sefaret Kâtipleri ve Ataşemiliterler*, c. I-II, İlhami Matbaası, İstanbul 1929.

MALCOLM, Noel. *Agents of Empire – Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World,* Allan Lane, London 2015.

MAZOWER, Mark. *Selanik – Hayaletler Şehri: Hrisrtiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950,* Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2020.

METİN, Barış. "Rus Konsolos Raporlarına Göre Bağdat ve Havalisinde, Büyük Güçlerin Ekonomik ve Ticari Mücadeleleri (1907-1909)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 22, S. 1, Elazığ 2012, ss. 235-245.

MIHAILOV, Vadim Viktorovich. *Vostoçniy Vopros i Pozitsii Velikobritannii i Rossii v Pervoi Mirovoi Voine*, Sankt Peterburg Gosudarsvenii Universitet, Dissertatsiya Doktora, St. Petersburg 2009.

MONTEFIORE, Simon Sebag. *Romanovlar (1613-1918),* Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2018.

MULTATULI, V. Petr. *Rossiya v Epokhu Tsartsvovanniya Imperatore Nikolaya II Blagochestivogo,* t. I, Russkii Izdatelskii Tsentr, Moskova 2017.

NASSIF, Fawaz Matar. "Mewkuf Britanya min el-Neşat el-Rusî fi Mintaqat el-Haliç el-Arabî", *Mecelle-i Camia-i el-Anbar el-Ulum el-İnsaniyye,* S. 4, 2011, ss. 138-149.

NIKOLAYEV, Nikolay Nikolayevich. *Russkaya Afrika,* Veche, Moskova 2009.

NIKONOV, Oleg Aleksandroviç. "Stanovlenie Otnosheniy Rossiyskoy Imperii s Regionom Persidskogo Zaliva", *Lokus: Lyudi, Obşestvo, Kulturı, Sm'ısl',* 4, 2015, cc. 88-99.

_____. *Politika Rossiskoyi İmperii ba Srednem Vostoke vo vtoroi Polovine XIX. Veka,* Prometei, Moskova 2015.

_____. "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi Politikasının Teşekkülü", Çev. Okan Güven, *Kadim,* S. 2, 2021, ss. 163-173.

NURIMANOV, Ildar Anviyarovich. "Stanovlenie Palomnicheskıkh Marshrutov Musulman Rossiskoi İmperii v Araviyu vo vtoroi polovine XIX – Nachale XX v.", *Vostokovedenie,* vol (seriya) 13, no: 2, Vestnik Moskovkogo Universitata, ss. 74-90.

OBA, Ali Engin. "Kültür ve Kamu Diplomasileri Açısından Bir Yumuşak Güç Unsuru Olarak Türk Arşivleri: Bir Örnek", *Diplomasi ve Dış Politika Araştırmalarında Arşivlerin Rolü,* Ed. Duygu Türker Çelik vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2017, ss. 241-253.

ORTAYLI, İlber. "Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi – Drang Nacht Osten", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 215-221.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* Timaş Yay., İstanbul 2010.

_____. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* TTK Yay., Ankara 2011.

_____. *Son İmparatorluk Osmanlı,* Timaş Yay., İstanbul 2011.

_____. *Üç Kıtada Osmanlılar,* Timaş Yay., İstanbul 2011.

Osmanlı Döneminde Irak – Plan, Fotoğraf ve Belgelerle, DAGM, İstanbul 2006.

ÖZAL, İlkin Başar. *İstihbaratın Kısa Tarihi – Gölge Oyunu,* Timaş Yay., İstanbul 2019.

ÖZÇELİK, Emirhan. "Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Basra Seferleri ve Basra Eyaletinin İntizamı (1667-1671)", *Kadim,* S. 4, 2022, ss. 1-25.

ÖZDAL, Barış. "1. Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri", *Diplomasi Tarihi II,* Ed. Barış Özdal – Kutay Karaca, Dora Yay., Bursa 2020.

_____. "Diplomasi", *Diplomasi Tarihi I,* Ed. Barış Özdal – Kutay Karaca, Dora Yay., Bursa 2020.

_____. "Modern Diplomasinin Gelişiminde Etkili Olan Unsurlar", *Diplomasi Tarihi I,* Ed. Barış Özdal – Kutay Karaca, Dora Yay., Bursa 2020.

ÖZKAPLAN YURDAKUL, Nurcan. *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?,* Kronik, İstanbul 2018.

ÖZTÜRK, Necdet. YILDIZ, Murat. *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları – Osmanlı Tarihçileri,* Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.

PETROSYAN, Yurii Ashotovich. *Rossiiskaya İstoriografiya Osmanskoy Imperii XVIII-XX vv.* Nauka, St. Peterburg 2012

POLAT, Hüseyin (Haz. – Çev.). *Kuruluşundan XII. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Bağdat ve Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi,* TTK Yay., Ankara 2019.

POLATCI, Türkan. (Haz.). *Şehdî Osman Efendi – Rusya Sefâretnâmesi 1757-1758,* TTK Yay., Ankara 2011.

PRIMAKOV, Yevgeni Maksimoviç. *Rusların Gözüyle Ortadoğu,* Çev. Olga Tezcan, Timaş Yay., İstanbul 2010.

REÇBER, Kamuran. *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku,* Dora Yay., Bursa 2011.

_____. "Konsolosluk", *Diplomasi Tarihi I,* Ed. Barış Özdal – Kutay Karaca, Dora Yay., Bursa 2020, ss. 45-47.

ROBERTS, John Morris. *Avrupa Tarihi,* Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Yay., İstanbul 2010.

RIASANOVSKY, V. Nicholas. STEINBERG, D. Mark. *Rusya Tarihi – Başlangıçtan Günümüze,* Çev. Figen Dereli, İnkılap Yay., İstanbul 2016.

RYAN, Andrew. *Sonuncu Dragoman,* Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, TTK Yay., Ankara 2015.

SABEL, Robbie. "The Role of the Legal Advisor in Diplomacy", *Diplomacy and Statecraft,* Vol. 8, No. 1, 1997, pp. 1-9.

SAHİLLİOĞLU, Halil. "Osmanlı Dönemi Irak'ın İdari Taksimatı", Çev. Mustafa Öztürk, *Belleten,* c. LIV, S. 211, Ankara 1990, ss. 1233-1257.

SANDER, Oral. *Siyasi Tarih – İlkçağlardan 1918'e,* İmge Yay., Ankara 2008.

SARAY, Mehmet. "Başlangıcından Petro'ya Kadar Türk-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi – Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı,* S. 35, İstanbul 1994, ss. 193-222.

SARIALİOĞLU, İrşat. "Arşivlerin Diplomasi Tarihi Yazımındaki Yerine Bir Örnek: Stanley Lane Poole'un Stratford Canning Biyografisi", *Diplomasi ve Dış Politika*

Araştırmalarında Arşivlerin Rolü, Ed. Duygu Türker Çelik vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2017, s. 391-408.

SATAN, Ali. *Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918 – İngiltere Devlet Arşivi Raporu,* Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2016.

SAVAŞ, Ali İbrahim. "Konsolos", *DİA,* c. 26, TDV Yay., Ankara 2002, ss. 178-180.

_____. *Osmanlı Diplomasisi,* 3F Yay., İstanbul 2007.

SAYGILI, Hasip. "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* S. 39, 2013, ss. 69-94.

_____. "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 20, Ankara 2014, ss. 163-192.

SENCHENKO, Igor Petrovich. *Arabı Aravii – Ocherki po İstorii, etnografii i kültüre,* Aleteia, St. Peterburg 2015.

_____. *Araviya – Freskı İstorii*, Aleteia, St. Petersburg 2016.

_____. *Rossiyskaya Imperiya, Araviya i Persidskii Zaliv,* Aleteia, St. Petersburg 2018.

SERBESTOĞLU, İbrahim. *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu,* Yeditepe Yay., İstanbul 2014.

SERTOĞLU, Midhat. *Mufassal Osmanlı Tarihi – Resimli-Haritalı,* c. VI, TTK Yay., Ankara 2011.

SEZEN, Tahir. *Osmanlı Yer Adları,* DAGM, Ankara 2006.

SHIROKORAD, Aleksander Borisovitch. *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları – Kırım, Balkanlar, 93 Harbi ve Sarıkamış,* Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Svornik Konsulskih Donesenii, Ministerstvo Innostrannikh Del, 7, St. Petersburg 1904.

ŞİMŞEK, Ahmet. (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı için Çağdaş Bir Metodoloji,* Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

_____, *Tarih İçin Metodoloji,* Pegem Akademi Yay., Ankara 2016.

ŞİMŞEK, Eyyub. "On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesi'nden Rusya'ya Yapılan Göçler Üzerine Bazı Gözlemler", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* c. 36, S. 62, Ankara 2017.

TEKELİ, İlhan. İLKİN, Selim. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ondokuzuncu Yüzyılda Araba Teknolojisinde ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler", *Çağını Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri,* Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu – Mustafa Kaçar, IRCICA Yay., İstanbul 1995, ss. 395-440.

TEKİN, Oğuz. *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,* İletişim Yay., İstanbul 2010.

TOLEDANO, R. Ehud. "Osmanlı Döneminde Arapça Konuşan Dünya Sosyopolitik Bir Analiz", Çev. Gül Çağalı Güven, *Osmanlı Dünyası,* Ed. Christine Woodhead, Alfa Yay., İstanbul 2018, ss. 579-597.

TOPAKTAŞ, Hacer. "Osmanlı Diplomasisinde – Tayinat – Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi,* c. 10/1, 2015, ss. 31-49.

_____. "Osmanlı'da Elçileri Ağırlamak: Prusya Elçileri Örneğinde Tayinat Uygulamaları", *Avrupa Tarihinde Türk Eli – Doç. Dr. Gümeç Karamuk Armağanı,* Ed. Ramazan Acun – Serhat Küçük, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, ss. 271-288.

_____. *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi – Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887),* Okur Kitaplığı, İstanbul 2015.

TOPRAK, Seydi Vakkas. "Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS),* S. 34, Adıyaman 2015, ss. 417-426.

TOZDUMAN TERZİ, Arzu. *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası – Petrol ve Arazi,* Timaş Yay., İstanbul 2014.

TRETYAKOVA, Ekaterine Sergeevna. *Organizatsionno-Pravovaya İntitutsionalizatsia Vneshnepolitiçeskoi Deyatelnosti Rossiskogo Gosudartsva v XIX Naçale XX. v.,* Izdatelstvo Yurlitinform, Moskova 2017.

TURAN, Namık Sinan. "II. Abdülhamid Döneminde Diplomaside Sembolik Dil İnşasında Nişanın Yeri: Toplumsal Anlamda Ötekini Taltif Etmek – Şefkat Nişanı", *Halil İnalcık Armağanı – III,* Ed. Ahmet Özcan, Doğubatı Yay., İstanbul 2017, ss. 216-245.

_____. *İmparatorluk ve Diplomasi – Osmanlı Diplomasisinin İzinde,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018.

_____. "Osmanlı Diplomasisine Tarihsel ve Kuramsal Bakış", *Gelenekten Geleceğe Diplomasinin Dönüşümü,* Ed. Burak Küntay, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., İstanbul 2018.

TURAN, Ömer. "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 241-253.

TÜRKER, Taşansu. CHLYKOV, Pavel. vd., "Osmanlı ve Rusya'da Modern Öncesi Diplomasi ve Harici İşler Dairesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* c. 76, S. 3, 2021, ss. 611-630.

ULYANICHKAGO, V. A. *Russkiya Konsulstva – Za Granicheyu v' XVIII v'k'*, c. I, Moskova 1899.

UNAT, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri,* TTK Yay., Ankara 1968.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları,* c. 1, TTK Yay., Ankara 1988.

VAN DER OYE, David Schimmelpennick. "Russian Foreign Policy 1815-1917", *The Cambridge History of Russia,* vol. II (Imperial Russia 1689-1917), Ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, Cambridge-New York 2006, pp. 554-574.

VELIKAYA, Anna. "Russia's Public Diplomacy: Historical Perspectives", *USC – University of Southern California Center on Public Diplomacy,* 3 February 2020.

VERNADSKY, George. *Rusya Tarihi,* Çev. Doğukan Mızrak – Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yay., İstanbul 2011.

VERSAN, Vakur. "Osmanlı Devletinde Tanzimattan Sonra Batı Devletler Hukukunun Benimsenmesi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 105-112.

VINOKUR, Anton Vladimirovich. *ot Konfrontatsi Coglacovannomu Kurs. Politika Velikobritannii i Rossii v İrane: 1900-1914,* Sankt Peterburg Gosudartsvenii Universitet, Dissertatsiya Doktora, St. Petersburg, 2004.

VOLOVNIKOV, Vladimir Gregorievich. *Vklad Izuchenie Vostoka Diplomaticheskogo Vedomstva Rossiskoi Imperii v XVIII- Nachale XX Veka,* Rossiskaya Akademiye Nauk İnstitut Vostokovedeniya, Moskova 2004.

WIESNER-HANKS, E. Merry. *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789,* Çev. Hamit Çalışkan, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin. *The First Permanenet Ottoman Embassy in Europe – The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797),* Isis, İstanbul 2010.

YASAMEE, A. K. Feroze. *Abdülhamid'in Dış Politikası – Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888,* Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik, İstanbul 2020.

_____. "Ottoman Diplomacy In the Era of Abdulhamid II (1878-1908)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç – Ankara, 15-17 Ekim 1997 – Sempozyuma Sunulan Tebliğler,* Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara 1999, s. 223-232.

YEŞİL, Fatih. *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799),* Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010.

_____. *Trajik Zafer,* İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.

YETİŞGİN, Memet. *Modern Avrupa Tarihi,* Nobel Yay., Ankara 2014.

YILDIRIM, Zafer. "XIX. Yüzyılda Dicle-Fırat Üzerinde Siyaset: Osmanlı-İngiltere Nüfuz Mücadelesi", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* c. 20, S. 4, 2020, ss. 905-930.

YILMAZ, Özgür. "1829-1851 Kolera Pandemisi ve Osmanlı-İran Sınırında Yeni Karantina Sistemi", *İmparatorluğun Son Asrında Osmanlılar,* Ed. Fatih Bozkurt – Burhan Çağlar, Kronik, İstanbul 2021, ss. 296-320.

_____. "Samsun'da Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu (1840-1870)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* c. 16, S. 16, 2014, ss. 57-86.

YORULMAZ, Naci. *Büyük Savaşın Kara Kutusu – II. Abdülhamid'den I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Silah Pazarının Perde Arkası,* Kronik, İstanbul 2018.

YÜKSEL, Ahmet. *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı,* Kitap Yay., İstanbul 2017.

_____. *Perapolis – Osmanlı Polis Tarihini Yeniden İnşa Denemesi,* Türk İdari Araştırmalar Vakfı (TİAV) Yay., Ankara 2022.

_____. *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı,* İstanbul 2014.

_____. *Sınırdaki Casus,* Kronik Kitap, İstanbul 2019.

YÜKSEL, Hasan. "Osmanlı-Safevi Mücadelesi'nde Sivas", *Cumhuriyet'in 80. Yılında Sivas Sempozyumu (15-17 Mayıs 2003, Sivas) Bildirileri,* Ed. Şeref Boyraz, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas 2003, s. 147-156.

ZHIGALINA, Olga Ivanovna. *Kurdı Iranskoi Provintsii Kermanşax,* İzdatelskaya Firma Vostotsnaya Interatura Ran, Moskova 2008.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* c. 6, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

ZIYAD, Şahud. *Pol Informatsionnıkh Tekhnologiiy vo Vneşney Politike Rossiiyskoy Federatsii v Arabskom Mire,* Sankt Peterburg Gosudarstvenii Universitet, Dissertatsiya Doktora, St. Peterburg 2020.

ZÜBEYDİ, Abbas Hamis – CEBVERİ, Hamdiye Salih. "El-İştirak-ı Rusya Deraset fi Neşetü ve Tatvara el-Tarihi", *Mecelle-i Külliye-i Terbiye,* c. 1, S. 42, 2021, ss. 103-122.

III.II. Lisansüstü Tezler

ADITATAR, Funda. *İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetleri – İngiliz Konsolosluk Raporlarında,* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İzmir 2011.

ARSLAN, Melikşah. *Suriye ve Filistin'de Rus Mevcudiyeti ve Osmanlı Siyaseti (1847-1914),* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmış) Doktora Tezi, Ankara 2019.

AYAZ, Ratip. *İngiliz Misyonerliğinin Kurumsal Yapısı ve Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri (1838-1918),* Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2017.

BAYRAKTUTAN, Ayşe. *Erzurum İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2010.

ÇELEBİ, Mustafa. *Osmanlı Devleti Döneminde Bir Dil Öğretim Deneyimi Olarak Dil Oğlanları Okulu,* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.

DEĞDAŞ, Ulaş Can. *Konsoloslukların Kuruluşu, Görev ve Yetkileri,* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2018.

DİNÇ, Fasih. *Osmanlı-İran Sınırında Toplum ve Siyaset: Caf Aşireti ve Nasturî Cemaati (1839-1914),* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Ankara 2020.

DOĞANÇAY, Sungur. *İngiltere'nin Irak Siyaseti (1798-1876),* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Elazığ 2015.

DURAN, Mehmet Önder. *Alman ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan Sınırında Volga Almanları,* Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Uşak 2021.

ERYAMAN, Ayşe. *Osmanlı Devleti'nin Selanik Politikaları (1908-1912),* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Tokat 2016.

GEZER, Ömer. *Osmanlı Diplomasisinde Denge Politikaları (1774-1829),* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

HUT, Davut. *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2006.

KARAÇAM, Şenay. *20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

KINLI, Onur. *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri,* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İzmir 2009.

KURT, Burcu. *Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü'l-Arap Sorunu,* Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

OKUMUŞ, Ali. *Ortadoğu'da Petrol: Uluslararası Rekabet, İmtiyazlar ve Antlaşmalar (1890-1928),* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Bilecik 2020.

ÖZKAYA, Sevda. *Amerikan Konsolosluklarının Raporlarına Göre Doğu Anadolu Bölgesinin Siyasi-Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2001.

SONAT, Ramazan. *Harb-i Umûmî'de Bağdat (1914-1918),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Ankara 2017.

ÜRE, Pınar. *Byzantine Heritage, Archeology, And Politics Between Russia and Ottoman Empire: Russian Archeological Institute in Constantinople 1894-1914*, The London School of Economics and Political Science, Phd Dissertation, London 2014.

III.III. Başvuru Kaynakları

Française-Turc Dictionnaire, Milliyet Yay., İstanbul 1990.

Türkçe Sözlük, Haz. Şükrü Haluk Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

IV. İnternet Kaynakları

Order of Saint Anna, https://en.wikipedia.org/wiki/Order_of_Saint_Anna

https://www.nationalarchives.gov.uk/currency-converter/#currency-result

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B7#

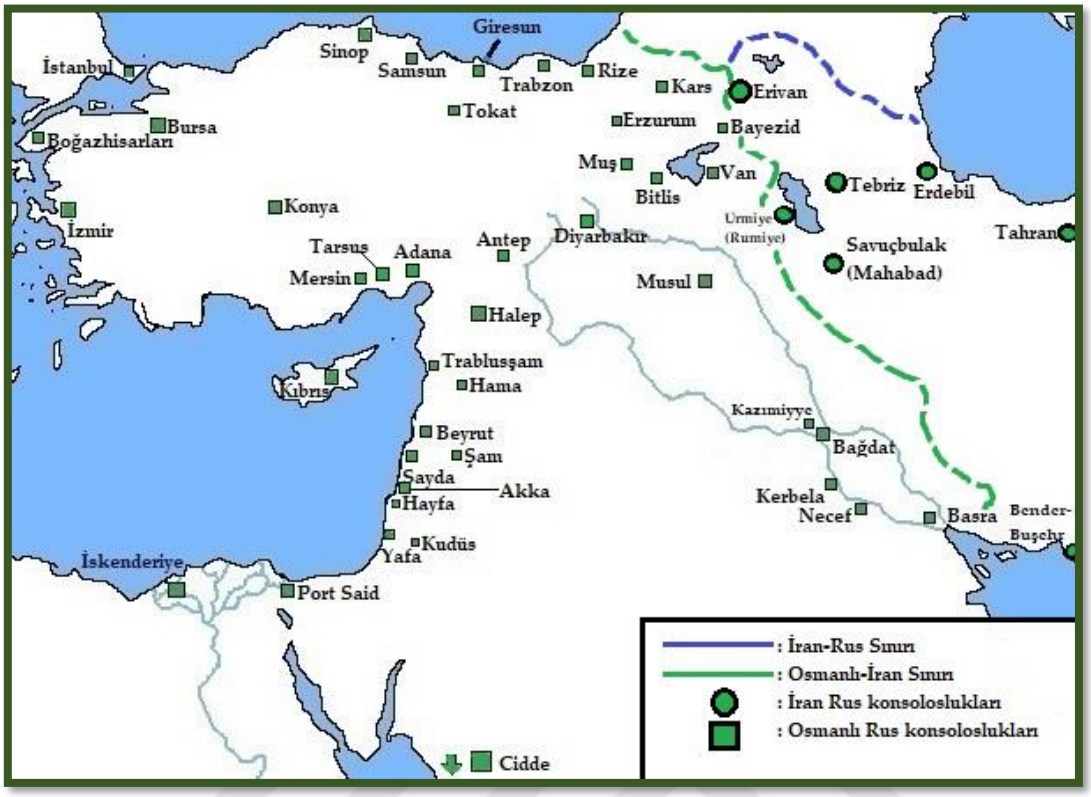
https://xn--80aiclbbsnghpgw1b5g.xn--p1ai/Article/?id=33522

EKLER

Ek 1. Bağdat haritasında Rus (yeşil), İngiliz (kırmızı), A.B.D. (mavi), Avusturya (gri) ve Alman (siyah) konsoloslukları. (*A Handbook of Mesopotamia: Irak, The Lower Karun, and Luristan,* vol. II, Intelligence Deparment – Naval Staff, London 1917, s. 374. [*QDL, IOR/L/MIL/17/15/41/3*]).



Ek 2. Bölgedeki Rus Konsoloslukları



Ek 3. Konsolos Aleksey Fedoroviç Kruglov (1897-1903) Bu fotoğraf 1902 yılında Sankt-Petersburg'da çekilmiştir. Yani Kruglov bu sırada Bağdat Rus Konsolosudur – (O. A. Khoroshilova, *Kostiyum i Moda – Rossiyskoy Imperii Epokha Nikolaya II,* Eterna, Moskova 2012, s. 134).



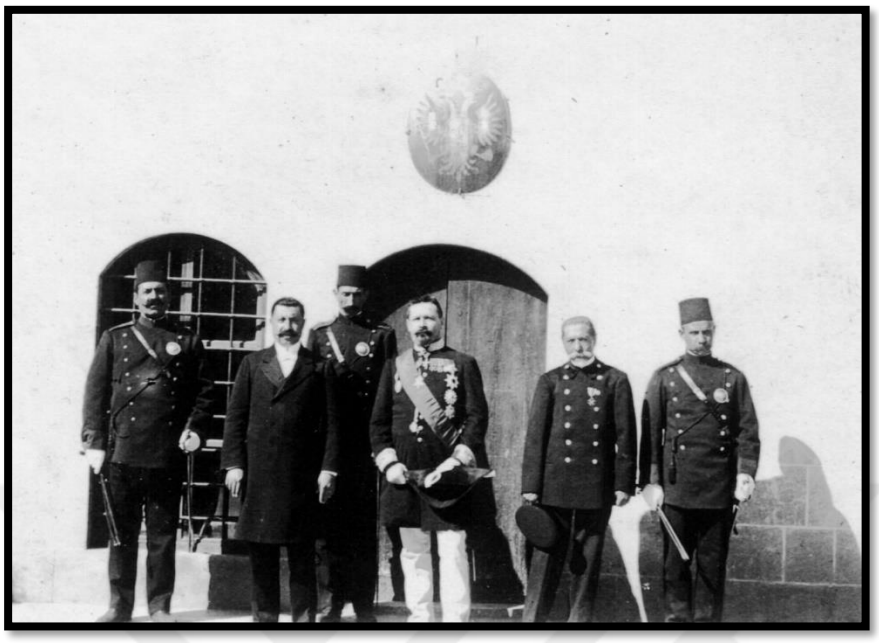
Ek 4. Aleksey Fedoroviç Kruglov (1897-1903) – (https://udcrg.org).



Ek 5. Aleksey Kruglov (https://udcrg.org).



Ek 6. Bağdat Rus Konsolosluğu önünde Konsolos A. F. Kruglov (https://udcrg.org).



Ek 7. Kruglov, Bağdat'ı yönetenlerle (https://udcrg.org).



Ek 8. Konsolos Kruglov'un kullanmış olduğu mührü (https://udcrg.org).





Ek 9. Viktor Fedoroviç Maşkov (1903-1910). – 1899 İstanbul.
http://armavirochka.blogspot.com/2020/04/blog-post.html)

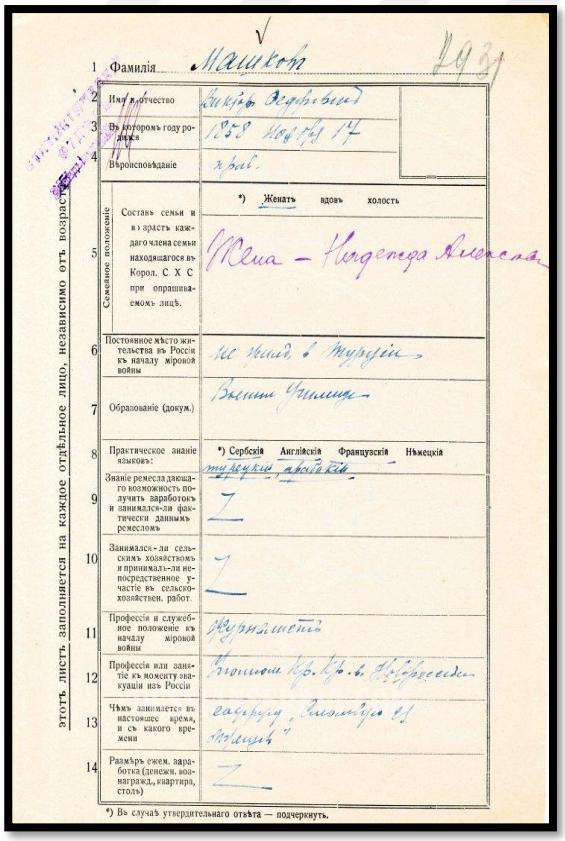


Ek 10. V. Maşkov'un Gençliği ve Yaşlılığı - http://armavirochka.blogspot.com/2020/04/blog-post.html)





Ek 11. V. Maşkov'un kendi el yazısı ile doldurduğu özgeçmişi ve İstanbul'a da kendi el yazısı ile gönderdiği yazı. (http://armavirochka.blogspot.com/2020/04/blog-post.html) – (*BOA, BEO, 2347/175989*; 2 Haziran 1904).



1 Фамилія Машковъ 1931

2 Имя и отчество Викторъ Федоровичъ

3 Въ которомъ году родился 1858 Ноября 14

4 Вѣроисповѣданіе Христ.

5 Семейное положеніе: *) Женатъ вдовъ холостъ — Жена – Надежда Алексѣевна

6 Постоянное мѣсто жительства въ Россіи къ началу міровой войны не имѣлъ в Турціи

7 Образованіе (докум.) Военное Училище

8 Практическое знаніе языковъ: *) Сербскій Англійскій Французскій Нѣмецкій — турецкій, арабскій

9 Знаніе ремесла дающаго возможность получить заработокъ и занимался-ли фактически даннымъ ремесломъ — —

10 Занимался-ли сельскимъ хозяйствомъ и принималъ-ли непосредственное участіе въ сельско-хозяйствен. работ. — —

11 Профессія и служебное положеніе къ началу міровой войны Журналистъ

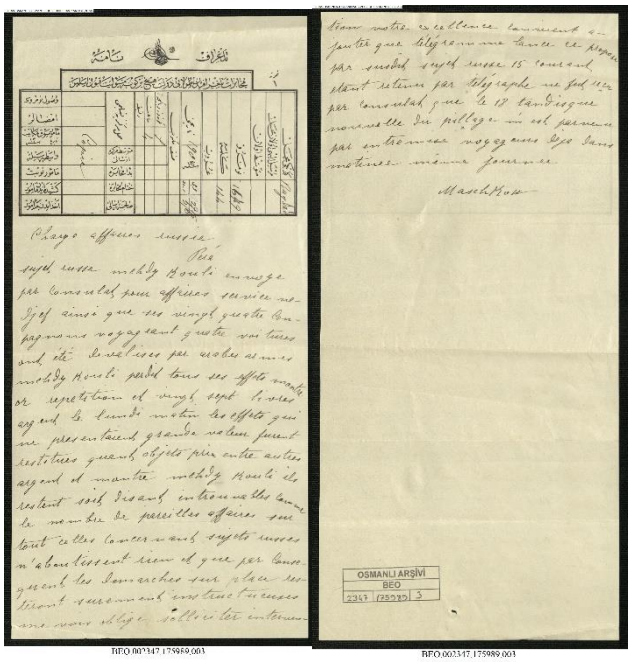
12 Профессія или занятіе къ моменту эвакуаціи изъ Россіи Помощ. Кур. Ген. Добровольческой

13 Чѣмъ занимается въ настоящее время, и съ какого времени сидитъ въ Константинополѣ съ Ноября

14 Размѣръ ежем. заработка (денежн. вознагражд., квартира, столъ) —

*) Въ случаѣ утвердительнаго отвѣта — подчеркнуть.

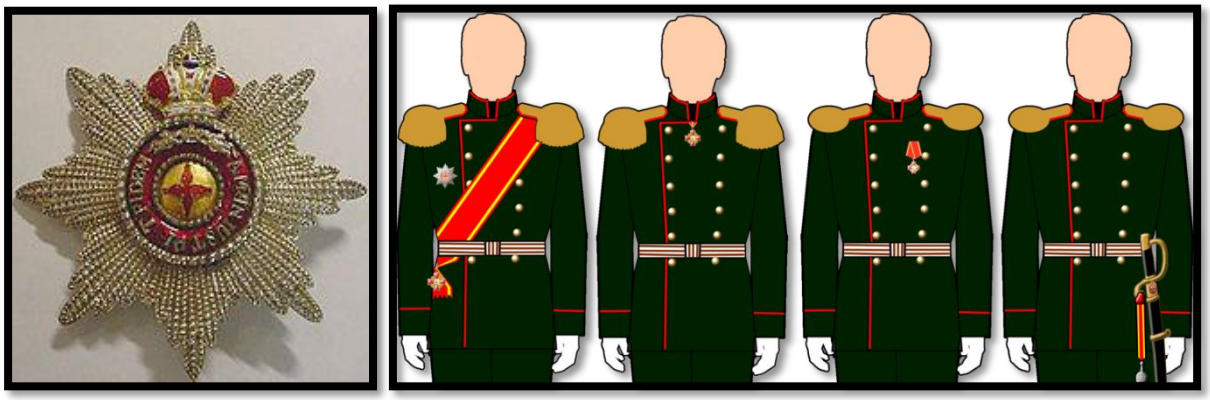
этотъ листъ заполняется на каждое отдѣльное лицо, независимо отъ возраста



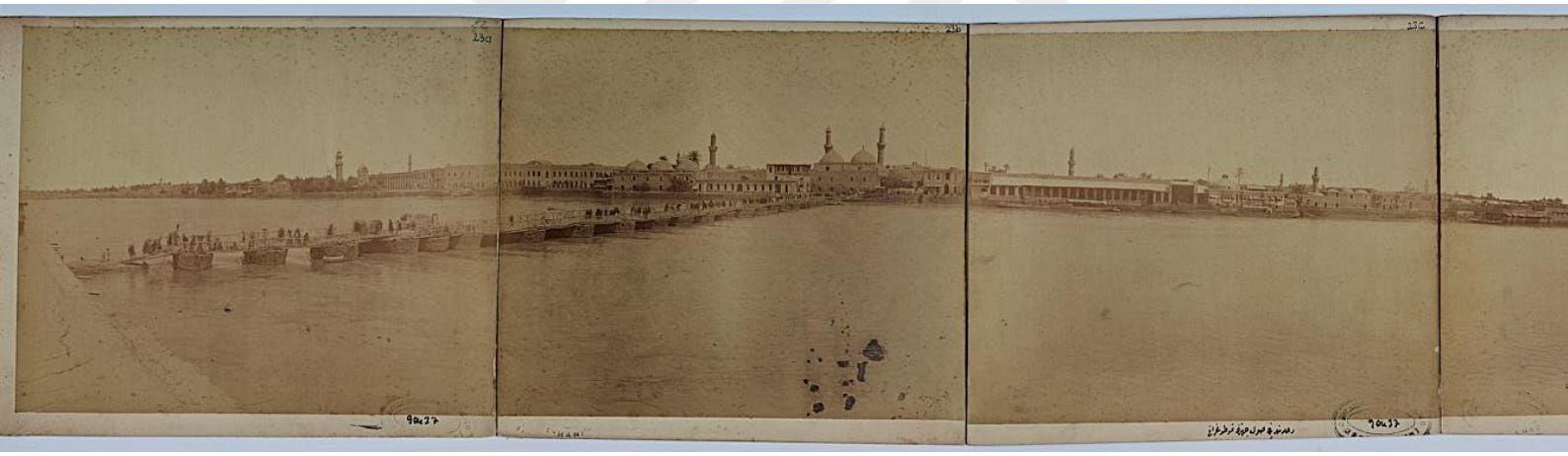
OSMANLI ARŞİVİ
BEO
2347 (175989) 3

BEO.002347.175989.003

Ek 12. Muhsin Paşa'ya ita edilen St. Anna Nişanı ve nişanın derecelerine göre bağlanma usulleri. (*Order of Saint Anna, https://en.wikipedia.org/wiki/Order_of_Saint_Anna*)



Ek 13. Bağdat'ın Rus Konsolosluğu'nun da görüldüğü haliyle Dicle Nehri kıyısından bir fotoğrafı (http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?te=&lm=IUNEKABDUL)



Ek 14. Bağdat Valiliği (http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?te=&lm=IUNEKABDUL)



Ek 15. Halep Rus Konsolosluğu
(http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?te=&lm=IUNEKABDUL)

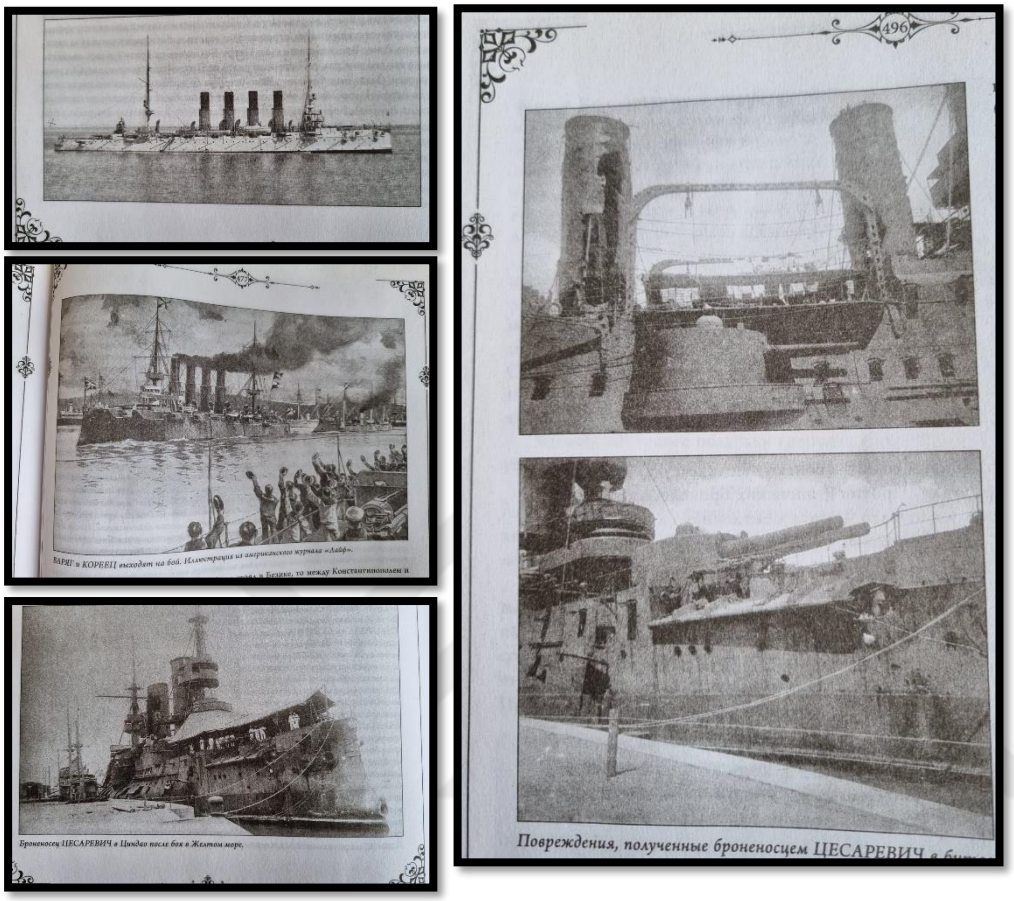


Ek 16. Bağdat Almanya Konsolosluğu & Bağdat Avusturya Konsolosluğu (http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?te=&lm=IUNEKABDUL)

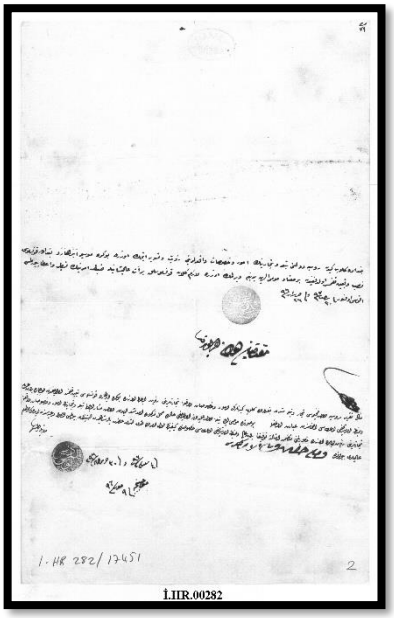




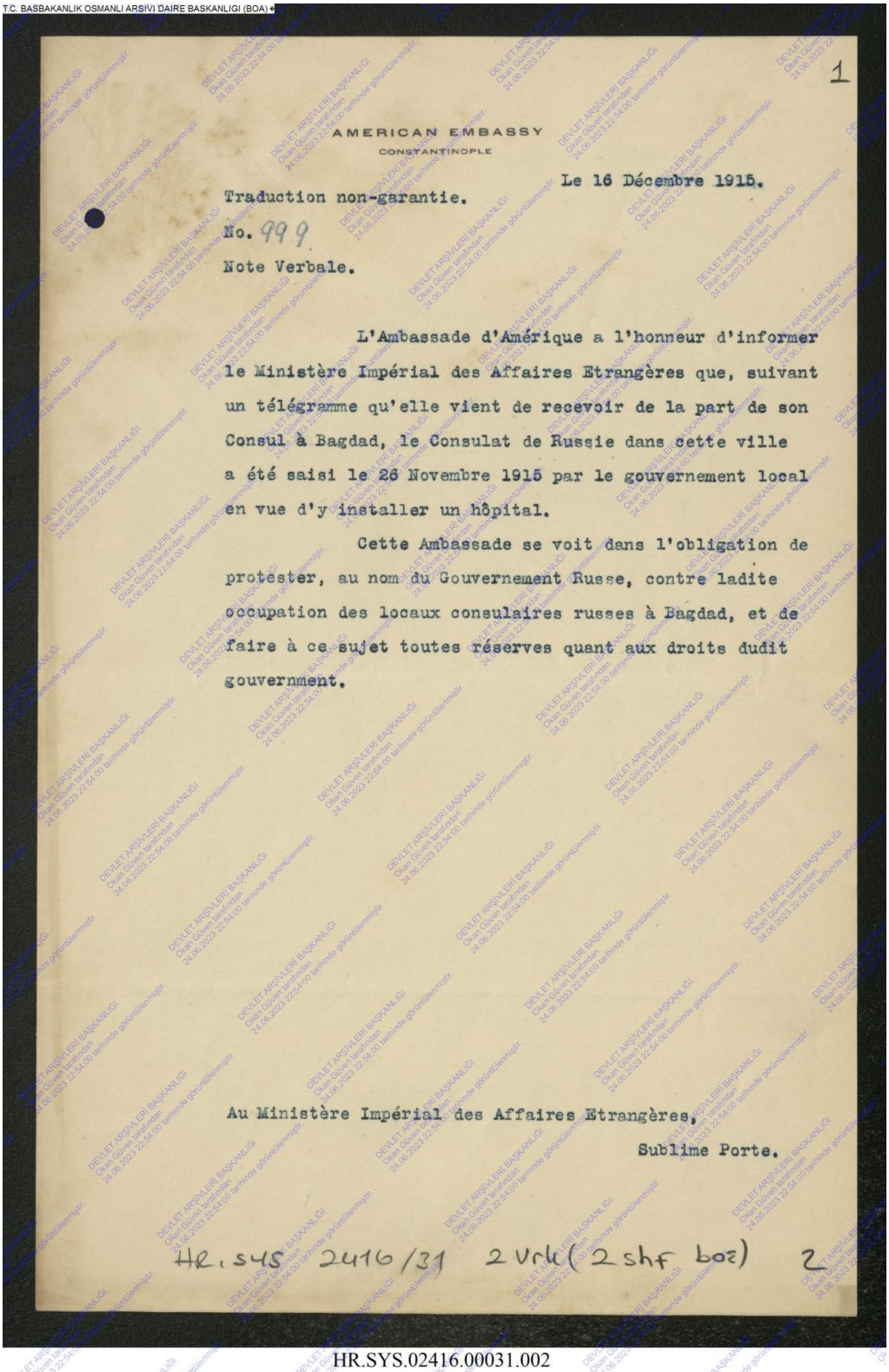
Ek 17. Metin içerisinde isimleri geçen ve Bağdat'a gelen Rus zırhlıları (Varyag ve Sezaroviç) – (*Istoriya Rossiykogo Flota v Illiyuctratsiyakh – Obmundirovanie i Voorujenie*, Izdatelstvo ACT, Moskova 2019)



Ek 18. Bağdat Rus Konsolosu Eberhard'ın atama evrakı (*BOA, İ. HR, 282/17451*; 7 Temmuz 1880)



Ek 19. A.B.D. Bağdat Konsolosluğu'nun Bağdat Rus Konsolosluğu'nun bir hastane haline getirildiğini bildiren şifahi takriri (*BOA, HR. SYS, 2416/31*; 20 Aralık 1915).



T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

1

AMERICAN EMBASSY
CONSTANTINOPLE

Le 16 Décembre 1915.

Traduction non-garantie.

No. 999

Note Verbale.

L'Ambassade d'Amérique a l'honneur d'informer le Ministère Impérial des Affaires Etrangères que, suivant un télégramme qu'elle vient de recevoir de la part de son Consul à Bagdad, le Consulat de Russie dans cette ville a été saisi le 26 Novembre 1915 par le gouvernement local en vue d'y installer un hôpital.

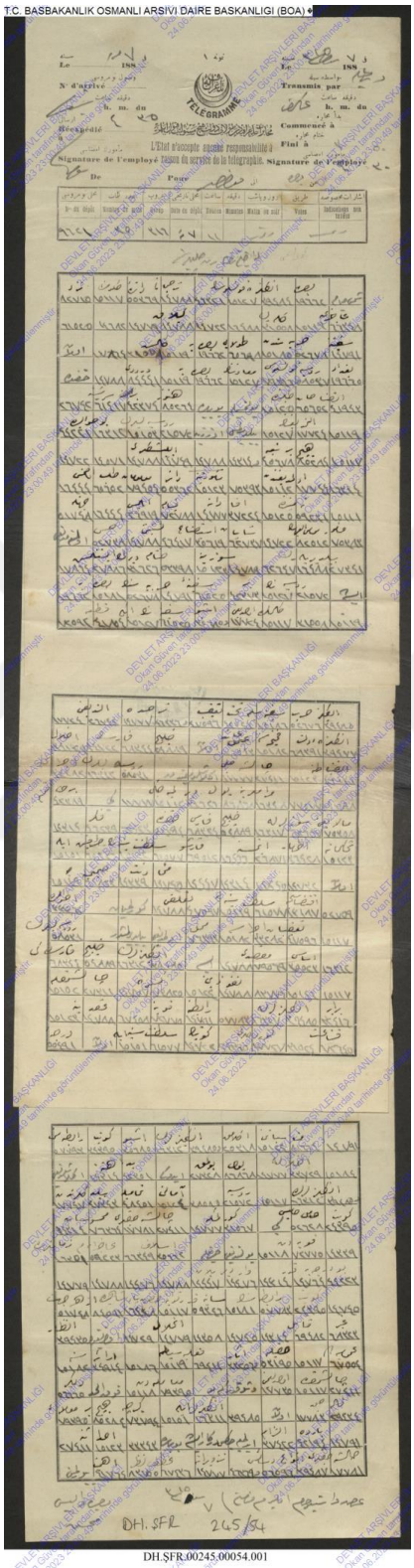
Cette Ambassade se voit dans l'obligation de protester, au nom du Gouvernement Russe, contre ladite occupation des locaux consulaires russes à Bagdad, et de faire à ce sujet toutes réserves quant aux droits dudit gouvernment.

Au Ministère Impérial des Affaires Etrangères,
Sublime Porte.

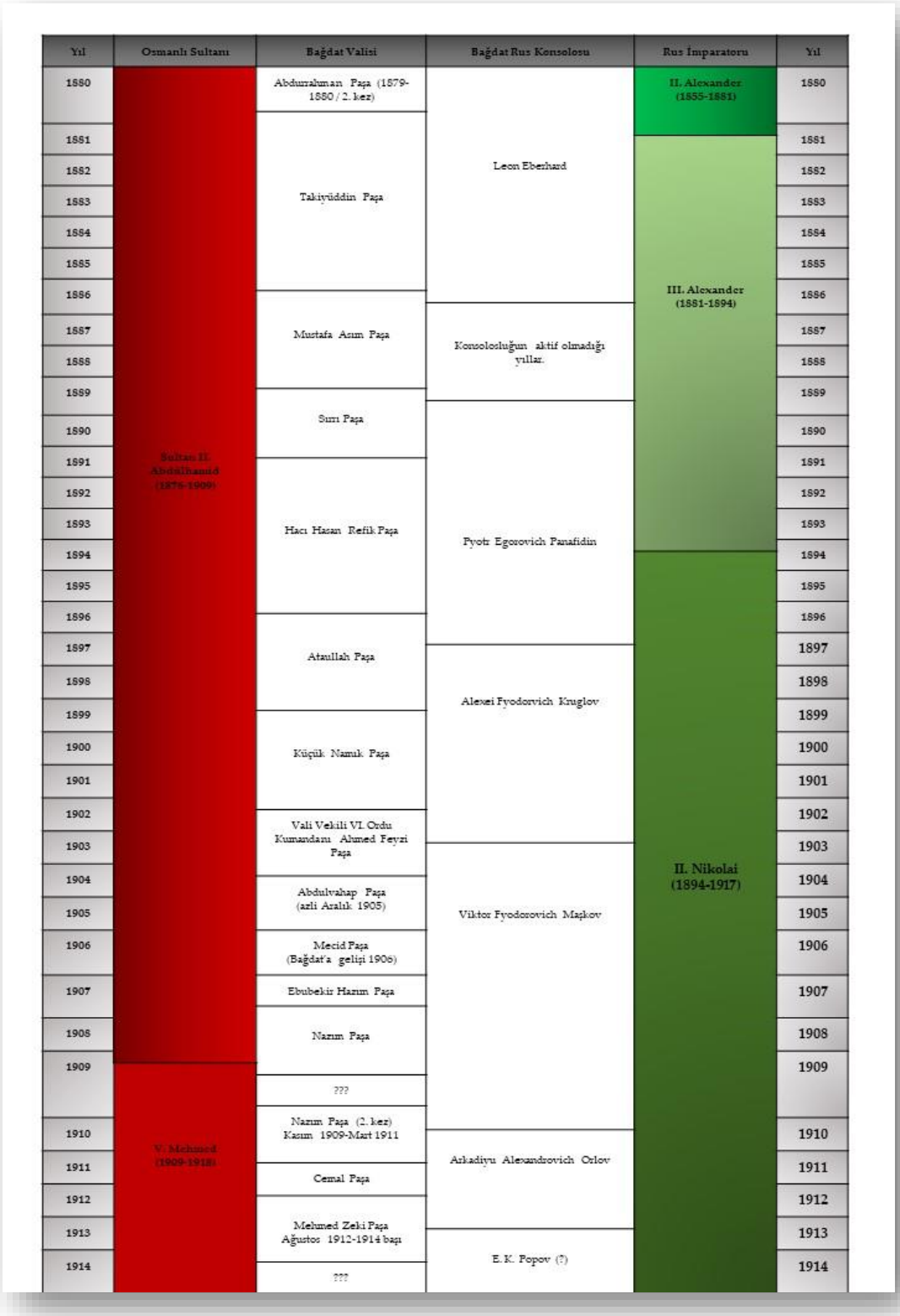
HR. SYS 2416/31 2 Vrk (2 shf boz) 2

HR.SYS.02416.00031.002

Ek 20. Gilyak sefinesi hakkında Basra'dan gelen şifreli bir telgraf (*BOA, DH. ŞFR, 245/54*).



Ek 21. Hükümdarlar, Paşalar ve Konsoloslar.



Yıl	Osmanlı Sultanı	Bağdat Valisi	Bağdat Rus Konsolosu	Rus İmparatoru	Yıl
1880	Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)	Abdurrahman Paşa (1879-1880 / 2. kez)	Leon Eberhard	II. Alexander (1855-1881)	1880
1881		Takiyüddin Paşa		III. Alexander (1881-1894)	1881
1882					1882
1883					1883
1884					1884
1885					1885
1886		Mustafa Asım Paşa	Konsolosluğun aktif olmadığı yıllar.		1886
1887					1887
1888					1888
1889		Sırrı Paşa	Pyotr Egorovich Panafidin		1889
1890					1890
1891		Hacı Hasan Refik Paşa			1891
1892					1892
1893					1893
1894					1894
1895					1895
1896		Ataullah Paşa			1896
1897					1897
1898			Alexei Fyodorvich Kruglov		1898
1899		Küçük Namık Paşa			1899
1900					1900
1901					1901
1902		Vali Vekili VI. Ordu Kumandanı Ahmed Feyzi Paşa			1902
1903					1903
1904		Abdulvahap Paşa (azli Aralık 1905)	Viktor Fyodorovich Maşkov	II. Nikolai (1894-1917)	1904
1905					1905
1906		Mecid Paşa (Bağdat'a gelişi 1906)			1906
1907		Ebubekir Hazım Paşa			1907
1908		Nazım Paşa			1908
1909	V. Mehmed (1909-1918)	???			1909
1910		Nazım Paşa (2. kez) Kasım 1909-Mart 1911	Arkadiyu Alexandrovich Orlov		1910
1911					1911
1912		Cemal Paşa			1912
1913		Mehmed Zeki Paşa Ağustos 1912-1914 başı	E.K. Popov (?)		1913
1914		???			1914

DİZİN

yer-kişi-kavram

A

A.B.D. · 14, 183, 246, 352, 377, 387
Abdulvahap · 81, 142, 150, 210, 211, 215, 236, 249, 250, 256, 269, 317
Abdülhamid (II.) · 8, 9, 10, 30, 31, 33, 35, 38, 43, 46, 58, 60, 62, 74, 76, 93, 103, 121, 123, 147, 151, 177, 178, 181, 189, 233, 259, 262, 284, 295, 314, 319, 320, 326, 342, 344, 347, 351, 353, 360, 361, 362, 363, 370, 371, 372, 373
Abudabi · 335
Adamov · 82, 87, 95, 110, 124, 126, 128, 146, 149, 157, 162, 165, 166, 172, 191, 195, 196, 233, 234, 258, 268, 276, 277, 279, 325, 335, 339, 344
Adana · 159, 177, 299, 346
agent · 164, 332
Ahmed Cevdet Paşa · 43, 44, 357
Akdeniz · 2, 33, 52, 56, 165, 168, 177, 195, 232, 352, 362
Aleksander Nevsky · 5, 279
Alman · 10, 47, 64, 68, 72, 76, 91, 157, 177, 178, 179, 180, 181, 192, 279, 345, 346, 347, 349, 350, 358, 369, 374, 377
Almanlar · 23, 64, 178, 181, 291, 304, 320, 345, 349
Almanya · VIII, 9, 11, 12, 18, 22, 32, 85, 126, 138, 162, 163, 165, 172, 176, 177, 179, 180, 203, 220, 223, 248, 257, 346, 347, 350, 352, 385
Amerika · VIII, 14, 18, 22, 29, 42, 99, 101, 109, 115, 117, 123, 127, 162, 163, 175, 182, 183, 219, 222, 246, 248, 264, 267, 336, 339, 343, 344, 346, 357, 375
Amerika Birleşik Devletleri · VIII, 14, 18, 22, 29, 42, 109, 115, 117, 123, 127, 163, 175, 182, 183, 219, 246, 248, 264, 336, 339, 343, 357, 375
Amsterdam · 21, 27, 34
Anadolu · 8, 13, 15, 33, 52, 118, 119, 122, 164, 183, 221, 246, 254, 310, 316, 337, 346, 360, 363, 364, 374, 375
Ankara · XIII, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 24, 25, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 43, 46, 47, 56, 57, 58, 62, 71, 75, 87, 99, 100, 114, 122, 123, 137, 163, 168, 174, 178, 188, 195, 246, 254, 274, 289, 332, 337, 346, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375
Arabistan · 86, 122, 165, 196, 232, 260, 277, 290, 334, 342, 344
Arap · XVII, 36, 37, 72, 109, 124, 125, 147, 163, 165, 193, 194, 210, 217, 220, 226, 237, 269, 277, 278, 281, 298, 301, 309, 320, 322, 332, 337, 338, 339, 359, 363, 367, 375
Arapça · XVII, 14, 27, 38, 73, 85, 87, 93, 230, 301, 371
Arnavutluk · 226, 298
Atlantik · 22
Avrasya · 71, 184, 367
Avrupa · 4, 8, 9, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 45, 55, 59, 64, 86, 102, 103, 105, 121, 147, 163, 164, 178, 188, 189, 192, 198, 203, 205, 216, 231, 256, 257, 258, 279, 334, 338, 346, 360, 361, 364, 367, 368, 370, 371, 373
Avusturya · 9, 28, 32, 39, 61, 81, 82, 89, 91, 145, 157, 162, 173, 187, 189, 213, 263, 344, 377, 385

B

Balkan · 35, 52, 69, 141, 147, 214, 216, 274, 296, 298, 312, 321, 323, 359, 372
Balkanlar · 9, 10, 189, 371
Basra · VIII, 10, 11, 37, 38, 45, 49, 50, 52, 58, 71, 82, 86, 87, 91, 92, 95, 103, 107, 113, 114, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 134, 142, 146, 148, 149, 152, 157, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 178, 179, 182, 183, 191, 192, 193, 194, 196, 201, 202, 219, 221, 225, 226, 232, 233, 240, 246, 248, 255, 258, 259, 264, 265, 267, 268, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 283, 292, 293, 294, 298, 308, 309, 312, 316, 325, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 344, 345, 347, 350, 363, 367, 368, 369, 388
Basra Körfezi · 10, 37, 49, 50, 71, 103, 124, 129, 148, 165, 168, 178, 179, 192, 221, 232, 246, 255, 259, 275, 280, 281, 292, 293, 332, 334, 335, 336, 344, 350, 368
Baylos · 14
Belçika · 56, 70, 163, 257
Benzenger · 131, 260
Beyrut · 72, 89, 91, 103, 118, 123, 175, 322, 379
Bismarck · 9, 19, 177, 348, 350
Bizans · 15, 30
Boğazlar · 337, 346

Bombay · 1, 127
Bordeaux · 21, 22, 23
Britanya · 24, 41, 49, 52, 87, 101, 126, 164, 166, 167, 169, 192, 205, 253, 255, 265, 277, 309, 315, 334, 335, 336, 347, 365, 368
Buhara · 18, 317
Buşehr · 81, 92, 125, 130, 167, 171, 191, 192, 194, 195, 221, 265, 268, 281, 336

C

Caf · 75, 130, 217, 226, 227, 272, 288, 374
Cenova · 15
Cevdet Paşa · 43, 136, 137, 145
Cibuti · 336
Cidde · 29, 82, 90, 100, 104, 109, 128, 203, 257, 291, 309, 310, 311
Cihan Harbi · 113, 223, 291

Ç

Çarikov · 25, 216, 231, 270, 297, 327, 343
Çin · 6, 18, 21, 26, 78, 324

D

Dağıstanî · 190
Dağıstanlı · 191, 322
Daltaban Mustafa Paşa · 37
Danimarka · 18, 23, 163
demiryolu · 45, 85, 178, 181, 291, 336, 337, 345, 346, 347, 350, 358, 363
Dicle · 61, 75, 167, 255, 303, 337, 373, 384
Diyarbakır · 113, 118, 171, 346
Doğu Anadolu · 346
Doğu Roma · 15
Doğu Sorunu · 7, 18, 173, 345, 358
Dubai · 335
Dünya Savaşı (I.) · 16, 113, 119, 130, 131, 167, 177, 182, 194, 223, 254, 262, 273, 279, 296, 331, 349, 365, 366, 367, 369, 373

E

Eberhard · 30, 57, 59, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 188, 300, 303, 386
Ebulkasım · 114, 132, 210, 251
Elazığ · 75, 152, 183, 368, 374, 375
El-Bice · 219
Ermeni · 8, 91, 94, 96, 97, 109, 200, 251, 323
Erzurum · 1, 30, 51, 84, 124, 185, 203, 218, 222, 229, 247, 286, 292, 332, 346, 362, 363, 374

F

Farsça · XVII, 12, 27, 87
Ferit (Avlonyalı, Sadrazam) · 153, 170, 206, 238, 241, 252, 259, 315
Feyzi (Paşa, Bağdat Valisi) · 87, 95, 108, 127, 128, 146, 149, 153, 155, 157, 165, 169, 199, 201, 202, 206, 207, 212, 233, 256, 269, 283, 314, 324
Filistin · 71, 72, 123, 165, 232, 321, 322, 359, 374
Floransa · 15
Fransa · VIII, 7, 9, 10, 12, 18, 21, 22, 27, 28, 32, 41, 54, 59, 61, 65, 68, 82, 93, 113, 130, 138, 162, 163, 165, 172, 173, 174, 176, 177, 182, 205, 215, 216, 220, 230, 232, 299, 303, 336, 346, 348, 349, 350, 352
Fransız · 9, 10, 16, 32, 47, 59, 98, 119, 150, 163, 173, 175, 177, 190, 220, 248, 257, 297, 303, 333, 366, 373
Fransızca, · 26, 27, 85

G

Galata · 109
Geylan · 226
Gilyak · 129, 165, 167, 176, 192, 193, 194, 197, 259, 264, 265, 266, 267, 280, 281, 293, 294, 318, 335, 336, 388
Gizot · 221
Göktürk · 13, 15, 360
Göktürkler · 15
Gürcü Hasan Paşa · 37

H

Habeş · 73, 78
Habeşistan · 73, 78, 310
Habsburg · 16
Halep · 50, 56, 57, 58, 72, 77, 89, 92, 93, 104, 115, 123, 133, 197, 201, 232, 246, 266, 282, 305, 346, 385
Hanekin · 64, 102, 115, 119, 135, 219, 222, 225, 229, 230, 238, 258, 270, 271, 289, 316, 346, 347
Harford Jones-Brydges · 38
Harput · 183
Hellen · 15

Hemedan · 118
Henry Kissinger · 14
Herat · 11, 12, 51
Hicaz · 91, 310
Hindistan · 9, 17, 18, 37, 38, 43, 49, 52, 126, 127, 164, 165, 166, 168, 201, 232, 247, 270, 276, 281, 286, 296, 310, 315, 325, 329, 344, 345, 348, 350, 352, 364
Hint · 9, 10, 281, 329, 336
Hive · 18, 317
Hohenzollern · 84
Hristiyan · 31, 38, 50, 55, 168, 262, 279, 297, 304, 316, 325, 330, 331
Hürremabad · 345

I

I. Aleksander · 18
I. Süleyman · 36
II. Aleksander · 136, 191
II. Bayezid · 5
II. Katerina · 6, 21
II. Wilhelm · 347
III. Aleksander · 8, 73, 330, 346
III. Ivan · 17
III. Mustafa · 93
Irak · 13, 36, 37, 38, 58, 61, 75, 87, 95, 114, 119, 122, 123, 146, 148, 149, 151, 173, 227, 270, 277, 284, 286, 295, 319, 326, 333, 344, 359, 360, 361, 362, 363, 366, 367, 369, 370, 374, 377
IV. Ivan · 6, 17, 321
Izvolvski · 25

İ

İbn Fadlan · 49
İbranice · 50
İmam Şamil · 190
İngiliz · 1, 7, 10, 12, 15, 16, 17, 21, 24, 25, 26, 29, 38, 47, 51, 59, 60, 61, 62, 64, 68, 71, 72, 75, 77, 79, 84, 86, 88, 94, 102, 109, 111, 114, 115, 125, 130, 131, 135, 145, 146, 151, 155, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 178, 179, 180, 183, 187, 191, 192, 194, 195, 202, 203, 205, 206, 210, 215, 217, 221, 223, 228, 229, 245, 255, 258, 260, 265, 268, 273, 275, 278, 279, 280, 281, 284, 285, 286, 287, 289, 292, 294, 297, 303, 309, 313, 315, 317, 319, 323, 328, 331, 336, 337, 341, 342, 345, 347, 351, 357, 358, 361, 362, 365, 366, 370, 374, 377
İngilizce · XVII, 14, 27, 47, 73, 84, 85, 253, 276
İngiltere · VIII, XIII, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 38, 42, 43, 45, 46, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 71, 75, 77, 80, 81, 82, 84, 86, 90, 91, 93, 94, 103, 104, 109, 113, 119, 123, 125, 126, 129, 131, 138, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 154, 156, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 178, 179, 180, 184, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 201, 203, 205, 206, 207, 210, 211, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 225, 228, 229, 232, 245, 246, 247, 248, 253, 255, 257, 259, 260, 264, 265, 270, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 285, 286, 287, 292, 294, 295, 296, 300, 303, 310, 313, 318, 319, 320, 324, 325, 327, 331, 333, 335, 336, 337, 338, 341, 344, 345, 348, 350, 352, 356, 360, 363, 364, 365, 369, 370, 373, 374, 375
İran · VIII, 1, 7, 10, 11, 12, 18, 21, 42, 46, 49, 51, 52, 61, 62, 71, 75, 92, 101, 103, 109, 114, 118, 119, 122, 130, 133, 135, 141, 163, 164, 166, 168, 169, 172, 173, 179, 180, 183, 184, 194, 196, 206, 210, 211, 216, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 232, 237, 245, 247, 259, 268, 270, 272, 273, 275, 277, 278, 284, 286, 288, 289, 294, 295, 296, 304, 310, 314, 315, 316, 317, 321, 325, 327, 329, 331, 333, 334, 335, 337, 340, 342, 344, 345, 346, 347, 350, 357, 365, 366, 373, 374
İspanya · 12, 18, 22, 23, 57, 162, 163, 182
İsveç · 6, 12, 18, 21, 23, 52, 55, 64, 68, 163, 367
İşkodra · 78
İtalya · VIII, 22, 52, 54, 56, 91, 98, 116, 162, 182
İtalyan · 52, 54, 91, 94, 109, 116, 117, 157, 182
İttihad ve Terakki · 38, 181, 229, 231, 364
İzmir · 14, 22, 29, 57, 145, 215, 246, 260, 286, 358, 366, 374, 375

J

Japon · 9, 10, 132, 274, 295, 335
Japonya · 18, 20, 21, 26, 27, 326

K

Kafkas · 30, 275, 283, 287, 326
Kafkaslar · 9, 10, 122, 218, 310, 346
Kafkasya · 197, 260, 284, 326, 328, 352
Kahire · 72, 343
kançılarya · 29, 68, 95, 111, 125, 193
Kara Ulus · 219, 225, 288, 289, 298
Karaçi · 278, 281

Karadeniz · 7, 8, 10, 11, 12, 37, 52, 59, 79, 124, 177, 260, 289, 310, 366, 370, 371, 373
Kars · 73, 229, 362
Kasr-ı Şirin · 218, 221, 226, 228, 230, 283, 289
Katar · XIII, 42, 43, 191, 335, 356
kavas · 89, 90, 102, 103, 104, 109, 125, 130, 133, 142, 301, 302, 308, 310
Kazan · 6, 23
Kazımiye · 50, 123, 133, 134, 135, 156, 199, 200, 236
Kazımiye · VIII, 95, 102, 133, 135, 234, 258, 316, 325
Kelhor · 218, 226, 289
Kerbela · VIII, 62, 103, 115, 123, 133, 134, 151, 152, 156, 235, 236, 240, 270, 283, 291, 297, 313, 314, 317, 319, 324, 325, 328
kerosen · 332, 334, 344
Kırgız · 109
Kırım · 5, 6, 7, 8, 9, 37, 52, 246, 254, 323, 371
Kızıldeniz · 37, 336
Kirmanşah · 79, 118, 199, 218, 226, 266, 268, 270, 271, 272, 282, 289
Knez · 5
kolera · 313
Konya · 14, 15, 100, 346, 357, 361
Kornilov · 82, 335, 337, 338
Kosova · 76, 214, 355
kömür · 294, 334, 342, 347
Kruglov · 1, 20, 27, 30, 67, 68, 69, 71, 72, 76, 77, 85, 88, 89, 92, 95, 106, 107, 108, 110, 111, 124, 125, 126, 129, 140, 146, 148, 153, 162, 165, 167, 173, 176, 178, 188, 191, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 216, 217, 233, 248, 259, 260, 264, 266, 267, 268, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 288, 292, 294, 306, 308, 318, 319, 329, 334, 336, 338, 340, 341, 350, 351, 378, 379, 380, 381
Kudüs · 54, 71, 72, 182, 220, 222, 322, 323, 324, 325
Kutuzov · 5
Kuveyt · 52, 87, 125, 146, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 178, 192, 193, 195, 196, 197, 205, 255, 259, 265, 276, 277, 279, 282, 283, 292, 293, 309, 334, 336, 345, 347, 352, 365
Küçük Kaynarca · 7, 52, 56, 156, 165, 306, 366
Kürt · 217, 226, 254, 367

L

Lahey · 16
Lambsdorf · 9, 20, 24, 76, 313
Layard · 347
Lehistan · 6, 18, 21
Londra · 27, 31, 32, 51, 62, 123, 136, 145, 279, 345, 354, 367
Lubanov · 20

M

Macar · 64
Machiavelli · 13, 14
Madagaskar · 49
Mahmud (II.) · 32, 33, 34, 35, 37, 91, 187, 261, 274
Mahmud (Caf Aşireti Reisi - Paşa) · 44, 217, 218, 219, 227, 288
Mahmud Şevket Paşa · 181
Malcolm · 95, 96, 98, 109, 110, 139, 151, 199, 200, 210, 212, 236, 237, 243, 249, 251, 252, 254, 266, 268, 282, 316
Manastır · 79, 98, 99, 189, 203, 313, 370
Maşkov · XVII, 1, 27, 30, 58, 59, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 85, 86, 88, 95, 96, 102, 110, 124, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 140, 141, 142, 143, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 162, 169, 170, 171, 172, 176, 178, 179, 180, 183, 184, 189, 199, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 235, 236, 237, 238, 243, 245, 249, 250, 251, 253, 256, 257, 258, 259, 266, 267, 268, 269, 276, 279, 284, 285, 286, 288, 294, 298, 308, 309, 310, 311, 313, 317, 318, 319, 322, 324, 325, 326, 327, 329, 331, 333, 335, 336, 341, 342, 344, 350, 351, 382, 383
Mauser · 81, 257, 259
Mecid · 101, 151, 156, 210, 211, 213, 225, 237
Medine · 278, 324
Mehdi Kulu (Şirvanî) · 1, 95, 96, 108, 110, 132, 134, 140, 149, 151, 152, 155, 161, 206, 209, 210, 211, 212, 233, 234, 238, 240, 241, 243, 249, 250, 251, 252, 268, 273, 284, 291, 294, 295, 308, 326, 331
Mehmed Ali Paşa · 34
Mekke · 278, 324
Mendeli · 194, 218, 220, 226, 271, 288, 289, 298
Merivan · 219, 228
Mersin · 248
Metternich · 84
Mezopotamya · 61, 73, 119, 165, 178, 260, 320, 337, 339, 344
MID · 17, 18, 19, 23, 25, 29, 82, 84, 123, 126, 195, 329, 339, 358, 367
Mısır · 10, 14, 72, 122, 123, 147, 164, 172, 191, 232, 310, 343, 363

Midhat Paşa · 37, 215, 257
Mitroviça · 76, 77, 78, 127, 213, 214, 310
Moğol · 5
Moğolistan · 78
Moskova · 5, 16, 21, 51, 73, 231, 335, 341
Muhammere · 265, 318, 345
Muhsin (Paşa, Basra Valisi) · 125, 129, 146, 167, 193, 241, 265, 267, 279, 280, 281, 284, 293, 294, 335, 336, 384
Muravyev · 20, 278
Musul · VIII, 50, 62, 79, 118, 119, 122, 126, 130, 131, 132, 134, 164, 168, 171, 185, 190, 220, 222, 227, 229, 248, 260, 271, 272, 273, 286, 290, 300, 322, 328, 329, 346, 347, 359, 361, 365, 366, 371, 375
Mübarekü's-Sabah · XVII, 146, 147, 190, 193, 194, 195, 196, 197, 259, 264, 265, 277, 278, 279, 280, 283, 322, 352
Müslüman · 75, 98, 99, 101, 140, 145, 233, 253, 285, 296, 316, 325, 328, 329

N

Napoléon · 18, 32, 38, 86, 123, 163, 205
Nazım Paşa · 156, 157, 181, 270, 359
Necd · 219, 226, 229
Necef · VIII, 95, 114, 123, 132, 134, 148, 209, 210, 215, 229, 236, 249, 251, 270, 283, 287, 295, 297, 309, 313, 319, 321, 324, 325, 328
Nelidov · 8, 124, 166, 189, 275, 276, 322
Nemrud · 190
Nesselrode · 21, 39, 64, 84, 220
Nesturi · 130, 323
New York · 28, 31, 33, 37, 76, 93, 115, 359, 360, 368, 372
Nikolay (I.) · 18, 19
Nikolay (II.) · 8, 9, 20, 22, 24, 27, 41, 192, 196, 330, 347
Nikolay (Kont, Osten-Saken) · 165
nişan · 39, 65, 74, 279, 318, 325
Norveç · 64, 163
Novgorod · 5, 335, 341
Novoye Vremya · 73

O

Odessa · 7, 8, 115, 165, 251, 257, 332, 341, 342
Orlov · 27, 30, 38, 58, 69, 70, 77, 78, 79, 85, 86, 87, 88, 104, 132, 133, 141, 151, 154, 157, 162, 191, 194, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 241, 242, 243, 245, 254, 259, 260, 270, 271, 272, 287, 288, 289, 290, 295, 296, 298, 310, 311, 312, 313, 320, 321, 323, 327, 329, 330, 343, 344, 347, 349, 350, 351
Orta Asya · 6, 9, 52, 232, 346, 352
Orta Doğu · XIX, 3, 4, 5, 7, 8, 16, 17, 25, 37, 38, 44, 45, 46, 49, 52, 71, 84, 91, 94, 108, 109, 121, 125, 145, 147, 151, 164, 168, 169, 175, 189, 194, 217, 232, 245, 246, 257, 259, 274, 296, 322, 323, 337, 338, 346, 347, 350, 359, 363, 368, 369, 375, 378
Ortodoks · 89, 108, 168, 191, 323, 328, 330, 359
Osman Gazi · 30
Ovseenko · 92, 110, 124, 129, 130, 146, 193, 196, 267

P

Panafidin · 30, 59, 68, 69, 70, 77, 85, 87, 95, 165, 166, 174, 182, 188, 190, 193, 275, 284, 303, 304, 306, 322, 323, 333, 342
Papa · 12, 191, 323
Paris · 8, 21, 32, 34, 348, 362
pasaport · 51, 103, 212, 248, 286, 316, 317, 330, 343
Pasarofça · 6
Pera · 109
Perim · 336
Petersburg · 1, 7, 8, 23, 30, 40, 71, 72, 73, 76, 78, 87, 119, 123, 127, 131, 145, 146, 148, 152, 181, 189, 195, 197, 200, 224, 229, 231, 262, 268, 271, 282, 286, 289, 290, 313, 324, 326, 335, 339, 341, 346, 350, 354, 370, 371, 372, 374, 378
Petro (I.) · 6, 18, 21, 22, 28, 49, 52, 68, 84, 323, 335, 338, 370
petrol · 71, 164, 230, 283, 319, 334, 341, 342, 343, 344, 347, 352
Polis · 100, 103, 233, 242, 244, 299, 307, 373
Popov · 41, 66, 88, 92, 107, 110, 111, 228, 349
Prut · 6, 361

R

Ramsay · 75, 82, 171, 179, 180, 253, 276, 284, 285, 309, 342
Reisülküttab · 93, 165, 188
Reval · 10, 184, 296, 337, 350
revolver · 81, 199, 256, 257, 259
Richelieu · 14, 247
Roma · 14, 15, 18, 182, 321, 371
Romanov · 6, 83

ROPIT · 337, 340
Rumiye · 219, 227
Rurik · 5, 6
Rusça · XI, XV, XVII, 26, 27, 47, 69, 135, 249
Rüsumat · 152, 153, 159, 170, 257

S

Safevi · 15, 37, 373
Salisbury · 166, 347
Samsun · 59, 333, 366, 373
Savuçbulak · 219, 227
Selanik · 54, 60, 98, 100, 363, 368, 374
Selim (II.) · 6
Selim (III.) 31, 32, 33, 34, 35, 50, 85, 91, 231, 304, 353, 362
Sezaroviç · 251, 386
Sırp · 164, 323
Sibirya · 18, 346
silah · 31, 80, 102, 103, 113, 135, 146, 150, 153, 162, 170, 181, 195, 199, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 281, 316
Slav · 323
Sohum · 7
Sombar · 225, 289
Sovyet · 5, 274, 348, 350, 358
Sultan IV. Murad · 37
Suriye · 37, 71, 118, 122, 123, 165, 232, 248, 305, 321, 322, 337, 347, 359, 374
Süleymaniye · 11, 131, 220, 227, 272

Ş

Şah · 10, 11, 36, 275
Şam · 210, 286, 313
Şattül-Arap · 338
Şeyh Şamil · 191
Şii · 258, 270, 297, 322, 325, 327
Şimendifer · 244
Şiraz · 335

T

Tahran · 1, 71, 115, 116, 126, 179, 183, 192, 215, 219, 221, 228, 264, 270, 275, 287, 295
Talleyrand · 14, 213
Tanzimat · 19, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 148, 216, 246, 351, 360, 361, 367, 369
Tebriz · 8, 11, 29, 71, 78, 131, 173, 228
Terakki · 34, 172, 230, 358
Tiflis · 73, 341
Tolstoy · 18, 21, 365
Trablusşam · 347
Trabzon · 85, 117, 123, 124, 248, 265, 289, 310, 333, 335
Transsibirya · 346
Tsargrad · 6
Turhan Paşa · 224
Türkçe · XVII, 27, 47, 73, 85, 86, 87, 102, 152, 188, 257, 314, 375

U

Ulan Bator · 78
ulema · 268, 294, 325, 328
Urumiye · 227
Uzak Doğu · 5, 18, 21, 25, 27, 47, 52, 169, 326, 335

Ü

Üsküp · 41, 76, 77, 78, 127, 213, 310, 342

V

Van · 28, 30, 41, 84, 107, 122, 123, 131, 171, 220, 223, 224, 289, 323, 349
Varyag · 335, 386
Venedik · 12, 13, 14, 15, 21, 28, 31, 34, 52, 93, 109, 361
VI. Ordu · 127, 148, 151, 154, 220, 260, 267
Viyana · 15, 19, 21, 83, 84, 123, 228, 246, 346
Vladivostok · 346
Vlasov · 78

W

Westphallia · 16, 17, 26
Witte · 84, 346

Y

Yaroslavl · 5, 73
Yaş · 7, 156
Yemen · 278, 336
Yıldız Sarayı · 41, 103, 198, 250, 265, 270, 319
Yunan · 14, 91, 109, 164, 323, 371

Yunanistan · 14

Z

Zehab · 218, 223, 224, 288, 289
Zinoviev · 23, 129, 150, 195, 278, 286, 318

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Okan Güven

Uyruğu : T.C

Eğitim

Derece	**Kurum**	**Mezuniyet Yılı**
Lisans	Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2014
Yüksek Lisans	Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2017
Doktora	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2024

İş Tecrübesi

Tarih	**Kurum**	**Görev**
2016	T.C. Dış İşleri Bakanlığı	Arşiv Elemanı
2017-...	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce	–	orta seviye (Yökdil)
Fransızca	–	başlangıç seviyesi
Rusça	-	başlangıç seviyesi

Akademik Yayınlar

Kitap Bölümleri

Ahmet Yüksel-Okan Güven, "I. Dünya Savaşı'nda Kanal Harekatı", *Birinci Dünya ve İstiklal Harplerinde Şehit Düşen-Madalya Alan Sivaslılar,* (Ed. Adnan Mahiroğulları), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 2018, ss. 111-119.

Ahmet Yüksel-Okan Güven, "Düşmana Karşı Gidenler: Çanakkale Cephesi", *Birinci Dünya ve İstiklal Harplerinde Şehit Düşen-Madalya Alan Sivaslılar*, (Ed. Adnan Mahiroğulları), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 2018, ss. 67-80.

Ahmet Yüksel-Okan Güven, "Harb-i Umumî'nin Bir Veçhesi: Kafkas Cephesi", *Birinci Dünya ve İstiklal Harplerinde Şehit Düşen-Madalya Alan Sivaslılar*, (Ed. Adnan Msahiroğulları), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 2018, ss. 23-32.

Ahmet Yüksel-Okan Güven, "Kurtuluş'a Giden Yol'da Son Cephe: Millî Mücadele Yıllarında Batı Cephesi (1919-1922)", *Birinci Dünya ve İstiklal Harplerinde Şehit Düşen-Madalya Alan Sivaslılar*, (Ed. Adnan Mahiroğulları), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 2018, ss. 131-144.

Okan Güven, "Mustafa Kemal'in Gözünden Cumhuriyet", *Mustafa Kemal'in Gözünden Cumhuriyet – Cumhuriyet'in Gözünden Atatürk*, (Ed. Ahmet Yüksel, Taner Çifçi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, ss. 13-20.

Okan Güven, "Osmanlı'ya Yakalanmak! 19. Yüzyılda İmparatorluğun Ağına Takılan Casuslar: Serseri Nazım ve Hristo", *Casuslar ve Şüphenin Peşinde, Osmanlı'da İhanet-İsyan-İstihbarat ve Soruşturma*, (Ed. Ahmet Yüksel, Zafer Karademir), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, ss. 177-198.

Ahmet Yüksel – Okan Güven, "Osmanlı Padişahlarının Keskin Bir Hediyesi Olarak Kılıç", *Tarihe Yön Veren Silah Kılıç*, (Ed. Tolga Akay, Süleyman Tekir), İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2019, ss. 109-128.

Ömer Demirel – Ahmet Yüksel – Okan Güven, "Sivas", *Türklerde Çevre ve Şehircilik – Medeniyetimizi Yaşatan İller*, c. 2, T.C. Şehircilik Bakanlığı Yayınları, Ankara 2023, ss. 425-430.

Makaleler

Okan Güven, "XVI. Yüzyılda Kafkasya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Kendi 'Şark Meselesi'nin Askerî Boyutu", *Yeni Türkiye*, S. 73: Kafkaslar Özel Sayısı – III, Ankara 2015.

Okan Güven, "Osmanlı Diplomasisi Karşısında Safevi Elçileri (1501-1512)", *Yeni Türkiye*, S. 85: Ortadoğu Özel Sayısı – IV, Ankara 2016.

Ahmet Yüksel – Mehmet Gül – Okan Güven, "Padişah Cirit Bindi! (Cirit Sporunu İcrâ Eden ve Destekleyen Osmanlı Sultanları)", *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 3, S. 1, 2018.

Okan Güven, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Bosna ve Hersek Kalelerindeki Timarlılar", *JASSS*, S. 86, 2021, ss. 501-514.

Yusuf Kesgin, Okan Güven, "Attığını Vuran Osmanlı: Spor-Askeriye ve Gösteri Üçgeninde Nişancılar (1703-1730)", *History Studies*, c. 13, S. 5, 2021, ss. 1693-1711.

Okan Güven, Oğuz Şentürk, "Selanik Romanya Konsolosluğu ve Faaliyetleri (1879-1912)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (SSAD)*, c. 5, S. 3, 2021, ss. 555-575.

Bildiriler

Okan Güven, Ömer Topçu, "Osmanlı-Bulgaristan Dostluk Antlaşması (1918) Üzerine Bir Değerlendirme", *II. Uluslararası Multidisipliner Akadamik Çalışmalar Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı Sosyal Bilimler*, (Ed. Ahmet Yüksel, M. Sertaç Tümtaş), Berikan Yay., Ankara 2018, ss. 569-586.

Ahmet Yüksel, Okan Güven, "Building an Image in Each Language with Jöntürk Newspaper Manager Mr. Sami: Ottoman Publishing Company", *Nauka Bez Granica II*, vol. 4, Universitet i Prishtine, Kosovksa Mitrovica 2019, pp. 3-26.

Okan Güven, Yusuf Kesgin, "İmparatorluk Topraklarında Savrulmak! Sivas'ta Sürgün ve Göç Hadiseleri (1800-1918)", *Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu,* c. 2, (Ed. Hakan Yekbaş, Ahmet Yüksel, Okan Güven), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2019, ss. 117-158.

Okan Güven, "Osmanlı-Bulgaristan Ekseninde İpsala'da Gerçekleşen Sınır Olaylarına Dair Bazı Gözlemler", *Her Yönüyle İpsala,* c. I: Sosyal Bilimler, (Ed. Haluk Kayıcı, Emin Ünsal), Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2020, ss. 205-220.

Okan Güven, "A Serbian School From The Perspective of Archive Documents: Yenipazar Junior High School", *Nauka Bez Granica III – Book of Abstracts,* Universitet i Priştini – Filozofski Fakültet, Kosovska Mitroviça 2019, p. 49.

Ahmet Yüksel – Okan Güven, "Bir Osmanlının Film Şeridi: I. Dünya Savaşı Yıllarında Kayıkçı Hüseyin'in Başından Geçenler", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı c. III: Hatıratın Işığında Olaylar-Olgular ve İnsanlar,* (Ed. Musa Gümüş), TTK Yayınları, Ankara 2022, ss. 181-199.

Çeviri Makale

Oleg Aleksandroviç Nikonov, "Rus İmparatorluğu'nun Basra Körfezi Politikasının Teşekkülü", (Çev. Okan Güven), *Kadim,* S. 2, 2021, ss. 163-173.

Tezler

Lisans Okan Güven, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Kroniklerine Göre Osmanlı-Safevi İlişkileri,* (Basılmamış) Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Uşak 2014.

Yüksek Lisans Okan Güven, *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683),* (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.